

Հրատարակվում է **ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ** Հետազոտական Կենտրոնի
գիտական խորհրդի որոշմամբ:
ՀՀ ԿԳՆ ՀՀ ԲՈԿ-ի կողմից ընդունելի է ատենախոսությունների հիմնական
արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար:

ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ

Եռամսյա գիտական հանդես
տնտեսագիտություն, գործարարություն, կառավարում

Հունիս – Սեպտեմբեր, 2021թ.

Խմբագրական խորհուրդ

ԹԱԹՈՒԼ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր

Խորհրդի նախագահ և

գլխավոր խմբագիր, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԳՐԻՇԱ ՂԱՐԻԲՅԱՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ԲՈՍՏԱՆՋՅԱՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՖՐԱՆՍԻՍ ԲԱՐՈՆ ՎԱՆ ԼՈՒՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԲԵԼԳԻԱ

ՄԵՐԻԼԻՆ ԹԵՅԼՈՐ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԱՄՆ

ՊԱՈԼՈ ԼԵՈՉԻ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԻՏԱԼԻԱ

ՍԵՐԳԵՅ ԿԱԼԵՆՋՅԱՆ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ՌԴ

ԼԻԼԻԱՆ ՎԱՆ ՀՈՖ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԲԵԼԳԻԱ

ՇԱՈՍ ՅԱՆԳ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԱՄՆ

ԱՐՄԵՆ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

տնտեսագիտության դոկտոր, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՋՈՆ ՈՒՈԼՇ

դոկտոր, պրոֆեսոր, ԹԱԻԼԱՆԴ

ԱՐՄԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

տնտեսագիտության դոկտոր, ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Research Center **ALTERNATIVE**

ALTERNATIVE Quarterly Journal
July - September, 2021

Editorial Board:

Tatoul Manasserian – Doctor of Sciences, Professor (Editor in chief), , ARMENIA

Grisha Gharibyan – Doctor of Sciences, Professor, ARMENIA

Vardan Bostanjyan – Doctor of Sciences, Professor, ARMENIA

Francis Baron Van Loon – Doctor of Sciences, Professor, BELGIUM

Marilyn Taylor – Doctor of Sciences, Professor, USA

Paolo Leoci – Doctor of Sciences, Professor, ITALY

Sergey Kalenchyan – Doctor of Sciences, Professor, RUSSIA

Liliane Van Hoof – Doctor of Sciences, Professor, BELGIUM

Xiaohua Yang – Doctor of Sciences, Professor, USA

Armen Safaryan – Doctor of Sciences, ARMENIA

John Walsh – Doctor of Sciences, Professor, THAILAND

Arman Martirosyan – Doctor of Science in Economics, ARMENIA

Исследовательский Центр **АЛЬТЕРНАТИВА**

АЛЬТЕРНАТИВА Квартальный Журнал

Июль - Сентябрь, 2021

Редакционный Совет:

Татул Манасерян – доктор наук, профессор (Главный редактор, председателев
совета), АРМЕНИЯ

Гриша Гарибян – доктор наук, профессор, АРМЕНИЯ

Вардан Бостанджян – доктор наук, профессор, АРМЕНИЯ

Франсис Барон Ван Лун – доктор наук, профессор, БЕЛЬГИЯ

Мерилин Тейлор – доктор наук, профессор, США

Паоло Леочи – доктор наук, профессор, ИТАЛИЯ

Сергей Каленчан – доктор наук, профессор, РОССИЯ

Лилиан Ван Хоф – доктор наук, профессор, БЕЛЬГИЯ

Шаоа Янг – доктор наук, профессор, США

Армен Сафарян – доктор наук, АРМЕНИЯ

Джон Уолш – доктор наук, профессор, ТАИЛАНД

Арман Мартиросян – доктор наук, АРМЕНИЯ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Կարեն ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ	(24.08.2021 – 11.09.2021) ¹	
Էվոկարանի համեմատական դիրքը վերաբրենդավորման շրջանում Հայաստանի Հանրապետության բանկային համակարգում		6
Վլադիմիր ՄԿՐՏՉՅԱՆ, Մեսրոպ ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ	(19.07.2021 – 29.08.2021)	
Ակտիվների խմբի նորմալության գնահատումը պորտֆելի կառուցմամբ		14
Թաթույ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ	(04.07.2021 – 19.07.2021)	
Մրցունակությունն ու տնտեսական անվտանգության ապահովումը		22
Սվետլանա ՊԱՆԱՍԵՆԿՈ, Սմբատ ՑՈՒՑՈՒԼՅԱՆ	(15.08.2021 – 09.09.2021)	
Ծառայությունների միջազգային առևտուր. վերլուծություն և զարգացման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում		30
Դավիթ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Վարդան ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ	(04.08.2021 – 19.08.2021)	
Թոչնաբուծության ոլորտում առկա մրցակցային խնդիրները և դրանց բարելավման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում		37
Մարտին ՏՈՒԻԿՅԱՆ	(14.08.2021 – 23.08.2021)	
Ֆինանսական ինստիտուտների կարգավիճակը. չաշխատող կրեդիտների որոշումը		45
Գայանե ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ	(13.08.2021 – 21.08.2021)	
«Կանաչ» պարտատոմսերի՝ որպես տնտեսության էկոհամակարգի կայունության ապահովման միջոցի իրավական կարգավորման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում		51
Գոհար ԱՂԱՋԱՆՅԱՆ	(10.08.2021 – 25.08.2021)	
Պետական և համայնքային բյուջեների փոխհարաբերությունները ՀՀ-ում		66
Վահան Բաբայան, Հենրիկ Մանուկյան	(27.07.2021 – 09.08.2021)	
ՀՀ բանկային համակարգի 2020 թվականի վերլուծություն		73
Մերի ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ	(24.08.2021 – 11.09.2021)	
Թվայնացումը որպես ոռոգման տեխնոլոգիաների կատարելագործման ուղի		84
Արփինե ԵԳԱՆՅԱՆ	(02.09.2021 – 17.09.2021)	
Հարկային քաղաքականության կատարելագործման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում		91
Սյուզաննա ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	(21.07.2021 – 02.08.2021)	
Մենեջերի որակական հատկանիշները որպես արդյունավետ կառավարման հիմնարար գործոն շուկայական տնտեսության պայմաններում		99
Քնարիկ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Նարինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	(04.09.2021 – 18.09.2021)	
ՀՀ պետական պարտքի կառավարումը. ռիսկեր և մարտահրավերներ		109
Էմմա ԹԱՎԱԴՅԱՆ	(10.09.2021 – 22.09.2021)	
Հարկերի գործառույթների փոխկապակցվածությունը		118
Նելլի ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Անահիտ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ	(05.09.2021 – 21.09.2021)	
Լոգիստիկական որպես տրանսպորտային բեռնափոխադրումների արդյունավետության բարձրացման ուղի		128

¹ Փակագծերում նշված են խմբագրության կողմից հոդվածների ստացման և հետազայում տպագրության ընդունման ժամկետները

Հեղինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	(02.09.2021 – 17.09.2021)	
ՀՀ և ԵՄ երկրների միջև առևտրաշրջանառության վերլուծությունը կորոնավիրուսի ժամանակաշրջանում		138
Արա ՔԱՌՅԱՆ, Դավիթ ՔԱՐԻՄՅԱՆ	(28.08.2021 – 11.09.2021)	
Կառուցվածքային ֆինանսավորմամբ ենթակառուցվածքային ծրագրերում ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի ներդրումների գործիքակազմն ու հարկային հարաբերությունները		146
Լևոն ՀՈՎՆԱՆՅԱՆ	(01.09.2021 – 14.09.2021)	
Ներդրումային շուկայի միջազգային կարգավորման առանձնահատկությունները		160
Արմեն ՍԱՖԱՐՅԱՆ, Ռաֆայել ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ	(05.08.2021 – 21.08.2021)	
Տրանսֆերային գնագոյացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում զուտ շահույթի մեթոդի կիրառության դեպքում		172
Համլետ ՄԿՐՏՉՅԱՆ	(20.08.2021 – 08.09.2021)	
Համաշխարհային տնտեսության սպառնալիքները. շարժընթացը, գործոնները և դասակարգումը		181
Հրայր ՍԱՐԳՅԱՆ	(04.07.2021 – 21.07.2021)	
Մարդկային կապիտալի գնահատման մեթոդաբանական հիմնախնդիրները		199
Վարդան ԲՈՍՏԱՆՋՅԱՆ, Գևորգ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ	(15.07.2021 – 28.07.2021)	
Վարկային ռեսուրսների տեղաբաշխման խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում		212
Տիգրան ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Արսեն ԸՌՔՈՅԱՆ	(25.08.2021 – 11.09.2021)	
Վարկային ռիսկի կառավարման հիմնախնդիրները կրիպտոարժույթային պարտավորությունների համակարգում. բլոկչեյն տեխնոլոգիաների օգտագործման հնարավորությունները		219
Աշոտ ԶԱԽՆՅԱՆ	(05.07.2021 – 23.08.2021)	
Ժամանակակից քաղաքական էլիտայի մոդեռնացման առանձնահատկությունները		229
Մարգարիտա ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, Արսեն ՕՇԱՆՋԱՆՈՎ	(10.09.2021 – 19.09.2021)	
Ֆրանսիայի Հանրապետության ազգային հաշիվների համակարգում ֆինանսական հաշվի ներդրման մեթոդական առանձնահատկությունները		241
Ա. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, Հ. ԹԵՐՉՅԱՆ, Անդ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ	(09.08.2021 – 27.09.2021)	
Տնտեսական բարդության և նորարարությունների փոխազդեցությունները ինտիտուցիոնալ փոփոխությունների համատեքստում		250
Արմեն ԲՈՇՆԱԴՅԱՆ	(15.07.2021 – 10.08.2021)	
Ապօրինի միջոցներով ձեռք բերված գույքի օրինականացման կանխարգելման կազմակերպչական հիմքերը և ոչ մասնագիտացված սուբյեկտները		259
Աննա ԱՅՎԱԶՅԱՆ	(14.06.2021 – 11.07.2021)	
Կորպորատիվ կառավարման մոդելների համեմատական վերլուծություն		269
Էրիկա ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ	(09.07.2021 – 24.07.2021)	
ՀՀ աշխատանքի շուկայի հիմնական ցուցանիշների վերլուծությունը		282
Արմինե ԱԼՈՅԱՆ	(23.06.2021 – 12.07.2021)	
Նորամուծությունների ֆինանսավորման տարբերակները և աղբյուրները ՀՀ-ում		292
Ինգա ՍԵԴՐԱԿՅԱՆ	(25.06.2021 – 18.07.2021)	
Պորտֆելային վերլուծության մատրիցաների համեմատական վերլուծություն		304

Արսեն ԸՌՔՈՅԱՆ	(16.08.2021 – 03.09.2021)	
Վարկային ռիսկի գնահատման մեխանիզմները կրիպտոարժույթային համակարգում		317
Դավիթ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ	(06.09.2021 – 19.09.2021)	
Համախառն ներքին խնայողությունների, համախառն կապիտալի կուտակման և ռեսուրսային ճեղքվածքի միտումները Հայաստանի Հանրապետությունում		327
Անահիտ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ, Էմիլ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ	(06.09.2021 – 18.09.2021)	
Հավաքագրման և ընտրության քաղաքականությունների արդյունավետությունը Հայաստանի ՏՀՏ ոլորտի կազմակերպություններում		339
Խաչատուր ԲԱԲՈՅԱՆ	(13.09.2021 – 22.09.2021)	
Առևտրային կազմակերպությունների վճարունակության հիմնահարցը		351
Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ	(17.08.2021 – 29.08.2021)	
Մրցունակության վրա ազդող ռիսկերի կառավարման մեթոդաբանական հիմքերը		360
Էմիլ Գրիգորյան	(03.09.2021 – 18.09.2021)	
ՄՌ-Կ բնագավառում տեսական և գործնական հայեցակարգերի էվոլյուցիան և արդի միտումները		370
Լյուդմիլա Բարսեղյան, Նելլի Դուլուխանյան	(05.09.2021 – 25.09.2021)	
Հետպատերազմյան հարկային արտոնությունները Արցախում		383

ԷՎՈԿԱԲԱՆԿԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԴԻՐՔԸ ՎԵՐԱԲՐԵՆԴԱՎՈՐՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ՀՀ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Կարեն ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Տնտեսագիտության ինստիտուտի հայցորդ

Բանալի բառեր. վերաբրենդավորում, համեմատական դիրք, մոբայլ բանկինգ, ինտերնետ բանկինգ, սոցիոլոգիական հարցում, բանկային ծառայություններ

Ներածություն: Անկախացումից հետո ՀՀ բանկային համակարգի ձևավորմանը բնորոշ էր անցումային տնտեսությամբ երկրներ բանկային ոլորտի զարգացման առանձնահատկությունները: ՀՀ տնտեսության ազատականացմանը համընթաց, բանկերի նկատմամբ թույլ վերահսկողական դաշտի և մակրոտնտեսական անկայունության պայմաններում ստեղծվեցին բազմաթիվ փոքր բանկեր, սկզբնական շրջանում դրանց թիվը 39-ն էր, սակայն հետագայում դրանց քանակն ավելի մեծացավ: Այնուհանդերձ գործընթացը բնականորեն հանգեցրեց բարձր ռիսկային գործառնություններ իրականացնող բանկերի անվճարունակության և լուծարման: Դա խաթարում էր բանկային համակարգի նկատմամբ վստահությունը՝ բացասաբար անդրադառնալով ինչպես ամբողջ տնտեսության, այնպես էլ բանկային համակարգի զարգացման միտումների վրա: Ոլորտի կարգավորման նպատակով Հայաստանի անկախացումից ի վեր ընդունվեցին տարբեր օրենքներ և իրավական ակտեր, որոնց շարունակական կատարելագործման հիման վրա բանկային համակարգը դարձավ տնտեսության ամենակայուն և հուսալի ոլորտներից մեկը: 2013թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ բանկերի ընդհանուր ակտիվները մոտ 2.5 տրլն դրամ էին կազմում, 2017թ.¹ մոտ 4 տրլն, իսկ արդեն 2021թ. հունվարի 1-ի դրությամբ՝ մոտ 6.5 տրլն դրամ¹:

Գրականության վերլուծություն: Բրենդինգը՝ որպես բրենդի կառավարման գործընթաց, կարող է ներկայացվել կորպորատիվ և ապրանքային բրենդինգով և նպատակ ունի զարգացնել համապատասխան անհատականությունը: Առևտրային բանկերի բրենդերի կառավարումն ունի առանձնահատուկ խնդիրներ ու մոտեցումներ, որոնք օբյեկտիվորեն փոխկապակցված են

¹ <https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx>

Ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող փոփոխությունների հետ¹: Բանկային բրենդի ճիշտ կառավարման նպատակով, նախ և առաջ անհրաժեշտ է ճիշտ ընտրել այն թիրախային լսարանի, որին էլ ուղղված են լինելու բանկային ապրանքների և ծառայությունների հիմնական մասը, իսկ ստացված տրվյալների հիման վրա կազմել սպառողների դիմանկարը²: Այնուհետև անհրաժեշտ է ճիշտ ձևավորել բանկային բրենդի կառուցվածքը, որի վրա իրենց ազդեցությունն են ունենում ինչպես թիրախային լսարանը, այնպես էլ մատուցվող ծառայությունների ցանկը: Բրենդը ստեղծվում է յուրաքանչյուր որոշակի դեպքի համար առանձին՝ սահմանելով սպառողի նպատակները: Բանկային համակարգում բրենդի կառավարման նպատակը ոչ միայն սպառողների ներգրավումն է, այլ նաև հաճախորդներին լրացուցիչ ապրանքներով և ծառայություններով «ծանրաբեռնելը»: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ սպառողը գնում է ոչ թե բանկը, այլ նրա կողմից մատուցվող ծառայությունները, բանկային բրենդի կառուցվածքում պետք է ներառել նաև գնման որոշում կայացնելու առանձնահատկությունները³:

Հաշվի առվելով վերոնշյալ տեսական հիմնադրույթները՝ մեր կողմից վերլուծվել է Էվոկաբանկի վերաբրենդավորման գործընթացում բանկի զբաղեցրած համեմատական դիրքը ՀՀ բանկային ոլորտում:

Մեթոդաբանություն: Հոդվածում կիրառվել են տվյալների հավաքագրման, սոցիոլոգիական հարցման, վերլուծության և համադրման և այլ մեթոդներ: Տվյալների հավաքագրման հիման վրա վերլուծվել են ՀՀ բանկային համակարգում դիտարկվող ժամանակահատվածում գործող բանկերի տվյալները: Սոցիոլոգիական հարցումն իրականացվել է 1600 անհատ հաճախորդների շրջանում՝ 3% սահմանային սխալի հավանականություն ապահովելու նպատակով: Հարցման ընտրանքի սեռա-տարիքային և մարզային բաշխվածությունը գրեթե նույնական է ՀՀ բնակչության բաշխմանը:

Վերլուծություն: 2017թ. Էվոկաբանկը սկսեց վերաբրենդավորման գործընթաց, որի շրջանակներում անհրաժեշտություն առաջացավ իրականացնել

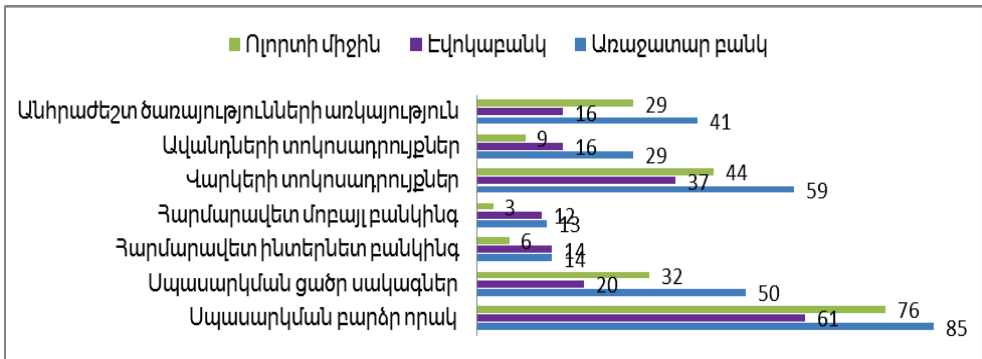
¹ Литовченко А. А., Зубкова С. В., Проблемы управления брендом коммерческого банка в условиях цифровизации экономики, Финансовые рынки и банки, N2, 2018, стр. 65-69

² Нилова В.В. Эмоциональные и социальные аспекты управления брендом // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2018. № 3. С. 12

³ Матягина Т.В., Сарафанова Л.Е., Сысоева М.С. Влияние бренда на выбор потребителей // Аллея науки. 2017. № 16. С. 283–285

բանկի դիրքի համեմատական վերլուծություն՝ հասկանալու համար արդյոք Էվոկաբանկը չի շեղվում վերաբրենդավորման շրջանակներում իր թիրախավորման ուղղությունից: Մասնավորապես՝ թիրախավորվելով հասարակության գիտակցության մեջ դիրքավորվել՝ որպես նորարարական լուծումներով հայտնի բանկը՝ բանկը ներդրվել էր մի քանի նորարարական ծառայություններ՝ բջջային բանկինգ և ինտերնետ բանկինգ: Ուստի վերլուծության շրջանակում առանձնակի ուշադրություն ենք դարձրել այդ ծառայությունների տեսանկյունից բանկի դիրքավորմանը շուկայում:

Դիտարկվող ժամանակահատվածում ՀՀ-ում գործել է 17 առևտրային բանկ¹, որոնցից 10-ը վերլուծության պահին գտնվում էին Էվոկաբանկից ավելի բարենպաստ վիճակում մասնաճյուղերի բաշխվածության առումով, իսկ 17-ից 8-ին Էվոկաբանկը գերազանցում էր բջջային բանկինգ ծառայության առկայությամբ: Ստացվում է, որ վերաբրենդավորման ժամանակահատվածում որպես նոր բրենդի թիրախ ընտրված նորարարական ծառայությունների մասով Էվոկաբանկը գտնվում է բավական բարենպաստ դիրքում, սակայն այդուհանդերձ մասնաճյուղերի քանակի և աշխարհագրական բաշխման տեսանկյունից բանկի դիրքը դեռևս ցածր է ոլորտի միջինից: Սա այն հիմնախնդիրներից մեկն է, որի լուծմանը բանկը պետք է անդրադառնա հետագա զարգացման ռազմավարությունը մշակելիս: Անդրադառնանք սոցիոլոգիական հարցման արդյունքներին՝ ցույց տալու համար բանկի դիրքը բանկային համակարգում՝ ըստ տարբեր ցուցանիշների: Գծապատկեր 1-ում ներկայացված է հիմնական բանկի ընտրության պատճառները:

Գծապատկեր 1. Հիմնական բանկի ընտրության պատճառները, %

¹ www.banks.am

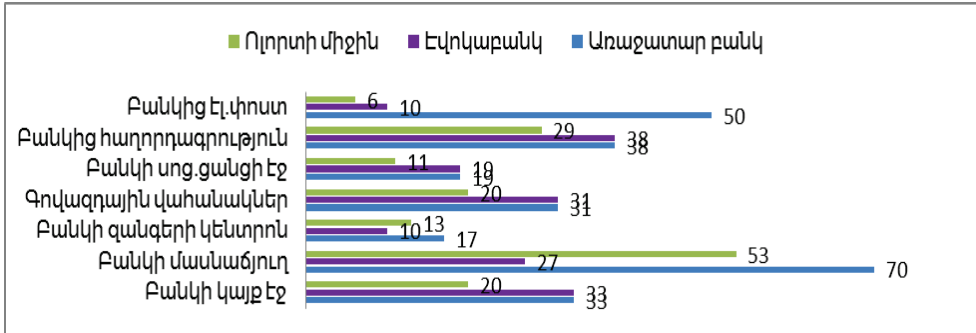
Առանձնացված ցուցանիշներից էվոկաբանկը առաջատարն է ոլորտում որպես հարմարավետ ինտերնետ բանկինգ առաջարկող բանկ՝ գերազանցելով ոլորտի միջին դիրքը: Ոլորտի միջին դիրքը բանկը գերազանցում է նաև ավանդների տոկոսադրույքով, հարմարավետ մոբայլ բանկինգի առկայությամբ, որոնցով սակայն առաջատար դիրքերը զբաղեցնում են այլ բանկեր: Մասնավորապես՝ ավանդների տոկոսադրույքով առաջատարը Հայբիզնեսբանկն է, իսկ հարմարավետ մոբայլ բանկինգով՝ Ամերիաբանկը:

Սպառողները որպես հիմնական բանկ առավել հաճախ ընտրել են Ամերիաբանկը՝ ըստ անհրաժեշտ ծառայությունների առկայության, Անելիք բանկը՝ ըստ վարկերի տոկոսադրույքի, ՎՏԲ Հայաստան բանկը՝ ըստ սպասարկման ցածր սակագների և Արդշինբանկը՝ ըստ սպասարկման բարձր որակի: Նշված ցուցանիշներով էվոկաբանկի դիրքը ցածր է ոլորտի միջինից, ուստի առնվազն սպասարկման բարձր որակի մասով բանկը զգալի ուշադրություն պետք է դարձնի հետագա զարգացման և նոր հաճախորդների ներգրավման նպատակով:

Հաճախակի օգտագործվող ծառայությունների մասով էվոկաբանկը առաջատարի դիրքեր է գրավում ավանդների ներդրման, մոբայլ բանկինգի օգտագործման և տեղեկանքների, քաղվածքների ստացման տեսանկյունից՝ այս ցուցանիշների մասով բանկը ոլորտում զբաղեցնում է միջինից բարձր դիրք:

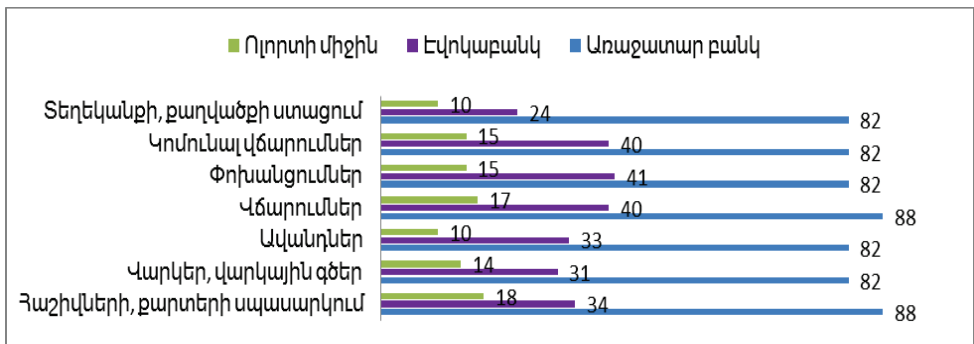
Ինտերնետ բանկինգի օգտագործման, կանխիկացման, փոխանցումների և օնլայն վճարումների մասով բանկը թեպետ չի զբաղեցնում առաջատար դիրք, այդուանդերձ գտնվում է միջինից բարձր դիրքում: Ամենահաճախ կիրառվող ծառայությունների տեսանկյունից առաջատար դիրքի բաշխման պատկերը հետևյալն է՝ Ինտերնետ բանկինգով և փոխանցումներով առաջատարը Ամերիաբանկն է, իսկ օնլայն փոխանցումներով՝ Էյչ-Էս-Բի-Սի բանկ Հայաստանը, կանխիկացումով՝ Արարատ բանկը: Էյչ-Էս-Բի-Սի բանկ Հայաստանը ամենահաճախ օգտագործվող ծառայություններից առաջատարն է հաշիվների, քարտերի սպասարկումով, Կոնվերս բանկը՝ կոմունալ վճարումներով, Ակբա կրեդիտ ագրիկոլ բանկը՝ վարկեր և վարկային գծեր տրամադրելով: Ընդ որում՝ վերջիններս մասով էվոկնաբանկի դիրքը ցածր է ոլորտի միջինից, միայն վարկեր և վարկային գծերի տրամադրումը՝ որպես ամենահա-

ճախ օգտագործվող ծառայությունով բանկը գրավում է միջին դիրք բանկային համակարգում: Գծապատկեր 2-ում ներկայացված է բանկերի դիրքը՝ ըստ տեղեկատվության ստացման հիմնական աղբյուրի:

Գծապատկեր 2. Տեղեկատվության ստացման հիմնական աղբյուր, %

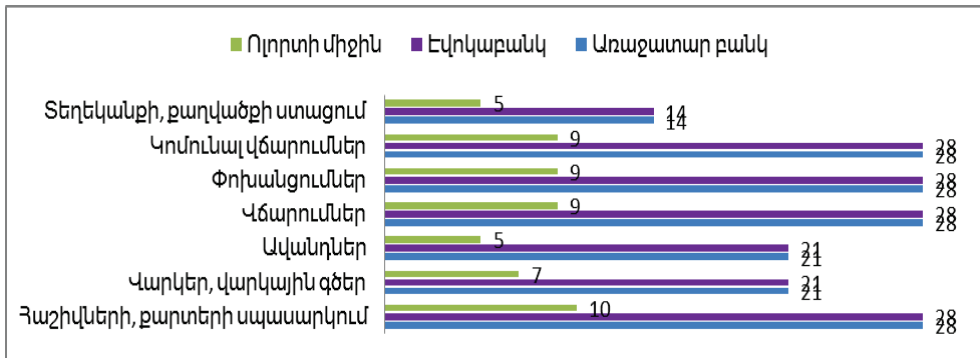
Ընտրված 7 ցուցանիշներից 4-ի մասով՝ գովազդային վահանակ, բանկի կայքէջ, բանկի սոցիալական կայքի էջ և բանկից ստացված հաղորդագրություն, ոլորտում առաջատարը Էվկաբանկն է: Տեղեկատվության ստացման հիմնական աղբյուրի մյուս ցուցանիշների տեսանկյունից առաջատարի դիրքերն ունեն հետևյալ բաշխումը՝ բանկի մասնաճյուղով՝ Էջ-Էս-Բի-Սի բանկ Հայաստանն է, բանկի զանգերի կենտրոնով՝ Անելիք բանկը, բանկի էլ. փոստով՝ ՎՏԲ-Հայաստան բանկը: Գծապատկեր 3-ը ներկայացնում է հեռակառավարման համակարգով ծառայություն ստանալու հնարավորության հիման վրա բանկերի դիրքը:

Գծապատկեր 3. Հեռակառավարման համակարգով ծառայություն ստանալու հնարավորություն, %

Բոլոր 7 չափանիշներով Էվոկաբանկը թեպետ ոլորտում առաջատար դիրք չի գրավում, այդուհանդերձ գրավում է միջինից բարձր դիրքեր:

Հայաստանի անհատ հաճախորդների շրջանում մոբայլ բանկինգի միջոցով ծառայություններ ստանալու հնարավորությամբ Էվոկաբանկը առաջատարն է՝ ըստ ընտրված բոլոր ցուցանիշների՝ գծապատկեր 4:

Գծապատկեր 4. Մոբայլ բանկինգի միջոցով ծառայություններ ստանալու հնարավորություն, %

Ինչ վերաբերում է մոբայլ բանկինգի միջոցով ծառայություններ ստանալու հնարավորության բաշխմանը՝ ըստ բանկերի, ապա Էվոկաբանկը առաջատար է ավանդների, վարկերի և վարկային գծերի և հաշիվների և քարտերի սպասարկման, վճարումների, փոխանցումների և կոմունալ վճարումների և տեղեկանքների ու քաղվածքների ստացման տեսանկյունից տեսանկյունից:

Մոբայլ բանկինգով ծառայություններ ստանալու տեսանկյունից Էվոկաբանկին հիմնականում հաջորդում են Ամերիաբանկն ու Ինեկոբանկը:

Մոբայլ բանկինգով առավել օգտագործելի ծառայությունների տեսանկյունից տեղեկանքի, քաղվածքի ստացման և վճարումների իրականացման տեսանկյունից առաջատարը Էվոկաբանկն է, կոմունալ վճարումներով և վարկեր ու վարկային գծեր ծառայության մասով՝ Ակբա-Կրեդիտ Ագրիկոլ բանկը, ավանդներով և փոխանցումներով՝ Ամերիաբանկը, և հաշիվների, քարտերի սպասարկմամբ՝ Ինեկոբանկը:

Էվոկաբանկը ոլորտում առաջատար է նաև հաճախորդների կողմից տրված բանկի մոբայլ բանկիգ ծառայությունը շրջապատին խորհուրդ տալու կամ

այլ կերպ ասած՝ զուտ առաջնղման ցուցանիշով: Տվյալ ցուցանիշով ևս ոլորտում Էվոկաբանկին հաջորդում են Ինեկոբանկը և Ամերիաբանկը: Ուստի Էվոկաբանկը այսուհետ առավել հանգամանալից ուշադրություն պետք է դարձնի հենց այս երկու բանկերի կողմից վարվող բրենդի կառավարման քաղաքականությանը՝ նորարարական ծառայությունների մատուցման տեսակետից:

Եզրակացություն: 2017թ. Էվոկաբանկը սկսեց վերաբրենդավորման գործընթացը՝ տվյալ ժամանակահատվածում ՀՀ-ում ունեցած մասնաճյուղերի բաշխվածությամբ լինելով ՀՀ-ում առկա 17 բանկերից 12-րդը: Այդուհանդերձ բանկը վերաբրենդավորման գործընթացում շեշտադրեց ոչ թե բանկի բաշխվածության ընդլայնման խնդիրը, այլ նորարարական ծառայություններով սպառողների գիտակցության մեջ դիրքավորումը: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Էվոկաբանկի վերաբրենդավորման քաղաքականությունը կարելի է համարել հաջողված, քանի որ բանկը կարճ ժամանակահատվածում կարողացավ կոտրել նախկին Պրոմեթեյ բանկին հատուկ հին ավանդական կարծրատիպերը և դիրքավորվել սպառողների գիտակցության մեջ՝ որպես նորարարական ծառայություններով հայտնի բանկ: Մասնավորապես այդ մասին է վկայում մոբայլ բանկինգ ծառայության զուտ առաջ մղման ցուցանիշը, որով Էվոկաբանկը միանձնյա առաջատար է ոլորտում և իրեն հաջորդող բանկերից տվյալ ցուցանիշով առաջ է ավելի քան 30%-ով:

Կարեն ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Էվոկաբանկի համեմատական դիրքը վերաբրենդավորման շրջանում Հայաստանի Հանրապետության բանկային համակարգում

Բանալի բառեր. վերաբրենդավորում, համեմատական դիրք, մոբայլ բանկինգ, ինտերնետ բանկինգ, սոցիոլոգիական հարցում, բանկային ծառայություններ

Հոդվածի նպատակն է գնահատել Էվոկաբանկի դիրքը Հայաստանի բանկային համակարգում 2017 թվականին, երբ բանկը սկսեց վերաբրենդավորման գործընթացը: Այս նպատակին հասնելու համար տվյալ ժամանակահատվածում համեմատական վերլուծություն է իրականացվել Հայաստանի Հանրապետությունում գործող 17 բանկերի տարբեր ցուցանիշների կտրվածքով: Վերլուծության համար անհրաժեշտ տվյալները հավաքագրվել են պաշտոնական վիճակագրության և սոցիոլոգիական հարցման հիման վրա: Վերլուծության արդյունքում պարզվել է, որ Էվոկաբանկի վերաբրենդավորման համար ընտրված քաղաքականությունը կարելի է համարել հաջողված:

Карен ЕГИАЗАРЯН

Сравнительное положение Эвокабанка в банковской системе Армении в период ребрендинга

Ключевые слова: ребрендинг, сравнительные позиции, мобильный банкинг, интернет-банкинг, социологический опрос, банковские услуги

Целью статьи является оценка позиции Эвокабанка в банковской системе Армении в 2017 году, когда банк начал процесс ребрендинга. Для достижения этой цели был проведен сравнительный анализ по разным показателям 17 банков, действовавшими в Республике Армения в течение данного периода. Данные, необходимые для анализа, были собраны на основе официальной статистики и социологических опросов. В результате анализа стало ясно, что политику, выбранную для ребрендинга Эвокабанка, можно считать успешной, поскольку в сознании потребителей банк смог трансформироваться в банк с инновационными решениями.

Karen EGHIAZARYAN

Comparative position of Evocabank in the banking system of Armenia during the period of rebranding

Key words: rebranding, comparative positions, mobile banking, internet banking, sociological survey, banking services

The purpose of the article is to assess the position of Evocabank in the banking system of Armenia in 2017, when the bank began the rebranding process. To achieve this goal, a comparative analysis was carried out for various indicators of 17 banks operating in the Republic of Armenia during this period. The data required for the analysis was collected on the basis of official statistics and sociological survey. As a result of the analysis, we found out that the policy chosen for the rebranding of Evocabank can be considered successful, because in the minds of consumers, the bank was able to transform from an old traditional bank into a bank known for its innovative solutions.

ASSESSING NORMALITY OF GROUP OF ASSETS BASED ON PORTFOLIO CONSTRUCTION

Vladimir MKRTCHYAN

Ph.D. in Economics

Mesrop MESROPYAN

3rd year BA at YSU, Actuarial and Financial Mathematics

Key words: Hellinger distance, portfolio optimization, probability metrics

Introduction. The mathematics of portfolio construction had long history, but the main methods emerged starting with seminal paper of Markowitz (with later extension of Tobin and others) [1].

The idea upon constructing portfolio was to mitigate risk within desired levels of expected profitability (the latter defined by mathematical expectation of portfolio of returns). In Markowitz mean-variance portfolio the variance (or standard) deviation is taken to represent risk. However, quite a lot of other risk measures were proposed by authors. The main idea of minimizing risk for given level of expected return is to construct more reliable portfolio in some sense. Various risk measures highlight various priorities of portfolio managers.

Some are interested in tail effects, some are interested in symmetry of deviation, some with consequences of extreme bad scenarios, others choose combined versions with different level of significance attributed to each risk ([2; 3]).

Mathematically it always yields to analyzing properties of distribution of portfolio (like skewness, kurtosis, tail height etc.). Two of several problems (drawbacks) of mean-variance portfolio is its variability (rapid change of weights of each asset) and corner solutions (solutions with many zeros and close to 1 weights) ([4]).

Generally, these also affects predictability of future returns of portfolio. More precisely, without active management mean-variance portfolios may yield poor results (compared to benchmark or even equally weighted portfolios). One way to address these issues is the use of other risk measures, like ones mentioned above. But instead of looking to features of constructed portfolios, one can try to deal directly with whole distribution of the portfolio.

Our goal is to analyze portfolios closest to desired one. So, instead of addressing individual risk parameters, we look at distribution at whole.

Literature review. The probability distribution metrics can be used to construct portfolios closest to the desired one. But taking desired distribution is a matter of concern. One way to do it, is to take far distribution, but this will always bring to poor

and intractable results. Other way is to desire a point-concentrated distribution (Dirac distribution). This can be considered as a separate question, as it has features that brings to mathematical difficulties in optimization problems.

Another distribution which is quite robust and will resolve the problem with predictability, is normal distribution. The core of this paper is concerned with constructing portfolio with given level of expected return, closest to normal distribution. But at what extent is this possible? The portfolio with smallest distance from normal distribution will show the extent of this possibility and eventually will have to quantify the “normal-ness” of asset groups, taken into consideration. As a metrics between distributions here we take Hellinger distance (or a squared version of it), for simplicity of calculations. Some papers address the issue of non-normal distributions of asset returns in most cases ([5]). So individual asset returns are mostly far from being normally distributed. But one can do better constructing portfolio which will include several assets with corresponding weights.

Having Cramer’s theorem on sum distributed normally, one may wonder if we can ever get close enough (to get small Hellinger distance). Cramer’s theorem does indeed require independence of terms summed, which is far from reality in our case. So the following steps will bring to some quantity that we can name measure of normality for a group of assets (or taking bigger - market).

1. Find the mean-variance portfolio efficient frontier.
2. Find the portfolio for each level of expected return closest to normal distribution with the minimal variance of same level of return.
3. Find the corresponding Hellinger distance (or the square of it).
4. The minimum of all values of Hellinger distance will be the desired measure.

The paper is organized as follows. In first chapter we define minimal Hellinger distance portfolio, analyzing the main features of construction. In the second chapter we construct an example for exchange rate demonstrating the steps of algorithm. We represent the problems regarding the optimization problem.

Methods. We collected data for analysis from Central Bank of Armenia database, which is open access. We did some preliminary data processing and Microsoft Excel tools for binning procedure. We used ordinary optimization tools for optimization part of the problem and graphic tools for visualization.

Preliminaries and Hellinger’s distance minimization problem. Classically the Theory of Portfolio Choice is being solved in this following way:

$$\begin{cases} E(X) = e \\ \text{Var}(X) \rightarrow \min \\ w_i \geq 0 \\ \sum w_i = 1 \end{cases}$$

Theoretically we have to solve the system above. The goal is to distribute our portfolio into different places (for example shares) so that we can realize the percentage amount of each place. The next goal is having constant profitability mentioned on the first row of system above. x_1, x_2, x_3, \dots represent profitability of each share. They can be determined in several ways, for example by using logarithm ($\ln(\text{next})/\ln(\text{previous})$) or $((\text{next}-\text{previous})/\text{previous})$.

w_i represents the percentage of money in each share. As we suppose that we make only investments into portfolios without taking any credits accordingly $w_i \geq 0$. Logically $\sum w_i = 1$, because the sum of differently distributed parts of our portfolio is equal to our whole portfolio.

$$E(X) = E\left(\sum_{i=1}^n w_i x_i\right) = \sum_{i=1}^n E(w_i x_i) = \sum_{i=1}^n w_i E(x_i)$$

We can also represent this as a product of two vectors shown below:

$$(w_1, w_2, \dots, w_n) \begin{pmatrix} E(X_1) \\ E(X_2) \\ \vdots \\ E(X_n) \end{pmatrix} = E(X)$$

This shows that $E(x)$ represents average profitability of our portfolio. We want $E(x)$ to be constant but the problem is that we should take into account that during investments our profits can fluctuate and our goal is to minimize that kind of fluctuations. Accordingly $\text{Var}(X) \rightarrow \min$.

For instance, if we invest in two share we will have the result shown below

$$\begin{aligned} \text{Var}(w_1 X_1 + w_2 X_2) &= \text{Var}(w_1 X_1 + \text{Var}(w_2 X_2)) + 2\text{cov}(w_1 X_1; w_2 X_2) \\ &= w_1^2 \text{Var}(X_1) + w_2^2 \text{Var}(X_2) + 2w_1 w_2 \text{cov}(X_1; X_2) \end{aligned}$$

We can also represent this as a product of three vectors

$$(w_1, w_2) \begin{pmatrix} V_1 & \text{COV}_{1,2} \\ \text{COV}_{1,2} & V_2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} V_1 \\ V_2 \end{pmatrix}$$

See more detailed in [6,7].

As mentioned, mean-variance optimization has several shortcomings. The problem we are addressing can somewhat bypass these. But the main goal is to construct more predictable portfolio (with close to known or given distribution).

Using the above we can solve this problem classically but we suggest a finding portfolio in the following way:

$$\begin{cases} E(x) = e \\ H(X, N) \rightarrow \min \end{cases}$$

where $H(X, N)$ - Hellinger's distance which should be the least from normally distributed random variable.

Square of Hellinger distance is given by simple enough formula, which for continuous case takes the following form.

$$H^2(f, g) = \frac{1}{2} \int (\sqrt{f(x)} - \sqrt{g(x)})^2 dx = 1 - \int \sqrt{f(x)g(x)} dx$$

Also we can say that Hellinger's distance is metrics as it satisfies these 3 conditions

1. $d(x, y) = 0 \Leftrightarrow x = y$
2. $d(x, y) = d(y, x)$
3. $d(x, y) \leq d(x, z) + d(z, y)$

Additionally, it has the following representations (In our case, we are not bound to continuous distributions).

1) When the distribution is continuous we can represent Hellinger's distant using density function of random variables:

$$H(X, Y) = \left(1 - \int_{-\infty}^{\infty} \sqrt{f_x(x)f_y(x)} dx \right)^{\frac{1}{2}}$$

2) For discrete distribution square of Hellinger's distant has the following look:

$$H^2(X, Y) = 1 - \sqrt{p_i q_i}$$

Where p_i and q_i are not the probabilities of happening the same coincidence but the probabilities of coinciding the values.

$$3) 0 \leq H(P, Q) \leq 1$$

So instead of minimizing Hellinger distance itself, we can take the squared version of it, for simplicity of calculation.

To solve the problem with discrete data, we do binning process, which will yield to continuous distribution represented by simple function (taking finite values in given interval). And distance between these kind of distributions will take the following form

$$\begin{aligned} H^2(X, Y) &= 1 - \int_{-\infty}^{\infty} \sqrt{f_x(x)f_y(x)} dx = 1 - \int_a^b \sqrt{fg} dx = \\ &= 1 - \left(\int_a^{a_1} + \int_{a_1}^{a_2} + \dots + \int_{a_{n-1}}^b \sqrt{fg} dx \right) = 1 - \sum_i O_i \int_{a_i}^{a_{i+1}} \sqrt{g(x)} dx \end{aligned}$$

with $f(x) = O_i^2$ if $x \in [a_i, a_{i+1}]$ (with $a = a_0$ and $a_n = b$). Generally O_i -s are any numbers, not bound to be different, however we take the interval cut enough fine to have only one value for each interval.

Generally, there are other metrics too besides Hellinger’s metric for example Kolmogorov-Smirnov’s measure and Wasserstein’s metrics but they are characteristically harder to be solved. For that reason, we use Hellinger’s metric in order to simplify our calculations ([8]).

Whenever the counterpart distribution is normal (i.e. $g(x)$ is density of normal distribution), we will the following

$$\begin{aligned} \int_c^d \sqrt{g(x)} dx &= \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \int_c^d e^{-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}} dx = \left(\frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \int_c^d e^{-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}} dx \right)^{\frac{1}{2}} \\ &= \frac{1}{\sigma^{\frac{1}{2}}(2\pi)^{\frac{1}{4}}} \int_c^d e^{-\frac{(x-\mu)^2}{4\sigma^2}} dx \\ &= \frac{1}{\sigma^{\frac{1}{2}}(2\pi)^{\frac{1}{4}}} \int_c^d e^{-\frac{(x-\mu)^2}{4(\sigma\sqrt{2})^2}} dx \quad *) \\ &\xrightarrow{\sigma_1=\sigma\sqrt{2}} \frac{1}{\sigma^{\frac{1}{2}}(2\pi)^{\frac{1}{4}}} \frac{1}{\sigma_1\sqrt{2\pi}} \sigma_1\sqrt{2\pi} \int e^{-\frac{(x-a)^2}{2\sigma_1^2}} dx \\ &= \sqrt{2}\sigma^{\frac{1}{2}}(2\pi)^{\frac{1}{4}}(F_N(b|\mu; 2\sigma^2) - F_N(a|\mu; 2\sigma^2)) \end{aligned}$$

Illustration with currency market. Initially we take our data from Central Bank of Armenia’s website. We use five currencies (USD, EUR, JPY, CNY, RUB) starting from 16.07.2018-15.07.2020 excluding weekends and holidays. We count returns for each currency in the following way: (next day’s currency-current currency)/current currency. Then for each currency we determine average returns, minimal and maximal average returns. At the beginning we take arbitrary weights so that their sum is equal to 1. Then we determine each day’s returns of portfolio in the following way: $USD_j * w_1 + EUR_j * w_2 + \dots + RUB_j * w_5$ (where indexed currencies are daily returns on day j for each taken currency). Then we count portfolio’s historical average return and standard deviation. Thus we assume some stationarity. For each desired average return we minimize portfolio standard deviation by changing weights. We determine seven averages by counting difference of maximal and minimal averages and dividing the result to eight. Lettings weights change for each of the seven averages we minimize deviation. We got the following results (Table 1)

Table 1. Mean-variance portfolios

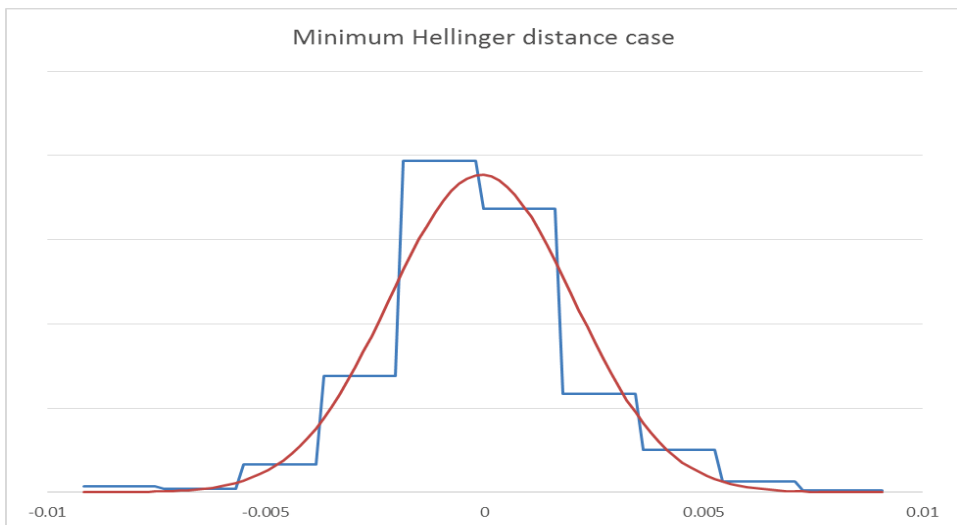
Averages	minimal st.deviation	w_1 (USD)	w_2 (EUR)	w_3 (JPY)	w_4 (CNY)	w_5 (RUB)
-0.000164	0.005918	0.0	0.0	0.0	0.3386	0.6614
-0.000121	0.003366	0.0	0.0	0.0	0.6649	0.3351
-0.000078	0.002114	0.1481	0.0	0.0	0.7393	0.1126
-0.000034	0.001522	0.5455	0.0	0.0	0.3900	0.0645
0.000009	0.001268	0.9065	0.0189	0.0136	0.0419	0.0191
0.000052	0.001853	0.6810	0.0	0.3190	0.0	0.0
0.000095	0.003373	0.2785	0.0	0.7215	0.0	0.0

Next we solve the Hellinger’s distance minimization problem. To determine the range of portfolio we count the difference between maximum and minimum returns of portfolio. Next binning process is getting started. We take the number of bins to be 10 and then we determine the width of bin by dividing the range of portfolio to 10. We determine the number of portfolio’s returns in each bin. Then to determine ten bin coefficients we divide the count of each bin by the number of data points. By dividing bin coefficients by bins widths, we determine bin heights. Then we determine integral parts using (*). Then we determine Hellinger’s distance by using the averages found above but changing weights and accordingly deviations. We got the following results (Table 2):

Table 2. Portfolios with minimum Hellinger distance

H ²	mu	sigma	w_1	w_2	w_3	w_4	w_5
0.03354	-0.000164	0.00647058	0.00664	0.12737	0	0.14988	0.71611
0.02527	-0.000121	0.00337117	0.00094	0.00038	0.00010	0.66248	0.33609
0.01490	-0.000078	0.00221717	0.04201	0.14193	0.0	0.72192	0.09414
0.01774	-0.000034	0.00164779	0.42605	0.15586	0.00017	0.375443	0.042476
0.02316	0.000009	0.00139175	0.71013	0.00074	0.09580	0.19333	0.0
0.01965	0.000052	0.00207347	0.55633	0.00074	0.40468	0.00075	0.03750
0.02175	0.000095	0.00342575	0.25148	0.00802	0.73524	0.0	0.00521

Please note that in the above table, then, using Hellinger’s minimum distance we get the following graphical representation:

Finally, we determine required weights and corresponding Hellinger's distance. The portfolio we get by using Hellinger's distance has advantage over Markowitz's portfolio because it includes almost all weights nevertheless Markowitz considers some weights as 0s and others as close to 1 numbers.

The method has some disadvantages, for example, it can be very sensitive to binning and sometimes there is an issue finding global minimum as minimizing procedure sometimes converges to local minimum. Also we assumed stationarity in wide sense to base our analysis on historical averages and standard deviations.

Conclusion. We've solved the problem concerning the minimization of Hellinger's distance with the given parameters and currencies. We've done it by 2 steps: Initially we've solved the problem of mean-variation (Markowitz's problem), found the parameters and set them in the normal distribution (formula *) and got the results presented in table 2. For our case we got minimal squared Hellinger's distance to be $H^2 = 0,0149$

References

1. Markowitz, H. (1952), Portfolio Selection, Journal of Finance, 7(1), pp. 77-91. DOI: 10.2307/2975974
2. Uryasev, S., "Conditional Value-at-Risk: Optimization Algorithms and Applications". Financial Engineering News, vol. 14, 2000. DOI:10.1109/CIFER.2000.844598
3. Lai, K. K.; Yu L.; Wang Sh., "Mean-Variance-Skewness-Kurtosis-based Portfolio Optimization"; IEEE CS Proceeding of the First International Multi-Symposium of Computer and Computational Sciences, Zhejiang University, Vol. 2, June 20-24, 2006, DOI: 10.1109/IMSCCS.2006.239
4. Fabozzi F. J.; Kim J.H.; Kim W. Ch., "Robust equity portfolio management: formulations, implementations, and properties using MATLAB", Wiley, 2015
5. Sheikh, Z. A., Qiao, H., "Non-Normality of Market Returns: A Framework for Asset Allocation Decision Making", The Journal of Alternative Investments, vol. 12 (3), 2010. DOI: 10.3905/jai.2010.12.3.008
6. Kapinski M.J.; Copp Ek., "Portfolio Theory and Risk Management", Cambridge University Press, 2014
7. Fabozzi F. J.; Kolm P. N., Pachamanova D., Focardi S. M. "Robust portfolio optimization and management", John Wiley & Sons, 2007
8. Kiesel, R.; Rühlicke, R.; Stahl, G.; Zheng, J., "The Wasserstein Metric and Robustness in Risk Management", Risks, vol. 4 (3), 2016, DOI: 10.3390/risks4030032

Վլադիմիր ՄԿՐՏՉՅԱՆ, Մեսրոպ ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ

Ակտիվների խմբի նորմալության գնահատումը պորտֆելի կառուցմամբ

Բանալի բառեր. Հելինգերի հեռավորություն, արժեթղթերի պայուսակի օպտիմիզացիա, հավանականային մեթոդիկաներ

Մեր նպատակն է պարզել (գնահատել) թե ինչքան է ուսումնասիրվող շուկան մոտ նորմալ բաշխում ունեցող շուկայի: Դա կատարելու համար կառուցում ենք նորմալին ամենամոտ բաշխում ունեցող արժեթղթերի պայուսակը և գրնահատում հեռավորությունը: Վերջինը կատարելու համար որպես մետրիկա վերցրել ենք Հելինգերի հեռավորությունը: Նախապես լուծելով Մարկովիցի դասական խնդիրը մենք ստացված արդյունքները օգտագործում ենք որպես նորմալ բաշխման պարամետրեր, և եկամտաբերության ցանկացած մակարդակին ստանում Հելինգերի փոքրագույն հեռավորությամբ պայուսակները:

Vladimir MKRTCHYAN, Mesrop MESROPYAN

Assessing normality of group of assets based on portfolio construction

Key words: Hellinger distance, portfolio optimization, probability metrics

Our goal is to find out how close is the market to normally distributed one. We do it by searching portfolio, which is the nearest to normal distribution and measure the distance between them. We've set these problems and solved them with the help of Hellinger's distance. We've minimized that distance from normal distribution, the parameters of which we selected solving Markowitz's model. We've found out the nearest portfolio to the normal distribution with the given profitability and minimal variation. Square of Hellinger's distance we called "closeness to normality" of the market (market with at least one normally distributed asset returns will have 0 distance). We used the above technique for a case of exchange market.

Владимир МКРТЧЯН, Месроп МЕСРОПЯН

Оценка нормальности группы активов методом конструирования портфеля

Ключевые слова: расстояние Хеллингера, оптимизационная портфель, вероятностные метрики

Наша задача вычислить насколько близок изучаемый рынок к нормально распределенному рынку. Для этого мы воссоздаем портфель наиболее близкий по распределению к нормальному и вычисляем дальность между двумя распределениями. Для этой задачи мы используем метрику Хеллингера. Сначала мы решаем обыкновенную задачу Марковитца, и используем полученные средние и соответствующие им среднеквадратические отклонения как параметры нормального распределение. Таким образом мы получаем портфель с наиболее близким к нормальному распределению (с данной средней доходностью и минимальной вариацией) распределением. Квадрат полученного расстояния Хеллингера можно трактовать как нормальность изучаемого рынка (для рынка хотя бы с одним инструментом с нормально распределенными доходностями это дистанция будет нулевой).

ՄՐՅՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Բանալի բառեր. մրցունակություն, տնտեսական անվտանգություն, սպառնալիքներ, ԵՄ, ԵԱՏՄ, ՍԾՏՀ, տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիա

Ներածություն: Զարգացման արդի փուլում գլոբալացման և ԵՄ, ԵԱՏՄ, ՍԾՏՀ ինտեգրման, տարածաշրջանայնացման գործընթացները Հայաստանի առջև ոչ միայն նոր հնարավորություններ և հեռանկարներ է ստեղծում, այլ նաև կարող է նոր վտանգներ, ռիսկեր և ցնցումներ առաջացնել: Փորձը ցույց է տալիս, որ տնտեսական անվտանգության ապահովման հուսալի և արդյունավետ համակարգը կարող է երաշխիք դառնալ երկրի անկախության և ինքնիշխանության պահպանման, կայուն սոցիալ – տնտեսական զարգացման համար: Տնտեսական անվտանգության ապահովումը երկրի անկախության, ինքնիշխանության գլխավոր երաշխիքն է, հասարակության և անձի կայուն ու արդյունավետ գործունեության պայմանը: Առանց տնտեսական սպառնալիքների վնասազերծման, մեր կարծիքով, անհնար է նաև մրցունակության բավարար մակարդակի ապահովումն ինչպես միկրո, այնպես էլ առանձին ճյուղերի և մակրո մակարդակներում: Այդ պատճառով տնտեսական անվտանգության ապահովումն ազգային տնտեսության հիմնական գերակայություններից մեկն է:

Մեթոդաբանությունը և գրականության ակնարկ: Տնտեսական գործընթացների վրա ինստիտուցիոնալ գործոնների էական ազդեցությունն այժմ համընդհանուր ճանաչված փաստ է, ինչը հաստատվում է բազմաթիվ հայտնի գիտնականների եզրակացություններով: Նոբելյան մրցանակակիր Դուգլաս Նորթի սահմանամամբ՝ «ինստիտուտները հասարակության խաղի կանոններն են կամ, ավելի ճիշտ, մարդկանց կողմից հորինված սահմանափակումները, որոնք ուղղորդում են մարդկային փոխազդեցությունը որոշակի ուղղությամբ: Եվ որպես հետևանք՝ նրանք կառուցում են մարդկային փոխանակման գործընթացում դրդապատճառները՝ քաղաքական, սոցիալական և

տնտեսական»¹: Հետխորհրդային տարածքում շատ հայտնի գիտնականներ զբաղվում են ինստիտուտների ակտիվ հետազոտությամբ, որոնք, հիմնվելով Դ. Նորթի հիմնարար աշխատանքի վրա², սկսեցին դիտարկել ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների նախագծման հնարավորությունը՝ տնտեսական համակարգերի դինամիկան բարելավելու համար: Օրինակ՝ Ջ. Փիքը, Գ. Կլայները, Գ. Նուրեևը, Յ. Օլսևիչը, Վ. Մկրտչյանն իրենց աշխատություններում կենտրոնացած են ինստիտուցիոնալ գործոնների շարժիչ ուժի վերլուծության վրա՝ դրա ապահովման տեսանկյունից: Վ.Պոլտերովիչը վերլուծել է ինստիտուցիոնալ թակարդների պատճառները և դրանց կանխարգելման հնարավորությունը, իսկ Վ.Դեմենտևը ավելի խորությամբ է ուսումնասիրել ինստիտուտների ազդեցությունը էներգահամակարգի ձևավորման վրա: Գ. Կիրդինան, հիմնվելով նաև նորաստեղծ ինստիտուցիոնալիզմի մեթոդաբանության վրա, առաջարկել է «ինստիտուցիոնալ մատրիցաների» տեսությունը: Ժամանակակից գիտնականների հետազոտություններում ուշադրություն է դարձվել ինստիտուցիոնալ միջավայրի բաղադրիչների և ազգային տնտեսությունների մրցունակության միջև փոխհարաբերություններին: Այնուամենայնիվ, այսօր ազգային տնտեսության մրցունակության և դինամիկայի վրա ինստիտուցիոնալ գործոնների ազդեցության հետ կապված հարցերի զգալի մասը շարունակում է մնալ ոչ բավարար ուսումնասիրված: Հայաստանի համար այդ հարցերը հատկապես արդիական են, քանի որ նրա զարգացման ներկա փուլը բնութագրվում է ոչ միայն եվրոպական և եվրասիական ինտեգրացիոն գործընթացների հետևանքով տնտեսական համագործակցության վեկտորների և առաջնահերթությունների փոխլրացման մոտեցմամբ, այլև ինստիտուցիոնալ միջավայրի արմատական վերափոխմամբ: Այս խնդրի կարևորությունը պայմանավորված է նրանով, որ ժամանակակից համաշխարհային տնտեսությունը, հատկապես ռուսական, բնութագրվում է շուկայական, տեխնոլոգիական, կլիմայական և այլ գործոնների մեծ անորոշությամբ: Քանի որ ռիսկը բնորոշ է մարդու գործունեության ցանկացած ձևին, այն պայմանավորված է բազմաթիվ պայմաններով և գործոններով, որոնք ազդում են մարդկանց կողմից կայացված որոշումների դրական արդյունքի վրա: Ֆինանսատնտեսական գործունեությանն ուղեկցող ռիսկերը դասվում են տնտե-

¹ North D., *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. New York: Cambridge University Press, 1990, p.11.

² Նույն տեղում:

սական ռիսկերի հատուկ խմբին, որոնք առավել նշանակալի դեր են խաղում ձեռնարկության ընդհանուր «ռիսկերի պորտֆելում»:

Վերլուծություն: Տնտեսական անվտանգության ապահովման և սոցիալ-տնտեսական համակարգերի մրցունակության խնդիրներն անբաժանելի են դրանց զարգացման խնդրից՝ վերականգնել և բարելավել մրցակցային առավելությունները: Նման արդյունքները ստացվում են կամ ներքին միջավայրի համակարգի բաղադրիչների փոփոխություններից և շուկայի համատեքստի պահանջներից, կամ դրա գործունեության հիմնական ասպեկտների էական նախասիրություններից, որոնք ձեռք են բերվում օրենսդրական (կամ կարգավորող-գործադիր մարմիններում) իրենց շահերի լրբբինգի արդյունքում: Երկու դեպքում էլ որոշումների իրականացումը ծախսատար է և հղի ռիսկերով: Ենթադրվում է, որ մակրոհամակարգերի համար միկրո մակարդակի սուբյեկտների գործունեության առաջին սցենարի գերակշռությունն ավելի արժեքավոր է, քանի որ այն ապահովում է բազմապատիկ ավելի ազդեցություն և համատեղ գործունեության դրական սիներգիա: Երկրորդ սցենարի համաձայն գործողությունները կրում են բացասական սիներգիայի էական ռիսկեր. եթե միկրո մակարդակի սուբյեկտները ստանում են չհիմնավորված նախապատվություններ: Սա թուլացնում է մակրո համակարգերի մրցունակությունը զլրբալ առումով: Հետխորհրդային երկրներից շատերի արդյունաբերական ձեռնարկությունների նորարարական գործունեության դինամիկայի վերլուծության հիման վրա ապացուցվել է, որ առաջին սցենարը նախընտրում են ավելի ու ավելի քիչ միկրո մակարդակի սուբյեկտներ, ինչը հանգեցնում է նրանց սպառողական նոր արժեքներ ստեղծելու ունակության անկման: Տընտեսական գործընթացների մասնակիցների վարքագծի սցենարի ընտրությունը կախված է ինստիտուցիոնալ միջավայրի մոտիվացիոն բնութագրերից, որի գործողությունների ընդհանուր վեկտորը պետք է ապահովի սոցիալ-տնտեսական համակարգի զարգացումը կառավարման մարմինների կողմից որոշված ուղղությամբ:

Տնտեսության մրցունակության և սպառնալիքների վերացման խընդիրներն անբաժանելի են, փոխկապակցված և փոխապայմանավորված, քանի որ դրանք պետք է դիտարկել համակարգի զարգացման համատեքստում (որպես դրա բաղադրիչների որակական կատարելագործման կամ դրանց միջև կապերի ապահովում): Վերջինս ապահովում է նրա

մրցակցային առավելությունների վերականգնումը՝ շուկայական համատեքստում էական փոփոխությունների միջոցով: Միաժամանակ, տնտեսվարող սուբյեկտի մրցունակության բարձր մակարդակը դրա քանակական աճի և շուկայական դիրքերի ամրապնդման բանալին է: Մասնավորապես, նոր ներդրումների ներգրավման և ռազմավարական գործընկերության զարգացման միջոցով դա թույլ է տալիս միկրո և մակրո մակարդակներում հասնել որակական զարգացման նոր փուլի: Ակնհայտ է նաև, որ զգալի թվով մրցունակ ձեռնարկությունների առկայության դեպքում աճում է նաև ազգային տնտեսության՝ որպես ամենաբարձր մակարդակի սոցիալ-տնտեսական համակարգի մրցունակությունը: Արդյունքում, ընդհանուր տնտեսական դինամիկայի բարելավումը պայմաններ է ստեղծում նաև երկրի սոցիալական, բնապահպանական և այլ խնդիրների լուծման համար, այսինքն՝ ապահովում է դրա կայուն զարգացումը:

Ժամանակակից աշխարհում կայուն զարգացման հայեցակարգը քաղաքակիրթ հասարակությունը դիտարկում է որպես գործոն, որը բավարարում է մոլորակի մասշտաբով կյանքի պահպանման պահանջները: Նրա առանցքային գաղափարը, որը հանգում է ընթացիկ կարիքների բավարարմանն առանց զրկելու ապագա սերունդներին՝ իրենց կարիքները բավարարելու հնարավորության¹, ամեն տարի լրացվում է դրա արդիականությունը հաստատող նոր փաստարկներով: Հայաստանում ասվածի օրինակները բազմաթիվ են. Սկսած Թեղուտից և վերջացրած Ամուլսարի հանքավայրերի շահագործման հետ կապված բնապահպանների ծանրակշիռ փաստարկներով և մտահոգություններով²: Կայուն զարգացման հայեցակարգի հիմնական բաղադրիչները (դրական տնտեսական դինամիկա՝ զուգորդված սոցիալական զարգացման և շրջակա միջավայրի անվտանգության հետ) կառուցված են կառավարման մակարդակներին համապատասխան՝ մակրո, միջին և առանձին կորպորացիաների և փոքր բիզնեսի կառուցվածքների մակարդակով: Սա ապահովում է սոցիալ-տնտեսական համակարգերի համաչափ զարգացում բոլոր մակարդակներում՝ ինչպես գործառական համատեքստում (բիզնես կառուցվածքների

¹ ՀՀ 2014-2025 Թ-Թ. հեռանկարային զարգացման ռազմավարական ծրագիր, <https://www.gov.am/files/docs/1322.pdf>

² Ամուլսարի հանքավայրի շահագործման ծրագիրը, <https://www.lydianinternational.co.uk/projects/amulsar>

մակարդակ), այնպես էլ ոլորտային կամ տարածաշրջանային (ազգային տնտեսության մակարդակով, որտեղ պետական տնտեսական քաղաքականությունը ձևավորվում է սերտորեն կապված երկրի և համայնքների սոցիալ-մշակութային և բնապահպանական խնդիրների լուծմամբ): Յուրաքանչյուր սոցիալ-տնտեսական համակարգ գործում է որոշակի կանոնների համաձայն, որոնք քիչ թե շատ կարգավորում են նրա կառուցվածքային տարրերի վարքագիծը՝ նախանշելով լուծումների օպտիմալ ընտրության դաշտը: Այս կանոնները, դրանց պաշտպանության մեխանիզմի հետ միասին, կազմում են այն հաստատությունները, որոնց գործողությունների վեկտորը նախատեսված է ապահովել համակարգի զարգացումը կառավարման մարմինների կողմից որոշված ուղղությամբ: Նրանք որոշակի սահմանափակումներ են ստեղծում շուկայի հատկապես ակտիվ մասնակիցների կողմից էական մրցակցային առավելություններ ձեռք բերելու համար, ովքեր անտեսում են հանրային շահը և, ընդհակառակը, որոշակի նախապատվություններ են տալիս նրանց, ում գործունեությունը սոցիալապես արժեքավոր է:

Չարգացած շուկայական տնտեսություններում, ինչպես հայտնի է, ինստիտուցիոնալ միջավայրը ձևավորվեց աստիճանաբար և երկար ժամանակ, որի ընթացքում ձեռնարկատիրական վարքագիծը կարգավորող օրենքներում բարելավվեցին փոփոխությունները, անհամապատասխանությունները վերացվեցին, որոնք դրսևորվեցին շուկայի մասնակիցների գործնական փոխազդեցության ընթացքում, պետական ազդեցության գործիքները տնտեսական գործընթացներում հղկվեցին և բարելավվեցին: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մեր երկրում բիզնես միջավայրը չի ձևավորել տնտեսական վարքագծի այնպիսի տիպեր, որոնք բնորոշ են զարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրներին, որտեղ ինստիտուցիոնալ միջավայրն ապահովում է անհատական և սոցիալական օգուտների հավասարությունը, մեր հետազոտությունը պահանջում է ինստիտուցիոնալ միջավայրի այն բաղադրիչների վերլուծություն, որոնք առնչվում են պետական տնտեսական քաղաքականության առաջնահերթություններին: Մեր կարծիքով, դա անցումն է տնտեսական գործունեության կազմակերպման նորարարական մոդելին, որը առավելագույնս կարող է նպաստել մրցունակության բարձրացմանը և համահունչ է կայուն զարգացման հայեցակարգին: Աստիճանաբար

կան ձեռնարկությունների մրցունակության ձևավորման գործընթացում նորարարական գործոններն ամեն տարի աճող դեր են խաղում: Այս խնդիրը ռազմավարական նշանակություն ունի այն ձեռնարկությունների համար, որոնք հիմնականում աշխատում էին ռուսական կամ հետխորհրդային այլ շուկաներում և այժմ ստիպված են դիվերսիֆիկացնել իրենց գործունեությունը՝ դիմելով ապրանքների պորտֆելի նորարարական թարմացման: Մեքենաշինական ձեռնարկությունների արտահանման կարողությունը կարևոր ցուցանիշներից մեկն է, որն արտացոլում է համաշխարհային տնտեսության ընդլայնված վերարտադրությունն իրականացնելու ազգային տնտեսության կարողությունը, քանի որ մեքենաշինական արտադրանքը հիմք է ծառայում այլ արդյունաբերությունների ձեռնարկությունների արտադրական համակարգերի արդիականացման համար: Մեր կարծիքով, Հայաստանում գործող բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտի ձեռնարկությունները կարևոր դեր ունեն իրենց մրցունակության բարձր մակարդակով մաս կազմել նաև երկրի ռազմարդյունաբերական համալիրին:

Հայաստանը Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսում վերջին տարիներին որոշակի առաջընթաց է գրանցել: Այսպես օրինակ, 2019-ում 64-րդ դիրքում է, ինչը նախորդ տարվա համեմատ առաջընթաց է 4 դիրքով: Ընդ որում, միջինից բարձր եկամուտ ունեցող 34 երկրների շարքում Հայաստանը 15-րդ տեղում է (2018թ. Հայաստանը ներառված էր միջինից ցածր եկամուտ ունեցող երկրների տասնյակում): Մասնավորապես՝ նախորդ տարվա համեմատ Հայաստանն առաջընթաց է գրանցել «Մարդկային կապիտալ և հետազոտություններ», «Ինստիտուտներ», «Ենթակառուցվածք», «Շուկայի կատարելագործվածություն», «Գիտելիքի և տեխնոլոգիական արտադրանք» հենասյուներով: Հատկանշական է դրական տեղաշարժը «Բիզնես սկսելու դյուրինությունը», «ՏՀՏ հասանելիություն մակարդակը», «Գիտական և տեխնիկական հոդվածներ», «ՀՆԱ-ի աճի տեմպը», «ՏՀՏ ծառայությունների արտահանումը», «Ազգային խաղարկային ֆիլմեր», «Առցանց ստեղծարարություն», «Վիկիպեդիայի խմբագրումները», «Արտոնագրերն ըստ ծագման», «Օգտակար մոդելներն ըստ ծագման» ցուցանիշներով: 2019թ. Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսի հաշվետվությունն ուներ հստակ թեմատիկ ուղղվածություն՝ առողջապահական ինովացիաներ, և վերլուծում է առողջապահական ինովացիոն միջավայրը՝ դիտարկելով տեխնոլոգիական և ոչ տեխնոլոգիական առողջապա-

հական ինովացիաների դերը առողջապահական ծառայությունների մատուցման տրանսֆորմացիայի տեսանկյունից: Այդ տարվա ինդեքսի առաջին վարկանշային եռյակը զբաղեցրել են Շվեյցարիան, Շվեդիան և Ամերիկայի յալ Նահանգները¹: Ինչ վերաբերվում է 2020թ., ապա Հայաստանը ևս երեք կետով բարելավել է իր դիրքերը և զբաղեցրել 61-րդ տեղը²: Այսուամենայնիվ, Ինչպես երևում է Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսի համապատասխան դիրքերից, հայաստանցի գյուտարարների՝ սպառողական արժեքի վերածելու ունակությունը, դրանց արդյունաբերական զարգացումը բավականաչափ բարձր չէ, ինչը ևս մեկ անգամ հաստատում է մեր այն եզրակացությունը, որ բիզնեսը բավարար մոտիվացիա չունի՝ նորարարությունները մրցակցային առավելությունների վերածելու համար: Սա հիմք է տալիս պնդելու, որ Հայաստանում անհապաղ ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների կարիք կա օրենսդրական նախապատվությունների արդյունավետությունը (շարժիչ ուժը) բարձրացնելու ոլորտներում, որոնք կարևոր դեր են խաղում մրցունակության և կայուն զարգացման ձևավորման գործում:

¹ Գլոբալ ինովացիոն ինդեքսի վերաբերյալ ամենամյա հաշվետվությունները կազմվում և հրատարակվում են 2007 թվականից ի վեր՝ Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության (WIPO), «Cornell» համալսարանի և «INSEAD» միջազգային բիզնես դպրոցի համատեղ ջանքերով: Ինդեքսը նկարագրում է աշխարհի 130 երկրների տնտեսությունների ինովացիոն կարողությունները և կատարողականը՝ հատուկ մշակված մեթոդոլոգիայի միջոցով վարկանշավորելով երկրները 80 որակական և քանակական ցուցանիշների հիման վրա: Այն հաշվարկվում է որպես Ինովացիոն մուտքերի ենթաինդեքսի (Innovation Input Sub-Index) և Ինովացիոն ելքերի ենթաինդեքսի (Innovation Output Sub-Index) պարզ միջին թվաբանական, ընդ որում ինդեքսի ցուցանիշները խմբավորվում են ըստ 7 հենասյուների՝ «Ինստիտուտներ» «Մարդկային կապիտալ և հետազոտություններ», «Ենթակառուցվածք», «Շուկայի կատարելագործվածություն», «Բիզնեսի կատարելագործվածություն», «Գիտելիքի և տեխնոլոգիական արտադրանք» և «Մտեղծագործական արտադրանք»: Տվյալները հավաքագրվում և վերլուծվում են հիմք ընդունելով միջազգային կազմակերպությունների և կառույցների կողմից հրատարակված հաշվետվությունները, պետական վիճակագրական տվյալները, մասնավոր հատվածից ստացված տեղեկատվությունը և սոցիոլոգիական հարցումների արդյունքները:

² The Global Innovation Index (GII) ranks world economies
https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020/am.pdf

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Մրցունակությունն ու տնտեսական անվտանգության ապահովումը

Բանալի բառեր. մրցունակություն, տնտեսական անվտանգություն, ապառնալիքներ, ԵՄ, ԵԱՏՄ, ՍԾՏՀ, փարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրացիա

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսությունը, գտնվելով վերափոխումների շրջանում, տնտեսական անվտանգության ապառնալիքների առջև հայտնվել է առավել խոցելի վիճակում: Այս պայմաններում սրվում է Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական ռիսկերի և ապառնալիքների տնտեսական զարգացման վրա ունեցած ազդեցության և ռիսկերի կառավարման և մրցունակության փոխազդեցությունների ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը: Հարցի կարևորությունն ակնհայտ է դարձել հատկապես 44-օրյա պատերազմից հետո Հայաստանու և Արցախում ստեղծված իրավիճակով:

Татул МАНАСЕРЯН

Конкурентоспособность и экономическая безопасность

Ключевые слова: конкурентоспособность, экономическая безопасность, угрозы, ЕС, ЕАЭС, ЧЭС, региональная экономическая интеграция

Экономика Республики Армения, находясь в период трансформации, столкнулась с угрозами экономической безопасности в более уязвимом состоянии. В этих условиях усиливается необходимость изучения взаимодействия экономических рисков, воздействия угроз на экономическое развитие республики, управления рисками, конкуренции. Важность вопроса стала очевидной особенно после 44-дневной войны в Армении и Арцахе. Мы считаем, что ни один из бизнес-проектов и государственных экономических программ не может быть успешно реализован без тщательного изучения текущей экономической ситуации, в частности, связанной с растущими угрозами экономической безопасности.

Tatul MANASERYAN

Competitiveness and economic security

Key words. competitiveness, economic security, threats, EU, EEU, BSEC, regional economic integration

The economy of the Republic of Armenia, being in the period of transformations, has faced the threats of economic security in a more vulnerable state. In these conditions, the need to study the interactions of the economic risks the impact of the threats on the economic development of the Republic of Armenia and the risk management competition intensifies. The importance of the issue became apparent especially after the 44-day war in Armenia and Artsakh. We believe that none of the business projects and government economic programs can be implemented successfully without a careful examination of current economic environment, particularly, related to the growing threats to economic security.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТОРГОВЛЯ УСЛУГАМИ: АНАЛИЗ И ПУТИ РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Светлана ПАНАСЕНКО

Заведующая базовой кафедрой торговой политики
ФГБОУ ВО «РЭУ им. Г.В. Плеханова» д.э.н. профессор

Смбат ЦУЦУЛЯН

ассистент кафедры утк Иджеванского филиала ЕГУ. к.э.н.

Ключевые слова: международная торговля услугами, экспорт и импорт услуг, сальдо, динамика, платежном баланс, ВВП

Введение. В современных условиях международная торговля услугами становятся более значимой частью глобальной торговой системы мировой экономики. Происходит постоянное увеличение роли услуг в международной торговле, который положительно отражается в их стоимостном выражении (тенденция к снижению), а так же расширению ассортимента видов услуг.

Значительный импульс торговле услугами дало включение национальных отраслей услуг в мировой рынок услуг. Речь идет о самых разных видах услуг, начиная от информационных технологий и заканчивая туристкой сферой. Правильный анализ международной торговли услуг позволяет использовать инструменты, обеспечивающие стабильность экономики страны.

Целью данной статьи является анализ экспортно-импортных процессов услуг, выявление недостатков, препятствующих эффективной реализации внешне-торговой политики услуг Республики Армения.

Методология. Теоретической, информационно-методологической основой статьи послужили труды армянских зарубежных экономистов, основы классических и современных экономических теорий, международные конвенции, регулирующие сферу международной торговли услуг, статистические данные Госкомитета Статистики РА и Евразийского Экономического Комисси.

Для сбора статистики, представленной в статье, использовались два основных подхода. В результате сбора базовых данных был проведен количественно-качественный анализ показателей экспорта и импорта услуг. Были оценены основные тенденции международной торговли услугами Армении с другими странами, а также благодаря качественному анализу влияние международной торговли услуг на ВВП страны.

Литературный обзор. Международная торговля услугами интенсивно развивается в последнее десятилетие под влиянием процессов глобализации и интернационализации и по темпам роста опережает динамику торговли товарами [1, с.

162–163; 2, с. 47]. В различных обзорах, словарях, учебниках можно столкнуться с достаточно широким спектром взглядов на это понятие. Ф. Котлер подразумевает под услугой любую «деятельность, которую одна сторона может предложить другой. Неосязаемое действие, не приводящее к владению чем-либо» [3, с. 30]. К. Ловлок включает в состав услуг «все виды деятельности за исключением добычи полезных ископаемых, промышленного и сельскохозяйственного производства» [4, с. 30]. И. Платонова отмечает: "Услуги служат гетерогенными единицами, которые производятся по заказу и включают изменения в условия потребления, реализуются на основе деятельности производителей с учетом спроса потребителей. По завершении процесса производства они предоставляются потребителям [5. 111]. Н. Хачатрян считает, что сфера услуг - это совокупность видов экономической деятельности, которые удовлетворяют социально-экономические потребности населения путем производства и продажи товаров [6.с 6].

В Генеральном соглашении по торговле услугами (ГАТС) (подписан во время Уругвайского раунда многосторонних торговых переговоров) был выявлен наиболее общий качественный признак услуг, связанный с тем, что их производство – это вид деятельности, результат (или продукт) которой направлен на удовлетворение потребностей других лиц на основе договорных отношений между производителем и потребителем услуг, за исключением деятельности, осуществляемой на основе трудовых правоотношений. Такой подход позволил создать Классификатор услуг, который послужил базой для будущих переговоров о либерализации торговли услугами, разработки государственной политики и других практических целей.

Анализ. Международная торговля занимает одно из ведущих мест. Особенно роль международной торговли становится все более важной в современных условиях, когда процессы международной экономической интеграции, интернационализации, международного разделения труда, глобализации мировой экономики приобретают более интенсивное развитие [7, с 244].

До активизации пандемии (2020 год) в мире рынок услуг стремительно развивался и диверсифицировался. Огромное и постоянно растущее разнообразие рынков услуг, как в географическом, так и в отраслевом разрезах, постоянно генерирует новые возможности для коммерческой деятельности на этих рынках [8, с 45]. Это в полной мере относится и к Республике Армения. Более глубокая и эффективная интеграция в мировой рынок услуг дает возможность предпринимателям РА конкурировать в международном рынке услуг и получить крупные денежные средства. А это дает возможность государству привлечь в бюджет страны дополнительные финансовые средства, предоставляя возможность реализовывать крупные социальные программы. Фактически, услуги составляют 44,2% экспорта

Армении (2018 г.). Проблема в том, что в отличие от торговли товарами, о которой Национальная статистическая служба предоставляет достаточно подробную и расширенную информацию, стандартные отчеты Комитета статистики не предоставляют данных об услугах. Показатели торговли услугами представлены ежеквартально в платежном балансе РА [9, с 1].

Таблица 1. «Динамика экспорта и импорта услуг в Республике Армения 2016-2020г.г., млн. долларов США»

	2016	2017	2018	2019г.	2020г.
Экспорт	1671	1922	2070	2431	1110
%	+10.51	+15	+7.7	+11.4	-45.7
Импорт	1601	1950	2228	2454	963
%	-0.49	21.8	+14.3	+10.1	39.24
Всего	3272	3872	4298	4885	2040
Сальдо	+70.4	-28	-158	-23	+147

По данным таблицы 1 мы видим, что экспорт в 2019 году по сравнению 2016 годом вырос примерно на 830 млн. долларов, а импорт на 853 млн. долларов. Но, начиная с 2020 года, наблюдается тенденция к снижению показателей импорта и экспорта услуг в Республике Армения, что является неблагоприятным фактором. Так, в 2020 год импорт услуг составил 963 млн. долларов США, а экспорт 1110 млн. долларов США. Экспорт услуг по сравнению 2019г. 2020 году снизился на 54.3, а импорт на 60.76 процентов. Это обусловлено распространением коронавируса и ограничением выезда иностранных граждан в Республику Армения, а также снижением уровня покупательности во всем мире и спад деловой активности в стране. За последние пять лет экспорта и импорта услуг, баланс имел и положительный (2016г., 2020г.) и отрицательный (2017, 2018, 2019 г.г.) результат. За последние 5 лет положительное сальдо составило 8.4 млн. долл США.

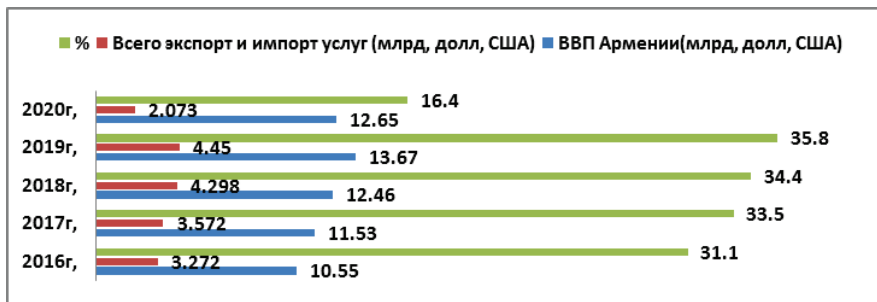

Рисунок 2 Оборот международной торговли услугами 2016-2020г.г в ВВП Республики Армения

Международная торговля услугами является важнейшей частью внутреннего валового продукта любого государства. С 2016 года доля экспорта и импорта

услуг в ВВП Республики Армения поднялся до 35.8%-ов. Но экономическое и социальное потрясения, вызванные COVID-19, сильно повлияли и на экспорт и импорт услуг. В 2020 году объем международной торговли услугами в ВВП Армении сократился на 45.8%. При экспорте страна получает выгоду, измеряемую разницей между высокой мировой ценой и низкой внутренней [10. с. 425].

Таблица.3. Структура экспорта услуг РА в 2016-2020г.г. (млн. долл. США.)

	2016	2017	2018	2019	2020
Всего	1671	1922	2070	2431	1110
Услуги по переработке товаров	17	21	35	27	37
Транспорт	189	232	256	274	240
Поездки	1017	1120	1208	1528	290
Строительство	150	207	191	178	78
Телеком, комп, информ,	173	212	252	262	328
Прочие деловые услуги	45,3	48,9	45,9	43	41
Прочие услуги	79,7	81,1	82,1	119	96

На основе информации, показанной в таблице 3, можно сделать вывод о том, что в 2019 году наибольшую долю по экспорту услуг в Армении заняли услуги по статье «Поездки», составившие 1528 млн. долларов, транспортные услуги заняли второе место (274 млн. долларов), на третьем телеком, комп, информ (262 млн. долларов), а наименьшую – услуги по переработке товаров (27 млн. долларов). Большой объем в международной торговле услугами имеют туристические услуги, которые являются для принимающих стран существенным источником валютных поступлений [11 с 125]. Операции, относящиеся к туристическому направлению, имеют существенную долю во внешнеторговом обороте услугами РА. Оборот по статье «Поездки» в 2016 г. составил 1017 млн долл. США, или 60.9 % оборота всех услуг. В 2019 г. аналогичный показатель был равен 1528 млн долл. США, или 62.8 %. Деловые поездки 2016 году 12.2, 2017 году 11.3, 2018 10,4, 2019 году 9.7, а в 2020 году 13.8 процентов экспорта туристических услуг, а личные поездки 2016-2020г.г. году соответственно – 87.8, 88.7, 89.6, 90.3 процентов. Наиболее динамично развивающимся направлением торговли услугами РА являются услуги связи, компьютерно-информационные услуги,. В информационных, компьютерных, и телекоммуникационных (далее ИКТ) услугах выделяют три подвида – телекоммуникационные услуги, компьютерные услуги и информационные услуги. Телекоммуникационные услуги означают передачу звука, изображений, данных или другой информации с помощью телефона, факса и т.д. [12 с 38]. Даже ограничения пандемии не повлияла на его рост. Экспорт услуги связи, компьютерно-информационные услуги в 2020 году по сравнению с 2016 годом увеличился в 1.9 раза, составив 328 млн. долларов США. Их доля в рассматриваемый период в экспорте услуг увеличилась с 10.3% до 29.5%. Одной из важной статьей в структуре торговли услугами Армении является транспорт. В 2016-2020 гг. выручка от экс-

порта транспортных услуг увеличилась в 1,3 раза до 240 млн долларов. 80,2% экспорта транспортных услуг составили грузовые, 18,8% - пассажирские перевозки.

Несмотря на высокое качество строительных услуг, низкая цена обеспечивает конкурентоспособность строительных услуг Республики Армения на постсоветском пространстве, но объемы экспорта строительных услуг в 2020 году по сравнению с 2016 годом снизились на 48%, составив 78 млн долларов США. Экспорт строительных услуг в 2017 г. по сравнению с 2016 г. увеличился на 38%, но с 2018 года постепенно стал снижаться на 7.3, в 2019 году на 6.8, а в 2020 году на 56.2% до 78 млн долларов. В 2020 году в Армении из-за пандемии стали ограничивать передвижение граждан В 2 раза снизился экспорт услуг. Это и отразилось на структуре экспорта услуг. На первое место выходил экспорт телеком, комп, информ услуг (328 млн.долларов), на втором месте оказались услуги по поездкам (290млн. долларов), на третьем транспортные услуги (240 млн.долларов). Остальные услуги занимают около 26.2% совокупных услуг по экспорту в 2020 г.

Таблица.4. Структура импорта услуг Республики Армения в 2016-2020г.г. (млн. долл.США.) [13, 14, 15]

	2016г.	2017г.	2018г.	2019г.	2020г.
Всего	1601	1950	2228	2454	963
Транспорт	445	434	526	647	412
Поездки	980,8	1270	1405	1489	305
Строительство	21	32	48	38	23
Страхование и услуги не гос пенс фондов	44	54	66	75	62
Прочие деловые услуги	96,8	106	107	92	82
Прочие услуги	13,4	54	76	90	79

По импорту услуг в 2019 году наибольшую роль в объеме услуг сыграли поездки, которые составили 1489 млн. долларов, На втором транспортные услуги (647 млн. долларов), на третьем прочие деловые услуги (92 млн. долларов), а наименьшую долю строительные услуги (38 млн. долларов) (таблица 4). На снижение импорта как и экспорта услуг отразилась пандемия. В 2020 году на первое место выходил импорт транспортных услуг (412 млн.долларов), на втором месте оказались услуги по поездкам (305млн. долларов), на третьем прочие деловые услуги (82 млн.долларов). Торговый баланс в этом секторе составил 185,9 миллиона долларов. Импорт транспортных услуг в 1.7 раз превышает экспорт. Наибольшее отрицательное сальдо имеет транспорт (172 миллиона долларов). Остальные услуги занимают около 17% совокупных услуг по импорту в 2020 г.

Выводы. В результате исследования обсуждалась роль международной торговли услугами в развитии экономики Республики Армения. Анализируя экспорт и импорт услуг, были подчеркнуты существенные различия между ними.

Одновременно предлагается:

- Снизить высокую стоимость транспортных услуг (авиабилеты);
 - Рекламирывать армянские туристические бренды за рубежом;
 - В приграничных сельских регионах развивать сеть гостевых домов и маленьких гостиниц;
 - Развивать некоторые виды туризма сельских приграничных регионах (событийный, паломнический, гастрономический, познавательный).
 - Повысить уровень сервиса и качества подготовки кадров в сфере туризма.
 - Развивать цифровую инфраструктуру и сервисы, особенно в объектах средств размещения сельских регионов.
 - Уделить большое внимание развитию строительных и иных деловые услуг.
- Реализация перечисленных выше мер создаст возможности для ускоренного развития туризма и увеличения его роли в экспорте РА.

Список литературы

1. Кузнецова Г., Подбиралина Г. Междунар. торговля товарами и услугами. М., 2017.
2. Шуйский В. Торговля услугами – перспективный сегмент международной торговли, Российский внешнеэкон. вестник. 2017. №10. с.44–55. [www.rfej.ru/rvv/id/f003ca565/\\$file](http://www.rfej.ru/rvv/id/f003ca565/$file)
3. Котлер Ф. Основы маркетинга: учебник / Ф. Котлер. – М.: Прогресс, 1990. – 256 с.
4. Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технология, стратегия. М. Вильямс, 2005, 108 с
5. Платонова И. И., Ливенцев Н. Н., Костюнина Г. М., Буглай В. Б. Международные экономические отношения в эпоху глобализации. М.: Изд-во МГИМО, 2012. С. 111.
6. Хачатрян Н. Экономика релуг. Ереван.Эдит Принт.2013г. с 175.
7. Моргунова О.С. Особенности международной торговли услугами и безопасность. IX международная научно-практическая конференция «Современные тенденции и инновации в науке и производстве» 15 апреля 2020 с 244-1-244-9.
8. Шуйский В.И. Торговля услугами – перспективный сегмент международной торговли. Российский внешнеэкономический вестник. 10-2017. с 45-55.
9. Мовсисян Ш. Продажа услуг. Перспективный сегмент внешнеэкон. деятельности РА. Научно-исследовательский центр АГУП «Амберд» <https://asue.am/amberd/publication/analytcs/trade-in-services-the-perspective-segment-of-the-ra-foreign-economic-activity>.
10. Костюнина Г.М. Мировая торговля товарами и услугами / Г.М. Костюнина, Н.Н. Ливенцев // Мировая экономика и международные экономические отношения : учебник / под ред. А.С. Булатова и Н.Н. Ливенцева. – М., Магистр, 2008. – С. 425-452.
11. Ткаченко Д. И. Состояние и пути развития России на мировом рынке услуг. Экономика: проблемы, решения и перспективы. Вестник университета № 6, 2020 с 123-128 <file:///C:/Users/User/Desktop/Downloads/2276-3951-1-SM.pdf>
12. Чжон Бюнгтэк Современное состояние и структура международной торговли услугами в Республике Корея. Российский внешнеэкономический вестник 8, 2019 с 31-44.
13. Евразийская экономическая комиссия. Экспорт и импорт услуг государств-членов Евразийского экон. союза Янв.–дек. 2016 г. Экспресс-информация 14 апреля 2017г.с 1-2.
14. Евразийская экономическая комиссия. Экспорт и импорт услуг государств-членов Евразийского экон. союза Янв.-дек. 2018 г. Экспресс-информация 19 апр. 2019г.с 1-3.
15. Евразийская экономическая комиссия Экспорт и импорт услуг государств – членов ЕАЭС в 2020 году. департамент статистики. 20 апреля 2019г., 20 апреля 2021 г. с 1-3.

Սվետլանա ՊԱՆԱՍԵՆԿՈ, Սմբատ ՑՈՒՑՈՒԼՅԱՆ

Ծառայությունների միջազգային առևտուր. վերլուծություն և զարգացման ուղիները Հայատանի Հանրապետությունում

Բանալի բառեր ծառայությունների միջազգային առևտուր, ծառայությունների արտահանում և ներմուծում, սալդո, դինամիկա, համախառն ներքին արդյունք, վճարային հաշվեկշիռ

Մինչև 2019թ. տեղի ունեցան հիմնարար փոփոխություններ հասարակության բոլոր ոլորտներում, այդ թվում ծառայությունների միջազգային առևտուրում: Նրա աճի դինամիկան արագացավ, փոխվեց ծառայությունների կառուցվածքը, արտահանման ու ներմուծման աշխարհագրությունը: Նման տեղաշարժերը կապված էին արտադրության և վաճառքի միջազգայնացման զարգացման և խորացման՝ միջազգային մրցակցության միաժամանակյա աճի հետ: Սակայն 2019թ. վերջին ծառայությունների միջազգային առևտրի կարգավորման վրա բացասական ազեցություն թողեց Covid-19-ը: Նոր իրավիճակը օրակարգային դարձրեց տնտեսության բնականոն գործունեությունը:

Светлана ПАНАСЕНКО, Смбат ЦУЦУЛЯН.

Международная торговля услугами: анализ и пути развития в Республике Армения.

Ключевые слова: международная торговля услугами, экспорт и импорт услуг, сальдо, динамика, внутренний валовой продукт, платежном баланс.

До 2019 г. произошли фундаментальные изменения во всех сферах жизни общества, включая международную торговлю услугами. Ускорила динамика его роста, изменилась структура, география экспорта и импорта услуг из РА. Такие сдвиги были вызваны одновременным ростом производства, развитием интернационализации производства и углублением международной конкуренции. Однако в конце 2019 г. Covid-19 стал оказывать глубокое негативное влияние на регулирование международной торговли услугами и ее эффективное управление. Ситуация поставила на повестку дня вопросы нормальной экономической деятельности.

Svetlana PANASENKO, Smbat TSUTSULYAN

Internationale trade in service: analysis and ways of development in Armenia

Key words: international trade in services, export and import of services, balance, dynamics, gross domestic product, balance of payments

Until 2019, fundamental changes took place in all spheres of society, including international trade in services. The dynamics of its growth accelerated, the structure, geography of export and import of services from the Republic of Armenia changed. Such shifts were caused by the simultaneous growth of production, the development of the internationalization of production and the deepening of international competition. However, at the end of Covid-19 has had a profound negative impact on the regulation and effective governance of international trade in services. The current situation has put on the agenda the issues of normal economic activity.

**ԹՈՂՆԱԲՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՄՐՑԱԿՑԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ
ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Վարդան ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

տ.գ.թ., դոցենտ, ՀԱԱՀ Ագր. էկոն. ամբիոնի վարիչ

Դավիթ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀԱԱՀ ագրարային էկոնոմիկայի ամբիոնի դասախոս

Բանալի բառեր. թռչնաբուծություն, թռչնի ձու, թռչնի կեր և կերային հումք, հավասար մրցակցություն, հարկային վարչարարություն

Ներածություն: Յուրաքանչյուր երկրի առաջնային խնդիրը պարենային անվտանգության ապահովումն է, որտեղ առաջնայինը ոչ միայն բոլոր հնարավոր ուղղություններով պարենային ինքնաբավության ապահովումն է, այլև պարենային ապրանքների շուկաներում առողջ և հավասար մրցակցային դաշտի պահպանումը: Թերևս, միայն մրցակցության սրմամբ է հնարավոր հասնել ապրանքների որակի բարձրացման, ինչպես նաև ապրանքային ու մակնիշային առաջարկի դիվերսիֆիկացման խնդիրների ապահովմանը: Այս առումով պարենային ապրանքների շուկաները և դրանցում ձևավորված մրցակցային միջավայրը պետք է մշտապես գտնվեն պետական մարմինների ուշադրության կենտրոնում և արագ արձագանքեն հնարավոր անբարեխիղճ վարքագծի դրսևորումներին:

Մեթոդաբանություն: Գիտական հոդվածի համար տեսական, տեղեկատվական և մեթոդաբանական հիմք են հանդիսացել ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենքներն ու կառավարության որոշումները, ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության տվյալները, միջազգային կառույցների վերլուծություններն ու հաշվետվությունները, թռչնաբուծության ոլորտում գործունեություն իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտների տվյալները: Շուկայի մրցակցային միջավայրի գնահատման և կենտրոնացվածության ցուցանիշի հաշվարկման համար կիրառվել են CR և Հերֆինդալ-Հիշմանի (HHI), ինչպես նաև Լինդայի գործակիցները:

Գրականության ակնարկ: Տնտեսագիտական գրականությունում բազմաթիվ են հետազոտությունները նվիրված նորամուծական գործունեության ակտիվության վրա տարբեր գործոնների ունեցած ազդեցությանը: Դրանք հիմնականում ընդհանուր կիրառման բնույթ ունեն և հաշվի չեն առնում ա-

ռանձին ոլորտների կամ շուկաների առանձնահատկությունները: Այսպես, օրինակ 1967 թ. Շերերն իր էմպիրիկ հետզոտության արդյունքում նկատեց, որ մրցակցության մակարդակի բարձրացմանը զուգընթաց նորամուծական գործունեության ակտիվությունը սկզբնական շրջանում մեծանում է, այնուհետև սկսում է նվազել¹: Հետագայում շատ հեղինակներ եկան այն համոզման, որ մրցակցությունը դրական ազդեցություն է ունենում նորամուծական զարգացման վրա, քանի որ բազմաթիվ մրցակիցների առկայությունը ստիպում է շուկա մուտք գործող առանձին կազմակերպությանը նվազեցնել ներքին ծախսերը՝ նոր տեխնոլոգիաների ներդրման հաշվին, որը միակ տարբերակն է ֆինանսավորման այլ աղբյուրների բացակայության պայմաններում: Հեղինակների կողմից կատարված հետազոտություններում շեշտադրումը կատարված է շուկա նոր մուտք գործող կազմակերպությունների նորամուծական գործունեության վրա, սակայն անտեսված է արդեն իսկ շուկայում գործող կազմակերպությունների նորամուծական ակտիվությունը: Թռչնաբուծության ոլորտի մրցակցային խնդիրների բացահայտման և հնարավոր լուծումներ գտնելու նպատակով հողվածում հաշվի են առնվել հայ և արտերկրի տնտեսագետների, միջազգային կառույցների դիտարկումները²:

Վերլուծություն: Երկրի պարենային անվտանգության բնորոշման հիմնական ցուցանիշը պարենամթերքի ինքնաբավության մակարդակն է: Ագրոպարենային համակարգի ապրանքային շուկաների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հանրապետությունում ինքնաբավության բարձր մակարդակ է ապահովվում կարտոֆիլի, բանջարաբոստանային մշակաբույսերի, պտղի, խաղողի, ոչխարի և այծի մսի, ձվի, ձկան ուղղությամբ, միջինից բարձր ինքնաբավության մակարդակ է ապահովվում տավարի և խոզի մսի, կաթի ու կաթնամթերքի համար, իսկ ցորենի, հատիկաընդեղեն մշակաբույսերի, բուսական յուղի, թռչնի մսի ինքնաբավության մակարդակը շարունակում է մնալ ցածր (աղյուսակ 1): Թռչնի ձվի համաշխարհային շուկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ աշխարհում 2018 թ. տվյալներով ձու արտադրող առաջին երեք խոշոր երկրների՝ Չինաստան, ԱՄՆ և Հնդկաստան ծավալները կազմել են համապատասխանաբար՝ 458, 109, 95 մլրդ հատ ձու:

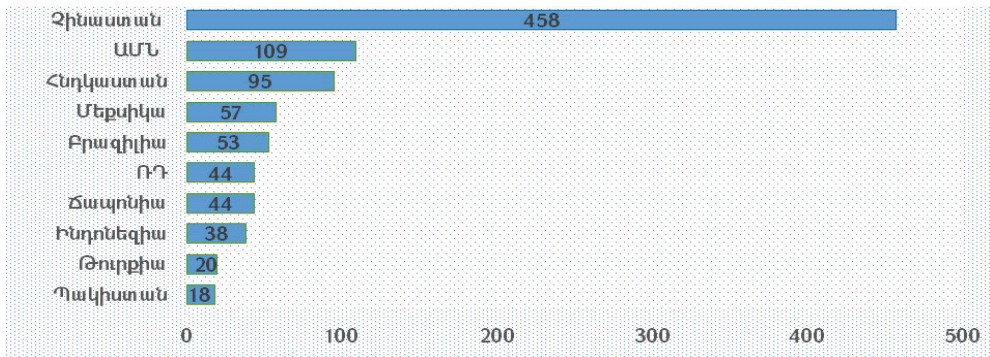
¹ Frederic M. Scherer “Research and Development Resource Allocation under Rivalry”, Quarterly Journal of Economics, August 1967, pp. 359-394, <https://www.hks.harvard.edu/fmscherer>

² <https://mineconomy.am>, <https://www.statista.com>, <https://knoema.com>

Աղյուսակ 1. ՀՀ ազգային պարենային հաշվեկշռի առաջին անհրաժեշտության պարենային ապրանքների ինքնաբավության մակարդակը 2017-2019 թվականներին¹

Առաջին անհրաժեշտության պարենային ապրանքներ	Ինքնաբավության մակարդակը %		
	2017թ.	2018թ.	2019թ.
Ցորեն	33,2	31,5	30,7
Կարտոֆիլ	102,6	102,6	99,2
Բանջարեղեն	102,5	104,7	101,5
Կաթ	91,2	86,8	86,2
Ձու	98,2	99,5	99,9
Թռչնի միս	22,5	26,6	28,6
Տավարի միս	91,5	89,2	95,9
Էսոգի միս	58,0	53,3	74,1
Ոչխարի և այծի միս	138,9	128,6	105,8
Ձուկ	101,8	109,0	128,3

Վերջին 30 տարում ձվի արտադրությամբ առաջատարը Չինաստանն է, որը 2018թ. արտադրել է ձվի համաշխարհային արտադրության 34%-ը: Հատկանշական է, որ առաջին 4 խոշոր արտադրողները՝ Չինաստանը, ԵՄ-ն, ԱՄՆ-ն և Հնդկաստանը, ապահովել են համաշխարհային շուկայի ձվի արտադրության գրեթե 60%ը, իսկ հաջորդ 6 խոշոր արտադրողները զբաղեցնում են շուկայի 16%-ը:

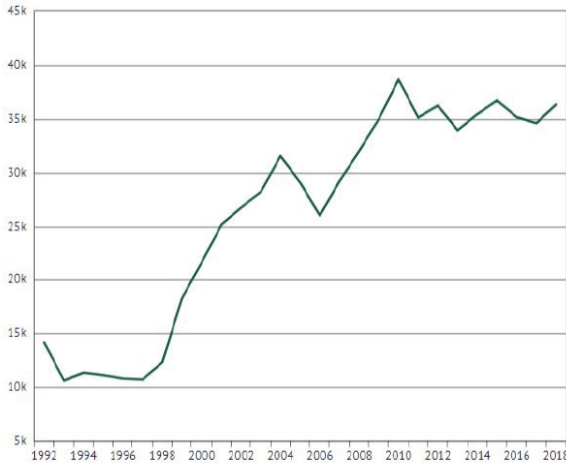
Գծապատկեր 1. Ձու արտադրող առաջատար երկրների ձվի արտադրության ծավալները 2018 թվականին (մլրդ. հատ)²

Հայաստանի Հանրապետությունը ձվի 36340 տոննա արտադրության ծավալներով համաշխարհային շուկայում 2018 թվականին զբաղեցրել է 101-

¹ <https://mineconomy.am/page/1333>

² <https://www.statista.com/statistics/263971/top-10-countries-worldwide-in-egg-production/>

րդ տեղը: Հատկանշական է, որ Հայաստանում 1990 թվականից սկսած ձվի արտադրության ծավալներն աճել են ավելի քան 100%-ով (գծապատկեր 2.):

Տարի	Թանակ	Փոփոխություն
2018	36,340	5.12 %
2017	34,570	-1.65 %
2016	35,150	-4.24 %
2015	36,706	3.63 %
2014	35,420	4.47 %
2013	33,903	-6.42 %
2012	36,229	3.17 %
2011	35,116	-9.16 %
2010	38,655	10.51 %

Գծապատկեր 2. Զվի արտադրության ծավալների դինամիկան ՀՀ-ում 1990-2018 թվականներին (հազ. տոննա)¹:

Թռչնի ձվի պահանջարկը հանրապետությունում բավարարվում է տեղական արտադրության հաշվին: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ 2018 թ. ձվի արտադրություն և իրացում են իրականացրել թվով 21 տընտեսվարող սուբյեկտ, որոնց արտադրության ընդհանուր ծավալը կազմել է 214580,3 հազ. հատ ձու, իսկ իրացման ծավալը՝ 3694,9 հազ. հատ ձու: Շուկայի մասնակից առաջին երեք ընկերությունները միասին թե արտադրության և թե իրացման ծավալներով գրավում են շուկայի ավելի քան 77%-ը, ինչը վկայում է շուկայի բարձր կենտրոնացվածության մասին ($70 < CR-3 = 77 < 100$)²:

Շուկայում 2019 թ. ձվի արտադրություն և իրացում են իրականացրել թըվով 28 տնտեսավարող սուբյեկտ, որոնցից առաջին երեք ընկերությունները միասին թե արտադրության, և թե իրացման ծավալներով գրավում են շուկայի ավելի քան 72 տոկոսը: 2019 թ. տվյալներով՝ Լինդայի գործակիցը ունեցել է հետևյալ տեսքը՝ $L_2=364 > L_3=292$, ինչը նշանակում է, որ շուկայում առ-

¹ <https://knoema.com/atlas/Armenia/topics/Agriculture/Live-Stock-Production-Production-quantity/Production-of-eggs-primary>

² Հաշվարկները կատարվել են հեղինակի կողմից՝ սեփական ուսումնասիրությունների և հարցումների տվյալների հիման վրա:

կա է մեկ մենաշնորհ ունեցող ընկերություն: Այս ապրանքային շուկան 2019 թ. ևս բարձր կենտրոնացված է, որտեղ $70 < CR-3 = 72,5 < 100$, իսկ $HHI = 2717$:

Ոլորտում մրցակցային միջավայրի բարելավման նպատակով մեծապես կարևորվում է ոչ միայն շուկայում փաստացի իրավիճակի արձանագրումը, այլև դրա ձևավորման հնարավոր պատճառների վերհանումը: Այդ կապակցությամբ, դիտարկվել են նաև հավի ձու արտադրող և ներմուծող ընկերությունների համար հավի ձվի արտադրությամբ զբաղելու տեսակետից առավել խնդրահարույց գործոնները:

Ազրոպարենային համակարգի ապրանքային շուկաներում հավասար մրցակցային պայմանների ապահովման վրա հաճախ իրենց ազդեցությունն են ունենում գործոններ, որոնց կարգավորումը դուրս է լինում մրցակցության օրենսդրության շրջանակներից: Մասնավորապես, թռչնաբուծության ոլորտի զարգացման և բարեխիղճ մրցակցության ամրապնդման համար, խիստ կարևոր է տոհմա-սելեկցիոն գործի կազմակերպումը, այն է՝ սեփական «մայրական կազմի» ստեղծումը: Հաշվի առնելով ԵԱՏՄ անդամ երկրների փորձը՝ տոհմային տնտեսությունների ստեղծման և զարգացման գործընթացում մասնավոր ներդրումների խրախուսման և իրականացման համար նպատակահարմար կլինի սուբսիդավորել տոհմանյութի 1 օրական ճուտ և/կամ ինկուբացիոն ձու միավոր արտադրանքը:

Ոլորտի զարգացման համար խիստ կարևորվում է կերային հումքի և կերի ներկրում իրականացնող կամ արտադրող ընկերությունների միջև հավասար մրցակցային պայմանների ապահովումը, քանի որ կերի ձեռքբերման գինը մեծ տեսակարար կշիռ է կազմում թռչնի ձվի կամ թռչնամսի ինքնարժեքում, որն էլ իր ազդեցությունն ունի իրացման գնի վրա: Սեփական կերարտադրության բազայի ստեղծման և թռչնամսի ինքնաբավության ապահովման համար անհրաժեշտ է պետական ռազմավարության մշակում: Անընդունելի է ներկրվող թռչնամթերքի մաքսազերծման, հավաստագրման և սննդի անվտանգության վերահսկման ընթացակարգերում տարբերակված չափորոշիչների, տեխնիկական կանոնակարգերի խիստ տարբերակված մոտեցումների կիրառումը տեղական արտադրության նկատմամբ:

Թռչնի ձվի գերարտադրության հնարավոր վնասներից խուսափելու և ապրանքային ձվի արտադրության ծավալների ավելացման նպատակով

խիստ առաջնային է ձվի վերամշակման (փոշի կամ հեղուկ) արտադրական կարողությունների և համապատասխան կազմակերպությունների ստեղծումը, որն էլ իր հերթին կխթանի արտահանմանը:

Եզրակացություն: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներկայումս հանրապետությունում թռչնաբուծության ոլորտը կարգավորող միասնական, համակարգված օրենսդրական բազա առկա չէ, ինչպես նաև թռչնաբուծական ֆաբրիկաներին ներկայացվող միասնական պահանջներ կամ ստանդարտներ, որոնցով հստակ կսահմանվեն չափանիշներ ու կկանոնակարգվեն տվյալ ոլորտում գործունեություն ծավալող կամ ոլորտ մուտք գործող նոր տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեությունը: Օրենսդրական բացի հետեւյալներով և անբարեխիղճ վարքագծի արդյունքում ընկերությունները հաճախ ստանում են ոչ միայն մրցակցային առավելություն, այլ նաև ռիսկեր են ստեղծում սննդամթերքի անվտանգության տեսանկյունից: Մասնավորապես, անհրաժեշտ չափանիշներին համապատասխանող սպանդանոցների բացակայությունը, անասնաբուժական և վակցինացիոն միջոցառումների ոչ ճիշտ և ժամանակին իրականացումը վտանգում են անասնաբուժասանիտարական իրավիճակը, քանի որ համապատասխան ստանդարտների և չափանիշների բացակայության արդյունքում լիազոր մարմինները չեն կարողանում իրականացնել լիարժեք վերահսկողություն:

Խնդրի կարգավորման նպատակով առաջարկում ենք.

- ոլորտում գործունեություն իրականացնող ընկերությունների համար մշակել միասնական ստանդարտներ և չափանիշներ,

- ներդնել լիազոր պետական մարմիններին (Էկոնոմիկայի նախարարություն, ՍԱՏՄ, ՄՊՀ, ՊԵԿ) պարբերաբար ներկայացվող հաշվետվությունների համակարգ, որի արդյունքում լիազոր մարմինները՝

- ✓ կիրականացնեն ռիսկերի վրա հիմնված ռիտանցումներ, ներկայացված տվյալների վերլուծություն և անհրաժեշտության դեպքում վարչարարության իրականացում,

- ✓ տիրապետելով թռչնաբուծության ոլորտի անհրաժեշտ ճշգրիտ ցուցանիշներին, կիրականացվի առավել արդյունավետ քաղաքականություն,

- ✓ կգնահատեն ոլորտում մրցակցային իրավիճակն ու հնարավոր ռիսկերը:

Թռչնաբուծության զարգացման և առկա ապրանքային շուկաներում հավասար մրցակցային պայմանների ապահովմանը խոչընդոտում է հատկապես ոլորտում դեռևս առկա ստվերային շրջանառությունը: «Հայաստանի Հանրապետության հարկային օրենսգրքի» համաձայն դրոշմապիտակներով դրոշմավորման ենթակա ապրանքներից են ԱՏԳ ԱԱ 0207 ծածկագրին դասվող ընտանի թռչունների միսը, սակայն այս ցանկում թռչնի ձուն առկա չէ¹:

Խնդրի կարգավորման համար առաջարկում ենք.

- թռչնի ձվի իրացումն իրականացնել բացառապես տուփերով կամ փաթեթավորված՝ դրոշմապիտակի պարտադիր առկայությամբ, որը կկրճատի հնարավոր ստվերային շրջանառության ծավալները, ինչը կնպաստի հավասար մրցակցության կայացմանը և կապահովի լրացուցիչ մուտքեր պետական բյուջե:

Ոլորտի զարգացման նպատակով անհրաժեշտ է իրականացնել հարկային վարչարարության փոփոխությանն ուղղված միջոցառումներ: Մասնավորապես, թռչնի կերի հումքի ներմուծման ժամանակ միանգամից վճարվում է ԱԱՀ-ի մասով առաջացած հարկային պարտավորությունները, որոնք չնայած հետագայում ենթակա են հաշվանցման, սակայն արտադրական գործընթացի առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ ներմուծված հումքի՝ պատրաստի արտադրանքի մեջ ներառվելու գործընթացը կարող է տևել ամիսներ, ինչն իր հերթին հանգեցնում է զգալի չափով շրջանառու միջոցների սառեցման:

Խնդրի կարգավորման համար առաջարկում ենք.

- թռչնի կերի համար ներմուծվող հումքի համար ԱԱՀ-ի մասով առաջացող հարկային պարտավորությունների համար սահմանել տարածամկետ վճարման ընթացակարգ:

Թռչնաբուծության մեջ նշված խնդիրների կարգավորումը և պետական ճիշտ քաղաքականության իրականացումը կբերի մրցակցության ամրապնդմանը, թռչնի մսի և թռչնի ձվի ապրանքային շուկաների զարգացմանը:

¹ «ՀՀ հարկային օրենսգրք», գլուխ 75 հոդված 390 կետ 1: 01.11.2016 թ. ՀՕ-165-Ն

Դավիթ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Վարդան ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

Թռչնաբուծության ոլորտում առկա մրցակցային խնդիրները և դրանց բարելավման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում

Բանալի բառեր. թռչնաբուծություն, թռչնի ձու, թռչնի կեր և կերային հումք, հավասար մրցակցություն, հարկային վարչարարություն

Թռչնաբուծության ոլորտի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ անհրաժեշտ չափանիշներին համապատասխանող սպանդանոցների բացակայությունը, ոլորտում դեռևս առկա ստվերային շրջանառությունը խոչընդոտում են թռչնաբուծության զարգացմանը և ոլորտում հավասար մրցակցային պայմանների ապահովմանը: Խիստ կարևոր է կերային հումքի և կերի ներկրում իրականացնող կամ արտադրող ընկերությունների միջև հավասար մրցակցային պայմանների ապահովումը, քանի որ հենց կերի ձեռքբերման գինը մեծ տեսակարար կշիռ է կազմում թռչնի ձվի կամ թռչնամսի ինքնարժեքում, որն էլ իր ազդեցություն ունի իրացման գնի վրա:

Давид ОГАНЕСЯН, Вардан АЛЕКСАНИЯН

Пути улучшения конкурентной среды в сфере птицеводства в Республике Армения

Ключевые слова: птицеводство, птичьи яйца, птичий корм и кормовое сырье, равная конкуренция, налоговое администрирование

Исследования в сфере птицеводства показали, что отсутствие скотобойн, соответствующих необходимым критериям, наличие теневого оборота в указанной сфере препятствуют развитию птицеводства и обеспечению равных условий конкуренции в сфере. Очень важно обеспечение равных условий конкуренции между осуществляющими импорт компаниями или производителями корма и кормового сырья, поскольку именно цена приобретения корма составляет большой удельный вес в себестоимости куриного яйца или птичьего мяса, что и имеет свое влияние на цену реализации. Большое значение имеет также увеличение объема производства товарных яиц..

Davit HOVHANNISYAN, Vardan ALEKSANYAN

Ways to improve the competitive environment in the poultry sector of Armenia

Key words: poultry farming, poultry eggs, poultry feed and feed raw materials, equal competition, tax administration

Studies in the poultry farming sector have shown that the lack of slaughterhouses meeting the required standards and the shadow circulation still existing in this sector hinder the development of poultry farming and ensuring of a level playing field in this sector. It is very important to ensure a level playing field between companies importing or producing feed raw materials, as the purchase price of feed itself is a large proportion of the cost price of poultry eggs or poultry meat, which has an impact on the selling price. It is also important to increase the volume of production of eggs used for raw materials and creation of enterprises for egg (powder or liquid) processing in order to avoid possible damage from overproduction, which will also boost exports.

ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ НЕРАБОТАЮЩИХ КРЕДИТОВ

Мартин ТОНИКЯН

Аспирант института экономики и бизнеса РАУ

Ключевые слова: качество Активов, LLP, NPL, Базельский комитет, финансовая организация.

Введение. Финансовый кризис показал огромные пробелы в управлении рисками финансовыми институтами и государственными регуляторами по всему миру. Реформы, которые были предложены Базельским комитетом, призваны решить данные проблемы. Однако, несмотря на все меры предосторожности и изменения, затронувшие банковскую систему по всему миру, мы не можем быть удовлетворены текущим положением вещей. Как показали события 2020-го года, мир в целом и финансовая система, в частности, не готовы к кризисным ситуациям. Более того, трудно сказать, как может еще обернуться данная ситуация, когда Центральные Банки по всему миру начнут уменьшать помощь экономикам стран.

В такой ситуации в выигрыше останутся те банки и финансовые институты, активы которых являются высококачественными. В то же время, банки, активы которых инвестированы или кредитованы менее качественно, испытают серьезные проблемы при выводе денег из экономики и последующем поднятии процентных ставок по всему миру. Это приведет к серии банкротств компаний, которые брали кредиты под плавающие проценты во время рекордно-низких процентных ставок. Как мы знаем, такие ситуации приводят к повышению вероятности кризиса в экономике. Таким образом, возможность оценки внешним инвестором и вкладчиком текущей ситуации с качеством активов банка, может предопределить инвестиции в активы лучшего качества, а также предохранить множество финансовых организаций от банкротств. Объектом исследования является оценка качества активов банка. Предметом исследования является влияние оценки качества активов в прогнозировании инвестиций в активы. Целью данной работы является исследование влияния оценки качества активов банка в прогнозировании качества и количества инвестиций в активы.

Методы исследования. Для достижения цели и задач исследования использовали метод теоретического анализа.

Литературный обзор. Несмотря на начало пандемии в 2020 году, мы можем отметить тот факт, что банки по всему миру смогли продолжить исполнение своей роли в экономике, несмотря на беспокоившие аналитиков риски ликвидности и возможных банкротств. Однако, нужно отметить тот факт, что чем дольше будет

продолжаться данная ситуация, тем большим будем ее влияние на нефинансовые компании, что в свою очередь негативно отразится на финансовых институтах.

По оценкам трех Европейских регуляторов (EBA, EIOPA и ESMA-ESAs) пандемия уже имеет свое влияние на финансовый сектор и ожидается, что она приведет к ухудшению качества активов в банковском секторе ЕС. Для решения данной проблемы, ESA советует банкам:

- адаптировать их действующие модели для адекватного реагирования на влияние экономических шоков пандемии, а также удостовериться в правильном размещении финансовых инструментов в соответствии со стадиями переоценки IFRS9;
- начать работу с проблемными заемщиками как можно раньше для эффективной реструктуризации кредитов для клиентов с текущими проблемами, но позитивными экономическими ожиданиями;
- при возможности продать неработающие кредиты компаниям, приобретающим подобные активы.

Резюмируя вышеизложенное, можно сказать, что ESA советует банкам как можно подготовиться к ухудшающейся ситуации, не ужесточая действующие регуляции. Более того ЕЦБ все еще продолжает экспансивную монетарную политику¹. Кроме того показано, что не существует также общепризнанного определения неработающих кредитов (NPLs). Имеющиеся критерии оценки кредитов разнятся для разных компаний. А плохое кредитование является корнем многих банковских кризисов, что уже в свою очередь часто вызывает экономические спады. (European Central bank 2013). Из-за этого, даже хорошие кредиты могут стать неработающими.

Анализ и интерпретация результатов исследования. Таким образом, европейские регуляторы ставят качество активов во главу угла, однако за отсутствием возможностей и инструментов их регулирования, мы видим советы финансовым организациям к улучшению собственных моделей и продаже неработающих или плохих активов. Это приводит нас к пониманию необходимости оценки качества активов со стороны инвесторов и регуляторов. Однако, несмотря на всю важность определения качества активов, его трудно оценить при отсутствии всеобщего подхода к классификации активов со стороны регуляторов и инвесторов. На данный момент не существует единого стандарта для классификации кредитов, которые составляют наибольшую часть активов банков, т.е. наблюдается отсутст-

¹Report on Banking Union - annual report 2020(2020/2122(INI)) Committee on Economic and Monetary Affairs

https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/jc_2021_27_jc_spring_2021_report_on_risks_and_vulnerabilities.pdf

вие общепризнанного определения неработающих кредитов (NPLs). В самом общем виде, NPL – это кредит, когда заемщик не может выплатить задолженности по своему кредитному договору. Они обесцениваются, когда сумма, ожидаемая к погашению ниже контрактной стоимости, отраженной на балансе банка. Тогда в этом случае создаются резервы на возможные потери по ссудам. Этот бухгалтерский вычет составляет разницу денег, которые заемщик согласился вернуть банку, и самая последняя сумма, которую, по оценкам банка, они фактически получают. Но, если смотреть на это общее определение, специфические критерии для оценки кредитов как обесцененных или неработающих разнятся от юрисдикции к юрисдикции и от компании к компании. Более того, пороги для обесценений и создания резервов различный. Это важно, так как такие различия делают сравнения активов разных банков сложным и неопределенным делом. Есть также более широкие последствия. Таким образом, недостаточное резервирование на возможные потери по ссудам может сыграть значительную роль в создания экономических и финансовых кризисов. И неуверенность в определении неисполнения может усугубить эти кризисы, потому что посторонним лицам сложно понять возможно ли восстановление фирмы. Японский кризис и Мировой Финансовый Кризис 2007-2008 годов, свидетельствуют о важности неработающих кредитов в отчетности банков¹²³⁴.

В эту сторону начали проводиться работы уже и Базельским комитетом⁵, когда ранее компании должны признавать и создавать адекватные резерв для неработающих кредитов. Такой подход может показаться неплохим решением ситуации, однако здесь мы сталкиваемся с разными бизнес-моделями банков и разной методологией классификации кредитов. Более того, на уровне стран, мы видим разные подходы к налогообложению к данным резервам. Это все приводит к разному уровню резервов (LLP – Loan Loss Provision) и списаний кредитов и, следо-

¹Hoshi T., Kashyap A. K. Will the U.S. Bank Recapitalization Succeed? Eight Lessons from Japan. //NBER Working Paper Series, Working Paper 14401 <http://www.nber.org/papers/w14401>

² Alessandri P., Haldane, A.G. (2009) Banking on the State. Presented at the Federal Reserve Bank of Chicago Twelfth Annual International Banking. // **Theoretical Economics Letters**, Vol.7 No.4, June 16, 2017, 2009.

[https://www.scrip.org/\(S\(i43dyn45teexjx455qlt3d2q\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2055352](https://www.scrip.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=2055352)

³ Caballero, Ricardo J., Takeo Hoshi, Anil K. Kashyap, 2008. "Zombie Lending and Depressed Restructuring in Japan." *American Economic Review*, 98 (5): 1943-77. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.98.5.1943>

⁴ Peek, Joe, and Eric S. Rosengren. 2005. "Unnatural Selection: Perverse Incentives and the Misallocation of Credit in Japan." *American Economic Review*, 95 (4): 1144-1166. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/0002828054825691>.

⁵ This is the international accounting standard, effective from 2018, tat governs loan loss provisioning. //Basel Committee on Banking Supervision Working Paper 39. The procyclicality of loan loss provisions: a literature review. May, 2021.

вательно, собственного капитала банков. Несмотря на существующие проблемы, необходимо отметить тот факт, что данный подход имеет ряд преимуществ и решает многие проблемы. Таким образом при создании LLP, активы банка уменьшаются и, как мы знаем, это также приводит к уменьшению числа с другой стороны баланса банка – обязательств и капитала. В данном случае, мы вычитаем аналогичную резервам сумму из собственного капитала банка. Это можно объяснить тем, что снижение стоимости активов – это следствие меньших доходов в текущий период, и, как следствие, меньший прирост собственного капитала для банка. В крайнем случае, это может также привести к уменьшению собственного капитала банка и банкротству банка при недостаточности капитала. В свою очередь это может привести к ситуации, когда вкладчики банка недополучат свои деньги. Таким образом, становятся очевидными мотивации управления банка ограничивать LLP, особенно в ситуациях, когда банк находится в сложной финансовой ситуации.

Поскольку NLP или неработающие кредиты тесно связаны с LLP или созданными резервами банка, так как если есть неработающий кредит, то он должен быть включен в резервы банка. Во многих юрисдикциях по всему миру, неработающим кредитом считается кредит, по которому не были сделаны выплаты более чем 90 дней. Более того, почти общепринятым является то, что, в момент, когда заемщик начинает платить по долгу, кредит начинает считаться работающим. Это может даже случиться, если заемщик не выплатил все те суммы, которые он должен был отдать до этого момента. Таким образом, можно определить неработающий кредит, как кредит, который в состоянии дефолта или близок к состоянию дефолта¹. Однако, такое определение неработающего кредита не является общепринятым². После мирового финансового кризиса 2007 – 2008 годов, такие финансовые институты как Банк международных расчетов (BIS), Совет по финансовой стабильности (FSB), Европейское банковское управление (EBA) и Международный валютный фонд начали говорить о проблеме отсутствия механизмов сравнения активов банков, находящихся в различных странах и проблеме позднего признания потерь для активов в случае многих банков. Дебаты на счет того, следует ли оставлять управлению банков решения на счет создания резервов и признания потерь существуют уже давно³,¹. Банковские регуляторы часто придерживаются сле-

¹ Cortavarria L., Dziobek C., Kanaya A., Song I. Loan Review, Provisioning, and Macroeconomic Linkages. //Author: International Monetary Fund. 2000, Vol. 2000: Issue 195 pp.32. <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2000/195/article-A001-en.xml>

² Angklomkiew S., George J., Packer F. Issues and Developments in Loan Loss Provisioning: //The Case of Asia. BIS Quarterly Review December 2009, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1519809>
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1519809

³ Camfferman F.A, Ecury-Goossen G.M, La Roche J.E, de Jong N, van 't Leven W, Vos H.J, Verweij M.D, Nasserinejad K, Cools F, Govaert P., Dudink J, 2015 Calibrating Doppler imaging

дующего подхода: чем ранее делается резервирование, тем лучше. Однако, с другой стороны, регуляторы рынков капитала и ценных бумаг обеспокоены тем, что банки могут использовать резервы как средство снижения волатильности прибыли, и, следовательно, волатильности в цене их акций на биржах. Например, были случаи в Великобритании, когда банки выделяли больше резервов, создавая, таким образом, ситуацию, когда в будущем они могли выделять меньше средств для резервирования². Более того, если у банка сменяется управление, то у нового менеджмента есть мотивация увеличить резервы в первом году их работы, уменьшая в последующие для того, чтобы в будущем показывать рост прибыльности компаний³. Кроме того показано, что выявление ключевых факторов риска соответствующих банков, поможет избежать многих банковских и финансовых кризисов в будущем⁴.

Выводы. Проведенный теоретический анализ показал, что в состоянии кризиса анализ и оценка неработающих кредитов, приведет к более глубокому пониманию проблемы неработающих кредитов и разработке путей решений проблем банковской системы вообще, и в частности, в условиях кризиса. Показано, что необходим более прозрачный подход к оценке как неработающих кредитов, созданию резервов, так и к существующим кредитам. Исследование и анализ неработающих и действующих кредитов является предпосылкой выявления регуляторов банковской системы, повышению результативности управлением банка, лучшему пониманию функциональности банка акционерами и всеми участниками рынка, которые заинтересованы в подобных данных.

Выявление ключевых факторов риска деятельности банков, поможет избежать многих банковских и финансовых кризисов в будущем.

of preterm intracerebral circulation using a microvessel flow phantom. *Front. Hum. Neurosci.* 8:1068. doi: 10.3389/fnhum.2014.01068

<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2014.01068/full>

¹ Beatty A., Liao S. Do delays in expected loss recognition affect banks' willingness to lend? // *Journal of Accounting and Economics* Volume 52, Issue 1, June 2011, Pages 1-20

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016541011100019X>

² Billings, Capie F. Billings and Capie, Transparency and financial reporting in mid-20th century British banking. // *Accounting Forum* Volume 33, Issue 1, March 2009, Pages 38-53

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0155998208000422>

³ Higson, Chris and Stucke, Rüdiger, *The Performance of Private Equity*, March 2, 2012.

SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2009067> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2009067>

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2009067

⁴ Bholat D., Lastra R., Non-performing loans at the dawn of IFRS 9: regulatory and accounting treatment of asset quality. // *Journal of Banking Regulation* 19(1):1-22, 2012 DOI:10.1057/s41261-017-0058-8. (researchgate.net).../marti/Downloads/non-performing-loans-regulatory-and-accounting-treatments-of-assets.pdf

Մարտին ՏՈՆԻԿՅԱՆ

Ֆինանսական ինստիտուտների կարգավիճակը. չաշխատող կրեդիտների որոշումը

Բանալի բառեր. ակտիվների որակ, LLP, NPL, Բազելի կոմիտե, ֆինանսական կազմակերպություն

2020թ. իրադարձությունների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ աշխարհն ընդհանրապես և ֆինանսական համակարգը, մասնավորապես, պատրաստ չեն ճգնաժամային իրավիճակներին: Ավելին, դժվար է ասել, թե ինչպիսին կարող է լինել այս իրավիճակը, երբ աշխարհի կենտրոնական բանկերը սկսում են կրճատել օգնությունը երկրների տնտեսություններին: Նման իրավիճակում հաղթող կդառնան այն բանկերն ու ֆինանսական հաստատությունները, որոնց ակտիվները բարձր որակի են: Միաժամանակ, բանկերը, որոնց ակտիվները ներդրվում կամ վարկվում են ավելի ցածր որակի, լուրջ խնդիրներ կունենան տնտեսությունից փողերի դուրսբերման և դրան հաջորդած տոկոսադրույքների աճի հետ կապված ամբողջ աշխարհում:

Martin TONIKYAN

Current situation of financial institutions: definition of non-performing loans

Key words: Quality of Assets, LLP, NPL, Basel Committee, financial institution

An analysis of the events of 2020 showed that the world in general and the financial system, in particular, are not ready for crisis situations. Moreover, it is difficult to say how this situation may still turn out when Central Banks around the world begin to reduce aid to countries' economies. In such a situation, the winners will be those banks and financial institutions, whose assets are of high quality. At the same time, banks, whose assets are invested or lent of less quality, will experience serious problems with the withdrawal of money from the economy and the subsequent increase in interest rates around the world. This will lead to a series of bankruptcies of companies that took out loans at floating interest rates at a time of record low interest rates, which will increase the likelihood of a crisis in the economy. Thus, the ability of an external investor and depositor to assess the current situation with the quality of bank assets can predetermine investments in assets of better quality.

Мартин ТОНИКЯН

Текущая ситуация финансовых институтов III определение неработающих кредитов

Ключевые слова: качество активов, LLP, NPL, Базельский комитет, финансовая организация.

Анализ событий 2020-го года показал, что мир в целом и финансовая система, в частности, не готовы к кризисным ситуациям. Более того, трудно сказать, как может еще обернуться данная ситуация, когда Центральные Банки по всему миру начнут уменьшать помощь экономикам стран. В такой ситуации в выигрыше останутся те банки и финансовые институты, активы которых являются высококачественными. В то же время, банки, активы которых инвестированы или кредитованы менее качественно, испытают серьезные проблемы при выводе денег из экономики и последующем поднятии процентных ставок по всему миру.

**«ԿԱՆԱՋ» ՊԱՐՏԱՏՈՄՍԵՐԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԷԿՈՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՄԻՋՈՑԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

Գայանե ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

տ.գ.թ., ՀՊՏՀ ԲԳԱ ամբիոնի դոցենտ
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ուսանողուհի

Բանալի բառեր. «կանաչ» պարտատոմս, ցուցակում, արժեթղթերի շուկա,
իրավական կարգավորում, էկոհամակարգի կայունություն

Ներածություն: Համաձայն Միացյալ Ազգերի հիմնադրամի կանխատեսումների՝ 2021թ. համաշխարհային տնտեսությանը սպասվող հինգ մարտահրավերների շարքում առանձանցվել են կայուն զարգացման նպատակների հասնելու գործընթացի արագացումը և մոլորակի հետ խաղաղության մեջ համատեղ ապրելը¹: Վերջիններիս հասնելը կենսական նշանակություն ունի նաև Հայաստանի Հանրապետության համար՝ հաշվի առնելով էկոլոգիական խընդիրների լուծման և կայուն զարգացման անհրաժեշտությունը: Սակայն նպատակներին հասնելու համար հարկավոր է վերլուծել և պարզել, թե ֆինանսավորման ինչպիսի այլընտրանքային տարբերակներ կարելի է ներգրավել: Ինչպես արդարացիորեն նշվել է Համաշխարհային Բանկի «Կանաչ ֆինանսավորումը Ռուսաստանում. «կանաչ» ներդրումների իրականացման հնարավորությունների ստեղծումը» վերլուծական հոդվածում. «...ամբողջ աշխարհում «կանաչ» տնտեսության աճը ֆինանսավորելու համար անհրաժեշտ միջոցների մոբիլիզացումը (որի մեծ մասն էլ ակնկալվում է ներգրավել մասնավոր հատվածից), պահանջում է ֆինանսական համակարգի հատվածների վերակազմակերպում, ինչպես նաև ներդրումների նոր միջազգային ստանդարտների մշակում»²: Սա իր հերթին հնարավորություն կընձեռի կառավարել էկոլոգիական ռիսկերը և բարելավել ֆինանսական կայունությունը:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտությունն իրականացնելիս օգտագործվել են այնպիսի մեթոդներ, ինչպիսիք են համեմատության, համակարգային մոտեցման, պատմական մեթոդները: Այդ մեթոդների կիրառմամբ և միջազ-

¹ Տե՛ս <https://unfoundation.org/blog/post/five-global-issues-to-watch-in-2021/> :

² Տե՛ս Գրուպա Всемирного Банка, «Зеленое финансирование» в России: Создание возможностей для «Зеленых» Инвестиций, аналитическая записка, Москва, Россия, 2018, 127, էջ vii:

գային փորձի վերլուծությամբ հնարավոր է դարձել բացահայտել ՀՀ-ում «կանաչ» պարտատոմսերի ներդրման առկա հիմնախնդիրները և նպատակահարմարությունը, պարզել ՀՀ-ում «կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքների չորս պահանջների մշակման կարևորությունը և առանձնահատկությունները:

Գրականության ակնարկ: Վերլուծությունն իրականացնելիս ուսումնասիրվել են մի շարք երկրներում ներդրված «կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքների չորս պահանջների փաստաթղթերը, ինչպես նաև համաշխարհային կազմակերպությունների կողմից կատարված դիտարկումները և հրապարակումները: Վերջիններիս շարքին են դասվում Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակված «կանաչ ֆինանսավորումը» Ռուսաստանում, Միջազգային ֆինանսական կորպորացիայի կողմից ՀՀ-ի հետ համապատասխան ոլորտում համագործակցության շրջանակը, «կանաչ» ֆինանսավորումը՝ Չինաստանում» հոդվածները: Վերլուծության ընթացքում ուսումնասիրվել են նաև Ղազախստանի ֆոնդային բորսայի կողմից «կանաչ» պարտատոմսերի կարգավորման սկզբունքները: Ուսումնասիրվել են Aaron Maltais-ի և Björn Nykvist-ի «Կանաչ պարտատոմսերի դերը զարգացող տնտեսության մեջ»¹, Serena Fatica-ի և Roberto Panzica-ի «Կանաչ պարտատոմսերը ընդդեմ կլիմայի փոփոխության»², Pauline Deschryver-ի and Frederic de Mariz-ի «Ի՞նչ ապագա կունենա կանաչ պարտատոմսերի շուկան: Ինչպես կարող են ոլորտի վերահսկողները, ընկերությունները և ներդրողները բացահայտել «կանաչ» պարտատոմսերի շուկայի ներուժը»³ և մի շարք այլ հոդվածներ:

Վերլուծություն: «Կանաչ» պարտապարտմսերի ներդրման նպատակահարմարությունը: Հայաստանի նման փոքր երկրում դժվար է ենթադրել, որ հնարավոր են շրջակա միջավայրի աղտոտման վերաբերյալ խնդիրներ, սակայն, փաստացի երկրի ընդերքը հարուստ է երկաթով, պղինձով, մոլիբդենով, ցինկով, ոսկով և այլ մետաղներով ու, հետևաբար, հանքարդյունաբերողների կողմից շրջակա միջավայրի աղտոտումը բավական արդիական խնդիր է

¹ Maltais, A. and Nykvist, B., Understanding the role of green bonds in advancing sustainability. Journal of Sustainable Finance & Investment, 2020, 1–20, <https://doi.org/10.1080/20430795.2020>.

² Fatica, Serena and Panzica, Roberto, Green Bonds as a Tool Against Climate Change? October 1, 2020, <https://ssrn.com/abstract=3710020> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3710020>

³ Deschryver, Pauline and de Mariz, Frederic, What Future for the Green Bond Market? How Can Policymakers, Companies, and Investors Unlock the Potential of the Green Bond Market? Journal of Risk and Financial Management, 13, 61; 2020, Doi:10.3390/jrfm13030061, <https://ssrn.com/abstract=3565933>

դարձել: Բացի այս հիմնական մետաղներից, այլ մետաղների շարքին են դասվում ռենիումը, սելենիումը, կադմիումը, ինդիումը, բիսմութը: Ներկայումս շահագործման մեջ են գտնվում մոտ 400 հանքեր, ու հարկ է նշել, որ այն կազմում է ՀՀ արդյունաբերության հիմնական մասը և ընդհանուր արտահանման ծավալների կեսը¹: Կատարված հարցումների և վերլուծությունների համաձայն՝ ՀՀ բնապահպանական կարևորագույն խնդիրների շարքին են դասվում անտառների հատումը և անտառային տարածքների բացակայությունը (հարցվողների 19.6%) և շրջակա միջավայրի աղտոտվածությունը (հարցվողների 14.1%)²: Ըստ Համաշխարհային Բանկի «2019-2023 թթ. Երկրի գործընկերության շրջանակ» փաստաթղթի տվյալների՝ ՀՀ-ում շրջակա միջավայրի առաջնահերթ լուծման ենթակա խնդիրների շարքին են դասվում³

✚ «Կանաչ» տրանսպորտի ներդրումը,

✚ Արդիականացված կամ էկոլոգիապես մաքուր («կանաչ») կայաններում միջազգային ներդրումների ավելացումը,

✚ Էներգետիկայի ոլորտում էկոլոգիապես մաքուր («կանաչ») ներդրումներին աջակցությունը,

✚ «Կանաչ» շինարարության իրականացման հնարավորությունների ընդլայնումը:

Խնդիրների ֆինանսավորման աղբյուրներ կարող են հանդիսանալ վարկավորումը և պարտատոմսերի գնումը և վաճառքը: Ամբողջ աշխարհում պարտատոմսերի առուվաճառքը համարվում է ֆինանսական հոսքերի վերաբաշխման հզոր գործիք, սակայն Հայաստանի ֆինանսական համակարգում շարունակում է գերակշռող մնալ բանկային համակարգը՝ ֆինանսական ակտիվների 83.8% կշռով⁴: Պարտատոմսերը, ավանդները և վարկերը ունեն նրմանություններ, մասնավորապես՝ պարտատոմսը դրա տիրապետողին իրավունք է տալիս նաև ստանալ պարտատոմսի անվանական արժեքից տոկոս, ընդ որում, վերջինս հնարավորություն է տալիս ստանալ նաև այլ գույքային

¹ <https://www.legambienteprato.it/?p=4542> :

² <https://www.ecolur.org/hy/news/dialog-with-officials/7802/> :

³ Միջազգային ֆինանսական կորպորացիա, Բազմակողմ ներդրումների երաշխավորման գործակալություն, Հայաստանի Հանրապետության հետ 19 ֆտ - 23 ֆտ ժամանակահատվածի երկրի գործընկերության շրջանակ, 2019թ., 167 էջ:

⁴ ՀՀ ԿԲ, Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն, 2020թ., 1 կիսամյակ, 62, էջ 34:

իրավունքներ¹: Միևնույն ժամանակ, օրինակ, կորպորատիվ պարտատոմսերի եկամտաբերությունը ավելի բարձր է (պայմանավորված ռիսկայնությամբ): Այն կարող է լինել նաև ոչ ֆիքսված, ինչը կարող է հնարավորություն ընձեռել ավելի մեծ եկամուտ ստանալ: Պարտատոմսերի թողարկողները բազմաթիվ են, ինչը ընտրության մեծ հնարավորություն է ընձեռում, նաև իրացվելի են, ինչը թույլ է տալիս արագ կազմակերպել վերջիններիս վաճառքը: Ի տարբերություն վարկավորման, պարտատոմսերը չեն պահանջում գրավ, ինչը հնարավորություն է ընձեռում ընկերությանը ավելի արդյունավետ օգտագործել իր դրամական միջոցները: Բացի այդ, պարտատոմսերի տեղաբաշխումը ֆոնդային բորսայում ընկերության առաջին քայլն է դեպի հանրայնացում, ինչը հնարավորություն կտա բարձրացնել վերջինիս համբավը:

Պարտատոմսերը՝ որպես դրա տիրապետողի իրավունքը հավաստող արժեթուղթ, (որոնք նախատեսում են դրանում սահմանված ժամկետում պարտատոմս թողարկած անձից ստանալ պարտատոմսի անվանական արժեքը կամ գույքային այլ համարժեք) կարելի է դասակարգել ըստ հետևյալ հիմքերի՝

Ըստ թողարկողի՝ 1. պետական 2. կորպորատիվ	Ըստ ամրագրված իրավունքի պատկանելիության ձևի՝ 1. անվանական 2. ըստ ներկայացնողի	Ըստ գոյության ձևի՝ 1. փաստաթղթային 2. ոչ փաստաթղթային
Ըստ փոխառության նպատակի՝ 1. սովորական 2. հատուկ	Ըստ եկամտի ստացման աղբյուրի 1. արժեկտրոնային 2. գրոյական արժեկտրոնով 3. զեղչատոկոսային	Ըստ արժեկտրոնի հաշվարկման ձևի՝ 1. Ֆիքսված տոկոսադրույքով 2. Լողացող տոկոսադրույքով 3. փոխառության տարիների ընթացքում հավասարաչափ աճող տոկոսադրույքով

Գծապատկեր 1. Պարտատոմսերի տեսակները²

Վերը ներկայացված տեսակները ունեն իրենց կարևորությունը ներդրողի և թողարկողի համար, սակայն տնտեսության զարգացման նպատակով առավել մեծ նշանակություն են ստանում ըստ փոխառության նպատակի թո-

¹ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդված 154, կետ 1:

² Գծապատկերը կառուցված է «Արժեթղթերի շուկա» ուս. ձեռնարկի դասակարգման չափանիշների հիման վրա (խմբ. Ա.Բ.Սալնազարյան, 2009թ., 336 էջ, էջ 65-70):

ղարկված պարտատոմսերը՝ հատկապես հատուկ պարտատոմսերը (որոնցից ստացված միջոցները կարելի է ուղղել միայն կոնկրետ սահմանված նպատակների իրականացման համար), որոնց շարքում կարելի է առանձնացնել «կանաչ» պարտատոմսերը, սոցիալական պարտատոմսերը և կայունության ապահովման պարտատոմսերը:

«Կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքների չորս պահանջները: Վերլուծության մեջ ներկայացված խնդիրների ֆինանսավորման այլընտրանքային տարբերակ կարող են հանդիսանալ «կանաչ» պարտատոմսերը: Սակայն վերջիններիս ներդրումը հետապնդում է իրավական համապատասխան դաշտի մշակում: Այդ իսկ պատճառով, փորձենք բացահայտել «կանաչ» պարտատոմսերի էությունը և դրանց ներդրման սկզբունքներում առաջադրված հիմնական պահանջները:

«Կանաչ» պարտատոմսերը հատուկ պարտատոմսեր են, որոնք կարող են լինեն վերը թվարկված պարտատոմսերից որևէ մեկի ձևով, սակայն դրանց տեղաբաշխման արդյունքում ներգրավված միջոցները պետք է բացառապես ուղղվեն նոր և/կամ գոյություն ունեցող «կանաչ» նախագծերի ֆինանսավորմանը կամ վերաֆինանսավորմանը և որոնք համապատասխանում են «կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքների չորս պահանջներին, այն է՝¹

- ✚ Միջոցների օգտագործում,
- ✚ Նախագծերի ընտրության և գնահատման գործընթաց,
- ✚ Միջոցների կառավարում,
- ✚ Հաշվետվողականություն:

Այլ կերպ ասած՝ «կանաչ» պարտատոմսերի շուկան նպատակ ունի հնարավորություն ընձեռել և զարգացնել պարտավորական հարաբերությունների շուկաները, միջոցները ուղղելով այնպիսի նախագծերի ֆինանսավորման մեջ, որոնք կնպաստեն շրջակա միջավայրի կայունության ապահովմանը²: «Կանաչ» պարտատոմսերի էությունը հասկանալու համար ներկայացնենք դրա տեսակները և թողարկողներին (Աղյուսակ 1.):

¹ Green bond principles, International Capital Market Association. 10 էջ., էջ. 2, www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/green-bond

² Green Bond Principles, Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds, June 2018, 8 էջ., էջ 2-3:

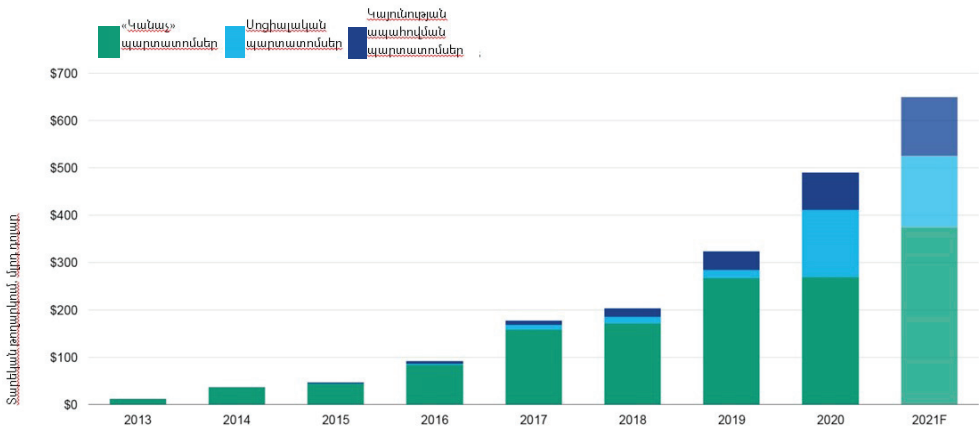
Աղյուսակ 1. «Կանաչ» պարտատոմսերի տեսակները և դրանց թողարկողները¹

«Կանաչ» պարտատոմսերի տեսակները	Թողարկող ներ/ էմիտենտներ	Պարտքային ռեգրես	Պարտավորության կատարման ռիսկի կրողը
Ընդհանուր պարտավորությանը կորպորատիվ պարտատոմսեր: Թողարկվում են սեփական «կանաչ» նախագծերը ֆինանսավորելու համար: Կորպորացիան երաշխավորում է պարտատոմսերի գծով վճարումները սեփական հաշվեկշռով:	Կորպորացիա ներ	Ստանդարտ կամ ամբողջական ռեգրեսի իրավունքը ուղղվում է թողարկողին: Պարտատոմսերը ստանում են թողարկողի վարկանիշը:	Թողարկող
Նախագծային պարտատոմսեր: Պարտատոմսերի գծով վճարումները երաշխավորվում են ենթակառուցվածքային նախագծի դրամական հոսքով, ինչպես նաև բանկերի կամ պետական մարմինների կողմից, եթե վերջիններս տրամադրում են երաշխիքներ:	Պետական մարմիններ Բանկեր Կորպորացիա ներ	Ռեգրեսի իրավունքը ուղղվում է ակտիվների համախմբին, այդ թվում, «ոչ կանաչ», որոնք համարվում են գրավի առարկա	Թողարկող
Եկամտային պարտատոմսեր: (Պարտատոմսեր, որոնք երաշխավորված են «կանաչ» նախագծից եկամուտների ստացմամբ): Վճարումները կատարվում են այն ապրանքների և ծառայությունների իրացման դիմաց, որոնք արտադրվում են նախագծի կյանքի կոչման արդյունքում:	Պետական մարմիններ Բանկեր Կորպորացիաներ	Ռեգրեսի իրավունքը ուղղվում է միայն «կանաչ» ակտիվներին, ինչպես նաև նախագծի իրականացման արդյունքում ստացված եկամտին: «Կանաչ» պարտատոմսերի վարկանիշը կարող է տարբերվել թողարկողի մյուս արժեթղթերի վարկանիշից:	Ներդրող

Ինչպես երևում է Աղյուսակ 1-ից, «կանաչ» պարտատոմսերի թողարկումը ուղեկցվում է ռիսկայնությամբ, որը պայմանավորված է «կանաչ» նախագծի իրականացմամբ, դրանից ստացվող եկամուտների չափով, թողարկողի համբավով, վարկանիշով, ֆինանսական կայունությամբ, թողարկողի ներդրումների երաշխավորման պատրաստակամության աստիճանով, ինչպես նաև պետության կողմից արտոնությունների սահմանմամբ: Դա էլ, իր հերթին, ենթադրում է նման յուրահատուկ պարտատոմսերի վերաբերյալ օրենսդրական առաջարկությունների մշակում: «Կանաչ» պարտատոմսերի կարևորության մասին են վկայում նաև աշխարհում դրանց թողարկման ծավալների կտրուկ աճը (Գծապատկեր 2.)²: Գծապատկերից պարզ երևում է, որ «կանաչ» պարտատոմսերի ծավալը 2020թ.-ին 2013ի համեմատ ավելացել է գրեթե 25 անգամ, իսկ 2021թ.¹ 2020թ. նկատմամբ կանխատեսվում է 37%-ի աճ, ինչը կրկին փաստում է համապատասխան օրենսդրական կարգավորումների անհրաժեշտության մասին:

¹ Scaling up Green Bond Markets for Sustainable Development; Kidney S., Oliver P. Greening China’s Financial Markets. Growing a Green Bonds Market in China / IISD report. February 2014:

² <https://www.environmental-finance.com/content/the-green-bond-hub/trends-in-sustainable-bonds-issuance-and-a-look-ahead-to-2021.html> :

Գծապատկեր 2. «Կանաչ», սոցիալական և կայունության ապահովման պարտատոմսերի տարեկան թողարկվող ծավալը 2013-2020թթ. համար և կանխատեսումը 2021թ. համար, (մլրդ դրլար)

«Կանաչ» պարտատոմսերի շուկայի օրենսդրական միջազգային փորձը ուսումնասիրելուց պարզ է դառնում, որ դրանք հիմնականում կարգավորվում են այնպիսի ստանդարտների հիման վրա, որոնք կրում են կամավոր բնույթ և հետապնդում են տեղեկատվության բացահայտման, թափանցիկության բարձրացման, ինչպես նաև «կանաչ» պարտատոմսերի շուկայի միատեսակության խթանման նպատակներ: Այդպիսի ստանդարտներից առավել տարածված են համարվում Կապիտալի շուկաների միջազգային ասոցիացիայի (International Capital Market Association-ICMA) կողմից մշակված և 2018թ. լրամշակված «կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքները¹, որոնք սակայն պարունակում են «կանաչ» նախագծերի միայն ընդհանուր ցանկը՝ հաշվի առնելով կարծիքների բազմազանությունը:

Ինչպես արդեն նշել ենք, «կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքները ներառում են չորս հիմնական պահանջ²

- ✚ Միջոցների օգտագործում,
- ✚ Նախագծերի ընտրության և գնահատման գործընթաց,
- ✚ Միջոցների կառավարում,

¹ www.icmagroup.org/sustainable-finance/the-principles-guidelines-and-handbooks/green-bond-principles-gbp/#translations :

² Green Bond Principles, Voluntary Process Guidelines for Issuing Green Bonds, June 2018, 8, էջ 2-7

 Հաշվետվողականություն:

Միջոցների օգտագործում: «Կանաչ» պարտատոմսերի տեղաբաշխումից ստացված դրամական միջոցների օգտագործման նպատակը պետք է հստակ նկարագրվի արժեթղթերի թողարկման փաստաթղթավորման մեջ: Բոլոր նշված «կանաչ» նախագծերը պետք է բերեն էկոլոգիական օգուտ, ինչը թողարկողի կողմից պետք է գնահատվի որակական և, հնարավորության դեպքում, նաև քանակական տեսանկյունից: Եթե միջոցները ուղղվելու են վերաֆինանսավորման, հարկավոր է հստակ նշել վերաֆինանսավորման պայմանները, հնարավորության դեպքում, նաև նախկինում վերաֆինանսավորված նախագծերը: «Կանաչ» նախագծերը ընդգրկում են նաև այնպիսի լրացուցիչ ծախսեր, որոնք կապված են, օրինակ, գիտահետազոտական աշխատանքների իրականացման հետ: Ըստ սկզբունքների՝ թույլատրելի «կանաչ» նախագծերի շարքին են դասվում՝

- ✓ էներգիայի վերականգնվող աղբյուրները (ներառյալ արտադրություն, փոխանցում, սարքավորումների տեղադրում),
- ✓ էներգաարդյունավետություն (օրինակ՝ կենտրոնական ջեռուցում, էլեկտրաէներգիայի պահպանություն, ինտելեկտուալ ցանցեր և այլն),
- ✓ աղտոտման կանխում և աղտոտման վերահսկողություն (ներառյալ մթնոլորտ արտանետումների կրճատում, հողի վերականգնում, աղտոտումների կրճատում և այլն),
- ✓ կենսաբազմազանության պահպանություն,
- ✓ էկոլոգիապես մաքուր տրանսպորտ,
- ✓ կլիմայի փոփոխության ադապտացում (ներառյալ կլիմայի փոփոխության վերահսկողություն և վաղ արձագանքման համակարգերի ներդրում),
- ✓ էկոլոգիապես արդյունավետ, անթափոն արտադրանքի ստեղծում,
- ✓ «Կանաչ» շենքեր, որոնք համապատասխանում են ազգային, տարածաշրջանային կամ միջազգային ստանդարտներին կամ սերտիֆիկատներին:

Նախագծերի ընտրության և գնահատման գործընթաց: «Կանաչ» պարտատոմսեր թողարկողը պետք է ներդրողին ներկայացնի՝

- այն նպատակները, որոնք կապված են էկոլոգիական կայունության հետ,

✚ գործընթացը, որով թողարկողը որոշում է իր նախագծի համապատասխանությունը վերը թվարկված նախագծերին,

✚ համապատասխան որակավորման գործընթացները (ներառյալ ռիսկերի կառավարում):

Միջոցների կառավարում: «Կանաչ» պարտատոմսերի տեղաբաշխումից ստացված միջոցները (կամ դրան համարժեք գումարը) պետք է արտացոլվի առանձին հաշվի վրա, ձևավորվի մեկ պորտֆելի մեջ կամ առանձին հաշվի առնվի թողարկողի կողմից: Թողարկողը պետք է ֆիքսի հաշվառման եղանակը ներքին գործընթացով: Այնքան ժամանակ, քանի դեռ «կանաչ» պարտատոմսերը գտնվում են շրջանառության մեջ, դրանցից ստացվող գումարի հաշվեկշիռը պետք է պարբերաբար վերահսկվի թողարկողի կողմից: Սկզբունքները ենթադրում են թափանցիկության բարձր աստիճանի պահպանում և անկախ աուդիտորի ներգրավում ստուգման գործընթացին:

Հաշվետվողականություն: Թողարկողները պետք է հավաքեն և պատրաստ լինեն տրամադրել արդիական տեղեկատվություն նախագծերի ֆինանսավորման ընթացքի վերաբերյալ, որը թարմացվում է յուրաքանչյուր տարի մինչև միջոցների ամբողջական օգտագործումը կամ էական փոփոխությունների առկայության դեպքում: Տարեկան հաշվետվությունը պետք է տեղեկատվություն պարունակի՝

- ✚ այն նախագծերի մասին, որոնց ուղղվել են միջոցները,
- ✚ նշում ուղղված գումարի մասին,
- ✚ նախագծի սպասվելիք ազդեցության մասին:

Սկզբունքները պարունակում են նաև հաշվետվությունների ձևերի օրինակներ, որոնք թողարկողները կարող են ձևափոխել՝ իրենց նախագծերի առանձնահատկություններին համապատասխան: Այն դեպքում, երբ տեղեկատվությունը գաղտնի է, սկզբունքները խորհուրդ են տալիս տրամադրել ընդհանրացված տեղեկատվություն (օրինակ միջոցների որ տոկոսն է ուղղվելու ֆինանսավորմանը):

Համաձայն «կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքների՝ թողարկողներին խորհուրդ է տրվում իրականացնել անկախ գնահատում, որը իր մեջ ընդգրկում է՝

- ✚ «Երկրորդ կարծիքի» տրամադրում,

- ✚ Սերտիֆիկացում,
- ✚ Վերիֆիկացում,
- ✚ «Կանաչ» պարտատոմսերի վարկանիշավորում կամ գնահատում:

Ինչպես տեսնում ենք, «կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքների անգամ կամավոր ներդրումը պահանջում է բազմաթիվ օրենսդրական կարգավորումների ներդրում, ինչպես նաև ներպետական մի շարք մարմինների հետ ակտիվ համագործակցություն: Ներկայումս սկզբունքները կիրառվում են բազմաթիվ երկրների կազմակերպությունների կողմից, այդ թվում և Հայաստանում արդեն իսկ Ամերիաբանկ ՓԲԸ կողմից, որը 2020թ. նոյեմբերին շուկայում համարվեց առաջինը, ով թողարկեց եվրոյով «կանաչ» պարտատոմսեր՝ 50 մլն ԱՄՆ դոլարին համարժեք ծավալով: Թողարկումն իրականացվել է Կապիտալի շուկաների միջազգային ասոցիացիայի «կանաչ» պարտատոմսերի թողարկման սկզբունքներին համաձայն: Առաջին «կանաչ» պարտատոմսերը թողարկվել են Ամերիաբանկի գործընկեր Նիդերլանդների զարգացման բանկ FMO-ի հետ համատեղ, որը նաև պարտատոմսերի հիմնական ներդրողն է¹:

ՀՀ-ում «կանաչ» պարտատոմսերի ոլորտի իրավական կարգավորման հիմնախնդիրները հասկանալու համար վերլուծենք միջազգային փորձը և այնտեղ առկա առանձնահատկությունները համեմատենք ՀՀ փորձի հետ:

«Կանաչ» պարտատոմսերի ներդրման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը: «Կանաչ» պարտատոմսերի ներդրման ուղեցույց մշակելու համար հարկավոր է անդրադառնալ միջազգային պրակտիկայում այդ հարցի շուրջ ձևավորված փորձին: Այդ նպատակով մեր կողմից ուսումնասիրվել են մի շարք երկրների փորձը, ինչի արդյունքում բացահայտվել են ուսումնասիրված երկրների առանձնահատկությունները²:

Բրազիլիայում «կանաչ» պարտատոմսեր թողարկողների համար ստեղծված են կամավոր ուղեցույցներ, վերահսկողությունն իրականացնում է Բրազիլիայի բանկերի միությունը: Ուղեցույցները մշակվել են Բրազիլիայի Կայուն զարգացման Գործարար խորհրդի հետ համատեղ և Կայուն ֆինանսավորում

¹ <https://www.ameriabank.am/PressContent.aspx?id=6647&subcat=226&mt=image/jpeg&lang=33>

² Sustainable Banking Network, International Financial Corporation, Creating Green Bond Markets – Insights, Innovations, and Tools from Emerging Markets, October 2018, 16 էջ, էջ 1-16

ՀԿ-ի տեխնիկական աջակցությամբ: Գործընթացում ներգրավված էին թողարկողները, բանկերը և ստուգողները: Միությունը որոշել էր մշակել այնպիսի ուղեցույց, որը շուկայի մասնակիցները կարող էին ընդունել որպես հղում՝ առանց գործող կանոնակարգում փոփոխություններ կատարելու անհրաժեշտության: Գործընթացում խորհրդատվություն տրամադրեցին Բրազիլիայի ֆինանսական և կապիտալի շուկաների ասոցիացիան, Բրազիլիայի ֆոնդային բորսան, Արժեթղթերի կարգավորիչը և այլ ընկերություններ:

Չինաստանում «Կանաչ» պարտատոմսերի ներդրման գործընթացի նրկատմամբ վերահսկողությունն իրականացնում է Չինաստանի ԿԲ-ն: Ներդրման զարգացման ընթացքը հետևյալն էր. ստեղծվեց «Կանաչ» ֆինանսների կոմիտեն (ԿՖԿ), ԿՖԿ-ն ստեղծեց աշխատանքային խմբեր, «Կանաչ» ֆինանսավորման ուղեցույցները թողարկվեցին Չինաստանի 7 նախարարությունների հետ համատեղ, Չինաստանում ստեղծվեցին «Կանաչ» պարտատոմսերի թողարկման պիլոտային գոտիներ: Ակտիվ համագործակցություն իրականացվեց միջազգային կենտրոնների հետ:

Ինդոնեզիայում վերահսկողությունն իրականացնում է Ինդոնեզիայի ֆինանսական ծառայությունների մարմինը (ՕՅԿ): Պահանջներում ընդգրկված են պարտադիր փորձաքննությունը, պարտատոմսի թողարկումից հետո տարեկան հաշվետվությունների հրապարակումը, տեղաբաշխումից ստացված գումարի ամբողջական տեղաբաշխումը և շտկումների պարտադիր գործողությունների իրականացումը: Նախատեսվում է ստեղծել մոնիթորինգի և հաշվետվողական հսկողության խիստ համակարգ:

Մալայզիայում ներդրված են կայուն և պատասխանատու ներդրումային սուկուկի՝ պահանջները: Վերահսկողությունն իրականացնում է Մալայզիայի Արժեթղթերի հանձնաժողովը: Մշակվել է 5i ռազմավարությունը, Մալայզիայի ԿԲ-ն ձևավորել է տեխնիկական աշխատանքային խումբ ՀԲԽ մասնակցությամբ, խորհրդատվություն է տրամադրել ֆինանսների նախարարությունը, էներգետիկայի նախարարությունը, պոտենցիալ թողարկողները և այլն:

Մեքսիկայում գործում են «Կանաչ» պարտատոմսերի սկզբունքները՝ Մեխիկոյի խմբագրությամբ, որին պարտադիր հարկավոր է հղում տալ պարտատոմսերը ցուցակելիս: Զարգացման ընթացքը գլխավորեցին Մեխիկոյի երեք

¹ Սուկուկը իսլամական ֆինանսական վկայագիր է, որը պարտատոմսի համարժեքն է

խոշորագույն կենսաթոշակային ֆոնդերը: Գործընթացը հիմնականում վարում էր Մեքսիկայի ֆոնդային բորսան և Մեծ Բրիտանիայի կառավարությունը: Խորհրդատվական գործընթացին մասնակցում էին կենսաթոշակային ֆոնդերի ասոցիացիան, Ապահովագրական ընկերությունների ասոցիացիան, Բանկերի ասոցիացիան, Կապիտալի շուկաների ասոցիացիան, HSBC –ին (համաշխարհային մասնաճյուղ) և NAFIN-ը (զարգացման բանկ): Ինչպես շատ շուկաներում, ամենամեծ մարտահրավերը առանցքային գիտելիքների բացն էր կլիմայի և «Կանաչ» ֆինանսների գծով: Գործընթացը հաջողեց շնորհիվ մասնակիցների լայն շրջանակի ընդգրկման:

Մարոկկոյում Մարոկկոյի կապիտալի շուկայի կարգավորողը ևս մշակեց «կանաչ» պարտատոմսերի ուղեցույց: Ուղեցույցը պարունակում է 4 բաղադրիչների պարտադիր պայմանները, արտաքին անկախ գնահատողի կարծիքը և հավատարմագրողների նվազագույն պայմանները: Ուղեցույցը ներդրվել է Միջազգային ֆինանսական կորպորացիայի համագործակցությամբ, ինչը թույլ տվեց բացառել փորձերի և սխալների վերացման վրա ժամանակի ծախսը: Ընդ որում, շեշտը դրվում է ավելի շատ արտաքին կարծիքի, քան թողարկողի ներկայացրած փաստաթղթերի վրա:

Եզրակացություններ: Այսպիսով, ուսումնասիրելով «կանաչ» պարտատոմսերի էությունը, թողարկման սկզբունքները և առկա միջազգային փորձը կարող ենք եզրակացնել, որ Հայաստանում «կանաչ» պարտատոմսերի թողարկման, շրջանառության և իրավական կարգավորման համար պետք է՝

❖ Առաջնահերթ պարզել այն ոլորտները և գերակայությունները, որոնք կարող են ֆինանսավորվել «կանաչ» պարտատոմսերի թողարկումից ստացված դրամական միջոցների հաշվին,

❖ Որոշել, թե որ պետական մարմինը պետք է ստանձնի «կանաչ» պարտատոմսերի թողարկման սկզբունքների որդեգրման, ըստ անհրաժեշտության, ձևափոխման և մշակման պարտականությունը: Քանի որ արժեթղթերի շուկայի նկատմամբ վերահսկողությունը իրականացնում է ՀՀ ԿԲ-ն, ապա, հաշվի առնելով նրա ֆինանսական կայունության ապահովման գերակայությունը, նպատակահարմար է, որ ստանձնի այդ պարտականությունը: Սակայն, հաշվի առնելով միջազգային փորձը, ՀՀ ԿԲ-ն պետք է համագործակցի ՀՀ ֆոնդային բորսայի հետ, որը, պետք է համապատասխան փոփոխություն իրականացնի շուկայի կանոններում: Բացի այդ, ՀՀ ԿԲ-ն պետք է

սերտ համագործակցի առաջատար ֆինանսական կառույցների (ՀԲԽ, ՄՖԿ և այլ) հետ խորհրդատվություն և աջակցություն ստանալու համար:

❖ «Կանաչ» պարտատոմսերի ուղեցույցի ներդրումը պետք է լինի այդ ոլորտում շահագրգռված բոլոր կազմակերպությունների կարծիքները և առաջարկությունները ամփոփող փաստաթուղթ, որը հիմնված կլինի Կապիտալի շուկաների միջազգային ասոցիացիայի «կանաչ» պարտատոմսերի թողարկման սկզբունքների վրա, որոնք ընդգրկում են պարտադիր պայմաններ: ՀՀ-ն պետք է բացառի որևէ կառույցի՝ դրանց, առանց խորհրդակցելու, ներդնումը:

❖ Իրավական կարգավորման մեջ հատկապես մեծ ուշադրություն է հարկավոր դարձնել երկրորդ կարծիքի, սերտիֆիկացման ձևի, վավերացումների, վարկանիշավորողների հանդեպ սահմանված չափանիշների և նրանց ընտրության իրավական կարգավորման վրա, քանի որ նրանցից է կախված երկրում ֆինանսական կայունության ապահովման հնարավորությունը:

❖ Հարկավոր է ուշադրություն դարձնել պետության աջակցության մեխանիզմների, համապատասխան իրավական կարգավորումների մշակմանը:

❖ Քանի որ «կանաչ» պարտատոմսերի տեսակները, ըստ դիսկայնության աստիճանի, բազմազան են, իրավական կարգավորումների մեջ պետք է նշել, թե դիսկի և պատասխանատվության առաջացման դեպքում որ սուբյեկտներն են պատասխանատու, երաշխավորման ինչպիսի միջոցառումներ կարող են իրականացվել և ինչպիսին կլինի պետության կողմից երաշխիքի տրամադրումը նախագծի կյանքի չկոչվելու կամ մասամբ իրականացվելու դեպքում: Միևնույն ժամանակ, պետք է մշակել պարտքային ռեգրեսի իրականացման մեխանիզմի իրավական կարգավորումը, որը թույլ կտա հետագայում պահանջ ներկայացնել և պարզել պարտատոմսերի վարկանիշավորման հնարավորությունները: Հատկապես մեծ ուշադրություն է հարկավոր դարձնել «կանաչ» պարտատոմսերի մակնիշավորված և չմակնիշավորված տեսակների առանձնահատկություններին: Եթե առաջինների թողարկումից ստացված դրամական միջոցները բացառապես պետք է ուղղվեն «կանաչ» նախագծերի ֆինանսավորմանը, ապա երկրորդների դեպքում միջոցների ներդրման ուղղությունները հստակեցված չեն, ինչը, իրավական համապատասխան միջոցառումների բացակայության պարագայում, կարող է հանգեցնել միջոցների աննպատակային օգտագործման և ճիշտ վերահսկողության իրականացման անհնարինության:

❖ «Կանաչ» պարտատոմսերի թողարկումն ապահովելու համար նպատակահարմար կլինի Հայաստանի ֆոնդային բորսայի «Կորպորատիվ արժեթղթերի առևտրի կանոններ»-ում ներառել «կանաչ պարտատոմսերի կանոններ» բաժինը: Օրինակ՝ Ղազախստանի ֆոնդային բորսայի «Բիզնես կանոններ»-ի ««Կանաչ» պարտատոմսերի կանոններ» բաժնում ներառված են այնպիսի բաժիններ, ինչպիսիք են Կանոնների շրջանակը և կիրառումը, Սահմանումները, Լիսթինգի պայմանները, Լիսթինգի առանձնահատկությունները, Հետթողարկման հաշվետվողականությունը, Շրջանառության հայտարարագրերը, Գաղտնիությունը: Հետաքրքրություն են ներկայացնում արժեթղթերի լիսթինգի առանձնահատկություններ բաժինը, որտեղ մեծ ուշադրություն է դարձվել արտաքին կարծիքին և դրա ներկայացմանը, բիզնեսի վարման պահանջներին (նաև նրան, թե ինչպիսի իրավական ակտերի պահանջներին է անհրաժեշտ բավարարել), ֆինանսական դրույթներին (օրինակ՝ ֆինանսական միջոցների պահանջարկի, դրամական հոսքերի գնահատման վերաբերյալ տեղեկատվություն ֆոնդային բորսայում լիսթինգից 2 տարի հետո, «կանաչ» դրամական միջոցների նպատակային օգտագործման վերաբերյալ մանրամասն տեղեկատվության ներկայացում)¹:

❖ Իրավական կարգավորման կարիք ունեն նաև «կանաչ» պարտատոմսերի թողարկման փուլերը: Միջազգային փորձը առաջարկում է նախատեսել հետևյալ 4 փուլերը²

✚ Նախնական ստուգում, որը ենթադրում է կառույցների համապատասխանության պարզում և «կանաչ» պարտատոմսերի կանոններին համապատասխանության ստուգում: Ներդրողի՝ պահանջարկի բացահայտում և տեղաբաշխման տարբերակների (բաց և փակ տեղաբաշխում) ընտրություն:

✚ Արտաքին ստուգում (second opinion, verification, certification, rating / evaluation),

✚ Նախապատրաստում լիսթինգի (որը ընդգրկում է նաև ISIN կոդի ստացում Կենտրոնական դեպոզիտարիայի միջոցով),

✚ Ներդրողների հաշվին պարտատոմսերի հաշվառում և թողարկողի կողմից դրամական միջոցների ստացում:

¹ AIX Business Rules, Green Bonds Rules, 150 էջ, էջ 132-136:

² Центр Зеленых финансов МФЦА, Инструкция по выпуску зеленых облигаций, 5 էջ:

Գայանե ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«Կանաչ» պարտատոմսերի՝ որպես տնտեսության էկոհամակարգի կայունության ապահովման միջոցի իրավական կարգավորման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում

Բանալի բառեր. «կանաչ» պարտատոմս, ցուցակում, արժեթղթերի շուկա, իրավական կարգավորում, էկոհամակարգի կայունություն

Տնտեսության զարգացման գործում էական դերակատարում է ունենում արժեթղթերի շուկան՝ հնարավորություն ընձեռելով ներգրավել դրամական միջոցների մեծ ծավալներ և տեղաբաշխել դրանք ըստ նպատակային նշանակության: Տնտեսության տարատեսակ գերակա խնդիրները լուծելու հարցում կարևորվում է նպատակային ներդրումների իրականացումը «կանաչ» պարտատոմսերի միջոցով: Սակայն արժեթղթերի շուկայում վերջիններիս շրջանառությունը ապահովելու համար հարկավոր է լուծել մի շարք խնդիրներ՝ կապված արժեթղթերի ցուցակման, միասնական կանոնների ներդրման, արտաքին ստուգման և իրավական կարգավորումների մշակման հետ:

Гаяне АРУТЮНЯН

Вопросы правового регулирования зелёных облигаций как средства обеспечения устойчивости экосистемы экономики Республики Армения

Ключевые слова: зелёные облигации, листинг, рынок ценных бумаг, правовое регулирование, устойчивость экосистемы

Рынок ценных бумаг играет важную роль в развитии экономики, позволяя привлекать крупные денежные средства и распределять их в соответствии с особым назначением. Для решения различных приоритетных задач экономики целевые инвестиции могут осуществляться через зелёные облигации. Однако для обеспечения их обращения на рынке ценных бумаг необходимо решить ряд проблем, связанных с листингом ценных бумаг, введением единых правил, внешним контролем и разработкой правовых норм. В статье представлены роль и значение зелёных облигаций, обязательные пункты, определённые в общих правилах, изучен международный опыт.

Gayane HARUTYUNYAN

Regulation of green bonds as a means of ensuring the sustainability of the ecosystem of the economy of the Republic of Armenia

Key words: green bonds, listing, securities market, legal regulation, ecosystem sustainability

The securities market plays an important role in the development of the economy, allowing to attract large funds and distribute them in accordance with a specific purpose. To address the various priorities of the economy, targeted investments can be made through green bonds. However, to ensure their circulation on the securities market, it is necessary to solve a number of problems associated with the listing of securities, the introduction of uniform rules, external control and the development of legal norms. The article presents the role and significance of green bonds, the mandatory points defined in the general rules, the international experience is studied.

**ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆՔԱՅԻՆ ԲՅՈՒՋԵՆԵՐԻ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

Գոհար ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ

ՀՊՏՀ ասպիրանտ

Բանալի բառեր. համայնքների բյուջե, ֆինանսական համահարթեցման դոտացիա, սուբվենցիա, պատվիրակված լիազորություններ

Ներածություն: ՀՀ համայնքներում բյուջետային գործընթացն իրականացվում է ելնելով դրանց գործունեությունը կարգավորող օրենսդրական դաշտի դրույթներից և պահանջներից: ՀՀ Սահմանադրությունը, դրանում ամրագրված հիմնադրույթները զարգացնող «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» և «Տեղական ինքնակառավարման մասին», «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքները սահմանում են բյուջետային գործընթացի մասնակիցների կազմը, այդ ոլորտում վերջիններիս վերապահված իրավասությունները, նրանց փոխհարաբերությունները, իրավասությունների իրականացման եղանակներն ու ժամկետները: Պետական և համայնքների բյուջեների փոխհարաբերությունները կարգավորվում են նաև յուրաքանչյուր տարի ընդունվող ՀՀ պետական բյուջեի մասին օրենքներով:

Գրականության ակնարկ: Համայնքային բյուջեի եկամուտներում իրենց ուրույն տեղն են զբաղեցնում պետական բյուջեից տրամադրվող պաշտոնական դրամաշնորհները: Միջազգային պրակտիկայում ընդունված է համահարթեցումների իրականացում ընդհանուր եկամուտներից մասհանումների կատարման ձևով՝ մասհանումներ ԱԱՀ-ից, եկամտահարկից և շահութահարկից, ինչպես նաև տվյալ համայնքում ապրող անհատ ձեռնարկատերերի եկամտահարկից: Զարգացած եվրոպական երկրներն ունեն ֆինանսական համահարթեցման մեխանիզմների կիրառման հարուստ և բազմազան փորձ և նրանց մեծ մասը ֆինանսական համահարթեցումն իրականացնում է հետևյալ մեխանիզմներով.

✓ համահարթեցում է ոչ միայն եկամուտները, այլև հաշվի է առնում համայնքների ծախսային առանձնահատկությունները,

✓ համահարթեցման դոտացիաները տրամադրվում են բոլոր համայնքների և միայն միջինից ցածր ֆինանսական ներուժ ունեցողներին,

✓ ձգտում է ֆինանսական համահարթեցումն իրականացնել հնարավորինս պարզ բանաձևի միջոցով¹:

ՀՀ-ում պետական և համայնքների բյուջեների փոխհարաբերությունների կատարելագործման, տեղական ինքնակառավարման զարգացման և համայնքների ֆինանսական ապահովվածության հարցերի շուրջ գիտական աշխատանքներ են իրականացրել Է. Օրոյանը, Է. Ղազարյանը, Դ. Թումանյանը, Ա. Մուրադյանը, Վ. Հարությունյանը, Ն. Զրբաշյանը, Յու. Սուվարյանը, Վ. Շահբազյանը և այլք: Ուստի, ելնելով հետագա տարիներին արդեն իսկ կուտակված փորձից, ՀՀ-ում ներկա փուլում այս ոլորտում առկա հիմնահանդիրների լուծման առումով առաջանում է նորովի մոտեցումների ու մեխանիզմների մշակման անհրաժեշտություն:

Մեթոդաբանություն: Հողվածի համար տեսական հիմք են հանդիսացել հայկական և օտարերկրյա գիտական, փորձագիտական և ուսումնամեթոդական աշխատությունները, այդ թվում՝ մասնավոր և պետական կազմակերպությունների, հի-ների մշակած փորձագիտական նյութերը և ուսուցողական ծրագրերի փաթեթները: Տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել ՀՀ ֆինանս-ների նախարարության, ՀՀ ՎԿ-ի, ՀՀ ՏԿԵՆ, ՀՀ ԿԲ-ի և համապատասխան պետական մարմինների պաշտոնական նյութերն ու տվյալները, նաև բյուջետային և տեղական ինքնակառավարման ոլորտը կարգավորող մի շարք օրենքներ և իրավական այլ ակտեր: Վերլուծության ընթացքում կիրառվել են տնտեսամաթեմատիկական, վիճակագրական, գրաֆիկական, ինչպես նաև համեմատական վերլուծության մեթոդներ:

Վերլուծություն: Ըստ գործող օրենսդրության պետական և համայնքների բյուջեները հիմնվում են ֆինանսական, դրամավարկային և հարկային միասնական պետական քաղաքականության վրա²: Բյուջետային փոխհարաբերությունները, ընդհանուր առմամբ, հանգում են հետևյալ ձևերին .

Ֆինանսական համահարթեցման և այլ դոպացիաներ: Ֆինանսական համահարթեցման դոտացիաների չափը, դրանց կառուցվածքը, ինչպես նաև հաշվարկման կարգը սահմանվում են «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքով: Ներկայում դոտացիաների մեծությունը որոշվում է՝ հիմք

¹ Բոդո Ռ. և ուրիշներ Համայնքի բյուջետավորման ուղեցույց, Երևան, 2010, էջ 53

² ՀՀ օրենքը «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին», Եր. 1997, հոդված 3.2

ընդունելով համայնքի բնակչության թիվը կամ համայնքների բյուջետային ապահովվածության գործակիցը¹:

Սուբվենցիաներ: Սուբվենցիաները, ի տարբերություն դոտացիայի տրամադրման և օգտագործման սկզբունքի, պետական բյուջեից տրամադրվող նպատակային հատկացումներ են համայնքների բյուջեներին: Սուբվենցիայի օգտագործման կոնկրետ նպատակայնությունը այն դարձնում է հիմնավորված, իսկ նրա կրառումը՝ հեշտ վերահսկելի: Մի շարք երկրներում այս միջոցների տրամադրումը իրականացվում է այն պայմանով, որ տեղական իշխանություններն էլ մասնակից լինեն այս ծախսերին: Այսինքն, պետությունը տեղական իշխանության մարմիններին կարող է սուբվենցիաներ տրամադրել նաև համաֆինանսավորման կարգով:

Պետության կողմից պատվիրակված լիազորությունների իրականացման համար հատկացումներ: Տեղական ինքնակառավարման սկզբունքներին համապատասխան՝ պետական մարմինների լիազորությունները կարող են պատվիրակվել ՏԻՄ-երին, եթե վերջիններիս կողմից դրանց իրականացումը կարող է ավելի արդյունավետ լինել: Պատվիրակված լիազորություններն ամբողջովին և պարտադիր պետք է ֆինանսավորվեն պետական բյուջեի միջոցներից, իսկ ՏԻՄ-երը կարող են հրաժարվել այդ լիազորությունների կատարումից միայն ֆինանսավորման բացակայության դեպքում:

Բյուջետային վարկեր և փոխառվածություններ: Համայնքի ղեկավարը, ավագանու որոշմամբ, բյուջեի ծախսերը կատարելու նպատակով պետական լիազորված մարմնի՝ ՀՀ ֆինանսների նախարարության համաձայնությամբ կարող է ստանալ բյուջետային վարկեր և փոխառվածություններ: Համայնքը վարկային պայմանագիր կարող է կնքել այն պայմանով, որ ամեն բյուջետային տարում վարկի մարման ծրագրով տարեկան գումարը՝ մայր գումարի և տոկոսավճարների հանրագումարը, չի գերազանցի համայնքի բյուջեի այդ տարվա ֆոնդային մասի եկամուտների 20%-ը և նոր վարկ, փոխառվածություն կարող է վերցնել նախորդ պարտքն ամբողջությամբ մարելուց հետո²:

Բյուջետային երաշխիքներ: Այս դեպքում պետությունը հանդես է գալիս որպես միջնորդ-երաշխավոր համայնքի՝ այլ կազմակերպությունների հետ

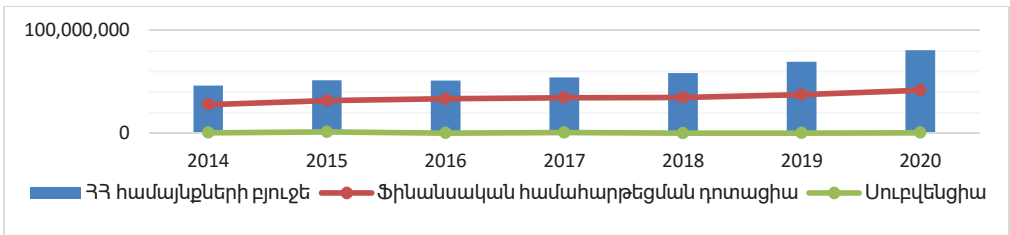
¹ ՀՀ օրենքը «Ֆինանսական համահարթեցման մասին», Եր., 2016

² ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», Եր., 2002, հոդված 59

փոխհարաբերություններում: Այն դեպքում, երբ համայնքն ի վիճակի չի լինում կատարել իր պարտականությունները երրորդ կողմի հանդեպ, ապա պետությունն իր վրա է վերցնում այն պետական բյուջեի միջոցների հաշվին:

Պետական սեփականություն համարվող անշարժ գույքի (բացառությամբ՝ հողի), այդ թվում՝ անավարտ շինարարության օբյեկտների մասնավորեցումից և օտարումից ստացված միջոցները՝ մուտքերի 30 տոկոսի չափով, որոնք օգտագործվում են օրենքով սահմանված կարգով¹:

Պետական բյուջեին ամրագրվող հարկատեսակներից և պարտադիր վճարներից կատարվող մասհանումներ, որոնց չափը սահմանվում է յուրաքանչյուր տարի պետական բյուջեի մասին օրենքով: ՀՀ համայնքների միջև առկա տարբերությունները նվազեցնելու և համայնքների ներդաշնակ զարգացումն ապահովելու նպատակով պետությունն իրականացնում է պետական բյուջեից համայնքների բյուջեներին դոտացիաների և սուբվենցիաների տրամադրում: 2014-2020թթ. ֆինանսական համահարթեցման դոտացիաների բաժինը համայնքների բյուջեի եկամուտներում տատանվել է 50-65%՝ միջինում կազմելով 57.5%: 2020թ. ֆինանսական համահարթեցման դոտացիաները կազմել են 41,948,179.8 հազար դրամ, դրանց տեսակարար կշիռը համայնքների բյուջեում կազմել 51.8%՝ նախորդ տարվա համեմատ նվազելով 2.4 տոկոսային կետով, փաստացի աճը կազմել է 10% (գծապատկեր 1):

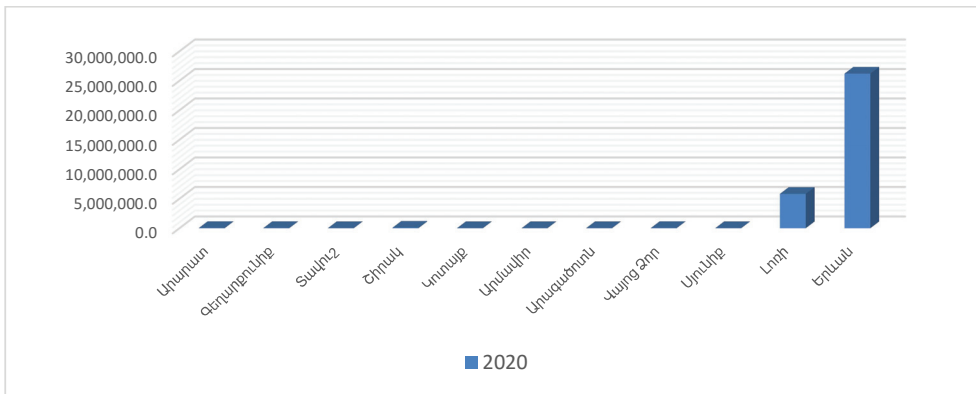
Գծապատկեր 1. Պաշտոնական դրամաշնորհների առանձին բաղկացուցիչների ծավալը 2014-2020թթ. (առանց Երևան)²

Սուբվենցիաների տրամադրումը ՀՀ համայնքների բյուջեներին վում է համայնքի ղեկավարների կողմից սուբվենցիաների տրամադրման ծրրագրային հայտը մարզպետարան ներկայացնելու միջոցով, իսկ Երևանի քաղաքապետը՝ համապատասխան ոլորտային պետական կառավարման մար-

¹ ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին», Եր., 2002, հոդված 86

² Կազմել է հեղինակը ՀՀ ՏԿԵՆ 2014-2020թթ. «Համ.բյուջ.եկ.վեր.» հաշվ. հիման վրա

միններ¹ և ՀՀ տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարություն: Պետական կառավարման մարմինները և տարածքային կառավարման և ենթակառուցվածքների նախարարությունը, քննարկելով համայնքների կողմից ներկայացված ծրագրային հայտերը, որոշում են կայացնում սուբվենցիաների տրամադրման մասին՝ ծրագրային հայտերի վերաբերյալ՝ տալով դրական կամ բացասական եզրակացություն: Նպատակային սուբվենցիաների տեսակարար կշիռը համայնքների բյուջեում չնչին է. 2015թ. դրանք կազմել են համայնքների բյուջեի եկամուտների 2.75%-ը, իսկ 2020-ին՝ ընդամենը՝ 0.8%-ը՝ նախորդ տարվա համեմատ ավելանալով 31%-ով, կազմելով 659,684.8 հազար դրամ: Այսպիսով, համայնքների բյուջեի 2020թ. եկամուտների շուրջ 53%-ը ձևավորվել են պաշտոնական դրամաշնորհներից՝ պետական բյուջեից տրամադրվող դոտացիաների և սուբվենցիաների միջոցով: 2020թ. պետության պատվիրակած լիազորությունների ծախսերի ֆինանսավորման համար պետական բյուջեի միջոցները կազմել են 32,324,840.8 հազար դրամ կամ համայնքների բյուջեի եկամուտների 20 տոկոսը, ընդ որում՝ միջոցների 81 տոկոսը ուղղվել է Երևան քաղաքին (գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2. Պետության կողմից ՏԻՄ-երին պատվիրակված լիազորությունների իրականացման ծախսերի ֆինանսավորման համար պետական բյուջեից ստացվող միջոցներ (ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի 2020թ.)²

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով եկամտային հարկից և շահութահարկից մասհանումները նույնպես սահմանվում են որպես

¹ ՀՀ կառավարության 16 նոյեմբերի 2006թ. N 1708-Ն որոշումը «ՀՀ պետական բյուջեից համայնքներին սուբվենցիաների տրամադրման կարգը հաստատելու մասին»

² Կազմվել է հեղինակը ՀՀ ՏԿԵՆ 2020թ. «Համայնք. բյուջ. եկ. վեր.» հաշվ. հիման վրա:

համայնքի բյուջեի ձևավորման աղբյուր՝ հարկային եկամուտ, սակայն օրենքում ամրագրված չեն նշված հարկերի մասհանումների տոկոսաչափերը, դրանք սահմանվում են յուրաքանչյուր տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքով: Ընդ որում, սկսած 2002թ., երբ ընդունվեց «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը, եկամտային հարկից և շահույթահարկից համայնքներին երբևէ մասհանումներ չեն կատարվել, ինչպես նաև չեն տրամադրվել միջինից բարձր ֆիսկալ կարողություններ ունեցող համայնքներից միջինից ցածր ֆիսկալ կարողություններ ունեցող համայնքներին ընթացիկ ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով պաշտոնական դրամաշնորհներ:

Եզրակացություններ: Չնայած այն փաստին, որ տարեցտարի էական փոփոխությունների է ենթարկվել ՏԻ համակարգը, դեռևս գոյություն ունեն մի շարք բացեր և անճշտություններ կապված համայնքների և պետական բյուջեի փոխհարաբերությունները կարգավորող օրենսդրաիրավական դաշտի հետ: Մասնավորապես, պետական բյուջեից համայնքներին հատկացվող այլ դոտացիաների տրամադրումը չի կարգավորվում որևէ իրավական ակտով, սուբվենցիաների տրամադրման սահմանված կարգը դեռևս ամբողջական չէ. գոյություն ունեցող կառավարության որոշմամբ չկան հստակ մեխանիզմներ կամ որևէ բանաձև՝ համաձայն որոնց սուբվենցիաներ կտրամադրվեն ՀՀ այս կամ այն համայնքին, բացի դրանից, չի ապահովվում գործընթացի թափանցիկությունը, քանի որ ՏԻՄ-երը չեն կարող մասնակցել որոշումների ընդունման գործընթացին:

Անհրաժեշտ է օրենսդրորեն ամրագրել պետական բյուջեից համայնքների բյուջե մուտքագրվող հարկերից՝ եկամտային հարկից և շահույթահարկից, մասհանումների տոկոսաչափերը, որոնք ամեն տարի պետական բյուջեի մասին ՀՀ օրենքով սահմանվում են 0%: Ընդ որում, մասհանումների ծավալը կամ տոկոսը անհրաժեշտ է սահմանել ոչ թե յուրաքանչյուր տարի պետական բյուջեի մասին օրենքով, այլ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» կամ «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքներով, ինչը կնպաստի համայնքների բյուջեների կայունության բարձրացմանը:

Գոհար ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ

Պետական և համայնքային բյուջեների փոխհարաբերությունները ՀՀ-ում
Բանալի բառեր. համայնքների բյուջե, ֆինանսական համահարթեցման դոտացիա, սուբվենցիա, պատվիրակված լիազորություններ

Հոդվածում ուսումնասիրվել են ՀՀ համայնքների բյուջեի և պետական բյուջեի փոխհարաբերությունները, դրանց ուղղությունները, ինչպես նաև դրանց կարգավորման օրենսդրարավական դաշտը: Վերլուծության են ենթարկվել համայնքների բյուջեի եկամուտների այն բաղկացուցիչները, որոնք տրամադրվում են պետական բյուջեից՝ ֆինանսական համահարթեցման և այլ դոտացիաները, նպատակային սուբվենցիաները, պետության կողմից ՏԻՄ-երին պատվիրակված լիազորությունների իրականացման ծախսերի ֆինանսավորման համար պետական բյուջեից ստացվող միջոցները, բյուջետային վարկերն ու փոխառությունները և այլն:

Gohar AGHAJANYAN

Relation between the communities' budget and the state budget in RA

Key words: community budget, financial equalization transfer, subsidy, delegated powers

The article discusses the relations between the communities' budget and the state budget of RA, the directions of relations as well as the legislative framework of their regulation. The components of the communities' budget revenues provided from the state budget, such as financial equalization and other transfers, targeted subsidies, funds received from the state budget to finance the expenses for the implementation of the powers delegated to the local self-government bodies by the state authorities, budget loans and borrowings, etc., have been analyzed. As a result of the analysis, a number of proposals has been made to increase the efficiency of the relations between the communities' budget and the state budget, as well as to solve the existing issues in the legislative framework.

Гоар АГАДЖАНИЯН

Связь между бюджетом общин и государственным бюджетом в РА

Ключевые слова: бюджет общины, дотация финансового выравнивания, субсидия, делегированные полномочия

В статье были рассмотрены взаимоотношения между бюджетом общин и государственным бюджетом РА, направления взаимоотношений, а также законодательная база их регулирования. Были проанализированы компоненты доходов бюджета общин, предоставляемые из государственного бюджета, такие как дотации финансового выравнивания и другие дотации, субсидии, средства, полученные из государственного бюджета для финансирования расходов на реализацию полномочий, делегированных органам местного самоуправления государственными органами, бюджетные кредиты и займы и т. д. В результате анализа был внесен ряд предложений по повышению эффективности взаимоотношений между бюджетом общин и государственным бюджетом, а также по решению существующих вопросов в законодательной базе.

ՀՀ ԲԱՆԿԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ (2020Թ. ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐՈՎ)

Վահան ԲԱԲԱՅԱՆ

ՀՊՏՀ Կառավարչական հաշվառում և աուդիտ
ամբիոնի դոցենտ, տ.գ.թ.

Հենրիկ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Հայաստանում ֆրանսիական համալսարանի
ֆինանսներ և կառավարում ֆակուլտետի մագիստրոս

Բանալի բառեր. Հերֆինդալ-Հիրշմանի գործակից, ակտիվների եկամտաբերություն,
Դյուպոնի վերլուծություն, կորեյացիայի գործակից

Ներածություն: 2020թ. աչքի ընկավ մի շարք իրադարձություններով, որոնց շարքում հարկ է առանձնացնել կորոնավիրուսը (COVID-19), որը Առողջապահության միջազգային կազմակերպության կողմից 2020թ. մարտին դասակարգվեց որպես համավարակ¹: Համավարակի տնտեսական վատթար ազդեցությունը զսպելու նպատակով ՀՀ կառավարության, ՀՀ կենտրոնական բանկի (այսուհետ՝ ՀՀ ԿԲ) և տեղական բանկերի իրականացված միջոցառումների շրջանակներում վարկառուներին տրամադրվեց «վարկային արձակուրդ»: Բացի այդ, 2020թ. սեպտեմբերին Լեռնային Ղարաբաղում սկսվեց զինված հակամարտություն, որի լիարժեք ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա անգամ եռակողմ համաձայնագրի կնքումից հետո ամբողջովին կանխատեսելի չէ: Այնուամենայնիվ, ՀՀ ԿԲ-ի գնահատմամբ ՀՀ բանկային համակարգը կայուն է և ունակ է կլանել հավանական ռիսկերը և վարկավորել տընտեսությանը²:

Մեթոդաբանություն և գրականության ակնարկ: Սույն հոդվածում ներկայացված ուսումնասիրության մեջ օգտագործված տվյալների տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել ՀՀ առևտրային բանկերի աուդիտ անցած 2020թ. հաշվետվությունները, ՀՀ ԿԲ-ի և ՀՀ առևտրային բանկերի հրապարակումները: Մեթոդաբանությունը, որն օգտագործվել է տվյալ հետազոտության շրջանակներում, հիմնված է անհրաժեշտ տեղեկատվության հավաքա-

¹ <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>

² ՀՀ ԿԲ, Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն 2020, էջ 2

գրման, ուսումնասիրության (այդ թվում՝ վերլուծական ծրագրաշարով) և վերջինիս արդյունքների հիման վրա եզրակացություն կատարելու վրա:

Ըստ ՀՀ ԿԲ-ի մասին օրենքի, հիմնական խնդրի՝ գների կայունության ապահովմանը զուգահեռ ՀՀ ԿԲ-ի խնդիրներից է ֆինանսական շուկայի կայունության և բնականոն գործունեության ապահովումը¹, որոնք գտնվում են ՀՀ ԿԲ-ի մշտադիտարկման տակ: Այդ մասին է վկայում նաև այն փաստը, որ ՀՀ ԿԲ-ի իրավասությունների մեջ է մտնում բանկային գործունեության հիմնական և այլ տնտեսական նորմատիվների սահմանումը² և այն, որ բանկերը որոշակի պարբերականությամբ ներկայացնում են հաշվետվական ձևեր:

Բանկային համակարգի կայունության կողքին կարևոր է նաև վերջինիս գործունեության արդյունավետությունը, ինչը գնահատվել է տվյալ հետազոտության ընթացքում ակտիվների եկամտաբերության ԴյուՊոնի վերլուծության միջոցով: Բացի այդ, ուսումնասիրվել է վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի և ավանդ-վարկերի միջին տոկոսադրույքների միջև կապը, ինչի հիման վրա կատարվել է կանխատեսում:

Ինչ վերաբերում է բանկային համակարգի կենտրոնացվածության գնահատմանը, ապա հարկավոր է նշել, որ ՀՀ ԿԲ-ն իրականացնում է տվյալ հաշվարկը՝ հիմնվելով ՀՀ բանկերի ակտիվների, պարտավորությունների և սեփական կապիտալի ցուցանիշների վրա³: Սույն հոդվածում առաջարկվում է կենտրոնացվածության հաշվարկն իրականացնելիս օգտագործել ՀՀ բանկերի վարկերի, ավանդների և ներդրումային գործիքների մեծությունները, քանի որ վերջիններս առավել դիպուկ են բնութագրում բանկերի ներգրավվածության աստիճանը տվյալ ոլորտում: ՀՀ բանկային համակարգի ակտիվների եկամտաբերության (ROA) 2020թ. վերլուծությունները⁴ հնարավորություն են տալիս պատկերացում կազմել բանկերի ակտիվների եկամտաբերության ցուցանիշի 2019-2020թթ. մեծությունների և դրա փոփոխության վերաբերյալ, սակայն չեն բացահայտում տվյալ գործակցի ձևավորման գործընթացն ու փոփոխության աղբյուրները: Հետևաբար, ՀՀ բանկերի ROA գործակցի Դյու-

¹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=64633>

² <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=64633>

³ <https://www.cba.am/am/sitepages/fscintroduction.aspx>

⁴ Rumels Management solutions, ՀՀ բանկային համակարգի 2019-2020թթ.

եկամտաբերության վերլուծություն, էջ 8

Պոնի վերլուծության անհրաժեշտությունը գործակցին առավել տեղեկատվական բնույթ հաղորդելն է, որն օգնում է բացահայտել բանկերի գլխավոր թերացումները, որոնց շտկման էլ պետք է ուղղված լինի ակտիվների եկամտաբերության բարելավման գործընթացը:

Վերլուծություն: Բանկային համակարգի մրցակցային դաշտը գնահատվում է վերջինիս կենտրոնացվածության աստիճանով, ինչը բնութագրվում է Հերֆինդալ-Հիրշմանի գործակցով (HHI)¹: Նշված հաշվարկի բանաձևը ներկայացված է ստորև:

$$HHI = s_1^2 + s_2^2 + s_3^2 + \dots + s_n^2 \quad (1),$$

որտեղ s_n -ը n-րդ բանկի մասնաբաժինն է շուկայում:

Աղյուսակ 1. ՀՀ բանկերի վարկային պորտֆելը 2019-20թթ. տարեվերջերին, հազար ՀՀ դրամ

Հ/Հ	Բանկի անվանում	31.12.2020	31.12.2019
1	Ամերիաբանկ	696,495,523	585,741,899
2	Հայբիզնեսբանկ	635,054,512	563,422,576
3	Արդշինբանկ	634,160,979	467,390,649
4	Ակբա-Կրեդիտ Ագրիկոլ Բանկ	328,035,951	295,756,158
5	Ինտելոբանկ	216,462,240	238,649,450
6	Կոնվերս բանկ	229,595,621	226,444,991
7	ՎՏԲ-Հայաստան բանկ	203,703,726	188,920,564
8	Հայէկոնոմբանկ	193,337,215	176,106,613
9	Արմսվիսբանկ	123,498,224	96,611,921
10	Յունիբանկ	156,575,090	141,401,217
11	Արարատբանկ	148,222,057	135,921,392
12	Էյչ-Էս Բի Սի Բանկ Հայաստան	143,745,937	118,921,797
13	Արցախբանկ	118,074,936	102,632,817
14	Էվոկաբանկ	111,716,348	101,556,815
15	Այդի բանկ	94,522,560	77,379,245
16	Բիբլոս Բանկ Արմենիա	39,321,912	34,517,722
17	Մելլաթ բանկ	19,424,936	12,567,458
Ընդամենը		4,091,947,767	3,563,943,284

ՀՀ ԿԲ-ն կենտրոնացումը հաշվում է բանկերի ակտիվների, պարտավորությունների և սեփական կապիտալի հիման վրա: Սակայն ելնելով այն

¹ <https://www.investopedia.com/terms/h/hhi.asp>

փաստից, որ բանկերի հիմնական գործառույթներն են միջոցներ ներգրավելը (ավանդներ ընդունել) և տեղաբաշխելը (վարկ տրամադրելը կամ ներդրումային բանկի դեպքում ներդրումային գործարքները)՝ առաջարկվում է Հերֆինդալ-Հիրշմանի գործակիցը հաշվարկել հաճախորդների նկատմամբ պարտավորությունների (տոկոսային և անտոկոս), հաճախորդներին տրված վարկերի և ներդրումային արժեթղթերի հիման վրա և մեկնաբանելիս առաջնահերթությունը տալ վերջիններիս: Ստորև ներկայացված են ՀՀ բանկերի վարկային և ավանդային պորտֆելները 2019-20թթ.:

Աղյուսակ 2. ՀՀ բանկերի ավանդների պորտֆելը 2019-20թթ. տարեվերջերին, հազար ՀՀ դրամ

Հ/Հ	Բանկի անվանում	31.12.2020	31.12.2019
1	Ամերիաբանկ	598,960,666	593,223,433
2	Հայբիզնեսբանկ	603,633,107	572,141,369
3	Արդշինբանկ	339,772,972	396,998,874
4	Ակբա-Կրեդիտ Ագրիկոլ Բանկ	296,944,080	254,667,620
5	Ինեկոբանկ	220,478,528	195,656,532
6	Կոնվերս բանկ	227,973,075	222,172,144
7	ՎՏԲ-Հայաստան բանկ	261,032,419	243,876,187
8	Հայէկոնոմբանկ	112,495,410	113,366,878
9	Արմսվիսբանկ	134,700,221	120,840,386
10	Յունիբանկ	156,805,550	189,738,550
11	Արարատբանկ	97,936,482	83,418,886
12	Էյչ-էս Բի Սի Բանկ Հայաստան	170,863,821	162,843,540
13	Արցախբանկ	103,247,685	101,492,371
14	Էվոկաբանկ	124,226,407	100,127,629
15	Այդի բանկ	66,773,517	58,819,120
16	Բիբլոս Բանկ Արմենիա	58,995,826	68,172,012
17	Մեյլաթ բանկ	5,548,121	4,442,635
Ընդամենը		3,580,387,887	3,481,998,166

Աղյուսակ 1-ը և 2-ը ցույց են տալիս, որ ՀՀ բանկերի վարկային պորտֆելը և ներդրումային արժեթղթերն անհամաչափ են բաշխված բանկերի միջև, սակայն այդ բաշխմանը քանակական բնութագիր տալու համար անհրաժեշտ է ՀՀ առևտրային բանկերի հաճախորդներին տրամադրած վարկերի, ավանդների (հաճախորդներին նկատմամբ պարտավորությունների) և ներ-

դրումային արժեթղերի հիման վրա հաշվարկել Հերֆինդալ-Հիրշմանի գործակցի արժեքները, որոնք ներկայացված են աղյուսակ 3-ում:

Աղյուսակ 3. ՀՀ բանկային համակարգի Հերֆինդալ-Հիրշմանի գործակցի արժեքները ըստ դիտարկվող հոդվածի 2019-20թթ. տարեվերջերին

	31.12.2020	31.12.2019	Աճ (%)
Ակտիվներ	0.0903	0.0882	2
Պարտավորություններ	0.0960	0.0943	2
Սեփական կապիտալ	0.0677	0.0669	1
Վարկեր	0.1013	0.0970	4
Ավանդներ	0.0955	0.0968	-1
Արժեթղթեր	0.1077	0.1046	3

Արժեքները մեկնաբանելիս պետք է նկատի ունենալ, որ 0.15-ից փոքր արժեքը բնորոշ է մրցակցային շուկային, 0.15-ից 0.25 միջակայքի արժեքները՝ հարաբերականորեն կենտրոնացված շուկայի, իսկ 0.25-ը գերազանցող արժեքները՝ կենտրոնացված շուկաներին: Աղյուսակ 3-ից տեսանելի է, որ ՀՀ բանկերի պարագայում բոլոր դեպքերում գործակիցը փոքր է 0.15-ից, այսինքն շուկան մրցակցային է: Գործակցի ամենաբարձր արժեքները դիտվել են վարկերի և արժեթղթերի դեպքում, որոնցից 1-ինը նախորդ տարվա համեմատ 4% աճ է գրանցել: 1 բանկի գծով ամենախոշոր կենտրոնացումը դիտվել է ներդրումային արժեթղթերում, որոնց 25%-ը «Արմավիսբանկ»-ինն է:

Անդրադառնալով ակտիվների եկամտաբերության գործակցի (ROA) ուսումնասիրությանն, այն իրականացնենք Դյուպոնի վերլուծության¹ տրամաբանությամբ: Դյուպոնի վերլուծության ժամանակ դիտարկվող գորակիցը (տվյալ դեպքում ROA-ն) տրոհվում է մի քանի գործակիցների, որի նպատակն է բացահայտել, թե գլխավոր գործակցի արժեքի փոփոխությունն հատկապես որ բաղադրիչի փոփոխությունից է բխում: Չնայած, որ վերլուծության այս տեսակը սովորաբար կիրառվում է սեփական կապիտալի եկամտաբերության (ROE) ցուցանիշի ուսումնասիրության ժամանակ, նշված մոդելի տրամաբանությունը և ֆինանսական կազմակերպությունների առանձնահատկությունները հաշվի առնելով մոդելը կարելի է կիրառել նաև բանկերի ակտիվների եկամտաբերության հաշվարկում:

¹ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/dupont-analysis/>

$$ROA = \frac{NP}{EBT} \times \frac{EBT}{GP} \times \frac{GP}{Income} \times \frac{Income}{TA}, \quad (2)$$

որտեղ

NP - Net profit – զուտ շահույթն է հարկումից հետո,

EBT – Earnings before tax – զուտ շահույթն է նախքան շահութահարկը,

GP – Gross profit – համախառն եկամուտն է, որը բանկերի դեպքում դիտարկվել է որպես տոկոսային եկամուտների և ծախսերի տարբերություն,

Income – Interest income – տոկոսային եկամուտների հանրագումարն է,

TA – Total assets – ընդամենը ակտիվների մեծությունն է:

Բանկերի դեպքում համախառն եկամուտը դիտարկվել է տոկոսային եկամուտների և ծախսերի տարբերությունը, քանի որ նշված հոդվածներն են ներառում բանկի հիմնական գործունեությունից ստացված եկամուտներն ու ծախսերը (արտադրական ընկերությունների դեպքում կօգտագործվեր հասույթի և ինքնարժեքի ծախսերի տարբերությունը):

Աղյուսակ 4. ՀՀ բանկերի ROA ցուցանիշի Դյուպոնի վերլուծությամբ հաշվարկը 2020թ.-ի համար

	Բանկի անվանում	NP/EBT	EBT/GP	GP/Income	Income/TA	ROA
1	Ամերիաբանկ	0.80	0.32	0.53	0.06	0.008
2	Հայրիզնեսբանկ	0.23	0.02	0.29	0.06	0.000
3	Արդշինբանկ	0.85	0.39	0.44	0.08	0.011
4	Ալբա-Կրեդիտ Ազրիկոլ Բանկ	0.72	0.15	0.56	0.09	0.005
5	Ինեկոբանկ	0.81	0.31	0.58	0.09	0.013
6	Կոնվերս բանկ	0.84	0.24	0.55	0.08	0.008
7	ՎՏԲ-Հայաստան բանկ	0.59	0.15	0.64	0.11	0.006
8	Հայէկոնոմբանկ	0.79	0.47	0.50	0.08	0.015
9	Արմավիսբանկ	0.81	0.72	0.38	0.07	0.016
10	Յունիբանկ	0.54	0.04	0.52	0.08	0.001
11	Արարատբանկ	0.83	0.19	0.48	0.07	0.005
12	Էյչ-Էս Բի Սի Բանկ Հայաստան	0.70	0.33	0.78	0.05	0.010
13	Արցախբանկ	0.78	0.22	0.57	0.10	0.009
14	Էվոկաբանկ	0.73	0.14	0.51	0.07	0.004
15	Այդի բանկ	0.69	0.21	0.61	0.08	0.007
16	Բիբլոս Բանկ Արմենիա	0.77	0.68	0.42	0.06	0.014
17	Մելլաթ բանկ	0.81	0.69	0.98	0.05	0.028
	Միջին ցուցանիշ	0.72	0.31	0.55	0.08	0.094
	Ստանդարտ շեղում	0.15	0.21	0.15	0.01	0.01

Վերոնշյալ բանաձևից պարզվում է, որ համապատասխան կրճատումներով ստացվում է ակտիվների եկամտաբերության ստորև նշված բանաձևը:

$$ROA = \frac{NP}{TA} \quad (3)$$

Արդյունքում 2020թ. ստացվում են աղյուսակ 4-ի ցուցանիշները:

Վերոնշյալ վերլուծության ընթացքում միջին ցուցանիշի և ստանդարտ շեղման հաշվարկը նպատակ են հետապնդում գնահատել ակտիվների եկամտաբերության բաղադրիչ գործակիցներից որոնց մասով է ցրվածությունը մեծ ՀՀ բանկային համակարգում: Մասնավորապես, աղյուսակից պարզ է, որ ցրվածքը առավել մեծ է «EBT/GP» գործակցի դեպքում, ինչը բնութագրում է ընդհանուր և վարչական ծախսերի կառավարման արդյունավետությունը:

Ակտիվների եկամտաբերության ցուցանիշի և վերջինիս բաղադրիչների փոփոխությունները արձանագրելու համար անհրաժեշտ է կատարել միևնույն հաշվարկը 2019թ. համար (աղյուսակ 5), որից հետո կարող ենք եզրահանգել, թե ինչ փոփոխություն է տեղի ունեցել և թե ինչով է այն պայմանավորված:

Աղյուսակ 5. ՀՀ բանկերի ROA ցուցանիշի և Դյուպոնի վերլուծության բաղադրիչների 2019-20թթ. համեմատություն

Հ/Հ	Գործակից	31.12.2020	31.12.2019	Աճ (%)
1	NP / EBT	0.72	0.79	-8
2	EBT / GP	0.31	0.49	-37
3	GP / Income	0.55	0.54	2
4	Income / TA	0.08	0.08	-1
	ROA	0.0094	0.0150	-37

Աղյուսակ 5-ից տեսանելի է, որ ակտիվների եկամտաբերության գործակիցը նվազել է 37%-ով 2019թ. տարեվերջի նկատմամբ, ինչը բացասական երևույթ է և գուժում է ակտիվների կառավարման պակաս արդյունավետության մասին: Ընդհանուր առմամբ կարող ենք փաստել, որ այս տեղաշարժը պայմանավորված է ՀՀ բանկերի ընդհանուր ակտիվների 14.5% աճով, մինչդեռ տարեկան զուտ շահույթի ընդհանուր մեծությունը նվազել է գրեթե 28%-ով: Այժմ առավել մանրամասն դիտարկենք Դյուպոնի վերլուծության մեջ ներառված բաղադրիչ գործակիցները: Նախ նկատենք, որ ընդհանուր բանկային համակարգի համար 3-րդ և 4-րդ գործակիցների դեպքում էական փոփոխություն տեղի չի ունեցել: Ինչ վերաբերում է 1-ին գործակցին, ապա վերջինս

բնութագրում է շահութահարկի ծախսային բեռը «զուտ շահույթ նախքան հարկումը» հոդվածի վրա: Նկատելի է, որ 2020թ. դեպքում նշված ծախսի բեռն ավելացել է՝ չնայած այն փաստին, որ 2019-20թթ. շահութահարկի դրույքը 20%-ից նվազել է 18% (սկսած 01.01.20-ից): Այն, որ 18% շահութահարկի պարագայում տվյալ գործակցի արժեքը բոլոր բանկերի դեպքում 0.82 չէ, պայմանավորված է հարկային և ՖՀՄՍ-ներով վարվող հաշվառման տարբերություններով:

Երկրորդ գործակիցը, որի փոփոխությամբ էլ մեծապես պայմանավորված է ընդհանուր ակտիվների եկամտաբերության գործակցի նվազումը, իր մեջ ներառում է կոմիսիոն եկատուններն ու ծախսերը, հիմնական միջոցների և ոչ նյութական ակտիվների մաշվածության ու ամորտիզացիոն ծախսերը, այլ գործառնական եկամուտներն ու ծախսերը, ինչպես նաև աշխատավարձի հատկացումները: Տվյալ գործակցի նվազումը փաստում է, որ ընդհանուր և վարչական ծախսերի մասնաբաժինը մեծացել է, ինչը խոսում է ծախսերի կառավարման անարդյունավետության մասին: Իհարկե, առավել հստակ եզրահանգման համար կպահանջվի այս գործակիցը իր հերթին տրոհել 3-4 գործակիցների՝ խորքային պատճառները բացահայտելու համար: Այժմ անդրադառնանք բանկային տոկոսադրույքների փոփոխությանը: Միայն 2020թ. ՀՀ ԿԲ վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը փոխվել է 5 անգամ (աղյուսակ 6):

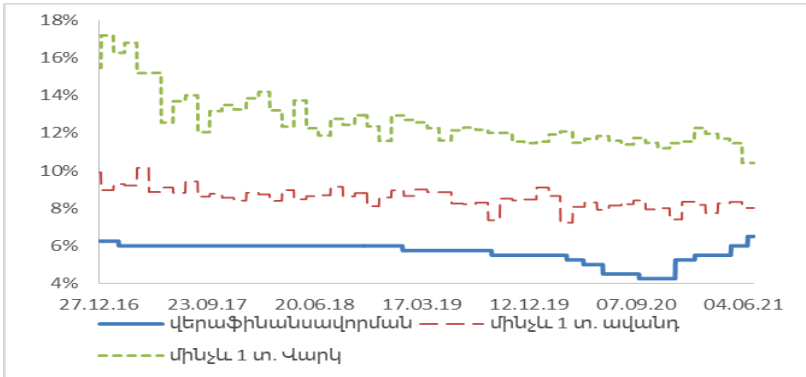
Աղյուսակ 6. ՀՀ ԿԲ-ի կողմից վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքերի փոփոխությունները²

Սահմանման ամսաթիվ	Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույք
15-06-21	6.50%
04-05-21	6.00%
02-02-21	5.50%
15-12-20	5.25%
15-09-20	4.25%
16-06-20	4.50%
28-04-20	5.00%
17-03-20	5.25%
10-09-19	5.50%
29-01-19	5.75%
14-02-17	6.00%
27-12-16	6.25%

¹ https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/am/Documents/tax/tax_news_04-07_2019.pdf

² <https://www.cba.am/am/SitePages/fmoppiinterestrates.aspx>

Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը դրամավարկային քաղաքականության գործիքներից մեկն է, որը ցույց է տալիս այն տոկոսադրույքը, որով ՀՀ բանկերը պարտք են վերցնում ՀՀ ԿԲ-ից իրացվելիության ցանկալի մակարդակի հասնելու համար¹: Աղյուսակից երևում է, որ հիշյալ փոփոխությունները հաճախակի են հատկապես 2020թ. և նշված 3.5 տարում կատարված 12 փոփոխություններից 8-ը տեղի են ունեցել վերջին 1.5 տարվա ընթացքում:

Գծապատկեր 1. ՀՀ վերաֆինանսավորման և բանկերի՝ ֆիզիկական անձանց ՀՀ դրամով ավանդների և վարկերի ամսական տոկոսադրույքները 2016թ. դեկտեմբերի 27-ից մինչև 2021թ. հունիսի 30

Գծապատկեր 1-ում որպես ավանդների և վարկերի միջին տոկոսադրույք օգտագործվել որպես ՀՀ ԿԲ-ի կողմից հրապարակվող ֆինանսական շուկայի միջին ամսական տոկոսադրույքների պատմական շարքի ֆիզիկական անձանց մինչև 1 տարի ժամեկտով վարկերի և ավանդների տոկոսադրույքները: Գծապատկեր 1-ից տեսանելի է, որ հստակ վերաֆինանսավորման և վարկ-ավանդների միջև հստակ կապ չկա: Տվյալ կապը գնահատվում է կորելյացիայի ֆունկցիայի միջով, որի արդյունքում ստացվում են աղյուսակ 7-ում նշված արժեքները: Կորելյացիայի 0.5-ին մոտ արժեքը ենթադրում է դիտարկվող տարրերի միջև կապի առկայությունը, որը, սակայն, ուժեղ չէ: Աղյուսակից երևում է, որ ավանդների տոկոսադրույքի ցրվածքի 51.7%-ը և վարկերի տոկոսադրույքի ցրվածքի 48.9%-ը պայմանավորված են վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի փոփոխությամբ, իսկ մնացածը՝ այլ գործոններով: Ուստի, հաշվի առնելով 2021թ. վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի

¹ <https://www.hamakarg.am/?p=6445>

աճի տեմպը՝ կանխատեսվում է ավանդների և վարկերի տոկոսադրույքների աճ, ինչը, սակայն, միանշանակ չէ կապի ոչ մեծ ուժգնության պատճառով:

Աղյուսակ 7. ՀՀ բանկերի ֆիզիկական անձանց դրամով վարկերի և ավանդների տոկոսադրույքների կորելյացիան վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի հետ

	Վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքի հետ կորելյացիայի գործակից
մինչև 1 տ. ավանդ	0.517
մինչև 1 տ. վարկ	0.498

Եզրակացություն: Ամփոփելով ուսումնասիրության արդյունքները՝ կարող ենք փաստել, որ բանկային համակարգը 2020թ. արդյունքներով ներկայացնում է մրցակցային շուկայի օրինակ, ընդ որում 2019թ. համեմատ փոփոխությունն էական չէ և չի կանխատեսվում կենտրոնացվածության զգալի աճ:

Դյուպոնի վերլուծության մոդելով կատարված ՀՀ բանկային համակարգի ակտիվների եկամտաբերության ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ վերջինիս մեծությունը նվազել է 37%-ով՝ գլխավորապես պայմանավորված լինելով ընդհանուր և վարչական ծախսերի կառավարման արդյունավետության նվազմամբ: Չնայած շահութահարկի դրույքի 2% նվազմանը՝ շահութահարկի ծախսի բեռը հարաբերականորեն ավելի մեծ է եղել 2019թ.-ի համեմատ՝ պայմանավորված հարկային և ֆինանսական հաշվառման տարբերություններով:

2020թ. հունիսից մինչև 2021թ. հուլիսը ՀՀ ԿԲ-ն 7 անգամ բարձրացրել է վերաֆինանսավորման դրույքը՝ 4.25%-ից այն հասցնելով 6.25%-ի: Վերաֆինանսավորման և ավանդ-վարկերի տոկոսադրույքների միջև առկա միջին ուժգնության կապի պայմաններում կանխատեսվում է ՀՀ առևտրային բանկերի կողմից տոկոսադրույքների աճ:

Չնայած 2020թ. ՀՀ տնտեսության վրա բացասական ազդեցություն ունեցած որոշ գործոնների՝ ՀՀ բանկային համակարգը գտնվում է կայուն վիճակում և վերջինիս գործունեության շարունակականությանը վտանգ չի սպառնում, ինչին կարող ենք եզրահանգել նաև ՀՀ բանկերի ֆինանսական հաշվետվությունների աուդիտորական եզրահանգումներից:

Վահան Բաբայան, Հենրիկ Մանուկյան

ՀՀ բանկային համակարգի 2020 թվականի վերլուծություն

Բանալի բառեր. Հերֆինդալ-Հիրշմանի գործակից, ակտիվների եկամտաբերություն, Դյուփոնտի վերլուծություն, կորելյացիայի գործակից:

2020թ. ՀՀ բանկային համակարգը բախվեց այնպիսի «շոկային» իրավիճակների, ինչպիսիք են կորոնավիրուսի համավարակը և Արցախյան 44-օրյա պատերազմը: Վերջիններիս բացասական ազդեցությունը մեղմելու համար ոլորտն անհրաժեշտ է մշտադիտարկման տակ պահել: Սույն հետազոտության շրջանակներում գնահատվել է ՀՀ բանկային համակարգի կենտրոնացվածությունը, որը փոքր էր, ինչը վկայում է ոլորտի մրցակցային լինելու մասին: Իրականացվել է ՀՀ բանկերի ակտիվների եկամտաբերության (ROA) վերլուծություն Դյուփոնտի վերլուծության տրամաբանությամբ և փորձ է արվել վերհանել ցուցանիշի նախորդ տարվա նկատմամբ նվազման պատճառները, որոնցից առավել նշանակալիցն ընդհանուր և վարչական ծախսերի կառավարելիության արդյունավետության նվազումն էր:

Vahan Babayan, Henrik Manukyan

Analysis of the banking system of the Republic of Armenia for 2020

Key words: Herfindahl-Hirschman coefficient, asset yield, DuPont analysis, correlation

In 2020, the Armenian banking system faced such "shock" situations as the coronavirus and the 44-day Artsakh war. In order to mitigate the negative impact of the latter, the sector needs to be monitored. This study assessed the concentration within the banking system, which was small, indicating that the industry is competitive. The analysis of the return on assets (ROA) of Armenian banks was carried out by the logic of DuPont's analysis. An attempt was made to identify the reasons for the decrease in the index compared to the previous year, the most significant of which was the decrease in the overall administrative cost-effectiveness. The relationship between bank interest rates and refinancing rates has been studied, and the tendency of interest rates has been predicted.

Ваан Бабалян, Генрик Манукян

Анализ банковской системы РА на 2020 год

Ключевые слова: коэффициент Херфиндаля-Хиршмана, доходность активов, анализ DuPont, коэффициент корреляции

В 2020 году банковская система Армении столкнулась с такими «шоковыми» ситуациями, как коронавирус и 44-дневная арцахская война. Чтобы смягчить негативное влияние последнего, необходимо проводить мониторинг отрасли. В этом исследовании оценивалась концентрация в банковской системе, которая была небольшой, что указывает на конкурентоспособность отрасли. Анализ доходности активов (ROA) армянских банков проводился по логике анализа DuPont. Была сделана попытка выявить причины снижения индекса по сравнению с предыдущим годом, самым значительным из которых является снижение общей административной эффективности затрат. Была изучена взаимосвязь между банковскими процентными ставками и ставками рефинансирования.

ԹՎԱՅՆԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՈՌՈԳՄԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՈՒՂԻ

Մերի ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ ՏԻ տնտեսագետ, հայցորդ

Բանալի բառեր. ոռոգման համակարգ, թվային տեխնոլոգիաներ, կաթիլային ոռոգում, ջրի խնայողություն, անձրևացման եղանակաով ոռոգում

Ներածություն: Ինչպես աշխարհի բոլոր երկրներում, այնպես էլ Հայաստանում գյուղատնտեսությանը մեծապես կախված է ոռոգումից: Մշակաբույսերի համախառն արտադրության ավելի քան 80%-ը ստացվում է ոռոգվող տարածքներից¹: Հանրապետությունում գյուղատնտեսական աշխատանքների իրականացումը անհնար է առանց ոռոգման, այն գյուղատնտեսության զարգացման գլխավոր գործոններից մեկն է համարվում: Բույսի կյանքի համար ամենակարևոր գործոնն է ոռոգումը: Եվ միայն ոռոգման համակարգի ճշգրիտ կարգավորման միջոցով է հնարավոր կազավորել հողի օդային, ջերմային, սննդային ռեժիմները²:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության համար որպես հիմք են ծառայել տարբեր հեղինակների՝ ջրային ռեսուրսների և ոռոգման վերաբերյալ գիտական աշխատությունները: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են վիճակագրական, համեմատական վերլուծության մեթոդները, ինչպես նաև պահպանվել է վալիդության սկզբունքը:

Գրականության ակնարկ: Հողն ու ջուրը բնության նվիրած բարիքներն են, սակայն վերցվելով ոռոգման աղբյուրից և հասնելով մինչև գյուղատնտեսական կուլտուրաների ոռոգման վայր, ջուրը դառնում է հողի տնտեսական բերրիության բարձրացման կարևորագույն միջոց³: Ոռոգումը շատ կարևոր նշանակություն ունի բույսի աճի և զարգացման համար, հատկապես՝ դրա ճիշտ ռեժիմի կիրառման ճանապարհով է հնարավոր բարձրացնել գյուղա-

¹ Մ. Հ. Մուրադյան, «Ջրային ռեսուրսների կառավարման արդի հիմնախնդիրները ՀՀ-ում», Այլընտրանք գիտական հանդես, 2021 թվական, էջ 250-257:

² Շեն ԲՀԿ գյուղատնտեսական խորհրդատվական խումբ, «Կաթիլային ոռոգում պտղատու այգիներում», 2017 էջ 16

³ ԵՎ. Հակոբյան, Ոռոգման ջրի օգտագործման տնտեսական արդյունավետության բարձրացման ուղիները ՀՀ-ում, Ատենախոսություն, Երևան 2015թ., էջ 28

տնտեսական մշակաբույսերի բերքատվությունը¹: Ըստ ՀԱԱՀ-ի դասախոս Գ. Նավոյանի, Հայաստանում վարելահողերի մեծ մասը գտնվում են այնպիսի գոտում, որտեղ առկա են բավարար բնական գործոններ, սակայն առավել բարձր և երաշխավորված բերք ստանալու համար անհրաժեշտ է այդ տարածքները ոռոգել²:

Վերլուծություն: Ոռոգումը իրականացվում է հաշվի առնելով դրա անհրաժեշտությունը և հաճախականությունը, որն էլ իր հերթին կախված է մշակաբույսերի ջրասպառումից, այսինքն բույսերի պահանջը ջրի նկատմամբ: Այն որոշվում է օդի հարաբերական խոնավությունից, ջերմաստիճանից, լույսից, հողի ջրաֆիզիկական հատկությունների և բերիությունից: Պետք է հաշվի առնել, որ տարպեր տեսակի մշակաբույսեր ունեն առանձնահատուկ պահանջներ, հետևաբար յուրաքանչյուր մշակաբույսի ոռոգումը պետք է իրականացնել ելնելով այդ առանձնահատկություններից: Անջրդի պայմաններում բույսը կարող է աճել միայն այն շրջաններում, որտեղ մթնոլորտային տեղումների քանակը 700-800մմ-ից պակաս չէ, իսկ այդ տեղումների մեծ մասը՝ մոտ 500-600մմ, տեղում են վեգետացիայի ընթացքում³: ՀՀ-ում ջրային ռեսուրսների, այդ թվում ոռոգման ջրի պաշարների ձևավորման առանձնահատկություններից է ջրի հոսքի բաշխման ծայրահեղ անհամաչափությունը: Տարեկան հոսքի ավելի քան 50%-ը համընկնում է գարնանային շրջանի հետ և միայն 20%-ը՝ ամռան, այսինքն՝ նրա առավելագույն պահանջի շրջանում⁴: Դժբախտաբար հանրապետությունում բուն վեգետացիայի ընթացքում տեղումների քանակը բավարար չէ մշակաբույսերը անջրդի, կամ քիչ քանակությամբ ոռոգմամբ մշակել: Հանրապետության տեղումների քանակը ներկայացված է աղյուսակ 1-ում: Աղյուսակը կազմվել է հեղինակի կողմից հիմք ընդունելով «Հայաստանի գյուղական համայնքներում ագրոկենսաբազմազանա-

¹ Գ. Եղիազարյան, Մ. Ղազարյան, Ս. Սանոյան, Մելիորացիա, Երևան 2014թ, էջ 24:

² Գ. Նավոյան, «Ոռոգման հիմունքների ուղեցույց», Երևան 2009 թ, էջ 2:

³ Գյուրբալ Էկոլոգիական Հիմնադրամի (ԳԷՀ), Բիովերսիթի Ինթերնաշնալի (IPGRI), UNEP, «Հայաստանի գյուղական համայնքներում ագրոկենսաբազմազանության պահպանության և օգտագործման միջոցով կենսապայմանների բարելավում» ծրագիր, «Այգիների ոռոգում նոր տեխնոլոգիաների միջոցով», 2017թ. էջ 24, <https://clck.ru/Vy2RN>:

⁴ Դավիթ Հարությունյան, Մերի Մուրադյան, «Ոռոգման համակարգի առանձնահատկությունները ՀՀ-ում», Այլընտրանք գիտական հանդես, #2, 2021թ, էջ 236-242:

նության պահպանության և օգտագործման միջոցով կենսապայմանների բարելավում» ծրագրի տվյալները:

Աղյուսակ 1. ՀՀ գոտիներում տեղումների միջին քանակը

N	Գոտիների անվանումները	Տեղումների քանակը, մմ
1.	Արարատյան հարթավայր	250-300
2.	Լոռի-Փամբակի	500-600
3.	Վայոց ձորի	250-300
4.	Սևանի ավազանի	350-400
5.	Շիրակի գոտի	350-400
6.	Ապարան-Հրազդանի	500-600
7.	Հայաստանի հյուսիս-արևելյան և հարավարևելյան գոտիներում	400-500

Աղյուսակից պարզ է դառնում, որ Լոռի-Փամբակի, Ապարան-Հրազդանի գոտիներում, մյուս գոտիների հետ համեմատությամբ մթնոլորտային տեղումների քանակը բարձր է, միջինից բարձ է նաև Հայաստանի հյուսիս-արևելյան և հարավարևելյան գոտիներում տեղումների քանակը, բացառությամբ Մեղրու շրջան, քանի որ այն նման է ցածրադիր գոտու: Վեգետացիայի ընթացքում, այսինքն՝ գարնան երկրորդ կեսերից մինչև ամռան վերջերը, որը համարվում է բույսերի աճի բուռն շրջանը, անձրևներ գրեթե չեն լինում, որի հետևանքով օդի հարաբերական խոնավությունը խիստ ընկնում է և հակառակը, օդի ջերմությունը զգալիորեն բարձրանում է, իսկ հուլիս-օգոստոս ամիսներին օդի ջերմաստիճանը հասնում է 38-40°C-ի: Հետևաբար այսպիսի պայմաններում առանց ոռոգում հնարավոր չէ իրականացնել մշակաբույսերի, պտղատու այգիների և այնի մշակություն: Հակառակ դեպքում ջրի խիստ կասության հետևանքով կվնասվեն և կչորանան բոլոր բույերը: Աշխարհի տարբեր զարգացած երկրներում ջրի պահանջը որոշելու համար օգտագործվում են հողի խոնավության չափիչներ: Հայաստանում որպես արդիական, թվայնացված եղանակ կարելի է ներդնել մի հավելված, որը կցված կլինի հողի խոնավությունը չափող սարքերին և GPS համակարգի միջոցով հող-օգտագործողը հնարավորություն կունենա հեռավորության վրա տեսնել իր հողատարածքի խոնավության աստիճանը: Այդ առումով, առաջին հերթին հիմնական ուշադրությունը պետք է կենտրոնացնել ոռոգման համակարգի արդիականացմանը, որի այժմեական արդյունավետ ուղին համարվում են կաթիլային և անձրևացման եղանակներով ոռոգումը: Հայաստանում վերջին

տարիների լայն կիրառում է ստացել ջրման ամենաարդիական եղանակից մեկը՝ կաթիլային ոռոգումը: Այս եղանակի օգնությամբ բույսերը վեգետացիայի ընթացքում ստանում են անհրաժեշտ և օպտիմալ ջրի չափաբաժինը, և որ ամենակարևորն է ջուրը օգտագործվում է խնայողաբար: Կաթիլային ոռոգման առավելելություններից կարելի է նշել նաև, որ ջուրը անմիջապես մատակարարվում է բույսի արմատային գոտուն, որը նպաստում է արմատների ակտիվ զարգացմանը: Մասնավորեցնենք կաթիլային ոռոգման մի շարք առանձինահակություններ.

- ✓ Ոռոգման այս եղանակի շնորհիվ բարձրանում է ջրի օգտագործման արդյունավետությունը, ապահովում է ջրի համաչափ բաշխումը,
- ✓ նվազում է հողի էրոզիան, կրճատվում են ծաղսերը՝ կապված մոլախոտերի աճի հետ, նպաստում է աշխատանքի ինքնարժեքի նվազմանը,
- ✓ նվազում է բույսերի հիվանդությունների զարգացումը,
- ✓ համեմատած մյուսների, ոռոգման այս եղանակը աշխատում է առավել ցածր ճնշման տակ՝ քսացնելով էլեկտաէներգիայի ծախսերը,
- ✓ կրճատվում է նաև մշակության հետ կապված ծախսերը և այն:

Ոռոգման այս արդիական, նորարարական եղանակը բավականին արդյունավետ է Հայաստանի նման լեռնային, անհարթ, կտրտված ռելիեֆով երկրների համար: Համեմատած ոռոգման այլ եղանակների հետ՝ կաթիլային եղանակով ոռոգման դեպքում ջրի սպառման նորման կրճատվում է 20-50%, իսկ որոշ դեպքերում ջրի տնտեսումը հասնում է 75-90%¹: Սակայն ոռոգման այս եղանակի ներդրման հիմնական խոչընդոտը սկզբնական ներդրումներն են, որը հասնում է մոտավորապես 1,2-2 մլն ՀՀ դրամի²: Այս խնդրի լուծման համար ՀՀ կառավարությունը իրականացնում է «Ոռոգման արդիական համակարգերի ներդրման համաֆինանսավորման» ծրագիրը, որի հիմնական նպատակը գյուտնտեսական հողատարածքներում ոռոգման արդիական և արդյունավետ եղանակների ներդրման խթանումն է: Ծրագրի շրջանակներում կաթիլային և անձրևացման ոռոգման եղանակների ներդրման համար

¹ Ե. Ա. Հակոբյան, «ՀՀ ոռոգման համակարգում արդի տեխնոլոգիաների ներդրման առանձնահատկությունները», Սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրները. որոնումներ, հեռանկարներ, լուծումներ (գիտական հոդվածների ժողովածու 1.1). Գ.Վ. Պլեխանովի անվ ՌՏՀ Երևանի մասնաճյուղ, Եր. 2018, էջ 112-117:

² Շեն ԲՀԿ գյուղատնտեսական խորհրդատվական խումբ, «Կաթիլային ոռոգում պլոտ-դատու այգիներում», 2017 էջ 16:

պետությունը գյուղատնտեսական մշակաբույսեր մշակությամբ զբաղվող անձանց աջակցում է՝ նպատակային վարկերի տոկոսադրույքների մասնակի սուբսիդավորման միջոցով: Ըստ ծրագրի սուբսիդավորվող վարկերը մինչև 2021թ. վերջը, տրամադրվելու են 0%-ով: Վարկի առավելագույն գումարը կազմում է մինչև 150 մլն դրամ¹: Երաշխավորված և բարձրորակ բերք ստանալու համար ոռոգումից բացի շատ կարևոր է նաև ճիշտ պարարտացումը, որը կարելի է համադրել կաթիլային եղանակով ոռոգման հետ, այսինքն ոռոգվող ջրի հետ տալ նաև բույսին անհրաժեշտ պարարտանյութ: Այս տարբերակը կօգնի, որ պարարտանյութը անմիջապես հասնի բույսի արմատին և բարձրացնի մշակաբույսի բերքատվությունը: Հաջորդ արդիական ոռոգման եղանակը անձրևացումն է, որը ոռոգման այն եղանակն է, որի ժամանակ անձրևացնող մեքենաների ցրող խողովակներից բավականին մեծ ճնշման ազդեցությամբ ջուրը բարձրանում և օդի մեջ որոշակի բարձրության վրա վերածվում է կաթիլների, որոնք էլ անձրևի տեսքով թափվում են բույսերի վրա՝ խոնավեցնում հողը²: Սա առավել արդյունավետ է կարտոֆիլի, կերային և հացահատիկային և մի շարք բանջարաբուստանային մշակաբույսերի ոռոգման համար: Ահա մի քանի պատճառ, թե ինչու է նպատակահարմար նշյալ մշակաբույսերի համար ներդնել ոռոգման անձևացման եղանակը.

- ✓ ջրման ամբողջ գործընթացը մեքենայացված է,
- ✓ նվազեցված են ջրի մատակարարման համար էներգածախսերը,
- ✓ չեն կառուցվում ժամանակավոր ջրանցքներ, ջրի տեղափոխման կորուստներ չկան, արդյունավետ է մշակաբույսերի խիտ ցանքի դեպքում,
- ✓ վաղ գրանանային և ուշ աշնանային ցրտահարություններից խուսափելու համար արդյունավետ է միջոց է,
- ✓ շնորհիվ հողի հավասարաչափ խոնավեցման բարձրանում է մշակաբույսերի բերքատվությունը և բերքի որակը,

¹ ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարություն, «Ոռոգման արդիական համակարգերի ներդրման համաֆինանսավորման» ծրագիր, <https://mineconomy.am/page/1343> (29.06.2021)

² Գլոբալ էկոլոգիական Հիմնադրամի (ԳԷՀ), Բիովերսիթի Ինթերնաշնալի (IPGRI), UNEP, «Հայաստանի գյուղական համայնքներում ագրոկենսաբազմազանության պահպանության և օգտագործման միջոցով կենսապայմանների բարելավում» ծրագիր, «Այգիների ոռոգում նոր տեխնոլոգիաների միջոցով», 2017թ. էջ 24, <https://clck.ru/Vy2RN> (07.07.2021)

✓ խոնավեցվում է ոչ միայն հողը, այլև գետնամերձ շերտը՝ ստեղծելով մշակաբույսերի համար բարենպաստ միկրոկլիմայանական պայմաններ¹:

Եզրակացություն: Իրականացնելով ուսումնասիրություններ բույսերի ոռոգման վերաբերյալ, կարող ենք ասել, որ յուաքանչյուր մշակաբույսի պահանջը ջրի նկատմամբ տարբեր է լինում: Ջրի պահանջը փոփոխվում կախված հողայն կազմից, եղանակային պայմաններից, բույսերի տեսակներից: Հողում բավարար քանակի ջրի առկայությունը նպաստում է մշակաբույսերի կաչողականությանը, նրանց աճին, պտղաբերման պրոցեսին և բերքատվությանը: Արդիական, թվային տեխնոլոգիաների ներդրումը կնպաստի ՀՀ գյուղատնտեսության արդյունավետության բարձրացմանը: Բացի նրանից, որ խնայում է զգալի քանակի ջուր, կրճատում է ջրի կորուստները, ապահովում բերքի բարձր որակը, նաև նպաստում է ագրարային ոլորտի մրցունակության բարձրացմանը: Հետազոտությունների և վերլուծությունների հիման վրա դուրս են բերվել հետևալ *գիտական նորույթները*.

✓ Բույսերը և հողը վեգետացիայի տարբեր զարգացման փուլերում ունենում են ջրի նկատմամբ տարբեր պահանջներ, որը կարելի է որոշել ներդնելով հողի խոնավության չափիչներ, որոնք որոշում են հողի խոնավության չափը: Առաջարկվում է ստեղծել նորարարական մոտեցումներով հավելված, որը կցված կլինի հողի խոնավությունը չափող սարքերին և հողօգտագործողները հնարավորություն կունենան GPS համակարգերի միջոցով հեռավորության վրա տեսնել իրենց հողատարածքի խոնավության աստիճանը:

✓ Հաճախ գյուղատնտեսությամբ զբաղվողները պարարտացնում են հողը՝ անտեղյակ լինելով, թե հողին ինչ պարարտանյութ է հարկավոր: Առաջարկվում է վերը ներկայացված հողի խոնավությունը չափող սարքի տեղադրման սխեմայով տեղադրել նաև պարարտանյութերի պահանջը որոշող սարք: Իսկ արդեն անհրաժեշտ պարարտանյութը տալ հողին կաթիլային եղանակով ոռոգվող ջրի հետ մեկտեղ, որի օգնությամբ պարարտանյութը անմիջապես կհասնի բույսի արմատին և կապահովի առավել բարձր բերքատվություն:

¹ ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարություն, «Կաթիլային ոռոգման և անձրևացման համակարգերի ներդրման առավելությունները», էջ2:

Մերի ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Թվայնացումը որպես ոռոգման տեխնոլոգիաների կատարելագործման ուղի
Բանալի բառեր. ոռոգման համակարգ, թվային տեխնոլոգիաներ, կաթիլային ոռոգում, ջրի խնայողություն, անձրևացման եղանակառվ ոռոգում

Հայաստանի Հանրապետությունը դասվում է ամենատաք, չոր, խիտ ցամաքային կլիմա ունեցող երկրների շարքին, որտեղ այգիները, մշակաբույսերը մշակում են միայն ջրովի պայմաններում: Այդ իսկ պատճառով ջրային ռեսուրսների, հատկապես ոռոգման ջրի պատշաճ կառավարումը առանցքային դեր է նշանակություն ունեն Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործում: Հանրապետությունում ոռոգումը իրականացվում է տարբեր եղանակներով: Ներկայացված է, թե նորարարական ու թվային տեխնոլոգիաները ինչ առավելություններ ունեն, և ինչպես կբարելավեն առկա համակարգը:

Мери МУРАДЯН

Цифровизация как способ совершенствования технологий орошения

Ключевые слова: система орошения, цифровые технологии, капельное орошение, водосбережение, дождевое орошение

Республика Армения является одной из стран с самым теплым, сухим, плотным наземным климатом, где сады и сельскохозяйственные культуры выращиваются только в водных условиях. Следовательно, правильное управление водными ресурсами, особенно оросительной водой, играет ключевую роль в социально-экономическом развитии Армении. Орошение в республике осуществляется по разным способом. Растения в основном орошаются поверхностным способом, но в последние годы также широко используется капельное и дождевое орошение с инновационными подходами. В статье представлены преимущества инновационных и цифровых технологий и то, как они улучшат систему орошения.

Digitalization as a way to improve irrigation technologies

Mery Muradyan

Key words: irrigation system, digital technologies, drip irrigation, water saving, rain irrigation

The Republic of Armenia is one of the countries with the warmest, driest, densest terrestrial climate, where gardens and crops are grown only in water conditions. Consequently, the correct management of water resources, especially irrigation water, plays a key role in the socio-economic development of Armenia. Irrigation in the republic is carried out in different ways. Plants are mainly irrigated with surface irrigation, but drip and rain irrigation has also been widely used in recent years with innovative approaches. The article presents the benefits of innovative and digital technologies and how they will improve the irrigation system.

**ՀԱՐԿԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Արփինե ԵԳԱՆՅԱՆ

ԵՊՀ Իջևանի մ/ճ ընդհ. տնտես. ամբիոնի դասախոս

Բանալի բառեր. հարկային համակարգ, հարկային քաղաքականություն, տնտեսական արդյունավետություն, հարկային բեռ, սոցիալական արդարություն

Ներածություն: Վերջին տարիներին ՀՀ-ում տեղի ունեցած իրադարձությունների, ինչպես նաև համավարակի պայմաններում պատերազմած և պարտված երկրի քաղաքական և տնտեսական անկումը պայմանավորում է բյուջետային գործընթացների գրագետ և արդյունավետ կառավարման, ֆինանսական ռեսուրսների մոբիլիզացման և դրանց ռացիոնալ տեղաբաշխման արդյունավետ մեխանիզմների մշակման ու ներդրման անհրաժեշտություն: Նշված գործընթացները խթանելու և ներկայիս տնտեսական հարաբերությունները արդիականացնելու համար անհրաժեշտ է պետության կարգավորող դերի ուժեղացում և տնտեսությունում կիրառվող մեթոդների և գործիքակազմի ազդեցության արդյունավետության բարձրացում:

Հայաստանի տնտեսության արդիականացման և կառավարման ժամանակակից միջոցների ներդրման գործում առանցքային է հարկային քաղաքականության դերը, որն ունի որոշակի ինքնուրույնություն և էական ազդեցություն երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ռազմավարության վրա: Հարկային քաղաքականության գլխավոր ուղղությունը երկրում առկա սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի պայմաններում տնտեսական աճ ապահովող, պետության և հարկատուների տնտեսական շահերի ներդաշնակեցմանը նըպաստող հարկային համակարգի կառուցումն է: Հարկային քաղաքականության հիմնարար սկզբունքը օպտիմալ հարկազանձումն է, որը ենթադրում է հարկազանձման հիմնավորված, պետական գործառույթների լիարժեք իրականացումն ապահովող և, որ չափազանց կարևոր է, տնտեսվարող սուբյեկտների տնտեսական ակտիվությունը խթանող գործողություններ:

Հարկերը պետական եկամուտների վերաբաշխման հիմնական գործիքներից մեկն է: Սակայն յուրաքանչյուր վերաբաշխում ուղղակի թե անուղղակի կերպով կարող է բախվել արդարության և արդյունավետության խնդրի հետ:

Սոցիալական և տնտեսական համակարգերի փոփոխուն պայմաններում հարկազանձման և արդարության փոխադարձ կապը դասական բանավեճ է:

Հանրահայտ ճշմարտություն է, որ արդյունավետությունը առավելագույն հնարավոր արդյունքի ձեռքբերումն է նվազագույն ծախսերով: Սակայն արդարությունը, որպես հասարակական հարաբերությունների ձևավորման հիմնային սկզբունք, շատ ավելի բարդ է: Տնտեսագիտությունը հասարակական գիտություն է, և արդարության խնդրի անտեսումը անխուսափելիորեն տանում է մարդկությանը հասարակական և դրա արդյունքում՝ տնտեսական ճգնաժամի: Եթե որպես հիմք ընդունենք Ջոն Ռոլզի արդարության տեսությունը, որպես ներկայումս ամենահեղինակավոր և ընդունելի տեսակետ, ապա արդարությունը կարելի է ձևակերպել այսպես. «Բոլոր տնտեսական բարիքները պետք է բաշխվեն հավասարապես, եթե միայն դրանց անհավասար բաշխումը ուղղված չի նվազ հաջողածների շահին»:¹ Ինչպես նշում են շատ հետազոտողներ, եկամուտների բաշխումը տնտեսական աճի ամենակարևոր որոշիչներից է: Իրենց ուսումնասիրություններում այդ գիտնականները կարողացել են ապացուցել, որ ավելի մեծ անհավասարությունը կապված է աճի անկայունության հետ: Ի տարբերություն մյուս փոփոխականների՝ անհավասարությունը առավել նշանակալի գործոն է, որ որոշում է տնտեսական աճի երկարատևությունը²:

Գրականության ակնարկ: Տնտեսական մոդելներում բացահայտ և թաքնված էթիկական նախապայմանները հեռացնելը բավականին բարդ խընդիր է, քանի որ տնտեսագետները բախվում են դժվար լուծելի տարբեր խընդիրների հետ, հատկապես արդարության և բնակչության բարեկեցության մոդելավորման հարցերում: Անարդյունավետությունն անբավարար ռեսուրսների ուղղակի արդյունք չի: Հնարավորությունների ցանկացած անհավասարություն տանում է անարդյունավետության, և հակառակը, հավասարությունը նպաստում է տնտեսական արդյունավետությանը: Արդարության և արդյունավետության սկզբունքների մասին քննարկումների սկիզբը նախանշել է Ադամ Սմիթը: Վերջինիս կարծիքով, անտեսանելի ձեռքն արտացոլում է արդարացի կարգի յուրօրինակ գաղափար, որն իր արտահայտությունն է գտնում ազատ

¹ John Rawls, Justice as Fairness, The philosophical review, Vol.67, No2 (Apr.,1958) 164-194

² Andrew G. Berg and Jonathan D. Ostry, Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin? IMF Staff Discussion Note, April 8, 2011 SDN/11/08, 8-16

շուկայում մարդու էմպատիկ ունակության և տնտեսական շահի հարաբերակցության արդյունքում: Այստեղ արտացոլված է փոխկապակցված հասարակական համակարգի գաղափարը, որ առաջացել է մասնավոր և ընդհանուր շահերի փոխշահավետ հարաբերությունների արդյունքում: Այլ կերպ ասած՝ հենց լավ կազմակերպված շուկան է ապահովում հնարավորությունների հավասարություն, որ արտահայտվում է ազատ մրցակցության մեջ, և սոցիալական երկխոսությունը, որ հիմնված է բարոյականության սկզբունքների վրա, երաշխավորում է արդար խաղի կանոնների իրականացումը: Նշված գաղափարն իր ժամանակակից մեկնաբանությունն է ստացել Ջոն Ռոլզի «Արդարության տեսություն» աշխատությունում՝ ուղղված զարգացած լիբերալիզմի հասարակությանը, որի գլխավոր արժեքը մարդկանց գիտակցության մեջ ամրապնդված հասարակական ինստիտուտների արդարության մասին պատկերացումն է: Դրանց պայմաններում սոցիալ-տնտեսական համակարգը կախված է ոչ միայն քաղաքական և տնտեսական, այլև բարոյական գործոններից: Ըստ այս ուսումնասիրության, արդարությունն ինքնին սկզբնական է, և արդարության սկզբունքները նախնական համաձայնության օբյեկտ են: Սակայն հասարակությունում, որպես մարդկանց համախմբի, կարող են լինել ինչպես համադրվող, այնպես էլ հակասական շահեր: Շահերի հակասությունը արտահայտվում է նրանով, որ մարդը անտարբեր չէ համագործակցության արդյունքում ստացած մեծ օգուտների բաշխման նկատմամբ, քանի որ սեփական շահը հետապնդելով՝ նա նախընտրում է ավելի շատ ստանալ ինքնուրույն և կրճատել ընդհանուրի հետ բաշխման ծավալները¹: Այնուամենայնիվ, հասարակությունում ձևավորվում են քաղաքացիական թյան կապեր հենց արդարության ընդհանուր դրույթի շնորհիվ: Ջ. Ռոլզը արդարության ընդհանուր տեսությունն անվանում է կարգավորված հասարակության հիմնարար առանձնահատկություն, ուստի անհատների ցանկացած որոշում պետք է լինի արդյունավետ և համադրելի արդարության հետ: Հարըստության և եկամուտների բաշխումը կարող է հավասար չլինել, բայց այն չպետք է խանգարի անձի կողմից առավելությունների ձեռքբերմանը: Այսինքն, առավելությունների բաշխումը պետք է լինի այնպիսին, որ համագործակցելու ցանկություն առաջացնի բոլորի մոտ՝ ներառելով ցածր դիրք ունեցողներին. յուրաքանչյուր բարեփոխում և վերակառուցում պետք է իրագործվի այնպես,

¹ Րոլզ Ժ. Թեորիա սփրաւեւելուտի: Իշտ-ւո Նուոսիբիրսկոյո զն-տա, 1995. 534, ս.112-115

որ մարդիկ, առաջնորդվելով իրենց շահերով, գործեն սոցիալապես ցանկալի համագործակցության ուղով: Սոցիալական արդարության և արդյունավետության միջև, ըստ էության, առկա են հակասություններ: Մասնավորապես, տնտեսական արդյունավետությունը՝ նվազագույն ջանքերով առավելագույն արդյունքի հասնելը, հակասում է սոցիալական արդարության սկզբունքներին այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են ռեսուրսների բաշխումը, լրիվ զբաղվածության ապահովումը, բնապահպանությունը և այլն:

Մեթոդաբանություն: Տնտեսական հետազոտություններում աղքատության և սովի հիմնախնդիրների ուսումնասիրության ժամանակ, որպես կանոն, դրանց մասնագիտական և էթիկական ասպեկտները տարանջատվում են: Ինչպես ցույց է տալիս պատմությունը, տնտեսագիտության և էթիկայի միակցվածության նշանակությունը գիտակցվում է ուժեղ ցնցումների ժամանակ, երբ էթիկապես չեզոք մոտեցումներն ունակ չեն փրկելու հիվանդ տղնտեսությունը: Դրա վկայություն կարելի է համարել այն, որ Մեծ ճգնաժամի ժամանակ գործազրկության հաղթահարման ուղիներ փնտրելիս Քեյնսի մոտ ծագեց հասարակական աշխատանքներ կատարելու գաղափարը: Տնտեսագիտությունում էթիկայի առկայությունը քննադատվեց 20-րդ տարի 70-90-ական թվականներին արմատական սոցիալական վերափոխումների կողմնակիցների կողմից: Նրանք հետևողականորեն զարգացնում էին այն դրույթը, որ արդյունավետությունը և արդարությունը հազվադեպ են զուգակցվում, իսկ մի շարք դեպքերում նույնիսկ հակադրվում են: Տնտեսագետների մեծամասնությունը հղում է կատարում Մելվին Օուքենի այն տեսակետին, որ արդարության ձգտումը սահմանափակում է արդյունավետությունը: Բայց այդ տեսակետը չդիմացավ ժամանակի փորձությանը: Հատկապես, 2008թ. տնտեսական ճգնաժամը ցույց տվեց զուտ տեսական մոդելների և մաթեմատիկական ֆորմալիզմի ոչ կայացած լինելը¹: Մասնագետների գնահատականով գլոբալ տնտեսական ճգնաժամը 2008թ. մասամբ առաջացավ անհավասարության խորացման պատճառով, քանի որ ֆինանսական շուկաների ճգնաժամն արդյունք է՝ ԱՄՆ-ում նվազ ապահովված բնակչության կողմից մեծ չափերի փոխառությունների ներգրավման: Արթուր Մելվին Ուոքենի հայտնի «Անհավասարություն և արդյունավետություն» աշխատությունում փաստարկներ են

¹ Финансовый кризис и провалы современной экономической науки (материалы международного симпозиума) Вопросы экономики. 2010. №6. С.10-11.

բերվում, որ առաջինը մշտապես սահմանափակում է երկրորդը: Հեղինակի կարծիքով, քանի որ հավասարությունը հնարավոր է միայն հասարակության առավել ապահովված անդամներից քիչ ապահովվածներին ռեսուրսների բաշխման մեխանիզմի միջոցով, ապա դրանք ուղղակի կանհետանան բաշխման ընթացքում իրականացվող վարչական ծախսերի, աշխատանքի և ներդրումների կրճատման արդյունքում: Այսինքն, անհավասարության կրճատման միջոցառումները տանում են արդյունավետության արտահոսքի¹: «Վերաբաշխում, անհավարություն և աճ» աշխատությունում, հեղինակներ Ջոնաթան Օստին, Էնդրու Բերգը, Հարալամբոս Ցանգարիդեսը համեմատելով տարբեր երկրներում անհավասարության մակարդակը մինչև հարկազանձումը և դրանից հետո, ցույց են տալիս, որ որքան խորն է անհավասարությունը, այնքան ավելի դանդաղ է տվյալ հասարակությունը զարգանում և ակտիվ վերաբաշխումը չի տանում զարգացման տեմպի արագացման: Տնտեսագետների եզրահանգումներն ապացուցում են, որ անհավասարության կրճատումը զարգացող երկրներում նպաստել է արագ և երկարաժամկետ զարգացման, ապահովելով էթիկական, քաղաքական և սոցիալական դրական հետևանքներ: Ընդ որում, զարգացած երկրներում անհավարության արագ աճը հանգեցրել է ճգնաժամի՝ թույլ տալով դրան նախորդող էքսցեսների կտրուկ ավելացման: Համաշխարհային բանկի 2006թ. զեկույցում նշվում է, որ ֆինանսական քաղաքականություն մշակելիս ծախսերը և եկամուտները հաշվարկելիս հաճախ հաշվի չեն առնվում սոցիալական մեծ արդարության երկարաժամկետ, դրժվար փոփոխվող, բայց բավական իրատեսական օգուտները: Մեծ տնտեսական արդարությունը ենթադրում է առավել արդյունավետ տնտեսություն, կոնֆլիկտների մակարդակի իջեցում, փոխադարձ վստահություն, ավելի լավ գործող ինստիտուտներ, ներդրումների և տնտեսական աճի արագացում:²

Վերլուծություն: Տնտեսական հարաբերությունների կարգավորումը ցույց է տալիս, որ արդար և արդյունավետ հարկային համակարգ ձևավորելը բավականին բարդ է, քանի որ դրա ձևավորման բազմաթիվ սկզբունքների զուգակցման պայմաններում ծագում են տարբեր հակասական խնդիրներ, որոնց լուծումը պահանջում է մեթոդաբանական յուրահատուկ մոտեցումներ:

¹ Arthur M. Okun Foreword By Lawrence H. Summers The Big Trade off, 2015

² Справедливость и развитие: доклад о мировом развитии. М.: Весь Мир, 2006. – 312 с.

Դրանցից կարևորը արդյունավետ հարկային համակարգի ձևավորման հիմնական սկզբունքների առանձնացումն է:¹

1. Տնտեսական արդյունավետություն. հարկային համակարգը չպետք է խանգարի ռեսուրսների արդյունավետ բաշխմանը:

2. Վարչարարական պարզություն. հարկային համակարգը պետք է լինի պարզ և վարչարարությունը նշանակալիորեն քիչ ծախսատար:

3. Ճկունություն. հարկային համակարգը պետք է ունակ լինի արագ արձագանքելու փոփոխվող տնտեսական միջավայրին:

4. Քաղաքական պատասխանատվություն. համակարգը պետք է լինի այնպիսին, որ հարկ վճարողները ի կարողանան գնահատել՝ ինչ են վճարում և արդյոք համակարգը գործում է իրենց շահերից ու պահանջներից ելնելով:

5. Արդարություն. հարկային համակարգը պետք է լինի արդար տարբեր անհատների նկատմամբ իր գործունեությամբ:

Նշված սկզբունքները գեներացնում են տնտեսական աճ և ազդում են անհատների և ընտանիքների վարքագծի վրա: Հետևաբար, հարկային համակարգը երկրում պետք է ձևավորվի տնտեսական և սոցիալական զարգացվածության սկզբունքների հիման վրա: Նման մոտեցումը հիմնականում պայմանավորված է նրանով, որ չկա ունիվերսալ հարկային համակարգ, որ կարելի է ուղղակիորեն ներդնել և ակնկալել տնտեսական կամ սոցիալական արդարության գործոնների ցանկալի հարաբերակցություն:

Տնտեսական արդյունավետությունը խիստ կարևոր է և շատ դեպքերում հիմնարար սկզբունք է: Արտոնությունների կիրառումը հարկատուների մոտ ընկալվում է որպես հարկային օրենսդրության կողմնակալություն և սոցիալական անարդարություն: Եթե կա հարկային արտոնությունների լայն դաշտ, անհատներն ու ընտանիքները կարող են ամրապնդել իրենց ֆինանսական դրությունը հարկերից խուսափելու միջոցով արդյունավետ տնտեսական ծրրագրեր և որակյալ աշխատանք իրականացնելու փոխարեն: Միաժամանակ, հանրության որևէ շերտի բարօրությանն ուղղված հարկային արտոնությունները մյուսների համար ոչ այնքան շահավետ պայմաններ են: Մասնավորապես, արտոնությունները կարող են հնարավորություն տալ որոշ սպառողների օգտվել բարիքներից, որոնք ավելի մեծ եկամուտ ունեցողներին հասանելի

¹ *Stiglitz, Joseph*, Economics of the Public Sector. Univ. Publ. House Stopanstvo, S., 1996, p.454.

չեն: Բարձր հարկերը նվազեցնում են տնտեսական արդյունավետությունը և խնայողություններից ստացվող եկամուտը, դա իր հերթին սահմանափակում է ավելի մեծ սպառման և ՀՆԱ-ի աճի հնարավորությունները, այն դեպքում, երբ տնտեսական ակտիվությունը տանում է տեխնոլոգիական առաջընթացի:

«Եկամուտ» հասկացության սահմանումն առաջին հայացքից թվում է պարզ, բայց գործնականում այն ծայրահեղ բարդ է, քանի որ պետությունն առնչվում է տարբեր դժվարությունների եկամուտները տարբեր դրույքաչափերով հարկելիս և հարկման տարբեր արտոնություններ տրամադրելիս: Եկամտին, հարկման դրույքաչափերին կամ արտոնություններին վերաբերող հարկային օրենսդրության ցանկացած տարբերակում պետք է համապատասխանի տնտեսության տրամաբանությանը, և չնվազեցնի գանձվող հարկերի հնարավոր ծավալները: Աշխատավարձի և կապիտալից եկամտի հարկերը փոխում են տնտեսական հավասարակշռությունը: Խնայողություններից եկամտի հարկումը կրճատում է խնայողությունները և կապիտալի շուկան, ինչն իր հերթին նվազեցնում է աշխատողի արդյունավետությունը և նրա աշխատավարձը: Այս անուղղակի հարկային էֆֆեկտները ստացել են ընդհանուր անհավասարակշռության էֆֆեկտ անվանումը, որը երբեմն գործում է օրենսդրության նպատակներին հակառակ:

Եզրակացություններ: Վերը թվարկվածը թույլ է տալիս պնդել, որ սոցիալական ուղղվածությամբ տնտեսությունում էթիկական հարցերը պետք է ունենան կարևոր նշանակություն, ինչն արդար հարկային համակարգի կարևորագույն պայմանն է: Որպեսզի համակարգը ծառայի ընդհանուր սոցիալական շահին, այն պետք է լինի արդար ողջ հանրության համար առանց տնտեսության առանձին ճյուղերին կամ որոշ հարկատուների առավելություն տալու բացառությունների: Տնտեսագիտության մեջ հավասարակշռության նման վիճակն անվանում են կատարյալ շուկա իրեն հատուկ կատարյալ մրցակցությամբ: Սոցիալ-իրավական շուկան իր հերթին պահանջում է շուկայի մասնակիցների արդար կանոնների կիրառում կապիտալի շահերին հակադեյու համար: Ակնհայտ է, որ եթե պետությունն իրականացնում է սոցիալական տնտեսական քաղաքականություն, ապա սոցիալական հարցերը պետք է լինեն հարկային քաղաքականության կարևորագույն հարցերից մեկը:

Արփինե ԵԳԱՆՅԱՆ

Հարկային քաղաքականության կատարելագործման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Բանալի բառեր. հարկային համակարգ, հարկային քաղաքականություն, փնտրեսական արդյունավետություն, հարկային բեռ, սոցիալական արդարություն

Հոդվածը նվիրված է Հայաստանում հարկային քաղաքականության կատարելագործման և հարկազանձման արդյունավետ կառուցակարգերի մշակման ու ներդրման հարցերի ուսումնասիրությանը: Ելնելով հարկերի, որպես պետական եկամուտների վերաբաշխման հիմնական գործիքի, էությունից դիտարկվել է դրանց կապը արդարության և արդյունավետության խնդիրների հետ: Անարդյունավետությունն անբավարար ռեսուրսների ուղղակի արդյունք չի: Հնարավորությունների ցանկացած անհավասարություն տանում է անարդյունավետության, և հակառակը, հավասարությունը նպաստում է տնտեսական արդյունավետությանը: Առաջարկվել են արդյունավետ հարկային համակարգի ձևավորման մոտեցումներ:

Арпине ЕГАНИЯН

Проблемы совершенствования налоговой политики в РА

Ключевые слова: налоговая система, налоговая политика, экономическая эффективность, налоговое бремя, социальная справедливость

Статья посвящена исследованию вопросов совершенствования налоговой политики в Армении, разработки и внедрения эффективных структур сбора налогов. На основе налогов как основного инструмента перераспределения государственных доходов рассматривалась их связь с вопросами справедливости и эффективности. Неэффективность не является прямым результатом недостатка ресурсов. Любое неравенство возможностей ведет к неэффективности, напротив, равенство способствует экономической эффективности. Разрешение противоречий справедливости, то есть удовлетворение потребностей личности, защита и удовлетворение интересов каждого, то есть эффективности, достижения баланса, может в целом снизить остроту многих конфликтов в современном обществе.

Arpine YEGANYAN

Improving tax policy issues in the RA

Key words: tax system, tax policy, economic efficiency, tax burden, social justice

The article is devoted to the study of the issues of improving tax policy in Armenia, the development and implementation of effective tax collection structures. Based on taxes as the main instrument for redistributing government revenues, their relationship to issues of equity and efficiency was examined. Inefficiency is not a direct result of a lack of resources. Any inequality of opportunity leads to inefficiency; on the contrary, equality contributes to economic efficiency. Resolving the contradictions of justice, that is, meeting the needs of the individual, protecting and meeting the interests of everyone, that is, efficiency, achieving balance, can generally reduce the severity of many conflicts in modern society.

ՄԵՆԵՋԵՐԻ ՈՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳՈՐԾՈՆ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Սյուզաննա ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ԳՊՀ Տնտես. և կառավարման ամբիոնի դասախոս

Բանալի բառեր. մենեջմենթ, մենեջեր, կառավարման համակարգ, ղեկավար

Ներածություն: Կան մասնագիտություններ, որոնք գոյություն ունեն անհիշելի ժամանակներից և որոնց նկատմամբ պահանջարկը մարդկության պատմության բոլոր ժամանակաշրջաններում բարձր է եղել և շարունակում է մնալ այդպիսին: Ու, չնայած դրան, պատմական տարբեր ժամանակաշրջաններում շատ մասնագիտությունների առջև դրվող պահանջները բավականին կարող են տարբերվել նախորդ ժամանակաշրջանում դրվող պահանջներից, ինչը ուղղակիորեն կապված է արտադրության ծավալների շարունակական աճի, գիտատեխնիկական առաջընթացի, տնտեսության նոր ոլորտների ի հայտ գալու և այլ փոփոխությունների հետ: Այդպիսի մասնագիտություն է մենեջերի մասնագիտությունը, որը գոյություն է ունեցել մարդկության պատմության ամենավաղ ժամանակներից: Կառավարման, կազմակերպման, վերահսկողության առաջին էլեմենտները ի հայտ են եկել մ.թ.ա 4000-2600թթ., երբ Եգիպտոսում սկսվել էր խոշոր շինությունների կառուցման գործընթացը¹: Եգիպտացիները անգամ ունեն այդ ժամանակաշրջանին վերագրվող հիերոգլիֆներ, որոնք արտացոլում են կառավարման առկայությունը, կառավարիչների և ենթակաների միջև հարաբերությունները²: Իհարկե, մենեջեր տերմինը առաջացել է ավելի ուշ, բայց նախկինում ևս նրանց գործունեության էությունն ու բնույթը նույնն էին, ինչ այժմ մենեջերինը՝ այն է կառավարել մարդկանց, նրանց կողմից կատարվող աշխատանքը, առևտրի ոլորտում՝ ավելացնել իրացման ծավալները և այլն:

Մենեջմենթը որպես ինքնուրույն գիտություն ի հայտ է եկել 19-րդ դարի վերջերին և 20-րդ դարի սկզբներին: Հենց այս ժամանակաշրջանին են վերաբերում այն գիտնականների աշխատանքները, որոնք փորձում էին ամբողջ-

¹ Короленок Г.А. Менеджмент в торговле. Конспект лекций. Минск: БГЭУ, 2010, 61с., с. 2.

² С. Patterson, Management Briefs Management and Leadership Theory Made Simple, 2010, p. 17.

ջացնել և գրի առնել կառավարման ոլորտում կուտակված փորձը՝ դրանով իսկ կազմավորելով գիտական նոր ուղղության հիմքերը¹: Մենեջերը հիմնականում համագործակցում է իր ենթակայության տակ գտնվող անձնակազմի, իր ղեկավարության և պատվիրատուների հետ: Եվ, որպես կանոն, մենեջերը կարող է հաջողության հասնել հենց իր ենթակայության տակ գտնվող անձնակազմի վրա ճիշտ և արդյունավետ ներգործության միջոցով, քանի որ ղեկավարության և պատվիրատուների վրա նա ազդեցություն ունենալ չի կարող կամ կարող է ունենալ խիստ սահմանափակ ազդեցություն: Ընդ որում, պատվիրատուն միշտ ցանկանում է ձեռք բերել որակյալ ու, միևնույն ժամանակ, էժան արտադրանք (ծառայություն)՝ սեղմ ժամկետներում, ղեկավարությունը ցանկանում է ընկերության եկամտաբերության ավելացում, ռեսուրսափնայրություն, արտադրողականության բարձրացում, իսկ անձնակազմը ցանկանում է աշխատավարձի բարձրացում, աշխատանքային գործընթացի հեշտացում, կրճատում: Այս համատեքստում, հմուտ մենեջերը պետք է կարողանա այնպես իրականացնել իր գործունեությունը, որ նրանից գոհ մնա և՛ ղեկավարությունը, և՛ պատվիրատուն, և՛ անձնակազմը:

Հետազոտության մեթոդաբանություն: Իրականացված հետազոտության հիմնական մեթոդաբանական հիմքն են հանդիսանում այնպիսի համագիտական մեթոդներ, ինչպիսիք են համանմանության, պատմականի ու տրրամաբանականի, վերլուծության, դիտարկման, համեմատության, տվյալների հավաքագրման և խմբավորման մեթոդները: Ընդ որում, դիտարկման մեթոդը կիրառվել է հետազոտության առարկան խորապես ուսումնասիրելու համար: Հոդվածում առկա վիճակագրությունը հիմնված է տարբեր երկրների աշխատաշուկային վերաբերող վիճակագրական տվյալների, տեղեկատվական շտեմարանների վրա, որոնց դեպքում կիրառվել են տվյալների հավաքագրման և խմբավորման, վերլուծության մեթոդները:

Գրականության վերլուծություն: Ունենալով կարևորագույն նշանակություն տարբեր ոլորտների զարգացման համար կառավարման գործընթացը, դրա էության ու անհրաժեշտության ուսումնասիրությունը մշտապես եղել է թե՛ հայրենական, թե՛ արտասահմանյան հետազոտողների հետազոտությունների առարկան: Հետազոտության կատարման համար որպես գիտա-

¹ И.В. Тесленко, История менеджмента. Екатеринбург: УГТУ – УПИ, 2009, 140 с., стр. 4.

կան և տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել մասնագիտական գրականության հայրենական և արտասահմանյան աղբյուրները, տեղեկատվական շտեմարանները, արդյունքում առանձնացվել են այն հիմնական որակական հատկանիշները, որոնք շուկայական տնտեսության պայմաններում անհրաժեշտ են մենեջերին արդյունավետ կառավարման համար:

Վերլուծություն: Մենեջերն այն անձն է, ով պատասխանատվություն է կրում ընկերության ռազմավարական զարգացման, սպառման ծավալների ավելացման, իր ենթակայության տակ գտնվող անձնակազմի արդյունավետ աշխատանքի, նոր սպառողական շուկաների, շուկայում տեղի ունեցող փոփոխություններին ճկուն արձագանքելու, կանխատեսումների կատարման և դրանց համարժեք զարգացման նոր ուղիների և ծրագրերի մշակման ու իրականացման համար: Ինչպես ցանկացած մասնագիտություն, մենեջերինն էլ ունի իրեն բնորոշ առավելություններն ու թերությունները:

Աղյուսակ 1. Մենեջերի մասնագիտության առավելություններն ու թերությունները

Առավելություններ
Կարիերայի աճի անսահմանափակ հնարավորություններ և հեռանկարներ, Տարբեր ոլորտներում մասնագիտության նկատմամբ առկա բարձր պահանջարկ, Բարձր աշխատավարձ ստանալու մեծ հնարավորություններ միջին և բարձր օղակներում, Փորձ, հմտություններ սեփական բիզնես ստեղծելու դեպքում, Մշտական շփում տարբեր ոլորտներում աշխատող մասնագետների հետ, սերտ կապերի հաստատում, Ձեռք բերված գիտելիքները բավարար են տնտեսության այլ ոլորտներում աշխատելու համար, Մշտական աշխատանք ինքնակատարելագործման ուղղությամբ, նոր գիտելիքների ձեռք բերում թիմակիցների, գործընկերների, հաճախորդների հետ իրականացվող աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման նպատակով:
Թերություններ
Նախնական շրջանում ոչ այնքան բարձր աշխատավարձ (ցածր օղակ), Աշխատանքային լարվածություն, սթրեսային իրավիճակներ, Բարդ ու ռիսկային որոշումների կայացման անհրաժեշտություն, Պատասխանատվություն կայացրած որոշումների համար, Ցանկացած ոլորտում մրցակցության բարձր մակարդակ, Աշխատանքային հստակ պարտականությունների բացակայություն, Ոչ ստանդարտ աշխատանքային գրաֆիկ:

Ներկայումս ոչ մի կազմակերպություն չի կարող գործել առանց մենեջերների, որոնց միջոցով իրականացվում է կառավարման գործընթացը, որն իրենից ներկայացնում է պլանավորման, կազմակերպման, մոտիվացիայի և վերահսկողության գործընթացների ամբողջություն, որոնք ուղղակի անհրաժեշտություն են կազմակերպության նպատակներին հասնելու համար¹: Այս պնդումը հիմնավորվում է նրանով, որ մենեջերները ապահովում են կազմակերպության հիմնական նպատակների իրագործումը, դրա առանձին բաժինների, դրանցում իրականացվող տարբեր գործընթացների միջև կապը, իրականացնում են ստրատեգիական պլանավորում շուկայի՝ մշտապես փոփոխվող պայմաններում, համարվում են ձեռնարկության գործունեության արդյունքների պատասխանատվության կրողը, կազմակերպության պաշտոնական ներկայացուցիչը տարբեր հանդիպումների ժամանակ և այլն²:

Որակավորված և հմուտ մենեջերը բավականին բարձր պահանջարկ ունի տնտեսության տարբեր ոլորտներում գործող բազմաթիվ ընկերությունների կողմից, հատկապես առևտրի, ֆինանսների, պետական և մունիցիպալ կառավարման, գովազդի, մարքեթինգի, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, զբոսաշրջության ապահովագրության և այլ ոլորտներում: Հատկապես զարգացած երկրներում այն պահանջված է և բավական բարձր է վարձատրվում: 2020թ. համաշխարհային մասշտաբով աշխատաշուկայի ուսումնասիրությամբ կարելի է առանձնացնել 5 ամենաբարձր վարձատրվող մասնագիտությունները՝ բժիշկ, բարձր օդակի մենեջեր, տեխնիկական տնօրեն, ՏՏ ոլորտի մենեջեր, իրավաբան: Սա ևս մեկ անգամ փաստում է, որ մենեջերը 21-րդ դարի ամենապահանջված մասնագիտություններից է, ինչն էլ պայմանավորում է նրանց վարձատրության շարունակական աճը (հատկապես բարձր օդակի մենեջերներին), որը առաջիկայում միայն աճի միտում ունի: Վաճառքի գծով մենեջերի մասնագիտությունը գոյություն ունի առևտրի, առևտրային կապերի ձևավորման պահից սկսած, իսկ առևտրի առաջացումը վերագրվում է Նեոլիթյան դարաշրջանին՝ մ.թ.ա 8-4 հազարամյակներ³: Տարբեր ժամանակներում նրանց տարբեր կերպ էին կոչում՝ առևտրական, թափառաշրջիկ-վաճառական և այլն, սակայն բոլոր ժամանակներում էլ նրանց

¹ М. Альберт М. Мескон, Ф. Хедоури, Основы менеджмента, М., изд.«Дело», 2004, стр. 25.

² Н. А. Медведев, Менеджмент и менеджер, Лесной вестник 3/2007, стр. 48

³ Լ. Անանյան, Լ. Պետրոսյան, «Տնտեսական պատմություն», Ուսումնական ձեռնարկ, 2-րդ լրացված, վերամշակված հրատարակություն, Երևան, Տնտեսագետ, 2008թ., 330էջ, էջ 13:

գործունեության բնույթն ու էությունը նույնն են, ինչ այժմ վաճառքի գծով մենեջերինը, այն է իրացնել արտադրանքը, ավելացնել իրացման ծավալները, բացահայտել նոր հնարավորություններ, որոնք կարող են հանգեցնել վաճառքի ծավալների աճին: Սկզբում առևտուրը դա ապրանքափոխանակություն էր՝ ապրանք-ապրանք բանաձևով, սակայն հետագայում՝ առևտրային հարաբերություններում ի հայտ եկած դժվարությունների հաղթահարման նըպատակով սկսեց գործել ապրանք-փող-ապրանք բանաձևը¹:

Ներկայումս ցանկացած ընկերության գործունեության հաջողությունը մեծապես կապված է հենց վաճառքի գծով մենեջերի, նրա հաջող աշխատանքային գործունեության, գիտելիքների, հմտությունների, փորձի հետ, քանի որ հենց նա է կարողանում ապահովել ընկերության ֆինանսական դրության բարելավումը: Վաճառքի գծով մենեջերը պետք է կարողանա մշտական կապի մեջ լինել ընկերության հաճախորդների հետ, շարունակական աշխատանք տանել սպառողական նոր շուկաների հայտնաբերման, և գրավման նպատակով, բացահայտել վաճառքի աճի նոր հնարավորություններ, պատշաճ կերպով ներկայացնել ապրանքատեսականին պոտենցիալ գնորդներին, կատարել վաճառքի արդյունքների վերլուծություն:

Աղյուսակ 2. Վաճառքի գծով մենեջերի անվանական միջին աշխատավարձը 1 ամսվա կտրվածքով 2020թ. տվյալներով

Երկիր	Անվանական աշխատավարձ՝ ՀՀ դրամով /հազ. դրամ/	Անվանական աշխատավարձ արտահայտված ԱՄՆ դոլարով
ԱՄՆ	3178,4	6136
Ճապոնիա	2693,6	5200
Ֆրանսիա	3459,2	6678
Գերմանիա	1755,5	3389
Ռուսաստան	328,6	634,4
Բելառուս	210,5	406,3
Թուրքիա	595,7	1150
Վրաստան	751,1	1450
Իրան	388,5	750
Հայաստան	180,0	348

¹ Հ. Աղաջանյան, «Տնտեսագիտության տեսություն», Մաս 1, Երևան, Հեղինակային հրատարակություն, 2009թ., 469 էջ, էջ 102:

Աղյուսակ 2-ում ներկայացված է վաճառքի գծով մենեջերի անվանական միջին աշխատավարձը մեկ ամսվա կտրվածքով՝ 2020թ. վիճակագրական տվյալների հիման վրա: Եվ, չնայած 2020թ. աշխարհում տարածված COVID-19 համավարակի հետևանքով մեծապես տուժել են աշխարհի երկրների տնտեսությունների բազմաթիվ ճյուղեր, շատ երկրներում հայտարարվել էր արտակարգ դրություն, համավարակի հետևանքով առաջ են եկել բազմապիսի խնդիրներ՝ առողջապահական, տնտեսական, սոցիալական, այնուամենայնիվ հարկ է փաստել, որ հատկապես զարգացած երկրներում մենեջերի աշխատանքը բավականին պահանջված է և բարձր է գնահատվում: Իսկ, ինչ վերաբերում է միջին և բարձր օղակի մենեջերներին, թոփ մենեջերներին, ապա նրանց աշխատավարձը շատ անգամ ավելին է կազմում:

Հարց է առաջանում՝ ինչպիսի բնութագրիչ հատկանիշներ, հմտություններ, սկզբունքներ պետք է ունենա մենեջերը, որոնք կպայմանավորեն նրա արդյունավետ աշխատանքային գործունեությունը, հիմք կհանդիսանան մրցունակ ու պահանջված մասնագետ լինելու համար:

- **Ճկունություն:** Շուկայական տնտեսական համակարգի պայմաններում ցանկացած մենեջեր պետք է կարողանա ճկուն վարքագիծ ցուցաբերել շուկայում տեղի ունեցող փոփոխություններին, ճիշտ կողմնորոշվել ստեղծված իրավիճակում, իր գիտելիքներն ու փորձն օգտագործել շուկայի հետագա զարգացման ուղղությունների, անկանխատեսելի իրադարձությունների բացահայտման և, դրան համապատասխան, արդյունավետ որոշումների կայացման նպատակով: Ճկունության համար կարևոր հիմք են հանդիսանում մենեջերի համապատասխան գիտելիքները, հմտությունները, փորձը, որոնք նրա գործունեության հաջողության գրավականն են:

- **Կադրերի հավաքագրում:** Ցանկացած ձեռնարկության համար մարդկային ռեսուրսները այն գլխավոր գործոնն են, որոնց արդյունավետ ու որակյալ աշխատանքից է կախված ձեռնարկության գործունեության շահութաբերությունը, արդյունավետությունը, շուկայում մրցունակ դիրք զբաղեցնելը: Google, IBM, Amazon և աշխարհի շատ այլ առաջատար ընկերությունների ղեկավարները, մենեջերները նշում են, որ հասել են այդպիսի հաջողությունների, քանի որ կարողացել են իրականացնել գրագետ կադրերի հավաքագրում, նրանց միջև աշխատանքային պարտականությունների ճիշտ բաշխում:

• Ենթակաների համար օրինակ ծառայելու ունակություն: Մենեջերը պետք է կարողանա հեղինակություն և սեփական փորձով օրինակ լինել իր ենթակաների համար: Այսինքն ոչ միայն կառավարել իր ենթակայության տակ գտնվող աշխատողների գործունեությունը, այլև անհրաժեշտ դեպքում նրանց հետ կատարել համապատասխան աշխատանքը, օրինակ հանդիսանալով նրանց համար: Չէ՞ որ գործնականորեն տեսածը շատ ավելի մեծ արդյունավետություն ունի, քան տեսականորեն լսելը, թե ինչպես պետք է աշխատել: Լիդերությունը հաճախ սահմանվում է որպես սոցիալական, ներանձնային հարաբերությունների ամբողջություն, որոնք ուղղված են երկու կամ ավելի մարդկանց վրա ազդեցություն ունենալուն՝ ընդհանուր նպատակներին հասնելու համար:¹ Այս դեպքում, ենթակաները պետք է միանշանակ համոզված լինեն, որ իրենց ղեկավարը արժանի է իր պաշտոնին, որ իրենք ընդ գիտելիքներով, հմտություններով զիջում են նրան, որ պետք է առավելագույնս փորձեն սովորել իրենց անմիջական ղեկավարից: Մյուս կողմից, մենեջերը պետք է կարողանա ճիշտ հասկանալ իր ենթականերին, լսել, շատ դեպքերում հաշվի առնել նրանց կարծիքը, ստեղծել առողջ բարոյահոգեբանական մթնոլորտ, սեփական օրինակով նրանց մեջ սերմանել պատասխանատվություն, նախաձեռնողականություն իրենց աշխատանքի նկատմամբ:

• Մոտիվացիոն միջավայրի ստեղծում: Խելացի մենեջերը պետք է կարողանա աշխատողների հիերարխիկ շարժն ապահովող չափորոշիչներ մշակել, նկատել բարձր արդյունավետություն ցուցաբերող, աճ գրանցող աշխատողներին, խրախուսել նրանց, բարձրացնել պաշտոնը: Մյուս կողմից, գնահատելով այն աշխատողի ունակությունները, ում աշխատանքային գործունեությունը մեծ արդյունավետություն չունի տվյալ պաշտոնում, նրան տեղափոխել այլ օղակ, որտեղ նա առավել մեծ արդյունավետություն կցուցաբերի:

• Վաճառքի աճի նոր հնարավորությունների բացահայտում: Մենեջերը պետք է կարողանա հմտորեն ներկայացնել ապրանքատեսականին (մատուցվող ծառայությունները) պոտենցիալ գնորդներին, ստեղծել, զարգացնել և պահպանել հետադարձ կապ սեփական հաճախորդների հետ, իրականացնել նոր պահանջարկի բացահայտում, գրավել նոր սպառողական շուկաներ, նրպաստել ապրանքատեսականու (մատուցվող ծառայությունների) իրացման ընդլայնմանը:

¹ Principles of Management, Rice University, OpenStax, 2019, p. 409.

• Ընկերության զարգացման նոր հնարավորությունների որոնում: Հմուտ մենեջերը պետք է շարունակ փորձի գտնել ընկերության հետագա զարգացման նոր ուղիներ ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին միջավայրում: Շուկայական տնտեսությունը բարձր պահանջարկ ունի այնպիսի մենեջերների նրկատմամբ, որոնք կարողանում են լավագույն ձևով օգտագործել առկա ռեսուրսները, ապահովել ձեռնարկության գործունեության արդյունավետությունը¹, որի համար անհրաժեշտ է պատշաճ աշխատանք տանել արտաքին և ներքին միջավայրի մասին ճշգրիտ և հստակ տեղեկատվության ձեռք բերման ուղղությամբ, որպեսզի հետագայում, ճիշտ դատողություններ անելով, մշակվեն զարգացման նոր ուղիներ, նախագծվեն նոր ծրագրեր և վերահիշակվեն դրանց արդյունավետ իրականացումը:

• Պատասխանատվություն: Մենեջերը շատ հաճախ գործում է անորոշության և որոշման կայացման համար անհրաժեշտ ոչ լրիվ տեղեկատվության պայմաններում: Այս պարագայում, յուրաքանչյուր մենեջեր, կառավարչական որոշումներ ընդունելիս, պետք է հստակ գնահատի առկա ռիսկերը, իր որոշման հնարավոր հետևանքները և գիտակցի, որ այդ հետևանքների որոշ պատասխանատվությունը կրելու է հենց ինքը: Այսինքն, մենեջերի պատասխանատվությունը կարողությունն է գնահատելու տվյալ իրավիճակը, հաշվի առնելու հնարավոր բոլոր ռիսկերը, կանխատեսելու իրադարձությունների զարգացման ընթացքը, կայացնելու որոշումներ և պատրաստ լինելու պատասխանատվություն կրել սեփական որոշումների համար:

• Ճարտասանություն: Մենեջերը պետք է փայլուն տիրապետի խոսքային հաղորդակցման արվեստին, կարողանա գրագետ և ճիշտ ներկայացնել ընկերության գործունեությունը, նրա շահերը, ընկերության կողմից արտադրվող արտադրանքը կամ մատուցվող ծառայությունները, լինի ճարտասան թե՛ ենթակայաների, թե՛ գործընկերների և թե՛ հաճախորդների հետ շփման մեջ: Մենեջերի խոսքը պետք է լինի բովանդակալից, կշռադատված, հիմնավոր, պարզ և հասկանալի:

• Կատարված աշխատանքի ամփոփում: Իսելացի մենեջերը պետք է պարբերաբար ամփոփի իր և իր թիմի կողմից կատարված աշխատանքը: Այդ ամփոփումները պետք է կրեն շարունակական բնույթ (ամենամսյա, եռամսյակային, ամենամյա և այլն): Ամփոփումը նախ պետք է անցկացվի սեփական

¹ И.Н.Герчикова, Менеджмент, Москва, Изд. "Юнити", 1997. - 501 с., стр. 24.

թիմի հետ, որոշելու համար անձնակազմի գործունեության արդյունավետությունը, բացահայտելու թերացումները և որոնելու այդ թերացումների էֆեկտիվ ուղիներ: Այնուհետև կատարված ամփոփումների, վերլուծությունների հիման վրա պետք է կազմի համապատասխան հաշվետվություններ ղեկավարության հետ ամփոփում իրականացնելու համար, որն իր մեջ կապուտանակի կատարված աշխատանքի արդյունքները, թույլ կտա գնահատելու դրանք և մշակի պլաններ, որոնք կբխեն ընկերության շահերից, մենեջերի ու իր թիմի հետագա անելիքները ու դրանք ևս ներկայացնի ղեկավարությանը:

Եզրակացություն: Այսպիսով, տնտեսության ցանկացած ոլորտում կառավարման դերը շատ է կարևորվում, ինչով պայմանավորված, ներկայումս մենեջերի մասնագիտությունը բավականին պահանջված է աշխատաշուկայում և շատ երկրներում բարձր վարձատրվող աշխատանք է համարվում: Այդուհանդերձ, հարկ է ընդգծել, որ ոչ բոլոր մենեջերներն ունեն այն գիտելիքները, ունակությունները, հմտություններն ու փորձը, որոնք ուղղակի անհրաժեշտ են նրանց անորոշության, ռիսկի պայմաններում ճիշտ և արդյունավետ որոշումների կայացման, աշխատանքի արդյունավետ կազմակերպման և այլ գործառույթների իրականացման համար: Ընդհանրացնելով կարելի է փաստել, որ պահանջված և մրցունակ մենեջեր կարող են լինել ոչ բոլորը, այս մասնագիտությունը ունի իր առանձնահատկությունները, այն է հատկապես շուկայական տնտեսության պայմաններում օժտված լինել ճկունությամբ, պատասխանատվությամբ, ճարտասանությամբ, ունենալ հմտություններ զարգացման նոր հնարավորությունների որոնման, արդյունավետ կադրերի հավաքագրման, ենթակաների համար օրինակ ծառայելու, նրանց համար մոտիվացիոն աշխատանքային միջավայրի ստեղծման և այլ ունակություններով:

Սյուզաննա ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Մենեջերի որակական հատկանիշները որպես արդյունավետ կառավարման հիմնարար գործոն շուկայական տնտեսության պայմաններում

Բանալի բառեր. մենեջմենթ, մենեջեր, կառավարման համակարգ, ղեկավար

Սույն հոդվածի նպատակը ժամանակակից մենեջմենթի կարևորագույն խընդիրներից մեկի ուսումնասիրությունն է, այն է՝ ինչ բնութագրիչ հատկություններ, ունակություններ պետք է ունենա ժամանակակից մենեջերը, որպեսզի աշխատաշուկայում լինի պահանջված, կարողանա փայլուն ձևով իրականացնել իր աշխատանքը, լուծել իր առջև ծառայած խնդիրները և բարձրացնել մրցունակությունը: Մեր խնդիրն է բացահայտել մենեջերի մասնագիտության էությունը, առավելություններն ու թերությունները, հակիրճ ներկայացնել «մենեջեր» հասկացության առաջացումն ու էվոլյուցիան, ուսումնասիրել աշխատաշուկայում մենեջերի նկատմամբ առկա պահանջարկը:

Сюзанна ПЕТРОСЯН

Качества менеджера как основной фактор для эффективного управления в условиях рыночной экономики

Ключевые слова: менеджмент, менеджер, система управления, руководитель

Цель данной статьи - исследование одной из важнейших проблем современного менеджмента, а именно какие характеристики, способности должен иметь современный менеджер, чтобы быть востребованным в рынке труда, потрясающим образом выполнять свою работу, решать проблемы с которыми он сталкивается, повысить конкурентоспособность. Наша задача – выявить суть профессии менеджера, ее преимущества и недостатки, кратко представлять происхождение и эволюция понятия “менеджер”, на основе статистических данных исследовать спрос современного менеджера в рынке труда, выявить те характеристики и способности, которые просто необходимы для того, чтобы быть востребованным и конкурентоспособным менеджером.

Syuzanna PETROSYAN

Qualitative characteristics of managers as basic factor for effective management under conditions of market economy

Key words: management, manager, management system, leader

The purpose of the present article is to study one of the most important problems of modern management, i.e. what are the characteristics and skills that a modern manager must have in order to be in demand in the labor market, to be able to do his job brilliantly, to solve the problems raised before him and to increase competitiveness. Our task is to identify the essence, advantages and disadvantages of the manager's profession, to briefly present the emergence and evolution of the concept of "manager", on the basis of statistics to study the available demand for the modern manager in the labor market and what requirements are put before him, as well as to separate the features and abilities, which are just a necessity to be a demanded and competitive manager.

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՌԻՍԿԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

Քնարիկ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

տ. գ. թ., ՀՊՏՀ Մակրոէկոնոմիկայի ամբիոնի դոցենտ

Նարինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀՊՏՀ, ՏԿՄՏՀ ֆակուլտետի մագիստրանտ

Բանալի բառեր. պետական պարտք, ռիսկ, կառավարում, արդյունավետություն, փոխարժեք, տոկոսադրույք

Ներածություն: Պետական պարտքի կառավարման տակ հաճախ նկատի ունենք պետական պարտքի ձևավորման և դրա սպասարկման գործընթացում առաջացող ռիսկերի կառավարումը՝ դրանց չեցոքացումը կամ նվազեցումը: Առանձնացվում են պետական պարտքի կառավարման գործընթացում դիտարկվող վերաֆինանսավորման, տոկոսադրույքի, փոխարժեքի և գործառնական ռիսկերը: Հոդվածում հեղինակներն անդրադարձ են կատարել Հայաստանում պետական պարտքի կառավարման գործընթացքում դրսե-վորվող ռիսկերի վերոնշյալ խմբերին, իրականացրել դրանց գնահատումը և առաջարկել այդ ռիսկերի չեզոքացման հնարավոր ուղիներ: Հետազոտություն-նր կարող է հետաքրքիր լինել ոլորտի նկատմամբ հետաքրքրություն դրսևո-րող անհատների, հետազոտողների և ոլորտային քաղաքականությունը մշա-կող կառույցների համար:

Հեղազոտության մեթոդաբանություն: Հոդվածում կիրառվել են տընտեսագիտությանը հայտնի ընդհանուր գիտական մեթոդներ և եղանակներ: Մասնավորապես՝ կիրառվել են համեմատական, գիտական անալիզի, նկարագրական, ինդուկցիայի, դեդուկցիայի, գիտական վերացարկման, գրաֆիկական և այլ մեթոդներ: Աշխատանքում օգտագործվել են բնագավառի հեղինակավոր մասնագիտական աշխատությունները, արտաքին պետական պարտքին առնչվող տարբեր հրապարակումներ:

Գրականության ակնարկ: Պետական պարտքի կառավարման հիմնախնդիրը միշտ էլ կարևորվել է ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող երկրների կողմից: Այս հիմնախնդրին անդրադարձել են աշխարհի բազմաթիվ երկրների տնտեսագետներ, որոնք փորձել են ներկայացնել պարտքի կառավարման վերաբերյալ իրենց տեսլականը կամ նորովի սահմանել այն: Պետական պարտքի կառավարման գործընթացում կարևոր նշանակություն

ունեցավ Փարիզյան ակումբի ստեղծումը, որին անդրադարձել և պարտքի վերաձևակերպման գործընթացում նրա ունեցած դերն է ներկայացրել Ա. Սարգրսյանցն իր աշխատանքում¹: Հայաստանյան փորձագետները նույնպես անդրադարձել են պետական պարտքի կառավարման հիմնախնդրին: Մասնավորապես՝ «Շուկայական տնտեսության հիմունքները» գրքում, անդրադառնալով պարտքի կառավարման խնդրին, նշվում է, որ պարտք ներգրավելիս յուրաքանչյուր երկրի կառավարություն պետք է հաշվի առնի այն կարևոր հանգամանքը, որ պարտքի ներգրավման արդյունքում ստեղծված հավելյալ արդյունքը հնարավորություն տա սպասարկել այն²: Պարտքի արժույթային կառուցվածքի, ինչպես նաև դրա՝ լողացող ու ֆիքսված տոկոսադրույքներով լինելու խնդրին են անդրադարձել Գրիգորյանը և Հակոբյանն իրենց «Արտաքին պարտքի կառավարման հիմնախնդիրները» հոդվածում³:

Որքան էլ մեծածավալ են միջազգային ասպարեզում պետական պարտքի և դրա կառավարման վերաբերյալ ուսումնասիրությունները, միևնույն է, դրանք չեն կարողացել ստեղծել մեկ միասնական այնպիսի կառավարման մեխանիզմ, որը հնարավորություն կտար ապահովել պարտքի կառավարման արդյունավետությունը: Ուստի լավագույն տարբերակը կարելի է համարել կառավարման ազգային մեխանիզմների ստեղծումը՝ հիմքում ունենալով հաջողված երկրների փորձը: Պետական պարտքի կառավարման շատ հարցեր բանավիճային են, հետևաբար ոլորտի վերաբերյալ իրականացվող հետազոտությունները շարունակում են ունենալ մեծ կարևորություն: Հիմք ընդունելով նաև վերջին տարիներին ՀՀ պետական պարտքի կառուցվածքում նկատվող տեղաշարժերը՝ կարող ենք փաստել, որ սույն հետազոտությունը կարող է արժեքավոր աղբյուր և ուղղորդիչ գործոն լինել պարտքի կառավարման ոլորտում իրականության գնահատման և նոր ուղիների առաջադրման համար:

Վերլուծություն: Առանձնացվում են պետական պարտքի կառավարման գործընթացում դիտարկվող վերաֆինանսավորման, տոկոսադրույքի, փոխարժեքի և գործառնական ռիսկերը: ՀՀ կառավարության պարտքի առկա պորտֆելը, ընդհանուր առմամբ, կրում է վերաֆինանսավորման ցածր ռիսկ, քանի որ 2019թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ հաջորդ տարվա, այ-

¹ Саркисянц А. Г. Парижский и Лондонский клубы: реструктуризация долга, 2002

² Մարկոսյան Ա., Սաֆարյան Ռ., «Շուկայական տնտեսության հիմունքները», 2002

³ Գ. Գրիգորյան, Ա. Հակոբյան, Արտաքին պարտքի կառավարման հարցեր, Եր., 2014

սինքն 2020թ. ընթացքում մարվող պարտքի կշիռը կազմել է ընդամենը 7.0%, որն աճել է 2.0 տոկոսային կետով՝ հիմնականում պայմանավորված 2020թ. մարվող եվրապարտատոմսերով, ինչպես նաև արտաքին վարկերի մարումների կշռի աճով¹: Վերաֆինանսավորման ռիսկն առավել արտահայտված է 2025թ. և 2029թ.¹ պայմանավորված թողարկված եվրապարտատոմսերի մարումներով, որոնք համապատասխանաբար կազմում են տվյալ տարում մարվող պարտքի 59.1%-ը և 59.3%-ը²: Հետևաբար, անհրաժեշտ է նախապես գնահատել մարումների իրականացման հարցում առաջացող հնարավոր ռիսկերը, իրականացնել համապատասխան քայլեր առաջացող բոլոր ռիսկերը չեզոքացնելու և առանց ժամկետների խախտման մարումն իրականացնելու համար: Պարտքը կառավարող մարմինների խնդիրը պետք է լինի նաև գնահատել այն հնարավոր տնտեսական արդյունքները, որոնք մենք ենթադրաբար կորցնելու ենք այդ մարումներն իրականացնելու համար անհրաժեշտ միջոցները հատկացնելիս:

Հայաստանի պետական պարտքը համեմատաբար մեծ էր նախորդ դարի 90-ականների վերջին և 1999-2000թթ. գտնվում էր ՀՆԱ-ի 49% մակարդակում³: Արդեն այդ մակարդակում Հայաստանը պարտքի սպասարկման հետ կապված խնդիրների էր առերեսվում և գույք պարտքի դիմաց գործարքի օգնությամբ թեթևացրեց պետական բյուջեի վրա ընկնող բեռը⁴: Վերը ներկայացվածը վկայում է, որ պարտքի մեծության վերաբերյալ տեղեկատվությունը, որը սովորաբար ներկայացնում է պարտքը որպես ՀՆԱ-ի տոկոս, կարևոր է, բայց բավարար չէ պարտքի ծանրության վերաբերյալ պատկերացում կազմելու համար: Հայաստանի պետական պարտքի ժամկետայնությունը, հիմնականում միջազգային ֆինանսական կառույցներից ստացվող վարկերի ժամկետայնությամբ պայմանավորված, գրեթե միշտ բավական երկար է եղել: Սակայն 2013թ.-ից հետո պետական պարտքի մարումը մնացած միջին ժամկետը նվազում է: Նվազում արձանագրվում է

¹ ՀՀ ֆիննախ. կայքէջ, հաշվետվություններ և վիճակագրություն, Ամսական ամփոփ տեղեկագիր, https://www.minfin.am/hy/page/amsakan_ampop_teghekagir/

² ՀՀ կառավարության պարտքի կառավարման 2021-2023 թթ. ռազմավարական ծրագիր, https://minfin.am/hy/page/partqi_razmavarutyun/

³ ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե, Տվյալների բանկ, Ազգային հաշիվներ և Համախառն ներքին արդյունք, <https://armstatbank.am/pxweb/hy/ArmStatBank/>

⁴ «Պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենք, 2002, www.parliament.am/legislation.php=arm

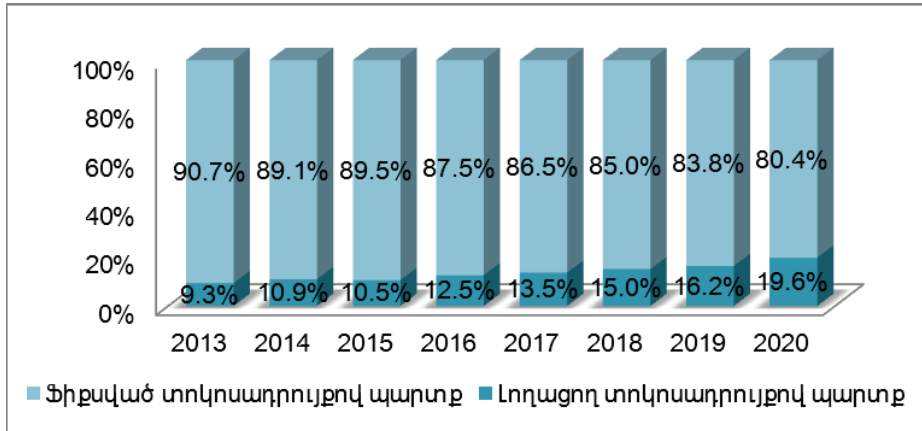
գրեթե բոլոր գործիքների դեպքում, բացառությամբ ՀՀ դրամով գնանշված պետական պարտատոմսերի: Այսպես, եթե ռազմավարական նպատակը պարտքի մինչև մարումը մնացած միջին ժամկետը 8-11 տարի ժամանակահատվածում պահելն¹ է, ապա 2016թ. դեկտեմբերի 9.2 տարի ցուցանիշից, 2017թ.-ի դեկտեմբերին այն իջել է մինչև 9.0 տարվա, իսկ 2020թ.-ի վերջում կազմել է 8.8տարի²: Սա նշանակում է, որ վերջին երկու տարիներին Հայաստանի պարտքի միջին ժամկետայնությունը կես տարով նվազել է: Պարտքի մինչև մարում մնացած միջին ժամկետայնության ներկա ցուցանիշը՝ 8.8 տարի, թեև վատ ցուցանիշ չէ, այնուամենայնիվ վտանգավոր է դրա շարունակական տատանվող բնույթը (առանձին տարիների դիտվում է աճ, իսկ որոշ տարիների՝ անկում): Սա նշանակում է, որ եթե նախկինում Հայաստանը պարտքը պետք է մարեր միջինում մոտավորապես 9.2 տարի հետո, ապա այժմ՝ 8.8 տարի հետո: Ներգրավվող յուրաքանչյուր նոր պարտավորություն, որի ժամկետայնությունը 8.8 տարուց պակաս կլինի, կնվազեցնի պարտքի՝ մինչև մարում մնացած միջին ժամկետայնությունը: Հետևաբար պետական պարտքի կառավարումն իրականացնող մարմինների համար առաջնային պետք է լինի պարտքի ժամկետայնության հնարավոր կրճատման հետ կապված խնդիրների լուծումը: Ուստի ցանկացած նոր պարտք ներգրավելիս պետությունը ոչ միայն այն պետք է դիտարկի որպես միջոց այս կամ այն նպատակը իրականություն դարձնելու համար, այլև որպես ռիսկ հետագայում նոր պարտք ներգրավելու և արդեն իսկ առկա պարտքը մարելու համար: Այսինքն՝ պարտքի ներգրավման ժամանակ անհրաժեշտ է հստակ և համակողմանիորեն գնահատել պարտքի սպասարկման ժամկետների հետ կապված խնդիրները, որպեսզի նվազագույնի հասցվի պարտքի վերաֆինանսավորման ռիսկը: Պետական պարտքի կառավարման գործընթացում մեր կողմից դիտարկվող մյուս գործոնը *տոկոսադրույքի ռիսկն* է: Նկատվում է պետական պարտքի թանկացում: 2000-2008թթ. ՀՀ կառավարության պարտքի կառուցվածքում ֆիքսված տոկոսադրույքով պարտքի կշիռն աստիճանաբար աճել է՝ հասնելով 98.4%-ի: 2009թ. համաշխարհային ֆինանսական

¹ ՀՀ կառավարության պարտքի կառավարման 2021-2023 թթ. ռազմավարական ծրագիր, https://minfin.am/hy/page/partqi_razmavarutyun/

² ՀՀ կառավարության պարտքը 2020թ.-ի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ, Ամսական ամփոփ տեղեկագիր,

https://www.minfin.am/website/images/files/Monthly_Report_December_2020_am.pdf

ճգնաժամի ազդեցությունը մեղմելու նպատակով ՀՀ կառավարության՝ ՌԴ-ից 500 միլիոն ԱՄՆ դոլարի լողացող տոկոսադրույքով վարկ ներգրավելու հետևանքով այդ ցուցանիշն էապես նվազել է և կազմել է 75.3%:

Գծապատկեր 1. ՀՀ պետական պարտքի կառուցվածքն ըստ տոկոսադրույքի¹

2013թ. ֆիքսված տոկոսադրույքով եվրապարտատոմսերի թողարկման և վերը նշված լողացող տոկոսադրույքով վարկն ամբողջությամբ մարելու արդյունքում ֆիքսված տոկոսադրույքով պարտքի կշիռը կրկին աճել է: Միջազգային վարկատուների կողմից վերջին տարիներին վերանայվել են նախկինում տրամադրված և, հատկապես, նոր տրամադրվող վարկերի պայմանները՝ մեծացնելով լողացող տոկոսադրույքով վարկերի կշիռը: ՀՀ կառավարության պարտքի կառուցվածքում 2019թ. դրությամբ ֆիքսված տոկոսադրույքով պարտքի կշիռը կազմել է 83.8%², 2020թ-ի վերջին՝ 80.4%, իսկ 2021թ. հունվարի 31-ի դրությամբ՝ 80.5%³: Ակնհայտորեն նկատելի է, որ 2019թ.-ից հետո ֆիքսված տոկոսադրույքով պարտքի կշիռը նվազել է ավելի քան 3%-ով, հետևաբար այս հանգամանքը առաջ է բերում արդեն նկատելի դարձող

¹ ՀՀ Կառավարության պարտքի ցուցանիշներ, <https://www.minfin.am/website/images/files/df2e49eb.xlsx>
² Պետական պարտքի մասին հաշվետվություն (2019թ.տարեկան), https://minfin.am/hy/page/tarekan_hashvetvutyunner/
³ ՀՀ կառավարության պարտքը 2020թ.-ի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ, Ամսական ամփոփ տեղեկագիր (դեկտեմբեր, հունվար), https://www.minfin.am/website/images/files/Monthly_Report_December_2020_am.pdf, https://www.minfin.am/website/images/files/Monthly_Report_January_2021_am.pdf

տոկոսադրույքի ռիսկը՝ լողացող տոկոսադրույքով պարտքի կշռի ավելացմամբ պայմանավորված: Պետական պարտքը կառավարող մարմինների համար ներկայումս նպատակային պիտի դառնա այնպիսի մեխանիզմների մշակումը, ինչը հնարավորություն կտա վերականգնել ֆիքսված տոկոսադրույքով վարկերի նախկին կշիռը կամ էլ գոնե բացառել դրա հետագա կրճատման միտումը, հակառակ դեպքում պետությունը պարտքի մարման գործընթացում կարող է բախվել այնպիսի խնդրի, երբ նախկինում վերցված «էժան» վարկը մարման ընթացքում դառնում է մի քանի անգամ ավելի թանկ՝ ռիսկի տակ դնելով անգամ պետության հետագա վճարունակությունը և նոր պարտքեր ներգրավելու հնարավորությունը:

Անդրադառնալով ՀՀ պետական պարտքի արժույթային կառուցվածքին՝ նշենք, որ 2000 թվականից ի վեր SDR-ով ներգրավված պարտքի կշիռն աստիճանաբար նվազել է՝ 2019թ. վերջի դրությամբ կազմելով 21.1%: Նվազել է նաև ճապոնական իենով ներգրավված պարտքի կշիռը՝ 2018թ. 3.7%-ի դիմաց կազմելով 3.3%: ԱՄՆ դոլարով ներգրավված պարտքի կշիռն աստիճանաբար աճել է՝ կազմելով 43.9%¹: Աճել է նաև եվրոյով ներգրավված պարտքի կշիռը՝ նախորդ տարվա 9.2%-ի դիմաց կազմելով 10.6%: Դա հիմնականում պայմանավորված է նրանով, որ 2019թ. ստորագրված հինգ վարկային համաձայնագրերի արժույթը եղել է եվրոն, որոնցից չորսը, լինելով բյուջետային աջակցության վարկային համաձայնագրեր՝ 131.4 մլն եվրո ընդհանուր գումարով, ամբողջությամբ մասհանվել են 2019թ. ընթացքում: ՀՀ դրամով ներգրավված պարտքի ծավալը նախորդ տարվա նկատմամբ աճել է 16.8%-ով, որի արդյունքում ՀՀ կառավարության պարտքի արժույթային կառուցվածքում 2019թ. վերջի դրությամբ ՀՀ դրամով ներգրավված պարտքի կշիռը կազմել է 20.8%: SDR-ով ներգրավված վարկերի կշիռը, իրականացված մարումների արդյունքում, նախորդ տարվա 24.1%-ից նվազել է և կազմել է 21.0%²: Ինչ վերաբերում է 2020թ-ին պարտքի արժույթային կառուցվածքին, ապա կարող ենք նկատել, որ արժույթային հարաբերակցության մեջ դիտվել են

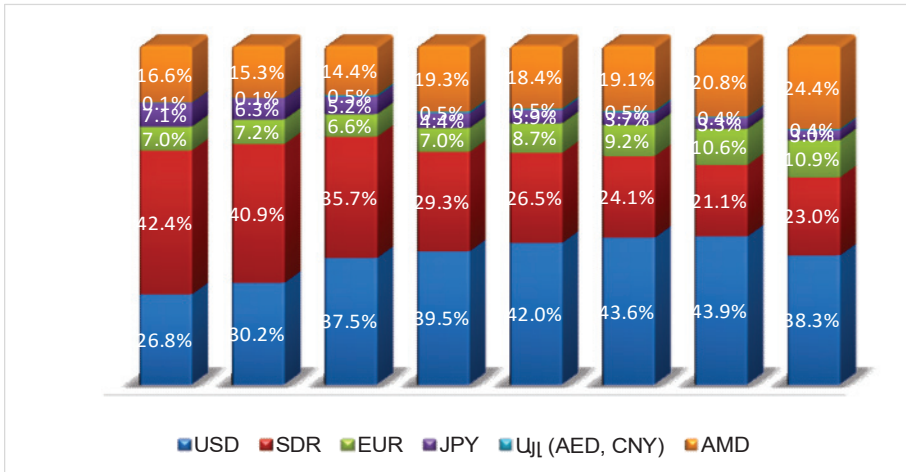
¹ՀՀ ֆինանսների նախարարության կայքէջ, հաշվետվություններ և վիճակագրություն, Տարեկան հաշվետվություններ, 2010-2019,

https://www.minfin.am/hy/page/tarekan_hashvetvutyunner/

²ՀՀ ֆինանսների նախարարության կայքէջ, Պետական պարտքի մասին հաշվետվություն (2019թ. տարեկան),

https://minfin.am/hy/page/tarekan_hashvetvutyunner/

տեղաշարժեր: Մասնավորապես՝ նկատելի է դոլարով ներգրավված պարտքի տեսակարար կշռի շուրջ 5,6%-ով անկում միննույն ժամանակ աճել է դրամով ներգրավված պարտքի ծավալը շուրջ 3,6%-ով, ինչը բավական կարևոր է արժույթային ռիսկի նվազեցման տեսանկյունից, քանի որ դոլարի փոխարժեքի տատանումները զգալիորեն ազդում են ՀՀ պետական պարտքի սպասարկման ցուցանիշների վրա:

Գծապատկեր 2. ՀՀ կառավարության պարտքի արժույթային կառուցվածքը 2013-2020թթ-ին (%-ով)¹

Մյուս նկատելի տեղաշարժը կապված է SDR-ով ներգրավված պարտքի տեսակարար կշռի աճի հետ, քանի որ, մեր կարծիքով, պարտքի արժույթային կառուցվածքում առավել նախընտրելի է դրամից հետո ունենալ SDR-ի ավելի բարձր տեսակարար կշիռ, քան այլ արժույթի, քանի որ լինելով արժույթային զամբյուղ՝ SDR-ն ավելի քիչ տատանողական է, հետևաբար նաև առավել քիչ ռիսկային է մյուս արժույթների համեմատ:

Եզրակացություն: Պետական պարտքի արժույթային կառուցվածքում դիտվող այս փոփոխությունները հաշվի առնելով՝ կարող ենք նշել, որ SDR-ով ներգրավված վարկերի տեսակարար կշռի նվազումը 2019թ.-ի վերջին և դոլարով ներգրավված վարկերի տեսակարար կշռի աճը արճույթային ռիսկի

¹ՀՀ Կառավարության պարտքի ցուցանիշներ, <https://www.minfin.am/website/images/files/df2e49eb.xlsx>

տեսանկյունից կարելի է դիտարկել որպես ռիսկի աճ, քանի որ SDR-ը արժու-
թային զամբյուղ է և ընդհանուր առմամբ փոխարժեքային տատանումների
ֆոնին այն կարելի է համարել ամենահուսալիներից մեկը, քանի որ գործնա-
կանում դժվար է պատկերացնել մի այնպիսի իրավիճակ, երբ զամբյուղում
առկա բոլոր արժույթների փոխարժեքները միանգամից կտատանվեն նույն
ուղղությամբ, այնինչ դոլարային արտահայտությամբ վարկերի տեսակարար
կշռի աճը նորից բարձրացնում է արժութային ռիսկը՝ համաշխարհային տըն-
տեսության մեջ առկա քաղաքական և տնտեսական մի շարք գործոնների ազ-
դեցությամբ դոլարի փոխարժեքի հնարավոր տատանումներով պայմանա-
վորված: Հետևաբար ՀՀ պետական պարտքի արժութային կառուցվածքի
նման տեղաշարժը կարող ենք որակել ոչ նպատակահարմար և ռիսկային:
Ուստի ևս մեկ խնդիր է դրվում պարտքը կառավարող մարմինների առջև սա-
կայն արդեն արժութային ռիսկի կառավարման հարցում: Անհրաժեշտ է մշա-
կել այնպիսի գործիքակազմ, որը կբացառի տատանման բարձր ռիսկեր ու-
նեցող արժույթներով վարկերի տեսակարար կշռի աճը ընդհանուր պարտքի
կազմում:

2020թ. տարեվերջին, սակայն, պետական պարտքի արժութային կա-
ռուցվածքում տեղի ունեցող տեղաշարժերը կարելի է 2019թ. համեմատ դրա-
կան որակել, քանի որ աճել են դրամով և SDR-ով վարկերի և նվազել դո-
լարով վարկերի տեսակարար կշիռն ընդհանուր պարտքի կազմում:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ յուրաքանչյուր պետության գոյության և միջազ-
գային ասպարեզում հեղինակության բարձրացման հիմքում կայուն և հավա-
սարակշռված տնտեսությունն ունենալն է, իսկ տնտեսական զարգացումն էլ
շղթայված է ոլորտային զարգացման արդյունավետ միջոցառումների իրակա-
նացմամբ, ուստի պարտքային քաղաքականությունն անհրաժեշտ է իրակա-
նացնել հիմքում ունենալով վերոնշյալ ռիսկերի հետագա աճը բացառող կամ
դրանք չեզոքացնող չափանիշներ:

Քնարիկ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Նարինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀՀ պետական պարտքի կառավարումը. ռիսկեր և մարտահրավերներ

Բանալի բառեր. պետական պարտք, ռիսկ, կառավարում, արդյունավետություն, փոխարժեք, տոկոսադրույք

Պետական պարտքի կառավարման կարևորագույն փուլերից մեկը ներգրավված արտաքին պետական վարկերի և փոխառությունների արդյունավետ օգտագործումն է: Պետական պարտքի ցուցանիշների արդյունավետության դիտարկման և գնահատման ընթացքում կարևորվում են պարտավորությունների ժամկետայնությունը, դրանց գինը (եկամտաբերությունը), պարտքի սպասարկման համար պահանջվող միջոցների մեծությունը, պարտքի մարումների գրաֆիկը, արժույթային կառուցվածքը և այլ ցուցանիշներ: Վերոնշյալ ցուցանիշների գնահատման արդյունքում էլ առանձնացվում են ՀՀ-ում պետական պարտքի կառավարման այն ռիսկերը, որոնց չեզոքացումը դառնում է ՀՀ պետական պարտքի կառավարման հիմնական նպատակը:

Knarik VARDANYAN, Narine PETROSYAN

RA Public Debt Management . risks and challenges

Key words. government debt, risk, management, efficiency, exchange rate, interest rate

One of the most important stages of public debt management is the efficient use of borrowed foreign government loans and borrowings. During the monitoring and evaluation of the efficiency of public debt indicators, the maturity of liabilities, their price (yield), the amount of funds required for debt service, debt repayment schedule, currency structure and other indicators are used. As a result of the evaluation of the above-mentioned indicators, the risks of public debt management in the Republic of Armenia are singled out, the neutralization of which becomes the main goal of the state debt management of the Republic of Armenia.

Кнарик ВАРДАНЯН, Нарине ПЕТРОСЯН

Управление государственным долгом РА . риски и проблемы

Ключевые слова: государственный долг, риск, управление, эффективность, обменный курс, процентная ставка

Одним из важнейших этапов управления государственным долгом является эффективное использование привлеченных иностранных государственных займов и займов. При мониторинге и оценке эффективности показателей государственного долга используются срок погашения обязательств, их цена (доходность), размер средств, необходимых для обслуживания долга, график погашения долга, валютная структура и другие показатели. В результате оценки вышеперечисленных показателей выделены риски управления государственным долгом в Республике Армения, нейтрализация которых становится основной целью управления государственным долгом Республики Армения.

ՀԱՐԿԵՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԻ ՓՈԽԿԱՊԱԿՑՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Էմմա ԹԱՎԱԴՅԱՆ

ՀՊՏՀ ֆինանսների ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. ֆիսկալ, սոցիալական, խթանիչ գործառույթներ, հարկերի դրույքաչափ, հարկային համակարգի սկզբունքներ, հարկերի դինամիկան

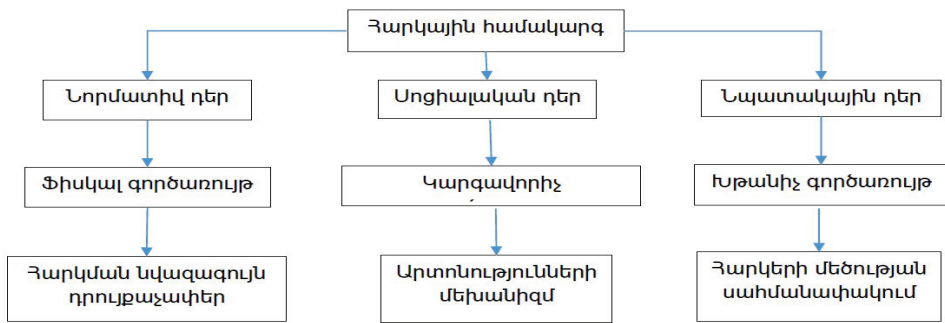
Ներածություն: Ֆիսկալ, կարգավորիչ, խթանիչ գործառույթները փոխկապակցված են և անհրաժեշտություն է առաջանում դրանց համակարգել: Հատկապես մեր կարգի երկրներում, որտեղ պետությունը փաստացի ձգտում է մաքսիմալ ֆիսկալ արդյունքին՝ պետությունը պարտավոր է ակտիվ կիրառել հարկերի կարգավորիչ և խթանիչ գործառույթները: Առաջնային խնդիր է բարձրացնել տնտեսական գրավչությունը այն ոլորտներում, որոնք առաջին հերթին ապահովում են տնտեսական աճը, պատրաստի արտադրանքի արտահանումը, զբաղվածությունը և, իհարկե, անվտանգությունը, այդ թվում, տնտեսական անվտանգությունը: Դրանով իսկ իրականացվում է նաև հարկերի խթանիչ գործառույթը՝ ուղղված տնտեսական աճի տեմպերի մեծացմանը: Կարգավորիչ և խթանիչ գործառույթների արդյունավետ կիրառումը իր հերթին նպաստում է ֆիսկալ գործառույթի հնարավորությունների մեծացմանը:

Հեղազոտության մեթոդաբանությունը: Հետազոտության համար հիմք են հանդիսացել տարբեր երկրների հարկային համակարգերի վերլուծությունը, իրականացվող հարկային քաղաքականությունը, հարկային ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենքները՝ իրավական ակտերը: Կիրառվել են համակարգային, համեմատական, գրաֆիկական վերլուծության մեթոդներ: Դրանց հիման վրա համակարգվել են հարկային սկզբունքները և գործառույթները: Վերլուծվել է հարկերի դրույքաչափերը և դրանց դինամիկան: Ներկայացվել են հարկային գործառույթների ուղեցույցները:

Գրականության ակնարկ: Հարկերի գործառույթները, ունենալով նորմատիվ, սոցիալական և նպատակային դեր, ուսումնասիրվել են թե՛ տեղական, թե՛ արտասահմանյան հետազոտողների կողմից: Սույն հոդվածի տեղեկատվության հիմք են հանդիսացել արտերկրի աղբյուրները, որտեղ հիմնավորվում է, որ տնտեսության հարկային համակարգի կարգավորման հիմ-

նական գործառույթներն են՝ արդյունավետորեն ձևավորել պետական բյուջեի եկամուտները, վերաբաշխել պետական միջոցները և նպաստել տնտեսական աճին, զբաղվածության մակարդակի բարձրացմանը (Глухов В.В., Дольде И.В. «Налоги: теория и практика» Санкт-Петербург, 2002г., Кугаенко А.А., М.П. Белянин «Теория налогообложения». М., 2019г., «Налоги и налогообложение» Под. ред. В.Ф. Тарасовой -М., 2018г., Финансы: Под ред. В. В. Ковалёва. – М.: Юрайт, 2011): Ուսումնասիրվել է հարկային ծանրաբեռնվածության սահմանափակումը (Buchanan J.M., Dwight L.R. Politics, Time and the Laffer Curve // Journal of Political Economy. – 1982. – V. 90. N4, Monissen H.G. Explorations of the Laffer Curve – 1999, Gareth D. Myles Taxation and Economic Growth//Fiscal Studies – 2000 vol. 21, no. 1): Հոդվածի տեղեկատվության հիմք են հանդիսացել նաև ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի, ՀՀ ԿԲ-ի պաշտոնական տեղեկագրերը, Համախարհային բանկի, Արժույթի միջազգային հիմնդրամի նյութերը:

Վերլուծություն: Սույն հոդվածի նպատակն է վերլուծել հարկերի դերը և դրանց գործառույթների փոխկապվածությունը: Հարկային համակարգի սկզբունքների ազդեցությունը ֆիսկալ, կարգավորիչ, խթանիչ գործառույթների վրա: Հարկերի դերը, գործառույթները և դրանց փախկապվածությունը ներկայացվել է հետևյալ աղյուսակի տեսքով¹

Հարկերի նվազագույն դրույքաչափի ուղեցույցը դա պետության հիմնական խնդիրների կատարումն է՝ անվտանգության ապահովում, պետական ապարատի գործունեության արդյունավետ իրականացում, առողջապահության, կրթության, գիտության ծախսերի պատշաճ մակարդակի ապահովում:

¹ Աղյուսակը կազմված է հեղինակի կողմից:

Հարկերի վերին սահմանը չպետք է խոչընդոտի տնտեսության զարգացմանը՝ տնտեսական աճի տեմպի մեծացմանը, ՀՆԱ-ի կառուցվածքի բարելավմանը, առևտրային հաշվեկշռի բարելավմանը, զբաղվածության աճին: Եթե հարկերի նվազագույն մեծությունը գերազանցում է նշված վերին սահմանափակումը, ապա ելնելով հարկերի խթանիչ գործառույթի կատարման անհրաժեշտությունից՝ խնդիր է առաջանում կրճատել նույնիսկ այդ նվազագույն ծախսերը: Իհարկե դա չի վերաբերվում անվտանգության ապահովման ծախսերին: Հարկային առանցքային գործառույթները իրականացնելու համար կարևոր է հարկային վարչարարության ժամանակ կիրառել հարկային համակարգի սկզբունքները: Հարկային համակարգի սկզբունքները խըմբավորվում են հետևյալ ձևով՝

- պարտավորության սկզբունքը: Այս սկզբունքը ենթադրում է հարկեր վճարելու պարտավորություն, հարկադրանք և անխուսափելիություն:

- արդարության սկզբունքը: Ըստ այդ սկզբունքի, նույնացվում և վերահրսկվում է երկու պայման. Հորիզոնական արդարություն, ինչը նշանակում է, որ իրավաբանական և ֆիզիկական անձինք, որոնք հավասար պայմաններում են հարկվող օբյեկտների համար, վճարում են նույն հարկերը, իսկ ուղղահայաց արդարությունը՝ վճարների արդար վերաբաշխում. հարուստները վճարում են համամասնորեն ավելի շատ հարկեր, քան աղքատները.

- որոշակիության սկզբունքը: Դա նշանակում է հարկ վճարողների հարկեր վճարելու պարտավորությունների կատարման կանոնները պետք է որոշվեն նորմատիվ իրավական ակտերով՝ նախքան հարկային ժամանակահատվածի սկիզբը.

- հարկատուների արտոնության (հարմարության) սկզբունքը: Դա ենթադրում է հարկային սուբյեկտների կողմից հարկեր վճարելու հարմարավետություն: Հարմարության առաջնությունը հարկատուների թիկունքում է, և ոչ թե հարկային ծառայությունների:

- խնայողականության սկզբունքը: Հարկային համակարգը պետք է լինի խնայողական կամ արդյունավետ, այսինքն՝ հարկերի հավաքագրման ծախսերը պետք է կազմեն հարկային եկամուտների գումարի փոքր մասը.

- համաչափության սկզբունքը: Ենթադրվում է, որ հարկային բեռի սահման է որոշվել և գնահատվել համախառն ներքին արդյունքի նկատմամբ.

¹ Финансы: Под ред. В. В. Ковалёва. – М.: Юрайт, 2011. – С. 55.

- շարժունակության (առանձգականության) սկզբունքը: Հարկային համակարգի՝ պետության արտահերթ և լրացուցիչ ծախսերի դեպքում փոփոխվելու ունակությունն է՝ ելնելով պետության կարողություններից և նրա սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության նպատակներից.

- միանվագ հարկման սկզբունքը: Սկզբունքի իմաստն այն է, որ միևնույն օբյեկտը հարկվի մեկ տեսակի հարկով միայն մեկ անգամ՝ նշված հարկման ժամանակահատվածի համար.

- կայունության սկզբունքը: Սա վերաբերում է ներկայիս հարկային համակարգի կայունությանը ժամանակի ընթացքում, բարեփոխումների հետ զուգորդվում է պարբերական փոփոխականությամբ (զարգացած երկրներում նորմալ միջակայքը 3-5 տարի է).

- օպտիմալության սկզբունքը: Այս սկզբունքը ենթադրում է հարկերի հարկաբյուջետային գործառույթի իրականացման, տնտեսական աճի համար նախադրյալներ ստեղծելու, սոցիալական արդարության հաստատման տեսանկյունից աղբյուրի և օբյեկտի հարկման օպտիմալ ընտրություն.

- արժեքային արտահայտության սկզբունքը: Սա վերաբերում է հարկման դրամավարկային բնույթին, ինչը նշանակում է, որ հարկերը պետք է հաշվառվեն միայն դրամական ձևով, այլ ոչ թե, օրինակ, փոխհատուցման միջոցով.

- միասնության սկզբունքը: Միասնությունը ենթադրում է հարկային համակարգի գործարկում ամբողջ հանրապետությունում, ինչպես նաև բոլոր իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց համար:

Հարկային համակարգի սկզբունքները անհրաժեշտ է իրականացնել հարկերի գործառույթների միջոցով: Համակարգենք տվյալ սկզբունքները ըստ համապատասխան գործառույթների: Պարտավորության սկզբունքը պետք է իրականացվի ֆիսկալ գործառույթի միջոցով՝ նպաստելով պետական բյուջեի եկամտային մասի արդյունավետ ձևավորմանը: Արդարության սկզբունքը արտահայտվում է ֆիսկալ և կարգավորիչ գործառույթով: Դա, ֆիսկալ առումով, նշանակում է, որ նույն վիճակում և նույն գործունեությունը իրականացնող տնտեսվարողները պետք է ունենան հավասար ֆիսկալ պայմաններ, իսկ կարգավորիչ գործառույթը իրականացվում է հարկերի դրույքաչափերի տարբերությամբ՝ տարբեր կենսամակարդակ ունեցող հարկատուների համար: Որոշակիության սկզբունքը անհրաժեշտ է և ֆիսկալ, և կարգավորիչ

գործառույթները կատարելու համար, քանզի դրույքաչափերի հաճախակի փոփոխությունը բերում է փոխկապակցված գործառույթների ոչ արդյունավետ կատարմանը: Հարկատուների հարմարության սկզբունքը. նպաստում է ֆիսկալ գործառույթը արդյունավետ իրականացմանը: Խնայողականության սկզբունքը անհրաժեշտ է, որպեսզի ֆիսկալ գործառույթը իրականացվի արդյունավետ, նվազագույն ծախսերով: Համաչափության սկզբունքը նպաստում է հարկերի խթանիչ և կարգավորիչ դերի գործառույթի կատարմանը: Առածգականության սկզբունքը անհրաժեշտ է ֆիսկալ գործառույթի ճկունությունը ապահովելու համար: Միանվագ հարկման սկզբունքը անհրաժեշտ է, որպեսզի ֆիսկալ գործառույթը իրականացվի արդարացի: Կայունության սկզբունքը անհրաժեշտ է ֆիսկալ գործառույթի ոչ հաճախակի փոփոխությունը ապահովելու համար, որպեսզի տնտեսավորող սուբյեկտները ունենան հստակ խաղի կանոններ: Օպտիմալության սկզբունքը նպաստում է ֆիսկալ, կարգավորիչ, խթանիչ գործառույթների արդյունավետ համակարգմանը և համադրմանը: Արժեքային արտահայտության սկզբունքը անհրաժեշտ է ֆիսկալ գործառույթի հստակ կազմակերպման համար: Հարկերը պետք է վճարվեն արժեքային տեսքով, ընդ որում ազգային արժույթով: Միասնության սկզբունքը նպաստավոր է ֆիսկալ և կարգավորիչ գործառույթի արդար իրականացման համար: Նույն գործունեություն իրականացնող հարկատուները նույն տարածքում պետք է հարկվեն համաչափ և ստանան արտոնություններ համաչափ:

Տվյալ սկզբունքները, հարկերի գործառույթները արդյունավետ իրականացնելու համար պետք է կիրառվեն լիարժեք: ՀՀ-ում ֆիսկալ գործառույթի գերակշիռ մասը իրականացվում է հետևյալ հարկերի միջոցով՝ ավելացված արժեքի հարկի (ԱԱՀ)՝ 20%, շահութակարկի 18%, եկամտահարկի 23%: Տվյալ հարկերը ապահովում են պետական եկամուտների գերակշիռ մասը: 2019թ. և 2020թ. տվյալ հարկերը ապահովել են հարկային եկամուտների համապատասխանաբար 75.5% և 66.1%: Այդ առումով՝ չորրորդ ցուցանիշը ակցիզային հարկն է, որը 2020թ. կազմել է պետական բյուջեի եկամուտների 7.9%:

Ներկայացված ավելացվածված արժեքի հարկը, շահութահարկը, եկամտային հարկը, ակցիզային հարկը միջինում կազմում են հարկային եկամուտների գրեթե 90%-ը (34%+16%+30%+9%): Այլ հարկային եկամուտները՝ մասնավորապես պետական տուրքը, պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարները, մաքսատուրքը, հաստատագրված վճարները, ճանապարհ-

հային հարկը, գումարային կազմում են հարկային եկամուտների միայն 10%-ը: Ֆիսկալ գործառույթի տեսանկյունից ՀՀ-ում առանձնանում է ավելացված արժեքի հարկը, որը դեռևս ապահովում է պետական բյուջեի հարկային մուտքերի ավելի քան 30%-ը¹: Քանի նոր ԱԱՀ-ը արտահանողները վճարում են ըստ սպառման տեղի, այդ իսկ պահառով արտահանողների համար ԱԱՀ-ի դրույքաչափը խթանիչ գործառույթի տեսանկյունից դեր չունի: Շահութահարկի և եկամտահարկի դրույքաչափերի նվազումը, դրական անրադառնալով խթանիչ գործառույթի վրա 2019 թվականին բացասական չի անրադարձել ֆիսկալ գործառույթի վրա: Երկու հարկատեսակների առումով 2019թ. 2018թ. համեմատ ունենք աճ՝ շահութահարկի մասով 37.5%, իսկ եկամտահարկի մասով՝ 23.6%: 2020 թվականին այդ հարկատեսակներից մուտքերը նվազել են՝ պայմանավորված համաճարակով և պատերազմական դրությամբ: Մաքսատուրքը այդ տարիներին առավելագույնը եղել է 2017-2019թթ., համապատասխանաբար կազմելով՝ 72.564.8 (5.9%), 2018թ.՝ 80.235.9 (6%), 2019թ.՝ 95.146.7 (6.1%): Նվազագույն թիվը գրանցվել է՝ 2013-2014թթ.՝ 4.3% և 2020թ.՝ 4.4%: Մաքսատուրքը առաջին հերթին կատարում է ֆիսկալ գործառույթ՝ ապահովելով բյուջետային մուտքերի մի մասը, և կարգավորիչ գործառույթ՝ դրական անրադառնալով նման արտադրանքի արտադրությանը: Ըստ ՀՀ մաքսային օրենսգրքի 102-րդ հոդվածի, բոլոր ներմուծվող ապրանքների համար սահմանված է 0% կամ 10% մաքսատուրք²: Փաստացի 2019թ, և 2020թ. նշված հարկերը գումարած մաքսատուրք կազմել են 81.6% (6.1% + 75.5%): Մնացած հարկերը՝ գույքահարկը, հողի հարկը 2019-2020թթ. գումարային չեն գերազանցում միջինը չորս-երեք տոկոսը՝ մեկ տարվա հաշվով: Այսպիսով վերը նշված հարկերը և մաքսատուրքը ապահովում են պետական բյուջեի հարկային եկամուտների 95%-ը:

Ֆիսկալ գործառույթի տեսանկյունից նվազել է ԱԱՀ-ի դերը, տոկոսադրույքը ընդհանուրի նկատմամբ իջել է 38%-ից 30%: Հարկային մուտքերի աճի պայմաններում և դրույքաչափի 20% անփոփոխ լինելու պարագայում դա վկայում է, ֆիսկալ առումով, ուղղակի հարկերի դերի բարձրացման մասին, ինչը դրական երևույթ է: Քանզի տվյալ հարկերն են առաջին հերթին հանդիսանում ազդակ տնտեսության զարգացման վերաբերյալ: Հատկանշական է,

¹ Վերլուծությունը կատարվել է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալների հիման վրա
² <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1208&lang=arm>

որ եկամտահարկի և շահութահարկի նվազման պայմաններում, ինչը նպաստավոր է այդ հարկատեսակների խթանիչ գործառույթի տեսանկյունից, շահութահարկի մասնաբաժինը 2019թ.՝ 2010թ. նկատմամբ աճել է 10%-ից մինչև 15%: Իսկ 2018թ. նկատմամբ նույնպես արձանագրվել է աճ՝ հասնելով 12.7%-ից մինչև 15%: Նույն միտումը առկա է եկամտային հարկի մասով. այստեղ աճը նույնիսկ ավելի զգալի է 2010թ. նկատմամբ մասնաբաժինը աճել է 9.8%-ից մինչև 28.3%: Եկամտահարկի փաստացի նվազման պարագայում նրա մասնաբաժինը 2019թ. աճել է 23.6%-ով 2018թ. նկատմամբ, ինչը վկայում է, որ տվյալ հարկատեսակների դրույքաչափերի նվազումը դրական է անդրադարձել այդ հարկերի խթանիչ գործառույթի վրա՝ բացասական չանրադառնալով ֆիսկալ գործառույթի առումով: Մտահոգիչ է 2020թ. տվյալ ուղղակի հարկերի ոչ միայն մասնաբաժնի՝ տոկոսադրույքի նվազումը, այլ նաև բացարձակ թվերով տվյալ հարկերից պետական բյուջե մուտքերի պակասումը:

Հարկային եկամուտները տաս տարվա ընթացքում 2010-ից 2019 թ. աճել է 2.6 անգամ: Համեմատության համար վերցված է 2019թ. տվյալները, քանի որ 2020թ. վրա մեծ ազդեցություն է ունեցել համաճարակը և ռազմական դրությունը: Ավելացված արժեքի հարկի դրույքաչափը տաս տարվա ընթացքում մնացել է անփոփոխ: Սակայն դրա տոկոսը հարկային եկամուտներում իջել է 52.6%-ից մինչև 34.0%: Ընդ որում բացարձակ թվով այդ մուտքերը աճել են (506455.4 /301730,5) 1.7 անգամ: Այսինքն՝ ֆիսկալ առումով տվյալ հարկի մուտքերը աճել են, սակայն ընդհանուր հարկային եկամուտներում տվյալ հարկի բաժնեմասը նվազել է, ինչը կարելի է համարել դրական երևույթ, քանզի տնտեսական աճը բնութագրող ուղղակի հարկերի բաժինը (եկամտային հարկի և շահութահարկի բաժինը) աճել է: Ինչը վկայում է տընտեսության ամրացման մասին: Ավելացված արժեքի կորուստը մեկ տարվա ընթացքում՝ 2019 թվականի համեմատ նվազել են (471588,0/506455,4) 0.93, այսինքն 7%-ով: Ինչը համահունչ է ՀՀ տնտեսության անկման 7.8%-ին:

Շահութահարկի և եկամտային հարկի դրույքաչափերը փոփոխվել են: Շահութահարկը 2020թ. 20%-անոց դրույքաչափից փոփոխվել և դարձել է 18%: Տվյալ հարկատեսակի ֆիսկալ դերը նույնպես բավականին մեծ է: Սակայն այդ հարկատեսակի դրույքաչափի նվազեցումը դրական է անրադառնում խթանիչ գործառույթի առումով: Դա կնպաստի տնտեսության զարգացմանը և այդ առումով՝ ֆիսկալ տեսանկյունից պետական բյուջեն կորուստներ

չի ունենա: Չհակասելով այլ սկզբունքներին՝ շահութահարկի փոփոխությունը նպաստում է պարտավորության սկզբունքի, օպտիմալության սկզբունքի և կատարման սկզբունքի իրականացմանը: Շահութահարկը հարկային եկամուտներում նվազել է 2020թ.՝ 2019թ. համեմատ ($148763,3/233846,9=0.636$), այսինքն՝ ($100-63.6$) 36.4% -ով, ինչը ցույց է տալիս ոչ միայն հարկի ֆիսկալ գործառույթի թուլացման կամ պակասեցման մասին, այլ նաև տնտեսական գործունեության ակտիվության նվազման մասին: Փաստացի շահութահարկի դրույքաչափի նվազումը՝ 20%-ից 18%, տնտեսական պայմանների փոփոխության պարագայում լիարժեք չի դրսևորել իր խթանիչ գործառույթը: Համեմատելով այլ հարկերի հետ՝ տվյալ շահութահարկի 36.4%-ով նվազումը էական է: Ավելացված արժեքի հարկը նվազել է 7.8%-ով (նաև՝ $93.1+7.8=100$), իսկ եկամտահարկը 10%-ով ($411514,5/440771.0=0.94$): Տնտեսական պայմանների փոփոխության պարագայում եռաստիճան եկամտային հարկի դրույքաչափերից՝ 23%, 28% և 36%-ից անցում է կատարվել միաստիճան 23% դրույքաչափի: Նշենք, որ 2021թ. կկազմի 22%, 2022թ. կազմելու է 21%, 2023թ.՝ 20%:

Նույնիսկ իրավիճակի փոփոխության պայմաններում՝ եկամտային հարկը նվազել է 10%-ով: Ինչը համեմատելով այլ հարկային մուտքերի նվազման հետ, կարելի է եզրակացնել, որ եկամտային հարկի փաստացի նվազումը չի բերել կորուստների՝ ֆիսկալ առումով: Դա պայմանավորված է նաև նրանով, որ պակասել է կոռուպցիոն երևույթները՝ քանզի տոկոսադրույքի հարթ պայմաններում աշխատավարձի որոշակի մաս դուրս է եկել ստվերային դաշտից: Այդ առումով եկամտահարկը իր կարգավորիչ գործառույթը կատարելով նպաստել է նաև խթանիչ գործառույթի կատարմանը: Եկամտահարկի դրույքաչափի նվազումը դրական է անրադարձել հարկային գործառույթի համակարգի վրա: Տվյալ փոփոխությունը հատկապես դրական է անրադարձել պարտավորության սկզբունքին, որոշակի չափով հակասելով արդարության սկզբունքին, քանզի հարուստները պետք է ավելի շատ հարկվեն: Ելնելով արդարության սկզբունքից՝ նպատակահարմար է, որ հարուստները ավելի շատ հարկվեն: Սակայն մեր կարգի երկրներում, որտեղ կոռուպցիոն մակարդակը դեռևս բարձր է և մեծ է կանխիկ շրջանառությունը, այդպիսի փոփոխությունը արդյունավետ է, Այդ պայմաններում արդարության սկզբունքը, փաստացի նույնպես չի կատարվում, քանզի զգալի եկամուտներ այդ պարագայում գտնվում են ստվերում: Այս իրավիճակում նաև՝ ֆիսկալ գործառույթը

Հապես արդյունավետ է իրականացվում միաստիճան եկամտահարկի դեպքում՝ նպաստավոր անրադառնալով պարտավորության սկզբունքի իրականացման վրա: Եկամտահարկի հարթ դրույքաչափը՝ սոցիալական առումով ոչ միշտ է ընդունելի, սակայն մեր կարգի երկրներում, որտեղ առկա է կանխիկ շրջանառության բարձր տոկոս և բնակչության բացարձակ մեծամասնության եկամուտները Հապես չեն տարբերվում ու մեկ շնչի առումով համեմատելի են նվազագույն սպառողական զամբյուղի հետ:

Ակցիզային հարկը 2020թ. և 2019թ. համեմատ նվազել է 10.9%-ով: Ինչը պայմանավորված է տնտեսության ընդհանուր իրավիճակով՝ կապված համաճարակի և ռազմական դրության հետ, ինչպես նաև տվյալ հարկի կարգավորիչ գործառույթի ոչ հստակ կատարման հետ: Փաստացի կորուստը շահութահարկից 36.4% Հապես գերազանցում է եկամտային հարկի 10% կորուստը: Նշենք, որ հարկային եկամուտները մեկ տարում նվազել են (1385205,5 / 1464300,1) 5%-ով:

Եզրակացություններ: Հետազոտության արդյունքում կարող ենք եզրահանգել հետևյալը՝

• Ֆիսկալ և կարգավորիչ գործառույթները ուղեցույց են հարկման ներքին մակարդակը գնահատելու համար, քանզի դրանով լուծվում են պետության գործունեությունը ապահովող անհրաժեշտ խնդիրները: Խթանիչ գործառույթը ուղեցույց է հարկման վերին սահմանի համար, որը չի կարելի գերազանցել, քանզի դա կարող է խոչընդոտել տնտեսության զարգացմանը:

• Ֆիսկալ, կարգավորիչ, խթանիչ գործառույթները համակարգված և արդյունավետ կիրառելու համար անհրաժեշտ է լիարժեք ձևավորել հարկային համակարգի սկզբունքները, հստակ նշելով՝ որ գործառույթի վրա և ինչպես են դրանք անրադառնում:

• Հարկային բարեփոխումները պետք է նպաստեն առանցքային հարկային գործառույթների իրականացմանը, չբերեն այդ գործառույթների հակասությանը: Դրա համար անհրաժեշտ է վերլուծել հարկերի դինամիկան՝ հաշվի առնելով ֆիսկալ, կարգավորիչ, խթանիչ գործառույթների իրականացումը:

Էմմա ԹԱՎԱԴՅԱՆ

Հարկերի գործառույթների փոխկապակցվածությունը

Բանալի բառեր. ֆիսկալ, սոցիալական, խթանիչ գործառույթներ, հարկերի դրույքաչափ, հարկային համակարգի սկզբունքներ, հարկերի դինամիկան

Հոդվածում վերլուծվում է ֆիսկալ, կարգավորիչ, խթանիչ գործառույթների փոխկապակցվածությունը: Տվյալ գործառույթները համակարգվել են և ներկայացվել են աղյուսակի տեսքով: Հարկերի նվազագույն դրույքաչափը պայմանավորված է պետության հիմնական խնդիրների կատարումով: Հարկերի վերին սահմանը չպետք է խոչընդոտի տնտեսության զարգացմանը՝ տնտեսական աճի տեմպի մեծացմանը: Ֆիսկալ և կարգավորիչ գործառույթները ուղեցույց են հարկման ներքին մակարդակը գնահատելու համար, քանզի դրանով լուծվում են պետության գործունեությունը ապահովող անհրաժեշտ խնդիրները:

Эмма ТАВАДЯН

Взаимосвязь налоговых функций

Ключевые слова. фискальная, социальная, стимулирующая функция, ставка налогов, принципы налоговой системы, динамика налогов

В статье анализируется взаимосвязь фискальной, регулирующей и стимулирующей функции. Эти функции систематизированы и представлены в виде таблицы. Минимальная налоговая ставка обусловлена выполнением основных задач государства. Верхний предел налогов не должен препятствовать развитию экономики. Фискальная и регулирующая функция являются ориентирами для оценки нижнего уровня налогообложения, поскольку они решают основные задачи обеспечения функционирования государства. Функция стимулирования - ориентир для верхнего предела налогообложения, превышение которого может стать препятствием для развития экономики.

Emma TAVADYAN

The Interrelation of tax functions

Key words. fiscal, social, incentive function, tax rate, principles of the tax system, tax dynamics

The article analyzes the relationship between fiscal, regulatory, and incentive functions of taxes. Those functions are systematized and presented in the form of a table. The minimal tax rate depends on the fulfillment of the main tasks of the state. The upper tax threshold should not impede economic development. The fiscal and regulatory functions are the benchmarks for assessing the lower level of taxation since they solve the main tasks of ensuring the functioning of the state. The incentive function is a benchmark for the upper limit of taxation, the excess of which can become an obstacle to the development of the economy.

**ԼՈԳԻՍՏԻԿԱՆ ՈՐՊԵՍ ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԱՅԻՆ ԲԵՌՆԱՓՈԽԱԴՐՈՒՄՆԵՐԻ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻ**

Նելլի ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀԱԱՀ ԱԿՔ ամբիոնի դոցենտ, տ.գ.թ.

Անահիտ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ

ՀԱԱՀ Ագր. էկ. ամբիոնի դոցենտ

Բանալի բառեր. լոգիստիկ կենտրոններ, լոգիստիկ շղթա, տնտեսական զարգացում, օտարերկրյա ներդրումներ

Ներածություն: Վերջին տարիներին ապրանքային շրջանառության ոլորտում տեղի են ունենում էական փոփոխություններ: Տնտեսական կյանքում ավելի մեծ թվով ֆերմերներ ապրանքների, նյութական այլ արժեքների ստացման համար օգտագործում են նոր մեթոդներ և տեխնոլոգիաներ, որոնք հիմնված են լոգիստիկայի համադրույթի վրա: *Լոգիստիկան* դա մոդելավորում է՝ հսկողությունը առավել արդյունավետ գործընթաց դարձնելու համար, որը ներառում է ապրանքների, ծառայությունների, տեղեկատվության տեղափոխում, հասանելիության ապահովում մատակարարից մինչև սպառող: Այն կարելի է գնահատել որպես գնումների գործընթացի ռազմավարական կառավարում: Լոգիստիկ հսկողությունը նպատակաուղղված է նյութական, ֆինանսական, տեղեկատվական, վաճառքի ծախսերի կրճատմանը:

Հետազոտության մեթոդաբանություն: Հետազոտության օբյեկտ է տրանսպորտային բեռնափոխադրումների ըստ տեսակների տարանջատման ծախսերը, իսկ առարկան՝ լոգիստիկ շղթայի օղակ հանդիսացող ֆիրմաների և ձեռնարկությունների շրջանակներում խնդիրների լուծման օպտիմալացումը: Տրանսպորտային բեռնափոխադրումների ծավալների, ծախսերի և եկամուտների վերլուծությունը կատարվել է ՀՀՎԿ 2020թ. տարեգրքի տվյալներով և սեփական հետազոտության արդյունքներով: Հետազոտության ընթացքում հիմնականում կիրառվել են ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, մենագրության, համեմատության, վերլուծության, կանխատեսման մեթոդները: Մենագրության մեթոդը օգտագործվել է ոլորտի առանձին տնտեսվարողների փորձն ու առաջարկությունները ուսումնասիրելու համար: Ինդուկցիայի և դեդուկցիայի մեթոդով առանձնացվել են կառուցվածքային տարբերությունները, զուգահեռներ են տարվել այս ասպարեզում հաջողակ երկրների միջև:

Գրականության համառոտ ակնարկ և վերլուծություն: Լոգիստիկա՝ հունարեն հաշվելու, դատելու արվեստի տերմին է, որը հին հույները գործածել են հաշիվների և երկրաչափական չափումների 'արվեստի' նշանակությամբ: Այն Գ.Վ.Լայբնիցի ուսմունքում գործածվում է որպես մտահանգումների հաշվման մաթեմատիկական տրամաբանության հոմանիշ կապված Բ.Ռասելի տրամաբանական աշխատանքների և նրա դպրոցի հետ:

Լոգիստիկ համակարգի տարրերի մակարդակների վերլուծությունը, տարբեր գործառնությունների պլանավորումը և այլ խնդիրների լուծումը պահանջ առաջադրեցին առանձնացնել մակրո և միկրոլոգիստիկան: Մակրոլոգիստիկան լուծում է առաքողների և սպառողների շուկայի վերլուծության, բաշխման համադրույթի մշակման, պահեստների տեղաբաշխման, տրանսպորտային միջոցների ընտրության և նմանատիպ այլ հարցերի հետ կապված խնդիրներ: Միկրոլոգիստիկան լուծում է տեղային խնդիրներ լոգիստիկ շղթայի օղակ հանդիսացող ֆիրմաների և ձեռնարկությունների շրջանակներում: Մակրո և միկրոլոգիստիկայի տարբերությունը կայանում է նրանում, որ առաջին դեպքում ապրանքաշարժի գործընթացի մասնակիցների միջև փոխհարաբերությունները տեղի են ունենում ապրանքների առքուվաճառքի հիման վրա, իսկ երկրորդի շրջանակներում՝ առանց այդպիսի կապերի: Միջազգային տնտեսական կապերի ընդլայնման և խորացման, արտադրության զարգացման պայմաններում տեղի է ունենում շրջանառության ոլորտում կատարվող ծախսերի ավելացում: Այդ իսկ պատճառով ձեռնարկատերերի ուշադրությունը կենտրոնացվել է շուկայական գործունեության արդյունավետության բարձրացման և այդ ոլորտում ծախսերի կրճատման վրա: Մի շարք երկրներում ապրանքի շարժի (հումքի ձեռքբերումից մինչև ապրանքի հասցնումը սպառողին) ժամանակի ավելի քան 90%-ը բաժին է ընկնում տարբեր ուղիներով ապրանքի շարժին և պահպանմանը: Ապրանքների արտադրությանը բաժին է ընկնում ընդհանուր ժամանակի միայն 2-3%-ը, իսկ տրանսպորտավորմանը՝ 5-6%-ը: Ծախսերի կառուցվածքում հումքի, կիսաֆաբրիկատների և պատրաստի արտադրանքի պաշարների պահպանմանը բաժին է ընկնում ընդհանուր ծախսերի մոտ 44%-ը, պահեստավորմանը և առաքմանը՝ 16%, փոխադրումներին՝ 32% և պատրաստի արտադրանքի իրացմանը՝ 8%: Ապրանքների տեղափոխման գործառնությունները համաշխարհային շուկայի շրջանակներում ավելի ծախսատար են և բարդ, քան ներքին շուկաներ:

րում: Առաջին դեպքում ծախսերը կազմում են ապրանքների արժեքի 25-35%-ը, իսկ երկրորդ դեպքում միայն 8-10%-ը: Նման պայմաններում կարևորվում է ապրանքաշարժի ժամանակի և դրամական ծախսերի կրճատումը, բայց լոգիստիկայի զարգացումը պայմանավորված է նաև հետևյալ 2 գործոններով.

- շուկայական հարաբերությունների բարդացումը և բաշխման գործընթացի որակական բնութագրերի նկատմամբ պահանջների բարձրացումը,
- ճկուն արտադրական համակարգերի ստեղծումը:¹

Լոգիստիկ գործընթացների արդյունավետությունը կենսական նշանակություն ունի առևտրի և տնտեսական աճի համար: Միջազգային առևտրում երկրի մասնակցության հնարավորությունը պայմանավորված է վերջինիս առևտրականների համար բեռնափոխադրումների և լոգիստիկայի գլոբալ ցանցերի հասանելիությամբ: Գլոբալ լոգիստիկ ցանցին միանալու հնարավորությունները կախված են երկրի ենթակառուցվածքներից, ծառայությունների շուկայից և առևտրային ընթացակարգերից:

Աղյուսակ 1. Ընդհանուր օգտագործման տրանսպորտի հիմնական ցուցանիշները ՀՀ-ում²

	Ցուցանիշներ	2017		2018		2019	
		Ցավայր	Տես.կշիռ	Ցավայր	Տես.կշիռ	Ցավայր	Տես.կշիռ
1.	Փոխադրվել են բեռներ 1000տ Այդ թվում	28133,1	100	29182,9	100	14722,2	100
	Երկաթուղային տրանսպորտով	2640,0	9,4	2880,3	9,9	3212,6	21,8
	Ավտոմոբիլային տրանսպորտով	23683,9	84,2	24519	84	9651,6	65,6
	Օդային	22,4	0,1	18,1	0,1	20,7	0,1
	Մայրուղային խողովակաշարով	1786,8	6,3	4382,8	6,0	4774,7	12,5
2	Բեռնաշրջանառությունը մլն տ/կմ Այդ թվում	4249,6	100	1382,8	100	4774,7	100
	Երկաթուղային տրանսպորտով	689,5	16,2	731,8	16,7	863,8	18,1
	Ավտոմոբիլային տրանսպորտով	725,1	17,1	850	19,4	995,7	20,9
	Օդային	0,2	--	0,1	--	0,3	--
	Մայրուղային խողովակաշարով	2834,8	66,7	2800	2800	63,9	61

Միաժամանակ, մատակարարումների շղթայի արդյունավետությունը (արժեք, ժամանակ և հուսալիություն) կախված է հայրենական տնտեսության տրանսպորտային բեռնափոխադրումների օպտիմալ կազմակերպումից և այդ ոլորտում լոգիստիկ համակարգի ներդրման առանձնահատկություններից:

¹ Կ.Ա. Գրիգորյան. Լոգիստիկա, ՀԱԱՀ, 2015թ

² ՀՀՎԿ 2020 էջ 330-331

Ինչպես նկատում ենք աղյուսակի տվյալներից ՀՀ-ի բեռնաշրջանառության ծավալները գնալով ավելանում է, որի կազմում գերակշռում են այնպիսի ապրանքատեսակներ, ինչպիսիք են հանքաքար, շինարարական նյութեր, մետաղի ջարդոն, ցեմենտ, անտառային բեռներ, բավականին մեծ տեսակարար կշիռ ունի գյուղատնտեսական բեռները՝ գյուղատնտեսական մթերք, միրգ, պտուղ, բանջարեղեն, կիսաֆաբրիկատներ, վերամշակված արտադրանք, չոր մրգեր, ցուկատներ, որոնց պահանջարկը միջազգային շուկայում գնալով ավելանում է: Լոգիստիկայի ընդհանուր արդյունավետության և առևտրի ընթացակարգերի պարզեցման լավագույն ցուցանիշները սերտորեն կապված են առևտրի ընդլայնման, արտահանման բազմազանեցման, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների համար գրավչության և տնտեսական աճի հետ: LPI համաթիվը միջազգային աուսթորսինգ կամ տվյալ երկրի վարկանիշը տրանսպորտային բեռնափոխադրումների և լոգիստիկ ծառայությունների մատուցման հարցում դեռևս ցածր է ՀՀ-ի համար. /1,9-2 առավելագույնը 5/: Գրագետ կազմակերպված առաքումը թույլ է տալիս խնայել կազմակերպության ռեսուրսները առևտրային գործունեություն իրականացնելիս:¹ Ուստի լոգիստիկ ցանցի ստեղծումը, հատկապես գյուղատնտեսական մթերքների արտահանման գործընթացի արդյունավետ կառավարման և գործողությունների օպտիմալ ընթացակարգ մշակելու գործում, այս ցանցի գործարկումը հանրապետության տարբեր մարզերում դարձել է հրատապ լուծում պահանջող խնդիր: Այս հարցի անմիջական լուծմանն է ուղղված Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև գործարար կապերն ամրապնդելու և ընդլայնելու ՀՀ կառավարության քննարկումները Ռուսաստանի արտահանման կենտրոնի (РЭЦ) և սննդամթերքի մանրածախ առևտրային երեք խոշոր ցանցեր ընդգրկող X5, Retail Group ընկերության ներկայացուցիչների հետ՝ քննարկվել են դեպի ՌԴ շուկա հայկական սննդամթերքի արտահանումների ընդլայնման և այդ ընկերությունում հայկական արտադրանքի ավելացման հնարավորությունները, կարևորվել է նաև լոգիստիկ ծառայությունների բարձր մակարդակի ապահովումը, իսկ լոգիստիկ կենտրոնների զարգացումը Հայաստանում կայուն և կանխատեսելի մատակարարման գրավականն է: Որախալի փաստ է, որ Enterprise Armenia հիմնադրամը և ՌԴ արտահանման կենտրոնը՝ կարևորե-

¹ Գ Նազարյան, Ա. Փախյան Լոգիստիկ ծառայությունների աուսթորսինգ, Միջազգային միտումներ, Բանբեր, ՀՊՏՀ, 2018,2

լով երկու կառույցների միջև գործարար կապերի ամրապնդումը և զարգացումը, կնքել են փոխըմբռնման հուշագիր¹: «Էնթերփրայզ Արմենիա»-ի «Ներդրումների աջակցման կենտրոն» հիմնադրամը նույնպես այս ոլորտի ջատագովներից է, որի խնդիրն է նպաստել ՀՀ տնտեսության երկարաժամկետ ռազմավարական նպատակների իրագործմանը: Այստեղ կարևորվում է պետական աջակցության դերը լոգիստիկ կառույցներին երաշխիքներ տալու, ցածր տոկոսով վարկավորման, լիցենզավորման, գործողությունների հաջորդականության ճանապարհային քարտեզի մշակման հարցերում:

Տրանսպորտային լոգիստիկան իրենից ներկայացնում է միջոցառումների շարք, որն իրականացվում է ապրանյութական արժեքների տեղափոխման կազմակերպման նպատակով՝ նախապես որոշված երթուղով: Ուղղությունը օպտիմալ է համարվում, եթե օբյեկտի առաքումն իրականացվում է ամենակարճ ժամանակամիջոցում, մինիմալ ծախսերով, առանց վնասելու առաքվող ապրանքը: Տրանսպորտային լոգիստիկան պետք է երաշխավորի տրանսպորտային միջոցի ամբողջական բեռնումը և միաժամանակ՝ բեռի առաքման ամենասեղմ ժամկետները²: Մարզի մասշտաբով լոգիստիկ ցանցերը պետք է ապահովված լինեն համապատասխան պահեստային, սառնարանային տընտեսություններով, փոխադրող հարմարանքներով, բեռնող բեռնաթափող կառուցվածքներով, որոնց ձեռք բերումը պայմանավորված է լուրջ կապիտալ ներդրումներով: Այսօր Հայաստանում առկա են մի քանի բեռնափոխադրող ընկերություններ, որոնք զբաղվում են լոգիստիկ համակարգման խնդիրներով, որոնցից են Սպայկա ընկերությունը, Սաֆարի Տրանս, Ինտերնացիոնալ Լոգիստիկա Գրուպ, Բինգ լոգիստիկ, Սեյֆ Լոգիստիկ Գրուպ, Քլեյեր Լոգիստիկ, Գարանտ Լոգիստիկ և այլ ընկերություններ, /որոնք պահեստներ ունեն ինչպես Ռուսաստանի դաշնությունում, այնպես էլ Եվրոպական երկրներում/: Այս կազմակերպությունները, եթե հաջողություններ են գրանցվել ոչ պարենային արտադրանքների արտահանման ոլորտում, ապա գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանման ոլորտում դեռևս լուրջ խնդիրներ ունեն: Սակայն հաշվի առնելով միջազգային շուկայի պահանջները, հատկապես գյուղատնտեսական մթերքների արտահանման ոլորտում քանակի և որակի ապահովման հարցում, ապա ներկա էտապի աշխատանքների արդյունավե-

¹ medialab.am 12,03,2021

² amg-trans.ru/hy/news/transport-logistics

տությունը հեռու է բավարար լինելու խնդրից: Հատկապես խնդիրներ կան ներքին բեռնափոխադրումների կազմակերպման հարցերում՝ հանրապետության ներսում մարզից մարզ, ովքեր մեծ բեռնատարողությամբ մեքենաներ ունեն, ձգտում են հանրապետությունից դուրս բեռներ տեղափոխել, քանի որ հավաքական բեռների պարագայում սա ավելի եկամտաբեր է: Գյուղատնտեսական մթերք արտադրող ֆերմերները լուրջ խնդիր ունեն իրացման կազմակերպման ժամանակ: Ուստի կենտրոնացված գնումները հնարավորություն կստեղծեն ոչ միայն գյուղացու հոգսը այս ուղղությամբ թեթևացնելու նկատառումներով, այլև նախօրոք շուկայի մոնիտորինգի արդյունքում կարելի կլինի պլանավորել արտահանման ուղղությունները, այլապես գյուղացին բերքը առաջարկի և պահանջարկի անհամապատասխանության դեպքում հաճախ վաճառում է ինքնարժեքից էլ ցածր գներով, խանութներում բավականին մըթերք է փչանում: Մինչդեռ լոգիստիկ ցանցերի առկայության դեպքում դրանք կարող էին արտահանվել և գյուղի աշխատավորը ավելի մեծ շահագրգռությամբ կգբաղվի տարատեսակ մթերքների արտադրությամբ, որն էլ կտանի հողօգտագործման արդյունավետության բարձրացմանը: Ուստի լոգիստիկ ցանցերի ստեղծման համար անհրաժեշտ է՝

- ապրանքների, ծառայությունների և տեղեկատվության հոսքի կառավարման համակարգի մշակում,
- շուկայի մոնիտորինգ և նյութերի և ապրանքների պահանջարկի բացահայտում, շուկայում ապագա իրավիճակի կանխատեսում,
- պայմանագրերի կնքում և կատարում,
- գույքագրման կառավարման համակարգ,
- արտադրանքի առաքման սխեմա,
- սերտ հաղորդակցություն մաքսային մարմինների հետ,
- շուկայի պահանջարկի մոնիտորինգ:

Այս գործընթացը օպտիմալացնելիս տարբեր փուլերում օգտագործվում են լոգիստիկայի բազմազան մոդելներ: Այս մոդելներից մի քանիսը կարող են վերագրվել շուկայավարմանը, բայց բոլորն էլ ընկնում են մինչև վերջնանպատակը՝ առևտրային գործունեության շահութաբերության բարձրացում:

Լոգիստիկ ծախսեր - լոգիստիկական գործողությունների անցկացման և գրանցման հետ կապված ծախսեր: Դրանք կարող են դառնալ վաճառքի ծախսերի բաղադրիչներ կամ ներառվել արտադրության արժեքի մեջ: Ցան-

կացած բիզնեսի արդյունավետություն ուղղակիորեն կախված է ծախսերից և ստացված հասույթի հարաբերակցությունից:

Աղյուսակ 2. Բեռների փոխադրումից հասույթ և ծախսեր ՀՀ-ում¹

Ցուցանիշներ	2017	2018	2019
1. Ընդամենը մլն դրամ			
Հասույթ	80867,9	95196,9	109984,7
Ծախսեր	64506,7	77897,9	80727,6
2. Երկաթուղային			
Հասույթ	14691,8	15552,2	18047,9
Ծախսեր	12729,8	13189,1	12765,4
3. Ավտոմոբիլային			
Հասույթ	66151,1	79637,8	91878,8
Ծախսեր	51760,8	64707,8	67898,4
4. Օդային			
Հասույթ	25	6,9	58
Ծախսեր	16,1	1,0	33,8

Աղյուսակից ակնհայտ է դառնում, որ բեռների փոխադրումից ստացված հասույթում ծախսերը բավականին մեծ կշիռ ունեն, միջին շահութաբերության մակարդակը տատանվում է 20-25%-ի սահմաններում, այն էլ կայուն պահպանվող ցուցանիշ չէ:

Եզրակացություններ: Արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղին խոշոր ծավալներով կապիտալ ներդրումներն են, ինչին խոչընդոտում է բարձր տոկոսներով վարկերի աննպատակահարմարությունը, օտարերկրյա ներդրողների բացակայությունը, ոլորտի բարձր ռիսկայնությունը, երկրի քաղաքական անկայունությունը: Պետք է միմյանցից տարանջատել լոգիստիկայի հիմնական տեսակների գործառույթները:

➤ *Տրանսպորտային Նյութատեխնիկական Ապահովում* - Ֆոնդերի տեղաշարժի առավել շահավետ երթուղու որոշում, անհրաժեշտ ծավալի և անհրաժեշտ ժամանակի նյութական ռեսուրսների տեղափոխում մի կետից մյուսը՝ այդ ռեսուրսների հետագա վերամշակման, վերաբաշխման կամ սպառման նպատակներով:

➤ *Մաքսային Նյութատեխնիկական Ապահովում* - պետական սահմաններով անցնող նյութական հոսքի վերահսկում, որը թույլ է տալիս միանգամից լուծել մի քանի խնդիրներ՝ ապրանքների բեռնափոխադրման իրականացում. ներմուծվող ապրանքների համար անհրաժեշտ վկայագրերի ձեռքբերում.

¹ ՀՀԿԿ 2020 էջ 341

մաքսային փաստաթղթերի գրանցում, բեռի արժեքի, վիճակի և մաքսային պահանջներին համապատասխանության գնահատում, բեռնափոխադրումների հետագա տեղափոխման ուղեկցում, որն անցել է մաքսային սահմանը, արտարժույթի օրենսդրությանը համապատասխանության ապահովում: Մաքսային նյութատեխնիկական ապահովումը պարտավորեցնում է հաշվի առնել մաքսային օրենսդրական պահանջները և դրանց իրականացման հետ կապված ծախսերը:

➤ *Արտադրական նյութատեխնիկական ապահովում* - դա վերահսկողությունն է արտադրական գործընթացի փուլերի վրա այն օպտիմալացնելու համար լուծելով հետևյալ խնդիրները՝ տարբեր արտադրական ստորաբաժանումներում կատարված աշխատանքային գրաֆիկների համակարգում, բոլոր գերատեսչությունների կողմից ռեսուրսների գնման և արտադրանքի վաճառքի գործընթացներին համապատասխանության ժամանակի պահպանումը, արտադրության գործընթացն արդյունավետ պլանավորելու համար սպառողների կարիքների բացահայտում, արտադրության խափանումների արագ արձագանքումը, դրա ճշգրտումը և վերահսկողությունը սահմանված ժամկետում հանձնարարված խնդիրների կատարման վրա:

➤ *Ֆոնդային նյութատեխնիկական Ապահովում* - գույքագրման լոգիստիկայի հիմնական խնդիրն է արտադրանքի արտադրության և վաճառքի շարունակական, անխափան գործընթացի հաստատումը: Դրա լուծումն իրականացվում է ապրանքների առկա պաշարների և արտադրական ռեսուրսների մոնիտորինգով՝ հաշվի առնելով ռիսկերը, սեզոնային առանձնահատկությունները և մատակարարման հետևողականությունը:

➤ *Տեղեկատվական նյութատեխնիկական Ապահովում* – տեղեկատվական նյութատեխնիկական ապահովման դրույթները որոշվում են ձեռնարկությունում փաստաթղթաշրջանառության վերաբերյալ ներքին կանոնակարգերով: Լոգիստիկայի այս ուղղությունը վերաբերում է տվյալների հոսքերի վերահսկմանը և համակարգմանը,

➤ *Պահեստի նյութատեխնիկական Ապահովում* - պահեստի աշխատանքի վերահսկում, ընդունում, պահեստավորում, նյութերի առաքում: Պահեստի լոգիստիկան լուծում է նաև պահեստարանների կազմակերպման, պահեստների տեղակայման օպտիմալացման խնդիրները: Պաշարների կառավարման բնույթը կարող է ազդել ծախսերի հաշվապահական հաշվարկի վրա:

Բացասական երևույթների (ռիսկերի) նվազեցման համար սովորաբար ստեղծվում է «ռիսկի կառավարման» համակարգ, որը ներառում է մի շարք գործողություններ հատկապես լոգիստիկ ընկերություն ընտրելու հիմնական չափանիշների գնահատման հարցում: Ռիսկերի նվազեցման գործոններն են

- Սեփական տրանսպորտային միջոցներով ապահովվածությունը, հակառակ դեպքում դա կբարձրացնի փոխադրման ծախսերը

- Ընկերությունը պետք է ներկայացնի երաշխիքներ, պայմանագրում պետք է նշվեն ապրանքների առաքման և տարանցման ճշգրիտ ժամանակը և ներկայացվող պահանջները

- Ընկերության գործունեության մասին ակնարկները համացանցում

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ այս ոլորտում մասնագիտացված և որակյալ մասնագետներով համալրված ընկերությունների ծախսերն ավելի խնայողական են՝ մեկ ուղղությամբ խմբակային բեռներ ձևավորելու, վառելիքի մեծածախ գնման, մեքենաների սպասարկման և այլ նախընտրությունների միջոցով: Լոգիստիկ ցանցի զարգացման և արդյունավետության բարձրացման նպատակով կատարել ենք հետևյալ առաջարկությունները՝

- Յուրաքանչյուր մարզում ստեղծել լոգիստիկ կենտրոն համապատասխան ենթակառուցվածքներով՝ սառնարանային տնտեսություններ, պահեստներ, պահարաններ, սպասարկման ծառայություններ, կենցաղի օբյեկտներ,

- Մշակել գործողությունների իրականացման հստակ ճանապարհային քարտեզ լոգիստիկ ծառայություններ մատուցող ընկերությունների հետ փուլային հաջորդականության ապահովման համար,

- ՀՀ կառավարության պետական մասնաբաժնի առկայությունը լոգիստիկ ցանցի ստեղծման գործընթացներում, որպես պետական երաշխավոր և բանկային գործարքներում հուսալի գործընկեր,

- Միջազգային ուսանելի փորձի ուսումնասիրում հատկապես Հոլանդիայի, ՌԴ, Թուրքիայի տնտեսությունների լոգիստիկ ցանցերի օրինակով,

- «Պատրաստված է Հայաստանում» բրենդի ճանաչելիության բարձրացում արտաքին շուկաներում,

- Հայաստանի հեղինակության բարելավում՝ որպես գրավիչ և մրցունակ ներդրումային ուղղություն,

- Արտերկրյա և տեղական ներդրումների խթանում՝ նոր ՕՌԽ-ի ներգրավում, ներդրողների հետ ամուր գործընկերային կապերի հաստատում:

Նելլի ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Անահիտ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ

Լոգիստիկան որպես տրանսպորտային բեռնափոխադրումների արդյունավետության բարձրացման ուղի

Բանալի բառեր. լոգիստիկ կենտրոն, տնտեսական զարգացում, լոգիստիկ շղթա, օտարերկրյա ներդրումներ, բեռնափոխադրումներ

Ներկայումս առավել քան երբևէ կարևորվում է գյուղատնտեսական ապրանքների արտադրության ոլորտում լոգիստիկ ծառայությունների համակարգման և լոգիստիկ կենտրոնների ստեղծման հիմնախնդիրները, որոնց լուծումը կնպաստի միջազգային առևտրում մեր երկրի հեղինակության բարելավմանը՝ որպես գրավիչ և մրցունակ ներդրումային ուղղությունների իրականացում և մասնակցության դերի բարձրացմանը, հայկական բրենդի ճանաչելիության ներկայացմանը, օտարերկրյա և տեղական ներդրումների խթանմանը: Այդ նպատակով յուրաքանչյուր մարզում անհրաժեշտ է ստեղծել լոգիստիկ կենտրոն համապատասխան ենթակառուցվածքներով:

Нелли ГРИГОРЯН, Анаит САНАСАРЯН

Логистика как способ повышения эффективности транспортных грузоперевозок

Ключевые слова: логистические центры, логистическая цепочка, экономическое развитие, иностранные инвестиции, грузоперевозки

В настоящее время, как никогда, решаются вопросы координации логистических услуг в сфере сельскохозяйственного производства, создания логистических центров, решение которых будет способствовать повышению авторитета нашей страны в международной торговле. С этой целью нужно создать логистический центр в каждом регионе страны с соответствующей инфраструктурой: холодильники, складские и служебные помещения, бытовые объекты, разработать четкую дорожную карту для осуществления операций с логистическими компаниями, а также наличие государственной доли Правительства РА в процессах создания логистической сети, как государственного гаранта, надежного партнера.

Nelli GRIGORYAN, Anahit SANASARYAN

Logistics as a way for increasing the efficiency of cargo transportation

Key words: logistics centres, logistics chain, economic development, foreign investments, cargo transportation

Nowadays, more than ever, the issues of coordination of logistics services in the field of agricultural production, creation of logistics centers are being solved, the solution of which will contribute to the improvement of our country's authority in international trade as an attractive investment, investment promotion. For this purpose, to create a logistics center in each region of the country with appropriate infrastructure: refrigerators, warehouses, cabinets, services, household facilities, develop a clear roadmap for the implementation of operations with logistics companies, also existence of the state share of the Government of the Republic of Armenia in the processes of creating a logistics network, as a state guarantor, a reliable partner in banking transactions.

ՀՀ ԵՎ ԵՄ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ԱՌԵՎՏՐԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՐՈՆԱՎԻՐՈՒՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հեղինակ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

S.գ.թ., ՀՌՀ ՏՏԱՇՏՀ ամբիոնի ավագ դասախոս

Բանալի բառեր. կորոնավիրուս, ՀՀ և ԵՄ միջև առևտրաշրջանառություն,
արտահանման և ներմուծման ծավալներ, ԱՀԿ

Ներածություն: Աշխարհը ցնցած վարակիչ հիվանդությունների պատմությունը բավականին հսկայական է և սկսվել է դեռևս հին ժամանակներից: Այնուամենայնիվ, ներկայումս այս հիվանդությունները տարածվում են շատ արագ՝ պայմանավորված գլոբալիզացիայով, տրանսպորտային ենթակառուցվածքների զարգացվածությամբ և բնակչության արագ աճով: COVID-19 իր ազդեցությունն է թողել ոչ միայն առողջապահության, այլ նաև բազում այլ ոլորտների վրա, որոնցից է նաև միջազգային առևտուրը: Այդ իսկ պատճառով անհարժեշտություն է առաջանում ուսումնասիրել համավարակի հետեվանքները միջազգային և ՀՀ առևտրաշրջանառության վրա: Սույն հոդվածի շրջանակներում կդիտարկենք ՀՀ և ԵՄ երկրների առևտրաշրջանառությունը և դրանցում եղած փոփոխությունները համավարակի ժամանակաշրջանում:

Մեթոդաբանություն: Վերլուծությունն իրականացնելու համար հոդվածում կիրառվել է ցուցանիշների համեմատական վերլուծություն, ինչպես նաև ուսումնասիրվել է արտասահմանյան գրականությունը՝ համավարակի ազդեցությունը համաշխարհային, այդ թվում՝ ՀՀ առևտրաշրջանառության վրա:

Գրականության ակնարկ: COVID-19 ազդեցությունը չի սահմանափակվում միայն առևտրաշրջանառության ծավալների անկմամբ: Մասնավորապես, Մալխազեվսկա, Մատու և Մենսբուգգեի [5] հետազոտությունը վկայում է, որ առկա են նաև չորս շոկեր, որոնք տեղի են ունենում միաժամանակ՝

- Առաջարկի շոկ՝ պայմանավորված զբաղվածության անկմամբ,
- Միջազգային առևտրի ներմուծման ծախսերի բարձրացումը,
- Միջազգային զբոսաշրջության և ճանապարհորդության հետ կապված մատուցվող ծառայությունների ծավալի կտրուկ անկում,
- Տնային տնտեսությունների պահանջարկի փոփոխությամբ պայմանավորված այն ծառայություններից, որոնք պահանջում են մարդկանց անմիջա-

կան շփում, օրինակ՝ տրանսպորտ, զբոսաշրջանառություն, սրճարան և ռեստորան ու նման ծառայություններից անցում՝ այլ ապրանքների և ծառայությունների գնման: Այլ հեղինակներ նշում են, որ համավարակի հետևանքով տեղի է ունեցել ոչ միայն ընդհանուր պահանջարկի անկում, այլ նաև սպառման սովորական մոդելների աղավաղմամբ, որի արդյունքում շուկայում տեղի են ունենում կտրուկ փոփոխություններ, քանի որ նախընտրությունները մի ոլորտից անցնում են մյուսը: Մասնավորապես, սա վերաբերում է բժշկական ծառայություններին ներկայացվող պահանջարկի կտրուկ ավելացմամբ [8]: COVID-19-ի հետ կապված բժշկական պարագաների համաշխարհային պահանջարկի հանկարծակի աճը, որը գերազանցեց ներքին արտադրության այդ պահին առկա մակարդակը, հանգեցրեց ներմուծման պահանջարկի ավելացման և միաժամանակ գների բարձրացման: Սակավության առջև կանգնած խոշոր տնտեսությունների կողմից ներդրված արտահանման սահմանափակումները հետագայում հանգեցրին գների բարձրացման [4]: Այսպիսով, ակնհայտ է, որ համավարակն էականորեն ազդել է համաշխարհային տընտեսության և, մասնավորապես, միջազգային առևտրաշրջանառության վրա, ուստի անհրաժեշտություն է առաջանում դիտարկել նաև ՀՀ առևտրաշրջանառության վրա ազդեցությունը: Սույն հոդվածի շրջանակներում կդիտարկենք COVID-19 հետևանքով ՀՀ և ԵՄ երկրների միջև առևտրաշրջանառությունում տեղի ունեցած փոփոխությունները:

Վերլուծություն: 2020թ. առաջին եռամսյակում համավարակը սկսեց արագ տեմպերով տարածվել ամբողջ աշխարհում, և ակնհայտ է, որ իր ազդեցությունը թողել է բոլոր երկրների վրա: Աղյուսակ 1-ում ներկայացված է COVID-19 պատճառով համաշխարհային առևտրաշրջանառության ծավալների անկումը՝ նախորդ տարիների համեմատ, ինչպես նաև Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության կանխատեսումները 2021 և 2022 թվականների համար [10]: Ինչպես երևում է աղյուսակից, 2020թ. համաշխարհային առևտրաշրջանառությունն անկում է ապրել 5.3%, ընդ որում՝ այն տեղի է ունեցել թե՛ արտահանման, թե՛ ներմուծման ծավալներում բոլոր տարածաշրջաններում, բացառությամբ Ասիայի, ինչը պայմանավորված է Չինաստանի տնտեսության բավականին արագ վերականգնմամբ: Իհարկե, ըստ ԱՀԿ նախնական կանխատեսման՝ այդ անկումը պետք է կազմեր շուրջ 9.3%: Վերջին գրեթե տասը տարում ՀՀ առևտրաշրջանառությունն ընդհանուր առմամբ

ունեցել է աճի տեմպեր: Բացառություններ են կազմել 2009թ.՝ գլոբալ ճրգ-նաժամի հետևանքով: Արտահանման 4.0% բացասական ցուցանիշ է արձանագրվել նաև 2015թ., ինչը պայմանավորված էր ՌԴ նկատմամբ կիրառված պատժամիջոցների հետևանքով ՌԴ տնտեսության անկմամբ[1]: 2015թ. հետո գրանցվել են կայուն աճման տեմպեր արտահանման ծավալներում, սակայն 2020թ. իրադարձությունները ծանր էին ՀՀ բնակչության և բոլոր ոլորտների համար, որը բնականաբար անդրադարձ ունեցավ նաև տնտեսության, այդ թվում՝ արտահանման և ներմուծման ծավալների վրա:

Աղյուսակ 1. Համաշխարհային առևտրաշրջանառության ծավալները, 2017-2022Կ

	2017	2018	2019	2020	2021Կ	2022Կ
Համաշխարհային առևտրաշրջանառության ծավալները (% փոփոխություն)	4.9	3.2	0.2	-5.3	8.0	4.0
Արտահանում						
Հյուսիսային Ամերիկա	3.4	3.8	0.3	-8.5	7.7	5.1
Հարավային Ամերիկա	2.3	0.0	-2.2	-4.5	3.2	2.7
Եվրոպա	4.1	1.9	0.6	-8	8.3	3.9
ԱՊՀ	3.9	4.1	-0.3	-3.9	4.4	1.9
Աֆրիկա	4.7	2.7	-0.5	-8.1	8.1	3.0
Մերձավոր Արևելք	-2.1	4.7	-2.5	-8.2	12.4	5.0
Ասիա	6.7	3.8	0.8	0.3	8.4	3.5
Ներմուծում						
Հյուսիսային Ամերիկա	4.4	5.1	-0.6	-6.1	11.4	4.9
Հարավային Ամերիկա	4.5	5.4	-2.6	-9.3	8.1	3.7
Եվրոպա	3.9	1.9	0.3	-7.6	8.4	3.7
ԱՊՀ	14.0	4.1	8.5	-4.7	5.7	2.7
Աֆրիկա	-1.7	5.4	2.6	-8.8	5.5	4.0
Մերձավոր Արևելք	1.1		0.8	-11.3	7.2	4.5
Ասիա	8.4	5.0	-0.5	-1.3	5.7	4.4

Աղբյուր՝ WTO, https://www.wto.org/english/news_e/pres21_e/pr876_e.htm [10]

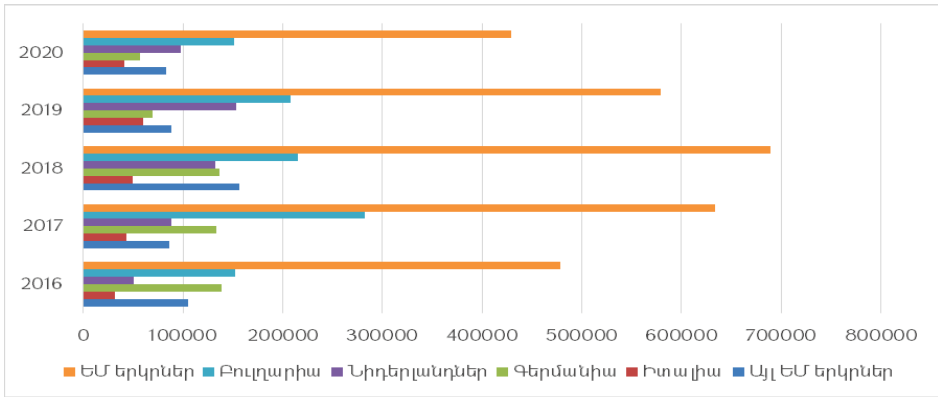
2020թ. արտահանման ուղղություններն ուսումնասիրելիս պարզ է դառնում, որ, ինչպես նախորդ տարիներին, այն ուղղված էր դեպի ԵԱՏՄ անդամ երկրներ (տեսակարար կշիռը կազմել է 27.7%), Շվեյցարիա (18.4%) և ԵՄ երկրներ (16.9%): Դեպի ՀՀ ապրանքներ և ծառայություններ ներմուծող եր-

կըրներն էին ԵԱՏՄ անդամ երկրները (33.9%), ԵՄ երկրները (18.6%) և Չինաստանը (14.7%)¹: Սույն հոդվածի շրջանակներում կդիտարկենք ԵՄ երկրների հետ առևտրային շրջանառությունը: Այսպես, 2020թ. ՀՀ-ից դեպի ԵՄ երկրներ արտահանման ծավալի գերակշիռ մաս է կազմել արտահանումը դեպի Բուլղարիա (դեպի ԵՄ արտահանման ընդհանուր ծավալի 35.2%), Նիդերլանդներ (22.7%), Գերմանիա (13.2%) և Իտալիա (9.6%): Ինչ վերաբերում է ԵՄ երկրներից ՀՀ ներմուծմանը, ապա որպես գլխավոր առևտրային գործընկեր հանդես են եկել Գերմանիան (ԵՄ երկրներից դեպի ՀՀ ընդհանուր ներմուծման ծավալների տեսակարար կշիռը կազմել է 27.7%), Իտալիան (22.6%), Ֆրանսիան (9.7%), Լեհաստանը (4.6%) և Բելգիան (4.3%): Հաշվի առնելով, որ այս երկրներն են խոշորագույն գործընկերները ԵՄ երկրներից՝ դիտարկենք, թե ինչպե՛ս են համավարակն ու պատերազմն ազդել ընդհանուր առևտրաշրջանառության, դրա կառուցվածքի և ուղղությունների վրա:

Ինչպես երևում է գծապատկեր 1-ից, 2020թ. ՀՀ արտահանման ծավալները դեպի ԵՄ երկրներ՝ 2019թ. համեմատ նվազել են 25.9%, կազմելով՝ 83190 հազ. դրամ: 2019թ. այս ցուցանիշը կազմել էր 578667.3 հազ. դրամ: Ընդ որում, արտահանման ծավալների անկումը տեղի է ունեցել բոլոր դիտարկված երկրներում, մասնավորապես, դեպի Բուլղարիա այն կազմել է 27.3%, Նիդերլանդներ՝ 36.7%, Գերմանիա՝ 18.7%, իսկ Իտալիա՝ 31.3%: Արտահանման ծավալների գրանցված կտրուկ անկումը ապրիլ և հոկտեմբեր-նոյեմբերին ամենամեծն են եղել՝ առաջինը պայմանավորված ՀՀ-ում արտակարգ դրությամբ, իսկ երկրորդը՝ պատերազմական դրությամբ: Այսպես, դեպի Նիդերլանդներ արտահանման ծավալները 2019թ. ապրիլին և մայիսին կազմել են համապատասխանաբար 12881.0 հազ. դրամ և 17230.0 հազ. դրամ, մինչդեռ 2020թ. նույն ամիսներին կազմել են 13130.5 հազ. դրամ և 10482.9 հազ. դրամ: Իսկ 2019թ. հոկտեմբերին և նոյեմբերին արտահանումը կազմել է 13156.9 հազ. դրամ և 10992.4 հազ. դրամ, այնինչ 2020թ. նույն ամիսների ցուցանիշներն են՝ 3577.5 հազ. դրամ և 5105.1 հազ. դրամ, այսինքն ի տարբերություն 2019թ., ՀՀ-ից դեպի նշված երկրներ արտահանման ծավալները նվազել են ավելի քան 53%-ով: Ուսումնասիրելով դեպի այլ ԵՄ երկրների արտահանման ցուցանիշները նշված ժամանակաշրջանում, ակըն-

¹ Ցուցանիշները հաշվարկվել են հեղինակի կողմից ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի (այսուհետև՝ ՀՀՎԿ) տվյալների հիման վրա՝ https://armstat.am/file/article/sv_12_20a_411.pdf [3]

հայտ է դառնում, որ պատկերը գրեթե նույնն է: Նշենք, որ արտահանման կառուցվածքն, ինչպես նախորդ տարիներին այնպես էլ 2020թ., մնացել է անփոփոխ՝ դեպի ԵՄ առավելագույնն արտահանվում են հանքահումքային արտադրանքը, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարեր, թանկարժեք մետաղներ և դրանցից պատրաստված իրեր, ինչպես նաև ոգելից և ոչ ոգելից ըմպելիքներ և քացախ¹:

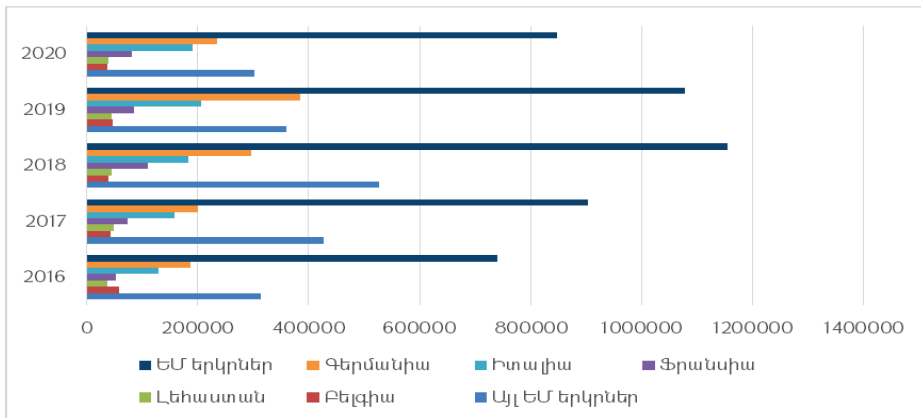
Գծապատկեր 1. ՀՀ արտահանման ծավալները դեպի ԵՄ երկրներ 2016-2020թթ., հազ. դրամ²

2020թ. ներմուծման ծավալները ԵՄ երկրներից դեպի ՀՀ, ի համեմատ 2019թ., նույնպես նվազել են 21.4%, կազմելով՝ 847505.5 հազ. դրամ, ինչը ներկայացված է գծապատկեր 2-ում: 2019թ. այս ցուցանիշը կազմել էր 1077836.5 հազ. դրամ: Ընդ որում, ինչպես արտահանման, այնպես էլ ներմուծման ծավալները դեպի ՀՀ նվազել են բոլոր դիտարկված երկրներում: Մասնավորապես, ներմուծման ծավալները Գերմանիայից դեպի ՀՀ նվազել են 38.8%, Իտալիայից՝ 6.6%, Ֆրանսիայից՝ 2.8%, Լեհաստանից՝ 13.7%, Բելգիայից՝ 20.7%: Ըստ ամիսների ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ներմուծման ծավալների առավելագույն անկումն ընկնում է մարտ-ապրիլ ամիսներին: Հատկանշական է, որ արտահանման ծավալները ՀՀ-ից դեպի ԵՄ նվազել են նաև հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին պատերազմական դրության պատճառով, սակայն նման անկում չի գրանցվել ներմուծման ծավալներ-

¹ Ցուցանիշները հաշվարկվել են հեղինակի կողմից ՀՀՎԿ տվյալների հիման վրա՝ https://armstat.am/file/article/sv_12_20a_411.pdf [3] և <https://comtrade.un.org/data> [7]

² Աղբյուր՝ կազմվել է հեղինակի կողմից ՀՀՎԿ արտաքին առևտրի տվյալների բազայի հիման վրա՝ <https://armstat.am/am/?nid=160> [2]

րում՝ 2019թ. համեմատ՝ 2020թ. նշված ամիսներին դիտարկվող ցուցանիշը մնացել է գրեթե անփոփոխ: Ներմուծման կառուցվածքը ԵՄ երկրներից դեպի ՀՀ, արտահանման կառուցվածքի համեմատ, բավական դիվերսիֆիկացված է: Այսպես, Գերմանիայից ներմուծվել են միջուկային ռեակտորներ, կաթսաներ, սարքավորումներ և մեխանիկական սարքեր, դրանց մասերը, օպտիկական, լուսանկարչական, կինեմատոգրաֆիական, չափիչ, հսկիչ, ճշգրիտ, բժշկական կամ վիրաբուժական գործիքներ և ապարատներ. դրանց մասերը և պարագաները, վերգետնյա տրանսպորտային միջոցներ՝ բացի երկաթուղային կամ տրամվայի շարժակազմից, էլեկտրական մեքենաներ և սարքավորումներ, դրանց մասերը, Իտալիայից՝ սննդամթերք, տրիկոտաժ, վերգետնյա տրանսպորտային միջոցներ՝ բացի երկաթուղային կամ տրամվայի շարժակազմից, Ֆրանսիայից՝ կահույք, շինարարական հավաքովի կոնստրուկցիաներ, թռչող ապարատներ և այլն:

Գծապատկեր 2. ՀՀ ներմուծման ծավալները ԵՄ երկրներից 2016-2020թթ., հազ. դրամ¹

Եզրակացություն: Ամփոփելով, ակնհայտ է, որ համավարակի արդյունքում առևտրաշրջանառությունն ամբողջ աշխարհում անկում է ապրել, և ՀՀ, հանդիսանալով բաց տնտեսություն, նույնպես կրել է համավարակի բացասական ազդեցությունն առևտրաշրջանառության վրա: Սակայն, ի համեմատ այլ պետությունների 2020թ. Արցախում տեղի ունեցած պատերազմն էլ ավելի

¹ Աղբյուր՝ կազմվել է հեղինակի կողմից ՀՀՎԿ արտաքին առևտրի տվյալների բազայի հիման վրա՝ <https://armstat.am/am/?nid=160> [2]

է սրացրել և վատթարացրել տնտեսական վիճակը, այդ թվում՝ բացասաբար ազդելով արտաքին առևտրի վրա: Ինչպես ցույց տվեց իրականացված վերլուծությունը, վերջին գրեթե տասը տարվա ընթացքում ունեցած աճի տեմպերի փոխարեն 2020թ. ՀՀ արտահանման ծավալները դեպի ԵՄ երկրներ ի համեմատ 2019թ. նվազել են 25.9%, իսկ ԵՄ երկրներից դեպի ՀՀ՝ 21.4%: Կառուցվածքային և գործընկեր երկրների մեջ փոփոխություն տեղի չի ունեցել՝ ներմուծումը բավականին դիվերսիֆիկացրված է, իսկ արտահանման մեջ գերակշռում են մի քանի ապրանքատեսակներ:

Առաջարկում ենք հետևյալ միջոցառումների իրականացումը ՀՀ առևտրաշջանառությունը բարելավելու համար՝

- Իրականացնել վերջնական ապրանքի արտահանում, այլ ոչ թե միջանկյալի, քանի որ այս պարագայում ապրանքի գինն ավելանում է, հետևաբար աճում են նաև արտահանման ծավալները .

- Դիվերսիֆիկացնել արտահանվող ապրանքների տեսակները, մասնավորապես, տրիկոտաժե ապրանքները, շատացնել արտահանվող գյուղատնտեսական ապրանքների տեսակներն ու շուկաները:

Գրականության ցանկ

[1] «ԼՈՒՅՍ հիմնադրամ» (2019). ՀՀ տնտեսության արտահանելի հատվածի միտումներն ու զարգացումները: Սեպտեմբերի 13, 2019թ. , էջ 3:

[2] ՀՀՎԿ, Արտաքին առևտրի տվյալների բազա 2017-2021, www.armstat.am

[3] ՀՀՎԿ, Արտաքին տնտեսական գործունեություն, 2021:

[4] Andras Lakatos (2020). Summary of results from multi-country simulation models. International Economics Consulting Ltd.

https://www.tradeeconomics.com/iec_publication/impact-of-the-coronavirus-pandemic-on-international-trade/

[5] Maryla Maliszewska, Aaditya Mattoo and Dominique van der Mensbrugge (2020): The Potential Impact of COVID-19 on GDP and Trade: A Preliminary Assessment, World Bank Policy Research Working Paper N° 9211 .

[6] Pepita Barlow, May CI van Schalkwyk, Martin McKee, Ron Labonté, David Stuckler (2021). COVID-19 and the collapse of global trade: building an effective public health response, The Lancet Planetary Health, Volume 5, Issue 2. Pp. 102-107.

[7] UN Comtrade Database: <https://comtrade.un.org/data>

[8] Warwick McKibbin and Roshen Fernando (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19: Seven scenarios, COVID Economics, Issue 10, CEPR Press.

[9] Wei-Wei Zhang, Wang Dawei, Muhammad Tariq Majeed & Sidra Sohail (2021) COVID-19 and international trade: insights and policy challenges in China and USA, Economic Research-Ekonomska Istraživanja.

[10] WTO (2021). World trade primed for strong but uneven recovery after COVID-19 pandemic shock. https://www.wto.org/english/news_e/pres21_e/pr876_e.htm

Հեղինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀՀ և ԵՄ երկրների միջև առևտրաշրջանառության վերլուծությունը կորոնավիրուսի ժամանակաշրջանում

Բանալի բառեր. կորոնավիրուս, ՀՀ և ԵՄ առևտրաշրջանառություն, արտահանման և ներմուծման ծավալներ, ԱՀԿ

COVID-19 համավարակը նախ և առաջ բերել է առողջական ճգնաժամի, սակայն պարզ է դարձել, որ այն ունի հետևանքներ, որոնք տարածվում են միջազգային բնույթ կրող բազմաթիվ ասպեկտների վրա: Դրանցից է նաև միջազգային առևտուրը, որը 2020 թվականի երկրորդ եռամսյակում ունեցել է ամենամեծ անկումը՝ -14.3% ի համեմատ նախորդ տարվա նույն ժամանակաշրջանի: Հայաստանի տնտեսությունը նույնպես կրել է համավարակի ազդեցությունը, այդ թվում՝ առևտրաշրջանառության վրա, իսկ Արցախյան պատերազմն էլ ավելի է վատթարացրել դրությունը: Ուստի, սույն հոդվածի շրջանակներում դիտարկել ենք ՀՀ և ԵՄ երկրների առևտուրը:

Heghine PETROSYAN

Analysis of trade volumes between Armenia and EU countries during the coronavirus period

Key words: coronavirus, RA և EU trade turnover, export-import volumes, WTO

The COVID-19 has triggered a health crisis, but its effects have spread to many aspects of an international nature, one of which is international trade. In particular, in the second quarter of 2020, the volume of international trade showed the largest decline in history - 14.3% compared to the same period last year. The economy of the Republic of Armenia, including trade, also suffered from the pandemic, and the Artsakh war aggravated the situation. Therefore, within the framework of this article, we will consider the changes that have occurred in the trade turnover between the Republic of Armenia and the EU countries during the period of the coronavirus.

Егине ПЕТРОСЯН

Анализ торговых отношений Республики Армения со странами ЕС в период коронавируса

Ключевые слова: коронавирус, торговый оборот РА и ЕС, объемы экспорта-импорта, ВТО

Эпидемия COVID-19 вызвала кризис в здравоохранении, но ее последствия распространились на многие аспекты международного характера, одним из них которых является международная торговля. В частности, во втором квартале 2020 года объёмы международной торговли продемонстрировали наибольший спад за всю историю – 14.3% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. Экономика Республики Армения, в том числе торговля, также пострадала от эпидемии, а арцахская война усугубила ситуацию. Поэтому в рамках данной статьи мы рассмотрим изменения, которые произошли в товарообороте между Республикой Армения и странами ЕС в период коронавируса.

ИНСТРУМЕНТАРИЙ И НАЛОГОВЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПРИ ИНВЕСТИРОВАНИИ ПЕНСИОННЫХ ФОНДОВ РА В ИНФРАСТРУКТУРНЫЕ ПРОЕКТЫ СО СТРУКТУРНЫМ ФИНАНСИРОВАНИЕМ

Ара КАРЯН

к.э.н., доцент института экономики и бизнеса РАУ

Давид КАРИМЯН

аспирант института экономики и бизнеса РАУ

Ключевые слова: секьюритизация, пул базовых активов, ценные бумаги обеспеченные базовыми активами, налоговый нейтралитет при секьюритизации, трансфертное ценообразование.

Введение и постановка проблемы: Пост военный и продолжающийся ковидный период в РА, начиная с окончания войны в декабре 2020 г., вызвали очень много проблем в государственной экономической политике. По характеру такие проблемы имеют отражение на кратко- и средне- и долгосрочные задачи, и вызваны они резким повышением потребности разнообразных социальных выплат. Все это прямо и опосредовано отражается на устойчивости государственной финансовой системы, в т. ч. возможностях капитальных вложений госбюджета, пенсионной системы, которая в части накопительного сегмента несколько автономна от государственных финансов, и эта тенденция дальше будет возрастать.

На этом фоне важны следующие постановки: можно ли решить одновременно две проблемы: 1) увеличить востребованные инвестиции в промышленную, сельскую, городскую и социальную инфраструктуру; 2) заменить требуемые для этого инвестиционные ресурсы из государственного бюджета, из других источников и тем самым смягчить рост государственного долга, который по прогнозу «Fitch в Армении к концу 2021 г. достигнет пика в 67,6% ВВП¹.

На рынке капитала РА длинные по срокам инвестиционные ресурсы находятся не в банках и страховых компаниях, а у пенсионных фондов. Банки в РА законодательно сильно ограничены в осуществлении инвестиционной деятельности, у страховщиков таких ресурсов нет, поскольку нет лицензированных компаний по страхованию жизни. Пенсионные фонды имея такие ресурсы, тем не менее, не направляют их в реальный сектор и в т. ч. на строительство, реконструкцию и модернизацию инфраструктуры.

В начале 2021 г. в структуре инвестиционных вложений пенсионных фондов РА 31 процентов приходилось на иностранные инвестиционные фонды, 31 про-

¹ По прогнозу Fitch госдолг Армении в 2021 году достигнет пика в 67,6% ВВП, https://finport.am/full_news.php?id=43840&lang=2

центров на денежные средства и депозиты в банках, 30 процентов на государственные облигации и только 8 процентов вложений размещены в других облигациях¹ (примерно схожая картина и в прошлые годы). Из этих 8-и процентов львиная доля приходится на облигации выпущенные коммерческими банками РА. Таким образом, лишь ничтожная часть инвестиций направляется прямо в реальный сектор, из размещенных в РА средств (без учета гособлигаций, примерно - 36 процентов) в реальный сектор вложения поступают опосредовано через финансовый сектор по депозитам и по облигациям выпущенными коммерческими банками РА. Таким образом, насущная проблема для страны это *кардинальная переориентация концепции инвестиционных вложений* пенсионных фондов на развитие инфраструктуры РА, что требует разработки действенных финансовых инструментов, без них такое требование следует расценить популистским и вредным.

В условиях поствоенной и продолжающейся «ковидной» ситуации в РА переориентация инвестиционной политики пенсионных фондов в инфраструктуру, с точки зрения выгоды для экономики очевидна и не вызывает сомнений. Между тем, при такой постановке не должно быть также сомнений с позиции пенсионных фондов, поскольку нельзя ставить под угрозу накопления предназначенные для будущих пенсий, даже под самыми благими намерениями.

Для успешных инвестиций пенсионных фондов в инфраструктуру РА требуется несколько уровней гарантий это, во-первых, целевые и надежные проекты инфраструктуры, во-вторых, эффективная институциональная платформа инвестирования, в третьих, определенные механизмы и финансовый инструментарий, в четвертых, определённые государственные гарантии, что в комплексе позволят без особых проблем привлечь пенсионные фонды РА для инвестиций инфраструктурных проектов РА. Действенным и эффективной платформой для инвестиций пенсионных фондов в инфраструктуру является проекты государственно частного партнерства (ГЧП). Для пенсионных фондов РА проекты ГЧП могут открыть новые реальные возможности инвестиций с высокой доходностью и приемлемым риском. Для пополнения нехватки инвестиционных ресурсов в программах ГЧП эффективным механизмом является структурное финансирование по формату секьюритизации активов.

Инфраструктурные проекты ГЧП с секьюритизацией активов для финансирования программ ГЧП с привлечением инвестиционных ресурсов пенсионных фондов в РА, дадут возможность в первую очередь создать надежные механизмы для привлечения инвестиций у пенсионных фондов на матрице превенции рисков,

¹ Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն, ՀՀ կենտրոնական բանկ, https://www.cba.am/AM/periodicals/Stability%20report_2021.pdf

что чрезвычайно важно для пенсионных фондов. Нельзя громогласно обвинять пенсионные фонды в том, что они не вкладывают ресурсы в реальный сектор РА (хотя это продолжается уже 8 лет). В данном вопросе недопустимо основываться на ложном патриотизме, а следует создавать действенные механизмы для реализации надёжных вложений. Можно провести параллель, когда «ура патриоты» в экономике рассматривают выплаты страховщиков на перестрахование как «утечку» валютных ресурсов за рубеж (абсурд который не подлежит комментарию), любое сравнение относительно, но в данном случае мы намеренно представили гипер утрированное сравнение, чтобы провести черту между патриотизмом в экономике и реальным управлением рисков. В данной матрице задача многогранная и сводится также к трансформированию имеющихся имущественных активов и будущих денежных потоков в ликвидные денежные средства для реализации инвестиций, диверсификации и обеспечения гибкости финансирования и предотвращения его возможных сбоев. Следует отметить также, что управляющая компания ГЧП или инициатор процесса секьюритизации не принимает на себя новых обязательств, а конвертирует свои не ликвидные активы в ликвидные денежные средства для успешного старта или продолжения программы капитальных вложений.

Анализ проблемы. Для успешной реализации и масштабирования в РА структурного финансирования - секьюритизации ценных бумаг по проектам ГЧП является имеющаяся законодательная база, это в первую очередь закон РА «О государственно частном партнёрстве» и закон РА «О секьюритизации активов и об обеспеченных активами ценных бумагах». Кстати последний является основой для реализации американской модели секьюритизации. Ниже указано о проведенной в РА пилотной программе секьюритизации активов, но между тем сразу отметим, что подходы и методологические особенности для реализации в РА инвестиционной матрицы вложений пенсионных фондов в секьюритизированные ценные бумаги по программам ГЧП в инфраструктуру сильно отличаются пилотной программы. Соответственно, мы далее остановимся на решениях ключевых вопросов указанной проблемы. Следует учесть, что проблемы секьюритизации разделяются на общие, вне зависимости от рынка капитала страны, и частные, связанные с особенностями рынка страны. При разработке и внедрение инвестиционной матрицы для пенсионных фондов с секьюритизацией активов программ ГЧП следует придерживаться классической американской схемы секьюритизации, и для пресечения влияния всевозможных рисков выработать превентивные механизмы их регулирования на каждом отдельном этапе секьюритизации.

Структурное финансирование или секьюритизации активов с целью привлечения финансирования путём выпуска ценных бумаг, обеспеченных конкретными активами предполагает несколько этапов. В данном случае, мы рассматриваем

американскую модель секьюритизации при наличии целевой компании по секьюритизации активов «SPV» (special purpose vehicle). Заинтересованную в вовлечении инвестиций компанию принято называть инициатором (или оригинатором), которая для этого собирает пул базовых активов и передаёт их «SPV». Далее компания «SPV» выпускает свои собственные ценные бумаги, обеспеченные базовыми активами, размещает их, а вырученные средства передает инициатору проекта и ведет обслуживание выпущенных ценных бумаг. В данной схеме задействованные в ней участники осуществляют несколько сделок, которые сопровождаются со многими рисками, способные затормозить или даже провалить весь процесс.

В РА 2015 г. был успешно реализован пилотный проект секьюритизации при содействии «Программы финансирования экономического развития» (FED) агентства «USAID»¹, и уместно провести параллели с ним. Опыт реализованной в РА пилотной программы имеет свою ценность, однако дело в том, что он сильно отличается от предлагаемой секьюритизации проекта по ГЧП, в частности, по своей цели, типу, базовым активам и характеру. Ключевые вопросы здесь сводятся: а) к подбору базовых активов, б) их доходности, в) затратаёмкости всего процесса, г) и особенно налогообложении транзакций в цепочке процесса секьюритизации. Все дело в том, что по указанным позициям в пилотном проекте не возникало проблематичных вопросов. Во-первых, в пилотном проекте базовые активы состояли из ипотечных кредитов и были совершенно однородны, по существу не требовалось селекции набора однородных базовых активов (asset-backed securities - ABS), их доходность обеспечивалась процентной маржой между ипотечными кредитами и выпущенными ценными бумагами с обеспеченных активами. Не возникало также налоговых вопросов, так как процентные доходы от базовых активов налогообложению не подлежали. Для реализации секьюритизации в центральном банке РА был зарегистрирован «Первый фонд секьюритизации кредитного портфеля» для выпуска ценных бумаг, обеспеченных активами в соответствии с законом РА «О секьюритизации активов и об обеспеченных активами ценных бумагах»². Важным условием успеха пилотной программы была гарантия, предоставленная «FED USAID» собственникам инвесторам облигаций в размере 50 процентов от основной суммы. Размещение выпущенных ценных бумаг было осуществлено в основном среди управляющих пенсионными фондами и банками РА. Важно заострить внимание на размещении в то время этих ценных бумаг среди пенсионных фондов, т. е. ценные бумаги с обеспеченными активами по существу востребованы

¹ Արժեթղթավորման առաջին նախագիծը Հայաստանում, [http://agrocredit.am/first-securitization-project-launched-in-armenia/](http://agrocredit.am/first-securitization-project-launched-in-armenia/http://agrocredit.am/first-securitization-project-launched-in-armenia/)

² «Վարկային պորտֆելի արժեթղթավորման Հիմնադրամ 1»-ի պարտատոմսերը ցուցակվել են ՆԱՍԴԱԶ ՕԷՄԷԲՍ Արմենիայում https://finport.am/full_news.php?id=23682&lang=1

пенсионными фондами, что является очень важным выводом. В предлагаемой матрице инвестиций пенсионных фондов РА в инфраструктурные проекты с секьюритизацией активов одной из основных проблем является формирование однородного пула или портфеля базовых активов, приносящих доход в будущем. В этом случае базовые активы это не ипотечные кредиты (как в пилотной программе), а разные финансовые и не финансовые активы компании инициатора. Важным требованием к базовым активам, в этом случае, является наличие стабильных предсказуемых денежных потоков по этим активам.

Как было указано выше, для проектов ГЧП с секьюритизацией активов проблема сводится к обоснованности затрат для всей схемы секьюритизации. В случае секьюритизации ипотечных кредитов все было довольно просто и определялось маржой ипотечных кредитов и выпущенных ценных бумаг. В предлагаемом случае всё сводится к марже приведенных затрат на единицу инвестиций и банковской процентной ставкой по кредитам. Таким образом, важным критерием количественного обоснования сделки секьюритизации в рамках программ ГЧП следует рассматривать приведенную сумму затрат на единицу базовых активов, а сопоставимой базой - рыночную процентную ставку по кредитам банков. В целом проблема доходности реализуемого проекта сводится к оценке текущей и будущей стоимости или соотношения «цена – качество» (Value for money - VfM). В данном случае процентная ставка по банковским кредитам является сопоставимой единицей измерения соотношения цены и качества (VfM). В том случае, когда сумма стоимости требуемых затрат секьюритизации на единицу базовых активов выше, чем процентная ставка банковского кредита, секьюритизация теряет свой смысл, т. к. целесообразно взять банковский кредит.

При регулировании процесса секьюритизации очень много специфичных вопросов возникает к деятельности и транзакциям специальной целевой компания по секьюритизации активов «SPV». Особо следует указать, что «SPV» должна создаваться исключительно для целей секьюритизации (как это имело место в пилотной программе), должна быть юридически и экономически независимой, с минимальным уставным капиталом, для минимизации своих затрат не должна иметь громоздкого штата сотрудников. «SPV» не должна преследовать цели получения прибыли, её целью должна быть исключительно эмиссия обеспеченных активами ценных бумаг, оплата вырученных средств от разрешения ценных бумаг взамен купленных базовых активов и обслуживание эмитированных ценных бумаг. Эмитент «SPV» должен иметь активную роль в проведении селекции однородных базовых активов, которые она приобретает у компании инициатора (СКП), создавая пул базовых активов секьюритизации. Юридически передача портфеля базовых активов должна осуществляться в форме договора купли-продажи. Это даст

возможность в дальнейшем пресечь влияние на эмитента «SPV» риска неплатежеспособности инициатора СПК. Другой вопрос превенции рисков требует, чтобы после сделки передачи базовых активов от инициатора СПК к эмитенту «SPV», компания инициатор СПК функционально оставалась ответственна за сбор выручки от поступлений базовых активов, хотя юридически эти активы уже не будут принадлежать ему (они проданы), и их учёт будет вестись на забалансовом счету компании продавца - инициатора (СПК). Предложенная превентивная мера обоснована тем, что как было указано компания «SPV» функционально должна будет сконцентрирована на эмиссии, размещении и обслуживании секьюритизированных ценных бумаг. По сути, «SPV» является агентом инвесторов и при малом штате вряд ли сможет эффективно вести текущий сбор выручки с базовых активов. Данный вопрос требует юридического оформления, а именно заключения специального договора на обслуживание (на коммерческой основе), подписываемый между инициатором «СПК» и эмитентом «SPV». По этому же договору компания инициатор – «СПК» также будет регулярно представлять отчет компании «SPV», информируя о задержках выплат, о фактически невыплатах и предпринимаемых мерах, в частности, механизмов гарантий государственного партнёра.

Выше было указано, что превенция рисков матрицы инвестиций пенсионных фондов в эмитированные обеспеченные ценные бумаги со стороны «SPV» требует также государственных гарантий. Изначально эта гарантия должна быть закреплена в проспекте эмиссии обеспеченных облигаций, и частности, должна содержать особую пометку – «эмиссия гарантирована правительством РА» по части погашения основной суммы. Государственная гарантия станет основой для положительного листинга выпущенных на основе секьюритизации бумаг, предотвратит риски связанные с реализацией самой программы ГЧП, и снизит риски связанные с судебными исками к компании инициатору СПК, хотя в последнем случае «SPV» может назначить заменяющего агента по обслуживанию базовых активов. Задача в том, что вступление в схему указанного нового агента повысит общие затраты секьюритизации, но этим будет нивелировано воздействие указанного риска. Другой вопрос в том, что для обеспечения достаточного объёма базовых активов, а следовательно масштабов сделки секьюритизации, базовые активы могут быть собраны не только от компании инициатора СПК, но и у аффилированных с ним нескольких компаний. Следовательно эмитент «SPV» будет закупать базовые активы от нескольких компаний, но координатором такой сделки с другими аффилированными лицами должна быть инициатор СПК проекта ГЧП.

Методология. Для имплементации структурного финансирования и его отдельных сегментов, одним из концептуальных вопросов является налогообложение транзакций в цепи по секьюритизации, в частности, текущих доходов полу-

ченных от базовых активов по секьюритизации. По предложенной нами схеме доходы от базовых активов собираются компанией инициатором - СПК, но владельцем этих активов является эмитент «SPV», т. к. они проданы «SPV». Следовательно, и доходы от базовых активов являются не доходами инициатора СПК, т. к. последний является всего лишь оператором по их сбору, а не собственником (по предложенной нами схеме). Далее доходы от базовых активов передаются «SPV», и последним эти средства направляются на обслуживание (или погашение) обязательств перед инвесторами обеспеченных ценных бумаг. Таким образом, компания СПК не должна включать доходы от базовых активов в налогооблагаемую базу, их должна включать в налогооблагаемую базу компания эмитент «SPV» (т. к. доход не может остаться «бесхозным»). Однако, возникает следующий правомерный вопрос – ведь эмитент «SPV» направляет их на погашение обязательств перед инвесторами вложивших в обеспеченные активы. Таким образом, налогообложение этих доходов повышает затраты по обслуживанию и лишает инвесторов обеспеченных ценных бумаг ожидаемой прибыли. Тогда возникает естественный вопрос, зачем же пользоваться сложным механизмом секьюритизации, который к тому же ухудшает условия излишними налоговыми издержками. Вместо этого, можно было, произвести эмиссию долговых ценных прямо со стороны компании СПК и не привлекать ещё одно звено – компанию эмитент «SPV». Для решения этого сложного вопроса предлагается в схеме инвестиционной матрицы для пенсионных фондов с секьюритизацией активов программ ГЧП, *исходить из принятого в международной практике - принципа «налоговой нейтральности»*. С налоговой точки зрения секьюритизация должна быть «нейтральна», а это означает, что череда транзакций в схеме секьюритизации не может привести к возникновению дополнительной налоговой нагрузки для участников, и налоговые последствия не должны возникать раньше, чем в ситуации, когда секьюритизации не было.

Обзор литературы. В научной литературе этот вопрос основательно освещён. Знаменитая в мировой шестерке аудиторских фирм «PricewaterhouseCoopers» в специальном исследовании «Секьюритизация – достижение налогового нейтралитета» указывает «Основная налоговая цель сделки секьюритизации заключается в достижении налоговой нейтральности. Это означает, что необходимо, насколько это возможно, обеспечить чтобы при сделке секьюритизации не возникало дополнительных налоговых обязательств, по сравнению с тем, если в этом деле секьюритизация не состоялась.»¹ Другой член знаменитой шестерки - «KPMG» в исследовании «Секьюритизация: преимущества листинга на люксембургская бирже» рассматривает всех участников транзакций секьюритизации и налоговые обяза-

¹ Securitisation – achieving tax neutrality, PwC, 2012, <https://www.pwc.com/gx/en/structured-finance/pdf/pwc-securitisation-achieving-tax-neutrality-pdf.pdf>

тельства в череде этих транзакций¹. На практике консалтинговая компания по секьюритизации «Creatrust Luxembourg» указывает, что «законодательство Люксембурга гарантирует налоговую нейтральность фондов секьюритизации, которые рассматриваются как инвестиционные фонды, и инвесторы облагаются налогом только в соответствии с правилами, действующими в стране их проживания»². В. Буров указывает, что «основной целью секьюритизации является, в первую очередь, достижение желаемого экономического эффекта (привлечение дешевого финансирования, перенесение рисков, связанных с секьюритизируемым активом, и т.д.), сама транзакция должна быть «нейтральна» с налоговой точки зрения.»³. Вопрос в том, чтобы принцип грамотно имплементировать в схему секьюритизации, поскольку применение его не так просто, как кажется на первый взгляд.

В череде транзакций в схеме секьюритизации, когда производится продажа активов от инициатора СПК к «SPV» (не представляется в залог) налоговые обязательства возникают: 1) у компании - инициатора, 2) у эмитента SPV, в процессе передачи базовых активов от первого ко второму, 3) на финансовые потоки – доходы от базовых активов (налог, удерживаемый у источника выплаты дохода); 4) налоги связанные с обслуживанием секьюритизированных активов. Следовательно, принцип «налоговой нейтральности» должен быть отработан по всей цепочке транзакций и участников схемы секьюритизации, где не всё так просто. Вопросы налогообложения с отражением «налогового нейтралитета» при передаче активов во время секьюритизации для всех участников и транзакций секьюритизации должны быть полностью отражены в Налоговом кодексе РА, что обеспечит достижение цели секьюритизации - привлечение не дорогого финансирования с секьюритизацией активов.

Таким образом, приходим к очевидному заключению, что транзакции в схеме секьюритизации приводят к определённым налоговым потерям или правильнее сказать налоговым расходам бюджета (не взимаемый налоговый платеж). Однако, без этого невозможно будет достичь экономического эффекта от секьюритизации. Нами указано о предпочтительности продажи базовых активов (а не залога) поскольку этим нивелируется воздействие в дальнейшем риска неплатежеспособности инициатора СПК. Здесь важен также порядок определения стоимости передаваемого актива, его вид. Трансфер актива должен учитывать правило транс-

¹ Securitization: The benefits of listing on the Luxembourg stock exchange, KPMG Luxembourg, 2015 <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/kpmg-securitization-web-01042016.pdf>

² Securitization Key Legal and Regulatory Issues, IFC Technical working group on securitisation in Russia, page 13,

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/747401468092077080/pdf/395540Securitization.pdf>

³ В. Буров, Правовые режимы и налогообложение сделок секьюритизации в некоторых развитых странах, <http://rusipoteka.ru/files/articles/burov-1.pdf>

фертного ценообразования, при котором цена передачи должна соответствовать ее рыночной стоимости (принцип «на расстоянии вытянутой руки»), транзакция передачи не должна рассматриваться инструментом налогового планирования. Если актив передается с дисконтом, то возникает ещё вопрос отнесения и учёта этого дисконта на себестоимость. Регуляции подлежит также вопрос переуступки прав требований в будущем, порядок определения стоимости таких прав, порядок последующего определения стоимости переуступленного актива. Опять подчеркиваем то, что в предложенной схеме передача базовых активов должна осуществляться с реальной продажей пула базовых активов. При таком варианте «налоговый нейтралитет» для компании инициатора или СПК сводится к тому, чтобы налоговые издержки схемы транзакций секьюритизации для неё не привели бы превышению таких же издержек, по сравнению с эмиссией ценных бумаг непосредственно самой СПК. Доходы компании инициатора или СПК от активов до их секьюритизации, и доходы эмитента «SPV» после их секьюритизации должны быть равны.

Методика решения поставленной задачи. В целом доходы компании инициатора - СПК после секьюритизации и до секьюритизации, должны облагаться теми же налогами и по таким же ставкам. *Налоговый нейтралитет для эмитента «SPV» может достигнут:*

- а) налоговой консолидацией «SPV» и компании инициатора - СПК;
- б) включением всех платежей, совершаемых «SPV» к расходам уменьшающими налогооблагаемую базу прибыли «SPV», в том числе платежи: по обслуживанию долга, по обслуживанию секьюритизированных активов, по улучшению кредитоспособности, возврату избытка прибыли у «SPV» и т.п..
- в) признанием «SPV» субъектом не являющимся налогоплательщиком.

Кстати, опция в) применяется в РФ, когда российская «SPV» создана как ипотечный агент, и доходы такой «SPV» в связи с ее уставной деятельностью, освобождены от налогообложения в РФ¹. Действующий «Налоговый кодекс» РА лишь частично отражает вопросы комплекса налоговых обязательств в черед транзакций секьюритизации. В частности, кодексом отрегулирован вопрос НДС при продаже базовых активов. Так, статья 64 (часть 2-ая, пункт 4б) кодекса устанавливает, что от НДС освобождаются сделки и операции, которые по смыслу закона РА «О секьюритизации активов и об обеспеченных активами ценных бумагах» являются отчуждение инициатором активов фонду секьюритизации или продавцу, отчуждение продавцом активов фонду секьюритизации в случаях, установленных вышеуказанным законом, выкуп инициатором активов из фонда секьюритизации или обмен активов с фондом секьюритизации, а также отчуждение акти-

¹ В. Буров, Правовые режимы и налогообложение сделок секьюритизации в некоторых развитых странах, стр.9, <http://rusipoteca.ru/files/articles/burov-1.pdf>

вов секьюритизационному фонду, созданному согласно вышеуказанным законом, выкуп активов из фонда секьюритизации лицом, осуществившим отчуждение актива секьюритизационному фонду или обмен активами с фондом секьюритизации;

Как видим по «Налоговому кодексу» РА обложению НДС не подлежит - транзакция продажи базовых активов секьюритизации от инициатора СПК к эмитенту «SPV». К тому же, «Налоговым кодексом» РА, по сути, косвенно решен вопрос НДС с доходов полученных от базовых активов, но исключительно по части финансовых операций. Однако, по части доходов полученных от не финансовых базовых активов и от нефинансовых операций вопрос налогообложения остается открытым. «Налоговый кодекс» устанавливает освобождения от НДС по финансовым транзакциям статья 64 (часть 2-ая, пункт 47), это - осуществление финансовых сделок и операций банками, специализированными участниками рынка ценных бумаг, кредитными организациями, а также иными налогоплательщиками в случаях, касающиеся финансовых операций.

С учётом вышесказанного, задача в том, чтобы определить схему механизмов преференций и освобождений при налогообложении участников и транзакций процесса секьюритизации для полного сохранения базового принципа «налогового нейтралитета» секьюритизации для программ ГЧП со специальной инвестиционной платформой структурного финансирования для пенсионных фондов. В частности, для сохранения принципа «налогового нейтралитета» с целью действительности специальной инвестиционной матрицы вложений для пенсионных фондов с секьюритизацией активов для программ ГЧП предлагается установить:

1) не облагаются НДС (у источника дохода) текущие доходы полученные от базовых активов, по части от не финансовых активов и не финансовых операций. Подчёркиваем, необходимость решения вызвана тем, что статья 64 ч. 2, пункт 47 «Налогового кодекса» РА решает только вопрос для финансовых активов, а статья 64 ч.2, пункт 46 решает вопрос при купле продаже базовых активов.

2) Применительно к компании «SPV» целесообразно применить один из ниже предложенных опций:

а) два компонента налогооблагаемой базы: 1) текущие доходы полученные от базовых активов и зачисленные в выручку «SPV», 2) различные субсидии полученные от государственного партнера для целей обслуживания эмитированных ценных бумаг, зачисляются в налогооблагаемую базу налога на прибыль эмитента «SPV» равную величине расходов «SPV», направленной на обслуживание эмитированных ценных бумаг (процентные доходы и погашение). Таким образом, эти два указанные компоненты доходов и расходов обнуляют друг друга. В том случае, если доходы и субсидии превысят затраты на обслуживание эмитированных бумаг, то эта не обнулённая величина доходов не должна быть зачислена в на-

логовую базу и подвергаться налогу на прибыль, и одновременно эта сумма должна быть зачислена в специальном резерве для будущих расходов на обслуживание эмитированных ценных бумаг. Заметим ещё раз, что эмитент «SPV» не должна преследовать цели получения прибыли и выдачи дивидендов его учредителю (или учредителям). Выведение указанной разницы из налогооблагаемой базы, во первых, снизит налоговые издержки «SPV», во-вторых, даст представление об административных затратах «SPV» и при превышении разумного соотношения их в общих затратах «SPV», это должно стать сигналом для учредителя «SPV» для соответствующей корректировки будущих затрат, потому как главная цель «SPV» эмиссия и обслуживание обеспеченных ценных бумаг.

б) компания «SPV» созданная по закону РА «О секьюритизации активов и об обеспеченных активами ценных бумагах» не платит налог на прибыль.

Следует указать, что опция а) более основательна, т. к. задача в том, чтобы убедиться, что «SPV» выполняя свою конкретную функцию обеспечивает соответствие между своими доходами и расходами основной деятельности, и не получает прибыли или сверх прибыли. В противном случае, налог на прибыль у эмитента «SPV» бессмысленно поднимет расходы секьюритизации. Кстати, предписание - «насколько это возможно, недопущения взимания налога с доходов эмитента» дает знаменитая аудиторская компания «PricewaterhouseCoopers»¹. Предложенные налоговые решения однозначны в том случае, когда в транзакциях участвуют исключительно компании резиденты, для трансграничных сделок, решения усложняются и основная постанова сводится к не допустимости двойного налогообложения. Применительно к сделке купли-продажи базовых активов аффилированных между собой компаний - инициатора «СПК» и эмитента «SPV» возникают также вопрос связанный с трансфертным ценообразованием. Поскольку трансфертное ценообразование - это инструмент налогового администрирования с целью предотвращения случаев искажения налоговой базы и смещения прибыли из одного лица к другому при сделках аффилированных между собой лиц (каковыми являются инициатор СПК и эмитент «SPV»). В случае, если инициатор «СПК» продает активы эмитенту «SPV» по цене превышающую их стоимость, у него появится доход (и увеличение капитала), и наоборот, в случае продажи базовых активов ниже их стоимости «СПК» понесёт потери (и снижение капитала). В данном случае этот вопрос не регулируются международными стандартами финансовой отчетности (МСФО), но является предметом трансфертного ценообразования, с вытекающими из неё налоговыми обязательствами, которые в РА регулируются главой 73 «Регулирования трансфертного ценообразования» «Налогового кодекса» РА (глава вступила в силу с 1.01.2020 г.). При указанных выше условиях сделки

¹ Why is tax important in a securitisation deal? PricewaterhouseCoopers, page 2, www.pwc.com

между сторонами по факту устанавливаются коммерческие и финансовые условия, отличные от других по сопоставимым сделкам, что приводит к занижению суммы налога на прибыль¹. В целях налогообложения соответственно:

- выручка (доход) при этой сделке принимается в размере суммы выручки (дохода), которая могла бы быть получена плательщиком в анализируемой сделке, но вследствие указанного отличия не была им получена;

- затраты (расходы) при этой сделке принимаются в размере суммы затрат (расходов), которые должны были быть понесены плательщиком в анализируемой сделке, но вследствие указанного отличия были им понесены в ином размере.

Таким образом, при обнаружении занижения суммы налога на прибыль или завышения суммы убытка должна быть произведена корректировка соответственно налоговой базы налога на прибыль или суммы убытка. В этом случае плательщик вправе самостоятельно произвести корректировку налоговой базы налога на прибыль или суммы убытка и доплатить налог на прибыль (Налоговый кодекс РА, статья 377). Для соблюдения принципа «налогового нейтралитета» и рыночной справедливости (или принципа «на расстоянии вытянутой руки») при случае, когда доход СПК от продажи активов превышает их стоимость (по установленным процедурам главы 73 «Налогового кодекса» РА), следует установить:

а) указанное превышение не облагается налогом;

б) одновременно инициатор СПК обязуется сумму превышающую стоимость проданных активов вернуть «SPV» (методология расчета должна утвердятся заранее и соответствующие поправки вноситься в главу 73 Налогового кодекса РА0;

в) «SPV» обязуется возвращенную от СПК сумму разместить на специальный резерв для обслуживания выпущенных им ценных бумаг.

Можно возразить, что такое усложненное регулирование не имеет смысла, вследствие того, что дополнительный (или завышенный) доход - полученный СПК пойдет на пополнение капитальных вложений по проекту ГЧП, который реализует СПК, зачем же это подвергать ещё процессу трансфертного ценообразования. Такое возражение категорично не приемлемо, т. к. весь экономический смысл секьюритизации заключается в приобретении ликвидных средств на базе эмиссии ценных бумаг, и следовательно, главная задача бесппроблемное обслуживание эмитированных ценных бумаг, а искусственное завышение их стоимости, поскольку завышены лежащие в их основе базовые активы заведомо создает риски для обслуживания таких ценных бумаг. Случай трансфертного ценообразования с продажей со стороны инициатора «СПК» базовых активов ниже их стоимости, должен быть заранее урегулирован - с регулирующим органом финансового рынка (центральной

¹ Регулирования трансфертного ценообразования, Глава 73, «Налоговый кодекс РА».

ный банк РА) и налоговым органом в режиме согласования. Поскольку вариант снижения стоимости базовых активов ниже их цены (стоимости) по смыслу направлен на ускоренную эмиссию и размещение обеспеченных ценных бумаг, т. к. базовые активы лежащие под этими ценными бумагами дороже их самих, что должно поднять их привлекательность для инвесторов. Кстати, андеррайтер при размещении секьюритизированных ценных бумаг может поставить на эту «фишку», как важный аргумент для потенциальных инвесторов. Однако, такое снижение стоимости базовых активов ниже их цены (стоимости) может отходить от принципа «вытянутой руки» в определенных разумных пределах. Регулирование сводится в этом случае к тому, что инициатор «СПК» и или эмитент «SPV» может обратиться к регуляторному органу и налоговому ведомству с предложением о получении согласия на снижение стоимости продаваемых базовых активов (на 20 процентов или иной), с целью более эффективной и быстрой эмиссии и размещения ценных бумаг со стороны «SPV». В случае секьюритизации когда «SPV» и инициатор СПК находятся в разных юрисдикциях, следует упредить дополнительное налогообложение отдельных доходов, генерируемые базовыми активами, в стране инкорпорации компании-инициатора и тем самым значительно снизится эффективность секьюритизации в целом. Если эмитент «SPV» находится за рубежом, то при выплате доходов от базовых активов от инициатора к «SPV» последний облагается НДС у источника. «SPV» может быть освобожден от налога у источника из-за соглашением по двойному налогообложению. Что касается налоговых преференций, установление налоговых льгот на доходы по ценным бумагам может стать стимулом для таких инвестиций.

Заключение В статье рассмотрены проблемы налогового регулирования при внедрении специальной инвестиционной матрицы вложений пенсионных фондов с секьюритизацией активов для программ ГЧП. Проанализированы и выработаны рекомендации налогообложения на базе принятого в международной практике «налогового нейтралитета» по всем транзакциям и участникам секьюритизации. Предложены нормы налоговой регуляции транзакций и участников секьюритизации для включения в «Налоговый кодекс» РА, в т. ч. регулирование вопросов трансфертного ценообразования по сделкам секьюритизации. По нашей оценке платформа по инвестированию пенсионных фондов в инфраструктурные проекты ГЧП, позволит за 3-4 года сформировать у пенсионных фондов такой портфель на сумму примерно 100 млрд. драм или 25 % от всех активов пенсионных фондов, и тем самым существенно повысит манёвренность государственного бюджета по другим направлениям капитальных вложений. Одновременно доходность инвестиционных фондов поданному сегменту активов будет выше примерно на 3 процентных пункта, а средняя доходность по всем активам на повысится примерно на 0,7-1 процентных пункта.

Արա ԿԱՐՅԱՆ, Դավիթ ԿԱՐԻՄՅԱՆ

Инструментарий и налоговые взаимоотношения при инвестировании пенсионных фондов РА в инфраструктурные проекты со структурным финансированием

Ключевые слова: секьюритизация, пул базовых активов, ценные бумаги обеспеченные базовыми активами, налоговый нейтралитет при секьюритизации, ценообразование

В статье рассмотрены проблемы переориентации инвестиционной политики пенсионных фондов РА. Предложен и обоснован инструментарий инвестирования в инфраструктурные проекты ГЧП со специальной инвестиционной матрицей вложений для пенсионных фондов с секьюритизацией активов для программ ГЧП. Рассмотрены механизмы превенции рисков на этапах секьюритизации. Подробно проанализированы вопросы налогообложения на базе принятого в международной практике «налогового нейтралитета» по всем транзакциям и для всех участников секьюритизации. Раскрыты и предложены нормы налоговой регуляции.

Արա ՔԱՌՅԱՆ, Դավիթ ՔԱՐԻՄՅԱՆ

Կառուցվածքային ֆինանսավորմամբ ենթակառուցվածքային ծրագրերում ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի ներդրումների գործիքակազմն ու հարկային հարաբերությունները

Բանալի բառեր. արժեթղթավորում, բազային ակտիվների փուլ, ակտիվներով ապահովված արժեթղթեր, արժեթղթավորման հարկային չեզոքություն, գնագոյացում

Հոդվածը վերաբերում է ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի ներդրումային քաղաքականության վերակողմնորոշման հիմնախնդիրներին: Առաջարկվել ու հիմնավորվել է կենսաթոշակային ֆոնդերի համար ենթակառուցվածքային ծրագրերում ներդրումային հատուկ մատրից՝ ՊՄԳ ծրագրերի ակտիվների արժեթղթավորմամբ գործիքակազմով: Դիտարկվել են արժեթղթավորման տարբեր փուլերում ռիսկերի կանխարգելման մեխանիզմները: Միջազգային արակտիկայում ընդունված «հարկային չեզոքության» հիքով մանրամասնորեն վերլուծվում են արժեթղթավորման հարկման խնդիրները:

Ara KARYAN, David KARIMYAN

Toolkit and Tax Relations for Investing RA Pension Funds in Infrastructure Projects with Structured Financing

Keywords: securitization, pool of underlying assets, asset-backed securities, tax neutrality

The article describes the issues of reorientation of the investment policy of the RA pension funds. The special matrix for pension funds for investment in infrastructure with a toolkit asset securitization of PPP projects are proposed and substantiated. The risk prevention mechanisms at the different stages of securitization are considered. The issues of taxation in detail are analyzed in accordance with the principle "tax neutrality" for all transactions and for all participants of the securitization. Disclosed and proposed norms of tax regulation for transactions and participants of securitization, which should be additionally incorporate in the Tax Code of the RA, including issues of the transfer pricing for securitization transactions.

ՆԵՐՂՐՈՒՄԱՅԻՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Լևոն ՀՈՎՆԱՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. ներդրումային շուկա, միջազգային, տարածաշրջանային և երկկողմ կարգավորում, բազմակողմանի համաձայնագրեր, երաշխիքների տրամադրում

Ներածություն: Ներդրումները հանդիսանալով ցանկացած երկրի տընտեսական աճի և սոցիալական զարգացման առանցքային գործոններից մեկը՝ տնտեսության մեջ իրականացվում են ներդրումային գործընթացի միջոցով, որն էլ իր հերթին ապահովում է ներդրումային շուկան: Ներդրումային շուկան ապահովում է ներդրումային գործընթացի համար անհրաժեշտ պայմաններ, մասնավորապես.

- հսկայաձավալ ներդրումային կապիտալի առկայություն՝ ըստ սեփականության ձևերի դիվերսիֆիկացված կառուցվածքով, որում գերակշռում է մասնավոր ներդրումային կապիտալը,

- ներդրումային գործունեության սուբյեկտների բազմազանություն, ներդրումային գործընթացի շրջանակում պետության և մասնավոր ներդրողների միջև գործառույթների բաշխում,

- ներդրումային առաջարկի ու պահանջարկի ձևավորմանը նպաստող ֆինանսական միջնորդների ճյուղավորված ցանցի առկայություն,

- ներդրումային գործունեության օբյեկտների լայն շուկայական սեգմենտորների առկայություն,

- ըստ ներդրումային օբյեկտների կապիտալի բաշխում՝ ներդրումների գրավչության գնահատման տնտեսական չափորոշիչներին համապատասխան:

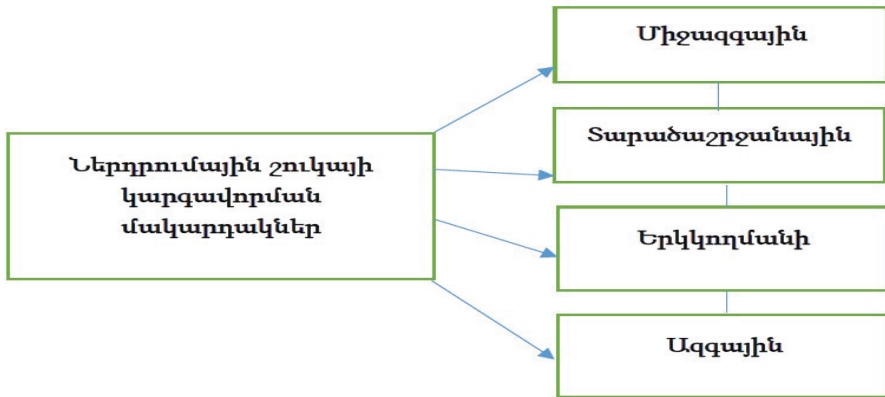
Համաշխարհային տնտեսության մեջ ներդրումային շուկաները բացի ազգային կարգավորումից ենթակա են նաև միջազգային, տարածաշրջանային և երկկողմ կարգավորման տարբեր միջազգային և վերազգային կազմակերպությունների կողմից, ինչպես նաև երկրների միջև կնքված երկկողմ համաձայնագրերի հիման վրա:

Հետազոտության մեթոդաբանություն: Հետազոտության օբյեկտ է ներդրումային շուկան, իսկ առարկան՝ դրա միջազգային կարգավորումը և վերջինիս առանձնահատկությունները: Իրականացված հետազոտության հիմնական մեթոդաբանական հիմքն են հանդիսանում դիտարկման, համեմատության վերլուծության մեթոդները: Դիտարկման մեթոդը օգտագործվել է ոլորտը խորապես ուսումնասիրելու համար համեմատության և վերլուծության մեթոդներով առանձնացվել են տարբեր մակարդակներում ներդրումային շուկայի կարգավորման հիմնական առանձնահատկությունները:

Գրականության ակնարկ: «Ներդրումային շուկա» եզրույթը թեև վաղուց լայնորեն կիրառվում է մասնագիտական գրականության մեջ, այնուամենայնիվ, վերջինիս մեկնաբանման, տնտեսական էության և բնույթի վերաբերյալ դեռևս միասնական մոտեցում առկա չէ: Մասնագիտական գրականության մեջ առկա են ներդրումային շուկայի հասկացության վերաբերյալ տարբեր մոտեցումներ: Մասնավորապես, հետխորհրդային տնտեսագիտական գրականության մեջ, որտեղ «ներդրումային շուկա» եզրույթը միայն բոլորովին վերջերս է ստացել լայն տարածում՝ առավել հաճախ այն սահմանվում է որպես ներդրումային ապրանքների շուկա: Ավելին, որոշ հեղինակներ, ովքեր «ներդրումներ» եզրույթը նույնականացնում են «կապիտալ ներդրումներ» հասկացության հետ, ներդրումային ապրանքներ ասելով նկատի ունեն ներդրումային օբյեկտների միայն որոշակի տեսակներ (հիմնական կապիտալ, շինանյութ և շինմոնտաժային աշխատանքներ), մինչդեռ հետազոտողների այլ խումբ ավելի լայնորեն է մեկնաբանում ներդրումային շուկան՝ ներկայացնելով այն որպես ներդրումային օբյեկտների շուկա՝ դրա բոլոր ձևերով հանդերձ: Ինչ վերաբերվում է արտերկրի տնտեսագետներին, ապա վերջիններս որպես կանոն ներդրումային շուկան հիմնականում նույնականացնում են ֆոնդային շուկայի հետ, քանի որ զարգացած շուկայական տնտեսությունում ներդրումների գերակշիռ մասը արժեթղթային ներդրումներն են:

Վերլուծություն: Ներդրումային շուկայի կարգավորման ոլորտում կարելի է առանձնացնել չորս հիմնական մակարդակներ(գծանկար 1).

- 1.միջազգային,
- 2.տարածաշրջանային,
- 3.երկկողմանի,
4. ազգային:

Գծանկար 1. Ներդրումային շուկայի կարգավորման մակարդակները

Միջազգային մակարդակով ներդրումային շուկայի կարգավորումն իրականացվում է աշխարհի տարբեր պետությունների կողմից բազմակողմանի համաձայնագրերի շրջանակներում: Նման համաձայնագրերը որպես կանոն բաց են լինում հետագայում նաև այլ պետությունների անդամակցության համար: Նման կառույցներից առավել հայտնի են Ներդրումների երաշխավորման բազմակողմ գործակալությունը, որը ձևավորվել է 1985թ. Հարավային Կորեայի մայրաքաղաք Սեուլում՝ համանուն համաձայնագրի հիման վրա¹, ինչպես նաև Միջազգային ներդրումային վեճերի լուծման համակարգը, որը ձևավորվել է 1965թ. ԱՄՆ-ի մայրաքաղաք Վաշինգտոնում՝ ներդրումային վեճերի միջազգային կարգավորման մասին համաձայնագրի շրջանակներում²:

Ներդրումների երաշխավորման բազմակողմ գործակալության կազմակերպատիրական ձևը բաժնետիրական ընկերություն է՝ որի կանոնադրական կապիտալը կազմում է 1 միլիարդ դոլար: Վերջինիս բաժնետերեր են հանդիսանում 152 անդամ-պետությունները, իսկ ամենամեծ բաժնեմասը՝ 17%, պատկանում է ԱՄՆ-ին: Ներդրումների երաշխավորման բազմակողմ գործակալության գործունեության հիմնական ուղղություններն են.

- զարգացող երկրներում ներդրումների երաշխիքների տրամադրում,
- համատեղ ապահովագրության և վերաապահովագրության գծով գործառնություններ (ներդրումների ապահովագրություն այն երկրներում, որտեղ

¹ www.miga.org/sites/default/files/archive/Documents/MIGA%20Convention%20

² http://sice.oas.org/dispute/comarb/icsid/w_conv1.asp

չեն իրականացվում ապահովագրություն և վերաապահովագրություն՝ պայմանավորված դրանց որդեգրած քաղաքականություններով),

• ՕՈՒՆ ներգրավման նպատակով զարգացող երկրներին աջակցության ցուցաբերում, խորհրդատվական ծառայությունների մատուցում և այլն¹:

Հարկ է նշել, որ Գործակալության կողմից երաշխիքների տրամադրման համար նախապատվություն է տրվում ցածր եկամուտ ունեցող, քաղաքական ռիսկերի առկայությամբ կամ հակամարտությունների մեջ ներքաշված երկրներում իրականացվող ենթակառուցվածքների զարգացմանն ու սոցիալական նշանակալի ծրագրերի կենսագործմանն ուղղված ներդրումներին: Գործակալության կողմից տրամադրվող երաշխիքներին կարող են հավակնել ինչպես մասնավոր կազմակերպությունները, այնպես էլ քաղաքացիները, որոնք գրանցված չեն ներդրում ընդունող երկրում: Միևնույն ժամանակ, ՆԵԲԳ-ը չի տրամադրում վարկեր և չի հանդիսանում ինքնուրույն ներդրող :

Ներդրումային շուկայի կարգավորման ուղղությամբ միջազգային ասպարեզում գործող ևս մեկ կարևոր կառույց է հանդիսանում Ներդրումային վեճերի կարգավորման միջազգային կենտրոնը, որը ձևավորվել է 1965թ. մարտի 18-ին ընդունված Վաշինգտոնյան կոնվենցիայի հիման վրա: Կենտրոնը, որպես ՄԱԿ-ի մասնագիտացված կառույց, իր պաշտոնական գործունեությունը սկսեց 1966թ. հոկտեմբերի 14-ից: Կենտրոնի գործունեությունն առաջնորդվում է Վաշինգտոնյան կոնվենցիայով, որը դիտարկում է ներդրումային վեճերի լուծման երկու մոտեցում. կողմերի հաշտեցում և արբիտրաժային գործընթաց: Դրան համապատասխան, Կոնվենցիան պարունակում է գործերի քննության, հայցերի հարուցման ու արբիտրաժի կիրառման ընթացակարգային հստակ կանոններ: Կենտրոնի կողմից ծառայությունների մատուցումը հիմնվում է կամավորության և վճարովիության սկզբունքի վրա: Կենտրոնին անդամակցում են 152 երկրներ: Հարկ է նշել, որ ներկայումս միջազգային ներդրումների ոլորտում կնքվող բազմաթիվ պայմանագրերում դում է կատարվում Ներդրումային վեճերի կարգավորման միջազգային կենտրոնին՝ որպես ներդրումային վեճերի լուծման կարգավորիչ մարմնի: Ընդհանուր առմամբ, այս կառույցի ստեղծումը կարելի է դրականորեն գնահատել՝ որպես միջազգային ներդրումային շուկաներում ներդրումային վեճերի

¹ <https://www.miga.org/investment-guarantees>

լուծման ուղղությամբ կարևոր քայլ: Անդրադառնալով ներդրումների շուկայի տարածաշրջանային կարգավորմանը, ապա վերջինիս վառ օրինակ է ԵԱՏՄ շրջանակում ֆինանսական շուկայի կարգավորմանը, որը և հանդիսանում է հենց այն առանցքային ոլորտներից մեկը, որում տեղի է ունենում ինտեգրումը: ԵԱՏՄ մասին պայմանագրի համաձայն՝ ԵԱՏՄ անդամ պետությունները պարտավորվել են ձևավորել ընդհանուր ֆինանսական շուկա՝ բանկային և ապահովագրական ոլորտներում, ինչպես նաև արժեթղթերի շուկայում: Վերոհիշյալ պայմանագրի 70-րդ հոդվածի համաձայն՝ պայմանագրի կողմ հանդիսացող երկրներն իրականացնում են ֆինանսական շուկաների համաձայնեցված կարգավորում՝ Եվրասիական միության շրջանակներում ընդհանուր ֆինանսական շուկայի ստեղծման նպատակով: Այս ոլորտում ամենաառանցքային փաստաթղթերից է հանդիսանում ԵԱՏՄ ընդհանուր ֆինանսական շուկայի ձևավորման հայեցակարգը, որն հանդիսանում է այս ոլորտում Միության նորմատիվ բազայի հիմքը¹: Հայեցակարգը սահմանում է ընդհանուր ֆինանսական շուկայի ձևավորման հիմնական նպատակները, խնդիրները և ոլորտները՝ նշելով դրանց իրականացման փուլերն ու միջոցառումները, գործունեության իրավական հիմքերը, ֆինանսական շուկայի կարգավորողների տեղեկատվական փոխգործակցության և վարչական համագործակցության կարգը, խնդիրները և վերազգային մարմնի լիազորությունները՝ ԵԱՏՄ ընդհանուր ֆինանսական շուկայի կարգավորման ուղղությամբ: Կարելի է ասել, որ սա ավելի արդյունավետ փոխգործակցության հնարավորություններ ստեղծելու, անդամ-պետությունների ֆինանսական շուկաներում խաղի ընդհանուր կանոնների սահմանման և կապիտալի արդյունավետ տեղաշարժի նախադրյալների ձևավորման կարևոր քայլ է: Բացի այդ, ԵԱՏՄ միասնական ֆինանսական շուկան կապահովի տնտեսությունների խորը ներթափանցում և տնտեսական ցիկլերի համաժամանակեցում:

ԵԱՏՄ ընդհանուր ֆինանսական շուկան կսկսի գործարկվել 2025 թվականից, երբ կավարտվեն բանկային, ապահովագրական և արժեթղթերի շուկայի կարգավորման օրենսդրության ներդաշնակեցման աշխատանքները: Համաձայն ԵԱՏՄ պայմանագրի՝ միասնական ֆինանսական շուկան պետք է համապատասխանի հետևյալ չափորոշիչներին.

¹<http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/dofp/Documents/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%86%d0%b5%d0%bf%d1%86%d0%b8%d1%8f%20%d0%9e%d0%a4%d0%a0.pdf>

- անդամ պետությունների ֆինանսական շուկաներում կարգավորման և վերահսկողության պահանջների ներդաշնակություն,

- անդամ որևէ պետության լիազոր մարմնի կողմից տրված բանկային և ապահովագրության, ինչպես նաև արժեթղթերի շուկայի ծառայությունների ոլորտում լիցենզիաների փոխադարձ ճանաչում միության այլ երկրներում.

- ֆինանսական ծառայությունների մատուցում Միության ողջ տարածքում՝ առանց նոր իրավաբանական անձի լրացուցիչ հիմնադրման անհրաժեշտության,

- լիազորված մարմինների միջև վարչական համագործակցություն, այդ թվում՝ տեղեկատվության փոխանակման ոլորտում:

Այսպիսով, ԵԱՏՄ-ում ընդհանուր ֆինանսական շուկայի ձևավորման արդյունքը կլինի կազմակերպությունների և քաղաքացիների համար մատչելիության մակարդակի բարձրացումը, ֆինանսական ծառայությունների որակը և տեսականին, անդամ-երկրների ֆինանսական հատվածի արդյունավետության բարձրացումը, ինչպես նաև մրցակցության խթանումը: Բացի այդ, ֆինանսական կայունության ռիսկերը կարող են կրճատվել կարգավորիչ գործառույթների հետ կապված վարչարարությունը նվազագույնի հասցնելու, ինչպես նաև ֆինանսական կարգավորիչների փոխգործակցության բարելավման և տեղեկատվության փոխանակման հաշվին:

ԵԱՏՄ շրջանակում ակտիվ քննարկվում են նաև Միության անդամ երկրների ներդրումային հնարավորությունները, բարենպաստ բիզնես միջավայրի ստեղծումը և ներդրումային համագործակցության հեռանկարները, մրշակվել են առաջարկություններ տվյալ ոլորտում ԵԱՏՄ պետությունների համագործակցության զարգացման, ներկայիս ճգնաժամի բացասական հետեվանքների հաղթահարման և Միությունում ինտեգրացիոն փոխգործակցության խորացման ուղղությամբ: Միության անդամ-երկրները պարտավորվել են չվատթարացնել գործարարությամբ զբաղվելու պայմանները և ներդրումների համար ապահովել լրացուցիչ երաշխիքներ: Միության մեկ այլ կարևոր առավելություն է հանդիսանում ԵԱՏՄ երկրների ներդրողների համար ազգային ռեժիմի կիրառումը կամ առավել բարենպաստ պայմանների կիրառումը, ինչպես նաև ներդրումների համար քանակական և այլ սահմանափակումների վերացումը: Ավելին, ԵԱՏՄ ծառայությունների միասնական շուկայի գործունեությունը ևս խթանող գործոն է հանդիսանում ԵԱՏՄ երկրների

տնտեսություններում ներդրումների հոսքերի ներգրավման համար: Որոշակի նախագծերում կապիտալ ներդրումների դեպքում օգտագործվում է նաև միասնական ծառայությունների շուկայի մեխանիզմները, ինչն էլ ավելի գրավիչ է դարձնում ներդրումների ներգրավման գործընթացը:

Ներդրումային շուկայի տարածաշրջանային կարգավորում իրականացվում է նաև մեկ այլ վերագրային միության՝ ԵՄ շրջանակներում: Տարածաշրջանների միջև սոցիալ-տնտեսական անհավասարությունը վերացնելու և նպատակաուղղված ներդրումային քաղաքականություն իրականացնելու համար ԵՄ-ում գործում է Համախմբման հիմնադրամ (The Cohesion Fund), որի ռեսուրսներն ուղղվում են այն երկրներ, որոնց համար բնակչության մեկ շնչի հաշվարկով համախառն եկամտի մակարդակը կազմում է ԵՄ միջին մակարդակի ոչ ավել քան 90 տոկոսը: Տվյալ հիմնադրամի գործունեության արդյունավետությունը հետազոտվել և ապացուցվել է Պ. Ուստների աշխատության մեջ¹: 2014-2020թթ. ժամանակաշրջանում հիմնադրամի կողմից իրականացվել է առաջնահերթ ներդրումային նախագծերի /դրանք հիմնականում ուղղվել են դեպի ենթակառուցվածքներն ու «կանաչ» տնտեսության ձևավորումը/ ֆինանսավորում 63 մլրդ Եվրոյի չափով Բուլղարիայում, Խորվաթիայում, Կիպրոսում, Չեխիայում, Էստոնիայում, Հունաստանում, Հունգարիայում, Լատվիայում, Լիտվայում, Մալթայում, Լեհաստանում, Պորտուգալիայում, Ռումինիայում, Սլովակիայում և Սլովենիայում: Ստեղծվել է Եվրոպական տարածաշրջաններում նախագծերի աջակցության գծով համատեղ օժանդակության գործակալություն (JASPERS), որն աջակցություն է ցուցաբերում Եվրոպական ներդրումային բանկի (այսուհետ՝ ԵՆԲ), Եվրոպական վերակառուցման և զարգացման բանկի (ԵՎԶԲ), Եվրոպական տարածաշրջանային զարգացման հիմնադրամի (այսուհետ՝ ԵՏԶՀ) և Համախմբման հիմնադրամի շրջանակներում:

Միջազգային պրակտիկայում երկկողմանի մակարդակով ներդրումային շուկայի կարգավորումն իրականացվում է երկու երկրների միջև երկկողմանի համաձայնագրերով՝ կապիտալ ներդրումների պաշտպանության և

¹ Wostner, P. The Effectiveness of EU Cohesion Policy Revisited: Are EU Funds Really Additional? [Electronic resource] / P. Wostner, S. Šlander // European Policies Research Centre. Mode of access: <http://www.eprc-strath.eu/public/dam/jcr:550de9e6-5965-4c61-914a-0433d8b8e24c/EPRP%2069.pdf>. Date of access: 14.09.2017.

երկակի հարկումը բացառելու ուղղությամբ: Երկկողմանի համաձայնագրերը լայն տարածում են գտել աշխարհում, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ երկու պետությունների համար ավելի դյուրին է ապահովել ներդրումային հարաբերությունների կարգավորումը, քան այն իրականացնել միջազգային բազմակողմ համաձայնագրերի շրջանակներում՝ հաշվի առնելով նաև երրորդ պետությունների շահերը և դիրքորոշումները¹: Երկկողմանի կարգավորման շրջանակում որպես առանցքային դրույթներ են.

- ստարերկրյա ներդրումների ռեժիմը,

- ազգայնացման, պետականացման և այլ պետական միջոցառումների արդյունքում արտասահմայան ներդրողների պաշտպանության հիմնական երաշխիքները,

- եկամուտներն անխոչընդոտ արտերկիր տեղափոխելու

հնարավորությունը,

- ներդրումային վեճերի լուծման կարգը և պայմանները:

2019թ. ստորագրվել է 22 նոր երկկողմանի միջազգային ներդրումային համաձայնագրեր: Վերջիններս ներառել են թվով 16 երկկողմանի ներդրումային պայմանագրեր և թվով 6 պայմանագրեր՝ ներդրումային դրույթներ պարունակող: Երկկողմանի պայմանագրերի կնքման հարցում առավել ակտիվ են եղել Ավստրալիան, Բրազիլիան և ԱՄԷ-ն՝ յուրաքանչյուրի համար երեքական պայմանագրերով: Նոր պայմանագրերով հանդերձ միջազգային ներդրումային համաձայնագրերի թվաքանակը աճել է մինչև 3284 (2895 երկկողմանի ներդրումային պայմանագրեր և 389 ներդրումային դրույթներով պայմանագրեր), իսկ տարեվերջին դրանցից գործում էին առնվազն 2654-ը: Շարունակել է աճել նաև դադարեցված առնվազն 34 պայմանագիր, որոնցից 22-ը դադարեցվել են միակողմանի, 6-ը փոխադարձ երկկողմանի պայմանավորվածությամբ, 4-ը փոխարինվելու պատճառով և 2-ը՝ գործողության ժամկետի լրացման պատճառով:

Անդրադառնալով կոնկրետ երկրներին, պետք է նշել, որ առավել մեծ թվով դադարեցված ներդրումային պայմանագրերի գծով առաջին տեղում է Լեհաստանը՝ 17 դադարեցված պայմանագրերով, որին հաջորդում է Հնդկաստանը՝ 7 դադարեցված պայմանագրերով: Ընդ որում, 2017թ. հետո ար-

¹ <http://mchpravo.ru/pravovoe-regulirovanie-inostrannyh-investicij.html>

² https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_overview_ru.pdf

դեն երկրորդ անգամ 2019թ. դադարեցված պայմանագրերի թվաքանակը գերազանցել է նոր կնքված ներդրումային պայմանագրերի թվաքանակը: Տարեվերջին դադարեցված ներդրումային պայմանագրերի քանակը կազմել է 349: Միջազգային ներդրումային քաղաքականության վրա ազդեցություն է ունեցել նաև մի շարք այլ կարևոր փոփոխություններ, մասնավորապես, ԵՄ անդամ երկրների միջև կնքված ներդրումային երկկողմանի պայմանագրերի դադարեցումը, «բրեքզիտ»-ը, ինչպես նաև Ազատ առևտրի աֆրիկյան մայրցամաքային գոտու ստեղծման համաձայնագրի ուժի մեջ մտնելը:

2019թ. կնքված պայմանագրերը վկայում են միջազգային երկկողմ ներդրումային պայմանագրերի ռեժիմի ուղղությամբ բարեփոխումների մասին: Գրեթե բոլոր համաձայնագրերը պարունակում են ՄԱԿի առևտրի և զարգացման համաժողովի (UNCTAD) կողմից միջազգային ներդրումային ռեժիմի բարեփոխումների փաթեթին համապատասխանող դրույթներ: Ընդ որում, դրանք առավել հաճախ կապված են եղել բարեփոխումների այնպիսի ոլորտի հետ, ինչպիսին է պետության կարգավորիչ տարածության պահպանումը: Երկրները շարունակում են ներառել ներդրողների և պետության միջև վեճերի կարգավորման բարեփոխումների տարրերը նոր կնքվող երկկողմ ներդրումային համաձայնագրերում՝ կիրառելով չորս հիմնական մոտեցում. վեճերի կարգավորման ընթացակարգերի բացակայություն, վեճերի համար մշտական արբիտրաժ, վեճերի կարգավորման սահմանափակ ընթացակարգեր և վեճերի կարգավորման բարելավված ընթացակարգեր: 2012թ. սկսած ավելի քան 75 երկիր և տնտեսական ինտեգրման տարածաշրջանային կազմակերպություններ օգտվել են UNCTAD-ի աջակցությունից նոր տիպային ներդրումային պայմանագրերի մշակման և համաձայնագրերի գնահատման հարցում: Միջազգային ներդրումային համաձայնագրերի բարեփոխումների գործընթացի հետագա աջակցության նպատակով 2020 թվականից UNCTAD-ը կգործարկի այս ոլորտի բարեփոխումների նոր փաթեթ:

Ներդրումային շուկայի կարգավորման ոլորտում միջազգային պրակտիկայում լայնորեն կիրառվում է նաև օտարերկրյա ներդրումների պաշտպանության երաշխիքների ապահովումը: Այս ուղղությամբ կարևորվում է ներդրումային վեճերի լուծման ճկուն համակարգի ձևավորումը, այդ թվում՝ կողմերի միջև կնքված պայմանագրերի դրույթների մեկնաբանության և կիրառման միասնական մոտեցումների սահմանում՝ նախապատվությունը

տալով բանակցային գործընթացի միջոցով դրանց կարգավորմանը անցկացմանը: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ ներդրումների պաշտպանության և փոխադարձ խթանման ուղղությամբ կընթրված պայմանագրերի մեծ մասում նախատեսված է նման վեճերը քննել միջազգային արբիտրաժներում¹:

2019թ. ներդրողները հարուցել են ներդրողների և պետության միջև վեճերի կարգավորման մասով հայտնի դարձած 55 վարույթ, որը վերջին հինգ տարում ամենացածր ցուցանիշն է: 2020 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ ներդրումային վեճերի գծով վարույթների թիվը կազմել է 1023: Հաշվի առնելով, որ որոշ արբիտրաժային վարույթներ կրում են գաղտնի բնույթ, ուստի ինչպես 2019թ., այնպես էլ նախորդ տարիներին հարուցված գործերի քանակը կարող է ավելի մեծ լինել: Հայտնի է, որ նվազագույնը մեկ գործով որպես պատասխանող կողմ այդ վարույթներում հանդես են գալիս 120 երկիր և մեկ տնտեսական խումբ: Ընդ որում, հարուցված վարույթների գծով 2019 թվականին իրավասության հիմքերով ընդունված որոշումների կեսից ավելին կայացվել է հոգուտ պետության: Իսկ ըստ էության որոշումները ավելի հաճախ կայացվել են հոգուտ ներդրողի: 2020թ. տարեսկզբի դրությամբ ավարտվել է առնվազն 674 ներդրողի և պետության միջև վեճերի քննություն:

Եզրակացություններ: Ներդրումային շուկայի կարգավորումը կարևոր դերակատարում ունի ներդրողների շահերի պաշտպանության, ներդրումների երաշխավորման և ներդրումների հույսերի խթանման ուղղությամբ: Ներդրումային շուկայի կարգավորման ոլորտի միջազգային փորձը վկայում է, որ կարելի է առանձնացնել վերջինիս չորս հիմնական մակարդակներ՝ միջազգային, տարածաշրջանային, երկկողմանի, ազգային:

Միջազգային մակարդակով ներդրումային շուկայի կարգավորումն իրականացվում է աշխարհի տարբեր պետությունների կողմից բազմակողմանի համաձայնագրերի շրջանակներում: Նման համաձայնագրերը որպես կանոն բաց են լինում հետագայում նաև այլ պետությունների անդամակցության համար:

¹ Международно-правовые основы иностранных инвестиций в России: сб. нормативных актов и документов. — М.: Юридическая литература, 1995. — С. 25-40.

Ներդրումային շուկայի տարածաշրջանային կարգավորումն իրականացվում է տարածաշրջանային կառույցների շրջանակներում, ինչպես օրինակ՝ ԵԱՏՄ-ն և ԵՄ-ն:

Միջազգային պրակտիկայում երկկողմանի մակարդակով ներդրումային շուկայի կարգավորումն իրականացվում է երկու երկրների միջև երկկողմանի համաձայնագրերի կնքման միջոցով՝ կապիտալ ներդրումների պաշտպանության և երկակի հարկումը բացառելու ուղղությամբ: Երկկողմանի համաձայնագրերը լայն տարածում են գտել աշխարհում, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ երկու պետությունների համար ավելի դյուրին է ապահովել ներդրումային հարաբերությունների կարգավորումը, քան այն իրականացնել միջազգային բազմակողմ համաձայնագրերի շրջանակներում:

Ազգային մակարդակով ներդրումային շուկայի կարգավորումն իրականացվում է ազգային օրենսդրության շրջանակներում՝ ելնելով այն իրողությունից, որ տվյալ երկրում ներդրումային միջավայրի կատարելագործումը կարող է խթանել ներդրումային գործունեությունը և ապահովել պետական և օտարերկրյա անմիջական ներդրումների փոխգործակցությունը՝ աճի ավելի արագ տեմպերի ու աշխատատեղերի դինամիկ ստեղծման հաշվին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Международно-правовые основы иностранных инвестиций в России: сб. нормативных актов и документов. М.: Юридическая литература, 1995. С. 25-40.
2. Wostner, P. The Effectiveness of EU Cohesion Policy Revisited: Are EU Funds Really Additional? [Electronic resource] / P. Wostner, S. Šlander // European Policies Research Centre. – Mode of access: <http://www.eprc-strath.eu/public/dam/jcr:550de9e6-5965-4c61-914a-0433d8b8e24c/EPRP%2069.pdf>. – Date of access: 14.09.2017.
3. [https://www.miga.org/sites/default/files/archive/Documents/MIGApril%202018\).pdf](https://www.miga.org/sites/default/files/archive/Documents/MIGApril%202018).pdf)
4. http://sice.oas.org/dispute/comarb/icsid/w_conv1.asp
5. <https://www.miga.org/investment-guarantees>
6. <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/finpol/dofp/Documents>
7. <http://mchpravo.ru/pravovoe-regulirovanie-inostrannyh-investicij.html>
8. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_overview_ru.pdf

Լևոն ՀՈՎՆԱՆՅԱՆ

Ներդրումային շուկայի միջազգային կարգավորման առանձնահատկությունները

Բանալի բառեր. ներդրումային շուկա, միջազգային, տարածաշրջանային և երկկողմ կարգավորում, բազմակողմանի համաձայնագրեր, երաշխիքների տրամադրում

Համաշխարհային տնտեսության մեջ ներդրումային շուկաները բացի ազգային կարգավորումից ենթակա են նաև միջազգային, տարածաշրջանային և երկկողմ կարգավորման: Միջազգային մակարդակով ներդրումային շուկայի կարգավորումն իրականացվում է աշխարհի տարբեր պետությունների կողմից բազմակողմանի համաձայնագրերի շրջանակներում: Նման համաձայնագրերը որպես կանոն բաց են լինում հետագայում նաև այլ պետությունների անդամակցության համար: Ներդրումային շուկաների տարածաշրջանային կարգավորում իրականացվում է տարածաշրջանային համագործակցության այնպիսի կառույցների շրջանակում, ինչպիսիք են ԵԱՏՄ-ը և ԵՄ-ը:

Левон ОВНАНЯН

Особенности регулирования международного инвестиционного рынка

Ключевые слова. инвестиционный рынок, международный, регионально-двусторонний расчет, многосторонние соглашения, предоставление гарантий

Помимо национального регулирования, инвестиционные рынки в мировой экономике также подлежат международному, региональному и двустороннему регулированию. Регулирование инвестиционного рынка на международном уровне осуществляется различными странами мира в рамках многосторонних соглашений. Такие соглашения обычно открыты для членства других государств в будущем. Региональное регулирование инвестиционных рынков осуществляется в рамках структур регионального сотрудничества, таких как Евразийский экономический союз и Европейский союз.

Levon Hovnanyan

Features of regulation of the international investment market

Key words. investment market, international, regional-bilateral settlement, multilateral agreements, provision of guarantees

In addition to national regulation, investment markets in the global economy are also subject to international, regional and bilateral regulation. The regulation of the investment market at the international level is carried out by various countries of the world in the framework of multilateral agreements. Such agreements are usually open to the membership of other states in the future. Regional regulation of investment markets is carried out within the framework of regional cooperation structures such as the Eurasian Economic Union and the European Union. In international practice, the regulation of the investment market at the bilateral level is carried out through the conclusion of bilateral agreements between the two countries in order to protect capital investments and avoid double taxation.

**ՏՐԱՆՍՖԵՐԱՅԻՆ ԳՆԱԳՈՅԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԶՈՒՏ ՇԱՀՈՒՅԹԻ ՄԵԹՈԴԻ
ԿԻՐԱՌՈՒԹՅԱՆ ԴԵՊՔՈՒՄ**

Արմեն ՍԱՖԱՐՅԱՆ
Տնտեսագիտության դոկտոր
Ռաֆայել ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
ՀՀ ՊԿԱ մագիստրանտ

Բանալի բառեր. տրանսֆերային գնագոյացում, փոխկապակցված կազմակերպություններ, զուտ շահույթի մեթոդ, ՏՀԶԿ, Հարկային օրենսգիրք

Ներածություն: Ապրանքների և ծառայությունների գները որոշվում են շուկայական ուժերի՝ առաջարկի և պահանջարկի միջոցով, երբ փոխկապակցված չհամարվող կազմակերպությունները կնքում են գործարքներ: Երբ գործարքները կնքվում են միջազգային կազմակերպությունների և խմբերի ներսում տարբեր իրավաբանական անձանց միջև, այդ ուժերը չեն գործում: Կազմակերպությունների միջև սահմանվում են տրանսֆերային գներ, որոնցով իրականացվում են գործարքները: Այդ գները կարող են համապատասխանել շուկայական գներին, սակայն կարող են նաև չհամապատասխանել: Բացի այդ, քանի որ խմբի ներսում գործող կազմակերպությունները գտնվում են տարբեր երկրներում և, հետևաբար, տարբեր հարկային գոտիներում, կազմակերպությունները կարող են միտված լինելու տեղափոխել շահույթները խմբի ներսում գործող այն կազմակերպություններ, որոնք գործում են առավել բարենպաստ՝ ցածր դրույքաչափեր ունեցող հարկային գոտիներ: Այս դեպքում նրանք կվճարեին ավելի քիչ հարկեր, քան շուկայական գների պայմաններում գործելիս: Նմանատիպ հարկային բացերից խուսափելու համար Տընտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության անդամ երկրների կողմից ՏՀԶԿ շրջանակներում մշակվել և կիրառվում են տրանսֆերային գնագոյացման սկզբունքները և ուղեցույցները¹: Այսպիսով, տրանսֆերային գնագոյացումը այս համատեքստում այն կանոնների և մեթոդների ամբողջությունն է, որոնք կիրառվում են փոխկապակցված համարվող կազմակերպությունների միջև կնքվող գործարքների գների որոշման համար: ՀՀ

¹ ՏՀԶԿ, Միջազգային կազմակերպությունների և հարկային մարմինների համար ՏՀԶԿ տրանսֆերային գնագոյացման ուղեցույցներ, 2017

հարկային օրենսգիրքը տրանսֆերային գնագոյացումը սահմանում է որպես վերահսկվող գործարքներում հարկային օրենսգրքով սահմանված ֆինանսական ցուցանիշների որոշման ընթացակարգ: ՀՀ-ում ոլորտը նոր է, տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումները կիրառվում են 2020 թվականից:

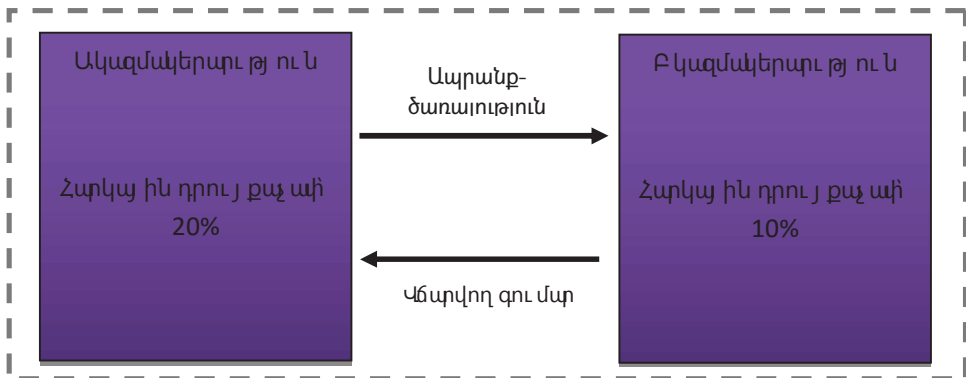
Հեղազոտության մեթոդաբանություն: Հետազոտության օբյեկտ է համարվում ՀՀ-ում տրանսֆերային գնագոյացման հիմնախնդիրները: Հոդվածում դիտարկվում են ՀՀ տրանսֆերային գնագոյացման օրենքներն ու կանոնները, մեթոդները և դրանց գործնական կիրառության հետ կապված խնդիրները: Տրանսֆերային գնագոյացման մեթոդներից դիտարկվել է չորրորդ՝ զուտ շահույթի մեթոդը, հաշվի առնելով այն փաստը, որ վերջինս ամենակիրառելի մեթոդն է: Գրականության, կիրառվող սկզբունքների ուսումնասիրության համար հիմնականում հիմք են հանդիսացել ՏՀԶԿ ուղեցույցները, իսկ օրենսդրությունների համեմատության համար դիտարկվել են հիմնականում Ռուսաստանի և ԱՄՆ ՏԳ կանոնակարգերն ու օրենսդրությունները:

Գրականության ակնարկ: Ներածությունում նկարագրված հարկային բացերից, այլ նմանատիպ հարկային խնդիրներից խուսափելու համար Տընտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության անդամ երկրների կողմից ՏՀԶԿ շրջանակներում մշակվել և կիրառվում են տրանսֆերային գնագոյացման սկզբունքները և ուղեցույցները¹: Տրանսֆերային գնագոյացումը այս համատեքստում համարվում է այն կանոնների և մեթոդների ամբողջությունը, որոնք կիրառվում են փոխկապակցված համարվող կազմակերպությունների միջև կնքվող գործարքների գների որոշման համար: ՏՀԶԿ ուղեցույցները համարվում են ոլորտի հիմնաքարը, քանի որ ամբողջապես նկարագրում են այն բոլոր սկզբունքները, լուծումներն ու մեթոդները, որոնք կարող են օգտագործվել: Գրեթե բոլոր ՏԳ զեկույցներում հղումներ են կատարվում այս զեկույցներին, իսկ որոշ օրենսդրություններում անգամ ուղղակի հղում է կատարվում ՏՀԶԿ ուղեցույցներին: ՀՀ հարկային օրենսգիրքը տրանսֆերային գնագոյացումը սահմանում է որպես վերահսկվող գործարքներում հարկային օրենսգրքով սահմանված ֆինանսական ցուցանիշների որոշման ընթացակարգ: ՀՀ-ում ոլորտը նոր է, տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումները կիրառվում են 2020թ.-ից: Օլիվեր Տրեյդլերի գրքում հան-

¹ ՏՀԶԿ, Միջազգային կազմակերպությունների և հարկային մարմինների համար ՏՀԶԿ տրանսֆերային գնագոյացման ուղեցույցներ, 2017

գամանելիորեն նկարագրվում են պարզած ձեռքի հեռավորության սկզբունքի գործնական կիրառությունները և վերջիններիս հետ կապված հիմնախնդիրները: Տարբեր երկրներում կիրառվող օրենքների, կանոնների և մոտեցումների մասին տեղեկատվություն կարելի է ստանալ ԷՅ համաշխարհային տրանսլիբերային գնագոյացման հղումների 2019-2020թթ. ուղեցույցի¹:

Վերլուծություն: Դիտարկենք որևէ խումբ, որի ներսում գործում են փոխկապակցված համարվող Ա և Բ կազմակերպությունները, ինչպես ներկայացված է 1-ին գծապատկերում: Ա կազմակերպությունը ապրանք-ծառայություններ է մատուցում Բ կազմակերպությանը, որն իր հերթին դրա դիմաց որոշակի գումար է վճարում Ա կազմակերպությանը: Քանի որ Ա կազմակերպությունը գտնվում է բարձր հարկային դրույքաչափով հարկային գոտում, ապա միտված կլինի սահմանելու հնարավորինս ցածր գին իր ապրանք ծառայությունների դիմաց, և հետևաբար, կվճարի ավելի քիչ հարկեր: Այսինքն, ընդհանուր խմբի համար ձեռնտու է գոյացող շահույթները տեղափոխել Բ կազմակերպություն, փոքրացնել Ա կազմակերպության շահույթները, ինչի արդյունքում ընդհանուր խումբը կվճարի շատ ավելի քիչ հարկեր:

Գծապատկեր 1. Տրանսլիբերային գնագոյացման օրինակ

Շահույթի նմանատիպ բաշխումներից և հարկերից խուսափումները կանխելու համար էլ երկրների կողմից, ինչպես նաև ՏՀԶԿ շրջանակներում մշակվել են տրանսլիբերային գնագոյացման կանոնակարգերը:

Հայաստանի Հանրապետությունում տրանսլիբերային գնագոյացման ընթացակարգերը կարգավորվում են ՀՀ հարկային օրենսգրքի 73-րդ՝ «Տրանս-

¹ EY, EY Worldwide Transfer Pricing Reference Guide, 2019 - 2020

Ֆերային գնագոյացման կարգավորումները» գլխով: Հայաստանը չի համարվում ՏՀԶԿ անդամ երկիր, ՀՀ հարկային օրենսգրքում ՏՀԶԿ ուղեցույցներին հղում կատարված չէ, սակայն անգամ այս դեպքում կազմակերպությունները տրանսֆերային գնագոյացման (ՏԳ) փաստաթղթավորումը պատրաստելիս հղում են կատարում ՏՀԶԿ ուղեցույցներին: Սակայն առայժմ ՀՀ հարկային մարմինների կողմից որևէ պարզաբանում տրված չէ, թե ինչքանով են կիրառելի ՏՀԶԿ ուղեցույցները ՀՀ-ում¹: Տրանսֆերային գնագոյացումը կիրառվում է 2020թ., ուստի օրենքում և գործնականում բավական բացեր կան:

Տրանսֆերային գնագոյացման բոլոր կանոնակարգերում և ուղեցույցներում առանցքային դեր է խաղում պարզած ձեռքի հեռավորության սկզբունքը: Պարզած ձեռքի հեռավորության սկզբունքի համաձայն՝ միջազգային կազմակերպությունները պարտավորվում են փոխկապակցված համարվող կազմակերպությունների միջև միջխմբային գործարքների համար սահմանել գներ, որոնք կսահմանվելին փոխկապակցված չհամարվող կազմակերպությունների միջև նմանատիպ համադրելի պայմաններում²: Այս սկզբունքի համաձայն՝ փոխկապակցված կողմերը միմյանց հետ կնքած գործարքներում պետք է այնպիսի գներ սահմանեն և ստանան այնպիսի շահույթներ, որոնք առկա են շուկայում փոխկապակցված չհամարվող կողմերի միջև: Չնայած կանոնակարգերում և ուղեցույցներում կան որոշակի սահմանված մեթոդներ, որոնք կիրառվում են տրանսֆերային գնագոյացման վերլուծությունների համար, այնուամենայնիվ, կարևորագույն պայմաններից է, որ կիրառվող ցանկացած մեթոդ լավագույնս գնահատի պարզած ձեռքի հեռավորության սկզբունքը: Անգամ կարող են կիրառվել մեթոդներ, որոնք սահմանված չեն կանոնակարգերում, ուղեցույցներում, բայց լավագույնս արտահայտում են այս սկզբունքը:

Տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումների գործելու համար սովորաբար անհրաժեշտ է երկու պայման՝

- գործարքի կողմերը պետք է լինեն փոխկապակցված.
- գործարքները պետք է համարվեն վերահսկվող:

Այս պայմանները սահմանված են նաև ՀՀ հարկային օրենսգրքում: Փոխկապակցված համարվելու պայմանները սահմանված են 362-րդ հոդվա-

¹ ՀՀ հարկային օրենսգիրք, Գլ.73, Տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումները

² Oliver Treidler, A Practical Guide to Applying the Arm's Length Principle in Intercompany Transaction, 2020

ծով, սակայն պայմանները դեռևս բավական սահմանափակ են: Մասնավորապես, սահմանված չեն փոխկապակցվածության այն պայմանները, որոնք հաշվի կառնեն նաև ֆիզիկական անձանց հարաբերությունները կազմակերպությունների հետ: Օրինակ, եթե որևէ մեկ ֆիզիկական անձի է պատկանում երկու կազմակերպության բաժնետոմսերի մեծամասնությունը, արդյոք այդ կազմակերպությունը համարվո՞ւմ է փոխկապակցված: Նշենք, որ փոխկապակցվածության այդպիսի պայմաններ սահմանված են և կիրառվում են միջազգային պրակտիկայում¹:

Փոխկապակցված կողմերի միջև ապրանքների մատակարարման, ոչ նյութական ակտիվների օտարման, աշխատանքների կատարման և (կամ) ծառայությունների մատուցման գործարքները համարվում են վերահսկվող, եթե կատարվել են փոխկապակցված կողմերի միջև: Այսուհանդերձ կան որոշ բացառություններ:

ՀՀ-ում վերահսկվող գործարքների նկատմամբ տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումները կիրառվում են: Հարկ վճարողի իրականացրած բոլոր վերահսկվող գործարքների հանրագումարը գերազանցում է 200 մլն դրամը հարկային տարվա ընթացքում: Նշենք, որ նման շեմեր սահմանվում են գրեթե բոլոր երկրներում, ինչի արդյունքում տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումները տարածվում են միայն խոշորագույն կազմակերպությունների, խոշոր հարկ վճարողների վրա: ՀՀ կարգավորումներում սահմանված է 5 մեթոդ, որոնք կարող են կիրառվել ՏԳ վերլուծության համար՝

- համադրելի չվերահսկվող գնի մեթոդ,
- վերավաճառքի գնի մեթոդ,
- «ծախսումներ գումարած» մեթոդ,
- զուտ շահույթի մեթոդ,
- շահույթի բաշխման մեթոդ:

Այս մեթոդները սահմանված են գրեթե բոլոր երկրների կարգավորումներում, ինչպես նաև ՏՀԶԿ ուղեցույցներում: Մեթոդների կիրառության կարգը նաև սահմանված է Կառավարության որոշմամբ²: Համադրելի չվերահսկվող գնի մեթոդը շատ դեպքերում տալիս է պարզած ձեռքի հեռավորությանը

¹ Федеральная Налоговая Служба, Налогов,ый кодекс РФ, Раздел V.1.

² Տրանսֆերային գնագոյացման մեթոդների կիրառության կարգը սահմանելու մասին ՀՀ Կառավարության որոշում, 556 – Ն, 9 ապրիլի 2020

համապատասխանության լավագույն գնահատականը, սակայն շատ դեպքերում այն կիրառելի չէ տվյալների և համադրելի գործարքների բացակայության պատճառով: Շատ դեպքերում տեղեկատվության բացակայությունը խնդիր է նաև վերավաճառքի գնի մեթոդի և «ծախսումներ գումարած» մեթոդի պարագայում: ՏՀՀ ուղեցույցներում տարբեր մեթոդների համար սահմանվում են համադրելիության տարբեր չափանիշներ, սակայն այդպիսի չափանիշներ սահմանված չեն հարկային օրենսգրքում առանձին մեթոդների համար: Շահույթի բաշխման մեթոդը կարող է կիրառվել, մասնավորապես, երբ վերահսկվող գործարքները մեծապես ինտեգրված են, և հնարավոր չէ դրանք առանձին վերլուծել և (կամ) վերահսկվող գործարքի երկու կողմերն էլ արժեքավոր ոչ նյութական ակտիվներ են օգտագործել գործարքի իրականացման համար:

ՀՀ-ում, ինչպես նաև միջազգային պրակտիկայում ամենաճախ կիրառվող մեթոդը զուտ շահույթի մեթոդն է: Զուտ շահույթի մեթոդը կիրառելիս հիմնականում անհրաժեշտ է օգտվել արտաքին տվյալների բազաներից, որոնք տարբեր անկախ կազմակերպությունների վերաբերյալ ֆինանսական տեղեկատվություն են տրամադրում: Նախ որոշակի չափանիշների հիման վրա (աշխարհագրություն, անկախություն, համապատասխան տնտեսական գործունեության տեսակ և այլն) տվյալների բազայից դուրս են հանվում այդ չափանիշները բավարարող բոլոր կազմակերպությունների ֆինանսական և այլ տեղեկատվությունը: Օրինակ, եթե դիտարկվող գործարքը ներառում է ծրագրային ապահովման ծառայությունների մշակում, ապա բազայից դուրս կհանվեն ծրագրային ապահովման մշակմամբ զբաղվող անկախ կազմակերպությունների ֆինանսական տվյալները: Տեղեկատվության դուրսբերումից և որոշակի զտումներ կատարելուց հետո ստուգվում է այդ կազմակերպությունների գործունեության համապատասխանությունը տարբեր եղանակներով՝ կազմակերպությունների կայքերի, այլ բազաների, բիզնես տեղեկատուների և այլ աղբյուրների միջոցով: Արդյունքում դուրս են բերվում այն կազմակերպությունները, որոնք զբաղվում են առավել համապատասխան գործունեությամբ: Վերջիններիս ֆինանսական տվյալների հիման վրա հաշվարկվում են ֆինանսական գործակիցներ, որոնք սահմանված են հարկային օրենսգրքով, և կառուցվում է պարզած ձեռքի հեռավորության սկզբունքին համապատասխան միջակայքը: Այդպիսին է համարվում ընտրված կազմակերպու-

թյունների ֆինանսական ցուցանիշների առաջին և երրորդ քվարտիլների միջև ընկած միջակայքը: Եթե դիտարկվող կազմակերպության ֆինանսական ցուցանիշը դուրս է այդ միջակայքից, ապա հարկային մարմինների կողմից կլինեն ճշգրտումներ այն դեպքերում, երբ դրա պատճառով նվազեցվել է հարկային բեռը:

Օրինակ, եթե կազմակերպությունն արձանագրել է 4% ծախսումների նկատմամբ զուտ շահույթի ցուցանիշ, մինչդեռ միջակայքը 5-10% է, ապա կազմակերպության կողմից 1%-ի չափով ավելի քիչ շահույթ է արձանագրվել, քան կլիներ պարզաձ ձեռքի հեռավորության սկզբունքին համապատասխան գործելու դեպքում, ինչը կառաջացներ լրացուցիչ հարկային պարտավորություններ: Այս դեպքում կատարվում են ճշգրտումներ, և, օրինակ, միջակայքի նվազագույն ցուցանիշն ընտրելու պարագայում տարբերության՝ 1%-ի չափով լրացուցիչ հարկային պարտավորություններ հաշվարկվում և վճարվում են կազմակերպության կողմից:

Առանձնացնեք մեթոդի կիրառությանն առնչվող երկու շատ կարևոր խնդիր: Առաջինը ճշգրտումների դեպքում միջակայքի համապատասխան ցուցանիշի ընտրությունն է: Միջազգային պրակտիկայում տարբեր մոտեցումներ են կիրառվում: Որոշ երկրերում որպես համեմատական ընտրվում են միջակայքի նվազագույն կամ առավելագույն սահմանները: Վերոնշյալ դեպքում՝ 5%-ը կամ 10%-ը: Սակայն երկրների մեծ մասը որպես համեմատական ընտրել է միջակայքի մեդիանն: Մինչդեռ ՀՀ հարկային օրենսգրքում որևէ կերպ նշված չէ, թե հարկային մարմինների կողմից որ ցուցանիշը պետք է ընտրվի որպես համեմատական: Երկրորդ կարևոր խնդիրը արտաքին տվյալների բազաներն են: Այն բազաները, որոնք կարող են կիրառվել այս մեթոդի պարագայում, պետք է ներառեն միլիոնավոր կազմակերպությունների ֆինանսական ցուցանիշներ: Սակայն այս տվյալների բազաները շատ թանկարժեք են, ուստի միայն ու միայն ամենախոշոր ֆինանսական կազմակերպություններն են հնարավորություն ստանում կիրառելու այս մեթոդը, ինչը ոչ բարենպաստ է փոքր կազմակերպությունների համար: Հարկային օրենսգրքում նաև նշվում է, որ ՀՀ Կառավարությունը պետք է սահմանի այն արտաքին բազաների ցանկը, որոնք կարող են կիրառվել զուտ շահույթի մեթոդի դեպքում, սակայն կառավարության նման որոշում դեռևս գոյություն չունի, և, ըստ էության, նաև գոյություն չունի բազաների կիրառության որևէ սահմանափակում:

Մյուս կարևոր խնդիրը կոմերցիոն բազաների արժեքներն են¹²³: Այն բազաները, որոնք ներառում են համապատասխան ծավալի և որակի տվյալներ, բավական թանկարժեք են և ՀՀ ֆինանսական կազմակերպություններից միայն ամենախոշորներն են կարողանում դրանք ձեռք բերել և կիրառել⁴: Այդ իսկ պատճառով ՏԳ ծառայությունների մատուցմամբ զբաղվող կազմակերպությունների քանակը Հայաստանում խիստ սահմանափակ է, ինչը արհեստականորեն ստեղծել է օլիգոպոլիստիկ շուկա: Խնդրի լուծման համար նախ անհրաժեշտ է հստակ սահմանել տվյալների բազաների ցանկը, որոնք կարող են օգտագործվել ՏԳ նպատակներով: Այնուհետև խնդրի լուծում կարող է հանդիսանալ որևէ մարմնի կողմից բազայի գնումը և տվյալ մարմնի շրջանակներում ՏԳ գործունեությամբ զբաղվող ընկերությունների համար այդ բազաներ հասանելիություն ապահովելը:

Եզրակացություն: Դիտարկելով ՀՀ-ում տրանսֆերային գնագոյացման հիմնախնդիրները մասնավորապես չորրորդ՝ զուտ շահույթի մեթոդի կիրառման շրջանակներում՝ կարող ենք կատարել հետևյալ եզրակացությունները .

- ՏԳ ոլորտը ՀՀ-ում նոր է. կարգավորումները կիրառվում են 2020թ.-ից, ինչի պատճառով առկա են բազմաթիվ բացեր և փորձի պակաս կա:

- Առկա են նաև օրենսդրական բացեր, օրինակ՝ փոխկապակցված համարվելու սահմանումներում, որոնք կարող են լրացվել՝ արտերկրների փորձը:

- Կարգավորումներում անհրաժեշտ է հղում կատարել ՏԳ միջազգային պրակտիկան և սկզբունքներն ամփոփող ՏՀԶԿ ՏԳ ուղեցույցներին:

- Անհրաժեշտ է սահմանել տվյալների բազաների ցանկը. այդ բազաները կարող են օգտագործվել արտաքին տվյալների ստացման համար:

- Տվյալների բազաները կարող են հասանելի լինել տեղի ֆինանսական կառույցներին, ինչը թույլ կտա ՏԳ ծառայություններ տրամադրել նաև ոչ շատ խոշոր կազմակերպությունների:

¹ Bureau Van Dijk, <https://www.bvdinfo.com/en-gb/solutions-for-your-role/transfer-pricing>

² Thomson Reuters, www.thomsonreuters.com/content/dam/openweb/documents/pdf/tr-com

³ S&P Global Market Intelligence, www.spglobal.com/marketintelligence/en/solutions/sp-capital

⁴ IMFund, OECD, UN, WB, A Toolkit for Addressing Difficulties in Accessing Comparables Data for Transfer Pricing Analyses, 2017

Արմեն ՍԱՖԱՐՅԱՆ, Ռաֆայել ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Տրանսֆերային գնագոյացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում զուտ շահույթի մեթոդի կիրառության դեպքում

Բանալի բառեր. տրանսֆերային գնագոյացում, փոխկապակցված կազմակերպություններ, զուտ շահույթի մեթոդ, ՏՀԶԿ, Հարկային օրենսգիրք

2020թ.-ից ՀՀ-ում կիրառվում են տրանսֆերային գնագոյացման կարգավորումներ: Ոլորտը ՀՀ-ում նոր է և կիրառվող ընթացակարգերն ու կարգավորումներն ունեն բազմաթիվ խնդիրներ և թերություններ: Սույն հոդվածում ընդհանուր առմամբ բնութագրվել է տրանսֆերային գնագոյացումը, նկարագրվել են ՀՀ-ում գործնականում կիրառվող ընթացակարգերն ու կանոնակարգերը: Քանի որ հիմնականում կիրառվում է ՏԳ չորրորդ մեթոդը, սույն հոդվածում հիմնականում դիտարկվել են այս մեթոդի գործնական կիրառման հետ կապված հիմնախնդիրները: Կարգավորումներում բացահայտվել է փոխկապակցվածության պայմանների սակավության, կարգավորումներում ՏՀԶԿ ուղեցույցների հղման բացակայության խնդիրները:

Armen САФАРЯН, Рафаэль ПЕТРОСЯН

Вопросы трансфертного ценообразования в РА в случае применения метода чистой прибыли

Ключевые слова: трансфертное ценообразование, взаимосвязанные компании, метод чистой прибыли, ОЭСР, Налоговый кодекс

Регулирование трансфертного ценообразования применяется в Республике Армения с 2020 года. Эта сфера является новой, а применяемые процедуры и правила имеют много проблем и ограничений. В статье в общих чертах описывается трансфертное ценообразование, процедуры и правила применяемые в Республике Армения. Поскольку четвертый метод ТЦ является широко используемым методом, в основном рассматриваются вопросы, связанные с практикой этого метода. В нормативных актах определены вопросы, связанные с нехваткой условий взаимосвязанности и отсутствием ссылок на руководящие принципы ОЭСР. Выявлены две ключевые проблемы, связанные с применением метода.

Armen SAFARYAN, Rafayel PETROSYAN

Issues of transfer pricing in the Republic of Armenia, particularly in case of net profit method application

Key words: transfer pricing, interrelated companies, net profit method, Organization of Economic Cooperation and Development, Tax Code

Transfer pricing regulations have been applied in the Republic of Armenia from 2020. The sphere is new and the applied procedures and regulations have many issues and limitations. The article generally describes transfer pricing, procedures and regulations applied in Armenia. As the fourth method of TP is the widely used method issues related to the practices of this method are mainly considered. Issues related to scarcity of interconnectedness conditions and lack of reference to OECD guidelines are identified in the regulations. Key issues related to application of the method have been identified.

**ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԸ.
ՇԱՐԺԸՆԹԱՑԸ, ԳՈՐԾՈՆՆԵՐԸ և ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ**

Համլետ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ՀՊՏՀ ՄՏՀ ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր: համաշխարհային տնտեսություն, տնտեսական ճգնաժամ, սպառնալիքներ, սպառնալիքների դասակարգում, COVID-19-ը համավարակ

Ներածություն: Համաշխարհային տնտեսության սպառնալիքների դըր-սևորման ձևերի շարժընթացի և ձևավորման գործոնների բնույթը հատկա-պես փոխվեց 2020թ.՝ պայմանավորված հիմնականում COVID-19-ը համա-վարակի անկառավարելիությամբ: Համավարակն արագորեն տարածվեց ողջ աշխարհում և դրա բռնկումը խթանեց համաշխարհային տնտեսության քիչ թե շատ նորմալ ընթացքը: Համավարակի բարձր վարակելիության և մա-հացության, ինչպես նաև ինկուբացիոն բարդ և երկարատև շրջանի պատճա-ռով աշխարհը ձեռնարկեց կանխարգելիչ միջոցառումներ՝ պաշտպանիչ դի-մակների պարտադիր կրում, սոցիալական հեռավորության պահպանում ու ինքնամեկուսացում: Համընդհանուր լոքդաունը, երկրների միջև բնակչության տեղաշարժը էապես կասեցրին ոչ միայն երկրների տնտեսական գործունեու-թյան ակտիվությունը, այլև խարխուլեցին տասնամյակներով ձևավորված և ակ-տիվորեն զարգացող միջազգային տնտեսական կապերը: Համավարակի տնտեսական, սոցիալական, բարոյահոգեբանական ահռելի բացասական հե-տևանքների հաղթահարման, մարդկային մեծաթիվ զոհերի հնարավորինս կանխման առումով տարբեր երկրների կողմից ստեղծված պատվաստանյու-թերը արթնացնում են կայուն զարգացման հույսեր: COVID-19-ը համավա-րակը փոխեց համաշխարհային տնտեսության մակրո և միկրո միջավայրը՝ համախառն պահանջարկը և առաջարկը, աշխատանքի շուկայի պահանջ-ները, եկամուտների մակարդակը, ինչպես նաև համաշխարհային ֆինանսա-կան և արժույթային շուկաներում տիրող իրավիճակը: Հիվանդության շարժ-ընթացը և դրա տնտեսական ազդեցությունները խիստ անորոշ են . մինչ այս համաշխարհային հանրությունը վարակիչ հիվանդություններին չէր վերաբեր-վում որպես սպառնալիքի, տնտեսության աճը դանդաղեցնող էական գործոն: Այն այլևս իրողություն է:

Գրականության ակնարկ: Ճգնաժամերի և մարդկության առջև կանգնած սպառնալիքների հետևանքների գնահատումը միշտ եղել է արդիական թեմա և մշտապես գտնվել է գիտնականների ու հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում: Այսպես, քաղաքագիտության դասականները ցույց են տվել, որ ճգնաժամի և զարգացման ցիկլայնության բուն պատճառը կապիտալիստական արտադրության առանձնահատկություններն են, իսկ ճգնաժամերի պարբերականությունը և ցիկլի տևողությունը կապված է հիմնական կապիտալի մաշվածության և թարմացման հետ: Տնտեսական ցիկլերի տեսության և դրանց ֆինանսական բաղադրիչի հիմնավորման գործում էական ներդրում է ունեցել Կ. Մարքսը, որի ընդլայնված վերարտադրության տեսությունում ցույց է տրվել, որ տնտեսական ճգնաժամերն արտահայտվում են կապիտալի վերակուտակման երեք ձևերով՝ ապրանքային (չիրացված արտադրանքի աճ), արտադրական (արտադրական հզորությունների, ապրանքային պաշարների, գործազրկության) և դրամական (փողի արտադրության մեջ չներառված ազատների թվի աճ)¹: Ջ. Մ. Քեյնսի տնտեսական ցիկլերի տեսությունում ներկայացվել է նոր մակրոտնտեսական հայեցակարգ, որը բացատրում է շուկայական տնտեսության մեխանիզմը, հավասարակշռության վիճակից շեղումների պատճառները և շուկայական համակարգին պետական միջամտության ուղղությունները²: Ցիկլերի շարժիչ գործոնների գաղափարները զարգացել է Ն.Դ. Կոնդրատևը, որի աշխատատություններում ցույց են տվել, որ կոնյունկտուրայի մեծ ցիկլերը կապված են ոչ միայն գների և տոկոսադրույքի, այլ նաև կապիտալի կուտակման գործընթացի, նորամուծությունների դինամիկայի հետ³, ինչպես նաև Շումպետերը, որը տնտեսության ցիկլայնությունը բացատրել է նորարարությունների թռիչքային բնույ-

¹ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1978. – Т. 1., Кн. I: Процесс производства капитала. – 908 с.; Т. 2., Кн. II: Процесс обращения капитала. – 648 с.; Т. 3., Кн. III: Процесс капиталистического производства взятый в целом. – 1084 с.

² Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс / Избранные произведения. – М.: Экономика, 1993. – С. 224–518. 3. Ключников И.К. Финансовые кризисы: теория, история и современность / И.К. Ключников. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 258 с. 4.

³ Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры / Н.Д. Кондратьев // Вопросы конъюнктуры. – 1925. – Выпуск 1. – Т. I. – С. 28–79. 5.

թով՝ Նորդասական դարոցը (Ֆ. Հայեկ) մշակել է տնտեսական անկայունության ամբողջական ֆինանսական տեսություններ՝ հիմնված ցիկլի դրամավարկային հայեցակարգի վրա², իսկ Ի. Ֆիշերը «Մեծ դեպրեսիաների պարտքային դեֆլյացիաների տեսությունում» պնդում է, որ ֆինանսական ճգնաժամի հիմնական պատճառը, ի սկզբանե, չափից ավելի պարտքն է, իսկ հետագայում՝ գնանկումը, դեֆլյացիան³: Հայ տնտեսագետ հետազոտողները նույնպես անդրադարձել են տնտեսական ճգնաժամերի առաջացման պատճառներին և տվել դրանց մեկնաբանությունները, անդրադարձ է կատարվել անցյալի խոշոր տնտեսական ճգնաժամերի՝ սկսած 1857թ. առաջին գլոբալ տնտեսական ճգնաժամից մինչև 2008թ. համաշխարհային ֆինանսատնետեսական ճգնաժամի բնույթի և հետևանքների ուսումնասիրությանն ու դրանց դասակարգումը⁴: «Պետական հակաճգնաժամային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները» գրքում անցյալ դարերի տնտեսական ճգնաժամերն՝ ըստ ժամանակագրության ամփոփել և ներկայացրել է Կ. Սարգսյանը⁵: Ուշադրության է արժանի նաև Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի կողմից հրապարակվող «Համաշխարհային ռիսկերը» զեկույցը, որտեղ ներկայացվում է տվյալ տարվա ընթացքում համաշխարհային տնտեսության մարտահրավերները և գլոբալ ռիսկերը⁶:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը: Հետազոտության համար գիտական հիմքը հայրենական և արտասահմանյան տարբեր հեղինակների՝ տնտեսական ճգնաժամերի և սպառնալիքների շարժընթացի և դրա վրա ազդող գործոններին վերաբերող գիտական աշխատություններն են: Տարբեր հետազոտողների՝ տնտեսական ճգնաժամերի և սպառնալիքներին վերաբերվող աշխատություններից ամփոփվել են հիմնական դասակարգումները, վեր-

¹ Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М.: Мысль, 1982. – 455 с. 12.

² Хайек Ф. А. Частные деньги /Ф.А.Хайек - М. – Институт национальной модели экономики, 1996 - 229с

³ Fisher I. The debt-deflation theory of great depressions // Econometrica: Journal of the Econometric Society. — 1993. — С. 337-357.

⁴ Ա. Մարկոսյան, Գ. Նազարյան, Գ. Հախվերդյան Միջազգային տնտեսական հարաբերություններ, ուսումնական ձեռնարկ, Եր., ԵՃԾՀ, 2012, մաս II,

⁵ Սարգսյան Կ., Պետական հակաճգնաժամային քաղաքականության արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016, 416 էջ,

⁶ Համաշխարհային տնտեսական ֆորում, «Համաշխարհային ռիսկերը 2021» զեկույց www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf

ջիններս համեմատվել են միմյանց հետ և իրականացվել է համակարգված ամփոփում: Հետազոտության տեղեկատվական բազան ներառում է Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի, միջազգային ֆիանանսատնտեսական այլ կազմակերպությունների վերլուծաբանների և հետազոտողների՝ համավարակով պայմանավորված տնտեսական, բնապահպանական կամ շրջակա վայրի վրա ազդող, աշխարհաքաղաքական, սոցիալական ու տեխնոլոգիական ռիսկերի և սպառնալիքների առնչությամբ կատարված հիմնական դասակարգումներն ու ամփոփ եզրահանգումները: Համաշխարհային տնտեսական ֆորումը սկսած 2006թ. ամեն տարի հրապարակվում է «Համաշխարհային ռիսկերը» զեկույցը, որտեղ ներկայացվում է տվյալ տարվա ընթացքում համաշխարհային տնտեսության առջև ծառայած ռիսկերը և սպառնալիքները: Նախկին զեկույցներում նշվում էր միջազգային համագործակցության անհրաժեշտությունը՝ հակամանրէային դիմադրողականության պայմանները (8-րդ հրատ., 2013թ.), էքոլոյի ճգնաժամը (11-րդ հրատ., 2016թ.), Կենսաբանական սպառնալիքները (14-րդ հրատ., 2019թ.) և գերբեռնված առողջապահական համակարգերը (15-րդ հրատ., 2020 թ.), ի թիվս այլոց: Որպես հետազոտության մեթոդաբանություն Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի հետազոտողներն ընտրել են «Համաշխարհային ռիսկերի և սպառնալիքների դասակարգումը՝ ըստ հավանականության և ազդեցության» գործակիցների միջոցով հարցումներ իրականացնելը: Սրա արդյունքում գլոբալ ռիսկերը դասակարգվել են ըստ ժամկետայնության՝ երկարաժամկետ (5-10 տարի), միջնաժամկետ (3-5 տարի) և կարճաժամկետ (0-2 տարի) ռիսկեր:

Վերլուծություն: Մինչ աշխարհը շարունակում է պայքարել վարակիչ հիվանդությունների, այդ թվում՝ COVID-19-ը համավարակի հետևանքների դեմ, հասարակության ոչ մի հատված, կարծես, դրանցից անմաս չի մնացել: Համաշխարհային տնտեսական ֆորումը «Համաշխարհային ռիսկերը» 2021 թ. զեկույցում «ռիսկը կամ սպառնալիքը» սահմանում է որպես անորոշ իրադարձություն կամ պայման, որը կարող է էական բացասական ազդեցություն ունենալ առանձին երկրների և վերջիններիս տնտեսությունների տարբեր ոլորտների վրա: Մեր բնորոշմամբ սպառնալիքը հասարակության ու պետության զարգացման տնտեսության ստատիկ աճի այնպիսի խոչընդոտն է, որը վերջիններիս՝ իրենց զարգացման նախանշված ընթացքից դուրս է մղում: Այն կարող է ուղեկցվել համաճարակներով, պատերազմներով, բնական աղետ-

ներով, սոցիալական, ինչպես նաև ֆինանսատնտեսական և արժույթային ճգնաժամերով: Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի հետազոտողները «Համաշխարհային ռիսկերը 2021» զեկույցում առանձնացնում ու դասակարգում են ռիսկերի և սպառնալիքների 5 հիմնական խմբեր¹.

- տնտեսական ռիսկեր և սպառնալիքներ,
- բնապահպանական կամ շրջակա միջավայրի վրա ազդող ռիսկեր և սպառնալիքներ,
- աշխարհաքաղաքական ռիսկեր և սպառնալիքներ,
- սոցիալական ռիսկեր և սպառնալիքներ,
- տեխնոլոգիական ռիսկեր և սպառնալիքներ:

Որպես տնտեսական² ռիսկեր ու սպառնալիքներ առանձնացվում են՝

➤ խոշոր տնտեսություններում պայթեց սեփականության «պղպջակը», այսինքն բնակարանային, ներդրումային ֆոնդերի, բաժնետոմսերի և այլ ակտիվների գները խոշոր տնտեսություններում գնալով ավելի ու ավելի են հեռանում տնտեսության իրական հատվածից, ինչն էլ հանգեցրեց 2007 թ. - ից ԱՄՆ-ում սկիզբ առած հիփոթեքային ճգնաժամին: Հիփոթեքային ճգնաժամի հիմնական բնութագրական դրսևորումներն էին՝ բարձր ռիսկային մակարդակ ունեցող չվճարված հիփոթեքային վարկերի քանակի ավելացումը, բանկերի կողմից՝ գրավադրված անշարժ գույքի օտարման դեպքերի ավելացումը և դրանց պատճառով արժեթղթերի գների անկումը: Այս ճգնաժամն ընդունված է համարել 2008թ. սկսված համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի սկիզբը, այսինքն՝ ֆինանսական և բանկային ճգնաժամն ԱՄՆ-ում սկսվեց 2007թ. բարձր ռիսկային հիփոթեքային վարկերի տրամադրմամբ՝ ցածր եկամուտ և վատ վարկային պատմություն ունեցող անձանց:

➤ Համաշխարհային տնտեսության, ֆինանսական շուկաների և հասարակության վրա ազդեցություն ունեցող համակարգային կարևորություն ունեցող համաշխարհային արդյունաբերություն, վերագգային կորպորացիաները կամ ֆիրմաները գնում են դեպի սնանկացման: Զարգացած տնտեսություններում հիմնականում պարտքերի կուտակման կամ պարտքերի չսպասարկման հետևանքով ճնշվում են կորպորատիվ և հանրային ֆինանսները,

¹ <https://www.visualcapitalist.com/visualized-a-global-risk-assessment-of-2021-and-beyond/>

² Համաշխարհային տնտեսական ֆորում, «Համաշխարհային ռիսկերը 2021» զեկույց, էջ 87 http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf

ինչի արդյունքում առաջանում են զանգվածային սնանկացումներ, դեֆոլտներ, գործազրկություն, լիկվիդացիոն կամ գերպարտքային ճգնաժամեր:

➤ Գների կայունացման ձախողումը նույնպես տնտեսական ռիսկերի և սպառնալիքների դասին են պատկանում, մասնավորապես՝ ապրանքների և ծառայությունների գների ընդհանուր, կայուն մակարդակի շեղումը, այն է թե սահմանված մակարդակից ավել գնաճը կամ դեֆլյացիան:

➤ Ապօրինի տնտեսական գործունեության տարածումը: Ոչ պաշտոնապես գրանցված կամ անօրինական գործունեության տարածումը քայքայում է տնտեսական առաջընթացն ու դանդաղեցնում է տնտեսական աճը, մասնավորապես անօրինական ֆինանսական հոսքերի՝ տվյալ երկրի տարածքից դուրսբերումը, ապօրինի առևտուրը, հարկերից խուսափումը, մարդկանց թրաֆիքինգը, կազմակերպված հանցագործությունները և այլն:

➤ Ապրանքային շուկաներում «սուր» ցնցումները: Համաշխարհային մասշտաբով համակարգային կարևորություն ունեցող ապրանքների մատակարարման և դրանց պահանջարկի կտրուկ ցնցումները «լարում» են կորպորատիվ, հանրային և տնային տնտեսությունների բյուջեները: Ինչպիսիք են օրինակ՝ քիմիական արտադրանքը, էլեկտրա և այլընտրանքային էներգիան, սննդամթերքը, թանկարժեք և կիսաթանկարժեք մետաղները, հանքանյութերը և այլն:

COVID-19-ը համավարակը համաշխարհային հանրության համար լինելով առողջապահական լուրջ սպառնալիք, աշխարհի տնտեսությունների վրա ունեցած բացասական ազդեցությամբ նույնպես ունի մեծ դերակատարում, քանի որ աշխարհի շատ երկրների կառավարությունները մեծ թափով դրամական միջոցներ են տրամադրում՝ բազմաթիվ փակված բիզնեսներին ու կարանտինում գտնվող ընտանիքներին աջակցության համար, այս համատեքստում տնտեսական հեռանկարն ավելի փխրուն է թվում, քան երբևէ¹: Պարտք / ՀՆԱ հարաբերակցությունը շարունակում է աճել զարգացած տնտեսություններում. եթե ՀՆԱ-ի աճի տեմպը երկար կանգ առնի, ապա հնարավոր պարտքային ճգնաժամը կարող է արդեն տեսանելի լինել բազմաթիվ խոշոր բիզնեսների և պետությունների համար²: Միևնույն ժամանակ մեծ հարվածի

¹ <https://www.visualcapitalist.com/visualized-a-global-risk-assessment-of-2021-and-beyond/>

² Տես նույն տեղում:

տակ են սպասարկման ոլորտի ընկերությունները՝ հյուրանոցները, ռեստորանները, տուրիստական ընկերությունները և այլն:

Որպես բնապահպանական կամ շրջակա միջավայրի վրա ազդող՝ ռիսկեր նշվում են՝

➤ կենսաբազմազանության կորուստը և էկոհամակարգի անկումը, ինչն իր հերթին պայմանավորված է շրջակա միջավայրի վրա մարդածին և տընտեսական գործունեության համար անդառնալի հետևանքներով, իսկ բնական կապիտալի մշտական ոչնչացումը՝ տեսակների անհետացման կամ նվազեցման հետևանք է:

➤ Կլիմայի վրա բացասական ազդեցությունների մեղմման գործողությունների ձախողումը: Կառավարությունների և մասնավոր հատվածի կողմից կլիմայի փոփոխության արդյունավետ կառավարման և բացասական ազդեցությունների մեղմացման միջոցառումների իրականացումը պետք է ուղեկցվի էկոհամակարգերի պահպանությամբ, պոպուլյացիաների պաշտպանությամբ և ածխաջրածնային արտանետումներից չեզոք «կանաչ» տնտեսության անցմամբ:

➤ Անբարենպաստ եղանակային պայմանները: Մարդկային կյանքերի կորուստը, էկոհամակարգերին հասցվող վնասները և համաշխարհային մասշտաբով ֆինանսական կորուստները որոշակիորեն պայմանավորված են եղանակային անբարենպաստ պայմաններով, մասնավորապես՝ գլոբալ տաքացումը, նորմայից սառը ջերմաստիճանը, հրդեհները, ջրհեղեղները, ջերմային ալիքները, հողմահարումները և այլն:

➤ Մարդու կողմից շրջակա միջավայրին հասցված վնասը: Մարդկային կյանքերի կորուստը, ինչպես նաև մարդկանց միջամտության հետևանքով էկոհամակարգերին հասցվող վնասները, կենդանական էկոհամակարգերի հետ համատեղ գոյություն ունենալու անհաջողությունը շատ լուրջ բնապահպանական սպառնալիքներ են: Դրանց թվում կարելի է նշել տարածքների դեֆորմացիան, արդյունաբերական աղետները, նավթի արտահոսքը, ռադիոակտիվ նյութերի միջոցով աղտոտումները, կենդանիների մեծ ծավալի ոչնչացումն ու դրանց անօրինական առևտուրը և այլն:

¹ Համաշխարհային տնտեսական ֆորում, «Համաշխարհային ռիսկերը 2021» գեկույց, էջ 87 http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf

➤ Գեոֆիզիկական աղետները: Գեոֆիզիկական աղետները բերում են մարդկային կյանքերի կորուստների, էկոհամակարգերին հասցվում են մեծ վնասներ և դրանց հաղթահարման և վերականգման համար էլ պահանջվում են մեծ ֆինանսական ներդրումներ: Գեոֆիզիկական աղետների թվին են դասվում՝ երկրաշարժերը, սողանքները, գեոմագնիսական փոթորիկները, ցունամիները, հրաբխային ժայթքումները և այլն:

➤ Բնական ռեսուրսների ճգնաժամերը: Համաշխարհային մասշտաբով քիմիական, սննդային, հանքային, ջրային կամ այլ բնական ռեսուրսների ճգնաժամերը հիմնականում առաջանում են մարդկանց կողմից բնական ռեսուրսների սխալ տնօրինման հետևանքով:

2020թ. սկզբից աշխարհում տարածված կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված ճգնաժամի հետևանքով տնտեսությունների «փակումը» մեծ հարված հասցրեց տնտեսական աճի ապահովմանը, ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող տնտեսություններում: Անկասկած, վարակիչ հիվանդություններն այժմ դասվում են բարձր ռիսկային սպառնալիքների շարքին: Սակայն, համաձայն Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի 2021թ. համաշխարհային ռիսկերի զեկույցի՝ բնապահպանական կամ շրջակա միջավայրի վրա ազդեցություն ունեցող ռիսկերը գնահատվում են ամենաբարձր¹: Որոշ երկրներ ձախողել են 2015թ. Փարիզյան Համաձայնագրով սահմանված արտանետումների նվազեցման նպատակներին հասնելու հարցում, որով նախատեսում էր մինչև 2020թ. կրճատել կամ կայունացնել ջերմոցային գազերի արտանետումները մթնոլորտ, մինչդեռ պետք է փաստել, որ համաճարակը նույնպես հետաձգել է նշյալ գործընթացը: Միննույն ժամանակ, COVID-19-ը համավարակի տարածման կանխարգելմանն ուղղված մի շարք սահմանափակումներ հանգեցրին գլոբալ արտանետումների ընդհանուր ծավալի նվազմանը, սակայն սա կարճաժամկետ արդյունք էր, հետևաբար, «Կանաչ տնտեսության» անցումը և մի շարք հավելյալ միջոցառումների իրականացումը չեն դադարում լինել անհրաժեշտություն:

Որպես աշխարհաքաղաքական² ռիսկեր դասակարգվում են.

➤ բազմակողմանի հարցերով զբաղվող կազմակերպությունների փլուզումը: Տնտեսական, բնապահպանական, աշխարհաքաղաքական, ինչպես

¹ <https://www.visualcapitalist.com/visualized-a-global-risk-assessment-of-2021-and-beyond/>

² ՀՏՖ, «Համաշխարհային ռիսկերը 2021» զեկույց, էջ 88, www3.weforum.org

նաև հումանիտար բնույթի տարածաշրջանային կամ գլոբալ ճգնաժամերը ծելու նպատակով ստեղծված գլոբալ բազմաոլորտ կառույցների լուծարումը մեծ սպառնալիք է: Այդպիսի խնդիրներ են, օրինակ՝ սահմանային վեճերի (սահմանազատում և սահմանանշում), բնապահպանական պարտավորությունների, միգրացիոն ճգնաժամերի, առողջապահական և արտակարգ իրավիճակների, առևտրային վեճերի և այլնի նպատակով ստեղծված կազմակերպությունները:

➤ Միջպետական հարաբերությունների խզումը: Աշխարհաքաղաքական «գերիզոր» ուժերի միջև տնտեսական, քաղաքական և գիտատեխնիկական մրցակցությունը հասել է իր գագաթնակետին, որի արդյունքում շատ հաճախ երկկողմ հարաբերությունները խզվում են, իսկ կողմերի միջև աճում է լարվածությունը:

➤ Ռազմավարական նշանակություն ունեցող ռեսուրսների «աշխարհաքաղաքականացումը»: Ապրանքների և ծառայությունների, գիտելիքների կամ տեխնոլոգիաների ապակենտրոնացումը, դրանց շարժունակության սահմանափակումը խոչընդոտ են տնտեսության զարգացման համար, իսկ դրանց տիրապետողներն էլ իրենց հերթին ձգտում են ձեռք բերել աշխարհաքաղաքական առավելություններ, որը թույլ չի տալիս հատկապես զարգացող երկրների տնտեսություններում աճ ապահովել:

➤ Միջպետական հակամարտությունները: Համաշխարհային ազդեցություն ունեցող պետությունների միջև առկա են երկկողմ կամ բազմակողմ հակամարտություններ, ինչը կարող է հանգեցնել կենսաբանական, քիմիական, կիբեռային, ֆիզիկական հարձակումների, ռազմական միջամտությունների կամ պատերազմներ և այլն:

➤ Պետության փլուզումը: Պետության փլուզումը խոշոր աշխարհաքաղաքական սպառնալիք է, որը կարող է տեղի ունենալ՝ ներքին կոնֆլիկտների, իրավունքի գերակայության խախտման, ինստիտուտների քայքայման, ռազմական հեղաշրջման, տարածաշրջանային և գլոբալ անկայունությունների հետևանքով:

➤ Ահաբեկչական հարձակումները: Մեծածավալ, «ցրված» կամ մեկուսացված ահաբեկչական հարձակումները, որոնք իրականացվում են գաղափարական, քաղաքական կամ կրոնական նպատակներ ունեցող անձանց կամ «ոչ ֆորմալ» խմբերի կողմից՝ պատճառելով կյանքի կորուստ, ծանր վը-

նասվածքներ կամ նյութական վնասներ, նույնպես մեծ սպառնալիք է համարվում:

➤ Զանգվածային ոչնչացման զենքերը: Կենսաբանական, քիմիական, միջուկային և ռադիոլոգիական զենքերի տեղակայման և վերջիններիս կիրարկման հետևանքով մահանում են մարդիկ: Զանգվածային ոչնչացման զենքերի տեղակայումը և կիրառումը միջազգային ճգնաժամերի հիմնական պատճառներից են հանդիսանում:

Որպես սոցիալական՝ ռիսկեր առանձնացվում են.

➤ Սոցիալական ապահովության համակարգերի սնանկացումը կամ բացակայությունը: Սոցիալական ապահովության համակարգերի բացակայության կամ համատարած սնանկացման հետևանքով սոցիալական ապահովության նպաստները՝ հաշմանդամության, ծերության, ընտանիքի, մայրության, բժշկական օգնության, հիվանդության, գործազրկության և այլ սոցիալական խմբերի չեն տրամադրվի:

➤ Աշխատանքի և կենսագործունեության ճգնաժամերը: Աշխատանքային տարիքի բնակչության շրջանում աշխատանքի հեռանկարների և չափանիշների կառուցվածքային փոփոխություն, ինչը կարող է հանգեցնել գործազրկության, թերզբաղվածության, ցածր աշխատավարձի ստացման, աշխատողների իրավունքների ոտնահարման և այլն:

➤ Սոցիալական համերաշխության քայքայումը: Սոցիալական կապիտալի կորուստը, բնակչության հատվածավորումը, ինչպես նաև սոցիալական ցանցերում տարածվող կեղծ տեղեկատվությունը բացասաբար են ազդում սոցիալական կայունության, անհատական բարեկեցության և արտադրողականության վրա: Այս երևույթը հասարակության շրջանում շատ հաճախ հարուցում է զայրույթ, անվստահություն, պառակտում, քաղաքական բևեռացում և այլն:

➤ Հանրային ենթակառուցվածքների անբավարար և անհասանելի վիճակը: Հանրային իշխանությունների կողմից ենթակառուցվածքային ակտիվների սխալ տնօրինման, վատ պլանավորման և ոչ բավարար ներդրումների ապահովման արդյունքում հանրային ծառայությունները մատուցվում են ոչ բավարար մակադակով, ինչն էլ բացասաբար է ազդում տնտեսական առաջ-

¹ Համաշխարհային տնտեսական ֆորում, «Համաշխարհային ռիսկերը 2021» զեկույց, էջ 88 http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf

ընթացի, կրթության և գիտության, բնակարանաշինության, տուրիզմի, հանրային առողջության, սոցիալական ներառման և շրջակա միջավայրի վրա:

➤ **Վարակիչ հիվանդությունները:** Վիրուսների, մակաբույծների, սնկերի կամ բակտերիաների զանգվածային, անվերահսկելի և արագ տարածում, ինչը կարող է արտահայտված լինել համավարակներով՝ մեծ սպառնալիք է ամբողջ միջազգային հանրության համար:

➤ **Մեծածավալ, ոչ կամավոր միգրացիան:** Մեծածավալ ոչ կամավոր արտագաղթը, որը պայմանավորված է կլիմայի փոփոխությամբ, խտրականությամբ, տնտեսական առաջընթացի հնարավորությունների բացակայությամբ, հալածանքներով, բնական կամ մարդածին աղետներով, բռնություններով, կոնֆլիկտներով դասակարգվում է սոցիալական սպառնալիքների շարքում:

➤ **Համատարած հակազդեցությունը գիտության դեմ:** Համաշխարհային մասշտաբով գիտական հայտնագործությունների և գիտական համայնքի հանդեպ քննադատությունը, ժխտումը կամ թերահավատությունը, որի արդյունքում կլիմայի վրա բացասական ազդեցությունների կառավարումը, մարդու առողջության և տեխնոլոգիական նորարարությունների վերաբերյալ առաջընթացը հետաձգվում է, վերջին շրջանում ամբողջ աշխարհում դիտարկվում է որպես սոցիալական սպառնալիք: Սրանց շարքին կարելի դասել նաև կորոնավիրուսային համավարակի դեմ պատվաստումների վերաբերյալ ապատեղեկատվությունը, ինչը հասարակության որոշ հատվածի մոտ հակազդեցություն է առաջացնում պատվաստումների նկատմամբ:

➤ **Հոգեկան առողջության վիճակի վատթարացումը:** Հոգեկան առողջության հիվանդությունների և/կամ խանգարումների տարածվածությունն ամբողջ աշխարհում, ինչն էլ բացասաբար է ազդում բնակչության բարեկեցության և արտադրողականության, ինչպես նաև սոցիալական համերաշխության վրա, ինչպիսիք են օրինակ՝ անհանգստությունը, դեմենցիան, դեպրեսիան, միայնությունը, սթրեսը և այլն:

➤ **Երիտասարդների համատարած հիասթափությունը:** Երիտասարդների արտագաղթը տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական ինստիտուտների նկատմամբ վստահության բացակայությունը կամ կորուստը, բացասաբար են ազդում սոցիալական կայունության, անհատական բարեկեցության և արտադրողականության վրա:

➤ Խաղամոլությունը և թմրամոլությունը նույնպես տեղ են գրավում սոցիալական սպառնալիքների շարքում, հաշվի առնելով հատկապես այն հանգամանքը, որ այս երկու կործանարար երևույթները արագ թափով տարածում են գտնում երիտասարդության շրջանում:

COVID-19-ը համավարակը իր հերթին ակտիվացրել է սոցիալական մի շարք ռիսկեր՝ սկսած երիտասարդության հիասթափությունից և հոգեկան առողջության վատթարացումից մինչև կենսապահովման ճգնաժամեր¹: Մասնավորապես, առաջին երկու ռիսկերը զուգակցվում են, քանի որ «համաճարակները» (15-24 տարեկան երիտասարդներ) տանում են ապագայի հանդեպ անվստահության²: Միևնույն ժամանակ, երբ երկրները պատրաստվում են COVID-19-ի դեմ համատարած պատվաստումներ իրականանցնելուն, այս համատեքստում մեկ այլ ռիսկ է ակտիվանում համատարած հակազդեցությունը գիտության դեմ, ինչն էլ հիմք է հանդիսանում ապատեղեկատվության և գիտական ապացույցների մերժմանը³:

Որպես տեխնոլոգիական⁴ ռիսկեր առանձնացվում են՝

➤ Տեխնոլոգիական առաջընթացի անբարենպաստ ազդեցությունները: Անհատների, ձեռնարկությունների, էկոհամակարգերի և տնտեսությունների վրա տեխնոլոգիական առաջընթացի կանխամտածված կամ չնախատեսված բացասական հետևանքներից կարելի է առանձնացնել, մասնավորապես՝ արհեստական բանականությունը, համակարգչի ինտերֆեյսը, բիոտեխնոլոգիաները, գեոտեխնիկան, քվանտային հաշվողականությունը և այլն:

➤ Տեղեկատվական ենթակառուցվածքների մաշվածությունը կամ քայքայվածությունը: Կիբեռ ցանցերից կամ տեխնոլոգիաներից համակարգային կախվածության հետևանքով թվային ենթակառուցվածքների մաշվածությունը, հագեցումը կամ փակումը համարվում է կարևորագույն տեխնոլոգիական սպառնալիքներից մեկը:

➤ Թվային անհավասարությունը: Անհավասար հասանելիությունը դեպի գլոբալ թվային ցանցեր և տեխնոլոգիաներ՝ երկրների միջև և դրանց ներսում, տեխնոլոգիական սպառնալիք է, ինչը՝ իրականացված ներդրումների

¹ <https://www.visualcapitalist.com/visualized-a-global-risk-assessment-of-2021-and-beyond/>

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում:

⁴ Համաշխարհային տնտեսական ֆորում, «Համաշխարհային ռիսկերը 2021» զեկույց, էջ 89 http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf

անհավասար մակարդակի, աշխատուժի անհրաժեշտ հմտությունների բացակայության, կառավարության սահմանափակումների և մշակութային տարբերությունների արդյունք է:

➤ Կիրառանվտանգության միջոցների ձախողումը: Մասնավոր և հանրային հատվածների կիրառանվտանգության ենթակառուցվածքները և միջոցները կիրառական չեն կամ հնանում են շարունակվող, ավելի կատարելագործված և կրկնվող կիրառանվտանգությունների հետևանքով, ինչն էլ հանգեցնում է տնտեսական ճգնաժամերի, ֆինանսական կորուստների, աշխարհաքաղաքական լարվածության և սոցիալական անկայունության:

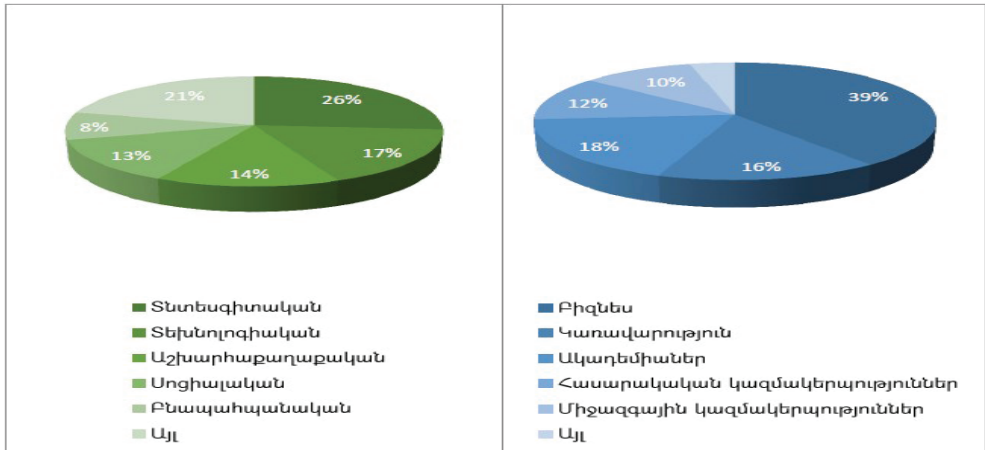
➤ Տեխնոլոգիաների կառավարման ձախողում: Թվային ցանցերի և տեխնոլոգիաների օգտագործման համար համընդհանուր ընդունված կանոնների բացակայությունը, տարբեր պետությունների կամ պետությունների խմբերի կողմից անհամատեղելի թվային ենթակառուցվածքների որակի չափանիշների ընդունման արդյունք են:

COVID-19-ը համավարակը առաջ է բերել տարբեր տեխնոլոգիական ռիսկեր: Չնայած աշխարհում տեղի ունեցող տեխնոլոգիական արագ փոփոխություններին, մասնավորապես դեպի հեռավար աշխատանքի և ամբողջ արդյունաբերության թվայնացման անցմանը, իրականությունն այն է, որ տեխնոլոգիական անհավասարությունը հետ է թողնում նրանց, ովքեր ավելի ցածր թվայնացման մակարդակ ունեն՝ խորացնելով, արդեն իսկ, գոյություն ունեցող անհավասարությունները¹:

Համաաշխարհային տնտեսական ֆորումի կողմից ռիսկերի գնահատման և դասակարգման համար իրականացվել են հարցումներ: Հարցման համար պատրաստված ռիսկերի ցանկը համալրվել է՝ ներառելով այն ռիսկերը, որոնց մասին ներկայացվել է՝ ըստ խմբերի (տնտեսական, բնապահպանական կամ շրջակա միջավայրի վրա ազդող, աշխարհաքաղաքական, սոցիալական, տեխնոլոգիական ռիսկեր և սպառնալիքներ): Հարցման մասնակիցների գերակշիռ մասը կազմել են արական սեռի ներկայացուցիչները՝ 73.3%-ը, իսկ իգական սեռի ներկայացուցիչները՝ 26.7%-ը: Ներքոհիշյալ գծապատկերներում ներկայացված է հարցման մասնակիցների մասնագիտական-ուլոր-

¹ <https://www.visualcapitalist.com/visualized-a-global-risk-assessment-of-2021-and-beyond/>

տային պատկանելությունը՝ ձախից և կազմակերպության որևէ տեսակի պատկանելությունը՝ աջից:

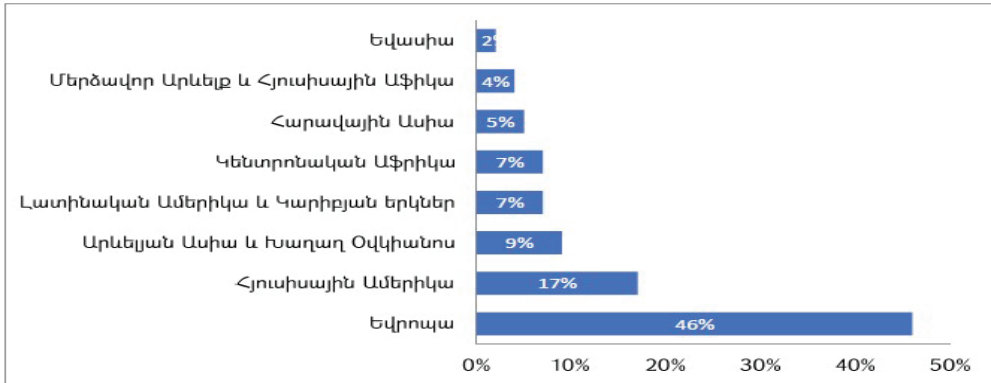

Գծապատկեր 1. Մասնակիցների մասնագիտական-ոլորտային և որևէ կազմակերպության պատկանելության տոկոսային հարաբերակցությունը¹:

Ըստ հարցումների մասնակիցների մասնագիտական-ոլորտային պատկանելության 3 ուղղություններն են տնտեսագիտականը, տեխնոլոգիականը և աշխարհաքաղաքականը համապատասխանաբար՝ 26.2%, 17.1% և 14.1%: Մասնակիցների մեծ մասն եղել են որևէ բիզնեսի ներկայացուցիչ՝ 39%, իսկ արդեն ակադեմիաների ներկայացուցիչները՝ 18.1%, կառավարությունների՝ 16.1%, հասարակական կազմակերպությունների՝ 12.3%, միջազգային կազմակերպությունների՝ 9.6%, այլի 2%: Հարցվողների հիմնական մասը՝ 46.1%-ը եղել են Եվրոպական երկրներից, Հյուսիսային Ամերիկայից՝ 16.7%-ը, Արևելյան և Ասիա-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանից՝ 8.96%-ը, Լատինական Ամերիկայի և Կարիբյան երկրներից՝ 7.1%-ը, իսկ Կենտրոնական Աֆրիկայի, Հարավային Ասիայի, Մերձավոր Արևելքի և Հյուսիսային Աֆրիկայի և Եվրասիա երկրներից համապատասխանաբար՝ 6.9%, 4.5%, 4.2% և 2%: Հավելենք նաև, որ կոնկրետ տարիքային խմբի պատկանելության կենտրոնացվածություն չի նկատվել: Հարցման հիման վրա Աղյուսակ 1-ում դասակարգվել, վարկանիշավորվել և ներկայացվել են, արդեն իսկ, 5 խոշոր ռիսկերի խմբում

¹ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից՝ հիմք ընդունելով Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի, «Համաշխարհային ռիսկերը 2021» զեկույցը, էջ 93 http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf

ներառված, այսպես կոչված, ենթաոլիկները՝ ըստ ազդեցության և դրանց իրականանալու հավանականության:

Գծապատկեր 2. Հարցման մասնակիցների տարածաշրջանային պատկանելիության տոկոսային հարաբերակցությունը¹:

Ինչ վերաբերում է *զանգվածային ոչնչացման զենքերին*² որպես համաշխարհային տնտեսության վրա ազդեցություն ունեցող ռիսկերի, վերջինս աղյուսակում դասակարգված է երրորդ տեղում: Համաշխարհային սպառազինության մրցավազքում մեկ սխալը լուրջ հետևանքներ կունենա երկրների քաղաքացիական և քաղաքական կայունության վրա²: Ներքոգրյալ աղյուսակում ներկայացված են թվով 10 ամենաբարձր հավանականությամբ և ազդեցությամբ ռիսկերը՝ ըստ որոշակի աստիճանի: Հաջորդող մի քանի տարիների ընթացքում ամենաբարձր հավանականությամբ և ամենազդեցիկ ռիսկերի շարքում կլինեն վարակիչ հիվանդությունները, անբարենպաստ եղանակային իրադարձությունները և մի շարք այլ բնապահպանական խմբին դասվող ռիսկեր, ինչպես նաև ցանկում տեղ են գտել զանգվածային ոչնչացման զենքերը, պարտքի ճգնաժամերը և այլ ռիսկեր: Անբարենպաստ եղանակային պայմանները ամենաբարձր հավանականությամբ ռիսկերն են, քանզի դրանց մասով կանխատեսելիությունը հավասարվում է զրոյի և շատ բազմազան է: Հիմք ընդունելով COVID-19-ը համավարակի ունեցած տնտեսական հետեվանքները՝ կարող ենք վստահ ասել, որ մի շարք բնագավառներում վարակիչ հիվանդությունների ունեցած ազդեցությունը ակնհայտ ամենաբարձրն է՝

¹Գծապատկերը կազմել է հեղինակը՝ ՀՏՖ, Համաշխարհային ռիսկերը 2021 զեկույցով, էջ93 http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf

² Տես՝ նույն տեղում:

հատկապես եթե դրանք ունենում են զանգվածային բնույթ: Դեռևս 2020թ. կեսերին ՀՏՖ-ի կողմից փորձ է արվել, 18-ամսյա ժամկետում ուսումնասիրել ռիսկերը, որոնց արդյունքում տնտեսական ճգնաժամը կարող է երկար տևել¹: Գնահատման ժամանակ գլոբալ ռիսկերը դասակարգվում են այնպես, թե որքան շուտ են սպասվում դրանց արդյունքում առաջացող սպառնալիքները:

Աղյուսակ 1. Համաշխարհային ռիսկերի և սպառնալիքների դասակարգումը ըստ հավանականության և ազդեցության²

N	Ռիսկերը ըստ հավանականության	Ռիսկերն ըստ ազդեցության
1	Անբարենպաստ եղանակային պայմաններ	Վարակիչ հիվանդություններ
2	Կլիմայի վրա բացասական ազդեցությունների մեղմման գործողությունների ձախողում	Կլիմայի վրա բացասական ազդեցությունների մեղմման գործողությունների ձախողում
3	Մարդու՝ շրջակա միջավայրին հասցված վնասներ	Չանգված. ոչնչացման զենքեր
4	Վարակիչ հիվանդություններ	Կենսաբազմազանության կորուստ
5	Կենսաբազմազանության կորուստ	Բնական ռեսուրսների ճգնաժամեր
6	Թվայնացման հետ կապված ռիսկեր	Մարդու՝ շրջակա միջավայրին հասցված վնասներ
7	Թվային տեխնոլոգիաների անհավասարություն	Կենսագործունեության ճգնաժամեր
8	Միջպետական հարաբերությունների խզում	Անբարենպաստ եղան. պայմաններ
9	Կիրճանվտանգության ձախողում	Պարտքային ճգնաժամեր
10	Կենսագործունեության ճգնաժամեր	Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ենթակառուցվածքների քայքայում

Աղյուսակ 2. Գլոբալ ռիսկերի դասակարգումը ըստ ժամկետայնության³

N	Ռիսկ	%	Ժամանակահատված
1	Չանգվածային ոչնչացման զենքեր	62.7	Երկարաժամկետ ռիսկեր (5-10 տարի)
2	Վարակիչ հիվանդություններ	58	Կարճաժամկետ ռիսկեր (0-2 տարի)
3	Կենսագործունեության ճգնաժամեր	55.1	Կարճաժամկետ ռիսկեր (0-2 տարի)
4	Տնտեսական «պղպջակի» պայթյունը	53.3	Միջնաժամկետ ռիսկեր (3-5 տարի)
5	ՏՏ ենթակառուցվածքների խափանում	53.3	Միջնաժամկետ ռիսկեր (3-5 տարի)
6	Գների անկայունություն	52.9	Միջնաժամկետ ռիսկեր (3-5 տարի)
7	Անբարենպաստ եղանակ. պայմաններ	52.7	Կարճաժամկետ ռիսկեր (0-2 տարի)
8	Ապրանքային ցնցումներ	52.7	Միջնաժամկետ ռիսկեր (3-5 տարի)
9	Պարտքային ճգնաժամեր	52.3	Միջնաժամկետ ռիսկեր (3-5 տարի)
10	Պետության փլուզում	51.8	Երկարաժամկետ ռիսկեր (5-10 տարի)

¹ Տես՝ նույն տեղում:

² Տես՝ նույն տեղում:

³ <https://www.visualcapitalist.com/visualized-a-global-risk-assessment-of-2021-and-beyond/>

Չանգվածային ոչնչացման զենքերը շարունակում են մնալ ամենագլխավոր ռիսկերը (Աղյուսակ 2), թեև այն համարվում է երկարաժամկետ ռիսկ: Այս տեսանկյունից վարակիչ հիվանդությունների ռիսկը (COVID-19-ը և նրա տարատեսակները) շարունակում է բարձր մնալ կանխատեսվող հաջորդ երկու տարիներում: Միաժամանակ կարծում ենք, որ այս ռիսկերը փոխապայմանավորված և փոխկապակցված են միմյանց հետ, մասնավորապես որևէ ռիսկի առաջացմամբ կարող են նախադրյալներ ստեղծվել այլ տեսակի ռիսկերի կամ սպառնալիքների առաջացման:

Եզրակացություններ: Այսպիսով, ուսումնասիրելով համաշխարհային սպառնալիքների էվոլյուցիան և դրա վրա ազդող գործոնները, կատարել ենք մի քանի եզրակացություններ՝

✓ COVID-19-ը համավարակը համաշխարհային հանրության համար լինելով՝ առողջապահական լուրջ սպառնալիք, աշխարհի տնտեսությունների վրա ունեցած բացասական ազդեցությամբ նույնպես ունի շատ մեծ դեր, քանի որ աշխարհի շատ երկրների կառավարությունները մեծ դրամական միջոցներ են տրամադրում՝ բազմաթիվ փակված բիզնեսներին ու կարանտինում գտնվող ընտանիքներին աջակցության համար,

✓ 2020 թվականի սկզբից աշխարհում տարածված կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված ճգնաժամի հետևանքով տնտեսությունների «փակումը» մեծ հարված հասցրեց տնտեսական աճի ապահովմանը, ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող տնտեսություններին,

✓ COVID-19-ը համավարակը իր հերթին ակտիվացրել է սոցիալական մի շարք ռիսկեր՝ սկսած երիտասարդության հիասթափությունից և հոգեկան առողջության վատթարացումից մինչև կենսապահովման ճգնաժամեր,

✓ COVID-19-ի դեմ համատարած պատվաստումներ իրականանցնելու գործընթացում մեկ այլ ռիսկ է ակտիվանում, մասնավորապես համատարած հակազդեցությունը գիտության դեմ, ինչն էլ հիմք է հանդիսանում ապատեղեկատվության և գիտական ապացույցների մերժմանը,

✓ COVID-19-ը համավարակը առաջ է բերել տարբեր տեխնոլոգիական ռիսկեր, մասնավորապես տեխնոլոգիական անհավասարությունը հետ է թողնում նրանց, ովքեր ավելի ցածր թվայնացման մակարդակ ունենին՝ խորացնելով, արդեն իսկ, գոյություն ունեցող անհավասարությունները:

Համլետ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

Համաշխարհային տնտեսության սպառնալիքները. շարժընթացը, գործոնները և դասակարգումը

Բանալի բառեր: համաշխարհային տնտեսություն, տնտեսական ճգնաժամ, սպառնալիքներ, սպառնալիքների դասակարգում, COVID-19-ը համավարակ

Համաշխարհային տնտեսության սպառնալիքների շարժընթացը եղել է բարդ և բազմակողմանի՝ կապված միջազգային տնտեսական հարաբերությունների զարգացման ընթացքում ձևավորված հիմնախնդիրների հետ: Սպառնալիքների բազմազանությունը դրանց կառավարելիությունը երբեմն եղել է բավականին բարդ, երբեմն նույնիսկ անհնար: Սույն հետազոտությունում փորձ է կատարվել հնարավորինս դասակարգված ներկայացնել համաշխարհային տնտեսության սպառնալիքների ողջ բազմությունը: Համաշխարհային տնտեսության սպառնալիքները տարբեր մոտեցումներով՝ հիմնականում հաշվի առնելով սպառնալիքների ծագման բնույթը, դասակարգվել և մեկնաբանվել են միջազգային ֆինանսատնտեսական կազմակերպությունների փորձագետների կողմից:

Hamlet MKRTCHYAN

Global economic threats: movement, factors and classification

Key words. world economy, economic crisis, threats, threat classification, COVID-19 pandemic .

The movement of threats to the world economy has been complex and multifaceted, related to the problems that have arisen during the development of international economic relations. The variety of threats, their management has sometimes been quite difficult, sometimes even impossible. In this article, an attempt was made to present the threats to the world economy in the most categorized way. In particular, in the 2021 report "Global Risks" published by the World Economic Forum, they are classified into five main groups: economic, environmental, geopolitical, social and technological risks. Among them wars can be included too, in all their manifestations, armaments, trade, technology, information, etc.

Гамлет МКРТЧЯН

Угрозы глобальной экономики: движение, факторы и классификация

Ключевые слова: мировая экономика, экономический кризис, угрозы, классификация угроз, пандемия COVID-19

Движение угроз мировой экономики было сложным и многогранным, связанные с проблемами, возникшими в процессе развития международных экономических отношений. Из-за разнообразия угроз управлять ими иногда было довольно сложно, а иногда даже невозможно. В этой статье сделана попытка наиболее категорично представить угрозы мировой экономике. В частности, в отчете, опубликованном Всемирным экономическим форумом «Глобальные риски» за 2021 год они разделены на пять основных групп: экономические, экологические, геополитические, социальные и технологические риски.

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հրայա ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԵՊՀ ՏԿ ֆակուլտետի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. մարդկային կապիտալի պաշար, տնտեսական անվտանգություն, տնտեսական մրցունակություն, մարդկային կապիտալի գնահատում

Ներածություն: Մարդկային կապիտալի գնահատման հիմնախնդիրները միշտ էլ գտնվել են հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում, բայց որպես կանոն, դրանով փորձ է արվել առավելապես արժեքային չափումներով ներկայացնելու երկրի հարստությունը, քան վերլուծելու կապիտալը՝ տնտեսական մրցունակության և անվտանգության համատեքստում (տես աղյուսակ 1): Ավելին, ի սկզբանե, տնտեսագիտությունում մարդկային կապիտալի արժեքային ներկայացումը նպատակ է հետապնդել այն դիտարկելու որպես շուկայական գործարքներում փոխանակման միջոցի: Այս առումով պետք է ընդգրծել, որ դասական տնտեսագիտությունից մինչև մեր օրերը միակարծիքություն չի դիտարկվում մարդկային կապիտալի գնահատման նշանակության և մոտեցումների հարցերում: Դեռևս Ուլիյամ Պետին համոզմունք էր հայտնում, որ մարդկային կապիտալը ունենալով արժեք, ենթական է փոխանակման, ինչպես տնտեսական մյուս ակտիվները:¹ Այս մոտեցումը չէր կիսում Ադամ Սմիթը, համոզմունք հայտնելով, որ ախատուժը համարվելով ազգային հարըստության կարորագույն մաս, օգտագործվելով և ձևավորելով շահույթ, այնուամենայնիվ, չի մասնակցում շրջանառությանը և հանդիսանում է իր սեփականատիրոջ անբաժանելի մասը:²

Գրականության համառոտ վերլուծություն: Լասթեր Թիորրոն գտնում էր, որ մարդկային կապիտալը առուվաճառքի չի ենթարկվում, քանի որ այն անբաժանելի է անհատից և չի հանդիսանում շրջանառու ակտիվ: Սակայն միաժամանակ համարում էր, որ հենց մարդկային կապիտալի կողմից մատուցվող ծառայություններն են, որ իրենց արժեքային տեսքով դառնում են ա-

¹ Петти, В. Экономические и статистические работы. Т. I перевод под ред. Смит М. Н., Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1940, 324 с.

² Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов, М.: Соцэкгиз, 1962, стр. 208.

ռուվաճառքի առարկա, և հետևաբար, այդ կապիտալը ամբողջությամբ չի դառնում իրացվելի:¹ Հետագայում այդ տեսակետը ունեցավ իր հետևորդներին, որոնք այսօր էլ գտնում են, որ աշխատանքի շուկայում արժեքային տեսք են ստանում և փոխանակման են ենթարկում մարդկային կապիտալի կողմից մատուցվող ծառայությունների տեսակները. Այլ ոչ թե բուն մարդկային կապիտալը:²

Աղյուսակ 1. Ազգային հարստության կառուցվածքը XXI դարի սկզբին³

Երկրներ	Կապիտալի տեսակարար կշիռ ըստ տեսակի (%)		
	մարդկային	բնական	թողարկվող
Միջինացված՝ համաշխարհային մակարդակով	66	18	18
G7 և ԵՄ երկրներ	78	4	18
ԱՄՆ	77	4	19
ՕՊԵԿ-ի երկրներ	47	37	16
ԱՊՀ երկրներ	50	38	12

Հետազոտողները միակարծիք չեն նաև մարդկային կապիտալի արժեքի չափման մոտեցումների ընտրության հարցում: Դեռևս դասական տնտեսագետները գտնում էին, որ մարդկային կապիտալի արժեքը, կազմելով ազգային հարստության մի մաս, պետք է չափվի իր օգտագործման օգտակարության աստիճանով:⁴ Իսկ երբ սկսեցին ձևավորվել մարդկային կապիտալի տեսության ձևավորման հիմքերը և արդեն իսկ ուրվագծվեց, որ այս արժեքը հիմնականում կազմավորվում է առողջապահական, կրթական ծառայությունների, մասնագիտական հմտությունների, աշխատուժի կարողությունների արդյունքում, հետազոտողների կողմից առաջ քաշվեց մարդկային կապիտալի չափի ծախսային մեթոդը,⁵ ըստ որի անհատի մեջ առողջապահական, կրթական և մասնագիտական պրոֆեսիոնալիզմի ներդրումներն են ձևավորում մարդկային կապիտալի արժեքը:

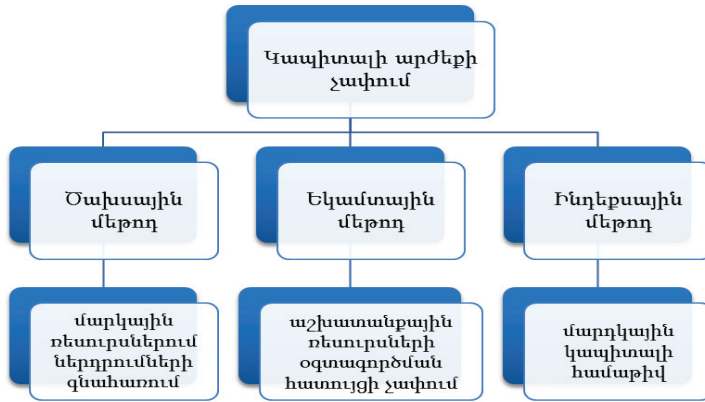
¹ Thurow L. Investment in Human Capital / L. Thurow. - Belmont: 1970, p. 130.

² Хачатрян О. А. Фактор качества человеческого капитала на рынке труда //Актуальные вопросы экономических наук, 2012, № 24 (1), стр. 179

³ Курганский С.А., Структура человеческого капитала и его оценка на макроуровне, //Известия ИГЭА. 2011. № 6 (80) Известия ИГЭА. 2011. № 6 (80), стр. 19

⁴ Шумпетер, Й. Десять великих экономистов от Маркса до Кейнса / пер. с англ./, М.: Изд. Института Гайдара, 2011, стр. 89-90

⁵ Севостьянова, Е. Н. Воздействие управления человеческого капитала на инновационность организации, // Научный альманах. –2017, № 1 (27), стр 168–172.

Գծապատկեր 1. Մարդկային կապիտալի գնահատման հիմնական մոտեցումները¹

Հետագայում, հետազոտողների կողմից առաջ քաշվեց մարդկային կապիտալի արժևորման եկամտաբերության մեթոդը (տես գծապատկեր 1), քանի որ նրանք գտնում էին, որ միշտ չէ, որ կուտակված մարդկային կապիտալը կարող է բերել անհրաժեշտ հատույց, անգամ եթե նրանում կատարված լինեն անհրաժեշտ ներդրումներ:² Այսպես, գործազրկությունը, որակավորված աշխատուժի կողմից ցածր որակի աշխատանքների կատարումը, երկարաժամկետ հիվանդությունները, անարդյունավետ կառավարման արդյունքում արհեստավարժ աշխատակիցների արտադրողականության անկումը բացասաբար են անդրադառնում մարդկային կապիտալի օգտակարության վրա, ուստի կապիտալի հատույցը հաշվարկվում է աշխատուժի օգտագործման եկամտային հատույցով: Այս դեպքում արդեն, կուտակված մարդկային կապիտալի արժևորման գնահատման հիմքում դրվում ակնկալվող օգուտների ձևավորման ներկա արժեքը³: Սակայն, գնահատման այս մոտեցումն էլ ունի իր թերությունները, քանի որ մարդկային կապիտալի արժեքի ձևավորումը միայն չի պայմանավորվում օգտագործման տնտեսական հատույցով, այլև ընդգրկում է նաև լրացուցիչ բաղադրիչներ, որոնք տնտեսագիտական արժևոր-

¹ Կազմվել է հեղինակի կողմից:

² Худякова, Е. Г. Анализ подходов к оценке человеческого капитала и возможности их использования, Экономика и управление: научно-практ. журнал, 2015, № 5, стр 92–96.

³ Нелюбина, М. К. Подходы к оценке эффективности инвестиций в персонал, // Проблемы теории и практики управления, 2005, № 5, стр 88–94.

ման չեն ենթարկվում (անհատի առողջություն, ակտիվ աշխատանքի տարիներ, ստեղծարարություն, սոցիալական կապեր և այլն):

Աղյուսակ 2. Մարդկային կապիտալի վարկանիշավորման սանդղակի առաջին տասնյակի երկրները¹

Վարկանիշը	Երկիրը	Մարդկային կապիտալի ինդեքսը
1	Սինգապուր	0,88
2	Հարավային Կորեա	0.84
3	Ճապոնիա	0,84
4	Հոն Կոնգ	0.81
5	Ֆինլանդիա	0.81
6	Իռլանդիա	0,81
7	Ավստրիա	0.80
8	Շվեդիա	0.80
9	Հոլանդիա	0.80
10	Կանադա	0.80

Եվ որպեսզի մարդկային կապիտալի ձևավորման տարբեր գործոնների ազդեցությունը բերվի արժեքային համադրելի հարթություն, Համաշխարհային բանկը սկսեց կիրառել չափումների ինդեքսային եղանակը, նպատակ ունենալով նաև ներկայացնելու ըստ երկրների մարդկային կապիտալի գնահատման վարկանիշավորման սանդղակ (տես աղյուսակ 2):

Մեթոդաբանություն: Համաձայն համաշխարհային բանկի կողմից ներկայացվող մեթոդաբանության մարդկային կապիտալի համաթիվը հաջորդ սերնդի աշխատողների արտադրողականության արտահայտումն է՝ ամբողջական կրթության և լիարժեք առողջության հենանիշի համեմատ, որը հաշվարկվում է 0–1,0 միջակայքում: Ընդ որում, գնահատումը առավելապես կենտրոնանցվում է մինչև չափահաս դարձած տարիքային խմբերի վրա, ակունկալելով, որ այսօր ծնված երեխան կարող է հասնել մինչև 18 տարեկան: Նրան մոտեցման տրամաբանությունը կայանում է նրանում, որ մինչև 18 տարեկան երեխաների թույլ առողջությունը, վատ սնվելը, ոչ ամբողջական կրթությունը կամ ցածր որակի ուսումնառությունը մնայուն հետևանքներ է թողնում, որոնք չափահաս տարիքում սահմանափակում են նրանց ֆիզիկական և ճանաչողական ընդունակությունները՝ դրանով իսկ իջեցնելով աշխատող

¹ World development report: the changing nature of world, 2019

բնակչության արտադրողականությունը:¹ Այսպես, ըստ Համաշխարհային Բանկի 2020թ. զեկույցի, Հայաստանի գծով մարդկային կապիտալի համաթիվը կազմում է 0,58 և 154 երկրների կազմում մեր հանրապետությունը զբաղեցնում է 76-րդ տեղը:² Սա նշանակում է, որ Հայաստանում այսօր ծնված երեխան, երբ մեծանա, 58 տոկոսով այնչափ արտադրողական կլինի, որչափ կարող էր լինել ամբողջական կրթության ու լիարժեք առողջության դեպքում: Հայաստանի մարդկային կապիտալի համաթիվը Եվրոպա և Կենտրոնական Ասիա տարածաշրջանի միջին ցուցանիշից ցածր է (0.69), սակայն բարձր զարգացվածության աստիճանի տարածաշրջանային նույն խմբի միջինից:

Աղյուսակ 3. Մարդկային կապիտալի համաթվի բաղադրիչների համադրումը համաշխարհային տարածաշրջանների հետ³

Բաղադրիչ	ՀՀ	Հարավային Ասիա	Եվրոպա	Հարավային Ամերիկա	Մերձ. Արևելք	Հյուս. Ամերիկա
Մարդկային կապիտալի համաթիվ	0.58	0.59	0.69	0.56	0.57	0.75
Կյանքի տևողությունը՝ մինչև 5 տարեկան	0.99	0.978	0.993	0.982	0.984	0.994
Ուսման սպասվող տարիներ	11.1	11.9	13.1	12.1	11.6	13.3
Հարմոնիզացված թեստերի միավորներ	443	432	479	405	407	523
Չափահասների կյանքի տևողություն	0.88	0.864	0.904	0.862	0.912	0.915
Ոչ թերաճի ցուցանիշներ	0.91	0.759	0.903	0.852	0.823	-

Համաշխարհային բանկի կողմից առաջարկվող մարդկային կապիտալի համաթիվը բնութագրում է հետևյալ երեք բնագավառները.

- *Կյանքի տևողություն.* ներկայացվում է մինչև 5 տարեկան երեխայի ապրելու հավանականությամբ:
- *Կրթություն.* ներկայացվում է մինչև 18 տարեկանը ուսման սպասվող տարիներով՝ ճշգրտված ըստ որակի:
- *Առողջություն.* մինչև 5 տարեկանների մեջ ոչ թերաճ երեխաների մասնաբաժնով, չափահասների ապրելիությամբ՝ 15 տար., մինչև 60 և ավելի:

¹ Միջազգային ցուցանիշների ուսումնասիրություն. ՀՏՀ ինդեքսները, Լոյս, 2018, էջ 29
² The human capital index 2020 update, //World Bank Group Report, 2020, September 16
³ The human capital index 2020 update, //World Bank Group Report, 2020, September 16

Վերլուծություն: Համաձայն համաշխարհային բանկի զեկույցի, Հայաստանում ծնված 100 երեխայից 91-ը առողջ է և մինչև հինգ տարեկանն ապրում է, որը բավական ազդեցիկ է մարդկային կապիտալի համաթվի բարելավման առումով: Ոչ պակաս կարևոր է այն գնահատականը, համաձայն որի Հայաստանում 4 տարեկանից կրթությունը սկսող երեխայի գծով մինչև 18 տարին լրանալը կարելի է ակնկալել, որ նա ավարտած կլինի ուսման 11 տարին: Համաձայն վերոնշյալ զեկույցի, Հայաստանի աշակերտները 443 միավոր են ստանում ըստ սանդղակի, որտեղ 625-ը ներկայացնում է բարձր առաջադիմությունը և 300 միավորը՝ նվազագույնը: Սակայն իրականում երեխաների կրթական արդյունքները որպես գործոն ներառելու դեպքում՝ ուսման սպասվող տարիները կազմում են ընդամենը 7.9 տարի: Ընդ որում, ըստ մարդկային կապիտալի գնահատման փորձագիտական գնահատումների, որն արվել է չափահասների ապրելիության ցուցանիշի գծով, Հայաստանի 15 տարեկանների 88 տոկոսը կապրի մինչև 60 տարին (տես աղյուսակ 4):¹ Ընդ որում, ՀՀ-ում մարդկային կապիտալի բաղադրիչներն ըստ սեռերի գրեթե համարժեք արդյունքներով են ներկայացվում:

Աղյուսակ 4. ՀՀ-ում մարդկային կապիտալի համաթվի բաղադրիչները ըստ սեռերի²

Բաղադրիչ	Տղաներ	Աղջիկներ	Ընդհանուր
Մարդկային կապիտալի համաթիվ	0.56	0.59	0.58
Կյանքի տևողությունը՝ մինչև 5 տարեկան	0.99	0.99	0.99
Ուսման սպասվող տարիներ	10.9	11.3	11.1
Հարմոնիզացված թեսթերի միավորներ	439	448	443
Չափահասների կյանքի տևողություն	0.83	0.93	0.88
Ոչ թերաճի ցուցանիշներ	0.89	0.92	0.91

Այսպիսով, Համաշխարհային բանկի կողմից առաջարկվող մարդկային կապիտալի համաթիվը տնտեսական անվտանգության և տնտեսական մրրցունակության տեսանկյունից էական տեղեկատվություն չի տրամադրում, ուստի մեր կողմից առաջարկվում է զուգահեռաբար կիրառել նաև այնպիսի ցուցանիշ, որը կլրացներ միջազգայնորեն օգտագործվող համաթիվը և առա-

¹ Մարդկային կապիտալի համաթիվը և դրա բաղադրիչները. Հայաստան, // www.thedocs.worldbank.org/NCArmenia2pagerARM.pdf

² The human capital index 2020 update, //World Bank Group Report, 2020, September 16

վել հասցեական փոխկապվածություն կունենար անվտանգությանն ու մրցունակության կատեգորիաների հետ: Միջազգային ասպերազում ներկայումս առավել առանցքային են դառնում տնտեսական անտանգային խնդիրները և դրանով իսկ ավելի է սրվում մրցակցային միջավայրը: Ընդ որում, տարբեր ձևաչափերով տեղի է ունենում մարդկային կապիտալի միգրացիա՝ զարգացող երկրներից դեպի տնտեսապես առավել զարգացած երկրներ, որի հետևվանքով կապիտալի կուտակումը իրականացվում է մի երկրում, իսկ հետագա օգտագործումը՝ մրցակցային առավելություններ ունեցող մեկ այլ երկրում:¹ Հատկապես, այդ հիմնախնդիրը ցցուն դրսևորվում է Հայաստանում:²

Հետևաբար, կարևորվում է գնահատելու մարդկային կապիտալը՝ տղնտեսության անվտանգության և մրցունակության տեսանկյունից: Այս առումով անհրաժեշտ ենք համարում լուծելու հետևյալ խնդիրները.

➤ տնտեսական անվտանգության և տնտեսական մրցունակության ո՞ր ցուցանիշները համարել առանցքային, որպեսզի դրանք փոխկապակցվեն մարդկային կապիտալի կուտակման և օգտագործման հետ,

➤ ի՞նչ ձևաչափով ներկայացվեն մարդկային կապիտալի, տնտեսական անվտանգության և մրցունակության ցուցանիշները, որպեսզի դրանք համադրելի դառնան այս եռակողմ փոխկապակցված հարթությունում,

➤ ի՞նչպես ապահովել «մարդկային կապիտալ-տնտեսական անվտանգություն - տնտեսական մրցակցություն» փոխկապակցված տեղեկատվության շղթան:

Մեր կողմից, մարդկային կապիտալը գնահատումը առաջարկվում է քննարկել երեք հարթությունում՝ ազգային տնտեսության, կազմակերպությունների, տնային տնտեսությունների (տես աղյուսակ 5): Ընդ որում, մարդկային կապիտալը ներկայացվում է նրա առանձին բաղադրիչներով, որոնք իրենց առավել ցայտուն դրսևորումը ստանում են կոնկրետ հարթությունում: Այսպես, տնային տնտեսություններում մարդկային կապիտալը առավելապես ձևավորվում է առողջ ապրելակերպի, հաղորդակցման հմտությունների, սոցիումում ինտեգրման կարողությունների, որակյալ կրթության, սերունդների

¹ Денисов В., Авдеева Е. Готовность человеческого капитала к стратегическим преобразованиям промышленного предприятия. Креативная экономика, 2015. № 3, стр. 343-354.

² Մարգարյանյան Հ., Մարկոսյան Ռ., Խաչատրյան Ն., Միգրացիայի ռիսկերը և մարդկային կապիտալի վերարտադրություն, //ԵՊՀ հրատ, 2016, էջ 107

վերարտադրության հաշվին, որոնք մեր կողմից խմբավորվել են Q_3 հարթությունում: Իսկ Q_2 հարթությունում առաջարկվել է խմբավորել միկրոմակարդակում ձևավորվող մարդկային կապիտալի բաղադրիչները, ինչպիսիք են աշխատողների պրոֆեսիոնալ փորձառությունը, որոշումների կայացման և առաջնորդության կարողությունները, մասնագիտական և հետազոտական հմտությունները և այլն: Եվ վերջապես, ազգային տնտեսության մակարդակում (Q_1) մեր կողմից առաջարկվում է դիտարկել մարդկային կապիտալի համընդհանուր բաղադրիչները, ինչպիսիք են հումանիզմի նորմերին տիրապետումը, ազգանվեր վարքագիծը, պետականամետ մտածելակերպը:

Աղյուսակ 5. Մարդկային կապիտալի բաղադրիչները տնտեսական աստիճանակարգում¹

Մարդկային կապիտալի բաղադրիչներ	Նշանակում	Առնչությունը տնտեսական աստիճանակարգին
Հանրային պատսխանատվություն	Q_{11}	Ազգային տնտեսություն
Հումանիզմի նորմերի իրացում	Q_{12}	Ազգային տնտեսություն
Ազգանվեր վարքագիծ	Q_{13}	Ազգային տնտեսություն
Պետականամետ մտածելակերպ	Q_{14}	Ազգային տնտեսություն
Կարիերայի կառուցման հմտություն	Q_{21}	Կազմակերպություններ
Որոշումների կայացման կարողություն	Q_{22}	Կազմակերպություններ
Պրոֆեսիոնալ փորձառություն	Q_{23}	Կազմակերպություններ
Առաջնորդություն	Q_{24}	Կազմակերպություններ
Հետազոտական հմտություններ	Q_{25}	Կազմակերպություններ
Մասնագիտական կարողություններ	Q_{26}	Կազմակերպություններ
Որակյալ կրթություն	Q_{31}	Տնային տնտեսություններ
Առողջ ապրելակերպ	Q_{32}	Տնային տնտեսություններ
Երկարակեցություն	Q_{33}	Տնային տնտեսություններ
Հաղորդակցման հմտություններ	Q_{34}	Տնային տնտեսություններ
Սոցիումում ինտեգրման կարողություն	Q_{35}	Տնային տնտեսություններ
Էթերթիկան ճաշակի ձևավորում	Q_{36}	Տնային տնտեսություններ
Բնապահպ. դաստիարակություն	Q_{37}	Տնային տնտեսություններ
Հայրենասիր. արժեքների ընկալում	Q_{38}	Տնային տնտեսություններ
Ստեղծար մտքի ձևավորում	Q_{39}	Տնային տնտեսություններ
Սերունդների վերարտադրություն	Q_{310}	Տնային տնտեսություններ

Այսպիսով, ի տարբերություն վերը նկարագրված մարդկային կապիտալի արժևորման տարբեր մոտեցումների, մեր կողմից առաջրկվող մոտեցմամբ

¹ Կազմվել է հեղինակների կողմից:

կապիտալի բնութագրիչների շրջանակը շատ ավելի ընդգրկուն է և ներկայացվում է տնտեսական աստիճանակարգի երեք հարթությունով: Իհարկե, այս պարագայում նույնպես խնդիր է առաջանում բաղադրիչների չափելիության նման բազմազանությամբ մարդկային կապիտալի ընդհանրական գնահատման իրականացման հարցում: Այս հիմնախնդրի լուծման համար առաջարկում ենք կիրառել նպատակադրումների հասանելիության հենքով մարդկային կապիտալի գնահատման մոտեցում, ելնելով հետևյալ սկզբունքային մոտեցումներից:

Առաջին. մարդկային կապիտալի արժևորումը ներկա պայմաններում առավելապես կարևորվորվում է ելնելով ոչ թե կուտակված կապիտալի արժեքից, այլ կապիտալի օգտագործման նպատակադրումների իրականացման աստիճանից: Իրականության մեջ կուտակվող մարդկային կապիտալից սպասումները կարող են չարդարացվել, կամ արդարացվել մասամբ: Ուստի, առաջարկում ենք մարդկային կապիտալի արժևորել այնքանով, որքանով որ այն ապահովում է սահմանված նպատակադրումների հասանելիությունը: Եթե այնպիսի երկրում, ինչպիսին Հայաստանն է, կուտակված է բարձրագույն կրթությամբ մասնագետների հոծ բանակ, որը չի արդարացնում դրա հետ կապված երկրի զարգացման սոցիալ-տնտեսական սպասելիքները¹, ուրեմն առավել նպատակահարմար է կուտակված կապիտալը արժևորել ոչ թե նրանում կատարված ներդրումների, այլ նպատակային օգտագործման աստիճանի տեսանկյունից:

Երկրորդ, նպատակադրումների հասանելիության հենքով մարդկային կապիտալի գնահատում իրականացնելիս կապիտալը ձևավորող բոլոր բաղադրիչները բերվում են համադրելիության տեսքի, այն է՝ գործակիցների: Եվ ստացվում է այնպես, որ մարդկային կապիտալի բոլոր բաղադրիչները դիտարկվում են "փաստացի և նախատեսված մեծություն" հարաբերման կտրրվածքով (տես աղյուսակ 6), որի արդյունքում ցանկացած բաղադրիչի գծով ստացվում է գործակից, ձևավորելով միասնական չափելիության դաշտ և համադրելիության հնարավորություններ:

¹ Թ.Մանասերյան, Տնտեսական անվտանգություն. Ռազմավարության ուրվագծեր: Երևան, ՀՀ ԳԱԱ "Գիտություն" հրատ., 2014թ. էջ 112-119:

Աղյուսակ 6. Նպատակադրումների հասանելիության հենքով մարդկային կապիտալի պաշարի առաջարկվող համաթվի հաշվարկ¹

	Նշանակում	Նախատեսված (%)	Փաստացի (%)	Հասանելիության գործակից
Մարդկային կապիտալի բաղադրիչներ				
Հանրային պատսխանատվություն	Q ₁₁	100	95	0,950
Հումանիզմի նորմերի իրացում	Q ₁₂	100	97	0,970
Ազգանվեր վարքագիծ	Q ₁₃	100	94	0,940
Պետականամետ մտածողություն	Q ₁₄	100	92	0,920
Հասանելիությունը				0,945
Կարիերայի կառուցման հմտություն	Q ₂₁	90	70	0,778
Որոշումների կայացման կարողություն	Q ₂₂	80	65	0,813
Պրոֆեսիոնալ փորձառություն	Q ₂₃	85	80	0,941
Առաջնորդություն	Q ₂₄	70	50	0,714
Հետազոտական հմտություններ	Q ₂₅	60	40	0,667
Մասնագիտական կարողություններ	Q ₂₆	95	93	0,979
Հասանելիությունը				0,815
Որակյալ կրթություն	Q ₃₁	90	85	0,944
Առողջ ապրելակերպ	Q ₃₂	95	80	0,842
Երկարակեցություն	Q ₃₃	90	80	0,889
Հաղորդակցման հմտություններ	Q ₃₄	80	70	0,875
Սոցիումում ինտեգրման կարողություն	Q ₃₅	80	75	0,938
Էթերիկան ճաշակի ձևավորում	Q ₃₆	85	75	0,882
Բնապահպ. դաստիարակություն	Q ₃₇	95	85	0,895
Հայրենասիր. արժեքների ընկալում	Q ₃₈	100	95	0,950
Ստեղծար մտքի ձևավորում	Q ₃₉	70	60	0,857
Սերունդների վերարտադրություն	Q ₃₁₀	95	92	0,968
Հասանելիությունը				0,904
Մարդ. կապիտալի պաշարի համաթիվ				0,888

Այս նպատակով առաջարկում ենք կիրառել նպատակադրումների հասանելիության հենքով մարդկային կապիտալի պաշարի համաթիվ, որը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$ՄԿՊ = [\Sigma(Q_{11n} / Q_{10n}) / n + \Sigma(Q_{21m} / Q_{20m}) / m + \Sigma(Q_{31j} / Q_{30j}) / j] / 3$$

որտեղ.

ՄԿՊ – մարդկային կապիտալի պաշարի համաթիվ,

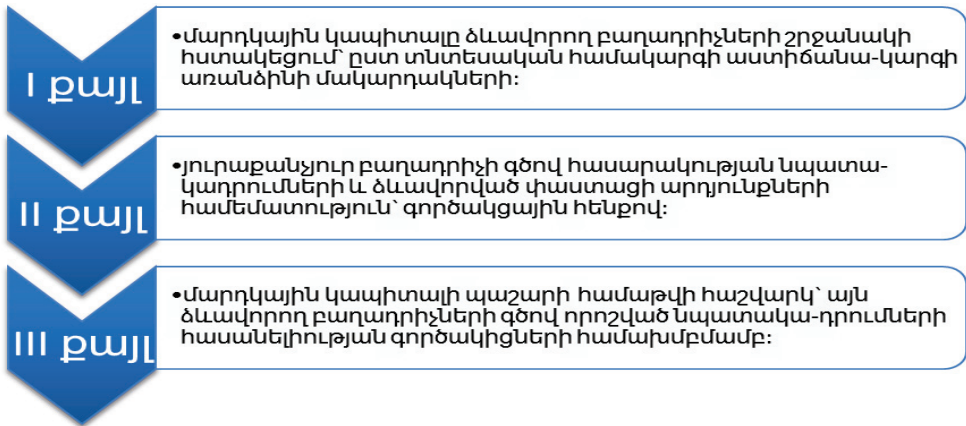
Q_i – մարդկային կապիտալի բաղադրիչ՝ ազգային տնտեսության մակարդակում,

n – ազգային տնտեսության մակարդակում մարդկային կապիտալի

¹ Կազմվել է հեղինակների կողմից:

- բաղադրիչների քանակ,
Q₂ - մարդկային կապիտալի բաղադրիչ՝ կազմակերպությունների մակարդակում,
m – կազմակերպությունների մակարդակում մարդկային կապիտալի բաղադրիչների քանակ,
Q₃ - մարդկային կապիտալի բաղադրիչ՝ տնային տնտեսությունների մակարդակում,
j – տնային տնտեսությունների մակարդակում մարդկային կապիտալի բաղադրիչների քանակ:

Այսպես, աղյուսակ 6-ում ներկայացված են նպատակադրումների հասանելիության հենքով մարդկային կապիտալի պաշարի առաջարկվող համաթվի հաշվարկի արդյունքները, երբ կուտակված մարդկային կապիտալի ամեն բաղադրիչ, ժամանակի կոնկրետ պահին ցուցաբերելով օգտագործման իր փաստացի հատույցի աստիճանը, համադրվել է հասարկության կողմից սպասվող համապատասխան արդյունքի հետ՝ որոշելով նպատակադրման հասանելիության գործակիցը: Բնականաբար, որքան մեծ է այդ գործակիցը, այնքան բարձր է կոնկրետ բաղադրիչի գծով կապիտալի կուտակման արժևորումը: Եվ որպեսզի ստացվի մարդկային կապիտալի պաշարի արժևորման ամփոփ համաթիվ, առաջարկում ենք հաշվարկել տնտեսական աստիճանակարգի ամեն մակարդակի ներկայացված նպատակադրումների հասանելիության միջինը:

Գծապատկեր 2. Նպատակադրումների հասանելիության հենքով մարդկային կապիտալի պաշարի առաջարկվող համաթվի հաշվարկային քայլերը:¹

¹ Կազմվել է հեղինակների կողմից:

Եզրակացություն: Այսպիսով, մարդկային կապիտալի պաշարի չափման և գնահատման մեր կողմից առաջարկվող մեթոդաբանությունը (տես գրծապատկեր 2.) հնարավորություն է տալիս.

Առաջին. ձևավորել համադրելի դաշտ՝ մարդկային կապիտալը ներկայացնող առանձին բաղադրիչների համար, դրանով իսկ հնարավորություն ստեղծելով գործակիցների համախմբման միջոցով կատարելու մարդկային կապիտալի համապարփակ արժևորում: Ընդ որում, որքան նպատակադրումների հասանելիության հենքով մարդկային կապիտալի պաշարի գծով հաշվարկված համընդհանուր համաթիվը մոտենում է 1,0-ին, այնքան մեծանում է կապիտալի արժևորումը:

Երկրորդ, կիրառել մարդկային կապիտալը արժևորող բաղադրիչների լայն շրջանակ տնտեսական աստիճանակարգի բոլոր հարթություններում: Այս պարագայում, մարդկային կապիտալի գնահատումը դառնում է առավել հիմնավոր այն առումով, որ այն հաշվի է առնում ոչ միայն տնտեսական, այլև սոցիալական, մշակութային, բարոյահոգաբանական, առողջ ապրելակերպի նորմեր, որոնց փաստացի իրացումը հասարակության կողմից 0-1,0 սանդղակով գործակիցներով է չափվում և դրանով իսկ ձևավորվում է համեմատական վերլուծության ու համադրելիության դաշտ:

Երրորդ, նպատակադրումների հասանելիության հենքով մարդկային կապիտալի պաշարի արժևորումը տնտեսական աստիճանակարգի յուրաքանչյուր մակարդակում հնարավորություն է ստեղծում վերլուծելու, թե կոնկրետ որ մակարդակում են առավել արդարացվում կապիտալի օգտագործումից հասարակության սպասումները: Այսպես, աղյուսակ 6-ը ցույց է տալիս, որ մարդկային կապիտալի պաշարների կուտակման և օգտագործման նպատակադրումների հասանելիությունը առավելապես ընդգծվել է մակրոմակարդակով, որտեղ հաշվարկված գործակիցը ամենաբարձրն է մյուսների համեմատ (0,945):

Չորրորդ, փոխկապակցել մարդկային կապիտալի պաշարի, տնտեսական անվտանգության և մրցունակության համաթվերը, քանի որ և անվտանգության, և մրցունակության գնահատումներում մեր կողմից առաջարկվում է հաշվարկային նույնատիպ մեթոդաբանություն, հիմնված նպատակադրումների հասանելիության գործակիցների վրա, որը կքննարկենք առանձին:

Հրաչյա ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Մարդկային կապիտալի գնահատման մեթոդաբանական հիմնախնդիրները

Բանալի բառեր. մարդկային կապիտալի պաշար, տնտեսական անվտանգություն, տնտեսական մրցունակություն, մարդկային կապիտալի գնահատում

Մարդկային կապիտալի գնահատման մեթոդաբանությունը միանշանակ չի ներկայացվում հետազոտողների կողմից: Առաջարկվում են կապիտալի գնահատման մոտեցումներ ինչպես մակրո, այնպես էլ միկրոմակարդակներում, իրականացնելով հաշվարկային տարբեր մոտեցումներ: Ներկայումս Համաշխարհային Բանկի կողմից գործողության մեջ է դրվել մարդկային կապիտալի գնահատման համաթվի հաշվարկման նոր մեթոդաբանություն, որի հիմնասյուներն են կրթությունը, առողջությունը, կյանքի տևողությունը: Հոդվածում առաջարկվում է մարդկային կապիտալի պաշարի արժևորման համաթվի հաշվարկման հեղինակային մոտեցում, հիմնված նպատակադրումների հասնելիության ցուցանիշների վրա:

Hrachya SARGSYAN

Human capital assessment methodological problems

Key words: human capital stock, economic security, economic competitiveness, human capital assessment

The methodology of assessment human capital is not unequivocally presented by researchers. Capital valuation approaches are proposed in both macro and micro levels, implementing different calculation approaches. Currently, the World Bank has launched a new methodology for calculating the Human Capital Assessment Index, the pillars of which are education, health, and life expectancy. The article proposes an authorial approach to calculating the human capital stock depreciation ratio, based on target performance indicators.

Грачья САРГСЯН

Методологические проблемы оценки человеческого капитала

Ключевые слова: запас человеческого капитала, экономическая безопасность, экономическая конкурентоспособность, оценка человеческого капитала

Методология оценки человеческого капитала в экономической литературе не представлена исследователями однозначно. Предлагаются подходы к оценке капитала как на макро-, так и на микроуровне, реализующие разные подходы к расчету. В настоящее время Всемирный банк запустил новую методологию расчета индекса оценки человеческого капитала, основами которого являются образование, здоровье и ожидаемая продолжительность жизни. В статье предлагается авторский подход к расчету оценки человеческого капитала на основе показателей целевых достижений.

**ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՏԵՂԱԲԱՇԽՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ
ԴՐԱՆՑ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

Վարդան ԲՈՍՍԱՆՋՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Գևորգ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

Տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ

Բանալի բառեր. վարկային ռեսուրսներ, վարկային ռիսկ, վարկավորում,
վարկունակություն, առևտրային բանկեր

Ներածություն: Շուկայական հարաբերությունների պայմաններում տընտեսության ֆինանսական ապահովվածության խնդիրը ձեռք է բերում առանցքային նշանակություն: Դրա լուծմանն է, ըստ էության, ուղղված վարկավորման գործընթացը, որի արդյունավետ կազմակերպումն ու կառավարումը կարող են էականորեն նպաստել տնտեսության կայուն և դինամիկ զարգացմանը: Միևնույն ժամանակ, դա ենթադրում է տվյալ գործընթացի իրականացման համար անհրաժեշտ տնտեսական և իրավական միջավայրի ձևավորում, ինչպես նաև կուտակված հիմնախնդիրների լուծման ուղիների մշակում: Հատկապես զարգացող տնտեսություններում այնպիսի հիմնախնդիրներ, ինչպիսիք են վարկային ապահովվածության ցածր մակարդակը, երկարաժամկետ վարկային ռեսուրսների բացակայությունը, վարկային միջոցների «թանկությունը», միկրոֆինանսավորման ինստիտուտների թերզարգացվածությունը, լրջորեն խոչընդոտում են տնտեսական գործունեության իրականացմանն ու դրա ծավալների մեծացմանը:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության համար որպես գիտական հիմք են ծառայել վարկային հարաբերությունների վերաբերյալ գիտական աշխատանքներն ու վերլուծությունները: Հետազոտության իրականացման ժամանակ օգտագործվել են համակարգային մոտեցման և համեմատական վերլուծության ու համադրման մեթոդները: Հետազոտության համար տեղեկատվական հիմք են ծառայել ՀՀ Կենտրոնական բանկի և առևտրային բանկերի հաշվետվությունները:

Գրականության ակնարկ: Մասնագիտական շրջանակներում վարկի և վարկավորման տնտեսական հիմքերի բովանդակության և էության վերաբեր-

յալ միասնական տեսակետ գոյություն չունի: Հ. Ու. Սոտան¹, Գ. Պոլյակը², Ա. Նեշիտոյը³, Լ. Դրոբոզինան⁴ վարկը դիտարկում են որպես պարտքով տրամադրվող ապրանքներ կամ դրամական միջոցներ: Ս. Սոլոմինի կարծիքով բանկային վարկը արժեքի շարժն է բանկից վարկառուին, որը սահմանված ժամանակահատվածում ենթակա է վերադարձման որոշակիորեն ավելացված չափով:⁵ Իսկ Ա. Շևչուկը բանկային վարկը մեկնաբանում է որպես ֆինանսական ինստիտուտների կողմից տնտեսվարող սուբյեկտներին դրամական տեսքով միջոցների տրամադրում:⁶ Վարկային ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխման առումով հատկապես կարևորվում է վարկային ռիսկերի կառավարումը, որը փոխառության չվերադարձման հավանականությունն է:⁷ Այն ներկայացվում է նաև որպես վարկի մայր գումարի և տոկոսավճարների չմարման հավանականություն:⁸ Իսկ Գ. Պանովան վարկային ռիսկի տակ նրկատի է առնում վարկառուի կողմից վարկային պայմանագրով նախատեսված պայմանների չկատարման հավանականությունը:⁹

Վերլուծություն: Առևտրային բանկերի և տնտեսավարող սուբյեկտների փոխհարաբերությունների արդյունավետ կազմակերպումը և դինամիկ զարգացումը կարևոր նշանակություն ունեն ոչ միայն վերջիններիս ֆինանսական ռեսուրսներով ապահովման, այլ նաև տնտեսության զարգացման ու արդիականացման գործում: Միևնույն ժամանակ, գոյություն ունեն վարկավորման մի շարք խոչընդոտներ, որոնք կապված են հաճախորդների և առևտրային բանկերի միջև ֆինանսավարկային հարաբերությունների առանձնահատկությունների հետ: Հաճախորդների որոշակի խմբեր վարկավորման տեսանկյունից բանկերի կողմից դիտարկվում են որպես ռիսկայնության բարձր մակարդակ ունեցող, հատկապես պայմանավորված այդ սուբյեկտների մեկնարկային կապիտալի և իրացվելի միջոցների սահմանափակությամբ: Վարկավորման ռիսկայնությունը, նախ և առաջ, պայմանավորված է տրամադրված ֆի-

¹ Хесус Уэрта Де Сота. Деньги, банковский кредит и экономические циклы. Челябинск: Социум, 2008г. стр. 265.

² Поляк Г. Финансы. Денежное обращение. Кредит. Юнити-Дана. М. 2011г. стр. 551

³ Нешитой А. Инвестиции. М.: Дашков и К. 2007г. стр. 129.

⁴ Дробозина Л. Финансы: учебник для вузов. ЮНИТИ. М. 2001г. стр. 206.

⁵ Соломин С. Банковский кредит: проблемы теории и практики. Юстицинформ, 2009г. с. 29.

⁶ Шевчук А. Финансы и Кредит. РИОР. М. 2006г. стр. 321.

⁷ Синки Джозеф Ф. Управление финансами в коммерческих банках. М.: 1994г. стр. 665

⁸ Российская банковская энциклопедия. Под ред. Лаврушина О. 1995г. стр. 219

⁹ Панова Г. Кредитная политика коммерческого банка. 1997г. стр. 286

նանսական միջոցների հետ չվերադարձման բարձր հավանականությամբ: Նման իրավիճակում, ակնհայտորեն, կարևոր նշանակություն է ստանում վարկավորման հետ կապված ռիսկերի բացահայտումը և դրանց արդյունավետ կառավարումը: Այս առումով, վարկավորման ռիսկերը լինում են արտաքին և ներքին:¹ Արտաքին ռիսկերը, տնտեսության ընթացիկ վիճակի, առկա անորոշությունների, իրականացվող դրամավարկային քաղաքականության և այլ գործոնների հետևանք են հանդիսանում: Դրանք, որպես կանոն, կախված չեն վարկառուի ֆինանսատնտեսական վիճակից և, այդ տեսանկյունից, գոյություն ունեն գրեթե բոլոր հաճախորդների վարկավորման գործընթացում: Ներքին ռիսկերը հատուկ են յուրաքանչյուր կոնկրետ հաճախորդի համար, ինչը ենթադրում է նրանց կողմից ներկայացվող վարկային հայտի համակողմանի ուսումնասիրություն: Անշուշտ, այնպիսի պայմաններ, ինչպիսիք են գործունեության ժամանակահատվածը, կայունությունը, թողարկվող արտադրանքի կամ մատուցվող ծառայությունների տեսակները, գինը և որակը, շուկայում ունեցած մասնաբաժինը և այլն, որոշիչ ազդեցություն կարող են ունենալ ներքին ռիսկերի կրճատման և վարկավորման դրական ելքի համար:

Ակնհայտ է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում վարկավորման հետ կապված հիմնախնդիրների լուծումը մեծապես պայմանավորված է վարկային ռիսկերի կրճատմամբ կամ դրանց արդյունավետ կառավարմամբ: Կարելի է առանձնացնել մի քանի հիմնական պատճառներ, որոնք հանգեցնում են հանրապետությունում վարկային ռիսկերի աստիճանի բարձրացմանը և նվազեցնում վարկավորման հնարավորությունները:

Առաջին, շատ տնտեսավարող սուբյեկտների սեփական միջոցները խիստ սահմանափակ են, ինչի ուղղակի հետևանք է հանդիսանում սեփական և ընդհանուր կապիտալի հարաբերակցության ցածր ցուցանիշը: Վերջինս ցույց է տալիս սեփական կապիտալի մասնաբաժինը ընդհանուր ակտիվների հանրագումարում և օգտագործվում է ֆինանսական կայունության գնահատման համար: Բնականաբար, այս պարագայում լրացուցիչ ռիսկեր են առաջանում առևտրային բանկերի համար վարկավորման տեսանկյունից, ինչը նվազեցնում է պոտենցիալ հաճախորդների համար վարկային ռեսուրսների մատչելիության աստիճանը:

¹ Геронина Н. Актуальные вопросы банковского менеджмента: стратегическое управление, банковский маркетинг, финансовое планирование, управление инновациями. М.: 2009г.с 67.

Երկրորդ, ժամանակակից բիզնեսում մեծ նշանակություն ունի գործարար մշակույթի, մենեջմենթի, մարքետինգի և մի շարք այլ կարևոր կոմպոնենտների զարգացվածությունը, որոնց ոչ բավարար մակարդակը, ակնհայտորեն, բացասաբար է անդրադառնում բիզնես գործունեության վրա և, որպես հետևանք, որոշակի դժվարություններ է ստեղծում վարկավորման համար: Ձեռնարկատիրությամբ զբաղվող անձանց կրթական ցածր մակարդակը, կորպորատիվ կառավարման բացակայությունը, ֆինանսական գիտելիքների սահմանափակությունն էական խոչընդոտ են հանդիսանում վարկավորման համար: Նշված գործոններն, ազդելով տնտեսական գործունեության և ֆինանսական ցուցանիշերի վրա՝ ստեղծում են վարկային ռիսկեր:

Երրորդ, Հայաստանում կորպորատիվ կառավարման մշակույթը և բիզնես գործընթացները դեռևս հեռու են ցանկալի մակարդակի հասնելուց: Որպես այդպիսին, հանրապետությունում դեռևս չի իրականացվում ընկերությունների ռեյտինգավորում, ինչը թույլ կտար կողմնորոշվել առևտրային բան-կերին վարկավորման վերաբերյալ որոշումներ կայացնելիս:

Հայաստանում վարկավորման գործընթացի վրա ազդում են նաև տնտեսական, ֆինանսական և ոչ ֆինանսական բնույթի այլ գործոններ: Առաջինների շարքին կարելի է դասել վճարունակ պահանջարկի ցածր մակարդակն ու փոքր ներքին շուկան: Անշուշտ, նշված գործոնները բացասաբար են անդրադառնում հանրապետության ընդհանուր տնտեսական վիճակի և գործարար միջավայրի վրա, ինչն էլ բարձրացնում է վարկավորման ռիսկայնության մակարդակը: Բացի այդ, մրցակցային ոչ բարենպաստ իրավիճակը, ապրանքային տարբեր շուկաներում գերիշխող դիրք զբաղեցնող սուբյեկտների առկայությունը ևս, անդրադառնալով տնտեսական գործունեության պայմանների վրա, մի կողմից, դժվարեցնում են սեփական ֆինանսական ռեսուրսների ավելացման, իսկ մյուս կողմից՝ փոխառու միջացների ներգրավման հնարավորությունները: Ֆինանսական գործոնների շարքին կարելի է դասել մի շարք տնտեսավարող սուբյեկտների գրավի առարկայով ապահովվածության ցածր մակարդակը, վարկային կարճ պատմությունը կամ դրա բացակայությունը, տրամադրվող վարկերի ժամկետայնությունը և այլն: Ոչ ֆինանսական գործոնների շարքին են պատկանում զարգացած ապրանքային շուկաների բացակայությունը, տնտեսության ստվերային հատվածի զգալի մասշտաբները, կադրային ապահովվածության ցածր մակարդակը, բարձր-

որակ և ֆինանսապես գրագետ մասնագետների բացակայությունը շատ դեպքերում այդ սուբյեկտների սնանկացման պատճառ են հանդիսանում: Նրման իրավիճակում բանկերի կողմից մերժվում են վարկային հայտերը՝ հիմնականում ֆինանսատնտեսական ոչ լավ ցուցանիշների կամ դրանց ընդհանրապես բացակայության պատճառով: Վերջինս առավել տարածված է գործունեության կարճ պատմություն ունեցող կամ թափանցիկ գործելաոճ չունեցող սուբյեկտների դեպքում: Անշուշտ, միայն նշվածները չէ, որ կարող են դառնալ վարկային հայտի մերժման պատճառ: Շատ դեպքերում որոշիչ նշանակություն են ունենում վարկատուի կողմից վարկառուի նկատմամբ վստահության ցածր աստիճանը, վերջինիս տնտեսական գործունեության հեռանկարների անորոշությունը, իրատեսական բիզնես պլանի բացակայությունը և այլն: Նման պայմաններում առևտրային բանկերը վարկավորելիս ստիպված կիրառում են կանխարգելիչ միջոցներ՝ առկա ռիսկերի հնարավորինս նվազեցման նպատակով: Մասնավորապես, սահմանվում է տրամադրվող փոխառության առավելագույն չափ, սահմանափակվում է վարկավորման ժամկետը (որպես կանոն՝ մինչև 1, իսկ երբեմն նաև 2-3 տարի ժամկետով), կազմվում է վարկի մայր գումարի մարման ոչ արտոնյալ գրաֆիկ, ներկայացվում է դրամական հոսքերի չափի վերաբերյալ պահանջ և այլն:

Վարկային ռիսկերի կառավարման տարբեր մեթոդների գոյությամբ հանդերձ, մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով, դրանք համատարած բոլոր հաճախորդների համար կիրառելի չեն: Դրանցից շատերը, որպես կանոն, հաշվի չեն առնում հաճախորդների առանձնահատկությունները, իսկ դրանց կիրառման համար անհրաժեշտ տեղեկատվությունը շատ հաճախ կամ բացակայում է, կամ թերի է: Այս համատեքստում, հատկապես կարևորվում է ֆինանսական համակարգի ընկերությունների գործունեության հաճախորդամետ ուղղվածության խորացումը՝ նախ և առաջ, սոցիալական պատասխանատվության տեսանկյունից: Նման նպատակի իրագործման միջոցներից մեկն է հանդիսանում պատասխանատու վարկավորման մեխանիզմների և ավանդույթների ներդրումը: Սա հատկապես հրատապ ու արդիական է << տնտեսության համար, որում վարկավորման ընդհանուր ծավալում զգալի տեսակարար կշիռ են կազմում սպառողական վարկերը՝ դրանից բխող բացասական հետևանքներով ինչպես ֆինանսական համակարգի, այնպես էլ վարկառուների համար:

Եզրակացություններ: Հանրապետությունում ներկայումս նկատվող որոշ վարկատեսակների բարձր տոկոսադրույքները, ժամկետանց վարկերի գգալի ծավալը, վճարումների հետ կապված տարաբնույթ խնդիրներն առավել քան հրատապ են դարձնում պատասխանատու վարկավորման համակարգի ներդրման ուղղությամբ գործնական քայլերի իրականացումը: Ակրնհայտ է, որ պատասխանատու վարկավորման ինստիտուտի ներդրումը կարող է հանգեցնել վարկերի տրամադրման հետ կապված որոշակի սահմանափակումների կիրառման և, դրանով իսկ, նաև վարկավորման հասանելիության կրճատման: Սակայն, միևնույն ժամանակ, պետք է գնահատել նաև այն տնտեսական և սոցիալական օգուտները, որոնք կապահովվեն նման քայլի իրականացմամբ: Այլ կերպ ասած, վարկավորման գործընթացում ֆինանսական կազմակերպությունները պետք է առաջնորդվեն ոչ թե բացառապես սեփական շահերով, այլ նաև «պատասխանատու վարկավորման» սկզբունքներով: Վարկային միջոցներ տրամադրող ֆինանսական կազմակերպությունների վստահությունը հաճախորդի կողմից վարկի վերադարձման վերաբերյալ պետք է որոշիչ նշանակություն ունենա վարկավորման հարցում: Պատասխանատու վարկավորումը, նախ և առաջ, ենթադրում է վարկավորման գործընթացում բանկերի կողմից հաճախորդների եկամուտների կառուցվածքի համակողմանի գնահատում՝ հետագայում վարկի վերադարձման հետ կապված լրացուցիչ խնդիրների բացառման նպատակով:

Անփոփելիվ, հարկ ենք համարում նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում վարկավորման ոլորտում առկա հիմնախնդիրներն առաջիկա տարիներին կարող են լուրջ ազդեցություն ունենալ ինչպես վարկատու կազմակերպությունների ֆինանսական կայունության, այնպես էլ հաճախորդների սոցիալական վիճակի վատթարացման վրա: Բնակչության սոցիալական ապահովվածության ցածր մակարդակի, տնտեսական ոչ բարենպաստ իրավիճակի, ինչպես նաև նրանց թույլ պաշտպանվածության պայմաններում հանրապետությունում պատասխանատու վարկավորման սկզբունքների ներդրումը ձեռք է բերում մեծ կարևորություն:

Վարդան ԲՈՍՏԱՆՋՅԱՆ, Գևորգ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

Վարկային ռեսուրսների տեղաբաշխման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները ՀՀ-ում

Բանալի բառեր. վարկային ռեսուրսներ, վարկային ռիսկ, վարկավորում, վարկունակություն, առևտրային բանկեր

Հոդվածը նվիրված է վարկային ռեսուրսների տեղաբաշխման հիմնահարցերի ուսումնասիրությանը: Ներկայացվել են վարկավորման գործընթացի վրա ազդող գործոնները, վարկային ռիսկերը, առկա խոչընդոտներն ու դժվարությունները: Քննարկվել են հանրապետությունում վարկավորման գործընթացի արդյունավետությունը նվազեցնող պատճառները: Առաջարկվել են մոտեցումներ դրանց վերացման և վարկային ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխման ուղղությամբ: Ուսումնասիրվել են վարկավորման ժամանակ բանկերի սոցիալական պատասխանատվության բարձրացման խնդիրները: Քննարկվել են պատասխանատու վարկավորման առանձնահատկությունները:

Вардан Бостанджян, Геворг КИРАКОСЯН

Проблемы распределения кредитных ресурсов и пути их решения в РА

Ключевые слова. кредитные ресурсы, кредитный риск, кредитование, кредитоспособность, коммерческие банки

Статья посвящена изучению проблем распределения кредитных ресурсов. Представлены факторы, влияющие на процесс кредитования, кредитные риски, существующие препятствия и трудности. Обсуждены причины, снижающие эффективность процесса кредитования в республике. Предложены подходы по их устранению и эффективному распределению кредитных ресурсов. Изучены проблемы повышения социальной ответственности банков при кредитовании. Обсуждены особенности ответственного кредитования и возможности его внедрения и расширения в РА. Проанализированы особенности организации процесса предоставления потребительских кредитов в условиях роста социальной напряженности.

Vardan BOSTANJYAN, Gevorg KIRAKOSYAN

Problems of distribution of credit resources and ways to solve them in Armenia

Key words. credit resources, credit risk, lending, creditworthiness, commercial banks

The article is devoted to the study of the problems of the distribution of credit resources. The factors influencing the lending process, credit risks, existing obstacles and difficulties are presented. The reasons that reduce the efficiency of the lending process in the republic are discussed. Approaches for their elimination and effective distribution of credit resources are proposed. The problems of increasing the social responsibility of banks in lending were studied. The features of responsible lending and the possibilities of its implementation and expansion in the Republic of Armenia were discussed. The features of the organization of providing consumer loans tension are analyzed.

**ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՌԻՍԿԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ԿՐԻՊՏՈՒՐԺՈՒԹԱՅԻՆ ՊԱՐՏԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ.
ԲԼՈԿՉԵՅՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Տիգրան ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Տնտեսագիտական գիտությունների դոկտոր

Արսեն ԸՌՔՈՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Տնտ.գիտ. ինստ. կրտսեր գիտաշխատող

Բանալի բառեր. վարկային ռիսկ, բլոկչեյն տեխնոլոգիաներ, կրիպտոարժույթ,
վարկային ռիսկի կառավարում, նորագույն տեխնոլոգիաներ

Ներածություն: Համաշխարհային ֆինանսական համակարգի կողմից համընդհանուր կերպով ընդունված է, որ բանկերը պետք է ունենան ուժեղ ներքին վարկային ռազմավարություն, որը ունի ներուժ՝ վերլուծելու վարկային ռիսկը՝ զուգորդված ներքին համակարգերի և արտաքին ազդեցությունների հետ: Ասիական շատ երկրներում ֆինանսական վերակազմավորման ընթացիկ գործընթացում բանկերը մեծ ջանքեր են գործադրում վարկերի և ընդհանուր վարկային պորտֆելի ներքին գնահատման և որոշումների կայացման համակարգերը արդիականացնելու ուղղությամբ: Աշխատանքում մեր կողմից ուսումնասիրվում է բանկային համակարգի կողմից կրիպտոարժույթների օգտագործման հնարավորությունները, դրանց առավելություններն ու թերությունները: Կանդիդատական թեզը նաև կրիպտոարժույթի հետ կապված վարկային ռիսկի գնահատմանը և կառավարմանը վերաբերող հարցերին: Կրիպտոարժույթային պորտֆելի վարկային ռիսկի գնահատման համար կարող են օգտագործվել մի շարք մոդելներ (գրոյական գնի հավանականության մոդել (zero price probability՝ ZPP, logit, probit և այլն)), որոնց ավելի մանրամասն կանդիդատական թեզում աշխատանքներում:

«China Banking Regulatory Commission»-ը (CBRC) պնդմամբ ռիսկերի կառավարման ավելի ուժեղ մեխանիզմներ պետք է ներառվեն բանկերի ընդհանուր կառավարման համակարգերի մեջ¹: Այս գաղափարը առաջ է քաշվել դեռևս 2004թ.: Դեռևս այդ ժամանակներից արդեն ակնհայտ էր դառնում, որ ֆինանսական շուկաներում տեղի ունեցող փոփոխությունները մեծ մարտա-

¹ OECD, China in Global Economy., Rural Finance and Credit Infrastructure in China, 2004, p. 80

հրավերներ են ներկայացնելու առևտրային բանկերին: Աշխատանքում մենք կանդրադառնանք բանկային համակարգերում բլոկչեյն տեխնոլոգիայի ներդրման հնարավորություններին, ինչպես նաև կրիպտոարժույթային համակարգի հետ կապված մի շարք մարտահրավերների՝ մասնավորապես վարկային ռիսկի կառավարման տեսանկյունից: Այժմ Blockchain տեխնոլոգիան մեծ հետաքրքրություն է առաջացրել իր հետագա առաջընթացի և այն կարելի օգուտների հետ կապված, որոնք կարող է բերել գործարար ցանցերում¹:

Հեղազոտության մեթոդաբանություն: Իրականացված հետազոտության հիմնական մեթոդաբանական հիմքն են հանդիսանում վերլուծությունը և համեմատությունը, որոնց միջոցով վերլուծվում է վարկային ռիսկի կառավարման նորագույն տեխնիկան և մեթոդները՝ զուգահեռաբար համեմատություններ անցկացնելով ավանդական գնահատման մեթոդների հետ: Մեթոդների այսպիսի համադրությունը վերջնարդյունքում նպաստում է ավելի պրակտիկ և տեսանելի եզրահանգումների ստացմանը:

Գրականության ակնարկ: Կատարված աշխատանքի հիմքում ընկած են այս ոլորտում մեծ փորձ ունեցող հեղինակների և կազմակերպությունների կողմից իրականացված մի շարք ուսումնասիրություններ և նրանց կողմից հրատարակված աշխատանքներ: Մասնավորապես Cocco Luisanna, Pinna Andrea, Marchesi Michele, Banking on Blockchain: Costs Savings Thanks to the Blockchain Technology, Future Internet, 2017 / 06 Vol. 9 աշխատանքում մեծ ուշադրություն է դարձվում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների օգտագործման հնարավորություններին բանկային համակարգում, ինչպես նաև ռիսկերի հաշվարկման և նվազեցման գործիքակազմում: Առանձնակի շեշտադրում է կատարվում առավել ժամանակակից և ապագային միտված համակարգերի կիրառման անհրաժեշտության վրա: Ի տարբերություն դասական մեթոդների, այս աշխատանքում ավելի շատ կարևորվում է ոչ թե առկա մեթոդների զարգացումը, այլ դրանց փոխարինումը ամբողջովին նոր վերլուծության և գնահատման տեխնիկայով: Ըստ հեղինակների նոր տեխնոլոգիաները ստեղծում են նոր խնդիրներ՝ միաժամանակ պահանջելով ամբողջովին նոր լուծումներ: Մրքլինի կողմից ներկայացվող աշխատանքում (McLean, J. Banking on Blockchain: Charting the Progress of Distributed Ledger Technology in Financial Servi-

¹ Cocco Luisanna, Pinna Andrea, Marchesi Michele, Banking on Blockchain: Costs Savings Thanks to the Blockchain Technology, Future Internet, 2017 / 06 Vol. 9; Iss. 3, p. 6

ces; Technical Report; Finextra Research Ltd.: London, UK, 2016) հեղինակի կողմից ուսումնասիրվում է բանկերի կողմից բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման հնարավորությունները, ուսումնասիրվում է դրանց ներդրման ճնշողունը դրոշմապատիստները և քննարկվում դրանց հիմնավորվածությունը: Այս աշխատությունը հանդիսանում է տեսական հիմք մեր այս և հետագա հետազոտությունների համար, քանի որ այն մանրամասն ներկայացնում է բանկերի կողմից բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման տեսությունը՝ առանձնացնելով առավել կարևոր փաստարկները: Հեղինակների մեկ այլ խմբի կողմից ներկայացվող աշխատանքում (Wang Rui, Lin Zhangxi, Luo Hang, Blockchain, bank credit and SME financing, Quality & Quantity, 2018/8) նույնպես ուսումնասիրվում են բանկային համակարգում բլոկչեյն տեխնոլոգիաների կիրառման հնարավորությունները, սակայն այս հետազոտությունում առանձնակի ուշադրություն է դարձվում ոչ միայն նորագույն տեխնոլոգիաների օգտագործման միջոցով բանկերին բաժին հասնող օգուտներին, այլ նաև քըննարկվում են ձեռնարկությունների, անհատների և ընդհանուր տնտեսական շահերին վերաբերող հարցեր՝ դիտարկելով դրանք համակցված տեսքով: Այս աշխատանքի բարձր արժեքը կայանում է նրանում, որ հեղինակները ուսումնասիրում են ոչ թե նոր տեխնոլոգիաների օգտագործման միակողմանի օգտակարությունը կամ անհրաժեշտությունը, այլ դրանց օգտագործման անհրաժեշտությունը հիմնավորում են բազմակողմանիորեն՝ միաժամանակ վեր հանելով արդյունքները բոլոր կողմերի համար: Այս շեշտադրումը առանձնակի ուշադրության է արժանանում նաև մեր կողմից ներկայացվող հետազոտությունում: Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների հիման վրա ստեղծված արժույթները՝ կրիպտոարժույթները նույնպես մեր հետազոտության հիմքն են հանդիսանում: Այս տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունեցող աշխատանքների թվին կարող են դասել Fantazzini, D., Zimin, S. A multivariate approach for the simultaneous modelling of market risk and credit risk for cryptocurrencies. J. Ind. Bus. Econ. 47, 19–69 (2020) աշխատությունը, որտեղ հեղինակները վերլուծում են կրիպտոարժույթային պարտավորությունների վարկային ռիսկի հաշվարկման մոդելները՝ առաջարկելով իրենց կողմից մշակված և բազմաթիվ հիմնավորումներով առավել արդյունավետ մոդել, որը կարող է ներկայում և առավելապես ապագայում մեծ ծառայություններ մատուցել ամբողջ ֆինանսական համակարգին: Հետազոտությունը մեծ արժեք ունի, քանի որ այն ներկայացնում է ամբողջովին նոր և անկախ մոդել, որը հնարավորություն է տա-

լիս հաշվարկել կրիպտոարժույթների հետ կապված ռիսկերը: Մեր կատարած հետազոտության և ապագա հետազոտությունները մեծապես կապված են լինելու այս մոդելի զարգացման և դրա հիման վրա նոր, ավելի արդյունավետ մոդելի կառուցման վրա:

Վերլուծություն: Բլոկչեյն տեխնոլոգիան կարող է օպտիմալացնել համաշխարհային ֆինանսական ենթակառուցվածքների աշխատանքը՝ հասնելով կայուն զարգացման՝ օգտագործելով ավելի արդյունավետ համակարգեր, քան առկա են¹: Շատ բանկեր ներկայումս կենտրոնացած են բլոկչեյն տեխնոլոգիայի վրա: Այնուամենայնիվ, բլոկչեյն տեխնոլոգիայի ներդրման հետ կապված կան որոշ մտահոգություններ: Դրանց թվին կարող ենք դասել ավտոմատացված քլիրինգի համար տվյալների մշակման անհրաժեշտ արագության հասնելու անհրաժեշտությունը, առկա ավանդական վճարային տեխնոլոգիաների համեմատ ավելի ցածր գործառնական ծախսերի պահանջի ապահովումը, գործընթացների իրականացման համար անհրաժեշտ ռեսուրսային ծախսերի նվազեցման անհրաժեշտությունը: Չնայած այս հանգամանքին, հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ հաղթահարելով բլոկչեյն տեխնոլոգիայի թերությունները, հնարավոր է հասնել ֆինանսական գործընթացների ավելի արդյունավետ կարգավորման, քան տեղի է ունենում գործող համակարգում²: Վերոնշյալ հեղինակների և այլոց կողմից կատարված և շարունակաբար իրականացվող հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ բլոկչեյն տեխնոլոգիաներին և կրիպտոարժույթներին վերաբերող հարցերը մեծ կարևորություն ունեն ժամանակակից ֆինանսական շուկաների՝ հատկապես բանկային համակարգի համար: Արդարացիորեն պետք է նշել, որ ոլորտի վերաբերյալ հետազոտությունների ծավալները մեծ չեն, սակայն այս տեխնոլոգիաները պրոգրեսիվորեն աճող արագությամբ ներխուժում են ֆինանսական շուկաներ և բանկային համակարգ: Հետևաբար, այս կատեգորիաներին վերաբերող յուրաքանչյուն նոր հետազոտություն մեծ արժեք ունի: Այս հանգամանքով է պայմանավորված նաև մեր կողմից հենց այս թեմայի ընտրությունը: Բլոկչեյն տեխնոլոգիաները համեմատելով դասական համակարգերի հետ, կարող ենք

¹ Cocco Luisanna, Pinna Andrea, Marchesi Michele, Banking on Blockchain: Costs Savings Thanks to the Blockchain Technology, Future Internet, 2017 / 06 Vol. 9; Iss. 3, p. 1

² Cocco Luisanna, Pinna Andrea, Marchesi Michele, Banking on Blockchain: Costs Savings Thanks to the Blockchain Technology, Future Internet, 2017 / 06 Vol. 9; Iss. 3, p. 1

վեր հանել խնդիրները, մատնանշել առավելությունները, ինչպես նաև վերլուծելով բլոկչեյն տեխնոլոգիաներին վերաբերող բնութագրական տվյալները, հնարավորություն կունենանք պատկերացում կազմել, թե արդյոք այս համակարգն ավելի արդյունավետ կարող է լինել, թե ոչ: Բլոկչեյն տեխնոլոգիայում գործարքները գրեթե ակնթարթային են, բայց դրանց հաստատումը պետք է իրականացվի մայներների (miner) կողմից: Այս պարագայում գործարքի հաստատման միջին ժամանակահատվածը կախված է կոնսենսուսի մեխանիզմից:

Նոր առաջարկվող՝ բլոկչեյն տեխնոլոգիայով կարգավորվող վարկային համակարգում, տեղեկատվության տարածման նոր մեխանիզմների միջոցով նոր հնարավորություններ կարող են ստեղծվել ցածր ռիսկային գոտում գտնվող և բանկի տեսանկյունից բարձր որակ ունեցող պոտենցիալ պարտապանների համար: Ցածր ռիսկայնությամբ և որակյալ ՓՄՁ-ները հնարավորություն կունենան ցույց տալու իրենց վստահելիությունն ու ցածր ռիսկայնությունը: Այս դեպքում նրանք հնարավորություն կունենան օգտվել բանկային վարկերից, նույնիսկ եթե չեն կարող ապահովել բանկի կողմից սովորաբար պահանջվող գրավը¹: Սա կարող է մակրոտնտեսական իմաստով տնտեսության խթան հանդիսանալ՝ կազմակերպություններին հնարավորություն տալով ընդլայնել իրենց գործունեությունը, ինչպես նաև բանկերի համար ապահովել հավելյալ եկամուտներ: Այս մեխանիզմի միջոցով բանկերը կարող են նաև ավելի ճիշտ գնահատել իրենց վարկառուներին՝ ըստ այդ գնահատականների կիրառելով ավելի արդյունավետ տոկոսադրույքներ: Պետք է նշել, որ շատ բանկեր փորձում են ինտեգրել բլոկչեյն տեխնոլոգիաները՝ կենտրոնանալով դրա ազատ առևտրի միջոցով տնտեսական աճը խթանելու ունակության վրա²: Սակայն առանց համապատասխան կանխարգելիչ միջոցառումների ձեռնարկման, այս մեխանիզմները կարող են մեծ խնդիրներ առաջացնել՝ նույնիսկ մինչև մակրոմակարդակ: Անհրաժեշտ է ապահովել անհրաժեշտ տեխնիկական հզորություններ, բարձր որակավորում ունեցող մասնագետներով և խիստ վերահսկողությամբ: Ամեն դեպքում, վերոնշյալ առավելությունը տեսական հիմք է ստեղծում կառավարության համար՝ աջակցելու ՓՄՁ-ներին

¹ Wang Rui, Lin Zhangxi, Luo Hang, Blockchain, bank credit and SME financing, Quality & Quantity, 2018/8, p. 1

² McLean, J. Banking on Blockchain: Charting the Progress of Distributed Ledger Technology in Financial Services; Technical Report; Finextra Research Ltd.: London, UK, 2016.

և օժանդակելու դրանց զարգացմանը բլոկչեյն տեխնոլոգիաների միջոցով¹: Կրիպտոարժույթային վարկային ռիսկին անդրադառնալու համար նախ պետք է ուսումնասիրել, թե ինչ է իրենից ներկայացնում այն, ինչով է տարբերվում դասական արժույթներից և ինչ այլ բնութագրեր կարող են վերագրվել դրան: Եթե իմի բերենք մի շարք հեղինակների կողմից ներկայացված բնութագրերը, կարող ենք նշել որ կրիպտոարժույթը համակարգ է, որը բավարարում է հետևյալ պայմաններին²:

1. Համակարգը չի պահանջում կենտրոնական վերահսկողություն ունեցող մարմին, համակարգի կայունությունն է պահպանվում է բաշխված կոնսենսուսի միջոցով:

2. Համակարգը հետևում է կրիպտոարժույթի միավորների և դրանց պատկանելիության վերաբերյալ տվյալներին:

3. Համակարգը սահմանում է, թե կարո՞ղ են արդյոք ստեղծվել կրիպտոարժույթի նոր միավորներ: Եթե կրիպտոարժույթի նոր միավորներ հնարավոր է ստեղծել, համակարգը սահմանում է դրանց ծագման հանգամանքները և ինչպես որոշել նոր միավորների սեփականության խնդիրը:

4. Կրիպտոարժույթի միավորների սեփականությունը կարող է ապացուցվել բացառապես կրիպտոգրաֆորեն:

5. Համակարգը թույլ է տալիս իրականացնել գործարքներ, որոնցում փոխվում է գաղտնագրման միավորների սեփականությունը: Գործարքի մասին քաղվածք կարող է տրվել միայն այդ միավորների ընթացիկ սեփականությունը փաստողի կողմից:

6. Եթե միաժամանակ մուտքագրվում են նույն գաղտնագրման միավորների սեփականության իրավունքը փոխելու երկու տարբեր ցուցումներ, համակարգը կատարում է դրանցից առավելագույնը:

Այս նկարագրերը կարող են շարունակական լինել, և դրանցից ակընհայտ է դառնում, որ կրիպտոարժույթը իր բնույթով տարբերվում է դասական արժույթների տեսակներից, հետևաբար դրա հետ կապված դեֆոլտը չենք կարող համարել դեֆոլտ դասական իմաստով: Սակայն դրա գինը, դրա նկատմամբ ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից ներկայացված

¹ Wang Rui, Lin Zhangxi, Luo Hang, Blockchain, bank credit and SME financing, Quality & Quantity, 2018/8, p. 2

² Lansky, J. Possible state approaches to cryptocurrencies. Journal of Systems Integration, (2018). 9(1), 19–31

պահանջարկը կարող են կտրուկ անկում գրանցել շուկայական իրավիճակով պայմանավորված, կամ այլ խնդիրների պատճառով, որոնք չեն կարող անմիջապես գնահատվել բանկերի կողմից: Հենց նման հանգամանքներում էլ կարող է ի հայտ գալ այս արժույթով գործարքի հետ կապված վարկային ռիսկը: Այս դեպքում վարկային ռիսկը արտահայտվում է տվյալ արժույթի հետ կապված խնդիրներով, որը իր նկարագրով կարող է շատ նման լինել շուկայական ռիսկին, սակայն այն իրականում իր բնույթով հանդիսանում է վարկային ռիսկ: Այս դեպքում վարկային ռիսկը հաշվարկելու համար բանկերից պահանջվում է այլ տվյալներ, որոնք նման չեն այն տվյալներին, որոնց հետ բանկերը նախկինում գործ են ունեցել: անհրաժեշտություն է առաջանում վերլուծել այլ որակի, այլ աղբյուրներից ստացվող և բարդ տվյալներ: Կարևոր է նաև նշել, որ դեռևս այս տեսակի արժույթի հետ կապված տվյալների ուսումնասիրության փորձը բավականին քիչ է, որպեսզի առևտրային բանկերը օգտվեն դրանից: Կրիպտոարժույթի բնութագրերը ուսումնասիրելիս, պարզ է դառնում, որ դրանց գները կարող են մանիպուլյացիոն կերպով տատանվել, քանի որ ֆինանսական շուկայի մասնակիցների և կառավարության կողմից վերահսկողություն չկա այս համակարգի վրա: Օրինակ, ուսումնասիրություններ կան, որոնք ցույց են տվել, որ 2013թ. բիթքոինի գնի արագ բարձրացումը մեծ հավանականությամբ պայմանավորված է եղել հենց մանիպուլյացիոն գործողություններով: Չկարգավարվող ֆինանսական համակարգը, կամ նույնիսկ երբեմն ազատականացված ֆինանսական համակարգը կարող է մակրոտնտեսական խնդիրներ առաջացնել: 2015թ. Չինաստանի մակրոտնտեսությունը մտել է նոր փուլ, որի պայմաններում տնտեսական աճը շարունակում էր դանդաղել, որին զուգահեռ կարող ենք նշել, որ տոկոսադրույքների ազատականացումը էապես ավարտված էր արդեն, և դրանց համատեղ ազդեցությամբ մի կողմից նկատվել է տոկոսադրույքային սփրեղների նվազման և առևտրային բանկերի շահութաբերության անկման միտում, իսկ մյուս կողմից աճել է վարկային ռիսկը և ակտիվային կորուստները²: Սա կարող ենք դիտարկել որպես թույլ կարգավորման կամ ազատականացման արդյունք: Հետևաբար ենթադրելի է, որ ընդհանրապես չկարգավորվող կրիպ-

¹ Gandal, N., Hamrick, J. T., Moore, T., & Oberman, T. Price manipulation in the bitcoin ecosystem *Journal of Monetary Economics*, (2018). 95, 86–96.

² Wang Wei. Review and Outlook of China's Banking Industry for the First Half of 2016 [J]. Report by Pricewaterhouse Coopers, 2016-09.

տոարժույթային համակարգը կարող է ավելի մեծ վարկային ռիսկեր պարունակել: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ չնայած բարդություններին, կրիպտոարժույթների հետ կապված վարկային ռիսկի կառավարումը հնարավոր է, և դրա հետ կապված արդեն իսկ կան մասնագիտական գրականությունում տեղ գտած հետազոտություններ, որոնք մեծ արժեք ունեն: Նմանօրինակ հետազոտություն է իրականացվել 2020 թվականին, որտեղ օգտագործելով VAR-DCC, ZPP և VAR-Copula-GARCH մոդելներ՝ սխալանքի պայմանների տարբեր բնութագրերով, հեղինակները կարողացել են գալ եզրահանգման, որ ZPP-ի վրա հիմնված մոդելները գերազանցում են վարկային ռիսկի մյուս մոդելներին¹, և տալիս են նշանակալի արդյունքներ: Նման մոդելների զարգացումը մեծ կարևորություն ունի ոչ միայն բանկային համակարգի համար, այլ նաև ֆինանսական շուկայի համար, քանի որ կրիպտոարժույթային շուկան ֆինանսական համակարգում ավելի մեծ ազդեցություն ունենալու միտումներ է դրսևորում²: Նման գաղափար են առաջադրվել նաև մի շարք հեղինակների կողմից ներկայացված աշխատանքներում³: Նշենք, որ դասական վարկային ռիսկի մոդելները մեծ կախվածություն ունեն ածանցյալ տվյալներից, իսկ կրիպտոարժույթային վարկային ռիսկի մոդելները գլխավորապես պահանջում են կրիպտոարժույթին վերաբերող տվյալներ: Սակայն երկու դեպքում էլ անհրաժեշտ է գործ ունենալ այնպիսի կատեգորիաների հետ, ինչպիսիք են VAR (Value at Risk), EL (Expected loss), PD (Probability of Default) և այլ հիմնական ցուցիչների հետ: Տարբերվում են այն տվյալները, որոնց միջոցով ստացվում են վերոնշյալ ցուցանիշները, ինչպես նաև այն մոդելները, որոնք հնարավորություն են տալիս այդ տվյալների հիման վրա ստանալ ամենաճշգրիտ արդյունքները:

Եզրակացություններ: Որպես եզրակացություն կարող ենք նշել, որ կրիպտոարժույթային վարկային ռիսկի հաշվարկման համար գործիքակազմի մշակումը անհրաժեշտություն է ոչ միայն ապագայի համար, այլ այն արդեն ունի ներկա իրավիճակի համար մեծ կարևորություն, քանի որ կրիպտոար-

¹ Fantazzini, D., Zimin, S. A multivariate approach for the simultaneous modelling of market risk and credit risk for cryptocurrencies. *J. Ind. Bus. Econ.* 47, 19–69 (2020).

² Antonopoulos, A. M. *Mastering bitcoin: unlocking digital cryptocurrencies*. Newton: O'Reilly Media, Inc. (2014).

³ Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., & Miller, A. *Bitcoin and cryptocurrency technologies: A comprehensive introduction*. Princeton: Princeton University Press. (2016).

Ժայթերը և բլուկչեյն տեխնոլոգիաները մեծ թափով մուտք են գործել համաշխարհային ֆինանսական շուկաներ, որից չի կարող անմասն մնալ ՀՀ բանկային շուկան: ՀՀ-ում առևտրային բանկերը իրենց գործունեության գրեթե բոլոր ոլորտներում առաջնորդվում են ավանդական մեթոդներով, սակայն մրցակցությունը և տնտեսական զարգացման մարտահրավերները վաղ թե ուշ կստիպեն համապատասխան քայլեր ձեռնարկել ժամանակակից ֆինանսական շուկաների կառուցվածքին հարմարվելու համար: Այս տեսանկյունից որքան առաջադեմ մոտեցում ցուցաբերվի, այնքան ավելի արագ հնարավոր կլինի հաղթահարել այդ մարտահրավերները: Կրիպտոարժույթի համար վարկային ռիսկը մեծապես կախված է դրա արժեզրկման հավանականությունից, որը շուկայական ազդակների հիման վրա բարդ է հաշվարկել: Պարտապանի դեֆոլտի տեսանկյունից առավել կարևոր է ակտիվի արժեքի կորուստի հնարավորությունը: Եթե ավանդական ակտիվների համար արժեզրկումը կախված է արտաքին ազդակներից և կարգավորվում է պատասխանատու մարմինների կողմից, ապա այս դեպքում բացակայում են կարգավորող օղակները, ինչպես նաև հայտնի չէ արտաքին ազդակների ազդեցության չափը և բնույթը: Հետևաբար անհրաժեշտ է մշակել նոր մոդելներ և գործիքակազմ այս խոչընդոտների հաղթահարման համար:

Մեր կողմից ուսումնասիրվել է մասնագիտական գրականության մեջ առկա հիմնական մոտեցումները և մոդելները, իսկ հաջորդ աշխատանքներում կներկայացվեն մեր կողմից մշակված տվյալները՝ դրանց հիման վրա ստեղծված նոր արդյունքների հետ միասին: Դրանք կարող են ունենալ մեծ օգտակարություն կրիպտոարժույթների համար վարկային ռիսկի հաշվարկ իրականացնելու գործում:

Ներկայացված աշխատանքի կարևորությունը կայանում է նրանում, որ վեր են հանվում ժամանակից և ապագային միտված ֆինանսական շուկայի նոր գործիքները, ներկայացվում է դրանց կարևորությունը բանկային համակարգի համար, հատկապես շեշտադրելով բանկի ակտիվային գործունեությունում տեղի ունեցող և ունենալիք փոփոխությունները, ներկայացվում են այն անհրաժեշտ գործողությունները, որոնք պետք է իրականացվեն բանկերի կողմից՝ մրցակցային նոր պայմաններին և ֆինանսական շուկայի փոփոխություններին դիմագրավելու համար:

Տիգրան ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Արսեն ԸՌՔՈՅԱՆ

Վարկային ռիսկի կառավարման հիմնախնդիրները կրիպտոարժույթային պարտավորությունների համակարգում. Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների օգտագործման հնարավորությունները

Բանալի բառեր. վարկային ռիսկ, բլոկչեյն տեխնոլոգիաներ, կրիպտոարժույթ, վարկային ռիսկի կառավարում, նորագույն տեխնոլոգիաներ

Բլոկչեյն տեխնոլոգիաները, հարակից այլ գործիքներն ու դրանց հետ կապված փոփոխությունները հետզհետե մուտք են գործում մարդու գործունեության տարբեր ոլորտներ: Կրիպտոարժույթային համակարգը մեծ ազդեցություն է թողնում համաշխարհային ֆինանսական համակարգի վրա և դրանից չի կարող անմասն մնալ նաև բանկային համակարգը: Հետևապես հիմնավորված է այս և հարակից տեխնոլոգիաների ուսումնասիրությունը, որոնց ազդեցությունը առևտրային բանկերի վրա արդեն նկատելի է: Բլոկչեյն տեխնոլոգիաների հիման վրա ստեղծվել են կրիպտոարժույթներ, որոնք սկսել են մրցակցել դասական արժույթների հետ:

Tigran HARUTYUNYAN, Arsen ERKOYAN

Issues of credit risk management in the system of cryptocurrency obligations: the possibilities of using blockchain technologies

Key words: Credit risk, blockchain technologies, cryptocurrency, credit risk management, new technologies

Blockchain technologies, other related tools, and changes are gradually entering various areas of human activity. The cryptocurrency system dramatically impacts the global financial system, and the banking system cannot stand aside. Therefore, the study of these and related technologies, which is already noticeable on commercial banks, is justified. Based on blockchain technologies, cryptocurrencies were created, which began to compete with traditional currencies. Thus, there is a tendency that these currencies can, in a hybrid way, become assets of the financial market together with other coins. It is also possible that in the future, they will completely replace traditional currencies.

Тигран АРУТЮНЯН, Арсен ЭРКОЯН

Вопросы управления кредитным риском в системе криптовалютных обязательств: возможности использования блокчейн-технологий

Ключевые слова. Кредитный риск, технологии блокчейн, криптовалюта, управление кредитным риском, новейшие технологии

Технологии блокчейн, другие связанные с ними инструменты и изменения постепенно входят в различные области человеческой деятельности. Система криптовалюты оказывает большое влияние на мировую финансовую систему, и банковская система не может оставаться в стороне. Поэтому исследование этих и связанных с ними технологий, влияние которых уже заметно на коммерческие банки, является обоснованным. На основе блокчейн технологий были созданы криптовалюты, которые начали конкурировать с классическими валютами.

**ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԷԼԻՏԱՅԻ ՄՈԴԵՐՆԱՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆԵՐԸ**

Աշոտ ԶԱԼԻՆՅԱՆ

տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ ՊԿԱ պատվավոր պրոֆեսոր

Բանալի բառեր. պետական կառավարում, միջազգային փորձ, էլիտա, պետության արդիականացման իրավիճակ, քաղաքական արդիականացում

Ներածություն: Աշխարհաքաղաքականացման ներկայիս մարտահրավերների պայմաններում այսօր պետական կառավարման մրցունակության և արդյունավետության ապահովման գերագույն խնդիրներից է նոր մտածողությամբ կառավարող էլիտայի ձևավորումը:

Ցանկացած ազգային պետության քաղաքական էլիտայի համար իր ազգային բարոյահոգեբանական և իրավագիտակցության արտահայտումը պետք է դառնա անհրաժեշտություն և պարտադիր պայման:

Ներկայացվող աշխատանքը նվիրված է պետության կառավարման քառուղիներում քաղաքական էլիտայի ձևավորման և արդյունավետ գործելու միջազգային պրակտիկային՝ տեսական և կիրառական մակարդակով: Դիտարկելվել են պետության արդիականացման ժամանակահատվածներում և պետական կառավարման բարեփոխումների իրականացման ընթացքում քաղաքական էլիտայի ձևավորման անհրաժեշտ մոտեցումները: Ուսումնասիրվել են քաղաքական ընտրանու և հասարակության կայուն կապի վրա ազդող առանձին գործոնները: Իրականացվել է բարեփոխումների միջազգային փորձի ուսումնասիրություն՝ ժամանակակից քաղաքական վերնախավի մոդեռնացման գործընթացներին զուգահեռ:

Աշխատանքի տեսամեթոդական հիմքերը: Աշխատանքի համար հիմք են ծառայել պատմական, գիտական և հավաստիության սկզբունքները, կիրառվել է պատմահամեմատական, ինդուկտիվ և դեդուկտիվ, համակարգային մեթոդները: Պետական կառավարման բարեփոխումները Հայաստանի Հանրապետությունում անհրաժեշտ է դիտարկել որպես ազգային ռեսուրս՝ ներուժ, որով պետք է տնօրինել պատշաճ մակարդակով՝ ելնելով հանրային շահերից: Պետական կառավարման համակարգի կատարելագործման ռազ-

մավարության մշակումը պահանջում է հասկանալ դրա զարգացման ուղղությունները, պետության և հասարակության, համաշխարհային պրակտիկայի վերլուծության վրա երկրների զարգացման միտումները:

Քաղաքական արդիականացումը պետության և հասարակության արդիականացման գործընթացի բաղկացուցիչ և անբաժանելի մասն է: Բնականաբար, նպատակները և բարեփոխումների ամբողջական համալիրի իրականացման բաղկացուցիչները որոշում է քաղաքական վերնախավը՝ էլիտան: Պետության արդիականացման իրավիճակում աճում է էլիտայի դերը հասարակության սոցիալ-տնտեսական կառուցվածքում: Քաղաքական էլիտան բարձրագույն՝ պետության կարևորագույն որոշումներ ընդունող սուբյեկտ է: Նա ունի հասարակության կառավարման համար անհրաժեշտ ռեսուրսային ներուժ, իրականացնում է կառավարման պետաիշխանական գործառույթներ և իր կայացրած քաղաքական որոշումների միջոցով ներազդում է հասարակության և հանրային կյանքի վրա: Իշխանական ռեսուրսները և արժեքային համակարգը կառավարող վերնախավի դրսևորման հիմնական չափանիշներն են, որոնք կախված են պատմական, ինստիտուցիոնալ և մշակութային կոնկրետ առանձնահատկություններից: Ելնելով այս հանրահայտ դիրքորոշումից, կարող ենք պնդել, որ ցանկացած բարեփոխում, այդ թվում՝ պետական կառավարման համակարգի վերափոխումներն ուղղակիորեն կախված են քաղաքական էլիտայի քաղաքական դիրքորոշումներից, որոշումների որակից: Այս պատճառով էլ բարեփոխումների իրականացման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը մեր կողմից ներկայացվել է ժամանակակից քաղաքական վերնախավի մոդեռնացման գործընթացներին զուգահեռ:

Պետական կառավարման համակարգի բարեփոխումները մեր երկրում 1991թ. ի վեր՝ պետական կառավարման, նախ և առաջ՝ գործադիր իշխանության վերակազմավորման անհրաժեշտության պատճառով ունեն շարունակական բնույթ: Պետական ծառայողները (քաղաքացիական ծառայողները, հանրային ծառայողները) անհրաժեշտ են ցանկացած պետությանը: Բնականաբար, պետական կառավարման արդյունավետությունն իրականում կախված է հենց նրանց կողմից գործառույթների արդյունավետ կատարումից կամ՝ «կատարման արդյունավետությունից»:

Էլիտաների առաջին դասական տեսությունները ստեղծվել են 19-րդ դա-

րի վերջին - 20-րդ դարի սկզբին Վ. Պարետոյի¹, Գ. Մոսքայի², Ռ. Միխելսի³ կողմից[1]: Ժամանակակից էլիտայի, գաղափարը, որպես փակ հասարակական խումբ, ձևակերպել է ֆրանսիացի քաղաքագետ, Ֆրանսիայի պետական գործիչ Ռ.-Ժ. Շվարցենբերգը[2]: «Էլիտա» (*կառավարող ընտրանի, վերնախավ*) բառի ծագումը սկիզբ է առնում ֆրանսիական “*elite*” բառից, ինչը նշանակում է «լավագույն, ընտրովի, ընտրյալ»: Էլիտան բնութագրվում է որպես մոտեցումների, կարծրատիպերի և վարքագծի նորմերի շաղկապվածությամբ և արժեքների ընդհանուր միասնությամբ միավորված հասարակության կազմակերպված և համախմբված փոքրամասնություն: Էլիտայի ներքին միասնականության մակարդակը կախված է իր սոցիալական և էթնիկ միատարրության աստիճանից, էլիտայի հավաքագրման մոդելների տեսակներից, քաղաքական ղեկավարման գերակշռող ոճից: Էլիտայի հասկացության վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ կան բազմաթիվ մոտեցումներ [3], որոնք, արդյունքում հանգում են երկու հիմնական մոտեցումների.

1. *Գերիշխող մոտեցում*¹ քաղաքական էլիտան (ընտրանին, վերնախավը) հասարակության մեջ որոշիչ իշխանություն ունեցող և իր իշխանական գործառույթների իրականացման միջոցով հասարակության վրա անմիջականորեն ազդող այդ նույն հասարակության մի հատվածն է:

2. *Ժառանգական (մերիտոկրատական) մոտեցում*² էլիտան անհատականության սկզբունքի վրա հիմնված, անձնական արժանիքներին, ունակություններին և կարողություններին համապատասխան իշխանության և կառավարման կառույցներում տեղ գրաված մարդկանց իշխող շերտ է:

Քաղաքական ընտրանին ներսից միատարր չէ և տարբեր պատմական փուլերում ու տարբեր երկրներում ունի իր տարբերությունները և տեսակները, մասնավորապես՝

✓ *բարձրագույն քաղաքական էլիտա* - հասարակության համար ռազմավարական որոշումներ կայացնող ընտրանի, որը ներառում է պետության

¹ Վիլֆրեդո Պարետո (1848-1923թթ), իտալացի ինժեներ, տնտեսագետ և սոցիոլոգ, ում կարծիքով հասարակությունն ունի բրգաձև կառուցվածք, որի գագաթին գտնվում է էլիտան՝ ամբողջ հասարակությունը ղեկավարող սոցիալական խումբը: Պարետոն մշակել է մի շարք այլ տեսություններ, որոնք լայնորեն օգտագործվում են տնտեսագիտության մեջ:

² Իտալացի իրավաբան և սոցիոլոգ Գ.Մոսկայի(1858-1941թթ) կարծիքով ցանկացած հասարակություն բաժանվում է կառավարող փոքրամասնության և իր իշխանությանն ենթակա մեծամասնության:

³ Ռ.Միխելս (1876-1936թթ) գերմանացի սոցիոլոգ, Վերների, Չոմբարտի, Մոսկայի և Մաքս Վեբերի աշակերտը:

քաղաքական բարձրագույն ղեկավարությանը՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության մարմիններում բարձրագույն պաշտոնյաներին (նախագահին, վարչապետին, կառավարությանը (կաբինետին), սենատորներին և կոնգրեսականների և այլն)։

✓ *միջին էլիտա* - ներառում է որոշումների պատրաստման և իրականացման մեջ ներգրավված իշխանական բուրգի որոշակի մակարդակում գտնվող պաշտոնյաներին (խորհրդարանականներ, մարզպետներ, տարբեր կուսակցությունների և հասարակական միավորումների ղեկավարներ և այլն)։

✓ *վարչական էլիտա* - գործադիր գործունեություն իրականացնող, քաղաքականության վրա ռազմավարական ազդեցություն չունեցող կառավարող ընտրանի (պետական կառավարման մարմիններում ղեկավար՝ քաղաքացիական, հանրային ծառայության տարբեր պաշտոններ զբաղեցնող բարձրագույն «շերտը»), որի դերը խիստ կարևոր է պետության և հասարակության կառավարման գործում։

Բարձր սոցիալական կարգավիճակի շնորհիվ էլիտայի անդամները ազդում են քաղաքական գործընթացների վրա, որոշում են հասարակական զարգացման բնույթն ու հետագիծը, ունենում են կայունացնող կամ ապակայունացնող ազդեցություն սոցիալական գործընթացների վրա, ապահովում են հավասարակշռությունը սոցիալական կառույցների և դրանց շահերի միջև։ Նոր՝ արդիականացված սոցիալական իրողության կերտման և «հին կազմաքանդման» ժամանակներում նոր էլիտաները վերափոխվում են քաղաքական դաշտի իրողություններին համապատասխան, ձեռք են բերում նոր առանձնահատկություններ և բնութագիր։ Պետական կառավարման գիտության մեջ քաղաքական արդիականացումը վերաբերում է արդյունավետ պետական ինստիտուտներ և մեխանիզմներ ստեղծելու գործընթացին, քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը, քաղաքականության մեջ հասարակական զանգվածների ներգրավվածության մեծացմանը, օրենքի գերակայության արմատավորմանը։ Պետության մոդեռնացման և պետական կառավարման բարեփոխումների փուլում «վերաձևակերպող» մարտահրավերներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ է նոր որակի ընտրանու ձևավորում, ուստի խիստ արդիական է դառնում ազգային քաղաքական էլիտայի դերի, տեղի և հավաքագրման սկզբունքների որոշումը։ Հայաստանում պետության, պետական կառավարման և հասարակության արդիականացման ներկա փուլում քաղա-

քական կառավարման և պետական կառավարման կառուցվածքներում սկզբունքային նորովի տարբերություններով գործող ազգային էլիտան գտնվում է դեռևս ձևավորման փուլում: Նրա գործառույթներն իրականացնում են քաղաքական կառավարմամբ զբաղվող առաջնորդները, որոնց գործողությունների արդյունքում էլ կառուցվում են քաղաքական հարաբերությունները էլիտայի «ներսում» և «սահմաններից դուրս»: Ընդհանրապես, միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ էլիտայի հավաքագրումն արտացոլում է սոցիալ-քաղաքական գործընթացների բաղադրիչները, քաղաքական դերերի համա-կարգում կառուցվածքային փոփոխությունները [4]: էլիտայի հավաքագրման մոդելը միանշանակ ազդում է պետության քաղաքական ռազմավարական ուղղությունների որոշման և պետական կառավարման բարեփոխումների ընթացքի վրա: էլիտայի հավաքագրումը հնարավորություն է տալիս կատարելագործել քաղաքական մասնակցության և քաղաքական պաշտոնների զբաղեցման կարգերը, ապահովում է որչ համակարգի կայունությունն ու զարգացումը: Կառավարող ընտրանու հավաքագրումը քաղաքական համակարգի գործունեության կարևորագույն մեխանիզմներից է, որի ընթացքում զբաղեցվում (լրացվում) են քաղաքական պաշտոնները:

Հավաքագրման մեթոդների առումով առանձնացվում են *բաց* և *փակ* էլիտաներ: Քաղաքական վերնախավի հիմնական և սկզբունքային առանձնահատկությունը *բաց համակարգ* լինելն է՝ *կրթական, մասնագիտական, փորձառության, գույքային իրավունքի տարբեր կարգավիճակով* անձանցով համալրվածությունը: Բաց էլիտայի պայմաններում կառավարող ընտրանի չըհանդիսացող խմբերի անդամների համար առկա են էլիտա մուտք գործելու հավասար հնարավորություններ: Կառավարող վերնախավի ժողովրդավարական բնույթը ներկայացնող կարևոր պայմանը և բաց լինելու ապացույցը նրա որոշակիորեն *սոցիալական ներկայացուցչությունն* է՝ հանրության տարբեր սոցիալական խմբերի ներկայացուցիչների համար քաղաքական վերնախավի լիարժեք անդամ դառնալու հնարավորության առկայությունը: Սոցիալական ներկայացուցչությունը որոշվում է մի շարք գործոններով, օրինակ.

- ✓ քաղաքական գործչի կողմից որոշումների կայացման կախվածությունը գործչի սոցիալական ծագումից,
- ✓ քաղաքական վերնախավում «*տեղավորվելուց*» հետո պաշտոնյայի՝ իր գաղափարական և արժեհամակարգային կողմնորոշումների հնարավոր

փոփոխելիության (ինչը գրեթե մշտապես տեղի է ունենում բոլոր երկրներում) աստճանից,

✓ որևէ «կառույցին» պատկանելությունը կարող է դիտարկվել որպես հասարակության տարբեր շերտերի, խմբերի և սոցիալական խավերի ներկայացուցչության ապահովում քաղաքական վերնախավում,

✓ պետական և հասարակական ինստիտուտները (հասարակական շարժումները), «ազդող խմբերը», ընտրական, հանրաքվեների և հանրային կարծիքի հարցումների իրականացման համակարգերը, ինչպես նաև ՋԼՄ-ները վերահայողություն են իրականացնում կառավարող վերնախավի գործունեության նկատմամբ՝ կանխարգելելով քաղաքական էլիտայի «պարփակվածությունը» և կլանայնության ձևավորումը:

Էլիտայում «*տեղ զբաղեցնելու*» համար ընտրությունը, որպես կանոն, ընթանում է բուռն մրցակցության պայմաններում, որտեղ մեծ նշանակություն ունեն անձնական հատկանիշները (օրինակ, աջակիցներ գտնելու և նրանց գործողությունները կազմակերպելու կարողությունը, առկա ռեսուրսները մոբիլիզացնելու ունակությունը և այլն) [5]: Բաց էլիտան համալրվում է նոր գաղափարներ և արժեքներ կրող նոր անձանցով, ինչի արդյունքում էլ էլիտան կարող է իրականացնել սոցիալական նորարարություններ և բարեփոխումներ: Նման կառավարող ընտրանու դրական հատկանիշներից են զգացմունքայնությունը սոցիալական տրամադրություններին և կարիքներին, սոցիալական պայմանների և փոփոխությունների նկատմամբ ճկուն մոտեցումը, տարբեր իրավիճակներում արագ հարմարվելու ունակությունը և այլն:

Ի տարբերություն բաց էլիտայի, *փակ էլիտան* բնորոշվում է «*ոչ էլիտային*» խմբերի ներկայացուցիչների համար մուտք գործելու անհավասար հնարավորություններով, իսկ ընտրության դեպքում առկա են ֆորմալ գործոններ (օրինակ՝ տարիք, կուսակցականություն, որոշակի «շրջանակներին» նեյիություն կամ անդամակցություն, անձնական հավատարմություն ղեկավարությանը և այլն): Այս տեսակի էլիտայի թերություններից են, օրինակ, սոցիալական փոփոխություններին արձագանքելու թույլ զարգացած ունակությունը, կլանայնության ձգտելու միտումը և այլն: Ի վերջո, նման էլիտան ձգտում է ինքնավերարտադրման, ինչը, իր հերթին, կարող է էլիտային կանգնեցնել տարաբնույթ խնդիրների առջև: Փակ էլիտայի դրական հատկանիշներից են քաղաքականության մշակման շարունակականության բարձր աստիճանը,

որոշումների հավասարակշռվածությունը և ներքին հակամարտությունների ցածր հավանականությունը: Կառավարող ընտրանու մասնագիտական մակարդակը, մասնագիտական ունակությունը և արժեքային կողմնորոշումները (ազնվությունը, օրենքների և մարդու իրավունքների հարգումը և այլն) պետք է հանդիսանան ցանկացած պետության քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական, մշակութային և ինտելեկտուալ արդիականացման հաջողությունների որոշիչ գործոններ: Ժամանակակից, առավել ևս՝ աշխարհում ներկայումս ստեղծված բոլորովին նոր և բարդագույն պայմաններում (իրավիճակում) պետական կառավարման իրողություններն այնպիսին են, որ որևէ արտաքին հանգամանք կամ կարգավիճակ չեն կարող այնպես կայուն ազդել քաղաքական էլիտայի կայացրած որոշումների վրա, ինչպես օրինակ.

- ✓ քաղաքականության մեջ թույլատրելի սահմանների մասին նրանց իմաստալից գաղափարներն ու պատկերացումները,
- ✓ դրանց համոզմունքներն ու արժեքները, տարիների ընթացքում մշակված կառավարման չափանիշներն ու մեթոդները,
- ✓ ավանդաբար պետական կառավարման մշակույթի տարրերի և կառավարող ընտրանու վարչա-քաղաքական միջավայրում գերակշռող միջանձնային փոխհարաբերությունները,
- ✓ քաղաքական էլիտայի քաղաքական գիտակցության մակարդակը:

Բազմաթիվ երկրներում իշխող վերնախավը վերահսկում է հասարակական կյանքի կարևորագույն ոլորտները, ունի արտոնություններ և գտնում, որ պետք է ունենան բարձր կենսամակարդակ: Ինչ խոսք, իրենց՝ ամբողջությամբ պետականաշինությանը և կառավարման նոր համակարգի ձևավորմանը նվիրած պաշտոնյաների բարձր կենսամակարդակի ապահովումը խիստ կարևոր, նաև հետագա քայլերի կշռադատվածության երաշխիք է: Միաժամանակ, միջազգային փորձը փաստում է, որ այն գերխնդիր դիտարկելը կարող է հանգեցնել քաղաքական վերնախավի մեկուսացմանը՝ հանրությունից: Արդի հանրությունը *վստահելի* և *որակյալ* քաղաքական էլիտայի ձևավորման խնդիրը առավել կարևորում է: Արդյունավետ բարեփոխումների համար անհրաժեշտ է ձևավորել արդարացված արտոնություններով, պետական մտածողությամբ և անձնական պատասխանատվություն կրող նոր քաղաքական գործիչների «խավ»: Քաղաքական վերնախավի բացասական առանձնահատկությունը էլիտայի «*շարունակականության*» ռազմավարությու-

նը, որը բացառում է «պատրաստական մարդկանց» ներթափանցումը, ինչը հիմնական՝ բացասաբար անդրադարձող անկյունաքար է քաղաքական ընտրանու համալրման գործընթացում: Քաղաքական էլիտայի ձևավորման համաշխարհային պրակտիկան զերծ չէ նաև հակասական մեխանիզմներից: Օրինակ, մի կողմից, հասարակության մեջ առկա են էլիտայի համալրման համար ընտրախավի լայն շրջանակ, մյուս կողմից, այն, որպես կանոն, ձևավորվում է հենց իշխանական ինստիտուտների ներկայացուցիչներից, դառնալով փակ շղթա[6]: Քաղաքական էլիտայի կողմից հորիզոնական կապերի ամրապնդման միջոցով այս խնդրի լուծումը կարող է լինել կոլեկտիվ և հիմնավորված որոշումների ընդունման նախադրյալ: Նման մոտեցումը հանրությանը կապաշտրպանի քաղաքական բևեռացումից, կմեծացնի ղեկավարների ներուժը կոնսենսուսի միջոցով հակամարտությունները կանխելու հնարավորությունները:

Իշխող էլիտաների ժամանակակից աշխարհում հաճախ այն ձևավորում է «իր կյանքի» չափանիշները, նախասիրություններն ու արժեքային ուղենիշները, որոնք ոչ միայն չեն համընկնում, այլ նաև՝ շատ դեպքերում դիմակայում են բնակչության մեծամասնության արժեքային համակարգին: Միաժամանակ, քաղաքական վերնախավի ներսում ևս առկա են տարբերակման և տարանջատման գործընթացներ, որոնք ներսից թուլացնում են «իրեն»՝ ստեղծելով օբյեկտիվ վտանգ հանրության կայունության համար: Այդ գործընթացն ունի նաև իր դրական կողմերը. էլիտայի տարբեր խմբերի առճակատումը նրանց ստիպում է աջակցություն փնտրել՝ հանրությանը ներգրավելով քաղաքական կյանքում՝ խթանելով քաղաքացիական հասարակության զարգացումը: Քաղաքական էլիտաների կազմի և կառուցվածքի փոփոխությունը, էլիտայի ներքին խմբերի միջև հարաբերությունների բնույթը և մրցակցության աստիճանը, էլիտայի ձևավորման և հավաքագրման բնույթը, մեթոդներն ու ուղիները քաղաքական ընտրանու մոդեռնացման գլխավոր բաղկացուցիչներ են: Արդի աշխարհում քաղաքական էլիտայի «թուլության» կարևորագույն պատճառներից մեկը նոր՝ սեփական ազգային արժեքային կատարելատիպարների (իդեալների) ամբողջական համակարգի ստեղծման իր զգուշավորությունն է [7]: Տարբեր երկրներից ազատական կամ ոչ լիբերալ գաղափարախոսության մեխանիկական տեղափոխման մոդելը դատապարտված է ձախողման: Միայն ազգային արժեքների համատեղումն է, որ հնարավորություն

կտա բարձրացնելու պետական կառավարման արդյունավետությունը: Քաղաքական ընտրանու կադրային բազայի կազմավորման, էլիտայի ձևավորման ընթացակարգի նորացումը արդիականացման պայմաններում առաջնահերթություն է: Արդիականացվող էլիտան պետք է ունենա անհրաժեշտ հատկություններ, որոնցից են, օրինակ.

1) ներքին մոբիլիզացիան՝ «մոբիլիզացիա՝ էլիտայի համար, ազատականացում՝ հասարակության համար» սկզբունքով,

2) թափանցիկ, հրապարակային կատարողականի չափանիշներով անձնական խիստ պատասխանատվությունը (գործադիրի մակարդակներով),

3) մեզ համար՝ ավանդույթների վրա հիմնված ՀԱՅ-ի տեսակի դաստիարակումն ու վարքաբանական զարգացումը:

Պետական կառավարման համակարգային բարեփոխումների ներկա փուլում գործնականում հրատապ լուծման ենթակա խնդիրներից մեկը քաղաքական կառավարման հարցերում կառավարող վերնախավի քաղաքական և ռազմավարական իրավասության շրջանակների հստակեցումն է:

Մեր գողտրիկ Մոլորակի ժամանակակից զարգացման բարդ իրավիճակում հասարակությունը նոր քաղաքական էլիտայից պահանջում է պատասխանատվություն, որոշումների կայացման ճկունություն և մասնագիտական պրոֆեսիոնալիզմ, միջազգային պրակտիկայում և սեփական երկրի կառավարման պատմության ընթացքում թույլ տված սխալների կրկնության բացառում, բարոյական արժեքների և ազգային արժեհամակարգի կարևորում: Միայն զարգացած քաղաքացիական հասարակության մեջ կարող է ձևավորվել «բարոյականության առաջնահերթության» բանաձևը, որում ոչ թե քաղաքական էլիտան է կարգադրում ժողովրդին, այլ ժողովուրդը վարձում է «*ցանցային մենեջերներ*», որոնք իրենց պրոֆեսիոնալիզմի, աշխատանքային փորձի, լիազորություններին ամբողջությամբ տիրապետման շնորհիվ արդյունավետ կկառավարեն պետությունը: Վերը շարադրվածը գալիս է ապացուցելու, որ հայաստանյան նոր կառավարող ընտրանին ունի որոշիչ դեր նոր՝ արդիականացված քաղաքական իրողության պայմաններում: Այն ենթադրում է էլիտայի քաղաքական մշակույթի բարձր մակարդակ և որակ, որոնք էլ մեծապես կախված են ոչ միայն *քաղաքական կամքի* առկայությունից, այլ նաև *գիտելիքների, պրոֆեսիոնալիզմի, հմտությունների* և «*անցած ճանապարհի*» *փորձի* առկայությունից: Մեր կարծիքով, ձեռնահաս, իրագեկ (կոմպետենտ) և

արդյունավետ գործող վարչական ապարատի ձևավորման համար անհրաժեշտ է ավելացնել «ունիվերսալ կառավարիչների» մասնաբաժինը՝ լրացնելով աջակցող ոլորտային «որակյալ տեխնոկրատների» քանակը: Աշխարհի մակարդակով պետական կառավարման խրթին գործընթացները զգում են փորձառու, «ճանապարհ անցած» կադրերի աջակցության կարիք: Նման դեպքերում խնդիրը կարող է լուծվել երկու մոտեցումների զուգակցման միջոցով, մասնավորապես.

1. «երկրի բոլոր պրոֆեսիոնալները՝ կադրերի ռեզերվ» միասնական ճգնաժամային կադրային բազայի ստեղծման միջոցով,

2. «պրոֆեսիոնալների փորձը՝ երիտասարդների հնարամտությունը» պետական գաղափարական ծրագրի միջոցով:

Նման մոտեցումները կնպաստեն երիտասարդներով հագեցված ձևավորվող «կառավարող նոր ընտրանին» բազմավաստակ պրոֆեսիոնալ կառավարիչներով ուժեղացնելուն, կբացառվի արհեստական անջրպետի առաջացումը նորացող հասարակության «կյանքի և մասնագիտական փորձի» ու՝ «անփորձ եռանդի ու ջանքերի» ուժերի միջև: Այն կհանգեցնի բոլոր իրավիճակներում իշխող քաղաքական վերնախավի նկատմամբ հանրության վստահության մակարդակի բարձրացմանը՝ կհանդիսանան հզոր խթան պետության ստեղծագործ զարգացման համար: Մարդկային ռեսուրսների իրացման՝ կադրային քաղաքականության բնագավառում անհրաժեշտ գիտելիքներով և մասնագիտական հմտություններով կադրերի ներգրավումը կհանգեցնի բոլոր մակարդակներում կառավարման որոշումների արդյունավետությանը: Միայն պետության և ողջ ժողովրդի(ազգի) (ոչ միայն՝ նրա մի մասի) միասնության պայմաններում հնարավոր կլինի համապարփակ արդիակա-նացում և նոր որակների ապահովում:

Եզրակացություն:

1. Ցանկացած բարեփոխում, այդ թվում՝ պետական կառավարման համակարգի վերափոխումներն ուղղակիորեն կախված են քաղաքական էլիտայի քաղաքական դիրքորոշումներից, որոշումների որակից, ազգային շահերով առաջնորդվելու դիրքորոշումից:

2. Պետական կառավարման արդյունավետությունն իրականում ուղղակիորեն կախված է հենց հանրային ծառայողների կողմից գործառույթների արդյունավետ կատարումից՝ «կատարման արդյունավետությունից:

3. Կառավարող էլիտայի ներքին միասնականության մակարդակը կախված է իր սոցիալական և էթնիկ միատարրության աստիճանից, էլիտայի հավաքագրման մոդելների տեսակներից:

4. Ազգային պետություններում պետական կառավարման «վերաձևակերպող» մարտահրավերներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ է նոր որակի ընտրանու՝ ազգային քաղաքական էլիտայի ձևավորում:

5. Որպես ինտելեկտուալ արդիականացման հաջողությունների որոշիչ գործոններ պետք է հանդես գան կառավարող ընտրանու մասնագիտական կարողությունները և դեպի ազգային արժեքներին կողմնորոշումները:

6. Արդարացված արտոնություններով, պետական մտածողությամբ և անձնական պատասխանատվություն կրող նոր քաղաքական գործիչների «խավի» ձևավորումը կարող է ապահովել բարեփոխումներ արդյունավետ իրականացումը:

7. էլիտայի քաղաքական մշակույթի բարձր մակարդակը և որակը կարող է ապահովվել գիտելիքների, պրոֆեսիոնալիզմի, հմտությունների և «անցած ճանապարհի» փորձի առկայությամբ, կամ՝ որպես արդյունավետ կառավարման սկզբունք ընդունել «պրոֆեսիոնալների փորձը՝ երիտասարդների հնարամտությունը» պետական գաղափարական ռազմավարությունը:

Գրականություն

1. Г. К. Ашин, Ашин Г.К. Курс истории элитологии. - М.: МГИМО(У), 2003.;
2. Михельс Е., Осипова В. Новая философская энциклопедия. М.: Мысль, 2010; Mitzman A. Sociology and estrangement: three sociologists of Imperial Germany. NY: Knopf, 1973.
3. Парето В. Трансформация демократии, М.: Издат. дом «Территория будущего», 2011.;
4. Гаэтано Моска. Политическая мысль Новейшего времени. Персоналии, идеи, концепции: Краткий справочник. Чебоксары: ЧКИ РУК, 2010.
5. Гудков Л.Д. Проблемы «элиты» в современной России: Пазмышления над результатами социологического исследования. М., «Либеральная миссия», 2007г.
6. Дарон Аджемоглу, Джеймс А. Робинсон. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. (Daron Acemoglu, James A. Robinson. Why Nations Fail.) М.: АСТ, 2016.
7. Амуров М. Типология современных политических элит. Управленческое консультирование. No 5 .2020

Աշոտ ԶԱԼԻՆՅԱՆ

Ժամանակակից քաղաքական էլիտայի մոդեռնացման առանձնահատկությունները

Բանալի բառեր. պետական կառավարում, միջազգային փորձ, էլիտա, պետության արդիականացման իրավիճակ, քաղաքական արդիականացում

Նոր մտածողությամբ կառավարող էլիտայի ձևավորումը գլոբալիզացիայի նորովի մարտահրավերների պայմաններում դարձել է պետական կառավարման մրցունակության և արդյունավետության ապահովման գերխնդիրներից մեկը: Այսօր՝ հատկապես ազգային պետության քաղաքական էլիտայի համար իր ազգային բարոյահոգեբանական և իրավագիտակցության արտահայտումը անհրաժեշտ և պարտադիր պայման է: Աշխատանքը նվիրված է պետական կառավարման տեսական և կիրառական մակարդակով զարգացման գործընթացներում քաղաքական էլիտայի ձևավորման և արդյունավետ գործելու միջազգային պրակտիկային:

Ашот ЗАЛИНЯН

Особенности модернизации современной политической элиты

Ключевые слова: государственное управление, международный опыт, элита, ситуация государственной модернизации, политическая модернизация

В современных вызовах геополитики одной из основных задач обеспечения конкурентоспособности и эффективности государственного управления сегодня является формирование новой правящей элиты. Для политической элиты любого национального государства выражение национального морально-психологического, правового сознания должно стать необходимостью, обязательным условием. Представленная работа посвящена международной практике формирования эффективной политической элиты в четырех ветвях власти на теоретическом и практическом уровне. Рассмотрены необходимые подходы к формированию политической элиты в период государственной модернизации ընթացքում при реализации реформ государственного управления.

Ashot ZALINYAN

Features of mderнизation of the modern political elite

Key words: public administration, international experience, elite, the situation of state modernization, political modernization

In the modern challenges of geopolitics, one of the main tasks of ensuring the competitiveness and efficiency of public administration today is the formation of a new ruling elite. For the political elite of any nation state, the expression of national moral, psychological, legal consciousness should become a necessity, a prerequisite. The presented work is devoted to the international practice of forming an effective political elite in four branches of government at a theoretical and practical level. The necessary approaches to the formation of the political elite during the period of state modernization in the implementation of public administration reforms are considered. The individual factors influencing the stable relations between the political elite and society have been studied.

**ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՀԱՇՎԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՇԻՎՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Մարգարիտա ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԵՊՀ Տնտ. և միջ. տնտ. հար. ամբիոնի դոցենտ, տ.գ.թ.

Արսեն ՕՀԱՆՋԱՆՈՎ

ԵՊՀ Տնտ. և միջ. տնտ. հար. ամբիոնի հայրորդ

Բանալի բառեր. ազգային հաշիվների համակարգ, ֆինանսական հաշիվ, ֆինանսական գործիքներ, տնտեսության ինստիտուցիոնալ հատվածներ

Ներածություն: Ֆրանսիայի Հանրապետության մակրոտնտեսական ցուցանիշների համակարգում ֆինանսական հաշիվները կազմելու և հանրությանն ու մասնագիտական շրջանակներին ներկայացնելու պատասխանատուն «Կենտրոնական բանկն է» (Banque de France)¹: Այս կառույցը լինելով Եվրոպական համակարգի Կենտրոնական բանկերի անդամ, պաշտոնապես տրամադրում է եռամսյակային ֆինանսական հաշիվներ Եվրոպական Կենտրոնական բանկին (ԵԿԲ) (MUFA ձեռնարկ 2013/14) [4, էջ 2], իսկ տարվա ֆինանսական հաշիվները՝ համաձայն 549/2013 Եվրոստատի կանոնակարգի: Նման գործունեություն ծավալելիս առանցքային է համաեվրոպական² Եվրոպական հաշիվների համակարգի 2010թ. (այնսուհետ՝ ԵՀՀ-2010 (ESA-2010)) միջազգային ձեռնարկը [2], որում հատկապես մեծ կարևոր է ազգային հաշիվների համակարգի (ԱՀՀ) 2008թ. ձեռնարկի գործարկման մեթոդաբանությունը [1]: Այն ծառայում է որպես իրավական ակտերի միասնություն, որում գերակշռող են նեղ մասնագիտական դասակարգումներն ու սահմանումները և պարունակում բացատրություններ և մեթոդական ցուցումներ³:

¹ Ֆրանսիայի ԿԲ պատասխանատվություն է կրում ֆինանսական հաշվի (պաշարներ, այլ փոփոխություններ և գործառնություններ) ԵՀՀ-2010 ձեռնարկի բոլոր, այդ թվում՝ պետական հատվածի, ֆինանսական ինստիտուտների և ոչ ֆինանսական հատվածի կազմման գծով): Այս կազմակերպությունը տվյալների շարքերը ներկայացնում է ԵՀՀ-ի 2010 կանոնակարգով և ԵԿԲ ուղեցույցով 2013/24. «ԵԿԲ վիճակ. հաշվետվ. պահանջները եռամսյակային ֆինանսական հաշվի վերաբերյալ»:

² ԵՀՀ-2010 ձեռնարկը հրապարակվել է 26.06.2013թ., իսկ 2014թ. սեպտեմբերին ուժի մեջ է մտել ԵՄ երկրների համար, ըստ որի՝ անդամ պետությունները պարտավորություն են ստանձնել ազգային հաշիվները կազմել ԵՀՀ-2010թ. ձեռնարկի ցուցումների հիման վրա:

³ Սա ԵՄ երկրների ինքնատիպ ուղեցույց է և կիրառվում է բոլոր մայրցամաքներում:

Մեթոդաբանություն: Հոդվածում ուսումնասիրվել են Ֆրանսիայի Հանրապետության ֆինանսական հաշվի ներդրման մեթոդական-ինստիտուցիոնալ կողմերը: Վերլուծվել են ֆինանսական հաշվի ըստ առանձին ֆինանսական գործիքների մասով տեղեկատվական բազաների, ֆինանսական գործառնությունների հաշվառման առանձնահատկությունները և տվյալների գրնահատման մեթոդներն ու սկզբունքները: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են այնպիսի գիտական մեթոդներ, ինչպիսիք են՝ ինստիտուցիոնալ և գործառական վերլուծություն, սինթեզ, ինդուկցիա, դեդուկցիա, վիճակագրական տվյալների խմբավորում, համեմատություն, ընդհանրացում:

Գրականության ակնարկ: Մակրոտնտեսական հաշիվների համակարգի ներդրման և զարգացման մեջ առանցքային է Ջոն Մեյնարդ Բեյսնի (1883-1946) գիտական ավանդը: Նա ոչ միայն հիմնադրեց մակրոտնտեսագիտությունը որպես «ինքնուրույն» գիտական ուղղություն, այլև վերաձևակերպեց վիճակագրական տվյալների ներկայացման ձևաչափը և պետական կառավարման մարմինների համար ձևավորեց տնտեսական ճգնաժամերի հաղթահարման, աճի ու զարգացման գործողությունների քայլաշար: Նրա գործի շարունակողներն էին Ռ. Սոլոուն (1924-), Ա.Մեդիսոնը (1926-2010), Է. Դենիսոնը (1915-1992), Վ. Լեոնտևը (1905-1999), Զ. Կենդրիկ (1917-2009), Ֆ. Պեռու (1903-1987), Զ. Հիքսը (1904-1989) և այլոք: Մակրոտնտեսական հաշիվների կատարելագործման ուղղությամբ էական է Միավորված Ազգերի Կազմակերպության (ՄԱԿ), Համաշխարհային Բանկի (ՀԲ), Արժույթի Միջազգային Հիմնադրամի (ԱՄՀ) և միջազգային մի շարք այլ կառույցների դերը: Նրանց ջանքերի շնորհիվ ինստիտուցիոնալ ընդհանրական հիմքեր են ձևավորվում աշխարհի բոլոր երկրների մակրոտնտեսական միջավայրերի միջազգային համադրումների իրականացման համար: Աշխատանքի հիմնական տեղեկատվական հենքը Ազգային հաշիվների համակարգի (ԱՀՀ-2008), Եվրոպական հաշիվների համակարգի (ԵՀՀ-2010), Ֆրանսիայի ֆինանսական հաշվի և հաշվեկշիռների կազմման մեթոդական ձեռնարկներն են:

Ֆրանսիայում ֆինանսական հաշիվների կազմման ինստիտուցիոնալ-մեթոդաբանական առանձնահատկությունները: Ֆրանսիայի ֆինանսական հաշվի կազմման կարևոր առանձնահատկություններից է տեղեկատվական բազաների և աղբյուրների արդյունավետ կառավարումն ու հասցեականության ապահովումը, որում կարելի է համոզվել աղյուսակից:

Աղյուսակ 1. Ֆրանսիայի Հանրապետության ֆինանսական հաշվի կազմման տվյալների աղբյուրները ակտիվների հատվածում [4, էջ 7]

	Ակտիվներ	S11	S12K	S124	S12O	S128	S129	S13	S14+S15	S2
F11	Մոետար ոսկի		MFI					0		
F12	ՀՓԻ		MFI					0		
F21	Կանխիկ արժույթ	*	MFI			0		GFAGG	*	BOP
F22	Փոխարկելի դեպոզիտներ,	MFI	MFI	MFI	MFI	MFI		GFAGG	MFI	*BOP
F29	Այլ դեպոզիտներ	MFI	MFI	MFI	MFI	MFI		GFAGG	MFI	*MFI
F3	Պարտքի արժեթղթեր	SHS	*MFI	IF	SHS	IC		GFAGG	SHS	BOP
F4	Փոխառություններ	BOP NFC	MFI	*IF	*OFI	IC		GFAGG	Na	*BOP
F511	Ցուցակված բաժնետոմսեր	*SHS	MFI	IF	SHS	IC		GFAGG	*SHH	BOP
F512	Չցուցակված բաժնետոմսեր	*NFC	MFI	IF		IC		GFAGG	*	BOP
F519	կապիտալում մասնակց. այլ ձևեր	*NFC	MFI	IF		IC		GFAGG	*	BOP
F52	Ներդրումային ֆոնդերի բաժնետոմսեր	*SHS	MFI	IF	IF	IC		GFAGG	*SHS	BOP
F61	Ոչ կյանքի ապահ. տեխ. պահուստներ	IC	IC		IC	IC		IC	IC	*BOP
F62	Կյանքի ապահ. և անուիտ.								IC	*BOP
F63- F65	Կենսաթոշակային վճարներ	IC							IC	*BOP
F66	Ստանդարտացված երաշխիքներ			0	0	0			*GFAGG	
F7	Ֆինանս. ածանցյալներ			IF	OFI	IC		GFAGG		*BOP
F81	Առևտրային վարկեր և կանխավճարներ	BOP NFC *##NFC	MFI	IF	OFI			GFAGG	*	BOP
F89	Այլ դեբիտ. պարտքեր, բացառությամբ առևտ. վարկի և կանխավճարների	IF	##MFI	IF	OFI			GFAGG	*#NFC IF	##BOP

Աղյուսակ 1-ում ֆինանսական հաշվի «S12K» (Կենտրոնական Բանկ, Ավանդային կազմակերպություններ, Դրամական շուկայի ֆոնդեր) ենթահատվածի բոլոր ֆինանսական գործիքների գծով հենքային աղբյուրը և՛ ակտիվների, և՛ պարտավորությունների համար ԿԲ-ի ֆինանսական ինստիտուտների հաշվեկշիռների վերաբերյալ հաշվետվություններն են (MFI):

«F21», «F22» և «F29»-ը ֆինանսական գործիքների գծով «S11» (ոչ ֆինանսական կազմակերպությունների հատված), «S12» (ֆինանսական կազմակերպությունների հատված), «S14+S15» (տնային տնտեսություններ և տրնային տնտեսություններին սպասարկող ոչ առևտրային կազմակերպություններ) հատվածների համար վիճակագիրները օգտվում են ԿԲ-ի ֆինանսական

ինստիտուտների հաշվեկշիռների (MFI) հաշվետվություններից: «S13»-ի (պետական կազմակերպությունների հատված) համար բոլոր ֆինանսական գործիքաշարի հիմնական աղբյուրը պետական ֆինանսների եռամսյակային ֆինանսական (QFAGG) հաշիվներն են, իսկ արտաքին հատվածի «S2»-ի համար՝ միջազգային ներդրումային դիրքի հաշվետվությունները (BOP): «F3» գործիքի (պարտքի արժեթղթեր) մասով «S11» և «S14+S15» հատվածներում փորձագետները գործածում են արժեթղթերի թողարկման (SEC) և արժեթղթերի վիճակագրության (SHS) վերաբերյալ տվյալների բազաները: «F4» ֆինանսական գործիքի (վարկեր և փոխառություններ) գծով «S11» հատվածի համար ելքային տվյալներ են ոչ ֆինանսական կազմակերպությունների հաշվեկշիռները (NFC) և (BOP, MFI) հաշվետվությունները: «S124» (ոչ դրամական շուկայի ներդրումային ֆոնդեր) ենթահատվածի համար՝ (MFI, IF) ներդրումային ֆոնդերի հաշվետվությունները, «S120» (այլ ֆինանսական կառույցներ) ենթահատվածի դեպքում՝ (MFI, NFC) ֆինանսական ինստիտուտների վիճակագրության զեկույցները: «S128» (ապահովագրական կառույցներ) ապահովագրական ընկերությունների վիճակագրության (IC, (MFI) աղբյուրները: Իսկ «S14+S15» հատվածին՝ ԿԲ-ի (MFI) հաշվետվությունները:

Բաժնետոմսեր ցուցակված «F51»-ի գծով «S11» հատվածի համար որպես աղբյուր հանդես են գալիս «SHS, SEC» հաշվետվությունները: Այս դեպքում փորձագետները, հիմնականում կիրառում են հորիզոնական համաձայնեցվածության հաշվարկներ, իսկ ոչ ցուցակված բաժնետոմսերի համար՝ վիճակագրության վերաբերյալ «NFC» զեկույցների տվյալները: «S124» ենթահատվածի գծով գրեթե բոլոր տվյալները ստացվում են կոնկրետ (IF) հաշվետվական ձևերից: «S120» ենթահատվածի համար փորձագետները կիրառում են մի շարք (SHS, SEC և այլ) ֆինանսական ինստիտուտների վիճակագրության (OFI) զեկույցները: Ապահովագրական, կենսաթոշակային ապահովության և ստանդարտացված երաշխիքային ծրագրեր «F6» բաժնի «S11», «S12» և «S14+S15» ինստիտուցիոնալ հատվածների համար տեղեկատվական աղբյուրներ են «IC» և «NFC» հաշվետվությունները:

«F7» ածանցյալ ֆինանսական գործիքների «S12» («S12K», «S124», «S120», «S128», «S129») համար ֆրանսիացի վիճակագիրները կիրառում են տարբեր (MFI, IF, OFI, IC) աղբյուրներ:

Առևտրային վարկեր և կանխավճարներ «F81» ֆինանսական գործիքի մասով «S11» հատվածի համար BOP/NFC-ն տեղեկատվական հիմնական աղբյուրն է¹:

Աղյուսակ 1-ում, այս «#» նշանը ցույց է տալիս, որ գործառնությունների գլխավոր աղբյուրը վճարային հաշվեկշիռն է և միջազգային ներդրումային դիրքը (BOP):

Այս «##» նշանը ցույց է տալիս, որ գործառնությունները մասնակիորեն ճշգրտված են և անհրաժեշտություն կա «ուղղահայաց մեթոդով» համաձայնեցնել այն ոչ ֆինանսական հաշվի հետ (B9):

Տվյալ նշանը՝ «*», գործածական է «մնացորդային հատված համապատասխան գործիքաշարի» համար, այլ կերպ ասած՝ հատված (ակտիվներ կամ պարտավորություններ), որտեղ աղբյուրը հասանելի է, բայց նպատակը հորիզոնական համաձայնեցվածության ապահովումն է:

Կրկնակի աստղանիշը՝ «**» ցույց է տալի զուտ մնացորդային արժեքի հաշվարկը, քանի դեռ առկա չեն տվյալների ստացման աղբյուրները:

Այս՝ «0», նշանակման դեպքում՝ տվյալների մեծությունը հավասար է զրոյի, իսկ՝ «na», որ տվյալները բացակայում են կամ հասանելի չեն:

Ֆրանսիայում ազգային ֆինանսական հաշիվների ինստիտուցիոնալ վերլուծական յուրահատկությունները. Ֆրանսիայում ազգային ֆինանսական հաշիվները կառուցելիս փորձագետները օգտագործում են «շինարարական բլոկների» ներկայացման մոտեցումը՝ նրանք հավաքագրում են մանրամասն տվյալներ հիմնական ինստիտուցիոնալ հատվածների բոլոր գործառնություններից: Այնուհետև, տվյալների բազան կազմելիս «սահմանափակ նվազեցման սկզբունքի» համաձայն գործածական է հատուկ վերլուծական քայլաշարը, որը ձևաբանորեն ապահովում է և հնարավորինս պահպանում է տրվյալների նախնական տեսքը: Այս մոտեցումների հիմքում 2010 թվականի ձեռնարկ ԵՀՀ-ի հիմնարար տրամաբանությունն է, ըստ որի Ֆրանսիայում «պետականամետ մտածողական առանձնահատկությամբ» ազգային ֆինանսական հաշիվները կազմում են երկու «պարբերությամբ»:

¹ Տարբեր աղբյուրների տվյալների ճշգրտման համար կարելի է գործածել «հորիզոնական և ուղղահայաց համաձայնեցման» մեթոդները:

Առաջին պարբերաշրջանում անհրաժեշտաբար պետք է հավաքել, հաշվարկել ու գնահատել բոլոր ինստիտուցիոնալ հատվածների, ֆինանսական գործառնությունների եռամսյակային տվյալները: Երկրորդ պարբերաշրջանը բաղկացած է տվյալների «համաձայնեցման» և մշակման ենթաշրջաններից, որից էլ և բխում է տվյալների հորիզոնական «դիտարկման» և ուղղահայաց «համադրման» մեթոդների գործածությունը:

Ազգային ֆինանսական հաշիվների կազմման աշխատանքները ներկայացվում են.

- Եվրոստատի տարեկան աշխատանքային ծրագրի համաձայն, որտեղ մանրամասն նկարագրվում է ֆինանսական հաշվի կազմման գործընթացը (ֆինանսական հոսքերը և պաշարները) [5],

- Եվրոպական Կենտրոնական Բանկերի (ԵԿԲ) աշխատանքային ծրագրերի հիման վրա, ըստ որի ձևավորված աշխատանքային խմբերը գործում են ԵԿԲ-ի վիճակագրական հանձնաժողովի մանդատով [6]:

Ֆրանսիայի Հանրապետության ֆինանսական հաշվի կազմման հիմնական հասկացության (մեթոդական) և գործառնական փոփոխությունները՝ պայմանավորված ԵՀՀ-1995 [3]-ից ԵՀՀ-2010-ի անցումով:

Եվրոպական հաշիվների համակարգ 2010-ը «հարմարեցված» է ԱՀՀ 2008-ին և նախատեսված է բոլոր ԵՄ անդամ պետությունների համար:

Թեպետ, ԵՀՀ 2010-ի մեթոդաբանությունը համաձայնեցված է ԱՀՀ-2008-ի սահմանման, հաշվառման և դասակարգման գծով, այնուամենայնիվ, առկա են որոշակի տարբերություններ հատկապես կապված տեղեկատվության ներկայացման ձևաչափի հետ: Նշենք նաև, որ դրա համալիր կիրառությունը հրամայական է ԵՄ անդամ պետությունների համար¹:

Հատուկ ուշադրության են արժանի Ֆրանսիայի Հանրապետության ֆինանսական հաշվում կատարված հիմնական մեթոդական և դասակարգման փոփոխությունները, որոնք պայմանավորված են ԵՀՀ-1995-ը ԵՀՀ-2010-ի անցման առանձնահատկություններով [7], [1, էջ 693].

¹ ԵՀՀ-2010 ընդունվել է 2013 թվականի մայիսի 21-ին Եվրոպական պառլամենտի և Խորհրդի կողմից: Այն ունի պարտադիր իրավական կանոնակարգ 549/2013, ընդգրկում է պարտադիր մեթոդական կանոններ և ծրագրեր տվյալների փոխանցման գծով:

✓ Մոնետար ոսկու և մետաղի հաշիվների մեթոդական մեկնաբանության վերանայումները: Այս առումով մասնագետները ոսկու չբաշխված բոլոր հաշիվները դիտարկում են ինչպես ֆինանսական ակտիվներ, այնպես էլ՝ պարտավորություններ: Փորձագետները ոսկու չբաշխված հաշիվները դասակարգում են որպես մոնետար ոսկի, եթե դրանք պահվում են որպես պահուստային ակտիվներ: Մնացած դեպքերում ոսկու չբաշխված հաշիվները կարելի է դիտարկել որպես արտարժույթով դեպոզիտ, եթե այդ դեպոզիտները անվանական են և գտնվում են ոչ ռեզիդենտների հաշիվներում:

✓ Հատուկ փոխառության իրավունքը (ՀՓԻ) ֆինանսական հաշվում կարելի է հաշվառել նաև որպես պարտավորություն, ընդ որում՝ ԵՀՀ-1995-ում այն հաշվառում էին միայն ակտիվների մասում:

✓ Փորձագետները խորհուրդ են տալիս ՀՓԻ-ի բաշխումը և գրոյացումը հաշվում դիտարկել որպես ֆինանսական գործառնություններ:

✓ Վերոնշյալ փոփոխություններով պայմանավորված՝ մոնետար ոսկին և ՀՓԻ-ն Ֆրանսայի հաշվում տարանջատվել է առանձին հոդվածների:

✓ Համաձայն ԵՀՀ-2010 ձեռնարկի՝ նոր դասակարգումն ի տարբերություն ԵՀՀ-1995-ի՝ ներառում է «միջբանկային դիրքեր»: Վերոնշյալ ֆինանսական գործիքի կիրառումը թույլ տվեց խուսափել դեպոզիտների և փոխառության տարանջատման անորոշությունից, երբ կողմերը բանկեր են:

✓ Վերանայվել են արժեթղթերի հասկացության ընթացումը ԵՀՀ-2010-ում, որում ընդգրկվել են ներդրումային ֆոնդերի երկու հոդված: Ապահովագրական տեխնիկական պահուստներ հասկացությունը ընդլայնվել է:

✓ Ֆրանսիայի ֆինանսական ակտիվների դասակարգման մեջ կան առանձին՝ «ֆինանսական ածանցյալ գործիքներ» (F7):

✓ Օպցիոններ բաժնեմասերի վրա՝ աշխատակիցների համար, փոխարկելի գործիքների կազմում առանձին դաս է դարձել: ԵՀՀ-2010-ում դասակարգման մեջ «արժեթղթեր բացի բաժնետոմսերից»՝ դարձել է «պարտքի արժեթղթեր», «բաժնետոմսեր և կապիտալում մասնակցության այլ ձևերը»՝ «բաժնետիրական կապիտալ և ներդրումային ֆոնդեր բաժնետոմսերով»:

Առկա են որոշակի փոփոխություններ նաև ինստիտուցիոնալ ենթահատվածների դասակարգման մեջ: Ֆինանսական հատվածում ավելացել են «դրամական շուկայի ֆոնդեր» (S123), «ոչ դրամական շուկայի ֆոնդեր» (S124) և

«Կապակցված ֆինանսական հաստատություններ և վարկ տրամադրող կազմակերպություններ» (S127) ենթահատվածները: Ի տարբերություն ԵՀՀ-1995-ի՝ ԵՀՀ-2010-ում «Ապահովագրական կազմակերպություններ և կենսաթոշակային ֆոնդեր» ենթահատվածը տարանջատվել է՝ «Ապահովագրական կազմակերպություններ» (S128) և «Կենսաթոշակային ֆոնդեր» (S129):

Եզրակացություն: Ֆրանսիայի ազգային ֆինանսական հաշիվները գրված խավորապես բաղկացած են հաշվապահական հաշվառման, ինչպես նաև վիճակագրական հետազոտությունների աղբյուրներից: Այն փոփոխականները, որոնց եռամսյակային դիտարկումները հասանելի չեն, վիճակագիրներն իրականացնում են փորձագիտական գնահատումներ¹: Ֆրանսիայի ազգային ֆինանսական հաշիվները կազմված են որակի և հետևողականության բարձրը չափանիշներով: Նախ, ֆինանսական հաշիվը ենթադրում է տվյալների աղբյուրների որակի համակարգված ստուգում, որը նպատակ ունի բացահայտելու բացթողում տվյալների հավաքագրման և կազմման գործընթացում: Ֆինանսական «բաղադրիչի» հանգամանալից վերլուծության հիման վրա կարելի է բնութագրել այդ ինստիտուցիոնալ հատվածների և ենթահատվածների ներդրումային և փոխառության, ակտիվների ու պարտավորությունների շարժընթացը, ցույց տալ ֆինանսական ռեսուրսների առկայությունը ինստիտուցիոնալ հատվածում և տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից թույլատրելի ներդրումների ու սպառման ֆինանսավորման բացահայտումը:

Օգտագործված գրականություն

1. Система Национальных Счетов 2008: В 2-х т.: Пер. с англ. / Еврокомиссия - Евростат, МВФ, ОЭСР, ООН, Всемирный банк.- Нью-Йорк, 2012, 764 с.
2. European System of Accounts 2010. Europ.Commission, Luxembourg, 2013, p. 652.
3. European System of Accounts 1995. Europ.Commission, Luxembourg, 1996, p. 407.
4. CMFB Template for national reports on statistics underlying the MIP1 National self-assessment report on the quality of Financial Accounts statistics. www.banque-france.fr
5. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/ess/about-us/statistical-programmes>
6. <https://www.ecb.europa.eu/stats/pdf/2017escbststatisticsworkprogramme.en.pdf>
7. Manual on the changes between ESA 95 and ESA 2010. Luxembourg, 2014, 78.

¹ Տնային տնտեսությունների տեղեկատվությունը ուղղակի հասանելի չէ և ֆինանսական կառույցների եռամսյակային տվյալները հաճախ ուշացվում են և մանրամասնաձև չեն: Ֆինանսական հաշիվ երկու հատվածների համար վիճակագիրները տեղեկատվությունը գնահատում են այլ հատվածների տվյալների աղբյուրներից:

Մարգարիտա ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ, Արսեն ՕՀԱՆՋԱՆՈՎ
Ֆրանսիայի Հանրապետության ազգային հաշիվների համակարգում
Ֆինանսական հաշվի ներդրման մեթոդական
առանձնահատկությունները

Բանալի բառեր. Ազգային հաշիվների համակարգ, ֆինանսական հաշիվ, ֆինանսական գործիքներ, տնտեսության ինստիտուցիոնալ հարվածներ:

Ֆինանսական հաշիվը, ֆինանսական հոսքերի ուսումնասիրության և ինստիտուցիոնալ վերլուծության տեղեկատվական հենք լինելով, թույլ է տալիս ոչ միայն գնահատել տնտեսավարող սուբյեկտների ֆինանսական ակտիվների և պարտավորությունների կառուցվածքը, այլ նաև բացահայտել ի հայտ եկող ռիսկերը և կուտակված «անհամապատասխանությունները» տնտեսության տարբեր հատվածներում: Վերլուծվել են ֆինանսական հաշվի ըստ առանձին ֆինանսական գործիքների մասով տեղեկատվական բազաների և աղբյուրների արդյունավետ կառավարման, ֆինանսական գործառնությունների հաշվառման առանձնահատկությունները, ինչպես նաև տվյալների գրնահատման մեթոդներն ու սկզբունքները:

Мargarita ЕГИАЗАРЯН, Арсен ОГАНДЖАНОВ
Методологические особенности внедрения финансового счета в систему национальных счетов Французской Республики.

Ключевые слова: система национальных счетов, финансовый счет, финансовые инструменты, институциональные сектора экономики

Финансовый счет, являясь информационной базой для изучения финансовых потоков и институционального анализа, позволяет не только оценить структуру финансовых активов и обязательств хозяйствующих субъектов, но и выявлять финансовые риски и «несоответствия» в разных секторах экономики. В статье исследуются теоретико-методологические аспекты по внедрению финансовых счетов во Французской Республике. Проанализированы особенности финансового учета по отдельным финансовым инструментам, учета финансовых операций, а также методы и принципы оценки данных.

Margarita YEGHIAZARYAN, Arsen OHANJANOV
Methodological features of the implementation of the financial account in the System of National Accounts of the French Republic.

Key words: System of National Accounts, financial account, financial instruments, Institutional sectors of the economy

The financial account, being an information base for the study of financial flows and institutional analysis, allows not only to assess the structure of financial assets and liabilities of economic entities, but also to identify financial risks and "inconsistencies" in different sectors of the economy. The article examines the theoretical and methodological aspects of the implementation of financial account in the French Republic. It analyzes the features of financial accounting for individual financial instruments, accounting for financial transactions, as well as methods and principles of data evaluation.

**ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՈՐԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Ատոմ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ «Ինով. և ինստ. հետազ.» ԳՈՒԼ տնօրեն, դոցենտ, տ.գ.թ.

Հարություն ԹԵՐԶՅԱՆ

ՀՊՏՀ «Ինով. և ինստ. հետազ.» ԳՈՒԼ ավագ գիտաշխատող, տ.գ.թ.

Անդրանիկ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ «Ինով. և ինստ. հետազ.» ԳՈՒԼ գիտաշխատող

Բանալի բառեր. տնտեսական բարդության ինդեքս, ինստիտուտներ, նորարարություն, էկոնոմետրիկ մոդելներ, կանխատեսումներ

Ներածություն: Երկրների տնտեսական գործունեության արդյունքների, արտահանման կառուցվածքի ուսումնասիրման, արտահանման ներուժի բացահայտման և հնարավոր ուղղություններով դրա զարգացման համար ներկայումս չափազանց արդիական է տնտեսական բարդության և դրա վրա ազդող գործոնների ուսումնասիրումը: Դրա մասին է վկայում ՀՀ կառավարության 2021-2026թթ ծրագրում տնտեսական բարդության մասով ներկայացված այն միտքը, որ երկարաժամկետ տնտեսական աճի ներուժը զգալիորեն պայմանավորվում է տնտեսական բարդության մակարդակով և կառավարությունը շարունակում է առաջնահերթ համարել Հայաստանի տնտեսական բարդության էական բարձրացումը¹: Տնտեսական բարդության համաթիվը (ՏԲՀ)՝ որպես ցուցանիշ, ունի մի շարք առավելություններ՝ պայմանավորված վերջինիս նորարարական բաղադրիչով, քանի որ այն պատկերացում է տալիս տվյալ երկրի՝ նորարարություններ ստեղծելու հնարավորությունների և դրանք կիրառելու ունակության վերաբերյալ²: Եթե բազմազանությունը բնութագրում է ապրանքային խմբի տարատեսակությունը, ապա ՏԲՀ-ը ցույց է տալիս եկամուտների տարբեր մակարդակ ունեցող երկրներում ապրանքային կամ ծառայությունների մասնագիտացվածությունը³:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության շրջանակներում ներառվել են 3 ցուցանիշների շարքեր: Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմա-

¹ ՀՀ կառավարության 2021-2026թթ ծրագիր, էջ 28-30: <https://www.gov.am/files/docs/4586.pdf>

² Eterovic, D.S., & Sweet, C.M. (2014). Do Stronger Intellectual Property Rights Increase Innovation? Economic History Cliometrics Laboratory Working Paper, p.10. <http://cliolab.economia.uc.cl>

³ Mealy, P., Farmer, J., Teytelboym, A. (2019). Interpreting econ. complexity. Science Advances, 5, p.1

կերպության տվյալներից որպես ինստիտուցիոնալ զարգացման մակարդակը բնութագրող ցուցանիշ օգտագործվել է «Ինստիտուտների ենթահամաթիվը», իսկ նորարարական գործունեության մակարդակի համար հիմք է ընդունվել «Ինովացիոն արդյունքի ենթահամաթիվը»: ՏԲՀ-ը կազմել է «Harvard Growth Lab»-ը, որի հրապարակված տվյալներն էլ ներառվել են մեր ուսումնասիրությունում: ՏԲՀ-ը բարդ ցուցանիշ է, որի փոփոխությունները էական ազդեցություն են թողնում տնտեսության վրա: Ցուցանիշի դինամիկան առավել ամբողջական ներկայացնելու համար անհրաժեշտություն առաջացավ, օգտվելով 2013-2018թթ. առկա վիճակագրական տվյալներից, կանխատեսումներ անել ցուցանիշի մակարդակները 2019-2020թթ. պարզելու համար: Ուսումնասիրությունում ներառվել են Եվրամիության և Եվրասիական տնտեսական միության անդամ համապատասխանաբար 25 և 5 երկրների տվյալներ: Ուսումնասիրությունն ընդգրկում է 2013-2020թթ.՝ պայմանավորված բոլոր ցուցանիշների առումով տվյալների հասանելիությամբ: Նշենք նաև, որ վերլուծությունն իրականացվել է ԵՄ և ԵԱՏՄ մակարդակով և բոլոր ցուցանիշները բերվել են միջինացված ցուցանիշի՝ թվաբանական միջինով: ԵԱՏՄ-ում և ԵՄ-ում տնտեսական բարդության համաթվի բազմակողմանի հետազոտությունում կիրառվել են բազմաչափ և միաչափ էկոնոմետրիկ մոդելներ:

Գրականության ակնարկ: Նորարարությունների և ինստիտուտների՝ տնտեսական բարդության և տնտեսական գործունեության արդյունքների վրա ազդեցությունների բացահայտմանն է նվիրված տնտեսագիտական հարուստ և ժամանակակից գրականություն: Դեռևս 1990-ականներին տնտեսագետներից քչերն են մատնանշել տնտեսական գործունեության արդյունքների բարելավման մեջ ինստիտուտների և վարքագծային գործոնների ունեցած դերը: Այս իմաստով, տնտեսական համակարգի բարդության դիտարկումը հարաշարժ փոփոխությունների, տնտեսական խաղորդների վարքագծային ազդակների ազդեցության հետևանքով ինչպես մակրո, այնպես միկրոմակարդակի վրա հավասարակշիռ իրավիճակների շարունակական խախտումները դարձել են տեսաբանների մշտական հետազոտությունների առարկա:

Տնտեսական բարդության ժամանակակից տեսաբաններից մեկը՝ Բրայան Արթուրը համարում է, որ ժամանակակից տնտեսությունն իրենից ներկայացնում է «տեխնոլոգիական նորարարությունների, ինստիտուտների և կարգավորող մեխանիզմների մշտապես զարգացող համալիր», որը շարունակա-

բար գտնվում է շարժման ու փոփոխության գործընթացում¹: Այս հանգամանքը տնտեսական խաղողիների վարքագիծը մեծ անորոշությունների պայմաններում դարձնում է հավանականային և հարկադրում ընդունել իրադրային և ավելի ճկուն որշումներ: Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական փորձագետներ Սիմոն Կոմանդերը և Ջլատկո Նիկոլոսկին դիտարկելով ինստիտուցիոնալ գործոնների ազդեցությունը, հանգել են եզրակացության, որ անցումային 26 երկրների տվյալների վերլուծության պարագայում չի հայտնաբերվել քիչ թե շատ էական կապ եկամուտների մակարդակի (կամ արտադրողականության) և ինստիտուցիոնալ սահմանափակումների միջև²: Ժամանակակից ստրուկտուրալիզմի տեսաբաններ Պաուլո Գալան, Իգոր Ռոչան և Գիլերմե Մագաչոն դիտարկելով ըստ երկրների եկամտային անհավասարության և տնտեսական բարդության փոխառնչությունները հանգել են հետևության, ըստ որի՝ «արտահանման բարդությունը կարևոր է երկրների զարգացման մակարդակների տարամիտումը և զուգամիտումը հասկանալու համար. որքան բարձր է զարգացող երկրների արտահանման զամբյուղի բարդությունը, այնքան բարձր է ըստ եկամտի զարգացած երկրներին մոտենալու (զուգամիտելու) հավանականությունը»³:

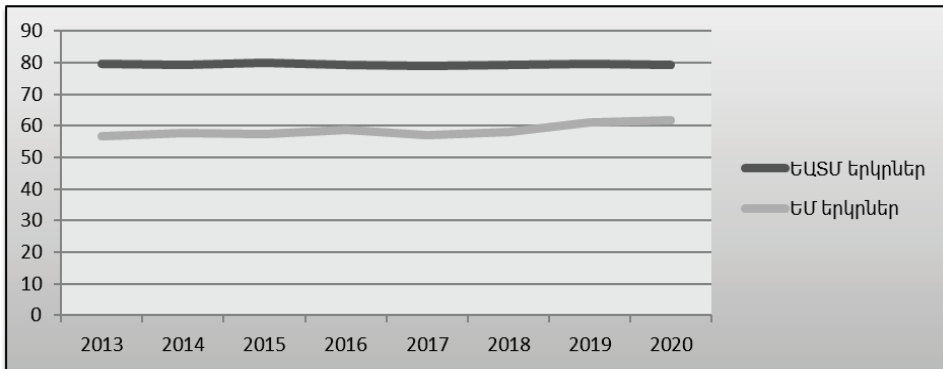
Վերլուծություն: Հետազոտության շրջանակներում ներառված գործոնները բնութագրող ցուցանիշների վերաբերյալ առավել ակնառու պատկերացում կազմելու համար դիտարկվել է դրանց 2013-2020թթ. դինամիկան: Գլոբալ ինովացիոն համաթվի բաղադրիչը կազմող ինստիտուտների ցուցանիշը ԵՄ և ԵԱՏՄ երկրներում ներկայացված է Գծապատկեր 1-ում: ԵԱՏՄ երկրներում ինստիտուտների զարգացման մակարդակը բնորոշող ցուցանիշի միջին մեծությունը դիտարկվող ժամանակաշրջանում պահպանվել է գրեթե նույն մակարդակում՝ 2020թ. (79,15): Վերջինս 2013թ. համեմատ նվազել է մոտ 0.5%-ով: Այնուհանդերձ, ԵՄ երկրներն այս առումով գերազանցում են ԵԱՏՄ երկրներին: Դրանցում նշված ցուցանիշը կազմել է 61.86: Այսպիսով, ժամանակաշրջանի սկզբի դրությամբ արձանագրվել է մոտ 9 % աճ: Երկրների մա-

¹ Arthur W.B. (2013). Complexity economics: a different framework for economic thought // Santa Fe Institute Working paper: Oxford Univ. Press. P.2. www2.econ.iastate.edu

² Commander, S., & Nikoloski, Z. (2011). Institutions and Economic Performance: What Can Be Explained? EBRD, Working papers, No. 121, December 2010, P.17.

³ Gala, P., Rocha, I., & Magacho, G. (2016). The structuralist revenge: economic complexity as an important dimension to evaluate growth and development. Brazilian Journal of Political Economy, vol. 38, n° 2 (151), . April-June/2018, pp. 234-235. <https://www.scielo.br>

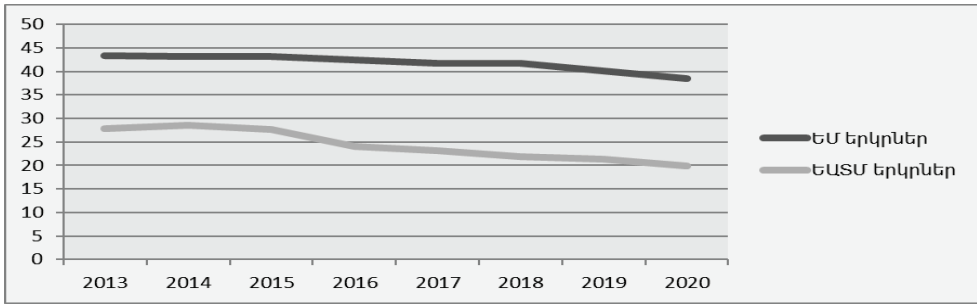
կարդակով ցուցանիշի դիտարկումը ցույց է տալիս, որ առաջատարն այս առումով Ֆինլանդիան (93.5), Նիդերլանդները (89.7) և Շվեդիան (88.7) են: ԵԱՏՄ երկրների շրջանում առաջին հորիզոնականում է Ղազախստանը (69), իսկ Հայաստանը 2013 թ. եղել է առաջատարը (ցուցանիշը՝ 65.7):

Գծապատկեր 1. Ինստիտուտների ենթահամաթվի ցուցանիշը ԵՄ և ԵԱՏՄ երկրներում 2013-2020 թթ.¹

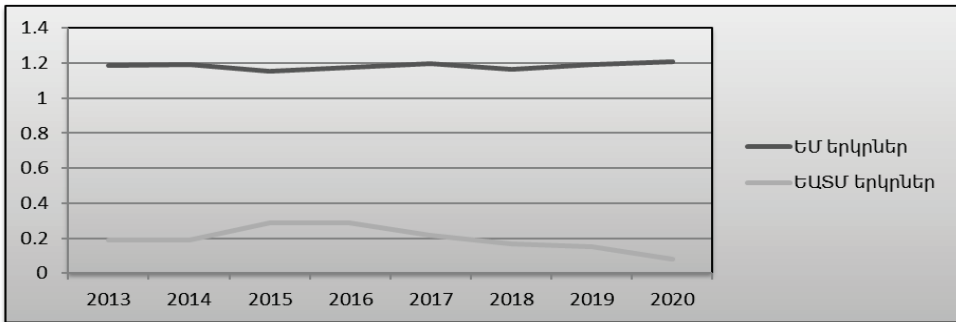
Նորարարական գործունեության մակարդակը բնութագրող ինովացիոն արդյունքի ենթահամաթիվը երկրների այս 2 խմբերում դիտարկելիս տեսնում ենք, որ ԵՄ երկրներում այն նախորդ ցուցանիշի պես նշված ժամանակում պահպանվել է գրեթե նույն մակարդակում՝ 2020թ. գրանցելով փոքր անկում (մոտ 11.2%), իսկ ԵԱՏՄ երկրներում ցուցանիշի անկումը բավականին մեծ է և կազմել է մոտ 28.5%: Այն հատկապես մեծ է եղել նախորդ ցուցանիշի գծով առաջատար դարձած Ղազախստանում՝ կազմելով մոտ 42.1%: ԵՄ երկրների մակարդակով այս ցուցանիշով առաջին տեղերն են զբաղեցնում Շվեդիան (55.7), Նիդերլանդները (53.1) և Գերմանիան (50.4), իսկ ԵԱՏՄ երկրներից առաջատարը եղել է Հայաստանը. 2020թ. այն կազմել է 27.1, ինչը գերազանցել է ԵԱՏՄ միջին ցուցանիշը մոտ 7 տոկոսային կետով կամ 36 տոկոսով: Ինչպես նախորդ 2 ցուցանիշների, այնպես էլ Տնտեսական բարդության ինդեքսի դեպքում ԵՄ երկրների գծով ցուցանիշի միջինը գերազանցում է ԵԱՏՄ երկրների միջինը, ընդ որում, դիտարկվող ժամանակաշրջանի վերջում այդ տարբերությունը եղել է առավելագույնը. 2020 թ. ԵՄ երկրների ՏԲԻ-ի միջինը գերազանցել է ԵԱՏՄ կանխատեսված ՏԲԻ-ի միջինը մոտ 15 անգամ:

¹ Աղբյուրը՝ կազմվել է հեղինակների կողմից Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության տվյալների հիման վրա//World Intellectual Property Organization. (2021). Global Innovation Index. Indicator Rankings and Analysis. www.globalinnovationindex.org

Գծապատկեր 2. Ինովացիոն արդյունքի ենթահամաթիվը ԵՄ և ԵԱՏՄ երկրներում 2013-2020 թթ.¹

Նշենք նաև, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում ԵՄ երկրների ՏԲԻ-ի միջինը պահպանվել է գրեթե նույն մակարդակում, մինչդեռ հետխորհրդային երկրներում այն նվազել է ավելի քան 2 անգամ, իսկ անկումը սկսվել է 2015թ.-ից: ԵԱՏՄ երկրներում բացարձակ առաջատարը Բելառուսն է եղել բոլոր տարիներին: Հատկանշական է, որ ՏԲԻ-ով այն գերազանցում է անգամ ԵՄ երկրների համապատասխան միջինը մոտ 50 %-ով:

Գծապատկեր 3. Տնտեսական բարդության ինդեքսը ԵՄ և ԵԱՏՄ երկրներում 2013-2020 թթ.²

ԵՄ երկրների մակարդակով տնտեսական բարդության դինամիկայի և առկա վիճակի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Գերմանիան, ինչպես նաև Ավստրիան մշտապես եղել են առաջատարի դիրքերում: ԵՄ երկրների շարքում «հետնապահը» Հունաստանն է, որի ցուցանիշը գրեթե հավասար է ԵԱՏՄ համապատասխան ցուցանիշի միջինին: Ընդհանուր առմամբ, տնտե-

¹ Կազմել են հեղինակները WIPO տվյալների հիման վրա (2021). Global Innovation Index. Indicator Rankings and Analysis. www.globalinnovationindex.org

² Կազմել են հեղինակները Harvard Growth Lab-ի և իրենց կանխատեսումներով (2018). Atlas of Economic Complexity. Country Product Complexity Rankings. atlas.cid.harvard.edu/rankings

սական բարդության ինդեքսը սկսել է հաշվարկվել 1995թ.ից: Հայաստանն այդ վարկանիշում կարելի է ասել ինդեքսի գնահատման պահին (1995թ) խիստ ցածր ցուցանիշ է ունեցել, վարկանշավորվող 129 երկրների շարքում զբաղեցնելով 72-րդ հորիզոնականը, ունենալով բացասական՝ -0.29 ինդեքս: Հետագա 5 տարիներին Հայաստանը կտրուկ՝ 37 միավորով բարե-լավել է իր դիրքերը՝ 2000թ. բարձրանալով 35-րդ հորիզոնական՝ ունենալով 0.57 ՏԲԻ: Սակայն հետագա տասնամյակի ընթացքում ՀՀ տնտեսական բարդության ինդեքսը սկսել է նվազել և արդեն ՏԲԻ 2010թ. վարկանիշային ցանկում զբաղեցնում էր 65-րդ հորիզոնականը՝ -0.02 ցուցանիշով: Հետագայում ևս ՀՀ տնտեսական բարդության ինդեքսը շարունակել է գահավիժել և արդեն ՏԻԲ-2019 ինդեքսի ցանկում ՀՀ-ն 76-րդն է՝ -0.27 ցուցանիշով¹: ԵԱՏՄ մյուս երկրների տնտեսական բարդության ցուցանիշները առանձնա-պես չեն տարբերվում ՀՀ ցուցանիշներից. այդ երկրները ևս ունեն տնտեսական բարդության ցածր մակարդակ: Համեմատաբար բարձր դիրք է զբաղեցնում միայն Բելառուսը. ՏԻԲ-2019թ. վարկանիշային ցանկում Բելառուսը 31-րդ տեղում է, Ռուսաստանը՝ 52-րդ, Ղրղզստանը՝ 66-րդ իսկ Ղա-զախստանը՝ 78-րդ տեղում²: Հաշվի առնելով վերը բարված ցուցանիշների շարժը, ԵՄ և ԵԱՏՄ խմբերի համար ստորև բերված մոդելների օգնությամբ իրականացվել են կանխատեսումներ: Ներկայացնենք ԵՄ համար կազմված մոդելը³.

$$ECI_t^{EU} = \alpha_0 + \alpha_1 \cdot t + \alpha_2 \cdot t^2 + \alpha_3 \cdot t^3 + \alpha_4 \cdot t^4 + \varepsilon_t^1 \text{ որտեղ}$$

ECI_t^{EU} –ն ԵՄ տնտեսության բարդության միջինացված համաթիվն է t –րդ տարում,

t –ն տարվա ինդեքսն է: Ընդ որում՝ $t = \overline{2013, 2018}$,

$\alpha_0, \alpha_1, \dots, \alpha_4$ –մոդելի անհայտ պարամետրերն են,

ε_t^1 –ն մոդելի պատահական սխալն է t –րդ դիտման դեպքում:

Մոդել ԵՏՄ համար.

$$ECI_t^{EEU} = \beta_0 + \beta_1 \cdot t + \beta_2 \cdot t^3 + \beta_3 \cdot t^4 + \varepsilon_t^2 \text{ որտեղ}$$

ECI_t^{EEU} –ն ԵԱՏՄ տնտեսության բարդության միջինացված համաթիվն է t –րդ տարում,

¹ Աղբյուրը տես՝ <https://atlas.cid.harvard.edu/rankings>

² Տես նույն տեղում:

³ Эконометрика: учеб./под ред. И.И. Елисеевой. -М.: Проспект, 2009, ст. 305-310

t –ն տարվա ինդեքսն է: Ընդ որում՝ $t = \overline{2013,2018}$,

$\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3$ –մոդելի անհայտ պարամետրերն են,

ε_t^2 –ն մոդելի պատահական սխալն է t –րդ դիտման դեպքում:

ԵՄ և ԵԱՏՄ համար գրված մոդելները գնահատվել են ՓՔԵ-ի օգնությամբ՝ արդյունքում գնահատված երկու մոդելներն էլ բարձր որակի են, բոլոր գործակիցները նշանակալի են բացի երկրորդ մոդելի t^4 –ի գործակցից: Սակայն, համադրելով մոդելի բոլոր ցուցանիշները՝ կարող ենք փաստել, որ դրա օգնությամբ հնարավոր է վստահելի կանխատեսումներ անել: Թե՛ ԵՄ, թե՛ ԵԱՏՄ տնտեսության բարդության համաթվերի վրա ազդում են ինստիտուտների և ինովացիոն արդյունքների համաթվերը: Ստորև ԵՄ տնտեսության բարդության վրա ինովացիոն արդյունքի համաթվի ազդեցության մոդելն է.

$$\ln(ECI_t^{EU}) = \gamma_0 + \gamma_1 \cdot \ln(IO_t^{EU}) + \varepsilon_t^3 \text{ որտեղ}$$

$\ln(ECI_t^{EU})$ –ն եվրամիությունում տնտեսության բարդության միջինացված համաթիվն է լոգարիթմված վիճակում t –րդ տարում,

$\ln(IO_t^{EU})$ –ն եվրամիությունում ինովացիոն արդյունքի միջինացված համաթիվն է լոգարիթմված վիճակում t –րդ տարում,

γ_0, γ_1 – մոդելի անհայտ պարամետրերն են,

t –ն տարվա ինդեքսն է: Ընդ որում՝ $t = \overline{2013,2020}$,

ε_t^3 –ն մոդելի պատահական սխալն է t –րդ դիտման դեպքում:

Մոդելի փոփոխականների համար ստուգվել է շարքերի ստացիոնարությունը¹: Այս փաստը հաշվի առնելու համար մոդելը ձևափոխվել է առաջին կարգի տարբերություններով: Մյուս կողմից ԵՏՄ դեպքում ինստիտուտների համաթվի և տնտեսական բարդության համաթվի միջև կապը շատ ավելի ուժեղ է: Այդ պատճառով կարող ենք ձևակերպել հետևյալ մոդելը.

$$\ln(ECI_t^{EEU}) = \delta_0 + \delta_1 \cdot \ln(Inst_t^{EEU}) + \varepsilon_t^4 \text{ որտեղ}$$

$\ln(ECI_t^{EEU})$ –ն ԵԱՏՄ տնտեսության բարդության միջինացված համաթիվն է լոգարիթմված վիճակում t –րդ տարում,

$\ln(Inst_t^{EEU})$ –ն եվրասիական տնտեսական միությունում միջինացված ինստիտուտներ համաթիվն է լոգարիթմված վիճակում t –րդ տարում,

¹ Р.Магнус, П.Катышев, А.Пересецкий, Эконометрика, ‘Дело’, Москва 2004, ст. 276-279

δ_0, δ_1 — մոդելի անհայտ պարամետրերն են,

t —ն տարվա ինդեքսն է: Ընդ որում՝ $t = \overline{2013, 2020}$,

ε_t^4 —ն մոդելի պատահական սխալն է t —րդ դիտման դեպքում:

Վերը բերված երկու մոդելները գնահատվել են փոքրագույն քառակուսիների եղանակով: Ստացված արդյունքները վկայում են, որ մոդելները լավ որակի են և դրանցով կարելի է անել որոշակի եզրահանգումներ: Էկոնոմետրիկ մոդելների գնահատումից հետո ստացվել են հետևյալ արդյունքները.

1. ԵՄ ինովացիոն արդյունքի համաթվի 1% աճը այլ հավասար պայմաններում հանգեցնում է այդ համաթվի միջինում 0.3%-ով նվազման:

2. Ինստիտուտների համաթվի 1%-ով աճը ԵԱՏՄ այլ հավասար պայմաններում հանգեցնում է համաթվի միջինում 11%-ով անկման:

Եզրակացություններ: Դիտարկելով երկրները քլաստերային մակարդակով, տեսնում ենք, որ թե՛ ինստիտուցիոնալ և նորարարական զարգացման, թե՛ տնտեսական բարդության մակարդակներով ԵՄ երկրները միջինացված ցուցանիշներով գերազանցում են ԵԱՏՄ երկրներին համապատասխան ցուցանիշներով, ընդ որում, վերջին ցուցանիշի դեպքում՝ զգալիորեն մեծ չափով: Նշված հանգամանքը, իհարկե, մեծապես պայմանավորված է երկու խմբերի անդամ երկրների տնտեսությունների զարգացման պատմական առանձնահատկություններով, քանզի ԵԱՏՄ անդամ են անցումային տնտեսությամբ երկրներ՝ ինստիտուցիոնալ փոխակերպումների տևական ու ոչ արդյունավետ գործընթացներով: Սա նշանակում է, որ ինստիտուցիոնալ և կառուցվածքային բարեփոխումները շատ բարձր տրանսակցիոն ծախսեր են ենթադրում: Մասնավորապես, ԵԱՏՄ երկրներում ինստիտուցիոնալ հարմարեցումները մեծացրել են անորոշությունների ու ռիսկերի մակարդակը և կլանել զարգացման ռեսուրսների զգալի հատվածը: Այդ երկրների տնտեսություններին որպես կանոն բնորոշ է գիտատարարության, տեխնոլոգիատարության ցածր մակարդակը և բարձր ավելացված արժեքի ստեղծում ենթադրող արժեչողության կարճությունը և պարփակվածությունը ազգային տնտեսության շրջանակներով: Թերևս սրանք են այն հիմնական պատճառները, որոնք այդ երկրների տնտեսական բարդության ինդեքսները մղում են դեպի ներքև, թեև նորարարությունների և տեխնոլոգիաների փոխանցման բնագավառներում առկա են որոշ դրական տեղաշարժեր:

Ատոմ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ, Հարություն ԹԵՐԶՅԱՆ, Անդրանիկ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
Տնտեսական բարդության և նորարարությունների փոխազդեցությունները
ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների համատեքստում

Բանալի բառեր. տնտեսական բարդության ինդեքս, ինստիտուցիոնալ, նորարարություն, էկոնոմետրիկ մոդելներ, կանխատեսումներ

Համաշխարհային տնտեսության ներկայիս դինամիկ զարգացման և փոխակերպումների պայմաններում տնտեսագետների համար մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում տնտեսական բարդության և դրա դինամիկայի ուսումնասիրությունը: Հետաքրքրական է նաև, թե տնտեսական բարդության վրա ինչպես են ազդում երկրների նորարարական և ինստիտուցիոնալ զարգացման մակարդակները: Քլաստերային մակարդակով նշված խնդրի ուսումնասիրման նպատակով ներառվել են մասնավորապես տնտեսական զարգացման տարբեր փուլերով անցած ԵՄ երկրները և անցումային տնտեսությամբ ԵԱՏՄ երկրները: Կանխատեսված և նախկին ցուցանիշները օգտագործվել են հասկանալու համար տնտեսական բարդության համաթվի վրա ինովացիոն արդյունքի և ինստիտուտների համաթվի ազդեցությունները:

Атом МАРГАРЯН, Арутюн ТЕРЗЯН, Андраник МАРГАРЯН
Взаимодействие экономической сложности и инноваций в контексте
институциональных изменений

Ключевые слова: индекс экономической сложности, институты, инновации, эконометрические модели, прогнозы

Учитывая текущую динамику развития и трансформаций мировой экономики, для экономистов представляет большой интерес изучение ее экономической сложности и динамики. Интересно также, как на экономическую сложность влияют уровни инновационного и институционального развития стран. Для изучения проблемы на кластерном уровне были включены страны ЕС с разными стадиями экономического развития и страны ЕАЭС с переходной экономикой. Прогнозные и предыдущие значения использовались для понимания влияния инновационных результатов и институтов на индекс экономической сложности.

Atom MARGARYAN, Harutyun TERZYAN, Andranik MARGARYAN
Interaction of economic complexity, innovation in the context of institutional change

Key words: economic complexity index, institutions, innovations, econometric models, forecasts

Taking into account the current dynamics of development and transformations of the world economy, it is of great interest for economists to study its economic complexity and dynamics. It is also interesting how the levels of innovative and institutional development of countries affect the economic complexity. To study the problem at the cluster level, the EU countries with different stages of economic development and the EAEU countries with transition economies were included. The forecast and previous values were used to understand the impact of the index of innovative results and institutions on the index of economic complexity. In the course of the study, results were obtained that are important for answering the questions underlying the study itself.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ И НЕСПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЕ СУБЪЕКТЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ЛЕГАЛИЗАЦИИ ИМУЩЕСТВА, ПОЛУЧЕННОГО ПРЕСТУПНЫМ ПУТЁМ

Армен БОШНАГЯН

соискатель кафедры УП иУПП
института права и политики РАУ

Ключевые слова: отмывание денег, неспециализированные субъекты предупреждения преступности, экономическая безопасность

Введение. Огромные объёмы отмываемых преступных доходов могут угрожать безопасности и суверенитету некоторых государств. Для обеспечения эффективности предупреждения этому деянию государства, в их числе и Армения, должны обладать соответствующими системообразующими государственными структурами. Система субъектов предупреждения преступности-это совокупность объединённых единой целью государственных органов, общественных организаций, должностных лиц и граждан, реализующих свои права и обязанности во взаимосвязи и по согласованию во времени и пространстве¹. Различают неспециализированные и специализированные субъекты предупреждения преступности.

Методология. В работе использованы индуктивный и дедуктивный методы исследования, анализ, сравнение, сопоставление, описание и др. Предметом изучения явилось законодательство Армении.

Литературный обзор. Первым государством, которое на национальном уровне инициировало борьбу против отмывания денег, являются США. В 1970г. Конгресс принял правовые акты, непосредственно направленные против этого преступления: законы "О контроле над организованной преступностью", "О банковской тайне" и "О всеобщем контроле над распространением наркотических средств". Это был первый законодательный опыт задействования регулярно функционирующих механизмов по конфискации наличных денег и другого имущества, имеющегося в распоряжении организованной преступности. С этого времени в юридической литературе публикуются исследования, посвящённые структуре и полномочиям национальных органов предупреждения отмывания денег. Нами предпринята попытка изучения отечественного законодательства, относящегося к этой теме.

К неспециализированным государственным субъектам предупреждения преступности, в том числе легализации имущества, полученного преступным пу-

¹ Кудрявцев В.Н. и Эминов В.Е., Криминология, Москва, НОРМА, 2007г., 3-ье издание, переработанное и дополненное, с.с. 283, 724.

тём, относятся Национальное Собрание, Президент, Правительство Республики Армения, органы местного самоуправления, другие государственные органы, формирующие правовую основу специального предупреждения, устанавливающие компетенцию, права и обязанности других субъектов в этой деятельности, осуществляющие финансовое, материально-техническое, кадровое и иное ресурсное обеспечение, планирование, контроль и иные функции властного управления (государственно-правовые) в данной области и непосредственно проводящие на разных уровнях целенаправленные мероприятия по предупреждению преступности¹.

Национальное Собрание (НС) РА. За время независимости Армении парламентом был принят ряд законов, направленных против борьбы с преступностью, в частности, непосредственно против легализации имущества, полученного преступным путём. Особо следует указать закон РА от 26.05.2008г. “О борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма” (далее Закон от 26.05.2008г.), закон от 09.06.2017г. „О комиссии по предупреждению коррупции”, закон от 16.04.2020г. „О взыскании имущества, имеющего незаконное происхождение”, законы об адвокатской, аудиторской, нотариальной, банковской деятельности, о банковской тайне, уголовный кодекс (УК), криминализовавший отмывание денег, уголовно-процессуальный кодекс (УПК), таможенный и налоговый кодексы РА и др. Существенные изменения и дополнения были внесены в принятый еще 06.12.1985г. и ныне действующий кодекс об административных правонарушениях, установивший ответственность за нарушения законодательства о борьбе с отмыванием денег². Важнейшей функцией НС является парламентский контроль за исполнением государственного бюджета, а также за использованием займов и кредитов, полученных от иностранных государств и международных организаций, при этом справка о ходе исполнения государственного бюджета, в том числе целевых кредитных и грантовых программ представляется правительством в НС в течение 40 дней после окончания каждого квартала. Правительство в электронном варианте вносит в НС до 1 мая следующего года годовой отчет об исполнении государственного бюджета за каждый год, а также официальное заключение центрального банка РА по нему. При наличии заключения аудиторской палаты парламент рассматривает годовой отчет Правительства об исполнении госбюджета и принимает по нему постановление, а до его принятия во время рассмотрения члены правительства отвечают на устные вопросы депутатов, они имеют также право

¹ Долгова А.И., Криминология, М., „НОРМА-НФРА”, 1999г., с.350-353, Ս.Պ.Բալախյան, Քրեաբանություն և հանցագործությունների պրոֆիլակտիկա (Դաշխարհագրությունների դասրնթաց), Երևան, 2011թ., «Աստիկ», էջ 156-157:

² С.Цагикян, А.Бошнагян, Правовое регулирование предупреждения легализации преступных доходов в Республике Армения, Вестник университета Месроп Маштоц, Ереван, „Лимуш”, 2020г., 1(23), с.103-111.

направлять членам Правительства письменные вопросы, а фракции НС имеют право обращаться в правительство с письменными интерpellациями, на которые обязаны ответить в течение 30 дней после их получения. Основная роль в реализации парламентского контроля принадлежит постоянным комиссиям НС, включая головные комиссии, которые могут создавать подкомиссии и рабочие группы, а также временным комиссиям, образуемым для рассмотрения проектов отдельных законов, постановлений, заявлений и посланий парламента, вопросов, касающихся депутатской этики, и представления в НС заключений по ним и следственной комиссии, формируемой в силу права в целях установления фактов, касающихся вопросов, входящих в компетенцию НС и представляющих общественный интерес, и их представления в парламента. Комиссии осуществляют парламентский контроль за ходом исполнения законов и могут истребовать сведения о ходе выполнения программы Правительства¹.

Президент РА. Глава государства, в частности, следит за соблюдением Конституции и наделен полномочием обращения в Конституционный суд по вопросу определения соответствия закона нормам Конституции (ст.ст123 и 129 Конституции РА). Это, разумеется, полностью касается также соблюдения конституционных норм о свободе экономической деятельности и гарантии экономической конкуренции, о праве каждого заниматься экономической, в том числе предпринимательской деятельностью, защите персональных данных, о борьбе с преступностью и др. Президентом не были подписаны и обнародованы принятые НС 22.01.2020г. законы „О внесении изменений и дополнения в уголовно-процессуальный кодекс РА” и „О внесении изменения в закон РА „О банковской тайне”, согласно которым при расследовании ряда дел, включая дела об отмывании денег (ст.190 УК РА), по мотивированному постановлению суда удовлетворялось согласованное с надзирающим прокурором и утвержденное Генеральным прокурором или его заместителем ходатайство следователя о разрешении производства изъятия и обыска с целью получения сведений, составляющих банковскую, или страховую тайну, служебных сведений центрального депозитария о сделках с ценными бумагами, предусмотренных законом РА „О рынке ценных бумаг”, в отношении *лиц, не имеющих уголовно-процессуальный статус подозреваемого или обвиняемого*, если в ходатайстве представлены достоверные и достаточные данные о том, что эти сведения необходимы для установления по делу имеющих существенное значение обстоятельств и они не могут быть установлены иным разумным путем. В заявлении Президента о несоответствии положений упомянутых законов нормам Конс-

¹ ՀՀ սահմանադրություն (փոփոխություններով), հ.հ.88, 108, 111, 112, «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» 16.12.2016թ. թիվ ՀՕ-9 սահմանադրական օրենք (սա 22.06.2020թ. փոփոխություններով), հ.հ.12, 16, 20, 114, 166, 121, 122, arlis.am

титуции, направленном в Конституционный суд (КС), отмечалось, что предлагаемые законами правовые регуляции очевидно не соответствуют конституционным принципам, представляют опасность для экономического благополучия страны и подрывают доверие к банковской системе. КС, рассмотрев дело о проверке соответствия Конституции РА п.2 ст.1 закона „О внесении изменений и дополнения в уголовно-процессуальный кодекс РА” и ст.1 закона „ О внесении дополнения в закон РА „О банковской тайне”, своим постановлением от 18.06.2020г. признал их противоречащими ч.1 ст.61, ст.ст.75, 78 и 79 Конституции РА, указав, что с принятием законов было нарушено право на эффективную судебную защиту прав и свобод, законы не предусматривают организационные механизмы и процедуры эффективного осуществления основных прав и свобод, меры, выбранные для их ограничения, непригодны, не необходимы и несоразмерны значению ограничиваемых прав и свобод, в законах не установлены основания и объём ограничений и отсутствует их достаточная определенность с тем, чтобы носители и адресаты прав и свобод были в состоянии проявлять соответствующее поведение¹.

Правительство РА на основании своей программы разрабатывает и осуществляет внутреннюю и внешнюю политику государства, включая единую государственную финансово-экономическую, кредитную и налоговую политику и управляет государственной собственностью. Кроме того, Правительство на основании ч.6 ст.125 и п.5 ч.1 ст.361 налогового кодекса РА своим постановлением устанавливает перечень оффшорных зон (стран)².

Премьер-министр руководит деятельностью Правительства и координирует работу членов Правительства, своим постановлением утверждает программу Правительства. Обеспечивая единство деятельности правительства и в рамках указанной программы, Премьер-министр определяет основные направления внутренней и внешней политики, которые обязательны для членов правительства, и следит за их осуществлением, периодически информируя главу государства относительно хода их реализации, а по инициативе Президента и по отдельным вопросам³.

¹ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 18.06.2020թ. թիվ ՍԳՌ-1546 որոշումը ՀՀ նախագահի դիմումի հիման վրա ԱԺ-ի կողմից 22.01.2020թ. ընդունված «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հ. 2-րդ կետի և «Բանկային գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքում լրացում կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի 1-ին հ. Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով, concourt.am

² ՀՀ կառավարության 01.06.2017թ. թիվ 595-Ն որոշումը «Օֆշորային գոտիների (երկրների) ցանկը սահմանելու մասին», gov.am

³ ՀՀ սահմանադրություն (փոփոխություններով), հ.146, հ.151 մաս 1-ին, հ.154, «Կառավարության կառուցվածքի և գործունեության մասին» 23.03.2018թ. թիվ ՀՕ-253-Ն ՀՀ օրենք (ամ 18.06.2020թ. լրացումներով և փոփոխություններով), հ.7 1-5-րդ կետեր, հ.13, arlis.am

Цель деятельности *министерства финансов РА* обеспечение единой политики Правительства в сферах управления финансами, доходами, кредитами и государственной собственностью, а задачами, в частности, являются разработка и осуществление политики финансово-бюджетного контроля, государственных закупок, управления общественными финансами, надзора и внутреннего аудита, защита государственных имущественных интересов и.т.д.¹. Постановлением Премьер-министра от 16.05.2019г. „Об утверждении программы мероприятий деятельности правительства РА 2019-2023г.г.” по линии минфина намечен ряд шагов по укреплению финансовой дисциплины и повышению эффективности борьбы против легализации имущества, полученного преступным путем, коррупции и налоговых правонарушений: модернизация системы управления государственными финансами; обеспечение прозрачности и эффективности сделок и автоматизация процессов, связанных с управлением государственными финансами на различных уровнях управленческой деятельности; разработка нового программного обеспечения электронных закупок; внедрение системы публичной экспертизы утверждаемых заказчиком закупочных заявок и внедрение единой системы автоматического планирования и определения сметных цен путем применения электронных инструментов.².

Государственная контрольная служба осуществляет установленную Законом деятельность, направленную на обеспечение реализации контрольных полномочий Премьер-министра, отведенных ему Конституцией и законами РА. Служба имеет основные и вспомогательные специализированные структурные подразделения и генсекретаря. Это подчиненный Премьер-министру орган, начальник (руководитель) которого непосредственно руководит службой, он назначается Премьер-министром, подчиняется и подотчетен непосредственно ему. Служба, в частности, наделена следующими полномочиями: 1).осуществление в органах системы государственного управления и государственных учреждениях изучений в целях: а).контроля за выполнением постановлений Правительства, решений и поручений Премьер-министра, программы мероприятий деятельности Правительства, в том числе антикоррупционных программ и мероприятий, б).контроля за законностью и эффективностью их деятельности, в).контроля за эффективностью и законностью управления государственными средствами и их формирования; 2).проведение изучений в созданных Конституцией и законами органах, не являющихся органом

¹ ՀՀ վարչապետի 11.06.2018թ. թիվ 743-Լ որոշումը «ՀՀ ֆինանսների նախարարության կանոնադրությունը հաստատելու մասին», հավելված, 9-րդ կետ, 10-րդ կետ ենթակետեր 5, 6, 7 և 9, minfin.am

² ՀՀ վարչապետի 16.05.2019թ. թիվ 650-Լ որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2019-2023 թվականների գործունեության միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին», կետեր 321, 322, 324, 325, 326, gov.am

системы государственного управления, в целях контроля за законностью управления государственными средствами; 3).организация изучений в органах местного самоуправления в целях оценки достоверности информации, являющейся основанием для предоставления государственных средств; 4).осуществление изучений у уполномоченных лиц, осуществляющих функцию по формированию государственных средств, в целях контроля за законностью формирования государственных средств и др.¹.

Постановлением Премьер-министра РА от 24.06.2019г. создан *Совет по антикоррупционной политике*, в состав которого входят: Премьер-министр, вице-премьер, руководитель аппарата Премьер-министра, министр юстиции, его заместитель, начальник службы государственного контроля, а также по согласию председатели государственно-правовой комиссии и постоянной комиссии по защите прав человека и общественных вопросам НС, представители Высшего судебного совета, кассационного суда, совета по этике высших должностных лиц, по одному депутату от фракций парламента, генпрокурор, защитник прав человека, председатель комиссии по предупреждению коррупции и семь представителей гражданских общественных организаций, двое из которых представляют интересы деловой сферы.

Совет-совещательный орган, чья основная цель рассмотрение predetermined приоритетов и предлагаемых решений, направленных на борьбу против коррупции и на её преодоление, а также в выражении позиции относительно политики, программ и проектов правовых актов, способствующих предупреждению коррупции. Совет рассматривает: 1).антикоррупционные стратегии, а также правовые акты, относящиеся к антикоррупционной политике, 2).отраслевые программы, разработанные на основе антикоррупционных стратегий, 3).процессы осуществления мероприятий, обусловленных антикоррупционными стратегиями, и международными обязательствами РА, 4).результаты осуществления антикоррупционных стратегий, программ и мониторинга, 5).результаты сотрудничества с международными межправительственными организациями, представителями гражданского общества, организациями, представляющими деловую сферу, в процессе борьбы против коррупции и б).ход сотрудничества с международными организациями, вовлечёнными в борьбу против коррупции².

¹«Գետական վերահսկողական ժառայության մասին» 23.032018թ. թիվ ՀՕ-279-Ն ՀՀ օրենք, h.h.1, 2, 4, 5, 7, 8, arlis.am

²ՀՀ վարչապետի 24.06.2019թ. թիվ 808-Ն որոշումը «Հակակոռուպցիոն քաղաքականության խորհուրդ ստեղծելու, խորհրդի կազմը և գործունեության կարգը, խորհրդի կազմում ներգրավված հասարակական կազմակերպությունների մրցույթի և ռոտացիայի կարգը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 18.04.2015թ թիվ 300-Ն

Комиссия по предупреждению коррупции - автономный государственный орган, в своей деятельности соблюдающий политический нейтралитет. Функциями Комиссии, в частности, являются: слежение за соблюдением лицами, занимающими государственную должность (за исключением депутатов, судей, членов Высшего Судебного Совета, прокуроров, следователей), а также лицами, занимающими должность руководителей муниципалитетов, и их заместителей, руководителей административных районов Ереванского муниципалитета, и их заместителей требований несовместимости и других ограничений, установленных законом „О публичной службе“; слежение за соблюдением требований правил поведения этими лицами, разрешение конфликта ситуационных интересов; проведение мониторинга выполнения разработанных ею антикоррупционных программ и мероприятий и представление компетентным органам предложений по ним; представление в установленных законом „О публичной службе“ случаях и порядке заключений рекомендательного характера о корректности поведения лиц, подлежащих назначению на государственные должности, которые не подлежат опубликованию; представление в установленных Конституционным законом РА „Судебный Кодекс Республики Армения“ случаях и порядке заключений рекомендательного характера относительно корректности поведения судей и кандидатов в судьи, которые не подлежат опубликованию; обеспечение единообразия при толковании принципов поведения лиц, занимающих публичную должность и должность публичной службы, а также соблюдения типовых правил поведения публичного служащего; упорядочивание процесса декларирования, проверка и анализ деклараций, в том числе анализ деклараций, установленных законом „О взыскании имущества, имеющего незаконное происхождение“ - в случае, установленном тем же Законом. Полномочия Комиссии установлены законом от 09.06.2017г. „О комиссии по предупреждению коррупции“¹.

Аудиторская палата - создаваемый НС независимый государственный орган, осуществляющий аудит в сфере общественных финансов и общественной собственности в отношении законности и эффективности использования средств государственного бюджета и общинных бюджетов, полученных займов и кредитов, государственной и общинной собственности с целью своевременного представления по результатам аудита НС и общественности профессиональной и непредвзятой информации. В установленных законом случаях палата имеет право на

որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին», հավելված 1, հավելված 2 կետեր 2 և 4: ՀՀ վարչապետի 18.07.2, 019թ. թիվ 917-Ն որոշումը «ՀՀ վարչապետի 24.06.2019թ. թիվ 808-Ն որոշման մեջ լրացումներ կատարելու մասին», gov.am

¹ՀՀ սահմանադրություն (փոփոխություններով), հ.122, «Կոռուպցիայի կանխարգելման հանձնաժողովի մասին» 09.06.2017թ. թիվ ՀՕ-96 օրենք (սա 16.04.2020թ. լրացումներով և փոփոխություններով), հ.հ.1, 2, 8, 9, 23, 24, arlis.am

проведение проверок у юридических лиц. Палата действует на основании утвержденной ею программы деятельности и представляет в НС: 1).ежегодный доклад о своей деятельности; 2).заключение об исполнении государственного бюджета и 3).текущие заключения - в установленных законом случаях. Полномочия палаты установлены законом от 16.01.2018г. „Об аудиторской палате”.

Если в ходе аудита Палата приходит к выводу, что совершенное деяние содержит явные признаки преступления, то её решением соответствующие материалы незамедлительно, но не позднее чем в трехдневный срок направляются в Генпрокуратуру РА. Палата может прекратить аудит в этой части. Прокуратура письменно уведомляет Палату о решениях, вынесенных на основании предоставленных материалов. В ходе или по результату аудита Палата может предложить руководителю объекта аудита, а также при наличии его вышестоящей инстанции-вышестоящей инстанции, привлечь должностных лиц объекта аудита к ответственности в установленном законом порядке, если последние не выполняют вытекающие из закона требования лиц, осуществляющих аудит¹.

Определённую роль в борьбе с легализацией имущества, полученного преступным путем, имеют *органы местного самоуправления* - совет старейшин общины и глава общины, поскольку владеют всей информацией об общинном бюджете и движении финансовых средств, община обладает правом собственности на землю и на иное имущество, которым распоряжается совет старейшин.

Одной из обязательных задач, стоящих перед общиной, является улучшение деловой среды и стимулирование предпринимательства, а также управление имуществом. В части хозяйственной деятельности совет старейшин общины полномочен утверждать бюджет и изменения в нём, предложенные главой общины, и годовой отчёт исполнения бюджета, по представлению главы общины в порядке предусмотренном законом выносить постановления о передаче в пользование, или об отчуждении своего имущества, о привлечении кредитов и других средств, утверждать документы ежегодной инвентаризации собственности общины. Глава общины наделен полномочиями в сферах прав хозяйствующих субъектов, финансов, торговли и услуг, он распоряжается средствами общинного бюджета, обеспечивает управление бюджетным процессом, выносит постановления, стимулирующие наиболее эффективное осуществление экономических программ и деятельность их инициаторов, представляет на утверждение совета старейшин документы о привлечении займов, по выпуску векселей общины, а также по согласованию с государственным уполномоченным органом-документы о привлечении кредитов, нап-

¹ ՀՀ սահմանադրություն (փոփոխություններով), հ.հ.198, 199, «Հաշվեքննիչ պալատի մասին» 16.01.2018թ. թիվ ՀՕ-58-Ն ՀՀ օրենք (սա 21.01.2020թ. լրացումներով և փոփոխություններով), 2, 3, 4, 5, arlis.am

րավяет в Правительство предложения об участии общины в годовой программе развития малых и средних предприятий¹.

К неспециализированным субъектам борьбы с легализацией преступно полученного имущества относятся также *общественные организации*. Например, „Антикоррупционный центр „Транспаренси Интернейшл” (“Transparency International Anticorruption Center” public organization, ТИАС РО)-некоммерческое общественное объединение, действующее согласно Конституции, международным договорам, законодательству РА и своему уставу, с целью способствовать качественному управлению в Армении путём сокращения коррупции и укрепления демократии. В задачи организации входит: содействовать эффективной антикоррупционной политике, прозрачному и подотчетному управлению; способствовать разумному, прозрачному и подотчетному управлению общественными ресурсами, в том числе государственной и общинной собственностью и финансовыми средствами; содействовать свободным, справедливым и прозрачным выборам и становлению института выборов и стимулировать демократические процессы, в том числе защите прав человека и участие общественности в управлении страной. Организация провела многочисленные изучения и мониторинги в системах здравоохранения, образования, обороны, социального обеспечения, природоохранной деятельности, эксплуатации природных ресурсов и других сферах и представила свои предложения по противодействию коррупции².

Заключение. Таким образом, следует констатировать, что РА располагает современной системой неспециализированных государственных субъектов, призванных эффективно противодействовать легализации имущества, полученного преступным путём, что необходимо в деле обеспечения экономической безопасности страны.

¹ ՀՀ սահմանադրություն (փոփոխություններով), հ.հ.181 մաս 1-ին, 184, 185, 186, «Տեղական ինքնակառավարման մասին» 07.05.2002թ. թիվ ՀՕ-337 ՀՀ օրենք (առ 18.06.2020թ. լրացումներով և փոփոխություններով), «Տեղական ինքնակառավարման մասին» 07.05.2002թ. թիվ ՀՕ-337 ՀՀ օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» 16.12.2016թ. թիվ ՀՕ-237-Ն օրենքի խմբագրությամբ, հ.12 մաս 1-ին 2-դ և 3-րդ կետեր, հ.18 մաս 1-ին 5-րդ և 6-րդ կետեր, հ.18 մաս 1-ին կետ 21-րդ 25-րդ և 32-րդ, հ.36 մաս 1-ին կետ 2-րդ, հ.38-րդ մաս 1-ին կետեր 6-րդ, 7-րդ և 8-րդ, հ.45 մաս 1-ին կետ 6-րդ, arlis.am

² «Թրանսփարենսի Ինթերնեշնլ կակակոռուպցիոն կենտրոն» հասարակական կազմակերպության 31.10.2017թ. կանոնադրություն (նոր խմբագրություն), transparency.am

Армен БОШНАГЯН

Организационные основы и неспециализированные субъекты предупреждения легализации имущества, полученного преступным путем

Ключевые слова: отмывание денег, неспециализированные субъекты предупреждения преступности, экономическая безопасность

В статье рассматривается действующая система неспециализированных субъектов предупреждения легализации имущества, полученного преступным путём (отмывание денег), их структура, функции и полномочия, отмечается необходимость обеспечения эффективного противодействия легализации преступно полученного имущества в целях обеспечения экономической безопасности страны, основанной на законно функционирующей рыночной экономике, по конституционному принципу свободного предпринимательства.

Արմեն ԲՈՇՆԱԴՅԱՆ

Ապօրինի միջոցներով ձեռք բերված գույքի օրինականացման կանխարգելման կազմակերպչական հիմքերը և ոչ մասնագիտացված սուբյեկտները

Բանալի բառեր. փողերի լվացում, հանցավորության կանխարգելման ոչ մասնագիտացված սուբյեկտներ, տնտեսական անվտանգություն

Հոդվածում քննարկվում է հանցավոր ճանապարհով ստացված գույքի օրինականացման (փողերի լվացման) կանխարգելման ոչ մասնագիտացված սուբյեկտների համակարգը, նրանց կառուցվածքը, գործառույթները և լիազորությունները, նշվում է երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովման նպատակով հանցավոր ճանապարհով ստացված գույքի օրինականացմանն արդյունավետ հակազդեցության ապահովման անհրաժեշտությունը:

Armen BOSHAGHYAN

Organizational bases and non-specialized subjects of prevention of legalization of property obtained by unlawful means

Key words: money laundering, non-specialized actors of crime prevention, economic security

The article examines the current system of non-specialized subjects of preventing the legalization of property obtained by criminal means (money laundering), their structure, functions and powers, notes the need to ensure effective counteraction to the legalization of criminally obtained property in order to ensure the economic security of the country based on a legally functioning market economy, according to the constitutional principle of free enterprise.

ԿՈՐՊՈՐԱՏԻՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄՈԴԵԼՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Աննա ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ՀՊՏՀ կառավարման ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. կորպորացիա, կորպորատիվ կառավարում, բաժնետերերի ժողով, տնօրենների խորհուրդ, կորպորատիվ կառավարման մոդել

Ներածություն: Կորպորատիվ կառավարման արմատները ձգվում են մինչև միջնադար: Վաղ կորպորացիաները, բնականաբար, իրենց գործունեության մեջ ապավինում էին պարզունակ իրավական դաշտին՝ չունենալով օրենքով կարգավորվող որևէ կառավարման մարմին: Միննոյն ժամանակ, դրանք ժամանակակից ընկերությունների հետ ունեն ընդհանուր սկզբունք, այն է՝ բաց լինել մասնակից-բաժնետերերի համար, կամ այլ կերպ ասած՝ հրապարակայնությունը, որն արմատավորվել և դրվել է մեր ժամանակների կորպորացիայի հիմքում:

Մեթոդաբանություն: Հոդվածում համեմատական մեթոդի կիրառմամբ ուսումնասիրել ենք տարբեր երկրների կորպորատիվ կառավարման համակարգերի համար հիմք հանդիսացող կերպորատիվ կառավարման հիմնական մոդելների առանձնահատկությունները, բացահայտել ենք դրանցից յուրաքանչյուրի առավելություններն ու թերությունները:

Միջազգային ֆինանսական կորպորացիան (ՄՖԿ) «կորպորատիվ կառավարում» հասկացությունը սահմանում է որպես ընկերության ղեկավարման և դրա նկատմամբ վերահսկում իրականացնելու գործընթաց: Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպությունը (ՏՀԶԿ) կորպորատիվ կառավարումը դիտարկում է որպես կառուցակարգերի ամբողջություն, որի օգնությամբ ձևավորվում են ընկերության նպատակները, որոշվում են դրանց հասնելու, ինչպես նաև գործունեությունը վերահսկելու միջոցները, որոնց օգնությամբ ընկերության ղեկավարությունը և խորհուրդը ձգտում են հասնել ընկերության և բաժնետերերի շահերին համապատասխանող նպատակների իրագործմանը: Սա ենթադրում է հարաբերությունների համակարգի ձևավորում ընկերության գործադիր մարմնի, տնօրենների խորհրդի, բաժ-

նետերի և այլ շահառուների միջ¹: Այս սահմանումները լավագույնս բացահայտում են կորպորատիվ կառավարման բովանդակությունը, առաքելությունը ու նպատակները, սակայն ոչ դրա իրագործումն ու դրսևորումները, որոնք կախված արտաքին միջավայրի գործոններից կարող են արտահայտվել տարբեր կերպ ինչի արդյունքում էլ առաջացել են կորպորատիվ կառավարման տարբեր մոդելները:

Գրականության ակնարկ: «Կորպորատիվ կառավարման մոդել» հասկացության հիմքում ընկած է բաժնետերերի, մենեջերների և շահագրգիռ այլ կողմերի շահերի համակարգման գիտական գաղափարը:

Նախ հասկանաք թե ինչով են պայմանավորված կորպորատիվ կառավարման այս կամ այն մոդելի առանձնահատկությունները: Կորպորատիվ կառավարման մոդելը որոշվում է.

- ազգային տնտեսության առանձնահատկություններով,
- հասարակության մեջ ղեկավարության, բաժնետերերի, շահագրգիռ կողմերի միջև հարաբերությունների հաստատված կարգով
- ղեկավարների, բաժնետերերի և շահագրգիռ կողմերի միջև իրավասությունների բաշխման կարգով:

Ընդունված ընթացակարգը պայմանականորեն կոչվում է կորպորատիվ կառուցվածք և կոչված է օգնելու հավասարեցնել կորպորատիվ կառուցվածքին բնորոշ հակասությունները և մեղմացնել շահագրգիռ կողմերի միջև հնարավոր շահերի բախումները²:

Տնտեսագիտության մեջ առանձնացվում է կորպորատիվ կառավարման երկու հիմնական մոդել՝ աուֆսայդերական և ինսայդերական, և վերջինների հիմնական տարբերությունները պայմանավորված են կորպորացիայի առանցքային մասնակիցներով, բաժնետոմսերի տիրապետման կառուցվածքով, տնօրենների խորհրդի կազմով, օրենսդրական դաշտով, տեղեկատվության բացության աստիճանով, առանցքային մասնակիցների միջև փոխգործակցության մեխանիզմներով և այլն: Սակայն անհրաժեշտ է հասկանալ,

¹ Կորպորատիվ կառավարման կենտրոն: Ն. Մելիքյան «Կորպորատիվ կառավարման համակարգի կառուցվածքը», <http://corpgov.am/wp-content/uploads/2013/12/CG-Structure-Guide.pdf>

² Коваленко Б.Б., Сергеева И.Г. Стратегия и тактика корпоративного управления: Учеб. пособие. СПб.: Университет ИТМО, 2015. с. 11-12

որ չենք կարող վերցնել միայն մոդելներից մեկը և կիրառել այն կոնկրետ երկրում: Որոշակի կառավարման մոդելի ձևավորման գործընթացը դինամիկ է, իսկ կորպորատիվ կառավարման կառուցվածքը միշտ համապատասխանում է որոշակի երկրի պայմաններին և առանձնահատկություններին: Այսպիսով առանձնացնում ենք կորպորատիվ կառավարման երեք մոդել՝ ամերիկյան, գերմանական և ճապոնական:

Վերլուծություն: Կորպորատիվ կառավարման ամերիկյան մոդելը բնութագրական է ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, Ավստրալիայի, Նոր Զելանդիայի և Կանադայի տնտեսություններին, իսկ տարբերությունները պայմանավորված են յուրաքանչյուր երկրի օրենսդրությամբ:

Ամերիկյան մոդելը ձևավորվել է արժեթղթերի զարգացած շուկայի պայմաններում, բնութագրվում է բաժնետոմսերի բարձր իրացվելիությամբ և հիմնականում արտաքին շուկայից կապիտալի հոսքով: Սա ենթադրում է, որ կորպորացիան ունի մեծ թվով սեփականատերեր, այսինքն առկա է բաժնետոմսերի բարձր ապակենտրոնացում: Այս դեպքում հիմնական բաժնետերերը տիրապետում են բաժնեմասի 20-30% -ին, իսկ մնացած մասը գտնվում է ազատ շրջանառության մեջ: Բնակչությունը և ինստիտուցիոնալ ներդրողները ակտիվորեն մասնակցում են ներդրումային գործընթացին, սեփականությունը «աութսայդերական» է, բաժնետերերի և ներդրողների իրավունքների և շահերի ապահովման համար նախատեսված են կառավարման մոնիտորինգի գործընթացներ:

Ամերիկյան կորպորատիվ կառավարման համակարգը ուղղակիորեն առնչվում է ազգային բաժնետիրական սեփականության առանձնահատկություններին, որոնք են.

➤ ամերիկյան կորպորացիաների կապիտալի ցրման ամենաբարձր աստիճանը, արդյունքում, որպես կանոն, բաժնետերերի խմբերից ոչ մեկը չի պնդում, որ ունի հատուկ ներկայացուցչություն կորպորացիայի տնօրենների խորհրդում.

➤ բաժնետոմսերի իրացվելիության ամենաբարձր մակարդակը, բարձր զարգացած արժեթղթերի շուկայի առկայությունը, որը ցանկացած բաժնետիրոջ հնարավորություն է տալիս արագ և հեշտությամբ վաճառել իրենց բաժնետոմսերը, իսկ ներդրողին՝ գնել դրանք:

Կորպորացիայի կառավարման բարձրագույն մարմինը բաժնետերերի ընդհանուր ժողովն է, որն անցկացվում է պարբերաբար, առնվազն տարին մեկ անգամ: Բաժնետերերը մասնակցում են կորպորացիայի կառավարմանը՝ քվեարկելով կորպորացիայի կանոնադրության մեջ փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու, տնօրենների ընտրության կամ հեռացման, ինչպես նաև կորպորացիայի գործունեության համար առավել կարևոր այլ որոշումների վերաբերյալ, ինչպիսիք են վերջինի վերակազմակերպումը և լուծարումը:

Այս ամենի հետ մեկտեղ կարող ենք ասել որ ամերիկյան մոդելում բաժնետերերի ընդհանուր ժողովները կրում են ձևական բնույթ պայմանավորված բաժնետոմսերի ցրվածությամբ և բաժնետերերի՝ կորպորացիայի կառավարմանը մասնակցելու բավականին սահմանափակ հնարավորություններով:

Այստեղ որպես կառավարման հիմնական մարմին հանդես է գալիս տընօրենների խորհուրդը, (կազմված է գործադիր և անկախ տնօրեններից) որն իրականացնում է կառավարման բոլոր գործառույթները, պատասխանատու է բաժնետերերի ընդհանուր ժողովի և համապատասխան պետական մարմինների առջև, մասնավորապես տնօրենների խորհրդի միջոցով է իրականացվում.

- կարևորագույն ընդհանուր կորպորատիվ հարցերի կարգավորումը,
- վարչակազմի գործունեության նշանակումը և վերահսկողությունը,
- ֆինանսական գործունեության վերահսկումը,
- կորպորացիայի գործունեության՝ գործող օրենսդրությանը համապատասխանության ապահովումը:

Այս ամենին զուգահեռ տնօրենների խորհրդի հիմնական պարտականությունը բաժնետերերի շահերի պաշտպանությունն է և նրանց հարստությունն առավելագույնի հասցնելը: Այն պետք է ապահովի կառավարման այնպիսի մակարդակ, որը երաշխավորի կորպորացիայի արժեքի աճը:

Տնօրենների խորհրդի անդամները, որպես բաժնետերերի ներկայացուցիչներ, պատասխանատու են ընկերությունում գործերի վիճակի համար: Դրանք կարող են ենթարկվել վարչական և քրեական պատասխանատվության՝ կորպորացիայի սնանկության կամ սեփական շահը ստանալու ուղղությամբ գործողություններ ձեռնարկելու դեպքում՝ ի վնաս կորպորացիայի բաժնետերերի շահերի:

Խորհրդի անդամները ընտրվում են բաժնետիրական ընկերության ներքին և արտաքին (անկախ) անդամներից, իսկ խորհրդի մեծամասնությունը կազմում են անկախ տնօրենները: Վերջինի քանակական կազմը որոշվում է ելնելով արդյունավետ կառավարման կարիքներից, և դրա նվազագույն թիվը, համաձայն պետական օրենքների, կարող է լինել մեկից երեք:

Ներքին անդամներն ընտրվում են կորպորատիվ վարչակազմից և ծառայում են որպես ընկերության ինչպես գործադիր տնօրեններ, այնպես էլ ղեկավարներ/մենեջերներ/:

Նշենք նաև որ տնօրենների երկու խմբերը, կամ, այլ կերպ ասած, բոլոր տնօրենները հավասարապես պատասխանատու են ընկերության գործերի համար:

Ինչ վերաբերում է կառուցվածքին, ապա ամերիկյան կորպորացիաների տնօրենների խորհուրդը բաժանված է մշտական կոմիտեների: Յուրաքանչյուր կորպորացիայում կոմիտեների քանակը և նրանց գործունեության ուղղությունները տարբեր են: Նրանց խնդիրն է մշակել առաջարկություններ տնօրենների խորհրդի կողմից ընդունված հարցերի վերաբերյալ: Տնօրենների խորհուրդներում ամենատարածվածը կառավարման և աշխատավարձերի հանձնաժողովներն են, աուդիտի կոմիտեն, ֆինանսական հանձնաժողովը, ընտրական հանձնաժողովը, գործառնական հարցերի հանձնաժողովը, խոշոր կորպորացիաներում՝ հասարակայնության հետ կապերի հանձնաժողով և այլն¹: Արժեթղթերի և բորսայի ամերիկյան հանձնաժողովի պահանջով աուդիտորական և փոխհատուցման կոմիտեն պետք է լինի յուրաքանչյուր ընկերությունում:

Կորպորացիայի գործադիր մարմինը նրա տնօրինությունն է: Տնօրենների խորհուրդը ընտրում և նշանակում է կորպորացիայի նախագահին, փոխնախագահներին, գանձապահին, քարտուղարին և այլ ղեկավարներին, ինչպես սահմանված է դրա կանոնադրությամբ: Կորպորացիայի նշանակված ղեկավարն ունի բավականին մեծ իրավասություններ և հաշվետու է միայն տնօրենների խորհրդի և բաժնետերերի առջև: Որպես կանոն, սեփականության կառուցվածքը միամակարդակ է:

¹ Модели корпоративного управления <http://www.iccwbo.ru/blog/2016/modeli-korporativnogo-upravleniya/>

Գերմանական մոդելը օգտագործվում է գերմանական և ավստրիական կորպորացիաներում: Այս մոդելի որոշ տարրեր առկա են նաև Նիդեռլանդներում և Սկանդինավիայում, իսկ վերջերս Ֆրանսիայի և Բելգիայի որոշ կորպորացիաներ նույնպես սկսել են օգտագործել գերմանական մոդելի տարրեր: Նախ նշենք, որ գերմանական մոդելը բխում է գործոններից, որոնք ուղղակիորեն հակառակ են նրանց, որոնք առաջ են բերում ամերիկյան մոդելը: Այս գործոններն են.

- սեփական կապիտալի կենտրոնացումը տարբեր տեսակի ինստիտուցիոնալ ներդրողների շրջանում և մասնավոր ներդրողների շրջանում դրա ցրման համեմատաբար փոքր աստիճանը,
- ֆոնդային շուկայի համեմատաբար թույլ զարգացում:

Բացի այդ գոյություն ունեն գերմանական մոդելի երեք հիմնական առանձնահատկություններ, որոնք առանձնացնում են այն այլ մոդելներից¹: Նախ, գերմանական մոդելը նախատեսում է երկպալատ խորհուրդ կազմված վարչությունից և դիտորդ խորհուրդից (աշխատողների ներկայացուցիչներ, կորպորացիայի աշխատակիցներ և բաժնետերեր): Այս երկու պալատները լիովին տարանջատված են. ոչ ոք չի կարող լինել միաժամանակ կառավարման խորհրդի և դիտորդ խորհրդի անդամ: Երկրորդ, վերահսկիչ խորհրդի չափը սահմանվում է օրենքով և բաժնետերերի կողմից չի կարող փոփոխվել: Եվ երրորդ, Գերմանիայում և այս մոդելը կիրառող այլ երկրներում բաժնետերերի իրավունքների մասով կան քվեարկության սահմանափակումներ, մասնավորապես բաժնետիրոջ ձայների քանակը որը վերջինս ունի ժողովում, կարող է չհամընկնել բաժնետիրոջ բաժնետոմսերի քանակի հետ:

Կորպորատիվ կառավարման գերմանական մոդելում կառավարման բարձրագույն մարմինը բաժնետերերի ընդհանուր ժողովն է: Դրա իրավասությունը ներառում է բաժնետիրական ընկերությունների կառավարման բոլոր մոդելներին բնորոշ հարցերի լուծում.

- դիտորդ խորհրդի և կառավարման խորհրդի անդամների ընտրություն և պաշտոնանկություն,
- ընկերության շահույթի օգտագործման կարգի սահմանում,
- աուդիտորների նշանակում,

¹ Коваленко Б.Б., Сергеева И.Г. Стратегия и тактика корпоративного управления: Учеб. пособие. СПб.: Университет ИТМО, 2015. с. 28

- ընկերության կանոնադրության մեջ փոփոխությունների և լրացումների իրականացում,
- ընկերության կապիտալի չափի փոփոխություն,
- ընկերության լուծարում և այլն:

Բաժնետերերի ժողովների հաճախականությունը որոշվում է օրենքով և ընկերության կանոնադրությամբ: Ժողովն անցկացվում է կառավարման մարմինների կամ բաժնետերերի նախաձեռնությամբ՝ որին մասնակցում են առնվազն 5% բաժնետոմսերի սեփականատերերը: Ժողովի նախապատրաստական աշխատանքները ներառում են բաժնետերերի ժողովի օրակարգը նախապես հրապարակելու պարտավորությունը և յուրաքանչյուր հարցի վերաբերյալ դիտորդ խորհրդի և կառավարման խորհրդի կողմից առաջարկված որոշումների տարբերակները: Ցանկացած բաժնետեր օրակարգի հրապարակումից հետո մեկ շաբաթվա ընթացքում կարող է առաջարկել այս կամ այն հարցի լուծման իր տարբերակը: Ժողովում որոշումներն ընդունվում են ձայների պարզ մեծամասնությամբ, ամենակարևորները՝ ժողովին ներկա բաժնետերերի ձայների երեք քառորդով: Նիստում ընդունված որոշումներն ուժի մեջ են մտնում միայն նոտարական կարգով հաստատվելուց հետո կամ դատարանի որոշմամբ:

Դիտորդ խորհուրդը վերահսկողություն է իրականացնում ընկերության տնտեսական գործունեության նկատմամբ: Այն ձևավորվում է բաժնետերերի և ընկերության աշխատակիցների ներկայացուցիչներից: Այս երկու խմբերից բացի, դիտորդ խորհուրդը կարող է ներառել նաև բանկերի և ձեռնարկությունների ներկայացուցիչներ, որոնք սերտ գործնական կապեր ունեն ընկերության հետ: Ընկերության աշխատակիցների բարձր ներկայացվածությունը դիտորդական խորհրդի կազմում, որի մասնաբաժինը հասնում է տեղերի 50%-ի, գերմանական դիտորդ խորհրդի կազմավորման համակարգի առանձնահատկությունն է: Որպեսզի խուսափեն դիտորդ խորհրդի կազմում ներկայացված բաժնետերերի և աշխատողների շահերի բախումից, այդ կողմերից յուրաքանչյուրն իրավունք ունի վետո դնել հակառակ խմբի ներկայացուցիչների ընտրության վրա: Դիտորդ խորհրդի հիմնական խնդիրն է ընտրել ընկերությունների ղեկավարներ և վերահսկել նրանց աշխատանքը: Դիտորդ խորհրդի իրավասությանը վերագրվող ռազմավարական նշանակության հարցերի լուծումների շարքը հստակ գծագրված է և ներառում է.

- այլ ընկերությունների ձեռքբերում,
- ակտիվների մի մասի վաճառք կամ ձեռնարկության լուծարում,
- տարեկան հաշվեկշիռների, հաշվետվությունների, խոշոր գործարքների և շահաբաժինների չափերի քննարկում և հաստատում:
- օրենսդրությունը նախատեսում է խոշոր վերահսկիչ խորհուրդներ:

Դիտորդ խորհրդի որոշումներն ընդունվում են ձայների մեծամասնության $\frac{3}{4}$ -ով, իսկ վերջինի չափը կախված է ընկերության չափից: Նվազագույն անդամակցությունը պետք է լինի առնվազն երեք անդամ: Անդամներն ընտրվում են բաժնետերերի կողմից՝ գործունեության մեկնարկից հետո 4 աշխատանքային տարով: Մինչ իրենց լիազորությունների ավարտը կարող են վերընտրվել ընդհանուր ժողովի կողմից՝ $\frac{3}{4}$ -ով: Դիտորդ խորհուրդը իր կազմից ընտրում է նախագահ և փոխնախագահ: Վարչությանը վստահված է ընկերության անմիջական տնտեսական կառավարումը, ինչը նեթադրում է նաև գործունեության արդյունքների պատասխանատվությունը, կազմավորվում է ընկերության ղեկավարությունից և կարող է բաղկացած լինել մեկ կամ մի քանի անձից: Դրա անդամները նշանակվում են դիտորդ խորհրդի կողմից 5 տարով (օրենսդրությունը թույլ է տալիս կրկնակի նշանակում կամ իրավասությունների երկարաձգում 5 տարուց ոչ ավելի ժամկետով) և նրանց արգելվում է զբաղվել այլ առևտրային գործունեությամբ, բացի իրենց հիմնական աշխատանքից և մասնակցել այլ ընկերությունների կառավարման մարմիններին՝ առանց խորհրդի համաձայնության: Վարչության աշխատանքը հիմնված է կոլեգիալ հիմքի վրա, ուր որոշումներն ընդունվում են կոնսենսուսով: Երբ հնարավոր չէ կոնսենսուսի հասնել, որոշումներն ընդունվում են քվեարկությամբ: Վարչության ամեն անդամ ունի 1 ձայն, որոշումը ընդունված է, եթե խորհրդի անդամների մեծ մասն է քվեարկել: Ճապոնական մոդելը ձևավորվել է ազգային մշակույթի և ավանդույթների հիման վրա: Տեսականորեն ճապոնական կորպորատիվ կառավարման մարմինները գրեթե չեն տարբերվում ամերիկյանից, ինչը չի կարելի ասել նրանց աշխատանքի մասին: Օրինակ՝ կարևոր են ոչ ֆորմալ ասոցիացիաները՝ ակումբներ, միություններ և այլն: Դրանք օգնում են վստահության հարաբերությունների ձևավորմանը՝ փոխգործակցող ընկերությունների բարձր ղեկավարության շրջանում¹: Ճապոնիայում ամբողջ բաժնետիրական կապիտալի ավելի քան 70%-ը ինստի-

¹ Японская система корпоративного управления. <http://vrnbiz.ru>

տուցիոնալ սեփականատերերի ձեռքում է: Հետևաբար, չնայած այն բանի, որ Ճապոնիայում ֆոնդային բորսան զարգացած է, դրա իրացվելիությունը համեմատաբար ցածր է, և առկա ավանդույթներն ու արժեքային վերաբերմունքը ավելի կարևոր դեր են խաղում, քան բաժնետոմսերի արժեքի փոփոխությունն ու դրանց հավանական շարժումը սեփականատերերի միջև:

Բանկերը նույնպես կարևոր դեր են խաղում ճապոնական բիզնեսում: Ցանկացած բիզնես փորձում է սերտ կապեր հաստատել դրանցից մեկի հետ, որը կոչվում է կորպորացիայի «հիմնական բանկ» որն էլ հանդիսանում է բիզնեսի համար վարկատու, բաժնետեր, ներդրող և խորհրդատու:

Ճապոնական կորպորատիվ կառավարման մոդելի ամենաբնորոշ առանձնահատկությունը բաժնետոմսերի խաչաձև տիրապետումն ու վերահիշկողությունն է համապատասխան մարմնի կողմից: Այս մոդելում, ի տարբերություն ամերիկյանի, գործնականում չկան փոքր մասնավոր ներդրողներ: Նրանց տրվում է պասիվ դեր, և նրանք տիրապետում են բաժնետոմսերի շատ փոքր մասին:

Ինչպես արդեն նշվեց, այս համակարգում առանցքային դեր ունեն բանկային կազմակերպությունները: Բանկը ֆինանսական և արդյունաբերական խմբի հիմքն է և որոշում է յուրաքանչյուր արդյունաբերական խմբի գործունեությունը: Բանկային կազմակերպությունը գործում է ոչ միայն որպես ամենամեծ բաժնետերը, այլ նաև վերահսկում է բոլոր ֆինանսական հոսքերը և հանդիսանում է ամենախոշոր վարկատուն:

Ճապոնական խոշորագույն կորպորացիաների 85%-ի վարկավորման առումով հիմնական բանկը առաջինն է կամ երկրորդը: Կորպորացիաների 16%-ի համար հիմնական բանկը ամենամեծ բաժնետերն է, կորպորացիաների 22%-ի համար երկրորդը, 15%-ի համար՝ երրորդը: Բանկը նաև վենչուրային կապիտալիստ է՝ ֆինանսավորելով բարձր ռիսկային կորպորատիվ նախագծեր¹: Ճապոնական շատ կորպորացիաներ ամուր ֆինանսական կապեր ունեն կորպորատիվ ցանցի հետ: Նման ցանցերը բնութագրվում են ընդհանուր պարտքի և սեփական կապիտալի, ապրանքների և ծառայությունների առևտրով և ոչ պաշտոնական գործարար կապերով: Նրանք կոչվում են

¹ Японская система корпоративного управления <http://vmbiz.ru/yaponskaya-sistema-korporativnogo-upravleniya>

կեյոեցու: Կորպորացիաների արտաքին փոխգործակցության ցանցային կազմակերպումը ներառում է.

- ցանցի տարրերի՝ արհմիությունների, ակումբների, մասնագիտական միավորումների առկայություն,
- ղեկավարների ներխմբային շարժում,
- ընտրովի միջամտություն,
- ներխմբային առևտուր:

Հիմնականում կորպորացիաների սեփականատերերը վարում են երկարաժամկետ զարգացման քաղաքականություն: Այս դեպքում շահաբաժինները բաժնետերերի եկամտի հիմնական տեսակն են: Նմանատիպ պայմաններում փոխարժեքների տարբերությունից ստացված եկամուտը նվազագույն է: Կորպորատիվ կառավարման ճապոնական մոդելի առանձնահատկություններից է ոչ պաշտոնական միավորումների առկայությունը (արհմիություններ, ակումբներ և այլն): Ճապոնական կորպորացիաներում անձնական դաշինքները, կլանային և կաստային հարաբերությունները չափազանց կարևոր դեր են խաղում: Ոչ ֆորմալ պայմաններում կարևոր տեղեկատվություն են փոխանակում և համաձայնեցնում հիմնական որոշումները, լուծվում են բիզնեսի վեճերը, բանակցվում են նշանակումների վերաբերյալ հարցերը և այլն: Ճապոնական ֆինանսական և արդյունաբերական խմբերի համար այս տեսակի ամենաազդեցիկ մարմինը խմբի նախագահական խորհուրդն է, որն ամեն ամիս ընտրվում է խմբի հիմնական ընկերությունների նախագահներից:

Ներկայումս ճապոնիայում գոյություն ունեն ընկերությունների կառավարման երկու համակարգ. աուդիտորների և հանձնաժողովների համակարգերը: Ըստ կառավարման առաջին համակարգի, ընկերություններում ձևավորվում են հետևյալ մարմինները. բաժնետերերի ընդհանուր ժողով, տնօրենների խորհուրդ, ներկայացուցչական տնօրեններ, գործադիր տնօրեններ, կորպորատիվ աուդիտորներ, կորպորատիվ աուդիտորների խորհուրդ: Ըստ կորպորատիվ կառավարման երկրորդ համակարգի, ընկերությունում ձևավորվում են բաժնետերերի ընդհանուր ժողով, տնօրենների խորհուրդ, որտեղ ձեվավորվում են աուդիտի նշանակումների և վարձատրության կոմիտեներ, և գործադիր տնօրեններ: Ճապոնական ընկերություններում տնօրենների խորհուրդն ունի ձևական բնույթ: Որոշումներն ընդունվում են կոլեգիալ, նե-

րառայալ ամբողջ կորպորացիայի շրջանակներում քննարկաման և բանակցությունների գործընթացը: ԸՆդհանուր առմամբ կորպորատիվ կառավարման ճապոնական մոդելը կարելի է բնութագրել ամբողջությամբ փակ համակարգ, որը հիմնված է վարկային վերահսկողության և ֆինանսավորման վրա: Ճապոնիայի արդյունաբերաբանկային խմբերում երկարաժամկետ գործընկերային հարաբերությունների ձևավորումը ուղեկցվում է գլխավոր բանկի կողմից վերահսկողությամբ, ինչը թույլ է տալիս լուծել անգլո-ամերիկյան մոդելին բնորոշ մենեջերների գործունության նկատմամբ վերահսկողության հիմնախնդիրը:

Ինչպես պարզ է դառնում վերոշարադրյալից կորպորատիվ կառավարման մոդելները խիստ տարբերվում են միմյանցից, և եթե ճապոնականը տարբերվում է ամերիկյան և գերմանական մոդելներից ամբողջությամբ՝ պայմանավորված վերջինի ձևավորման հիմքում ընկած մշակութային և ազգային առանձնահատկություններով, ինչը մեզ թույլ չի տալիս համեմատության ակնհայտ եզրեր գտնել քննարկվող մյուս մոդելների հետ ապա ամերիկյան և գերմանական մոդելները հնարավորություն են ընձեռում համեմատականներ անցկացնել դրանց բնորոշ գծերում:

Այսպես, վերոշարադրյալից եզրահանգում ենք, որ ամերիկյան մոդելում բաժնետերերի շահերը մեծ մասամբ միմյանցից մեկուսացված փոքր մասնավոր ներդրողների շահերն են, ովքեր իրենց անմիաբանության պատճառով մեծապես կախված են կորպորացիաների կառավարումից: Որպես այս իրավիճակի հակակշիռ՝ աճում է շուկայի դերը, որը կորպորատիվ վերահսկողության շուկայի միջոցով վերահսկողություն է իրականացնում բաժնետիրական ընկերությունների կառավարման նկատմամբ:

Գերմանական մոդելում բաժնետերերը բաժնետոմսերի բավականին մեծ բաժնետերերի հավաքածու են, ուստի նրանք կարող են միավորվել միմյանց հետ՝ իրենց ընդհանուր շահերը հետապնդելու համար և, այս հիմքի վրա, ամուր վերահսկողություն ունենալ բաժնետիրական ընկերության կառավարման վրա: Նման իրավիճակում կտրուկ նվազում է շուկայի՝ որպես արտաքին վերահսկողի դերը հասարակության գործունեության վրա, քանի որ կորպորացիան ինքն է վերահսկում իր մրցունակությունն ու կատարողականությունը: Սա հանգեցնում է տնօրենների խորհրդի գործառույթների

տարբերության: Ամերիկյան մոդելում տնօրենների խորհուրդը հանդես է գալիս որպես կառավարիչների խորհուրդ, որն ըստ էության վերահսկում է բաժնետիրական ընկերության ողջ գործունեությունը և դրա համար պատասխանատու է բաժնետերերի ժողովի և պետական վերահսկողական մարմինների առաջ:

Ինչ վերաբերում է գերմանական մոդելին, ապա վերջինում առկա է կառավարման և վերահսկման գործառույթների խիստ տարանջատում: Դրանում տնօրենների խորհուրդը ունի դիտորդ խորհուրդ որն ավելի շատ իրականացնում է վերահսկող գործառույթ, և ոչ թե մարմին, որն ամբողջությամբ իրականացնում է բաժնետիրական ընկերության կառավարումը: Դրա վերահըսկման գործառույթներն անմիջականորեն կապված են բաժնետիրական ընկերության ներկայիս կառավարումը արագ փոխելու հնարավորության հետ, եթե դրա գործունեությունը դադարում է բավարարել բաժնետերերի պահանջմունքները և ներկայացնել վերջինների շահերը: Դիտորդ խորհրդի կազմում այլ կորպորացիաների ներկայացուցիչների մասնակցությունը հնարավորություն է տալիս հաշվի առնել կորպորացիայի գործունեության մեջ ոչ միայն նրա բաժնետերերի, այլև այլ կորպորացիաների շահերը, այս կամ այն կերպ կապված նրա գործունեության հետ: Արդյունքում, գերմանական կորպորացիայում բաժնետերերի առանձին խմբերի շահերը սովորաբար չեն գերակշռում, քանի որ առաջին հերթին առաջ են քաշվում ընկերության ընդհանուր շահերը:

Այսպիսով եզրահանգում ենք, որ ասել թե վերոնշյալ մոդելներից որևէ մեկը լավագույնն է և կարող է արդյունավետորեն իրականացնել իր առջև դրված բոլոր խնդիրների լուծումը մյուսներից ավելի լավ, կամ տեղայնացվել այլ մշակութային, սոցիալական և ազգային առանձնահատկություններով օժտրված միջավայրում և հաշվի չառնել դրանց ազդեցությունը իր վրա հնարավոր չէ: Մոդելներից յուրաքանչյունը ունի իր ուրույն դիմագիծը և միտված է բավարարելու կոնկրետ շահառուների շրջանակի պահանջմունքները պայմանավորված նախապես ձևավորված սկզբունքներով և առաջնահերթություններով:

Աննա ԱՅՎԱԶՅԱՆ

Կորպորատիվ կառավարման մոդելների համեմատական վերլուծություն

Բանալի բառեր: Կորպորացիա, կորպորատիվ կառավարում, բաժնետերերի ժողով, սնտեսների խորհուրդ, կորպորատիվ կառավարման մոդել:

Տնտեսական հարաբերությունների զարգացման համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ արտադրական կամ առևտրային գործունեության կազմակերպման տեսանկյունից ամենաարդյունավետը կառավարման կորպորատիվ ձևն է: Ներկայում էլ կորպորատիվ կառույցները ձգտում են բարելավել իրենց կառավարման համակարգը՝ հիմնված կորպորատիվ կառավարման մոդելների աշխարհի առաջատար օրինակների վրա: Տարբեր երկրներում կառավարման հարցերի մոտեցումների միջև առկա են էական տարբերություններ: Յուրաքանչյուր երկիր ձևավորում է իր յուրահատուկ կորպորատիվ կառավարման մոդելը, որն ունենում է իր առանձնահատկությունները:

Анна АЙВАЗЯН

Сравнительный анализ моделей корпоративного управления

Ключевые слова: корпорация, корпоративное управление, собрание акционеров, совет директоров, модель корпоративного управления

Мировой опыт развития экономических отношений показывает, что наиболее эффективным с точки зрения организации производственной или торговой деятельности является корпоративное управление. В настоящее время корпоративные структуры стремятся улучшить свою систему управления на основе ведущих мировых примеров моделей корпоративного управления. Есть существенные различия в подходах к управлению в разных странах. Каждая страна разрабатывает свою собственную модель корпоративного управления, которая имеет свои особенности, явные конкурентные преимущества и недостатки, но в то же время все они основаны на характеристиках трех основных моделей. В статье на основе сравнительного анализа исследуются особенности основных моделей корпоративного управления и делаются выводы.

Anna AYVAZYAN

Comparative analysis of corporate governance models

Key words: Corporation, corporate governance, shareholders meeting, board of directors, corporate governance model

Global experience in the development of economic relations shows that the most effective in terms of organizing production or trade activities is the corporate governance. At present, corporate structures are seeking to improve their management system based on world-leading examples of corporate governance models. There are significant differences between approaches to governance in different countries. Each country develops its own corporate governance model, which has its own characteristics, clear competitive advantages and disadvantages, but at the same time they are all based on the characteristics of the three main models. The article examines the characteristics of the main models of corporate governance through comparative analysis and draws conclusions.

ՀՀ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՅԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Էրիկա ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՀՊՏՀ Կառավարման ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. աշխատանքի շուկա, աշխատանքային ռեսուրսներ, գործազրկություն, աղքատություն

Ներածություն: Երկրի ողջ տնտեսության կայուն զարգացման կարևոր նախադրյալներից մեկը աշխատանքի շուկայի, որպես սոցիալական և աշխատանքային հարաբերությունների համակարգի զարգացումն է: ՀՀ աշխատանքի շուկայում առաջնային են համարվում մի շարք խնդիրներ. բարձր գործազրկությունը, թաքնված զբաղվածությունը, աշխատաշուկայի և տնտեսության անհավասարաչափ զարգացումը ըստ մարզերի, մասնավորապես. աշխատատեղերի և աշխատուժի կենտրոնացումը մայրաքաղաքում, աշխատաշուկայի և զբաղվածության քաղաքականության մեջ ֆինանսական լծակների թույլ կիրառումը: Ուսումնասիրությունները հնարավորություն են տալիս գնահատել նշված հիմնախնդիրներից բխող հետևանքները և գտնել դրանց հաղթահարման ուղիները:

Թեման արդիական է, քանի որ ՀՀ-ում պետության կողմից վարած պասիվ քաղաքականության արդյունքում՝ գործազրկության մակարդակը կայուն տեմպերով պահպանվում է երկնիշ մակարդակի վրա, որն էլ իր հերթին հանգեցնում է աղքատության բարձր մակարդակի: Այս ամենի արդյունքում ՀՀ-ում միգրացիայի սալդոն շարունակում է բացասական մնալ:

Գրականության ակնարկ: Աշխատանքի շուկան՝ աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի շուկայական հարաբերությունների համակարգն է, որի միջոցով կարգավորվում են գործատուների և աշխատուժի աշխատանքային հարաբերությունները, կապված աշխատանքի տեղավորման, զբաղվածության, աշխատանքի վարձատրության, աշխատանքային պայմանների և այլ աշխատանքային խնդիրների հետ¹: Այս առումով աշխատանքի շուկան բաղկացած է աշխատուժի շուկայից և աշխատատեղերի շուկայից: "Աշխատանքի շուկա" հասկացությունն առաջին անգամ կիրառվել է Կ. Մարքսի

¹ Մելքունյան Ա., <<Աշխատանքի շուկա>>-Երևան, 2017թ., էջ 49

կողմից "Կապիտալ" աշխատության մեջ և բնորոշվել, որպես ապրանքային շուկայի հատուկ ստորաբաժանում¹: Տնտեսագիտության մեջ կան իրար հակասող տեսակետներ աշխատանքի շուկա կամ աշխատուժի շուկա հասկացությունների վերաբերյալ: Մի շարք տնտեսագետներ դիտարկում են միայն "աշխատանք" ապրանքի շուկան, իսկ մյուսները, ինչպես, օրինակ, Լ. Կոստինը, գտնում են, որ այդ երկու հասկացությունները նույնն են²:

Ա. Սմիթը և Դ. Ռիկարդոն 19-րդ դարում հիմնավորեցին այն գաղափարը, որ աշխատանքը ապրանք է կամ առուվաճառքի առարկա: Սակայն հետագայում Կ. Մարքսը ապացուցեց, որ աշխատանքը չի կարող ապրանք հանդիսանալ, քանի որ շուկայում իրացվում է աշխատանքի ունակությունը կամ աշխատուժը, այլ ոչ թե աշխատանքը:

Աշխատանքի շուկան ապրանքային շուկայից տարբերվում է մի շարք հատկանիշներով: Առաջինն այն է, որ աշխատանքի շուկայում փոխարինվող օբյեկտն աշխատուժն է: Երկրորդ տարբերությունն այն է, որ ապրանքները ցանկացած ժամանակ կարող են փոխարինվել մեկ այլ ապրանքով, իսկ դրան հակառակ աշխատանքի շուկային բնորոշ է երկարաժամկետ աշխատանքային զբաղվածությունը: Երրորդը՝ աշխատանքի շուկայում աշխատանքի գինը աշխատավարձն է, իսկ աշխատանքի տնտեսագիտության մեջ դրատակ հասկացվում է վարձատրության դրույքաչափը (w) կամ աշխատանքային մեկ ժամվա գինը:

Հայաստանի աշխատանքի շուկայի վերաբերյալ մանրամասն վերլուծություններ են իրականացվել Ա.Մելքումյանի "Աշխատանքի շուկա" աշխատությունում: Վերլուծվել են ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի "Աշխատանքի շուկան Հայաստանում 2020թ." վիճակագրական ժողովածուն, "ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2020թ. հունվար-հոկտեմբերին" տեղեկատվական ամսական զեկույցը, Համաշխարհային բանկի կողմից հրապարակված մի շարք զեկույցներ, Զբաղվածության պետական գործակալության կողմից ներկայացված ՀՀ զբաղվածության 2019թ. հիմնական ցուցանիշների տարեկան վարչական վիճակագրական հաշվետվությունը և ՀՀ 2014-2025թթ. հեռանկարային զարգաման ուղղվարական ծրագիրը:

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.23, էջ 728

² Костин Л. Российский рынок труда. Вопросы теории, истории, практики, М., 1998г.с. 11

Հեղափոխության մեթոդաբանություն: Հետազոտությունն առավել ամբողջական դարձնելու նպատակով կիրառվել են համեմատության, վերլուծության մեթոդները: Հոդվածի համար տեսական, տեղեկատվական և մեթոդաբանական հիմք են ծառայել հայ և օտարազգի տնտեսագետների աշխատությունները, ՀՀ պետական մարմինների հաշվետվությունները, ռազմավարական ծրագրերը, Զբաղվածության պետական գործակալության կողմից իրականացվող ծրագրերի կատարողականների վերաբերյալ հաշվետվությունները, ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակված տվյալները, մասնավորապես. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը և ՀՀ աշխատանքի շուկան 2020թ.: ՀՀ աշխատանքի շուկայի առկա վիճակը գնահատելու համար հավաքագրվել է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակված տվյալները. հաշվարկված Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության մեթոդաբանության հիման վրա: Աշխատանքի վիճակագրական տվյալների համար աղբյուր են հանդիսանում վարչական ռեգիստրները (օրինակ՝ ԱՍՀՆ Զբաղվածության պետական գործակալություն-պաշտոնապես գրանցված աշխատանք փնտրողներ, Պետական եկամուտների կոմիտե - պաշտոնապես գրանցված աշխատողների թվաքանակ), տնային տնտեսությունների հետազոտությունները (աշխատանքային ռեսուրսներ, զբաղվածներ, գործազուրկներ, աշխատաժամեր և այլն) և կազմակերպությունների կողմից տրամադրվող վիճակագրական հաշվետվությունները (թափուր աշխատատեղեր, աշխատանքի պայմաններ, նոր ստեղծված աշխատատեղեր, կրճատված աշխատատեղեր): Ներկայացված վիճակագրական տվյալների վերլուծությունն ու ընդհանրացումն առավել ամբողջական են դարձնում ՀՀ աշխատանքի շուկայի առկա վիճակի վերաբերյալ պատկերացումները: Նշենք նաև, որ յուրաքանչյուր մեթոդ իր ուրույն դերն ունի ՀՀ աշխատանքի շուկան ուսումնասիրելու և հիմնախնդիրները կանխատեսելու գործում:

Հոդվածում կատարված վերլուծության արդյունքների սպառող կարող են համարվել մակրոտնտեսական քաղաքականություն իրականացնող կառույցները, սոցիալ-տնտեսական հարցերով զբաղվող մասնագետները, պետական կառավարման մարմինները, գիտական, հետազոտական, կրթական հաստատությունները, գործարար հանրությունը, զանգվածային լրատվամիջոցները, միջազգային կազմակերպությունները, ինչպես նաև ուսանողները և վիճակագրական տեղեկատվության այլ սպառողներ:

Վերլուծություն: Աշխատանքի շուկայի հիմնական ցուցանիշները դասակարգվում են 4 հիմնական խմբերի.

- Զբաղվածության ցուցանիշներ,
- Գործազրկության ցուցանիշներ,
- Կրթական մակարդակի և անգրագիտության ցուցանիշներ,
- Աշխատանքի արտադրողականության, վարձատրության և աղքատության ցուցանիշներ:

Աշխատանքային ռեսուրսները երկրի աշխատուժի (զբաղվածներ և գործազուրկ բնակչություն) և աշխատուժ չհամարվող բնակչության (աշխատանք չունեցող և աշխատանք չփնտրող բնակչություն) հանրագումարն է: Աշխատանքային ռեսուրսների թվաքանակը նույնական է 15-74 տարեկան մշտական բնակչության թվաքանակի հետ¹:

2019թ. տվյալներով ՀՀ բնակչության 63,8%-ը աշխատունակ տարիքի է²: Նշենք նաև, որ այս ցուցանիշը վերջին 10 տարիների ընթացքում ունի նվազման միտում: Աշխատանքային ռեսուրսների թվաքանակը 2019թ. նախորդ տարվա համեմատ աճել է 2196,4 հազարից դառնալով 2201,1 հազար, որից՝ աշխատուժը կազմում է 59,9%³: Աշխատանքային ռեսուրսների կազմը ներկայացնենք աղյուսակի տեսքով:

Աղյուսակ 1. ՀՀ աշխատանքային ռեսուրսների կազմն ըստ սեռի և քաղաք/գյուղ կտրվածքի 2015-2019թթ., հազ. մարդ

	2015թ.	2016թ.	2017թ.	2018թ.	2019թ.
Աշխատանքային ռեսուրսներ, ընդամենը	2106,6	2011,4	2021,3	2196,4	2201,1
այդ թվում՝ ըստ սեռի					
կին	1166,5	1106,2	1106,8	1173,7	1177,1
տղամարդ	940,2	905,2	914,5	1022,7	1024,1
այդ թվում՝ ըստ քաղաք / գյուղ կտրվածքի					
քաղաք	1313,4	1256,8	1249,7	1261,3	1357,4
գյուղ	793,2	754,6	771,6	935,1	843,7

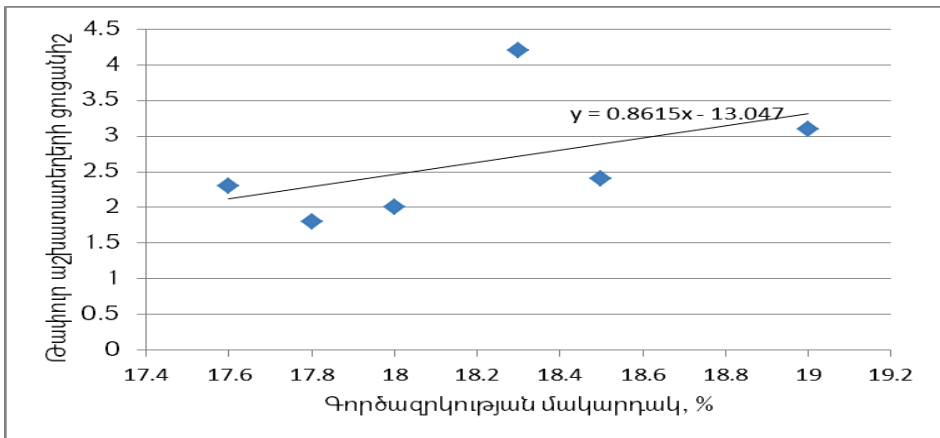
¹ ՀՀ ՎԿ, Աշխատանքի շուկան Հայաստանում 2020թ., Վիճակագրական ժողովածու, Երևան 2020թ., էջ 23

² ՀՀ ՎԿ, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2020թ., Երևան 2020թ., էջ 25

³ ՀՀ ՎԿ, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2020թ., Երևան 2020թ., էջ 51

Ինչպես տեսնում ենք աղյուսակից, դիտարկվող ժամանակահատվածում աշխատանքային ռեսուրսներում կանանց տեսակարար կշիռը գերազանցում է տղամարդկանց տեսակարար կշիռը: Նույն երևույթը առկա է նաև աշխատանքային ռեսուրսների ըստ քաղաք/գյուղ վերլուծության ժամանակ: Նշենք նաև, որ աշխատանքային ռեսուրսների կազմում և՛ 2018թ., և՛ 2019թ. գերակշռող մաս են կազմել 25-34 տարեկան անձինքն, համապատասխանաբար 474,1 հազ. (21,6 %) և 463,3 հազ. (21 %) մարդ: Իսկ աշխատանքային ռեսուրսների գերակշիռ մասը 2019թ. բաժին է ընկնում ք. Երևանին՝ 32,1 %: Աշխատանքի ամբողջական շուկայի կարևորագույն բաղկացուցիչն մասերն են աշխատանքի ընդհանուր առաջարկը և ընդհանուր պահանջարկը: Բևերիջի կորը արտահայտում է գործազրկության մակարդակի և թափուր աշխատատեղերի ցուցանիշի միջև հարաբերակցությունը¹:

Հայաստանի համար ներկայացնենք Բևերիջի կորի փոփոխությունները 2014-2019թթ.: Նշենք նաև, որ թափուր աշխատատեղերի ցուցանիշը ներկայացված է տոկոսային արտահայտությամբ աշխատանք փնտրողների ընդհանուր թվաքանակի նկատմամբ:

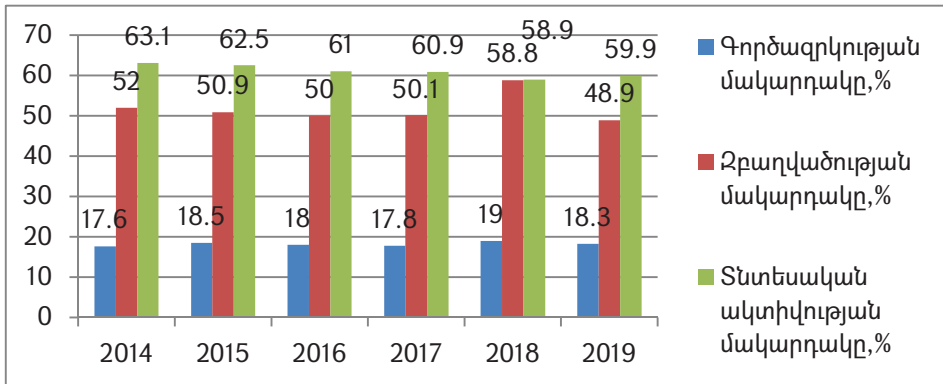
Գծապատկեր 1. Գործազրկության և թափուր աշխատատեղերի ցուցանիշների ռեգրեսիոն հարաբերակցությունը ՀՀ-ում 2014-2019թթ., (տոկոսներով)²

ՀՀ-ում թափուր աշխատատեղերի ծանրաբեռնվածությունը 2019թ. նախորդ տարիների համեմատ բավականին նվազել և կազմել է 24 մարդ (աշ-

¹ Ա. Մելքումյան «Աշխատանքի շուկա» - Երևան, 2017թ., էջ 289

² ՀՀ ՎԿ, Աշխատանքի շուկան ՀՀ-ում 2020թ., Եր. 2020թ., էջ 107, հեղինակի հաշվարկներ

խատուծի առաջարկը 84982/ աշխատուծի պահանջարկի 3608), ինչը դրական երևույթ է, քանի որ այն բնութագրում է աշխատաշուկայի լարվածությունը, որն ունեցել է նվազման միտում: Աշխատանքի շուկան վերլուծելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ գործազրկությանը և զբաղվածությանը: Գործազրկության մակարդակը գործազուրկների և տնտեսապես ակտիվ բնակչության թվի կամ աշխատուծի հարաբերությամբ, իսկ զբաղվածության մակարդակը զբաղվածների բաժինն է աշխատանքային ռեսուրսներում:

Գծապատկեր 2. Գործազրկության, տնտեսական ակտիվության և զբաղվածության մակարդակները 2014-2019թթ., %

Գծապատկեր 2-ից տեսնում ենք, որ դիտարկվող ժամանակահատվածում գործազրկության մակարդակը ունեցել է միջինը՝ 18.2% արժեք, արձանագրելով 2018թ. ամենաբարձր, 2014թ.՝ ամենացածր արդյունքները, իսկ զբաղվածության մակարդակը բարձր է եղել 2014թ.¹: Նշենք, որ ՏԱՑ-ի աճը հիմնականում հանգեցնում է գործազրկության մակարդակի նվազմանը: Գրծապատկերից տեսնում ենք, որ 2019թ. տնտեսական ակտիվության մակարդակի 1 տոկոսային կետով աճը հանգեցրել է գործազրկության մակարդակի նվազմանը 0,7 տոկոսային կետով: 2019թ. զբաղվածության պետական գործակալությունն իրականացրել է 13 ծրագիր, որոնց կատարողականը կազմել է 85%²: Չնայած Գործակալության կողմից կատարվում են ակտիվ ծրագրեր, սակայն գործազրկության մակարդակը շարունակում Հայաստանում բարձր մնալ: Կարևոր հիմնախնդիր է նաև աղքատությունը: Ըստ ՄԱԿ-ի

¹ ՀՀ ՎԿ, ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2020թ. հունվար-փետր., Երևան 2020թ., Էջ 49

² ԶՊԳ, Զբաղվածության պետական ծրագրերի 2019թ. կատարողականը, Երևան 2020թ.

սահմանման, աղքատությունը վիճակ է, երբ մարդու կենսական պահանջները գերազանցում են դրանց բավարարման համար նրա հնարավորությունները¹: Այլ խոսքով, որ աղքատությունը անձի կենսաբանական, սոցիալական և հոգևոր-մշակութային նվազագույն պահանջմունքները բավարարելու անկարողությունն է: Աղքատության խորության տոկոսային գնահատականը ցույց է տալիս, որ եթե երկիրը կարողանար ամեն անհատի հաշվով (և՛ աղքատ, և՛ ոչ աղքատ) համախմբելու աղքատության գծի այդ տոկոսին համարժեք ռեսուրսները, և եթե այդ ռեսուրսները հատկացվեին աղքատներին, ապա աղքատությունը տեսականորեն կվերացվեր, ենթադրելով, որ աղքատներին ուղղված աջակցությունն ամբողջությամբ հատկացվում է աղքատներին: Աղքատության սրությունը ցույց է տալիս աղքատների միջև եղած անհավասարությունը. որոշ աղքատների սպառումը շատ է հեռու աղքատության գծից, իսկ ոմանց սպառումը մոտ է աղքատության գծին²:

Աղյուսակ 2. Աղքատության ցուցանիշների դինամիկան, 2015-2019թթ., %

Տարի	Ոչ աղքատ բնակչություն	Աղքատ (վերին գիծ)	Այդ թվում՝ չափավոր աղքատ բնակչություն	
			Այդ թվում՝ ծայրահեղ աղքատ բնակչություն	
2015թ.	70.2	29.8	10.4	2.0
2016թ.	70.6	29.4	9.8	1.8
2017թ.	74.3	25.7	10.6	1.4
2018թ.	76.5	23.5	10.6	1.0
2019թ.	56.2	43.8	10.2	1.4

Ըստ ՀՀ ՎԿ տվյալների 2019թ. աղքատության վերին, ստորին և ծայրահեղ աղքատության գծերը, ինչպես նաև աղքատության միջին գիծը, արտահայտված մեկ չափահաս անձի հաշվով, մեկ ամսվա համար գնահատվել են՝ համապատասխանաբար, 53 043 դրամ (կամ 110.3 ԱՄՆ դոլար), 35 054 դրամ (կամ 72.9 ԱՄՆ դոլար), 23 763 դրամ (կամ 49.4 ԱՄՆ դոլար) և 44 048 դրամ (կամ 91.7 ԱՄՆ դոլար): Աղյուսակ 2-ից երևում է, որ 2019թ. տվյալները կտրուկ փոփոխվել են՝ պայմանավորված նրանով, որ 2019թ. ցուցանիշները հաշվարկվել են ՏՏԿԱՀ 2019-ի հիման վրա վերանայված աղքատության

¹ Միավորված ազգերի կազմակերպություն, Հայաստան <http://www.un.am/hy/glossary/4>

² ՀՀ ՎԿ, Աղքատության պատկերը Հայաստանում 2009-2019թթ., էջ 30

գնահատման մեթոդաբանությամբ: 2019թ. աղքատության (ըստ վերին գծի) գնահատված ցուցանիշը* կազմում էր բնակչության 43.8%-ը: Եթե մեթոդաբանությունը չփոխվեր և աղքատության հին գծերը թարմացվեին սպառողական գների ինդեքսի փոփոխություններով, ապա 2019թ. աղքատության մակարդակը կկազմեր 24.9%, ինչը մի փոքր աճ էր նախորդ տարվա համեմատ¹: Աղյուսակ 3-ը ցույց է տալիս 2016-2019թթ. աղքատության մակարդակի տարբերությունն ըստ քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի:

Աղյուսակ 3. Աղքատության հիմնական ցուցանիշներն ըստ բնակավայրի տեսակի, 2016-2019թթ., %²

	2016	2017	2018	2019
Աղքատության մակարդակը	29.4	25.7	23.5	26.4
որից՝ ծայրահեղ աղքատության մակարդակը	1.8	1.4	1.0	1.4
Աղքատության մակարդակը քաղաքային բնակավայրերում	28.8	25.0	24.9	22.2
որից՝ ծայրահեղ աղքատության մակարդակը	2.0	1.2	1.0	1.1
Աղքատության մակարդակը գյուղական բնակավայրերում	30.4	26.8	21.3	33.2
որից՝ ծայրահեղ աղքատության մակարդակը	1.4	1.9	0.9	2.0

Նշենք նաև այն, որ Կառավարության ծրագրով նախատեսված էր մինչև 2023թ. աղքատության մակարդակը նվազեցնել 10 տոկոսային կետով, իսկ ծայրահեղ աղքատությունը առհասարակ պետք է վերացվեր: Սակայն տվյալները փաստում են, որ դրական տեղաշարժեր չեն նկատվել: Այս ամենին եթե հավելենք նաև պատերազմի և COVID-19 համավարակի ազդեցությունը իրական պատկերը հուսադրող չի լինի մոտակա ժամանակահատվածում:

Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ ՀՀ աշխատանքի շուկայի հիմնական ցուցանիշների վերլուծությունը, որոշակի պատկեր է տալիս առկա հիմնախնդիրների վերաբերյալ:

Եզրակացություններ: Այսպիսով՝ ՀՀ-ում աշխատանքի շուկայի հիմնական ցուցանիշների համապարփակ վերլուծությունը ցույց է տալիս ոլորտում առկա հիմնախնդիրները, որոնք պահանջում են հրատապ լուծումներ: Վիճակագրական տվյալների վերլուծությունը փաստում է, որ ՀՀ-ում գործազրկու-

¹ ՀՀ ՎԿ, Աղքատության պատկերը Հայաստանում 2009-2019թթ., Երևան 2020թ., էջ 31

² ՀՀ ՎԿ, Պարենային ապահովություն և աղքատություն, www.armstat.am

թյան մակարդակը շարունակում է կայուն կերպով մնալ երկնիշ մակարդակի վրա, որն էլ իր բացասական հետևանքներն է ունենում երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա, մասնավորապես. ՀՀ-ում տարեցտարի աճում է աղքատության մակարդակը, աշխատատեղերի բացակայության հետևանքով բարձր է նաև միգրացիայի մակարդակը, որի արդյունքում երկրից հիմնականում արտագաղթում են երիտասարդները: ՀՀ-ում Զբաղվածության պետական գործակալության կողմից իրականացվող պասիվ քաղաքականության արդյունքում դրական տեղաշարժեր չեն նկատվում: Անհրաժեշտ է աշխատանքի շուկայի կարգավորման քաղաքականությունը մշակել ապակենտրոնացված ձևով, այսինքն՝ հաշվի առնել մարզերի տարբերությունները և առանձնահատկությունները: ՀՀ-ում բավականին բարձր է աշխատանքի շուկայի լարվածության, այսինքն՝ աշխատուժի առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցության գործակիցը, այսինքն, թե ինչպիսին է մրցակցությունը մեկ թափուր աշխատատեղի համար: Ակնհայտ է, որ վերլուծությանը պետք է մոտենալ միայն որոշակի վերապահումներով, քանի որ աշխատուժի առաջարկի տեսանկյունից անհրաժեշտ է նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ չգրադված անձանց որոշ մասը մի շարք պատճառներով նպատակահարմար չի գտնում աշխատանքի տեղավորվելու համար դիմել զբաղվածության ծառայությանը: Նշենք նաև, որ ՀՀ-ում 2014թ. սկսակ գործազրկության նպաստների տրամադրումը դադարեցվել է, որի փոխարեն իրականացվում են մի շարք ծրագրեր, սակայն գործազրկության մակարդակը այդ ամենի արդյունքում չի նրվագում: Յուրաքանչյուր երկրում հնարավոր չէ ապահովել լրիվ զբաղվածություն, քանի որ շուկայական տնտեսության յուրահատկություններից մեկը՝ գործազրկության որոշակի մակարդակի առկայությունն է, այնուամենայնիվ պետության տնտեսական քաղաքականության առանցքային հիմնադրույթներից մեկը պետք է լինի աշխատանքի շուկայի հիմնախնդիրների պատճառների բացահայտումն ու վերլուծումը:

Երիկա ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՀՀ աշխատանքի շուկայի հիմնական ցուցանիշների վերլուծությունը

Բանալի բառեր. աշխատանքի շուկա, աշխատանքային ռեսուրսներ, գործազրկություն, աղքատություն

Աշխատանքի շուկան աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի հասարակական հարաբերությունների համակարգն է, որի միջոցով կարգավորվում են գործատուների և վարձու աշխատողների հարաբերությունները: ՀՀ-ի համար աշխատանքի շուկայի զարգացման հիմնախնդիրներն ուղղակիորեն կապված են երկրի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացի ապահովման, տնտեսության բնականոն և կայուն զարգացման հետ: Պարզ է, որ յուրաքանչյուր երկրի տնտեսության հզորացումը ուղղակիորեն պայմանավորված է աշխատանքային ներուժի օգտագործման արդյունավետությամբ: Այս առումով չափազանց կարևոր է աշխատանքի շուկայի արդյունավետ կարգավորումը:

Эрика КИРАКОСЯН

Анализ основных показателей рынка труда РА

Ключевые слова. рынок труда, трудовые ресурсы, безработица, бедность

Рынок труда - это система общественных отношений спроса и предложения на рабочую силу, посредством которой регулируются отношения между работодателями и работниками. Проблемы развития рынка труда для Армении напрямую связаны с обеспечением социально-экономического прогресса страны, нормального и устойчивого развития экономики. Понятно, что укрепление экономики каждой страны напрямую связано с эффективностью использования трудового потенциала. В этой связи чрезвычайно важно эффективное регулирование рынка труда, выявление существующих проблем и комплексная реализация мер, направленных на их устранение. В статье содержится комплексный анализ показателей рынка труда Армении, который свидетельствует о высоком уровне безработицы в Армении, что негативно сказывается на социально-экономической ситуации в стране.

Erika KIRAKOSYAN

Analysis of main indicators of the RA labour market

Key words. labor market, labor resources, unemployment, poverty

The labor market is a system of public relations of labor supply and demand, through which the relations between employers and employees are regulated. The problems of labor market development for Armenia are directly related to ensuring the socio-economic progress of the country, the normal and sustainable development of the economy. It is clear that the strengthening of each country's economy is directly due to the efficiency of the use of labor potential. In this regard, the effective regulation of the labor market, the identification of existing problems and the comprehensive implementation of measures aimed at their elimination are extremely important. The article contains a comprehensive analysis of Armenia's labor market indicators, which proves the high level of unemployment in Armenia, which has a negative impact on the socio-economic situation in the country.

ՆՈՐԱՄՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԸ և ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Արմինե ԱԼՈՅԱՆ

ՀՊՏՀ Տնտես. տեսության ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր: նորամուծությունների ֆինանսավորում, գիտահետազոտական գործունեություն, ֆինանսական շուկա, վենչուրային կապիտալ

Ներածություն: Գիտատեխնիկական առաջընթացի սրընթաց զարգացմամբ պայմանավորված նույնիսկ ռեսուրսային իմաստով ամենահարուստ երկրները այժմ միտված են զարգացնելու գիտատեխնիկական տարր պարունակող արտադրությունները և մեծացնելու տնտեսության նորամուծական բաղադրիչը: Քանի որ ակնհայտ է բնական ռեսուրսների սահմանափակ լինելու հանգամանքը, ուստի անհրաժեշտ է շեշտը դնել ռեսուրսախնայող նոր արտադրական եղանակների, ռեսուրսային փոխարինիչների և նոր այլընտրանքային հումքի աղբյուրների ստեղծման վրա: Վերոնշյալը հնարավոր է ապահովել համապատասխան գիտահետազոտական աշխատանքների, նորարարական մշակումների և փորձարկումների արդյունքում: Ուստի առաջին քայլը դեպի զարգացած նորամուծական տնտեսության ստեղծումը պետք է լինի գիտահետազոտական աշխատանքների խթանումն ու նորարարություններ իրականացնելու շահադրժրման բարձր մակարդակի ապահովումը: Նորամուծական տնտեսության կայացման ճանապարհին հաջորդ քայլը նորամուծությունների ֆինանսավորումն է, փաստացի ներդրումը և դրանց առևտրայնացումը: Սա, թերևս նորարարական գործունեության շղթայի ամենադժվար հաղթահարելի փուլն է, քանի որ նորարարական գործունեության արդյունքները շատ հաճախ չեն ստանում համապատասխան ֆինանսավորում՝ թերզարգացած ֆինանսական ինստիտուտների կամ ոչ արդյունավետ ներդրումային քաղաքականության պատճառով:

Մեթոդաբանություն: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են գործոնային համեմատական, վիճակագրական, մաթեմատիկական, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի մեթոդներն ու գործիքները առավել օբյեկտիվ պատկեր ստանալու համար:

Գրականության ակնարկ: Տնտեսագիտական մտքի պատմության մեջ հաճախ կարելի է հանդիպել այն գաղափարը, որ ազատ շուկայական տնտե-

սուբյեկտիվ երկրներում գիտահետազոտական աշխատանքների և նորամուծությունների ֆինանսավորման հարցը բավականին բարդություններ է ենթադրում: Այս տեսակետը սկզբնավորվում է Նելսոնի¹ և Էրոուի² հոդվածներով, չնայած որ դրա մասին ակնարկներ կային նաև Շումպետերի աշխատություններում³: Այստեղ հիմնական փաստարկը հանգում է հետևյալին. հայտնագործության (գյուտի, նորամուծության) հիմնական արդյունքը ի վերջո այն գիտելիքն է, թե ինչպես արտադրել նոր ապրանք կամ մատուցել նոր ծառայություն, իսկ այդ գիտելիքը ոչ մրցակցային է, այսինքն դրա օգտագործումը մի ընկերության կողմից չի բացառում այլ ընկերությունների կողմից դրա օգտագործումը: Ստացվում է, որ ներդրումներ կատարում է տնտեսվարող մի սուբյեկտ, բայց դրա օգտակարությունից օգտվում են բոլորը: Գիտահետազոտական աշխատանքների դրական արտաքին էքստերնալների մասին Էրոուի կողմից ներկայացված գաղափարի հիմքով էմպիրիկ հետազոտությունները բազմաթիվ են տնտեսագիտական գրականությունում: Տեսաբաններից շատերը համակարծիք են, որ զարգացած և արդյունավետ գործող ֆինանսական շուկաները կարևորագույն դերակատարում ունեն տնտեսական աճի ապահովման գործում, քանի որ վերջիններս խթանում են տեխնոլոգիական նորամուծությունները: Ֆինանսական շուկաների այս "ունակությունը" պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ դրանց միջոցով ի վերջո ֆինանսավորում են ստանում (այսինքն կախտալը տեղաբաշխվում է) այն ընկերությունները, որոնք ամենամեծ պոտենցիալն ունեն կիրառելու նոր բիզնես գործընթացներ և առևտրայանացնելու նոր տեխնոլոգիաներ⁴: Այս գաղափարի հիմքը դրել է դեռևս Շումպետերը (1934) "Ստեղծարար ոչնչացման" (Creative Destruction) տեսությամբ, որը հետագայում զարգացրին այլ տեսաբաններ և՛ շեշտը դնելով ձեռնարկատերերի համար ֆինանսավորման սահմանափակումների վրա: Զարգացած նորամուծական տնտեսությամբ բնութագրվող երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ արդյունավետորեն գործող ֆինանսական

¹ Nelson, R.R. (1959). "The Simple Economics of Basic Scientific Research." *Journal of Political Economy* 49, 297-306. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/258177>

² Arrow, K.J. (1962). "Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention." In: Nelson, R. (Ed.), *The Rate and Direction of Inventive Activity*. Princeton, NJ. www.nber.org

³ Schumpeter, J. (1942). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper and Row (reprinted 1960), New York. P. 24 https://eh.net/book_reviews/capitalism-socialism-and-democracy/

⁴ Financing Innovation William R. Kerr Ramana Nanda Harvard University and NBER Working Paper 15-034 November 5, 2014. www.hbs.edu

շուկայի ձևավորումը նորամուծական գործունեության ֆինանսավորման համար շարժիչ ուժի դեր կարող է ստանձնել, այսինքն որքան մեծ է երկրի ֆինանսական համակարգի խորության ցուցանիշը, այնքան մեծ է հավանականությունը, որ նորամուծական ծրագիրը կստանա համապատասխան անհրաժեշտ ֆինանսավորման ծավալը:

Վերլուծություն: Միջազգային պրակտիկայում ներկայումս կիրառվում են նորամուծությունների ֆինանսավորման հետևյալ տարբերակները .

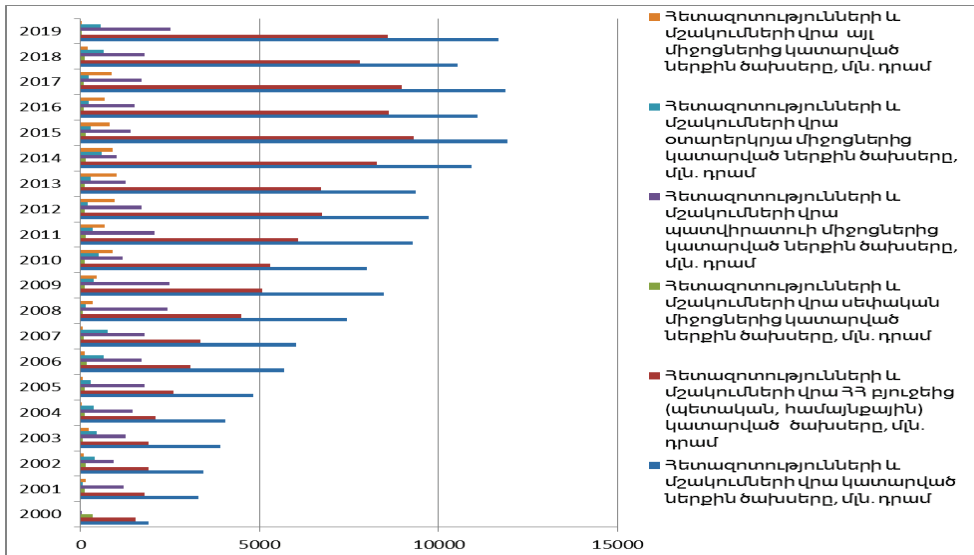
- Կազմակերպության սեփական միջոցները
- Պետական ֆինանսավորում
- Բաժնեմասնակցության (բաժնետոմսերի և պարտատոմսերի թողարկմամբ) տեսքով ֆինանսավորում
- Բանկային վարկեր
- Վենչուրային ֆինանսավորում
- Լիզինգ
- Քրաուդֆանդինգ
- Ֆորֆեյթինգ
- Ֆրանչայզինգ
- Խառը (համատեղ) ֆինանսավորում
- Բիզնես հրեշտակների կողմից ֆինանսավորում

Աղյուսակ 1. Նորամուծական ձեռնարկության զարգացման յուրաքանչյուրին փուլին համապատասխան ֆինանսավորման ձևը և աղբյուրը

Նորամուծական ձեռնարկության զարգացման փուլը	Ֆինանսավորման համապատասխան ձևը	Ֆինանսավորման աղբյուրը
Սաղմնային փուլ	Դրամաշնորհներ	Պետ. և համայնք. բյուջե
	Կազմակերպության/հիմնադիրների սեփական միջոցներ	Կազմակերպության բյուջե
Start-Up-ի ձևավորման փուլ	Բիզնես հրեշտակներ	Ներդրումային ֆոնդեր
Նախնական աճի փուլ	Վենչուրային կապիտալ	Վենչուրային ընկերություններ
Ընդլայնման փուլ	Բաժնետոմսեր, պարտատոմսեր	Ֆոնդային բորսա
	Վարկային միջոցներ	Բանկեր/վարկ. կազմ.եր
	Լիզինգ	Բանկեր/վարկ. կազմ.եր

Ֆինանսավորման այս կամ այն տարբերակի/ աղբյուրի ընտրության նըպատակահարմարությունը պայմանավորված է նորամուծական կազմակեր-

պության կամ նախագծի առանձնահատկություններից, ինչպես նաև դրա զարգացման փուլից¹: Այժմ դիտարկենք ֆինանսավորման ամեն տարբերակի առանձնահատկությունը և դրանց ծավալն ու դինամիկան ՀՀ-ի դեպքում կազմակերպության սեփական միջոցները:

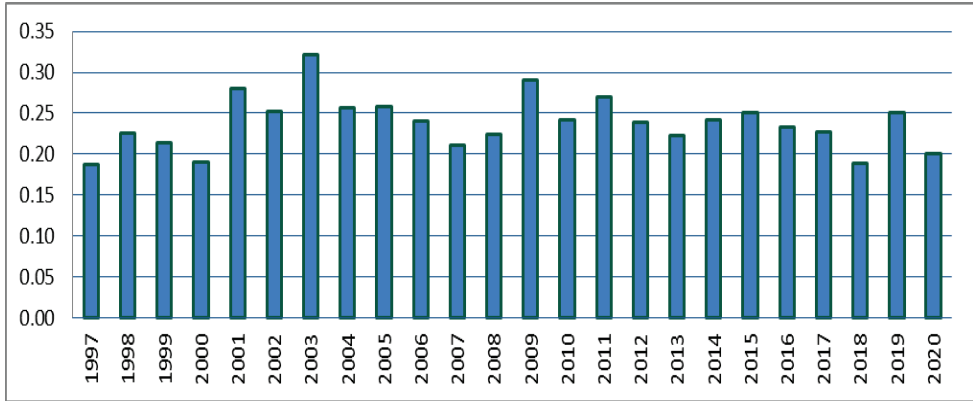
Նկար 1. Հետազոտությունների և մշակումների վրա կատարված ՀՀ ներքին ծախսերը՝ ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների 2000-2019թթ.²

Ինչպես արտացոլված է գծապատկեր 1-ում՝ դիտարկվող ամբողջ ժամանակահատվածում հետազոտությունների և մշակումների վրա կատարված ներքին ծախսերի մեջ ամենափոքր տեսակարար կշիռն ունեցել է կազմակերպությունների սեփական միջոցներից կատարված ներդրումները, իսկ ամենամեծ տեսակարար կշիռը պահպանվել է՝ ի հաշիվ պետական ներդրումների: Հարկ է նշել սակայն, որ աշխարհի ամենանորարար տնտեսություններն ունեցող երկրներում հետազոտությունների և մշակումների վրա կատարվող ծախսերի գերակշիռ մասն իրականացվում է մասնավոր ընկերությունների կողմից: Պետական ներդրումների մակարդակը անընդհատ աճի միտում գրանցել է մինչ 2015թ., որից հետո թրենդի երկայնքով նկատում ենք պարբերական նվազման շեղումներ: Հավելենք նաև, որ հետազոտություններ-

¹ United Nations Economic Commission for Europe Policy Options and Instruments for Financing Innovation: A Practical Guide to Early-Stage Financing, p. 3-4 <https://unece.org>

² Գծապատկերը կազմվել է հեղինակի կողմից, տվյալների աղբյուրը՝ <https://armstatbank.am/>

րի և մշակումների վրա կատարված ծախսերի ծավալների վերաբերյալ օբյեկտիվ պատկերացում ստանալու համար անհրաժեշտ է դիտարկել այդ ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում:

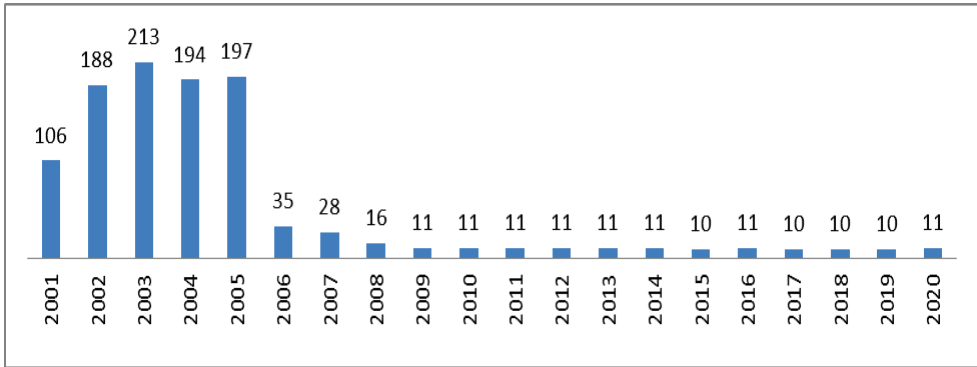

Նկար 2. Գիտահետազոտական աշխատանքների վրա կատարված ծախսերը ՀՀ-ում (% ՀՆԱ-ի նկատմամբ)¹

Ինչպես նկատում ենք գծապատկեր 2-ից՝ դիտարկվող ամբողջ ժամանակահատվածում գիտահետազոտական աշխատանքների վրա կատարված ծախսերը չեն գերազանցել ՀՆԱ-ի 0,35%-ը, ինչը ցածր է թե այս ցուցանիշի տարածաշրջանային միջինից (1,98%-2018), թե՛ նույն եկամտային խմբի երկրների միջինից(1,73%-2018), թե՛ համաշխարհային միջինից (2,27%-2018):

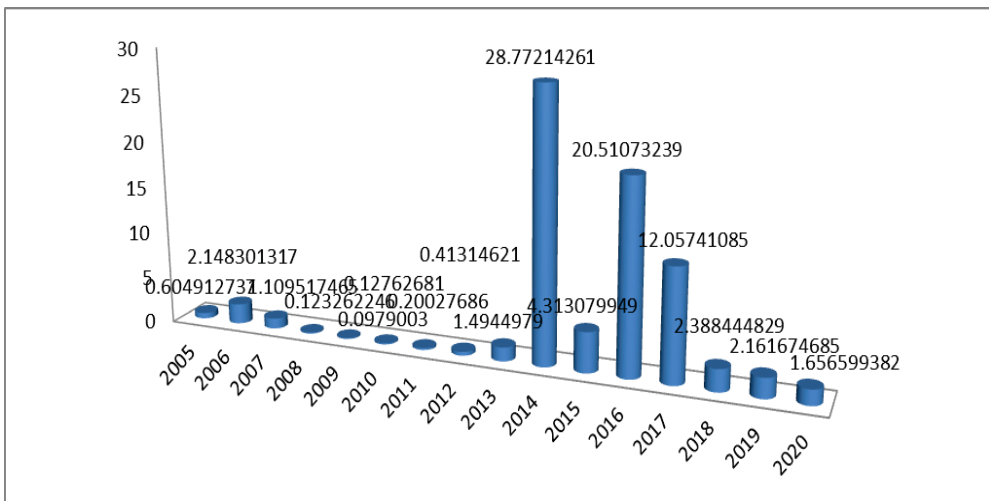
Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ֆինանսական շուկան կաևորագույն նշանակություն ունի տնտեսության իրական հատվածի կատարողականի և նորամուծությունների ֆինանսավորման մակարդակի համար՝ դիտարկենք նաև ֆինանսական շուկան բնութագրող ցուցանիշների դինամիկան: Այս համատեքստում անդրադառնանք բաժնետոմսերի առաջնային շուկան նկարագրող ցուցանիշներին: Գծապատկեր 3-ում արտացոլված է Հայաստանի ֆոնդային բորսայում (նախկինում Նասդաք Օեմէքս Արմենիա) ցուցակված ընկերությունների թվի դինամիկան 2001-2020թթ. ընթացքում: Հայաստանի ֆոնդային բորսայում 2020թ. ընդամենը 11 ընկերություններ են իրենց բաժնետոմսերը ցուցակել: Հարկ է նշել նաև, որ սկսած 2003թ. ցուցակված ընկերությունների թիվը նվազել է, ընդ որում 2005թ. գրանցելով շեշտակի անկում:

¹ Գծապատկերը կազմել է հեղինակը, տվյալների աղբյուրը՝ <https://data.worldbank.org>

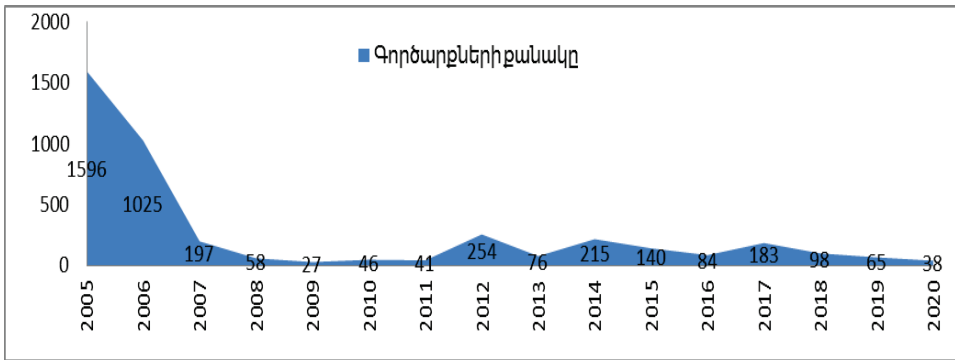

Նկար 3. Հայաստանի ֆոնդային բորսայում ցուցակված ընկերությունների թվի դինամիկան 2001 – 2020թթ [8]

Այս անկումը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ մինչ 2005թ. ՀՀ ԿԲ կողմից կար պարտադիր պահանջ, որի համաձայն բաց բաժնետիրական ընկերությունները պետք է իրենց արժեթղթերը ցուցակեին բորսայում: Հենց այս պահանջի վերացումն էլ պատճառ հանդիսացավ, որպեսզի շատ ընկերություններ հրաժարվեին իրենց արժեթղթերը բորսայում ցուցակելուց՝ հաշվի չառնելով ցուցակման ընձեռած բոլոր հնարավորությունները: Անդրադառնանք նաև բորսայական գործարքների քանակին և ծավալին՝ ամբողջական պատկեր ստանալու համար:

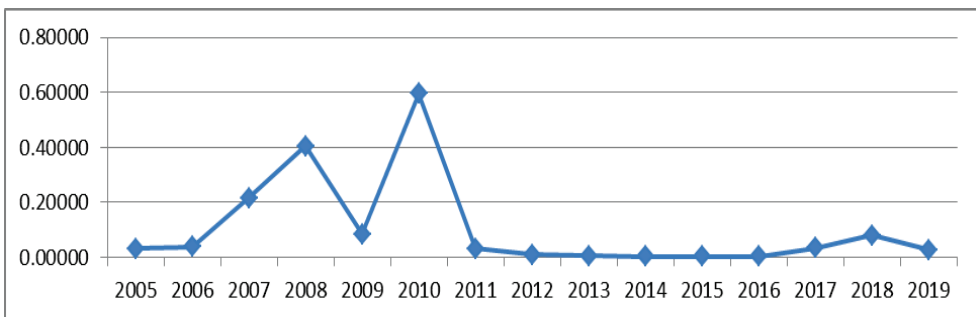

Նկար 4. Բորսայական գործարքների ծավալը Հայաստանի ֆոնդային բորսայում 2001 – 2020թթ.[8]

Նկար 5. Բորսայական գործարքների ծավալը Հայաստանի ֆոնդային բորսայում 2001 – 2020թթ.[8]

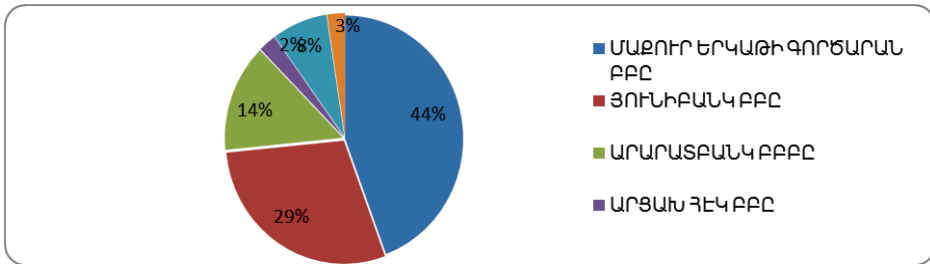
Ինչպես նկատում ենք գծապատկեր 4-ից, ՀՀ բաժնետոմսերի շուկայում գործարքների ծավալը բացարձակ մեծությամբ սկսած 2007թ. չափազանց փոքր է, ընդ որում, բաժնետոմսերով կնքված գործարքների ծավալը 2003-2007թթ. նվազել է 16 անգամ, հետագայում անկումը ևս շարունակվել է: Դա պայմանավորված էր հաշվետու թողարկողների թվի նվազմամբ, որոնք մանր բաժնետերերից բաժնետոմսերը գնելով վերակազմակերպվել են ՓԲԸ-երի կամ ապացուցակվել են: Դիտարկելով իրականացված գործարքների ծավալի և քանակի դինամիկան՝ նկատում ենք, որ երկու ցուցանիշներն էլ բավականին փոքր են, բացառությամբ գործարքների ծավալի կտրուկ աճի՝ 2014թ. (նախորդ տարվա համեմատ՝ 19 անգամ), որը մեկ խոշոր գործարք էր:

Նկար 6. ՀՀ Ֆոնդային բորսայում իրականացված բորսայական գործարքների ծավալ/ՀՆԱ 2005-2019թթ.

Գործարքների ծավալի վերաբերյալ համեմատական պատկերացում ստանալու համար դիտարկենք բորսայական գործարքների ծավալի և ՀՆԱ-ի

հարաբերակցությունը 2005-2019թթ.: Գծապատկեր 6-ից ակնհայտ է, որ դիտարկվող ամբողջ ժամանակահատվածում ցուցանիշի արժեքը չի գերազանցել 0,59-ը, ընդ որում 2009-2010թթ. կտրուկ աճից հետո ցուցանիշի անկում է գրանցվել մինչ 2016թ.: Համեմատելով նշենք, որ ՀՀ-ի հետ նույն եկամտային խմբի երկրների ցուցանիշի միջին արժեքը 2019թ. կազմել է 8,57[9]:

Նկար 7. Հայատանի ֆոնդային բորսայում ցուցակված բաժնետոմսերի կապիտալացումների տեսակարար կշիռը 2020թ¹ .

Բաժնետոմսերի շուկայի վերաբերյալ կարևոր ցուցիչ է բորսայական կապիտալացման կենտրոնացվածության աստիճանը: ՀՀ-ի դեպքում այն կենտրոնացված է 5 ընկերություններում: Սա պայմանավորված է ցուցակված ընկերությունների փոքր թվով և դրանց ֆինանսական հաշվետվությունների պարբերական ներկայացման և թափանցիկության ապահովման պահանջով: Անհրաժեշտ է նաև ուշադրություն դարձնել ամենաբարձր կապիտալացումն ապահոված ընկերությունների գործունեության ոլորտին. ՏՏ ոլորտի ընկերությունների արժեթղթեր բորսայում ցուցակված չեն: Հակառակ պատկերն է զարգացած նորամուծական տնտեսությամբ երկրներում, ուր ամենաբարձր կապիտալացումն ապահոված ընկերությունների գերակշիռ մասը հենց ՏՏ ոլորտում են գործունեություն ծավալում (ԱՄՆ, Չինաստան, Իսրայել):

Դիտարկենք նաև միջազգային պրակտիկայում լայնորեն կիրառվող վենչուրային ֆինանսավորման տարբերակը և կիրառելիությունը ՀՀ-ում: Վենչուրային կապիտալի (ֆինանսավորման) առանձնահատկություններն են .

- ✓ Բարձր ռիսկայնություն և բարձր եկամտաբերության սպասում,
- ✓ Ֆինանսավորում առանց որևէ ապահովության, ներդրողի համար որպես հետագա ապահովություն հանդիսանում են միայն իր բաժնետոմսերը,

¹ Գծապատկերը կազմվել է ՀՀ ֆոնդային բորսայի Ամսական տեղեկագրերով: <https://amx.am>

- ✓ Մասնակցություն ծրագրի կառավարմանը՝ բոլոր փուլերում,
- ✓ Իրականացվում են այն կազմակերպությունների բաժնետիրական կապիտալում, որոնց բաժնետոմսերը կարգավորվող շուկայում (ֆոնդային բորսայում) ցուցակված չեն:

Վենչուրային կապիտալը նպատակաուղղված է ֆինանսավորելու բիզնես գործունեության նախնական փուլերը, երբ կառավարչական խորհրդատվությունն ու վերահսկողությունը հաճախ այնքան կարևոր են, որքան ֆինանսավորումը¹:

2007թ. Ազգային ժողովի քննարկմանը դրվեց «Վենչուրային հիմնադրամների մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որի նպատակը ՀՀ-ում վենչուրային հիմնադրամների ստեղծման, կառավարման, դրանց գործունեության կանոնակարգման, ինչպես նաև վենչուրային հիմնադրամների հետ կապված իրավահարաբերությունների կարգավորումն է²: Սակայն հարկ է նշել, որ օրենքի նախագիծը մինչ այժմ հաստատված չէ: Վերոնշյալ նախագծով վենչուրային հիմնադրամի գործունեության համար սահմանված է կանոնադրական կապիտալի նվազագույն չափ 500 մլն ՀՀ դրամի չափով: ՀՀ-ում այժմ որպես վենչուրային ներդրումային ֆոնդ գործունեություն են ծավալում հետևյալ կազմակերպությունները³.

- ✓ «Գրանատուս Վենչուր Ֆոնդ L» ՓԲԸ հաստատուն կապիտալով, ոչ հրապարակային, կորպորատիվ, փակ մասնագիտացված (վենչուրային) ներդրումային ֆոնդ է, որը որպես այդպիսին առաջինն է սկսել գործունեություն ծավալել ՀՀ-ում և մինչ այժմ ներդրումներ է կատարել 14 ընկերություններում միջինում 250,000-300,000 ԱՄՆ դոլարի սահմաններում: Նշենք նաև, որ կազմակերպությունը ՀՀ կառավարության հետ համատեղ ֆինանսավորմամբ է հիմնադրվել:

- ✓ «Սերաֆիմ Վենչուրս» ՓԲԸ հաստատուն կապիտալով ոչ հրապարակային փակ, մասնագիտացված ներդրումային ֆոնդ է:

- ✓ «Սմարտգեյթ ՎիՍԻ» վենչուրային ֆոնդը, որը մինչ այժմ ներդրումներ է իրականացրել 14 ընկերություններում:

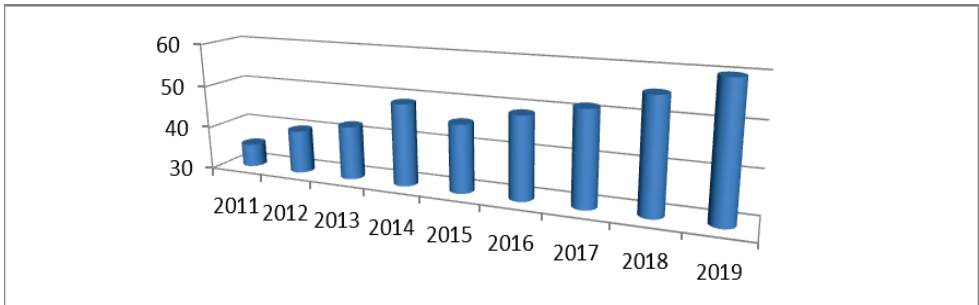
¹ Keuschnigg, Christian and Nielsen, Soren Bo, Public Policy for Venture Capital. International Tax and Public Finance, Vol. 8, No. 4, August 2001, <https://ssrn.com/abstract=285539>

² <http://www.parliament.am/drafts.php?sel=showdraft&DraftID=2340&Reading=0>

³ <https://www.cba.am/am/SitePages/ifnonpublicfunds.aspx>

✓ «Հայվ Վենչուրս» վենչուրային ֆոնդը, որը մինչ այժմ ներդրումներ է իրականացրել 20 ընկերություններում:

Վենչուրային կապիտալի ներգրավման կարևոր նախադրյալ է հանդիսանում երկրի կապիտալի շուկայի խորության մակարդակը, քանի որ դա անմիջականորեն ազդում է ներդրումների իրացվելիության մակարդակի վրա: ՀՀ-ի դեպքում այս համատեքստում իրավիճակը մտահոգիչ է, քանի որ ՀՀ ֆինանսական համակարգի ամենամեծ «խաղացողները» շարունակում են մնալ բանկերը: Նշենք նաև, որ վենչուրային ֆինանսավորման ծավալների վերաբերյալ միասնական վիճակագրություն ՀՀ-ում ներկայումս չի վարվում, ինչն էլ խոչընդոտներ է ստեղծում ֆինանսավորման ծավալների և ուղղությունների վերաբերյալ ամբողջական պատկեր ունենալու հարցում: ՀՀ-ում արտաքին աղբյուրներից ներգրավված ֆինանսական միջոցների մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունեն վարկային միջոցները(նկ. 8): Նորամուծությունների ֆինանսավորման տեսանկյունից վարկային ռեսուրսները ծախսատար են, պահանջում են լրացուցիչ ապահովվածություն, ինչպես նաև հասանելի են հիմնականում «Ընդլայնման փուլում» գտնվող նորամուծական ձեռնարկությունների համար:

Նկար 8. Վարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունը ՀՀ-ում 2011-2019թթ.¹

Եզրակացություններ: Ուսումնասիրելով նորամուծությունների ֆինանսավորման ծավալները, աղբյուրներն ու տարբերակները ՀՀ-ի դեպքում՝ նկատում ենք, որ թեև դիտարկվող ժամանակահատվածում ֆինանսավորման ծավալները հիմնականում աճի միտում են ունեցել, այնուամենայնիվ, ցածր են թե՛ պետական ֆինանսավորման ծավալները, թե՛ կազմակերպությունների սեփական միջոցներից կատարված ֆինանսավորման ծավալները: Հատկա-

¹ Գծապատկերը կազմել է հեղինակը, տվյալները՝ <https://databank.worldbank.org>

պես մտահոգիչ է գիտահետազոտական աշխատանքների վրա կատարված ծախսերի մակարդակը, որը կազմում է ընդամենը ՀՆԱ-ի 0,2%-ը (2020):

Դիտարկելով ՀՀ ֆինանսական շուկայի, մասնավորապես բաժնետոմսերի շուկայի զարգացումները բնութագրող ցուցանիշների դինամիկան՝ նկատում ենք, որ շուկայի կապիտալիզացիան, ինչպես նաև գործարքների ծավալն ու քանակը համադրելի երկրների նույն ցուցանիշների համեմատ շարունակում են ցածր մնալ: Նշենք նաև, որ անկախացումից ի վեր շուկայի զարգացմանն ուղղված պետական քաղաքականությունն ամեն դեպքում դրական տեղաշարժերի հանգեցրել է և ներկայումս ՀՀ բաժնետոմսերի շուկայի կանոնավոր գործունեության համար ապահովված են համապատասխան ենթակառուցվածքները և օրենսդրաիրավական հիմքերը: Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը առաջարկում ենք.

✓ Աստիճանաբար բարելավել գիտահետազոտական աշխատանքների ֆինանսավորման ծավալները որպես կարճաժամկետ թիրախային մակարդակ ընդունելով նույն եկամտային խմբին պատկանող երկրների միջին ցուցանիշի և համաշխարհային միջինի միջինացված՝ 2 տոկոս մակարդակը:

✓ Նորամուծական գործունեության ֆինանսավորման ծավալների մեծացման համար անհրաժեշտ է նախևառաջ ապահովել համապատասխան ոլորտը կարգավորող օրենսդրաիրավական ակտերի առկայություն: ՀՀ-ում դեռևս չկան վենչուրային կապիտալի և քրաուդֆանդինգային ֆինանսավորման գործունեության իրավահարաբերությունները կարգավորող վերջնական ընդունված օրենսդրական ակտեր: Ուստի առաջարկում ենք ապահովել օրենսդրական հիմքերը՝ հաշվի առնելով միջազգային հաջողված փորձերը:

✓ Պետություն - մասնավոր հատված համագործակցության զարգացում, նորամուծական ձեռնարկության կազմավորման և զարգացման ընթացքում պետական աջակցության ձևերի բազմազանեցում և փոխշահավետ գործընկերային հարաբերությունների ներդրում՝ համապատասխան պետական գերատեսչությունների ստեղծման միջոցով:

✓ Պետական խթանների կիրառում (օրինակ հարկային քաղաքականության միջոցով) միտված մասնավոր կազմակերպություններում գիտահետազոտական և փորձարարական ստրուկտորական աշխատանքների ֆինանսավորման ծավալների մեծացմանը:

Արմինե ԱԼՈՅԱՆ

Նորամուծությունների ֆինանսավորման տարբերակները և աղբյուրները ՀՀ-ում

Բանալի բառեր. նորամուծությունների ֆինանսավորում, գիտահետազոտական գործունեություն, ֆինանսական շուկա, վենչուրային կապիտալ

Ներկայումս նորամուծական տնտեսության ձևավորման և զարգացման պահանջը դարձել է ժամանակի հրամայական, քանի որ հնարավոր չէ ապահովել տնտեսական արդյունավետություն և աճ, լուծել ազգային տնտեսության անվտանգային հիմնախնդիրները և մրցունակ դիրք գրավել համաշխարհային տնտեսությունում առանց զարգացած և գործուն նորամուծական տնտեսության առկայության: Վերոնշյալ նպատակն իրագործելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ազգային տնտեսության կարողությունը՝ արդյունավետ ֆինանսավորելու և առևտրայնացնելու գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքները:

Армине АЛОЯН

Способы и источники финансирования инноваций в РА

Ключевые слова: Финансирование инноваций, патенты, научно-исследовательская деятельность, финансовый рынок, краудфандинг, венчурный капитал.

В настоящее время потребность в развитии инновационной экономики стала императивной, поскольку без развитой, активной инновационной деятельности невозможно обеспечить экономическую эффективность и рост, решить проблемы безопасности национальной экономики, занять конкурентоспособную позицию в мировой экономике. Для достижения указанной цели необходимо изучить возможности национальной экономики эффективно финансировать и коммерциализировать результаты научных исследований, а затем указать на проблемы, которые препятствуют процессу реального внедрения инноваций в экономику.

Armine ALOYAN

The ways and sources of financing innovations in the Republic of Armenia

Key words: Financing Innovations, patent, R&D activities, financial market, crowdfunding, venture capital

At present, the demand for the development of an innovative economy has become an imperative, as it is impossible to ensure economic efficiency, growth, solve the security problems of the national economy, take a competitive position in the world economy without a developed, active innovative economy. In order to achieve the above mentioned goal, it is necessary to study the capacity of the national economy to effectively finance and commercialize the results of scientific research, and then to point out the issues that hinder the process of actual introduction of innovations in the economy. Therefore, in this article we have presented the options for financing innovations, which are successfully used in international practice, we have analyzed the research funding sources and dynamics of innovations commercialization in Armenia in 2000-2020. During the period, we have studied the directions of the development of the financial market.

ՊՈՐՏՖԵԼԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱՏՐԻՑԱՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ինգա ՍԵԴՐԱԿՅԱՆ

ՀՊՏՀ կառավարման ֆակուլտետի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. պորտֆելային ռազմավարություն, պորտֆելային վերլուծության մատրիցաներ, ԲԽԽ մատրիցա, շուկայի հարաբերական մասնաբաժին, Մաք-Քինսի մատրիցա, ճյուղային գրավչություն, մրցակցային դիրք

Ռազմավարություն եզրույթը ծագել է հունարեն «strategos» բառից, «stratos» նշանակում է ռազմական գործողություններ իրականացնող բանակ, «agen»՝ ղեկավարություն: Սկզբնապես այն կիրառվել է ռազմական ոլորտում, ընդգծելով այն վարքագծային հատկություններն ու հմտությունները, որոնք անհրաժեշտ են զորքի կառավարման համար: Մակեդոնացու ժամանակաշրջանում՝ (մթա. 330-ական թ.) ռազմավարությունը ենթադրում էր թշնամուն հաղթելու համար ռազմական ուժերը կազմակերպելու և կառավարման ընդհանուր համակարգ ստեղծելու ունակություն: Ինչպես նշել է գերմանացի ֆելդմարշալ Վիլիելմ Կեյտելը, մարտավարական և օպերատիվ մակարդակի սխալները կարող են ուղղվել ընթացիկ պատերազմի ընթացքում, մինչդեռ ռազմավարության սխալները կարող են ուղղվել միայն հաջորդի ժամանակ¹: 1920-ական թվականներին Հարվարդի Բիզնես Դպրոցը մշակեց Հարվարդի քաղաքականության մոդելը, որը ռազմավարությունը սահմանում է որպես կազմակերպությունը և նրա գործունեությունը նկարագրող նպատակների և քաղաքականությունների շղթա²: Ըստ Անսոֆի՝ ռազմավարությունը որոշումներ կայացնելու կանոնների ամբողջություն է, որով առաջնորդվում է իր գործունեությունն իրականացնելիս: Գործնականում տարբերում են կազմակերպությունների մշակած ռազմավարության երեք մակարդակ³.

- ▽ Կորպորատիվ կամ պորտֆելային,
- ▽ Գործարար կամ մրցակցային,
- ▽ Գործառնական:

¹ G.Colin, «Transformation and Strategy Surprise», 2005, p. 20

² J.Ravensway, «Strategic Planning in U.S. Municipalities», Transylvanian Review of Administrative Sciences, 2015, p.3

³ D.R. Fred, «Strategic Management. Concepts and Cases», 13-th ed., 2011, p.138

Կորպորատիվ ռազմավարություն որպես կանոն մշակում են այն կազմակերպությունները, որոնք գործում են տարբեր շուկաներում, ունեն դիֆերենցված արտադրություն: Կառավարման բարձրագույն օղակներում կայացվում են որոշումներ գործունեության վերապրոֆիլավորման, առանձին բիզնես-միավորների օպտիմալ և հավասարակշռված պորտֆելի ձևավորման, կապիտալ ներդրումների ծավալների և ուղղությունների վերաբերյալ: Կորպորատիվ ռազմավարության նպատակն է՝

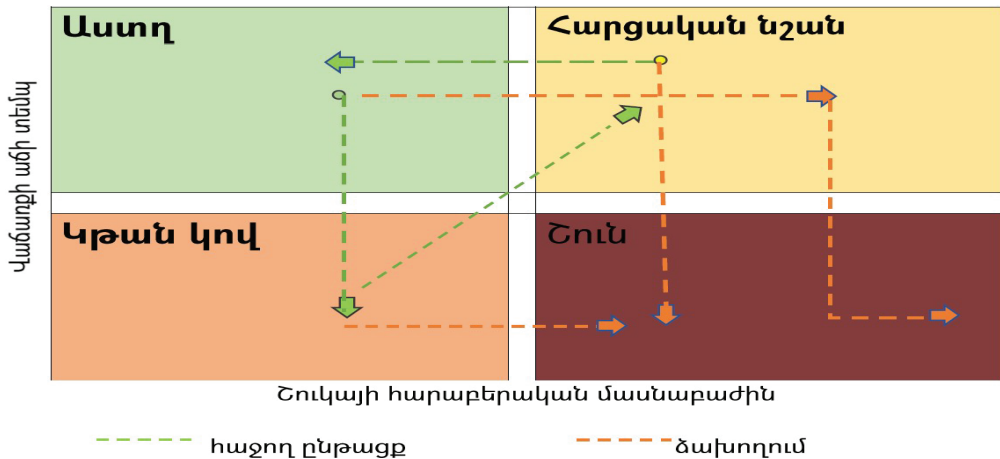
- Արդյունավետ բաշխել սահմանափակ ռեսուրսները

- Ապահովել շուկաների բալանսավորված պորտֆել, որոնք գտնվում են պարբերաշրջանի տարբեր փուլերում:

Պորտֆելային վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել առավել շահութաբեր տնտեսական ուղղությունները՝ դրանցում ներդրումներ կատարելու, և ոչ հեռանկարային ուղղությունները՝ դրանցում ներդրումները կրճատելու նպատակով: Այս վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս գր-նահատել շուկայում կազմակերպության մրցակցային դիրքը, նրա գրավչությունն ու մրցակցային առավելություններով պայմանավորված՝ աճի հեռանկարները: Պարբերաբար կատարվող հետազոտությունները վկայում են, որ պորտֆելային վերլուծություն իրականացնող կազմակերպությունները որպես կանոն առավել ընդգծված կողմնորոշում ունեն դեպի երկարաժամկետ նպատակները: Կազմակերպության ռազմավարությունը կախված է բազմաթիվ գործոններից, որոնցից շատերը, սակայն, վերահսկելի չեն և չեն կարող փոփոխվել կազմակերպության կողմից: Գործնականում իհարկե շատ բարդ է մշակել ռազմավարությունը հաշվի առնելով բոլոր գործոնները: Արդյունքում ստեղծվել են ռազմավարության ընտրության բազմաթիվ մեթոդներ և մոտեցումներ, որոնցից առավել լայն կիրառություն է ստացել երկչափ մատրիցաների կառուցումը: Այս մեթոդը թույլ է տալիս համեմատել ապրանքները կամ բիզնես-միավորները այնպիսի չափանիշներով, ինչպիսիք են վաճառքի ծավալների դինամիկան, հարաբերական մրցակցային դիրքը, պարբերաշրջանի փուլերը, շուկայում ունեցած մասնաբաժինը, ճյուղի գրավչությունը և այլն: Հարկ է նշել նաև, որ չնայած առաջարկվող մատրիցաները տարբեր են, և դրանցում կիրառվում են փոփոխականների տարբեր զուգորդումներ, այնուհանդերձ պորտֆելային ռազմավարության մշակման բոլոր մատրիցաների մի առանցքի վրա նշվում են արտաքին, մյուսի վրա՝ ներքին միջավայրի գոր-

ծոնները: Կորպորատիվ ռազմավարության մշակման համար լայնորեն կիրառվում են ԲԽԽ, Մաք-Քինսի, Անսոֆի, SWOT, Shell Matrix կամ DPM, ADR կամ LC մատրիցաները: Ռազմավարական կառավարման ոլորտում լայն կիրառություն է ստացել ԲԽԽ մատրիցան, որը ստեղծվել է 1960-ական թվականներին Բոստոնի խորհրդատվական խմբի հիմնադիր Բրյուս Դ. Հենդերսոնի կողմից: Այս մատրիցայի հիմքում ընկած է ապրանքի կենսապարբերաշրջանի մոդելը և շուկայում հարաբերական մասնաբաժնի ու վաճառքի ծավալների աճի կոնցեպցիան: Գործիքը հնարավորություն է տալիս վերլուծել կազմակերպության առանձին բիզնես միավորները, գնահատել դրանց դիրքը շուկայում և մշակել արդյունավետ ռազմավարություն: ԲԽԽ երկչափ մատրիցայի կառուցման համար հորիզոնական առանցքի վրա ներկայացվում է շուկայի հարաբերական մասնաբաժինը, ուղղահայաց առանցքի վրա՝ արտադրատեսակի վաճառքի աճի տեմպը: Առանձին արտադրատեսակի համար վաճառքի աճի տեմպը որոշվում է ընթացիկ և նախորդ տարվա վաճառքի ծավալների հարաբերակցությամբ՝ տոկոսային արտահայտությամբ կամ աճի գործակցով: Հարաբերական մասնաբաժինը որոշվում է կազմակերպության և նրա հիմնական մրցակցի շուկայական մասնաբաժինների հարաբերակցությամբ: Իր հերթին շուկայական մասնաբաժինը այս կամ այն արտադրատեսակի գծով հաշվարկվում է դրա իրացման ծավալի և տվյալ արտադրատեսակի համար շուկայի տարողության հարաբերակցությամբ: Օրինակ, եթե կազմակերպության Ա արտադրատեսակի շուկայական մասնաբաժինը 10% է, իսկ հիմնական մրցակցինը՝ 25%, ապա Ա արտադրատեսակի համար կազմակերպության հարաբերական մասնաբաժինը շուկայում կկազմի 0.4: Եթե Բ արտադրատեսակի համար համար կազմակերպությունը ունի ամենամեծ շուկայական մասնաբաժինը 40%, իսկ հիմնական մրցակցինը՝ 30%, ապա այդ արտադրատեսակի հարաբերական շուկայական մասնաբաժինը 1.33 է: ԲԽԽ մատրիցայի մեթոդաբանությամբ հաշվի չի առնվում կազմակերպության մրցակիցների թիվը: Մատրիցան կազմված է չորս քառորդներից, որոնք բնորոշվում են տարբեր ռազմավարություններով և ֆինանսական ռեսուրսների ներդրումային պահանջներով: Առաջին քառորդում (հարցական նշան) գտնվող բիզնես-միավորներն ունեն վաճառքի աճող տեմպեր և այդ տեսանկյունից կարող են հեռանկարային լինել կազմակերպության համար: Այս ապրանքների համար սակայն, շատ ցածր է շուկայական մասնաբաժինը և դեռ հարց է՝ կկարողանա արդյոք կազմակերպությունը դիմադրել շուկայում ար-

դեն կայացած մրցակիցներին: Քանի որ շուկայական ցածր մասնաբաժինը, որպես կանոն, ենթադրում է նաև շահութաբերության ցածր մակարդակ, այս ապրանքները պահանջում են մեծ ֆինանսական ներդրումներ շուկայում դիրքի ամրապնդման և հետագա առաջխաղացման համար: Անհրաժեշտ ռեսուրսների առկայության պայմաններում այս քառորդում գտնվող ապրանքները կարող են անցնել «աստղի» քառորդ, իսկ ներդրումների անբավարար լինելու պայմաններում կամ շարունակում են պահպանել շուկայում իրենց փոքր մասնաբաժինը կամ անցնում են «շան» քառորդ:

Գծապատկեր 1. Բոստոնի խարհրդատվական խմբի պորտֆելային վերլուծության մատրիցան

Երկրորդ քառորդում (աստղ) գտնվող ապրանքները ապահովում են շուկայի բարձր հարաբերական մասնաբաժին և վաճառքի աճի տեմպ: Այս ապրանքները պահանջում են մեծ ներդրումներ արտադրական հնարավորությունների շարունակական ընդլայնման և շրջանառու կապիտալի մեծացման նպատակով: Չնայած պահանջվող ներդրումներին, աստղերն, այնուհանդերձ, եկամտի աղբյուրներ են, քանի որ շուկայում ունեցած մասնաբաժնի շնորհիվ մասշտաբի էֆֆեկտով կարող են ապահովել արտադրության հաստատուն ծախսերի կրճատում: Երրորդ քառորդում (կթան կով) գտնվող ապրանքները շուկայում ունեն զգալի մասնաբաժին, սակայն աճի տեմպերը չափավոր են: Այս ապրանքներն ավելի մեծ եկամուտ են ապահովում, քան շուկայական դիրքի պահպանման և կապիտալ վերաներդրումներ կատարելու համար անհրաժեշտ ծախսերն են: Գործնականում երրորդ քառորդում գտնվ-

վող ապրանքները նախկինում երկրորդ քառորդում եղած ապրանքներն են: Չնայած այս ապրանքները ներդրումային տեսանկյունից այլևս մեծ գրավչություն չունեն, սակայն խիստ արժեքավոր են կազմակերպության համար, քանի որ նրանց ապահոված եկամուտները ուղղվում են նոր արտադրատեսակների ներդրմանն ու ապրանքային պորտֆելի զարգացմանը¹: Կազմակերպությունը պետք է անի առավելագույնը շուկայում դրանց երկարաժամկետ պահպանման համար: Չորրորդ (շան) քառորդում գտնվող ապրանքները տիրապետում են շուկայի փոքր մասնաբաժնի և չունեն աճի հեռանկար: Այս ապրանքների շահութաբերությունը որպես կանոն գրեթե զրոյական է, երբեմն նույնիսկ բացասական: Ապրանքը չորրորդ քառորդում կարող է գտնվել կամ կենսաապարբերաշրջանի անկման փուլում՝ անցնելով նախորդ երեք քառորդներով, կամ եթե ի սկզբանե այն շուկայում չի հաջողում և դուրս է մղվում: Եթե ինչ-ինչ հատուկ հանգամանքներ չկան(օրինակ այդ ապրանքը լրացնող է մյուս խմբերի ապրանքների համար), ապա ըստ ԲԽԽ մոտեցման՝ նպատակահարմար է դադարեցնել դրանց արտադրությունը, ռեսուրսներն ուղղելով առավել շահութաբեր և հեռանկարային ուղղություններին²:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ կազմակերպության ապրանքատեսակաձևի բաժանումը չորս խմբերի հնարավորություն է տալիս հստակեցնել առաջնահերթությունները և պարզել առավել արդյունավետ ներդրումային ուղղությունները: ԲԽԽ մատրիցայի միջոցով կատարված վերլուծության արդյունքում հնարավոր է ռազմավարությունների ընտրության չորս տարբերակ³.

▼ *Աճի ռազմավարություն*՝ մեծածավալ ներդրումներ, օրինակ՝ «հարցական նշանի» ապրանքները «աստղի» վերափոխելու նպատակով:

▼ Շուկայում գրաված դիրքի և վաճառքի ծավալների *պահպանման* ռազմավարություն, որը կիրառվում է երկրորդ և երրորդ քառորդներում գրտնվող ապրանքների համար:

▼ «*Սերուցքի քաղման*» կամ «բերքահավաքի» ռազմավարություն, որը առավելապես կիրառվում է երրորդ՝ կթան կովի քառորդում գտնվող ապրանքների համար: Վերջինների իրացումից ստացված դրամական հոսքերը ուղղվում են երկրորդ կամ առաջին քառորդի ապրանքներին:

¹ J. Schermerhorn «Exploring Management», 2-nd ed., 2009, p. 149

² J. Rowe, «Studying strategy», 2008, p.41-42

³ <https://www.marketing91.com/bcg-matrix/>

▼ *Կրճատման ռազմավարություն*, որը որպես կանոն կիրառվում է չորրորդ քառորդում գտնվող ապրանքների համար՝ ռեսուրսները բաշխելով առավել շահութաբեր ուղղություններում:

Տեսականորեն ապրանքային օպտիմալ պորտֆելը պետք է ներառի 2-3 ապրանքատեսակ՝ երրորդ քառորդից (կթան կով), 1-2 «աստղ», մի քանի հարցական նշաններ՝ ապագայում աստղի վերածելու հեռանկարով և հնարավոր նվազագույն թվով ապրանքներ՝ չորրորդ քառորդից: Գործնականում, սակայն, բազմաթիվ կազմակերպությունների ապրանքային պորտֆելներում բացակայում են «աստղերն» ու «հարցական նշանները»: Սրանք, որպես կանոն, կոնսերվատիվ ռազմավարությամբ առաջնորդվող կազմակերպություններն են, որոնք հակված չեն ներդրումներ կատարել ռիսկային ուղղություններով: Այս մոտեցումը սակայն անհեռանկարային է, քանի որ 5-10 տարի անց, երբ երրորդ քառորդում գտնվող ապրանքները հայտնվեն պարբերաշրջանի անկման փուլում, կազմակերպությունը կունենա խիստ սահմանափակ հնարավորություններ նոր ապրանքի ձևավորման, մշակման համար: Ապրանքային պորտֆելի մեկ այլ տարբերակ է միայն աստղերի և հարցական նշանների համակցությունը, ինչն ավելի հատկանշական է ստարտափների համար: Բիսես-ի մոտեցման քննադատությունը հանգում է հետևյալին՝

- Մատրիցայում դիտարկվում են միայն երկու փոփոխականներ՝ շուկայական հարաբերական մասնաբաժինը և վաճառքի աճի տեմպերը, արդյունքում անտեսվում են աճի բազմաթիվ այլ գործոններ

- Գործնականում ոչ միշտ է առկա ուղղակի կորելյացիոն կապ շուկայական մասնաբաժնի և շահութաբերության միջև: Այս հիպոթեզը առավել կիրառելի է զանգվածային սպառման ապրանքների համար¹: Հատկապես դանդաղ զարգացող շուկայում առաջատար դիրքը չի երաշխավորում բիզնես միավորի բարձր շահութաբերություն. արտադրության տեխնոլոգիական նոր լուծումների, շուկայում մրցակցային դիրքի պահպանման և այլ ծախսերը կարող են գերազանցել ստացվող եկամուտը:

- Մատրիցայում բացակայում են միջին կատեգորիաները: Ընկերությունը կարող է ունենալ բիզնես-միավորներ, որոնք շուկայում առաջատար դիրք չեն գրավում, չունեն գերակայող շուկայական մասնաբաժին, սակայն կազմա-

¹ P. A. Фатхудинов, «Стратегический менеджмент», изд. «ДЕЛО» 2005г., стр. 206

կերպության համար եկամտի կայուն աղբյուրներ են¹: Բացի այդ, շուկայում փոքր մասնաբաժին ունեցող բիզնես-միավորները հաճախ ապահովում են աճի կայուն տեմպեր և չեն ընդգրկվում չորրորդ քառորդում: Այս առումով ավելի կարևոր է ոչ թե շուկայական հարաբերական մասնաբաժինը, այլ դրա փոփոխման դինամիկան. կազմակերպությունը շուկայում ամրապնդում թե՞ կորցրնում է իր մրցակցային դիրքը:

- Իրացման աճի տեմպերի անկումը միշտ չէ, որ մատնանշում է ապրանքի կենսապարբերաշրջանի ավարտը: Նման իրավիճակը կարող է պայմանավորված լինել տնտեսական կամ այլ ճգնաժամերով:

- Բխես մատրիցան հստակեցնում է ներդրումների առավել նպաստավոր և հեռանկարային ուղղությունները, սակայն մատրիցայի նույնիսկ բարեհաջող դիրքով, բայց մրցակցային առավելություններ չունեցող ապրանքի համար կատարված ներդրումները բնավ երաշխավորված չեն:

- Հաշվի չի առնվում բիզնես միավորների միջև փոխկապվածությունը:

- Բխես մատրիցայի կիրառումը արդյունավետ չէ խիստ բարձր կամ ցածր մրցակցային շուկաների համար:

Պորտֆելային վերլուծության մեկ այլ կիրառելի գործիք է 1970-ականներին Մակ-Բինսի խորհրդատվական խմբի կողմից «General Electric» ընկերության հետ համատեղ մշակված մատրիցան: Այս մոդելում դիտարկում են առավել բարդ գործոններ. շուկան գնահատվում է ոչ միայն աճի տեմպով, այլ նաև երկարատև գրավչության ցուցիչով, իսկ շուկայում կազմակերպության դիրքը չափվում է ոչ միայն հարաբերական շուկայական մասնաբաժնով, այլ ապրանքի ուժ/մրցակցային դիրք բարդ ցուցիչի քանակական գնահատմամբ: Մատրիցայի հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ այս կամ այն շուկայից կախված՝ տարբեր են գրավչության գործոններն ու ապրանքի դիրքավորման առանձնահատկությունները, հետևաբար հարկ է նախ առանձնացնել այն գործոնները որոնք որոշիչ են ուսումնասիրվող շուկայի համար: Ստորև ներկայացված են կազմակերպության առավել նշանակալի գործոնների համախումբը, սակայն, ճյուղային առանձնահատկություններով պայմանավորված կարող են ընտրվել այլ գործոններ ևս: Հաջորդիվ անհրաժեշտ է կատարել ընտրված գործոնների քանակական գնահատում՝ յուրաքանչյուրին տալով կշռված արժեք՝ ըստ այդ գործոնի կարևորության: Ընդ որում՝ բոլոր

¹ Д. Кэмпбел, Д. Стоунхаус, «Стратегический менеджмент», «Проспект» 2003г., стр. 94

կշռված արժեքների գումարը պետք է հավասար լինի 1-ի: Այնուհետև գործոններից յուրաքանչյուրի համար հաշվարկվում է միջին կշռված արժեքը, որը հավասար է գրավչության գնահատականի (սովորաբար չափվում է 1-5 կամ 5-10սանդղակով) և կշռված արժեքի արտադրյալին:

Ճյուղային գրավչություն	Մրցակցային դիրք
Շուկայական(ճյուղային) գործոններ	
Շուկայի տարողությունը Շուկայի աճի տեմպերը Շուկայի տնտեսաաշխարհագրական առավելությունները Գների դինամիկան, շուկայի ճկունությունը գնի նկատմամբ Պահանջարկի սեզոնայնությունը	Կազմակերպության մասնաբաժինը շուկայում Բիզնես-միավորի վաճառքի աճի տեմպը Կազմակերպության մրցունակությունը Մարքեթինգային համակարգի արդյունավետությունը
Մրցակցային գործոններ	
Շուկայում մրցակցության ինտենսիվությունը Մրցակիցների թվի փոփոխության դինամիկան առաջատար կազմակերպությունների մրցակցային առավելությունները Պահանջարկի առաձգականությունը փոխարինող ապրանքների նկատմամբ	Կազմակերպության հարաբերական մասնաբաժինը շուկայում (սովորաբար հաշվվում է երեք հիմնական մրցակիցների համեմատությամբ) Կազմակերպության պոտենցիալն ու մրցակցային առավելությունները (ռեսուրսային ապահովվածություն, կոմպետենտ անձնակազմ,արտոնագրերի առկայություն և այլն)
Ֆինանսատնտեսական գործոններ	
Շուկա մուտիք և ելքի հնարավորություն Արտադրության տեխնոլոգիական պարզությունը Ճյուղի ծախսային կառուցվածքը	Արտադրական հզորությունների օգտագործման մակարդակը Տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակը Կազմակերպության ծախսերի կառուցվածքը
Սոցիալ-հոգեբանական գործոններ	
Սոցիալական միջավայրը Պետական կարգավորման մակարդակը	Կորպորատիվ մշակույթը Աշխատակիցների գործունեության արդյունավետությունը Կազմակերպության իմիջը

Գծապատկեր 2. Ճյուղային գրավչության և մրցակցային դիրքի գնահատման գործոններ

Ընտրված բոլոր գործոնների կշռված գնահատականների գումարը ցույց է տալիս շուկայի երկարաժամկետ գրավչությունը: Ստացված արդյունքները որոշում են կազմակերպության յուրաքանչյուր բիզնես միավորի դիրքը մատրիցայի ուղղահայաց առանցքի նկատմամբ ըստ երեք աստիճանի՝ ցածր, միջին և բարձր: Նույն սկզբունքով հաշվարկվում է նաև ուժ/մրցակցային դիրք ցուցանիշի քանակական գնահատականը առանձին բիզնես միավորների

համար, արդյունքում որոշվում է դրանց տեղը մատրիցայի հորիզոնական առանցքի ուղղությամբ: Ստեղծվում է 3*3 մատրիցա, որի հիման վրա կատարված վերլուծությունը օգնում է մշակել ռազմավարություն առանձին բիզնես միավորների համար՝ կախված մատրիցայում նրանց գրաված դիրքից:

		Մրցակցային դիրք		
		Ցածր 0-3	Միջին 4-7	Բարձր 8-10
Ճյուղի երկարաժամկետ գրավելություն	Բարձր 8-10	աճ	Աճ	պահպանում
	Միջին 4-7	աճ	պահպանում	կրճատում
	Ցածր 0-3	պահպանում	կրճատում	կրճատում

Գծապատկեր 3. Մաք-Զինսի պորտֆելային վերլուծության մատրիցան

Ինչպես տեսնում ենք, վերին ձախ հատվածում գտնվող բիզնես միավորների համար բարենպաստ են թե՛ շուկայի գրավչությունը և թե՛ մրցակցային դիրքը: Հենց այս ապրանքներն էլ ներդրումային առաջնահերթություն են ներկայացնում կազմակերպության համար, ուստի արդյունավետ է կիրառել աճի ռազմավարությունը: Ըստ առաջնահերթության ապրանքների մյուս խումբը մատրիցայի անկյունագծային ուղղությամբ դասավորված ապրանքներն են: Այս ապրանքները պահանջում են մեծածավալ ներդրումներ շուկայական դիրքը պահպանելու համար: Մատրիցայի ստորին հատվածի բիզնես միավորներն ունեն ամենացածր ներդրումային գրավչություն և քիչ հեռանկարային են: Դրանց համար խորհուրդ է տրվում «սերուցք քաղելու» կամ կրճատելու ռազմավարություն¹: Ընդհանուր առմամբ հնարավոր է ռազմավարության ընտրության ինը տարբերակ.

1. *Բարձր գրավչություն - ցածր մրցակցային դիրք:* Այս դեպքում խորհուրդ է տրվում ապրանքի համար ձևավորել կայուն մրցակցային առավելություններ, քանզի մինչ ապրանքի մրցունակության որոշակի մակարդակի ձևավորումը շուկա մտնելը կարող է վնասներ հասցնել կազմակերպությանը:

2. *Բարձր գրավչություն - միջին մրցակցային դիրք:*

- Բոլոր ջանքերը կենտրոնացնել հնարավոր հարթակներում ապրանքի մրցակցային առավելությունների ներկայացման, շուկայում ապրանքի առաջնդելու վրա (մարքեթինգային միջոցառումներ, ակցիաներ և այլն),

¹ T. Proctor, «Strategic Marketing: An Introduction»,2000, p. 31-32

- Հստակեցնել շուկայում աճի բոլոր հնարավորությունները թե՛ սպառողների և թե՛ մրցակիցների տեսանկյունից,

- Ընտրել հարձակման մարտավարություն առավելապես այն մրցակիցների հաղթա, որոնց համեմատ ընկերությունն ունի առավելություններ,

- Խուսափել շուկայի առաջնորդ կազմակերպության հետ ուղղակի «առճակատումից»՝ ունեցած դիրքը չկորցնելու համար,

3. *Քարծր գրավչություն - քարծր մրցակցային դիրք.* սա կազմակերպության թիրախային և ամենակարևոր սեզմենտն է:

- Կազմակերպության առանցքային ռեսուրսների կենտրոնացում հենց այս սեզմենտի վրա,

- Ներդրումներ հնարավոր առավելագույն աճի ապահովման, շուկայում առաջատար դիրքի գրավման համար,

- Մրցունակության պահպանման և շարունակական զարգացման հըստակ նախագծի մշակում, միջոցառումներ՝ սպառողների հավատարմությունը ձեռք բերելու համար,

- Շուկա նոր մասնակիցների մուտքի հնարավորինս խոչընդոտում,

4. *Միջին գրավչություն-ցածր մրցակցային դիրք:*

- Փորձել ստանալ առավելագույն հնարավոր եկամուտը՝ կատարելով նվազագույն ներդրումներ,

- Կատարել միայն խիստ անհրաժեշտ ներդրումներ շուկայում դիրքի պահպանման համար,

- Կիրառել պաշտպանության մարտավարություն՝ ընտրելով հիմնական մրցակիցներին, խուսափել ագրեսիվ կամ հարձակողական քաղաքականությունից,

5. *Միջին գրավչություն - միջին մրցակցային դիրք:*

- Շուկա մուտք գործելը նպատակահարմար է, եթե այն ունի հետագա աճի մեծ պոտենցիալ կամ կան հստակ կանխատեսումներ շուկայում մրցակցային դիրքի բարելավման համար:

- Ձևավորել ապրանքի նոր մրցակցային առավելություններ, ինչպես նաև մշակել մրցակիցներից շուկայական բաժնեմասի կլանման հստակ մարտավարություն,

- Կատարել չափավոր ներդրումներ, շուկայում դիրքի աստիճանական առաջ մղելու համար,

6 *Միջին գրավչություն-քարծր մրցակցային դիրք:*

- Ռեսուրսներն ուղղել շուկայում առաջատար կամ երկրորդը դառնալու համար,

- Շուկայի իրավիճակի հնարավոր վերահսկողություն, բարենպաստ փոփոխություններին արագ արձագանքելու համար,

7. Ցածր գրավչություն-ցածր մրցակցային դիրք:

Նոր կազմակերպություններին խորհուրդ չի տրվում մուտք գործել նման սեգմենտ, իսկ գործող կազմակերպությունների համար՝

- Առավելագույնս կրճատել բոլոր ներդրումները,
- Բացառել կազմակերպության լավագույն և թանկարժեք ռեսուրսների օգտագործումը այս սեգմենտում,

- Անհրաժեշտության դեպքում դիտարկել բիզնեսի օտարման կամ շուկայից դուրս գալու տարբերակները,

8. Ցածր գրավչություն - միջին մրցակցային դիրք:

- Չափավոր ներդրումներ սահմանափակ, բայց արագ աճի համար,
- Խորհուրդ չի տրվում ծախսել լրացուցիչ ռեսուրսներ շուկայում դիրքի առաջնորդման նպատակով, փոխարենը կենտրոնացնել ջանքերը վաճառքի ընթացիկ մակարդակը պահպանելու համար.

- Անհրաժեշտության դեպքում օգտագործել ոչ թանկարժեք մարքեթինգային գործիքներ,

9. Ցածր գրավչություն-բարձր մրցակցային դիրք:

- Խորհուրդ է տրվում հետաձգել տվյալ սեգմենտ մուտք գործելը մինչ շուկայի գրավչության բարձրացումը,

- Կիրառել «սերուցքի քաղելու» ռազմավարություն, լինել առավելագույնըս զգոն՝ շուկայական փոփոխություններին արագ արձագանքելու համար:

Քննարկված մատրիցաները պորտֆելային վերլուծության գործիքներ են, որոնց կիրառումը վերջին հաշվով նպատակ ունի գնահատելու կազմակերպության տնտեսական գործունեությունը՝ առավել հեռանկարային ուղղություններում ներդրումներ կատարելու և ոչ շահութաբեր ուղղություններում այդ ներդրումները կրճատելու համար: Ինչպես տեսանք, մատրիցաներում կազմակերպության բոլոր բիզնես միավորները դիտարկվում և դիրքավորվում են առանձին՝ դրանք միամյանց հետ համեմատելու նպատակով: Հաշվի առնելով մատրիցաների վերը նշված ուժեղ և թույլ կողմերը, առավել հիմնա-

վոր վերլուծություն կարելի է կատարել՝ համատեղելով ԲԽՏ և Մաք-Քինսի մատրիցային մեթոդները:

Աղյուսակ 2. ԲԽՏ և Մաք-Քինսի մատրիցաների ուժեղ և թույլ կողմերի համեմատական վերլուծություն

<p>Բուստոնի խորհրդատվական խմբի մատրիցա</p>	<ul style="list-style-type: none"> ☒ Թույլ է տալիս պարզել, թե կենսապարբերաշրջանի որ փուլում է գտնվում բիզնես-միավորներից յուրաքանչյուրը ☒ Կատարել ռեսուրսների արդյունավետ բաշխում բիզնես-միավորների միջև, երկարաժամկետ շահույթի ստացման նպատակով ☒ Գնահատել կորպորատիվ պորտֆելի հավասարակշռությունը ☒ ԲԽՏ մատրիցան պարզ է կիրառությամբ, իսկ վերլուծության համար անհրաժեշտ գործոնները հասանելի և քանակապես դյուրին չափելի են 	<ul style="list-style-type: none"> ☒ Շուկայի մասնաբաժինը ոչ միշտ է արտացոլում շահութաբերությունը, օրինակ չորրորդ քառորդի ապրանքները կարող են լինել շահութաբեր ունենալով շուկայական փոքր մասնաբաժին ☒ Մատրիցայում հաշվի չեն առնվում այսպես կոչված՝ շրջակա միջավայրի, մասնավորապես՝ սոցիալական, տեխնոլոգիական, քաղաքական և այլ գործոններ: ☒ ԲԽՏ մատրիցան ներկայացնում է առկա իրավիճակը, սակայն հնարավորություն չի տալիս կատարել երկարաժամկետ կանխատեսումներ ☒ Դիտարկվում են միայն երկու գործոններ, ինչը բավարար չէ շուկայի և կազմակերպության պորտֆելի իրական պատկեր ստանալու համար
<p>Մաք-Քինսի մատրիցա</p>	<ul style="list-style-type: none"> ☒ Ի տարբերություն ԲԽՏ մատրիցայի տալիս է ռազմավարության ընտրության ավելի լայն հնարավորություններ ☒ Մատրիցայում առկա են գնահատման միջին մեծություններ, ի տարբերություն ԲԽՏ մատրիցայի ☒ Հստակեցնում է ներդրումային գերակայությունները, ինչպես նաև այն ուղղությունները, որոնցում ներդրումներն առկա պայմաններում շահութաբեր չեն: 	<ul style="list-style-type: none"> ☒ Ընտրված գործոնների գնահատման դժվարությունները, ինչպես նաև այդ գնահատումների սուբյեկտիվությունը Մաք-Քինսի մատրիցայի հիման վրա կատարվող վերլուծությունն ի տարբերություն ԲԽՏ-ի անհամեմատ ավելի ծախսատար և ժամանակատար է ☒ Վերը ներկայացված ինը ռազմավարությունները խիստ ընդհանրական են և «խորհրդատվական» բնույթ են կրում

Այս մոտեցումը, սակայն, կլինի ավելի ժամանակատար և կպահանջի լրացուցիչ ռեսուրսների ներգրավում: Իհարկե, ԲԽՏ և Մաք-Քինսի մատրիցաներից բացի կազմակերպություններում կիրառվում են բազմաթիվ այլ գործիքներ ևս, որոնք թույլ են տալիս կատարել արտաքին և ներքին միջավայրների բազմագործոն վերլուծություն, ապագայի որոշակի կանխատեսումներ՝ հնարավորինս նվազեցնելով անորոշությունն ու դրանից բխող ռիսկերը: Ռազմավարության ընտրությունն, ի վերջո, ծառայում է կազմակերպության երկարաժամկետ նպատակների իրագործմանը, ինչն ընտրված ռազմավարության գնահատման հիմնական չափանիշն է:

Ինգա ՍԵԴՐԱԿՅԱՆ

Պորտֆելային վերլուծության մատրիցաների համեմատական վերլուծություն

Բանալի բառեր. ռազմավարություն, ԲԽԽ մատրիցա, շուկայի հարաբերական մասնաբաժին, Մաք-Քինսի մատրիցա, ճյուղի գրավչություն, մրցակցային դիրք

Կորպորատիվ կամ պորտֆելայի ռազմավարության մշակումը ուղղված է կազմակերպության երկարաժամկետ նպատակների իրագործմանը: Ինստիտուցիոնալ մակարդակի ղեկավարության առաջ խնդիր է դրված հնարավոր բազմաթիվ ռազմավարություններից ընտրել առավել արդյունավետը՝ հաշվի առնելով արտաքին և ներքին միջավայրի որոշիչ գործոնները: Միջազգային պրակտիկայում լայնորեն կիրառվում են պորտֆելային վերլուծության մատրիցային մեթոդները, մասնավորապես՝ ԲԽԽ և Մաք-Քինսի մատրիցաները: Հոդվածում ներկայացված է այդ մատրիցաների կառուցման մեթոդաբանությունը, այս կամ այն ռազմավարության ընտրության առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ուսումնասիրվող գործիքների ուժեղ և թույլ կողմերի համեմատական վերլուծություն:

Инга СЕДРАКЯН

Сравнительный анализ матриц портфельного анализа

Ключевые слова: стратегия, матрица БКГ, относительная доля рынка, матрица Мак-Кинзи, привлекательность отрасли, конкурентная позиция

Разработка корпоративной или портфельной стратегии направлена на реализацию долгосрочных целей компании. Перед руководством институционального уровня стоит задача из многочисленных возможных стратегий выбрать наиболее эффективную, основываясь на определяющие факторы внешней и внутренней среды. В мировой практике широко используются матричные методы портфельного анализа, в частности матрица БКГ и Мак-Кинзи. В статье представлена методология построения данных матриц, особенности выбора той или иной стратегии, а так же сравнительный анализ сильных и слабых сторон исследуемых механизмов.

Inga SEDRAKYAN

Comparative analysis of the matrices of portfolio analysis

Key words: strategy, BCG matrix, relative market share, McKinsey matrix, industry attractiveness, competitive positioning

Development of a corporate or portfolio strategy aims at realizing the long-term goals of the company. The top level management faced with an issue of choosing the most effective strategy among a lot of possible ones, based on the significant factors of the external and internal environment. Matrix methods of portfolio analysis, particularly BCG and McKinsey matrices, are widely used in world practice. The article represents a methodology for making these matrices, specifics of choosing a particular strategy, also the comparative analysis of the strengths and weaknesses of the studied mechanisms.

ՎԱՐԿԱՅԻՆ ՌԻՍԿԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ ԿՐԻՊՏՈՒՐԺՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Արսեն ԸՌՔՈՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Տնտ.գիտ. ինստ. կրտսեր գիտաշխատող

Բանալի բառեր. վարկային ռիսկ, կրիպտոարժույթ, վարկային ռիսկի կառավարում, սննկացման հավանականություն

Ներածություն: Կրիպտոարժույթների առաջացման և դրանց ֆինանսական համակարգ մուտք գործելու ժամանակահատվածների միջև տարբերությունը փոքր է, և հենց այդ հանգամանքով է պայմանավորված տնտեսագիտական գրականությունում կրիպտոարժույթներին վերաբերող հետազոտությունների սակավությունը: Տնտեսագետ հեղինակների կողմից կրիպտոարժույթների հետ կապված հարցերը քննարկելիս կարող են դիտվել որոշ տարակարծություններ դրանց տնտեսագիտական նշանակության հետ կապված: Հեղինակների մեծ մասը դրանք դիտարկում է որպես ֆինանսական ակտիվներ¹: Ներկայացվող հետազոտական աշխատանքում նույնպես ընդունելի է համարվում դրանց որպես ֆինանսական ակտիվներ դիտարկելը, և հետազոտական աշխատանքում ներկայացված ուսումնասիրություններն ու արդյունքները նույնպես որոշակիորեն հիմնավորում են կրիպտոարժույթների ֆինանսական ակտիվների շարքին դասելը: Քանի որ կրիպտոարժույթները նույնպես ֆինանսական ակտիվների շարքին են դասվում, ապա դրանք նույնպես ֆինանսական գործարքների մաս են կազմում, և եթե դրանք դեռևս համընդհանուր կերպով մուտք չեն գործել միջազգային բանկային համակարգ, ապա դա միայն ժամանակի խնդիր է: Ակնհայտ է որ գրեթե բոլոր տեսակի ֆինանսական գործիքների հետ աշխատող բանկային համակարգը չի կարող իր մեջ չներառել այնպիսի ֆինանսական ակտիվները, ինչպիսիք են կրիպտոարժույթները: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով, կարող ենք միանշանակորեն հիմնավորված համարել ընտրված թեմայի ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը: Հետազոտական աշխատանքում կներկայացվեն կրիպտոարժույթների հետ կապված վարկային ռիսկի հաշվարկման մոտեցումները, մշակված տեսքով կներկայացվի մոդել, որը հնարավորություն է տալիս շու-

¹ Shaen Corbet, Brian Lucey, Andrew Urquhart, Larisa Yarovaya , Cryptocurrencies as a Financial Asset: A systematic analysis. Finana, 2018, doi:10.1016/j.irfa.2018.09.003

կայում ամենահայտնի և մեծ ծավալներ ունեցող կրիպտոարժույթների մասով հաշվարկել պայմանական սննկացման հավանականությունը:

Հետազոտության մեթոդաբանություն: Իրականացված հետազոտության հիմնական մեթոդաբանական հիմքն են հանդիսանում վերլուծությունը և մաթեմատիկական մոդելավորումը, որոնց միջոցով նախ վերլուծվում է վարկային ռիսկի կառավարման տեխնիկան, որը կապված է կրիպտոարժույթների հետ և ուսումնասիրվում է ժամանակակից գրականությունում ներկայացված մեթոդները, ապա վերլուծության ընթացքում ստացված արդյունքները ընդհանրացնելով կառուցվում է բազմաչափ մոդել, որի արդյունքները ներկայացված են հետազոտական աշխատանքում:

Գրականության ակնարկ: Հետազոտական աշխատանքի իրականացման համար մեծ նշանակություն ունեն տնտեսագետ հեղինակների, ինչպես նաև ֆինանսների և հարակից ոլորտների հեղինակների կողմից իրականացված մի շարք ուսումնասիրություններ, հետազոտական աշխատանքներ և հրատարակումներ: Ստեֆան Չանի և այլոց կողմից 2017թ. հրատարակված աշխատանքը՝ Stephen Chan, Jeffrey Chu, Saralees Nadarajah, and Joerg Osterrieder, A Statistical Analysis of Cryptocurrencies, Journal of Risk and Financial Management, May 2017, ըստ ամենայնի կարող ենք համարել առաջինը, որն ուսումնասիրում է կրիպտոարժույթների վիճակագրական հատկությունները՝ դուրս գալով Bitcoin-ի ուսումնասիրության սահմաններից և չներառելով ավանդական արժույթներ: Հեղինակների կողմից իրականացված այս հետազոտությունը հիմք է ստեղծում ապագա ուսումնասիրությունների համար: Հետազոտությունում կրիպտոարժույթների միջոցով ստացվող եկամուտների համատեղ բաշխման մոդելավորման համար օգտագործվում է բազմափուլ գործընթացների ուսումնասիրությունը ինչպես նաև ոչ պարամետրային բաշխումները, որոնց միջոցով վերլուծվում են կրիպտոարժույթների փոխարժեքները: Վարկային ռիսկի տեսանկյունից նման ուսումնասիրության օգտագործումը ունի մեծ կարևորություն, քանի որ կրիպտոարժույթների արժեքի փոփոխությամբ է պայմանավորված դրա վարկային ռիսկը և այդ մոտեցումը մեծ կարևորություն ունի իմ կողմից իրականացված հետազոտության համար: Բացի ներկայացվող վիճակագրական տվյալների ուսումնասիրությունը, մեծ կարևորություն ունի նաև դրանց ճիշտ և արդյունավետ օգտագործումը: Այս տեսանկյունից արժեքավոր և ծավալուն աշխատանք է իրականացվել Ֆանտազիների և այլոց կողմից՝

Fantazzini, D., Zimin, S. A multivariate approach for the simultaneous modelling of market risk and credit risk for cryptocurrencies. *J. Ind. Bus. Econ.* 47, 19–69 (2020): Այս աշխատանքում հեղինակները վերլուծում են կրիպտարժույթային պարտավորությունների վարկային ռիսկի հաշվարկման մոդելները՝ առաջարկելով իրենց կողմից մշակված և բազմաթիվ հիմնավորումներով առավել արդյունավետ մոդել, որը կարող է ներկայում և առավելապես ապագայում մեծ ծառայություններ մատուցել ամբողջ ֆինանսական համակարգին: Հետազոտությունը մեծ արժեք ունի, քանի որ այն ներկայացնում է ամբողջովին նոր և անկախ մոդել, որը հնարավորություն է տալիս հաշվարկել կրիպտոարժույթների հետ կապված ռիսկերը: Մինչ այս մոդելի կոառուցումը, տնտեսագիտական գրականությունում հայտնի չէ մեկ այլ անկախ մոդել, որի գործողությունը ուղղված է հենց այս ֆունկցիայի կատարմանը: Մեր կատարած հետազոտությունը և ապագա հետազոտությունները մեծապես կապված են լինելու այս հեղինակների կողմից ներկայացված մոդելի զարգացման և դրա հիման վրա նոր, ավելի արդյունավետ մոդելի կառուցման վրա: Աշխատանքում ներկայացված մոդելի հիմքում մեծապես ընկած է վերոնշյալ հեղինակների կողմից իրականացված հետազոտությունը: Ցանկացած տնտեսագիտական կատեգորիայի ուսումնասիրության և վերլուծության համար մեծ նշանակություն ունի տեսական հիմքը, առանց որի հնարավոր չէ ստանալ արդյունավետ վերլուծություն: Այս ոլորտին վերաբերող ծավալուն տեսական հիմք է պարունակում Լանսկու կողմից հրատարակված աշխատությունը՝ Lansky, J. Possible state approaches to cryptocurrencies. *Journal of Systems Integration*, (2018). 9(1), 19–31: Այս հետազոտությունը ներառում է տեսական և միաժամանակ մեծ արժեք ունեցող ուսումնասիրություններ և եզրահանգումներ: Աշխատանքում սահմանվում են կրիպտոարժույթային համակարգի առանձնահատկությունները, դրա բնութագրերը, որի արդյունքում շեշտադրվում են դրա և ավանդական ֆինանսական համակարգերի նմանություններն ու տարբերությունները: Այս աշխատանքում օգտագործվող հակադրությունների մեթոդի օգտագործումը առավել տեսանելի է դարձնում նոր տեխնոլոգիաների օգտագործման հիմնավորումները՝ միաժամանակ բացառելով զարգացած ֆինանսական շուկաների վերլուծության համար դասական մեթոդների օգտագործումը: Ներկայացված աշխատությունների սինթեզված ուսումնասիրությունը հիմք է հանդիսանում դրանց հիման վրա նոր գա-

ղափարների ստեղծման և արդյունավետ հետազոտության իրականացման համար:

Վերլուծություն: Կրիպտոարժույթներին վերաբերող տնտեսագիտական գրականության ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ կրիպտոարժույթների հետ կապված վարկային ռիսկի կառավարումը դեռ գտնվում է վաղ զարգացման փուլերում: Այս փուլում դեռևս ամբողջությամբ բնութագրված չեն կրիպտոարժույթները և հետևապես դրանց հետ կապված ռիսկիերի գնահատմանը և կառավարմանը վերաբերող հարցերը նույնպես բաց են: Կրիպտոարժույթների շուկայում դեռևս կան բազմաթիվ մտահոգիչ հարցեր: Նման հարցերի շարքում է կարգավորիչ վերահսկողության բացակայությունը, որը հանդիսանում է այդ արժույթների գների անկանոն շեղումների պատճառներից մեկը¹: Ի տարբերություն ավանդական ֆինանսական շուկաների, կրիպտոարժույթային համակարգում բացակայում են ապահովագրական ծառայությունները: Բացի այդ կրիպտոարժույթային համակարգում գործարքները անշրջելի են, այսինքն հնարավոր չէ խարդախության դեպքում հարկադրման որևէ մեխանիզմով հակադրած գործարքներ իրականացնել: Կարգավորող օղակի բացակայությունը բերում է նաև պետական կամ այլ կառույցների կողմից պաշտպանցածության բացակայության: Ներկայացված և այլ հարցերը այս արժույթների հետ կապված առաջ են բերում վարկային ռիսկի գնահատման և կառավարման նոր մարտահրավերներ, որոնք պահանջում են այս շուկայի զարգացման տեմպերին համապատասխան արագությամբ լուծումներ²:

Ավանդական վարկային ռիսկի գնահատման մեխանիզմում վարկային ռիսկի ի հայտ գալը մեծապես պայմանավորված է պարտապանի սննկացմամբ (անվճարունակ դառնալով), պարտապանի ցանկությամբ (օպորտունիստական վարքագիծ) և այլ հանգամանքներով: Կրիպտոարժույթների հետ կապված վարկային ռիսկի ի հայտ գալը մեծապես պայմանավորված է այդ ակտիվի արժեքի կորստով, որը մասնագիտական գրականությունում ընդունված է անվանել "կրիպտոարժույթի մահ": Այս տեսանկյունից պետք է նշել, որ ժամանակակից գրականությունը չի առաջարկում միանշանակ սահմանում

¹ Igor Makarov, Antoinette Schoar, Trading and Arbitrage in Cryptocurrency Markets, Journal of Financial Economics (2019), p.7-14, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jfneco.2019.07.001>

² Lansky, J. Possible state approaches to cryptocurrencies. Journal of Systems Integration,(2018). 9 (1),19–31

այս հարցի հետ կապված: Այդ իսկ պատճառով ներկայացված հետազոտությունում կրիպտոարժույթի արժեքի կորստի հանգամանքը նույնպես ներկայացված է պայմանական արժեքներով: Հետազոտության ընթացքում օգտագործված տվյալները ստացվել են yahoo.finance վեբ կայքից՝ 2015-2021թթ. ընթացքում հավաքագրված օրական տվյալների հիման վրա՝ 2,185 միավորով¹: Ներկայացված տվյալների հիման վրա, մշակելով համապատասխան գրականությունում առկա հետազոտությունները, կրիպտոարժույթային վարկային ռիսկի գնահատման հնարավոր մեխանիզմները ուսումնասիրելով, ներկայացվում է մոդել, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել կրիպտոարժույթների արժեքի փոփոխության ազդեցությունը դրանց արժեզրկման հավանականության վրա և ըստ այդմ վարկային ռիսկի վրա: Առաջարկվում է ներկայացված մոդելը օգտագործել վարկային ռիսկի վրա կրիպտոարժույթների ազդեցությունը վերլուծելու համար: Ներկայցված ռեգրեսիոն վերլուծության իրականացման համար աշխատանքում օգտագործվել է Stata 16 վիճակագրական հաշվարկման ծրագիրը: Ֆինանսական սերիաների հիման վրա կառուցվող մոդելներում ժամանակի ընթացքում կարող է դիտարկվել անկայունություն: Այս խնդրի լուծման համար կարող է առաջարկվել երկու հիմնական տարբերակ: Մեկն այն է, որ անկայունությունը ինքնին դիտարկվի որպես պատահական փոփոխական: Երկրորդ տարբերակն այն է, որ անկայունությունը կախված համարվի որոշ կովարիացիաներից, ներառյալ ժամանակը²: Հետազոտական աշխատանքում ներկայացված մոդելում, որպես կախյալ փոփոխական, վարկային ռիսկի հիմնական չափիչ է ընդունվում դեֆոլտի հավանականությունը (PD): Այնուամենայնիվ, ինչպես վերևում արդեն նշվեց, երբ խոսքը վերաբերվում է կրիպտոարժույթներին, այս հավանականությունը սովորաբար անվանվում է որպես դրանց "մահվան հավանականություն"³ կոնկրետ ժամանակի $t+T$ պահին³, հաշվի առնելով, որ այն փաստացի գոյություն ունի ժամանակի t պահին: Այսինքն, որպես կախյալ հանդես է գալիս մի փոփոխական, որը ընդունելու է 2 արժեք՝ 1, երբ մահվան հավանականությունը բարձր է և 0՝ երբ ցածր է: Այս արժեքները պայմանական են,

¹ <https://finance.yahoo.com/cryptocurrencies> last access on 15.08.2021, 16:23

² Stephen Chan, Jeffrey Chu, Saralees Nadarajah, and Joerg Osterrieder, A Statistical Analysis of Cryptocurrencies, Journal of Risk and Financial Management, May 2017, p. 20

³ Fantazzini, D., Zimin, S. A multivariate approach for the simultaneous modelling of market risk and credit risk for cryptocurrencies. J. Ind. Bus. Econ. 47, 19–69, 2020, p. 13

քանի որ դրանց արժեքի կորստի հետ կապված հստակ սահմանում առկա չէ: Մաթեմատիկական իմաստով այն կունենա հետևյալ տեսքը¹

$$PD_{i,t} = P(D_{t,T}^i = 1 | D_t^i = 0)$$

Իսկ որպես անկախ փոփոխականներ, մենք դիտարկել ենք 4 կրիպտոարժույթների՝ բիթքոյն (BTC), լայթքոյն (LTC), ստելլար (XLM) և ռիփփլ (XRP), ժամանակային շարքերը: Ուսումնասիրված գրականությունում կան նաև մինչև 7 կրիպտոարժույթներ պարունակող հետազոտություններ¹, սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ դրանց մեծ մասը, որոնք չունեն շուկայական մեծ մասնաբաժին և ավելի մեծ ազդեցության են ենթարկվում մանիպուլյացիոն գործընթացներից: Հետևաբար ներկայացված հետազոտությունում ներառվել են ամենամեծ մասնաբաժին ունեցողները: Դիտարկվող 4 կրիպտոարժույթները արտահայտված են դոլլարային միավորով: Պետք է նշել, որ ուսումնասիրման արդյունքում տեղի է ունեցել արդյունքների մաքրում և համակարգում, գոյություն ունեցող կրիպտոարժույթներից բիթքոյնը և լիթքոյնը վերցվել են բնական լոգարիթմական հիմքով, որպեսզի միջինից շեղումը բավականին մեծ տարբերություն չունենա՝ համեմատած մյուս երկու կրիպտոարժույթների հետ:

Արդյունքում, մեր մեր կողմից մշակված և ստացված նախնական մոդելը կունենա հետևյալ ընդհանուր տեսքը.

$$PD_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln(BTC) + \beta_2 \ln(LTC) + \beta_3 XRP + \beta_4 XLM + \epsilon$$

Ինչպես արդեն նշվեց, հաշվի առնված հիմնական փոփոխականները վերոնշյալ 4 կրիպտոարժույթներն են: Այս կրիպտոարժույթների ընտրության իրականացման վրա ազդեցություն ունի դրանց շուկայական չափաբաժինը ընդհանուր կրիպտոարժույթային շուկայում:

Դիտարկվող 4 կրիպտոարժույթների նկարագրական վիճակագրությունը ունի հետևյալ տեսքը. բիթքոյնի և դրա հետ կապված շեղման հարաբերակցությունը կազմել է 4,69 (2,1), լայթքոյնի հարաբերակցության՝ 3,46 (1,45): Մինչդեռ ռիփփլի և սթելլարի հետ կապված շեղման հարաբերակցությունները կազմել են համապատասխանաբար 0,31 (0,36) և 0,12 (0,15):

¹ Stephen Chan, Jeffrey Chu, Saralees Nadarajah, and Joerg Osterrieder, A Statistical Analysis of Cryptocurrencies, Journal of Risk and Financial Management, May 2017, p. 21

Ներկայացված հարաբերակցության արդյունքները ցույց են տալիս, որ մուլտիկոլենարությունը այս դեպքում խնդիր է միայն լայթքոյնի համար, քանի որ այն բարձր կոռելացված է Բիթքոյնի արժեքի հետ՝ 94%: Այդ իսկ պատճառով, մեր հետազա մոդելի բարելավման համար, մենք կբացառանք այս կրիպտոարժույթի առկայությունը: Այսպիսով, մեր ուսումնասիրության մոդելը կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$PD_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln(BTC) + \beta_2 XRP + \beta_3 XLM + \epsilon$$

Մնացած կրիպտոարժույթների դեպքում ստացված արժեքները ունեն բավարար հուսալիություն: Ռիփիլը և Սթեյլարը դրականորեն փոխկապակցված են Բիթքոյնի հետ՝ 66,6%; 69%:

Մի քանի ռեգրեսիոն մոդելներ, ինչպիսիսներից է նվազագույն քառակուսիների մեթոդը (**Ordinary least squares, OLS**) և որոշ թեստեր, օգտագործվել են գնահատելու PD ցուցանիշը և համապատասխան ռեգրեսորների միջև կապը:

OLS մոդելը ցույց է տալիս ոչ գծային կապը դեֆլյուտի հավանականության և ուսումնասիրվող 3 կրիպտոարժույթների ճշգրտված արժեքների միջև՝ հիմնվելով առկա տվյալների և հաշվարկների վրա: Հաստատված է, որ հետազոտության ընթացքում կատարված ռեգրեսիան պարունակում է աննշան անհուսալի արդյունք կապված Ռիփիլի ր արժեքի հետ, քանի որ այն սահմանվածիժ չափազանց մեծ է, ինչը մեզ ասում է, որ ճշգրտումների արդյունքում կարող ենք հասնել ավելի լավ մոդելի: Պարզապես պետք է հեռացնել փոփոխականներից մեկը՝ խնդիրը լուծելու համար: Այսպիսով, մեր ուսումնասիրության մոդելը կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$PD_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln(BTC) + \beta_2 XRP + \epsilon$$

Մոդելն ավելի լավը դարձավ (78%) անկախ փոփոխականների նշանակության տիրույթների առումով: Սա վկայում է այն մասին, որ որպես այդպիսին մոդելը հուսալի է և հանդես է գալիս հետևյալ տեսքով՝

$$PD_{i,t} = 0,27 + 0,34 \ln(BTC) + 0,25 XRP + \epsilon$$

OLS ռեգրեսիայի արդյունքները մեզ տվեցին նշանակալիության և R-քառակուսու արժեքների վերաբերյալ ամենահուսալի արդյունքները: Այնուամենայնիվ, մոդելների վրա մենք պետք է կատարենք թեստեր, որպեսզի մեր մո-

դելը լիարժեքորեն բավարարի ռեգրեսիոն հավասարման ենթադրություններին: Առաջնային թեստը հետերոսկեդաստիկության թեստն է՝ տեսնելու, թե արդյոք մեր ռեգրեսիան մշտական շեղում ունի, թե ոչ: Breusch-Pagan/Cook-Weisberg թեստի արդյունքները անցկացվել է մշտական շեղման գրոյական վարկածով (հաստատուն վարիացիա):

Այս թեստը ցույց է տալիս, որ մենք կարող ենք մերժել այն գրոյական վարկածը, որի մնացորդների շեղումը հաստատուն է: Այսպիսով, հետերոսկեդաստիկությունը առկա է մեր մոդելում: Ստանդարտ սխալների ճիշտ արդյունքներ ստանալու համար մենք կարող ենք օգտագործել ամուր գնահատման մեթոդը (robust estimation):

Աղյուսակ 1. Նվազագույն քառակուսիների մեթոդի (OLS) գնահատված արդյունքները ստանդարտ սխալներով

VARIABLES	PD
Ln(BTC)	0.337*** (0.00438)
XRP	0.247*** (0.0233)
CONSTANT	0.268*** (0.0173)
Obs	2,185
R-squared	0.78
Standard errors in parentheses *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1	

Մենք տեսնում ենք, որ ստանդարտ սխալները մի փոքր ավելի մեծ են, քան նախկինում, բայց այժմ հետերոսկեդաստիկության խնդիրը շտկված է ուսումնասիրվող մոդելի համար (Աղյուսակ 1):

Էկոնոմետրիկական տեսությունների մեջ հաջորդ թեստը, որը օգնում է հասկանալու մոդելի հուսալիությունը՝ էնդոգենությունն է: Այն լայնորեն կիրառվում է այն հանգամանքների նկատմամբ, որոնց դեպքում կախյալ փոփոխականը փոխկապակցված է սխալների (epsilon) հետ: Այս հանգամանքից խուսափելու համար մենք անցկացրեցինք էնդոգենության թեստ ռեգրեսիոն մոդելի վրա՝ պարզելու համար, թե արդյոք խախտվում է խիստ էկզոգենության ենթադրությունը: Wu-Hausman and Durbin-ի թեստերն անցկացվեցին, երկուսն էլ ունեին գրոյական վարկած, որ մեր փոփոխականները էկզոգեն են: Երկու թեստերի արդյունքում P-արժեքը տատանվել է 0.1-ից 0.3-ի սահմաններում,

ինչը փաստն է այն բանի, որ զրոյական վարկածը մերժվում է և ուսումնասիրվող փոփոխականները իսկապես էկզոգեն փոփոխականներ են:

Այսպիսով մոդելի վերջնական տեսքը հետևյալն է՝

$$PD_{i,t} = 0,27 + 0,34 \ln(BTC) + 0,25 XRP + \epsilon, \quad N = 2185$$

$$SE \quad (0.017) *** \quad (0.004) *** \quad (0.25) ***$$

Այսպիսով, OLS-ի արդյունքում կատարում ենք այն եզրահանգումը, որ Բիթքոյնի ճշգրտված արժեքի 1% աճը հանգեցնում է դեֆոլտի հավանականության մեծացմանը 34%-ով, իսկ Ռիփլի ճշգրտված արժեքի 1 միավորի աճը՝ 25%:

Եզրակացություններ: Կատարված ուսումնասիրության արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ չնայած համապատասխան գրականության սակավությանը, այնուամենայնիվ առկա է բավարար տեսական և գործնական հիմք կրիպտոարժույթների հետ կապված վարկային ռիսկի գնահատման մեխանիզմների մշակման համար: Առկա հնարավորությունների ճիշտ և ժամանակին օգտագործումը հնարավորություն կտա իրականացնել կրիպտոարժույթային վարկային ռիսկին վերաբերող նոր և ավելի արդյունավետ հետազոտություններ: Կրիպտոարժույթային վարկային ռիսկի գնահատման և կառավարման արդյունավետությունը մեծապես կախված է այդ գործընթացում օգտագործվող գործիքակազմի արդյունավետությունից:

Հետազոտությունում ներկայացված մոդելը հնարավորություն է տալիս գնահատել կրիպտոարժույթների վարկային ռիսկը առանձնակի մոտեցմամբ: Կառուցված մոդելը հիմնված է մի շարք հետազոտությունների վրա, սակայն չի կրկնօրինակում դրանցից և ոչ մեկին, այլ սինթեզելով դրանցից յուրաքանչյուրում առկա ուժեղ կողմերը, առաջարկում է նոր մոտեցում:

Արդյունքում կառուցված մոդելը իրենից ներկայացնում է կրիպտոարժույթի արժեքի կորստի հավանականության գնահատման և վարկային ռիսկի չափման մեխանիզմ, որը կարող է օգտագործվել առևտրային բանկերի կողմից վարկային ռիսկի գնահատման և ապա կառավարման արդյունավետության բարձրացման համար:

Արսեն ԸՌՔՈՅԱՆ

Վարկային ռիսկի գնահատման մեխանիզմները կրիպտոարժույթային համակարգում

Բանալի բառեր. վարկային ռիսկ, կրիպտոարժույթ, վարկային ռիսկի կառավարում, սննկացման հավանականություն

Դասական տնտեսագիտական գրականությունը վարկային ռիսկին վերաբերող հարցերի քննարկման հիմքում դնում է դասական արժույթները և ակտիվները, սակայն ժամանակակից ֆինանսական շուկան հետզհետե ավելի է բարդանում՝ իր մեջ ներառելով ակտիվների նոր տեսակներ: Այս տեսանկյունից մեծ կարևորություն ունեն կրիպտոարժույթները, որոնք առաջացել են վերջին տասնամյակում և շատ արագ ներխուժում են տնտեսության տարբեր հատվածներ՝ մասնավորապես ֆինանսական շուկաներ և բանկային համակարգ: Նման փոփոխությունները անհրաժեշտաբար պահանջում են նաև փոփոխություններ բանկային համակարգի գործունեության ուղղություններում: Հետևաբար բանկային համակարգում վարկային ռիսկի գնահատման նոր մեխանիզմների ներդրման անհրաժեշտություն է առաջանում, որին և ուղղված է ներկայացված հետազոտությունը:

Arsen ERKOYAN

Credit risk assessment mechanisms in the cryptocurrency system

Key words: credit risk, cryptocurrency, credit risk management, default probability

Classical economic literature focuses on discussing of credit risk issues with classical currencies and assets, but the modern financial market is becoming increasingly complex, with new types of assets. Of great importance in this regard are the cryptocurrencies that have emerged in the last decade, rapidly invading various sectors of the economy, particularly financial markets and the banking system. Such changes also require changes in the direction of the banking system. Therefore, there is a need to introduce new credit risk assessment mechanisms in the banking system.

Арсен ЭРКОЯН

Механизмы оценки кредитного риска в криптовалютной системе

Ключевые слова: кредитный риск, криптовалюта, управление кредитным риском, вероятность банкротства

В классической экономической литературе основное внимание уделяется обсуждению вопросов кредитного риска, связанного с классическими валютами и активами, но современный финансовый рынок становится все более сложным с появлением новых типов активов. Большое значение в этом отношении имеют криптовалюты, которые появились в последнее десятилетие и быстро вторгаются в различные секторы экономики, особенно на финансовые рынки и банковскую систему. Такие изменения также требуют изменения направления развития банковской системы. Следовательно, существует необходимость во внедрении новых механизмов оценки кредитного риска в банковской системе, на что и нацелено представленное исследование.

**ՀԱՄԱԽԱՌՆ ՆԵՐՔԻՆ ԽՆԱՅՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՀԱՄԱԽԱՌՆ
ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԿՈՒՏԱԿՄԱՆ ԵՎ ՌԵՍՈՒՐՍԱՅԻՆ ՃԵՂՔՎԱԾՔԻ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Դավիթ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՀՊՏՀ ֆինանսների ամբիոնի ասպիրանտ

Բանալի բառեր. համախառն ներքին խնայողություններ, համախառն կապիտալի կուտակում, ռեսուրսային ճեղքվածք, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, տնտեսական աճ

Ներածություն: Համախառն ներքին խնայողությունները կարևորվում են ոչ միայն մակրոտնտեսական կայունացման, այլև համախառն կապիտալի կուտակման և դրա համար անհրաժեշտ ներդրումների ռեսուրսային ճեղքվածքի տեսանկյունից: Երկրների միջև տնտեսական աճի ցուցանիշների անհամաչափությունը հաճախ վերագրվում է խնայողությունների և ներդրումների մակարդակների տարբերություններին: Համախառն ներքին խնայողությունների ցածր մակարդակները կարող են տնտեսական աճը պահպանել ցածր մակարդակում: Թեպետ ներքին բավարար ռեսուրսների բացակայությունը կարող է լրացվել օտարերկրյա ներդրումներով, այդուհանդերձ, դա երկիրը դարձնում է բարձր զգայուն է արտաքին ցնցումների նկատմամբ: Ասվածի ապացույցը 2008թ. ֆինանսական ճգնաժամից ի վեր ՀՀ ՕՈՒՆ-երի ներհոսքի ձևավորված նվազման միտումներն են, ինչպես քվիդի համավարակի ազդեցությամբ 2020թ. համաշխարհային ներդրումների հոսքերի 35 տոկոսով նվազել, ինչն առաջին հերթին բացասաբար կանդրադառնա Հայաստանի նման անցումային տնտեսությամբ երկրներ ՕՈՒՆ-երի հոսքերի վրա: Նման իրավիճակները կարող են հանգեցնել նաև օտարերկրյա կապիտալի արտահոսքին, ինչպես նաև մակրոտնտեսական անկայունությանը: Հետևաբար, համախառն ներքին խնայողությունները դառնում են առաջնահերթություն՝ որպես համախառն կապիտալի կուտակման համար անհրաժեշտ ներդրումների ֆինանսավորման աղբյուր, ինչով հնարավոր կլինի նվազագույնի հասցնելու միջազգային տնտեսական տատանումների նկատմամբ երկրի տնտեսության խոցելիությունը: Այս առումով, փոփոխականների միտումների ուսումնասիրությունը և համապատասխան քաղաքականությամբ դրանց անցանկալի դրսևորումները չեզոքացնելը դարձել է հրատապ խնդիր:

Գրականության ակնարկ: Ներդրումները և դրանց ֆինանսավորման աղբյուրները որոշիչ են դրական և կայուն մակրոտնտեսական ցուցանիշների հասնելու համար: Աճի և զարգացման տեսությունը տևական ժամանակ հիմնական կապիտալի կուտակումը համարում էր տնտեսական աճի շարժիչ ուժը: Այն բանի պատկերացումը, որ ներդրումների նորման երկարատև աճի բանալին է, աճի մասին տնտեսագիտական մտքի կենտրոնում է Դավիթ Ռիկարդոյի ժամանակներից: Այնուամենայնիվ, աճի գործընթացում ներդրումների առանցքային դերը 1960-1970-ականներին կասկածահարույց համարեցին նորդասական աճի տեսաբանները¹, ովքեր տնտեսական աճի բանալին են համարում կապիտալի կուտակումը: Համաձայն դրանց՝ զարգացող որոշ երկրների տնտեսական աճի լավագույն ճանապարհը ներդրումների մեծացումն է, կապիտալի կուտակման մակարդակի բարձրացումը: Այդ գաղափարը տասնամյակներ առաջ դրվեց տնտեսական զարգացման գերիշխող տեսության հիմքում, որը երբեմն անվանվում է «կապիտալի ֆունդամենտալիզմ»:² Վերջինիս ծագումը հաճախ վերագրում են Հարոդի² և Դոմարի³ այն պնդմանը, որ աճի տեմպերը խնայողությունների նորմայի և արտադրանք-կապիտալի հարաբերակցության արդյունքն են: Ջարգացման հարցերով զբաղվող տնտեսագետների մեծ մասն այդ ժամանակ գիտեին, որ Հարոդի և Դոմարի մոդելներն առնչվել են տնտեսական անկայունության հիմնախնդիրներին, այլ ոչ երկարատև աճին: Ի վերջո, Հարոդը բնական հավելաճի իր հայեցակարգը կիրառեց տնտեսական զարգացման նկատմամբ: Նա պնդում էր, որ զարգացող տնտեսությունների աճը պայմանավորված է տեխնիկական առաջընթացը իրացնելու իրենց կարողությամբ: Դոմարը նկատել է, որ թողարկման նրկատմամբ կապիտալի գործակցի հավելաճը, ավելի շուտ, եղել է խնայողությունների նկատմամբ հակվածության և տեխնիկական առաջընթացի միջև գործակցության պասիվ արդյունք, այ ոչ պատճառական գործոն: Ըստ էության, Հարոդը և Դոմարն աճի հիմնախնդիրը ձևակերպել են Քեյնսյան մակրոտնտեսագիտության համատեքստում: Ավելի ուշ կապիտալի ֆունդամենտալիզմը դարձավ տնտեսագիտական հետազոտությունների առաջնագիծը:

¹ Schmidt-Hebbel, K., Serven, L. & Solimano, A., 1994. Saving, Investment and Growth in Developing Countries: An Overview. Policy Research Working Paper, (No.1382), pp.1-48. Economic Growth and Long-Term Development conference, held in El Escorial, Spain, July 11-13, 1994.

² Harrod, R. F. Second essay in dynamic theory. Economic Journal. 1960, 70: 277-93.

³ Domar, E. Domar, E. A Soviet model of growth', in E. Domar Essays in the theory of economic growth. New York: Oxford University Press. 1957b. pp. 223-61.

Փոլ Ռոմերը, օրինակ, մշակում է էնդոգեն աճի մոդելը, որում գոյություն ունեն կապիտալի արտաքին մեծ էֆեկտներ: Ռոմերի ստացած արդյունքները ենթադրում են, որ կապիտալի կուտակման արագության հատկապես արտաքին փոփոխությունները, կապիտալի կուտակման համեմատ թողարկման բավական մեծ առաձգականության հետ համադրմամբ, հանդիսանում են սակայն աճի շարժիչ ուժը¹: Կապիտալը կարևոր դեր է խաղում բնակչության մեկ շնչի հաշվով արտադրանքի թողարկման՝ երկրների միջև տարբերությունները բացատրելու համար²: Ներդրումների նորդասական տեսությունը տեսություններից մեկն է, որում քննարկվում է փոխկապվածությունը ներքին ներդրումների և տնտեսական աճի միջև: Նորդասական մոդելում կապիտալի կուտակումն ազդում է աճի վրա միայն կայուն վիճակի անցման ժամանակ, մինչդեռ երկարաժամկետ աճը պայմանավորված է բնակչության թվաքանակի աճով և տեխնոլոգիական փոփոխությունների տեմպերով: Նիկոլաս Կալդորը³, Ջոան Ռոբինսոնը⁴ և այլք չեն համաձայնել այդ տեսակետին այն առումով, որ ներդրումների և ինովացիաների (կամ տեխնոլոգիական փոփոխությունների) տարանջատումը եղել է արհեստական, որովհետև տեխնոլոգիական ինովացիաների մեծ մասը, որպես կանոն, մարմնավորվում է մեքենասարքավորումների մեջ: Այսպիսով, գրականության համառոտ ակնարկը հիմք է եզրակացնելու, որ համախառն կապիտալի կուտակումը պայմանավորում է երկարատև տնտեսական աճ՝ կապիտալի կուտակման համեմատ թողարկման մեծ առաձգականության պարագայում:

Հետազոտության մեթոդաբանություն: Հետազոտությունը նկարագրական բնույթի է: Սույն հետազոտության մեջ օգտագործվում է տվյալների ժամանակային շարքերի վերլուծությունը, քանի որ դրանցում դյուրին է բացահայտել փոփոխականների միտումները: Ուսումնասիրությունը կենտրոնանում է հինգ փոփոխականների տվյալների ժամանակային շարքերի վրա: Այդ փոփոխականներն են՝ համախառն ներքին խնայողությունները, համախառն կապիտալի կուտակումը, ռեսուրսային ճեղքվածքը, համախառն ներքին արդյունքը և ՕՈՒՆ-երը: Տվյալներն ընդգրկում են 30 տարի (1991-2000): Տվյալ-

¹ Romer, P. 1986. Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94, p.1002.

² Mankiw NG, Romer D, Weil D. A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1992;107 (May) : 407-437.

³ Kaldor, N. Model of Economic Growth. *The Economic Journal*, V.67, 268, 1.12.1957, p.591-624

⁴ Robinson, J. *Essays in the Theory of Economic Growth*. Londown, The Macmillan Pr., 1962, p.6

ների հավաքածույում ՀՆԱ-ի հավելածը չափվում է ընթացիկ շուկայական գներով, համախառն ներքին խնայողությունները, համախառն կապիտալի կուտակումը, ռեսուրսային ճեղքվածքը, ՕՈՒՆ՝ ՀՆԱ-ի նկատմամբ:

Վերլուծություն: Իրավիճակը Հայաստանում գրեթե չի տարբերվում մյուս զարգացող բազմաթիվ երկրներից. համախառն ներքին արդյունքի նկատմամբ խնայողությունների և ներդրումների ծավալները դեռևս մնում են ցածր մակարդակի վրա: 1992-2002թթ. ՀՆԱ-ի նկատմամբ համախառն ներքին խնայողությունների մակարդակը եղել է բացասական և միայն 2003-2020թթ. դիտվել են դրական միտումներ, թեպետ, համադրելի տնտեսությունների համեմատ խնայողությունների մակարդակը գտնվել է անհամեմատ ցածր մակարդակի վրա: Այսպես, օրինակ, ՀՆԱ-ի նկատմամբ համախառն ներքին խնայողությունների միջին հարաբերակցությունը վերջին երեք տասնամյակում (1991-2020թթ.) կազմել է 1.0 %, ինչն անհամեմատելի ցածր է, քան ներդրումները կամ համախառն կապիտալի կուտակումը. ռեսուրսների ճեղքվածքը կազմել է -25.0%, ինչը լրացվել է օտարերկրյա ներդրումներով, այսինքն՝ արտաքին խնայողությունների հաշվին: Հիմնական կապիտալի համախառն կուտակման կազմում օտարերկրյա ներդրումները 1995թ. կազմել են 16.7%, 1996թ.՝ 18.9 և 1997թ.՝ 20%¹: 1991-2000 թթ. ՀՆԱ-ն միջինը կազմել է ՀՆԱ-ի -8.1%-ը, իսկ համախառն ներդրումները հիմնական կապիտալում՝ ՀՆԱ-ի 21.0%-ը, ռեսուրսային ճեղքվածքը՝ -29.1%-ը, ինչը նշանակում է, որ ՀՆԱ-ն բոլորովին դեր չի խաղացել ներքին ներդրումներում: 2001-2010 թթ. ՀՆԱ-ն կազմել է ՀՆԱ-ի 5.6%-ը կամ հիմնական կապիտալում կատարված համախառն ներդրումների 15.7%-ը, իսկ ռեսուրսային ճեղքվածքը՝ 30.0%: 2011-2020թթ. ՀՆԱ-ն պահպանվել է գրեթե նախորդ տասնամյակի մակարդակում՝ 5.5%, մինչդեռ համախառն կապիտալի կուտակման մակարդակը նվազել է մինչև 21.4%-ի՝ համախառն կապիտալի կուտակման 25.7%-ը: Դրանով պայմանավորված, փոքրացել է ռեսուրսային ճեղքվածքը՝ 15.9%: 1991-2000թթ. ներքին խնայողությունների և ներդրումների ցածր մակարդակը պայմանավորված է եղել շուկայական տնտեսությանն անցման, շուկայական ենթակառուցվածքի զարգացման, տնտեսության մասնավոր հատվածի ձևավորման, ներդրումներին առնչվող օրենսդրության ձևավորման սկիզբ առած

¹ Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998 թթ. ՀՀ ԱՎԾ, 02 Հոկտեմբերի 1999, էջ 6:

գործընթացներով, որոնց արդյունքները տեսանելի դարձան 1990-ականների վերջին և 2000-ականների սկզբին:

Աղյուսակ 1. Համախառն ներքին խնայողությունների, համախառն կապիտալի կուտակման, ՕՈՒՆ-երի միջին հարաբերակցությունը ՀՆԱ-ի նկատմամբ և ռեսուրսային ճեղքվածքը

Մակրոտնտեսական ցուցիչներ	1991-2000թթ.	2001-2010թթ.	2011-2020թթ.	1991-2020թթ. (միջինը)
Համախառն կապիտալի կուտակում (ՀՆԱ-ի %)	21.0	35.6	21.4	26.0
ՀՆԽ (ՀՆԱ-ի %)	-8.1	5.6	5.5	1.0
Ռեսուրս. ճեղքվածքը (ՀՆԽ-ի և ՀԿԿ-ի մասնաբաժինների տարբերությունը, ՀՆԱ-ի %)	-29.1	-30.0	-15.9	-25.0
ՕՈՒՆ-եր (ՀՆԱ-ի %)	3.1	6.2	3.0	4.1
ՀՆԱ-ի հավելած, %	-2.4 (4.7*)	8.3	3.5	3.1 (5.5**)
*) Առանց հաշվի առնելու 1992թ. 41.8% անկումը. **) Առանց հաշվի առնելու 1992թ. 41.8% անկումը				

Վերակառուցման և զարգացման եվրոպական բանկը (EBRD) անցումային փուլում առաջընթացը գնահատում է անցման ցուցանիշների հավաքածուով: Գործընթացը չափվում է արդյունաբերապես զարգացած երկրների ստանդարտներին համապատասխան, ընդունելով, որ գոյություն չունի ոչ «մաքուր» շուկայական տնտեսություն, ոչ էլ եզակի անցումային վերջնակետ: Չափման սանդղակը տատանվում է 1-ից մինչև 4 +, որտեղ 1-ը նշանակում, որ ընդհանրապես փոփոխություն չի եղել կենտրոնացված պլանային տնտեսությունից, իսկ 4+-ը ներկայացնում է արդյունաբերական շուկայական տրնտեսության ստանդարտները: Դասակարգման այս համակարգի վրա հիմնըված միավորները սկզբնապես մշակվել են անցման վերաբերյալ 1994թ. առաջին զեկույցում, սակայն հետագա զեկույցներում ճշգրտվել և փոփոխվել են: Սույն հետազոտության տեսանկյունից, կարևոր է դիտարկվել անցումային շրջանի առաջին տասնամյակը: Գնահատումն իրականացվել է հետևյալ բընազավառներում. խոշորամասշտաբ մասնավորեցում, փոքրամասշտաբ մասնավորեցում, ձեռնարկությունների կառավարում և վերակառուցքավորում, գների ազատականացում, առևտրի և արտաքին արժույթային համակարգ, բանկային բարեփոխումները և տոկոսադրույքի ազատականացում, ապահովագրական շուկաները և ոչ բանկային ֆինանսական հաստատություններ¹: Աղյուսակ 2-ում ներկայացված, շուկայական տնտեսությանը Հայաստանի

¹Transition Report. Economic transition in eastern Europe and former SU.London, EBRD,1994, p.9

անցման գործընթացի գնահատման վերոնշյալ ցուցիչներից երևում է, որ 2000-ականների սկզբին անցման գործընթացի հիմնական արդյունքներն արդեն տեսանելի են եղել, ինչի սինթետիկ արդյունքը մասնավոր հատվածի 75 տոկոս մասնաբաժինն է, որը պահպանվել է նաև 2010 թվականին:

Աղյուսակ 2. Շուկայական տնտեսությանը Հայաստանի անցման առաջընթացի ցուցիչները¹

Ցուցիչներ		1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2010
Մասն. հատված	Մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում (%)	40	45	50	55	60	60	75	75
Ձեռնարկություններ	Մեծամաշտաբ մասնավորեցում	1	2	3	3	3	3	3	4-
	Փոքրամաշտաբ մասնավորեցում	3	3	3	3	3	3+	3+	4
	Ձեռնարկությունների կառավարում և կառուցվ. վերակազմակերպում	1	2	2	2	2	2	2	2+
Շուկաներ և առևտուր	Գների ազատականացում	3	3	3	3	3	3	3	4+
	Առևտրի և արտաքին արժույթային փոխանակման համակարգ	4	4	4	4	4	4	4	4+
	Մրցակցության քաղաքականություն	1	1	2	2	2	2	1	2+
Ֆինանսական հաստատություններ	Բանկային բարեփոխումներ և տոկոսադրույքի ազատականացում	2	2	2	2+	2	2+	2+	3-
	Ապահովագրական շուկաներ և ոչ բանկ. ֆինանսական կառույցներ	1	1	1	1	2-	2	2	2+

1990-ականների սկզբին արտադրության միջոցների հիմնական տիրապետողը պետությունն էր, իսկ մասնավոր հատվածը դեռ մեծ դերակատարում չուներ: Այսպես, օրինակ, եթե 1990թ. մասնավոր հատվածի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում կազմում էր 11.7%², ապա 1994թ. այն արդեն կազմում էր 40%, 1996թ.՝ 60%, 2000թ.՝ 75%: Հայաստանի տնտեսական շրջափակումը, ավանդական շուկաների հետ հարաբերությունների խզումն ինչպես լոգիստիկ հիմնախնդիրների, այնպես էլ հետխորհրդային երկրներ տնտեսությունների կառուցվածքային փոփոխությունների պատճառով, բացասական ազդեցություն ունեցան համախառն կապիտալի կուտակման գործընթացի վրա: Նույնիսկ պետական խոշոր ձեռնարկությունները, որոնք կարող էին մեծացնել ֆիզիկական կապիտալի կուտակումը, պակաս արտադրողական էին և ապահովում էին արտադրության ցածր մակարդակ: 2001-2010թթ. համախառն ներքին ներդրումների մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում եղել է 52.8% բարձր (35.6%) նա-

¹ Կազմել է հեղինակը: Աղբյուր՝ Transition Report. Economic transition in eastern Europe and former Soviet Union. London, EBRD, 1994-2010.

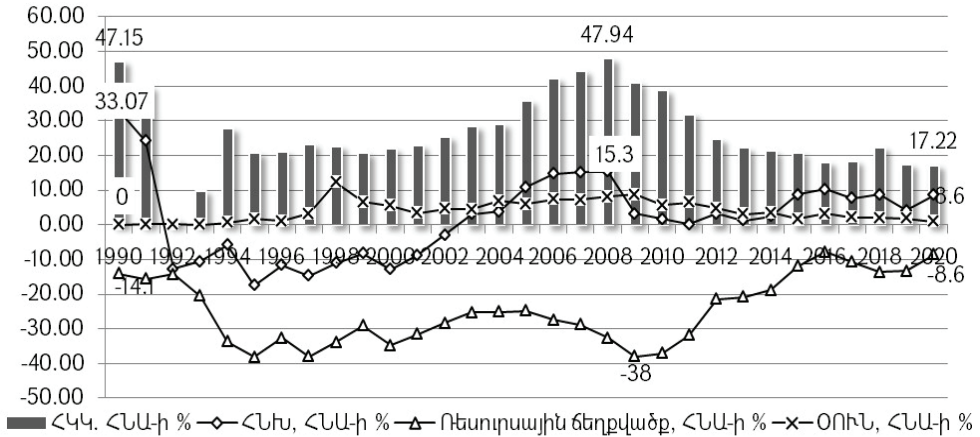
² Տնտեսական բարեփոխումների առանձնահատկություններն ու փուլերը Հայաստանում 1991-1998 թթ. ՀՀ ԱՎԾ, 02 Հոկտեմբերի 1999, էջ 5:

խորդ ժամանակահատվածի միջին մասնաբաժնի համեմատ: Այդ ժամանակահատվածում արդեն ձևավորվել ու կայացել էին շուկայական ենթակառուցվածքները, մասնավորեցվեցին պետական խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունները, ներառյալ հանքարդյունաբերության ձեռնարկությունները, ինչով մասնավոր հատվածի տեսակարար կշիռը բարձրացավ նաև արդյունաբերության ոլորտում, ստեղծվեցին նպաստավոր պայմաններ մասնավոր ներդրումների համար, նշանակալի աճեցին ՕՈՒՆ ծավալները: Այսպես, եթե 1991-2000թթ. ՕՈՒՆ կազմել են 618 մլն դոլար, ապա 2001-2010թթ.¹ 4210.1 մլն դոլար, իսկ 2011-2020թթ.¹ 3554.9 մլն դոլար: Առաջին տասնամյակում ՕՈՒՆ/ՀՆԱ հարաբերակցությունը կազմել է միջինը 3.1%, երկրորդում՝ 6.2%, երրորդում՝ 3.0%, իսկ 30 տարում՝ 4.1%: Ընդ որում, ներհոսած ՕՈՒՆ-երի մաքուր պաշարները 2000թ. կազմել են 513 մլն դոլար, 2010թ.¹ 4405 մլն դոլար, 2020թ.¹ 5246 մլն դոլար¹: Ուշագրավ է, որ տնտեսական աճի միջին ցուցանիշը բարձր է եղել 2001-2010թթ. (8.3%), այսինքն՝ համախառն կապիտալի կուտակման բարձր մակարդակի և ռեսուրսային մեծ ճեղքվածքի պարագայում, ինչը հիմք է եզրակացնելու, որ այդ ժամանակահատվածում տնտեսական աճի բարձր մակարդակն ապահովվել է արտաքին խնայողությունների հաշվին: ՕՈՒՆ-երի մաքուր պաշարները, նախորդ տասնամյակի համեմատ, ավելացել են 3892 մլն դոլարով: 2011-2020թթ. համախառն կապիտալի կուտակման նախորդ տասնամյակում ձևավորված դրական միտումը փոխարինվում է բացասականով. համախառն կապիտալի կուտակման միջին մակարդակը ՀՆԱ-ի նկատմամբ նվազել է գրեթե 40%-ով, իսկ ՀՆԽ պահպանվել են գրեթե նույն մակարդակում (5.5%): Միաժամանակ, դրական կարելի է համարել ռեսուրսային ճեղքվածքի նվազումը 47%-ով: Նշանակալի նվազել է տնտեսական աճի ցուցանիշը, կազմելով միջինը 3.5 տոկոս (աղյուսակ 1):

Գծապատկեր 1-ից երևում է, որ 1991-1992թթ. նկատվել է համախառն կապիտալի կուտակման, համախառն ներքին խնայողությունների խիստ անկըման միտում, ինչն ուղեկցվել է երկրի տնտեսության չափազանց վատացող վիճակով՝ 1992թ. ՀՆԱ-ի 41.8% անկմամբ: 1990-1991թթ. համախառն կապիտալի կուտակման և համախառն ներքին խնայողությունների մակարդակները եղել են բավական բարձր: Այդ տարիներին տնտեսական անկումը եղել է համեմատաբար ոչ մեծ. համապատասխանաբար՝ -5.5%, -11.7%: Ընդ որում,

¹ Աղբյուր՝ World Investment Report 2000-2020. New York and Geneva, UNCTAD.

խնայողությունների այդպիսի մակարդակ այն չի արձանագրվել հետագա գրեթե երեք տասնամյակում, իսկ համախառն կապիտալի կուտակման համանման բարձր մակարդակներ արձանագրվել են 2006-2010թթ.:

Գծապատկեր 1. Համախառն կապիտալի կուտակման, համախառն ներքին խնայողությունների մակարդակների, ռեսուրսային ճեղքվածքի, ՕՈՒՆ-երի և տնտեսական աճի միտումները¹

Թեպետ համախառն ներքին խնայողությունների մակարդակը 2003 թվականից ունեցել է դրական նշանակություն և դրսևորել աճի միտումներ, այդուհանդերձ, 1993 թվականից այն նշանակալի ցածր է եղել համախառն կապիտալի կուտակման մակարդակի աճի տեմպերից, որն ապահովվել է օտարերկրյա ներդրումների հաշվին: Վերջիններիս և համախառն կապիտալի կուտակման աճի բարձր տեմպերին զուգընթաց՝ մեծացել է ռեսուրսային ճեղքվածքը, ընդհուպ մինչև 2016 թվականը, երբ այն կազմել է 7.8 տոկոս: Դրա մակարդակը ցածր է եղել նաև 2020 թվականին: Առաջին հայացքից, սա կարող էր դիտվել դրական միտում: Մինչդեռ այդ միտումը պայմանավորող գործոններից կարելի է դատել, որ այն որևէ կերպ չէր կարող նըպաստել տնտեսական աճին: Այսպես, օրինակ, 2020 թվականին, ՕՈՒՆ-երը կազմել են ՀՆԱ-ի 0.9%-ը, 2019-ին՝ 1.8%-ը, 2018-ին՝ 2.0%-ը, 2017-ին՝ 2.2%-ը, 2016-ին՝ 3.2%-ը: Միաժամանակ, 2009 թվականից ձևավորվել է համախառն

¹ Կազմել է հեղինակը: World Development Indicators (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDS.TOTL.ZS>). Աղբյուր՝ World Investment Report 2000-2020. New York and Geneva, UNCTAD.

կապիտալի կուտակման մակարդակի նվազման միտում (2008 թ.՝ 47.9%, 2009թ.՝ 41.1%), ինչը 2015 թվականին հանգեցրել է դրա կրկնակի նվազմանը (20.7%), իսկ 2020 թվականին այն կազմել է ՀՆԱ-ի 17.2%-ը: Հետևաբար, ռեսուրսյին ճեղքվածքի նվազելը համախառն կապիտալի մակարդակի և ՕՈՒՆ-երի նշանակալի նվազման, ինչպես նաև համախառն ներքին խնայողությունների մակարդակի որոշակի բարելավման արդյունք է:

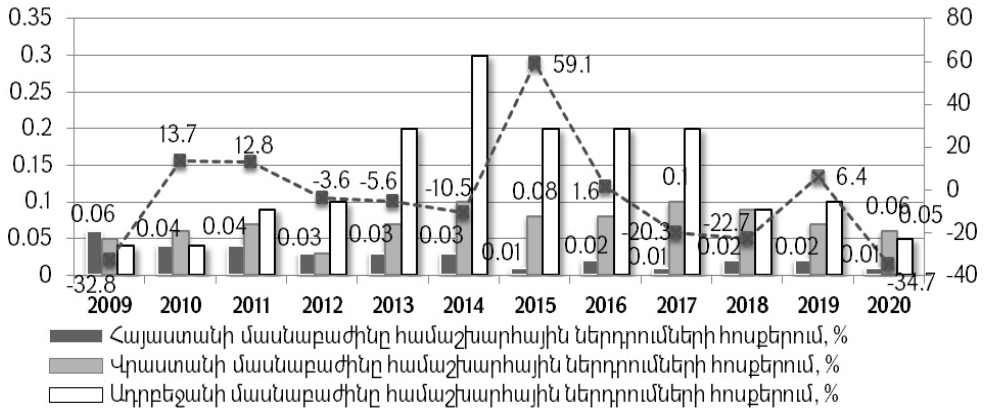
Համախառն կապիտալի կուտակումը որոշիչ է կայուն տնտեսական աճի ապահովման գործում: Մինչդեռ, Հայաստանում ներդրումների ցածր մակարդակը խոչընդոտել է երկրի տնտեսական աճին, որը հիմնված է եղել համախառն կապիտալի կուտակման ռեսուրսային ճեղքվածի մեծամասամբ ՕՈՒՆ-երով լրացնելու վրա, վերջիններիս նվազման միտումների ձևավորմանը զուգընթաց, ինչպես նաև համախառն ներքին խնայողությունների ցածր մակարդակի պահպանման պայմաններում նվազել է նաև համախառն կապիտալի կուտակման մակարդակը:

2021 թվականի Համաշխարհային ներդրումների զեկույցում (World Investment Report) ասված է. «Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների համաշխարհային հոսքերը խիստ տուժել են COVID-19 համավարակից: 2020 թվականին դրանք նվազել են մինչև 1 տրիլիոն դոլարի, ինչը նշանակալի ցածր է մեկ տասնամյակ առաջ համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամից հետո հասած նվազագույն մակարդակից: Հատկապես խիստ տուժել են ներդրումներն արդյունաբերության նոր ոլորտներում և նոր ներդրումային նախագծերը զարգացող երկրների ենթակառուցվածքում»¹:

Թեպետ ներկայում հիմնական ուշադրությունը դարձվում է վերականգնման գործընթացին, սակայն հարցը միայն տնտեսության վերականգնելը չէ, այլ վերականգնումն ավելի կայուն և ապագա ցնցումներին ավելի դիմացկուն դարձնելը: Այս առումով, Հայաստանի համար արտադրական ներուժի զարգացումն առաջնահերթ նշանակություն է ձեռ բերում: Մինչդեռ 2008 թվականի ֆինանսական ճգնաժամից հետո, ընդհուպ 2020 թվականը, օտարերկրյա ներդրումների ներուժը դրսևորել է անկման միտում, ինչն էլ, համախառն ներքին խնայողությունների ցածր մակարդակի պայմաններում, էական խոչընդոտ է համախառն կապիտալի կուտակմանը: Համաշխարհային

¹ World Investment Report 2021. United Nations, Geneva, 2021, p.iii.

ներդրումների հոսքերի վերականգնման դեպքում էլ Հայաստանը չի կարող մեծ ակնկալիքներ ունենալ, նկատի ունենալով այն, որ 2009 թվականից ի վեր դրանց դրական դինամիկան ոչ մի կերպ չի ազդել ՀՀ օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ ներհոսքի ծավալների վրա:

Գծապատկեր 2. Համաշխարհային ներդրումների հոսքերի շարժընթացը (%-ով), Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի մասնաբաժինները (%) դրանցում¹

Այսպես, օրինակ, ինչպես երևում է գծապատկեր 2-ից, հոսքերում Հայաստանի մասնաբաժինը բավական փոքր է. տասներկու տարվա միջինը՝ 0.03%: Ավելի քան երկու անգամ մեծ է Վրաստանի մասնաբաժինը և 4.3 անգամ Ադրբեջանինը: 2015 թվականին, երբ արձանագրվել է համաշխարհային ներդրումների հոսքերի 59.1% աճ, ՀՀ-ի մասնաբաժինը կազմել է 0.01%, Վրաստանինը՝ 0.08%, Ադրբեջանինը՝ 0.2%: Ընդ որում հաջորդող երկու տարիներին, չնայած համաշխարհային հոսքերի 22.7% անկմանը, Վրաստանի և Ադրբեջանի մասնաբաժինները պահպանվել են նույն մակարդակներում, ընդ որում, Վրաստանինը դրսևորել է որոշակի աճի միտում: Քովիդի համավարակի ազդեցությամբ, համաշխարհային ներդրումային հոսքերը 2020 թվականին նվազեցին 34.7 տոկոսով: Հայաստանում ՕՈՒՆ-երը նվազեցին 53.9 տոկոսով, իսկ Վրաստանում և Ադրբեջանում դրանց ներհոսքը նվազեց համապատասխանաբար՝ 52.9 և 66.3 տոկոսով: Բացարձակ արժեքով, այդուհանդերձ, Հայաստանի նկատմամբ, Վրաստա-

¹ Կազմել է հեղինակը: Աղբյուր՝ World Investment Report. United Nations, Geneva, 2016-2021.

նում և Ադրբեջանում ներդրումները (617 և 507 մլն դոլար) գերազանցել են համապատասխանաբար՝ 5.3 և 4.3 անգամ: Ակնհայտորեն, Ադրբեջանի ներդրումների վրա բացասական ազդեցություն է ունեցել նրա կողմից Արցախի Հանրապետության դեմ սանձազերծված պատերազմը: Այնուամենայնիվ, Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում պակաս ներդրումային գրավչություն ունեցող միակ երկիրը մնում է Հայաստանը, ինչն ավելի է կարևորում ներքին ռեսուրսների համախմբման անհրաժեշտությունը:

Եզրակացություններ: Այսպիսով, կատարված վերլուծությունը հիմք է՝ եզրակացնելու, որ տնտեսական աճի վրա վերջին երեք տասնամյակում էական ազդեցություն է ունեցել համախառն կապիտալի կուտակումը: Համախառն խնայողությունների ցածր մակարդակը դիտարկվող ժամանակահատվածում պայմանավորել է ռեսուրսային ճեղքվածի բարձր մակարդակ ՀՆԱ-ի նկատմամբ, ինչը ծածկվել է ՕՈՒՆ-երիով: Մյուս երկու տասնամյակների համեմատ, համախառն կապիտալի կուտակման բարձր մակարդակ և ռեսուրսային ավելի մեծ ճեղքվածք է գրանցվել 2001-2010 թթ. ժամանակահատվածում: Միաժամանակ, այդ նույն ժամանակահատվածում արձանագրվել է տնտեսական աճի բարձր միջին ցուցանիշ: Քովիդի համավարակի ազդեցությամբ 2020 թվականին համաշխարհային ներդրումների հոսքերը նվազել են մոտ 35 տոկոսով, ինչը, ենթադրաբար, բացասաբար կանդրադառնա զարգացող և անցումային տնտեսություններ ՕՈՒՆ-երի հոսքերի վրա: Ի լրումն դրա, 2008 թվականի ֆինանսական ճգնաժամից ի վեր Հայաստանում ձևավորվել են ՕՈՒՆ-երի նվազման հստակ միտումներ, որոնք, համախառն ներքին խնայողությունների ցածր մակարդակի պայմաններում, հանգեցրել են համախառն կապիտալի կուտակման մակարդակի անկմանը: Հետևաբար, նկատի ունենալով այն, որ տեսանելի հորիզոնում ռեսուրսային ճեղքվածքի ծածկման համար անհրաժեշտ ՕՈՒՆ-երի բավարար ներհոսք չի սպասվում, տնտեսական աճի կայունացման և ապագա ցնցումների նկատմամբ տնտեսության դիմացկունության բարձրացման համար անհրաժեշտ համախառն կապիտալի կուտակման մեջ գերիշխող կդառնան համախառն ներքին խնայողությունները, որոնց խթանման արդյունավետ մեխանիզմի մշակումը և գործադրումը դառնում է հրատապ:

Դավիթ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Համախառն ներքին խնայողությունների, համախառն կապիտալի կուտակման և ռեսուրսային ճեղքվածքի միտումները Հայաստանի Հանրապետությունում

Բանալի բառեր. համախառն ներքին խնայողություններ, համախառն կապիտալի կուտակում, ռեսուրսային ճեղքվածք, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներ, տնտեսական աճ

Հոդվածում քննարկվում են համախառն ներքին խնայողությունների, համախառն կապիտալի կուտակման և ռեսուրսային ճեղքվածքի միտումները՝ 1991-2020թ. տվյալներով: Բացահայտվել են համախառն կապիտալի կուտակման մեջ համախառն ներքին խնայողությունների և օտարերկրյա ներդրումների մասնաբաժինների հարաբերակցության փոփոխության միտումները: Եզրակացվել է, որ համաշխարհային ներդրումների հոսքերի խիստ նվազման պայմաններում (2020թ. 35%-ով) տնտեսության վերականգնումն ավելի կայուն և ապագա ցնցումների նկատմամբ ավելի դիմացկուն դարձնելու համար համախառն կապիտալի կուտակման մեջ գերիշխող պետք է դառնան ՀՆԽ:

Давид ВАРДАНИЯН

Тенденции валовых внутренних сбережений, накопления валового капитала и ресурсного разрыва в Республике Армения

Ключевые слов: валовые внутренние сбережения, валовое накопление капитала, ресурсный разрыв, прямые иностранные инвестиции, экономический рост

В статье рассматриваются тенденции валовых внутренних сбережений, валового накопления капитала и ресурсного разрыва с использованием данных за период 1991-2020 гг. Выявлены тенденции изменения соотношения долей валовых внутренних сбережений и прямых иностранных инвестиций в накоплении валового капитала. Был сделан вывод о том, что в условиях резкого сокращения глобальных инвестиционных потоков (на 35% в 2020 году), для обеспечения стабильного восстановления экономики и ее достижения к большей устойчивости к будущим шокам в валовом накоплении капитала доминирующими должны быть валовые внутренние сбережения.

Davit VARDANYAN

Trends of gross domestic saving, gross capital accumulation and resource gap in the Republic of Armenia

Key words: gross domestic savings, gross capital, resource gap, FDI, economic growth

The article examines trends in gross domestic savings, gross capital formation and the resource gap using data for the period 1991-2020. The tendencies of changes in the ratio of the shares of gross domestic savings and foreign direct investment in the accumulation of gross capital are revealed. It was concluded that in the face of a sharp decline in global investment flows (by 35% in 2020), to ensure a stable economic recovery and achieve greater resilience to future shocks, gross domestic savings should be dominant in gross capital formation.

**ԱՆՁՆԱԿԱԶՄԻ ՀԱՎԱՔԱԳՐՄԱՆ և ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՏՀՏ ՈԼՈՐՏԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Անահիտ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
ՀՊՏՀ Բիզնես վարչարարության ամբիոնի վարիչ

Էմիլ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ ԻԻՀԼ գիտաշխատող, ասպիրանտ

Բանալի բառեր. մարդկային ռեսուրսների կառավարում, ՏՀՏ ոլորտ, հավաքագրում, ընտրություն, էկոնոմետրիկ վերլուծություն

Ներածություն: Արմսթրոնգը գրել է. «Հավաքագրման և ընտրության գործընթացի ընդհանուր նպատակը պետք է լինի նվազագույն ծախսերով ձեռք բերել աշխատակիցների թիվը և որակը, որոնք անհրաժեշտ են կազմակերպության մարդկային ռեսուրսների կարիքները բավարարելու համար»¹: «Թեկնածուների ներգրավումը հիմնականում դիմողների առավել համապատասխան աղբյուրների բացահայտման, գնահատման և օգտագործման խնդիր է»²: Այնուհանդերձ այս գործընթացում նույնպես ոչ հազվադեպ են առաջ գալիս դժվարություններ. կազմակերպությունների՝ որպես գործատուի խնդիրըն է փորձել վերլուծել դրա վրա ազդող գործոնները, սեփական առավելություններն ու թերությունները որակյալ աշխատուժի ներգրավման արդյունավետ իրականացման նպատակով³:

Աշխատաշուկայում որակյալ մասնագետների պակասի խնդիրը ՏՀՏ կազմակերպությունները փորձում են լուծել՝ բարելավելով կամ հարմարեցնելով հավաքագրման քաղաքականությունը և անգամ նվազեցնելով աշխատանքի ընդունման պահանջները: «Այսօրվա խիստ մրցակցային միջավայրում կազմակերպությունները նաև օգտագործում են հաղորդակցության տարբեր ուղիներ և մեթոդներ՝ աշխատանքի թեկնածուներ ներգրավելու հա-

¹ Armstrong, M. (2006) A Handbook of Human Resource Management Practice. 10th Edition, Kogan Page Publishing, London. P. 409 Retrieved from www.academia.edu

² Տե՛ս նույն տեղում, Pp. 414-415

³ Տե՛ս նույն տեղում, Pp. 414-415

մար»¹: Ինդրի հայաստանյան առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունն արդիական է՝ պայմանավորված ՏՀՏ ոլորտի՝ Հայաստանի տնտեսության զարգացման գերակա ճյուղ հայտարարվելու հանգամանքով:

Գրականության ակնարկ: Վերջին ժամանակահատվածում ՏՀՏ ոլորտում հավաքագրման և ընտրության առանձնահատկությունների ուսումնասիրման ուղղությամբ տարվել են տարատեսակ կատարողություններ: Ստիդմանը, Վագները և Ֆորմանը նշում են, որ Անգլիայում և Գերմանիայում կազմակերպությունների մակարդակով ավանդաբար ձևավորվել են հավաքագրման գործընթացի տարբեր մոտեցումներ: Ըստ հեղինակների՝ ՏՀՏ բնագառում բարձրագույն կրթության և մասնագիտական հմտությունների մոդելի անկատար կամ թերի լինելը 1990-ական թթ. վերջերին զգալի խնդիրներ առաջացրին Գերմանիայի ՏՀՏ կազմակերպությունների համար՝ կապված առաջին հերթին մասնագետների հավաքագրման գործընթացի հետ²: Չեխական 288 կազմակերպությունների մակարդակով իրականացված հետազոտությունում հեղինակները փորձել են բացահայտել հավաքագրման և ընտրության կիրառվող մեթոդները և վերջիններիս տարբերությունները ՏՀՏ ոլորտի և ծառայությունների ոլորտի կազմակերպությունների միջև³: Նորվեգական ՏՀՏ կազմակերպությունների մակարդակով իրականացված հետազոտությունում Ջյորանլին ուշադրություն է դարձրել մարդկային կապիտալի ձևավորման գործընթացում ՏՀՏ ծառայությունների կազմակերպությունների աշխարհագրական դիրքի, ինչպես նաև հավաքագրման փորձառության առանձնահատկությունների վրա⁴: Թայվանի բարձրտեխնոլոգիական ոլորտի կազմակերպությունների գծով ուսումնասիրությունում կազմակերպությունները դիտարկվել են սեփականության տարբեր խմբերին պատկանելու տեսանկյունից. արդյունքում բացահայտվել են աշխատողների հավաքագրման գործ-

¹ Fajčíková, A., Urbancová, H., & Fejfarová, M. (2018). New trends in the recruitment of employees in Czech ICT organisations. Pp. 46-47 Retrieved from <https://dk.upce.cz>

² Steedman, H., Wagner, K., & Foreman, J. (2003). The Impact on Firms of ICT Skill-Supply Strategies: An Anglo-German Comparison. LSE Research Online Documents on Economics. Pp. 77-78 <https://cep.lse.ac.uk>

³ Fajčíková, A., Urbancová, H., & Fejfarová, M. (2018). New trends in the recruitment of employees in Czech ICT organisations. Pp. 39-40 Retrieved from <https://dk.upce.cz>

⁴ Joeranli, I. (2018) Labour markets and the geography of firm learning. p. 10-11 www.duo.uio.no

ընթացի վերաբերյալ մոտեցումային էական տարբերություններ¹: Թայվանի ՏՀՏ աշխատաշուկայի ևս մեկ ուսումնասիրության արդյունքում հեղինակները մատնանշել են 2 հիմնախնդիր՝ «բազմազգ ընկերությունների՝ կազմակերպության մակարդակով ՏՀՏ հմտությունների հավաքագրման և հաստատման ունակությունը», ինչպես նաև «տեխնոլոգիական առաջընթացի ազգային մակարդակի և հմտությունների պահանջների կազմակերպական մակարդակի միջև անհամապատասխանություն»²: Վենչուրային ՏՀՏ կազմակերպություններում ընտրության գործընթացում բացահայտվել է աշխատանքի համար դիմողի սոցիալական կապիտալի ոչ նշանակալի լինելը³: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ հավաքագրման և ընտրության գործընթացներում առավել հաճախ կիրառվող LinkedIn հարթակում ՏՀՏ ոլորտում մասնագետների ներգրավման առումով առավել կարևոր է հաշվի առնել օգտատերերի էջերի հիմնական 4 կետեր՝ մասնագիտական փորձ, սոցիալական կապիտալ, գիտելիքի արդիականացում և ոչ մասնագիտական տեղեկատվություն⁴: Ներգաղթյալների համար ՏՀՏ աշխատանքի շուկայում խնդիրների ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ Գերմանիայում խնդրահարույց է որակավորման համապատասխանության, իսկ Կանադայում՝ երկրում աշխատանքային փորձի առկայության հարցը: ՏՀՏ աշխատաշուկայում խնդիրները պայմանավորված են նաև երկու երկրներում ՏՀՏ կազմակերպությունների կողմից աշխատանքի ընդունման համար սահմանված պահանջների բարձր նշաձողով⁵:

Հեղազոտության մեթոդաբանություն: Մեր կողմից ուսումնասիրության թիրախում են եղել ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների դասակարգիչների խմբ. 2-ով (NACE rev. 2)⁶ դասակարգվող և Հայաստանի ՏՀՏ

¹ Wang, Y. (2012). Recruitment and Retention of Knowledge Workers in Taiwan's High Technology Industry. P. 199 Retrieved from <https://orca.cardiff.ac.uk>

² Zheng, C., & Hu, M. (2006). National technology advancement and firm recruitment of ICT employees in Taiwan : multinational company's dilemma. P. 13 Retrieved from www.anzam.org

³ Vormann, C., & Knyphausen-Aufseß, D. (2008). Building human capital: a policy-capturing analysis of personnel selection criteria in it ventures. P. 1051 <https://researchbank.swinburne.edu>

⁴ Aguado, D., Andrés, J., García-Izquierdo, A.L., & Rodríguez, J. (2019). LinkedIn “Big Four”: Job Performance Validation in the ICT Sector. *Revista de Psicología del Trabajo y de las Organizaciones*, 35, 53-64. P. 53 Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org>

⁵ Annen, S. (2020). Relevance of qualifications and work experience in the recruiting of foreign trained immigrants – comparative insights from the Health and ICT Sectors in Germany and Canada. *International Journal of Training and Development*. P. 20 <https://onlinelibrary.wiley.com>

⁶ Mas, M., Robledo, J., & Pérez, J. (2012). ICT Sector Definition. Transition from NACE Rev. 1.1 to NACE Rev. 2: A Methodological Note. P. 9 <https://publications.jrc.ec.europa.eu>

ոլորտը ներկայացնող 27 կազմակերպություն, որոնց աշխատողների թիվը կազմել է ավելի քան 2900 մարդ: Կազմակերպությունների հավաքագրման և ընտրության գործընթացը բնութագրվել է աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշռի ցուցանիշով: Ուսումնասիրված բոլոր ցուցանիշների՝ ստացված աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշռի, հավաքագրման և ընտրության քաղաքականության արդյունավետության, ՄՌ/ անձնակազմի կառավարման քաղաքականության, կազմակերպության աշխատողների թվաքանակի և հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային փորձ ունեցողներին ներգրավելու հաճախականության վերաբերյալ բոլոր տվյալներն ստացվել են բացառապես անանուն էլեկտրոնային հարցումների լրացման օգնությամբ: Հետազոտությունում ընդգրկված կազմակերպություններից յուրաքանչյուրից հարցաթերթը լրացվել է ՄՌ բաժնի ղեկավարի, գծային ստորաբաժանման ղեկավարի կամ ՄՌԿ գործառույթների համար պատասխանատու մեկ անձի կողմից՝ ներկայացնելու տվյալ կազմակերպության հայեցակարգային մոտեցումները հավաքագրման և ընտրության առանձին մեթոդաբանության վերաբերյալ: Աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշռի ցուցանիշից բացի մնացած բոլոր իրենցից որակական ցուցանիշներ են ներկայացնում: Մասնավորապես, հավաքագրման և ընտրության քաղաքականության արդյունավետությունը մասնակիցների կողմից գնահատվել է բալային համակարգով՝ 1-5, որտեղ «5» նիշը բնութագրում է առավելագույն, իսկ «1-ը»՝ նվազագույն արդյունավետությունը: ՄՌ/ անձնակազմի կառավարման քաղաքականության առկայության փաստը հաստատվել է «այո, գրավոր», «այո, բանավոր» և «ոչ» պատասխաններով, ըստ աշխատողների թվաքանակի կազմակերպությունների դասակարգումն իրականացվել է՝ համաձայն Ձեռնարկությունների ինկուբատոր հիմնադրամի կողմից տարիներ շարունակ իրականացվող S<S ոլորտի հետազոտություններում կիրառված մեթոդաբանությանը համապատասխան¹, այն է՝ մինչև 25, 25-ից 100 և 100-ից ավելի աշխատակից: Նշենք, որ մյուս ցուցանիշների գծով իրականացվել է համեմատական վերլուծություն՝ հիմք ընդունելով հենց կազմակերպությունների չափերը: Հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային

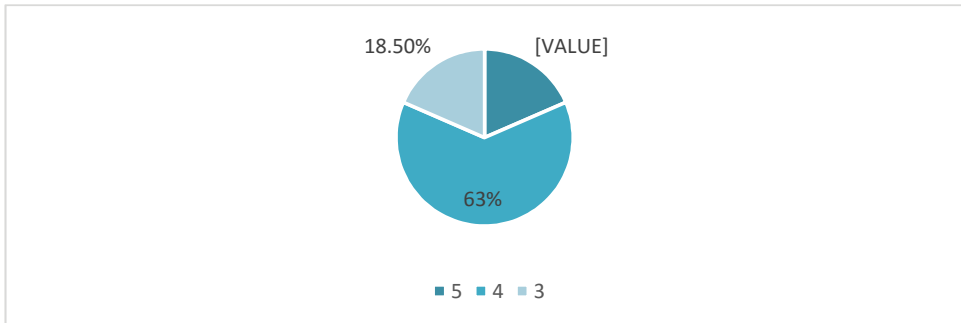
¹ Հայաստանի տեղեկատվական և հեռահաղորդակցության տեխնոլոգիաների ոլորտի հետազոտության հաշվետվություն, 2012, S<S ոլորտը Հայաստանում, 2018, էջ. 39 Retrieved from <http://www.eif.am/arm/researches/report-on-the-state-of-the-industry/>

փորձ ունեցողներին ներգրավելու հաճախականության վերաբերյալ հարցին տրվել է «միշտ», «հաճախ», «երբեմն», «հազվադեպ» և «երբեք» պատասխաններից մեկը: Ստացված տվյալները ենթարկվել են մանրամասն ուսումնասիրության, ներկայացվել են դրանց վերաբերյալ առկա ընդհանուր միտումները և առհասարակ ՏՀՏ ոլորտի կազմակերպություններում հավաքագրման և ընտրության՝ հետազոտությունում ներառված ցուցանիշների գծով ամփոփ պատկերը: Հետազոտության հաջորդ փուլում իրականացվել է կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն վերլուծություն՝ գնահատելու որակական ցուցանիշներից յուրաքանչյուրի՝ ստացված աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշռի վրա ունեցած ազդեցությունը: Այդ նպատակով կազմվել է էկոնոմետրիկ մոդել, որը գնահատվել է փոքրագույն քառակուսիների եղանակով:

Վերլուծություն: Ինչպես նշեցինք, ՏՀՏ ոլորտում կազմակերպությունները հետազոտությունում միավորվել են երեք խոշոր խմբերում՝ ըստ աշխատողների թվաքանակի: Այսպիսով, հետազոտությունում ընդգրկվել են 10 փոքր և 11 միջին ՏՀՏ կազմակերպություն: Թեև հարցմանը մասնակցել են 6 խոշոր ՏՀՏ կազմակերպություններ, աշխատողների թվաքանակի առումով այս խումբը զգալիորեն գերազանցում է մյուս 2 խմբերը միասին վերցրած՝ ավելի քան 2300 աշխատակից, ինչը կազմում է հետազոտությունում ներառված բոլոր կազմակերպությունների աշխատողների մոտ 80 %-ը: ՄՌ/անձնակազմի կառավարման քաղաքականության վերաբերյալ հետաքրքրական է այն փաստը, որ դրանք գրավոր կերպով առկա են առավելապես միջին կազմակերպությունների ճնշող մեծամասնությունում (72.7 %): Այս ցուցանիշը ևս գերազանցում է խոշոր կազմակերպությունների խումբը ներկայացնող համապատասխան ցուցանիշը (33.3 %): Կազմակերպությունների փոքր խմբի կեսը բնութագրվել է ՄՌ/անձնակազմի կառավարման քաղաքականության առկայությամբ բանավոր տեսքով: Հարկ է նաև նշել, որ մեր ուսումնասիրությունում ընդգրկված բոլոր կազմակերպություններում առկա է մշակված ՄՌ/անձնակազմի կառավարման քաղաքականություն:

Հավաքագրման և ընտրության իրականացման արդյունավետության գնահատման արդյունքները ներկայացված են Գծապատկեր 1-ում: Նկատում ենք, որ բոլոր կազմակերպությունների կողմից արդյունավետությունը ներկա-

յացվել է միջին և միջինից բարձր մակարդակներում, ընդ որում, առավելապես տրվել է «4» գնահատականը:

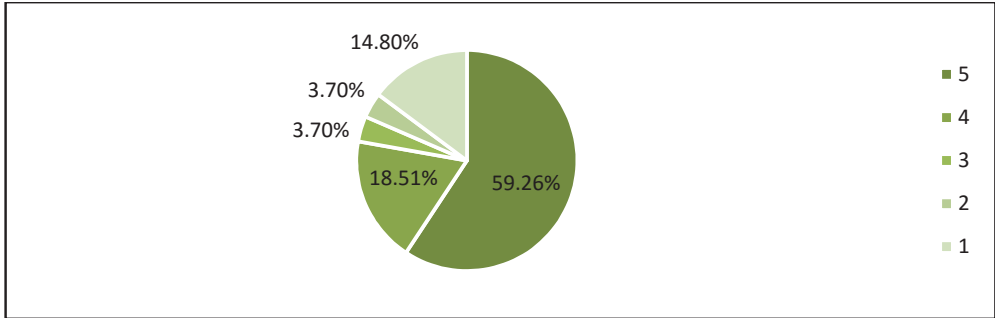

Գծապատկեր 1. SCS կազմակերպությունում կիրառվող հավաքագրման և ընտրության քաղաքականության արդյունավետություն, միավոր

Աղբյուրը. Կազմվել է հեղինակների կողմից հետազոտությունների շրջանակներում իրականացված անանուն էլեկտրոնային հարցման տվյալների հիման վրա

Ըստ կազմակերպությունների չափերի գնահատումների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ամենաբարձրը («5» և «4» միավորով) գնահատվել են միջին կազմակերպությունների հավաքագրման և ընտրության քաղաքականությունների արդյունավետությունները: Նշված միավորներով են գնահատել միջին կազմակերպությունների ավելի քան 90 %-ը: Ուշադրություն արժանի է նաև այն փաստը, որ ամենացածր՝ «3» միավոր գնահատականը տրվել է փոքր կազմակերպություններում (30 %): Հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային փորձ ունեցողներին ներգրավելու վերաբերյալ հարցման արդյունքները վկայում են, որ խոշոր և միջին խումբ կազմակերպությունների ճնշող մեծամասնությունում մշտապես կիրառվում է այս եղանակը (համապատասխանաբար 66.7% և 72.7%): Փոքր կազմակերպությունների դեպքում համապատասխան ցուցանիշը կազմում է 50 %: Հավաքագրման այս եղանակի վերաբերյալ բոլոր կազմակերպությունների մակարդակով տվյալներն ամփոփ կերպով ներկայացված են Գծապատկեր 2-ում: Ընդհանուր առմամբ հավաքագրման այս եղանակը հաճախակի է կիրառվում բոլոր խումբ կազմակերպությունների գծով. այսպես, հաճախ և միշտ այս եղանակը կիրառվում է կազմակերպությունների ավելի քան 75 %-ում, հազվադեպ կամ երբեք՝ մոտ 18%-ում: Որակական ցուցանիշներից զատ SCS ոլորտի 27 կազմակերպությունների՝ հարցմանը մասնակցած աշխատակիցների կողմից տրամադրվել

են տվյալներ աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշռի վերաբերյալ:

Գծապատկեր 2. Հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային փորձ ունեցողներին ներգրավելու հաճախականությունը ՏՀՏ ոլորտի կազմակերպություններում, %

Աղբյուր. Կազմվել է հեղինակների կողմից հետազոտությունների շրջանակներում իրականացված անանուն էլեկտրոնային հարցման տվյալների հիման վրա

Ըստ այդմ՝ հետազոտությունում ընդգրկված 27 կազմակերպություններից 20-ում այդ ցուցանիշը կազմում է ավելի քան 80 %: Նշված 20 կազմակերպությունների մեջ ներառվում են բոլոր խոշոր կազմակերպությունները, միջին կազմակերպությունների մեծ մասը (72.7 %) և փոքր կազմակերպությունների 70 %-ը:

Մոդելի գնահատում: Հետազոտության շրջանակներում մեր կողմից իրականացվել է նաև էկոնոմետրիկ վերլուծություն՝ պարզելու աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշռի (ՏԿընդ.) կախվածությունը հետազոտությունում ներառված բոլոր որակական ցուցանիշներից՝ հավաքագրման և ընտրության քաղաքականության արդյունավետությունից (ՀԸՔԱ), ՄՌ/ անձնակազմի կառավարման քաղաքականության առկայությունից (ՄՌԿԲ), կազմակերպության աշխատողների թվաքանակի (Թաշխ.) և հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային փորձ ունեցողներին ներգրավելու հաճախականության (Հաշխ փորձ.) ազդեցության չափը: Որպես կախյալ փոփոխական ընտրված ցուցանիշը ներկայացվել է լոգարիթմված վիճակում (ՏԿընդ.): Որակական բոլոր ցուցանիշների գծով ներմուծվել են տարբեր կեղծ փոփոխականներ: Մասնավորապես, եթե i-րդ կազմակերպությունում աշխատողների թիվը 25-ից պակաս է, ապա ապա տվյալ փոփոխականն ընդունում

է «1» արժեքը, հակառակ դեպքերում՝ «0»: 2 կեղծ փոփոխականներից մեկի դեպքում i-րդ կազմակերպությունում հավաքագրման և ընտրության քաղաքականության արդյունավետության «5» միավորի դեպքում փոփոխականն ընդունում է «1» արժեքը, հակառակ դեպքերում՝ «0», իսկ փոփոխականներից մյուսի դեպքում «1» արժեքը համապատասխանում է i-րդ կազմակերպությունում համապատասխան ցուցանիշի «4» միավորին: ՄՌ/ անձնակազմի կառավարման քաղաքականության՝ i-րդ կազմակերպությունում գրավոր առկայության դեպքում հաջորդ կեղծ փոփոխականն ընդունում է «1» արժեքը, մյուս դեպքում՝ «0»: Վերջին 2 կեղծ փոփոխականները բնութագրում են աշխատանքային փորձ ունեցողներին հավաքագրման գործընթացում ներգրավելու հաճախականությունը. դրանցից առաջինի դեպքում i-րդ կազմակերպությունում այս եղանակի հազվադեպ կիրառմանը համապատասխանում է «1» արժեքը, հակառակ դեպքերում՝ «0», իսկ մյուսի դեպքում փոփոխականը «1» արժեքն ընդունում է եղանակի երբեք չկիրառելու պարագայում:

Այսպիսով, մոդել են ներմուծվել թվով 6 կեղծ փոփոխականներ: Հարկ է նշել, որ որակական ցուցանիշներից մի քանիսի գծով ավելի մեծ թվով կեղծ փոփոխականների ներմուծումը սահմանափակվել է՝ պայմանավորված վերջիններիս ոչ նշանակալի լինելու հանգամանքով:

Իրականացվել է կոռելյացիոն վերլուծություն՝ բացահայտելու փոփոխականների միջև առկա կապերը, որի արդյունքները ներկայացված են Աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1. Կոռելյացիոն վերլուծության արդյունքները

	ՏԿ _{ընդ}	ՀԸՔԱ ₅	ՀԸՔԱ ₄	ՄՌԿԲ	Թ _{աշխ.փ.}	Հ _{աշխ փորձ հազվ.}	Հ _{աշխ փորձ երբեք}
ՏԿ _{ընդ}	1						
ՀԸՔԱ ₅	0.16	1					
ՀԸՔԱ ₄	0.33	-0.62	1				
ՄՌԿԲ	-0.24	0.23	-0.07	1			
Թ _{աշխ.փ.}	-0.38	0.03	0.21	-0.09	1		
Հ _{աշխ փորձ հազվ.}	-0.86	-0.09	-0.26	0.18	0.26	1	
Հ _{աշխ փորձ երբեք}	0.01	0.07	0.1	-0.26	-0.1	0.08	1

Աղյուսակում ներմուծված տվյալներից նկատում ենք, որ առավել սերտ, ընդ որում, բացասական կապեր են առկա աշխատանքի առաջարկն ընդու-

նողների տեսակարար կշռի և հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային փորձ ունեցողներին ներգրավելու հազվադեպ հաճախականության միջև (-0.86): Մնացյալ կեղծ փոփոխականների և կախյալ փոփոխականի միջև կապերը թույլ են¹:

Գնահատվելիք մոդելում կախյալ փոփոխականը ներկայացվել է լոգարիթմված վիճակում, կատարվել է համապատասխան նշանակում ($\ln S^{\text{Գրնդ}} = S^{\text{Գրնդ}}$): Արդյունքում գնահատվել է հետևյալ հատուկացմամբ մոդելը՝

$$S^{\text{Գրնդ}}_i = \beta_0 + \beta_1 \times \text{ՀԸՔԱ}_5_i + \beta_2 \times \text{ՀԸՔԱ}_4_i + \beta_3 \times \text{ՄՈՒԿՔ}_i + \beta_4 \times \text{Թ}_{\text{աշխ.փ.}}_i + \beta_5 \times \text{Հ}_{\text{աշխ փորձ հազվ.}}_i + \beta_6 \times \text{Հ}_{\text{աշխ փորձ երբեք}}_i + \varepsilon'_i$$

որտեղ.

$S^{\text{Գրնդ}}_i$ -ը i-րդ կազմակերպությունում աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշիռն է լոգարիթմված վիճակում,

ՀԸՔԱ_5_i -ը i-րդ կազմակերպության՝ հավաքագրման և ընտրության քաղաքականության ամենաբարձր արդյունավետության («5» միավոր) խմբում ընդգրկվածությունը բնութագրող կեղծ փոփոխականն է,

ՀԸՔԱ_4_i -ը i-րդ կազմակերպության՝ հավաքագրման և ընտրության քաղաքականության բարձր արդյունավետության («4» միավոր) խմբում ընդգրկվածությունը բնութագրող կեղծ փոփոխականն է,

ՄՈՒԿՔ_i -ը i-րդ կազմակերպությունում գրավոր առկայությամբ ՄՌ/ անձնակազմի կառավարման քաղաքականության խմբում ընդգրկվածությունը բնութագրող կեղծ փոփոխականն է

$\text{Թ}_{\text{աշխ.փ.}}_i$ -ը i-րդ կազմակերպության՝ մինչև 25 աշխատող ունեցող կազմակերպությունների խմբում ընդգրկվածությունը բնութագրող կեղծ փոփոխականն է,

¹ Schober, Patrick & Boer, Christa & Schwarte, Lothar. (2018). Correlation Coefficients: Appropriate Use and Interpretation. Anesthesia & Analgesia. 126. 1. 10.1213/ANE.0000000000002864., p. 1765

$Z_{աշխ\ փորձ\ հազվ.\ i}'$ -ը i -րդ կազմակերպությունում հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային փորձ ունեցողներին հազվադեպ ներգրավելու խնդրում ընդգրկվածությունը բնութագրող կեղծ փոփոխականն է,

$Z_{աշխ\ փորձ\ երբեք\ i}'$ -ը i -րդ կազմակերպությունում հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային փորձ ունեցողներին երբեք չներգրավելու խնդրում ընդգրկվածությունը բնութագրող կեղծ փոփոխականն է,

$\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \beta_6$ -ը մոդելի անհայտ պարամետրերն են,

ε_i' -ը մոդելի պատահական սխալն է,

i -ն i -րդ ՏՏՏ կազմակերպության ինդեքսն է:

Նշված մոդելը գնահատվել է փոքրագույն քառակուսիների եղանակով¹: Արդյունքում, գնահատված մոդելն ունի հետևյալ տեսքը՝

$$\begin{aligned} \tilde{S}_{\text{rim}i}' = & \underbrace{4.23}_{(0.0000)} + \underbrace{0.68}_{(0.0011)} \times \underbrace{Z_{ԸՔԱ_5\ i}' + 0.51}_{(0.0019)} \times \underbrace{Z_{ԸՔԱ_4\ i}' - 0.33}_{(0.0067)} \times \underbrace{U_{\text{ՌԿՔ}_i}' - 0.24}_{(0.0349)} \times \underbrace{Z_{աշխ.\ փ.\ i}' - 2.06}_{(0.0000)} \times \underbrace{Z_{աշխ\ փորձ\ հազվ.\ i}' - 0.34}_{(0.0275)} \\ & \times \underbrace{Z_{աշխ\ փորձ\ երբեք\ i}' \end{aligned}$$

Գնահատված մոդելը լավ որակի է. ուղղված կամ ճշգրտված դետերմինացիայի գործակիցը կազմում է 0,85²: Ինչպես գործակիցները, այնպես էլ մոդելն ընդհանուր նշանակալի են:

Եզրակացություն: Մոդելի գնահատման արդյունքում ստացված ամփոփ պատկերը կարելի է մեկնաբանել հետևյալ կերպ: Հավաքագրման և ընտրության ամենաբարձր արդյունավետությամբ («5» միավոր) կազմակերպություններում աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշիռը միջինում 68%-ով բարձր է արդյունավետության միջին և ցածր մակարդակներով բնութագրվող ՏՏՏ կազմակերպությունների համեմատ: Արդյունավետության հաջորդ՝ «4» միավորով բնութագրվող կազմակերպություններում աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշիռը միջինում 51 %-

¹ Исмагилов И.И., Кадочникова Е.И. Многофакторная регрессия в среде Gretl: учебно-методическое пособие для студентов, обучающихся по направлению 38.04.01 "Экономика" / И.И. Исмагилов, Е. И. Кадочникова — Казань: Казан. ун-т, 2016. —62 с., ст. 26

² Эконометрика. Начальный курс: Учеб. , перераб. и доп. М.: Дело, 2004. 576 с., ст. 52

ով բարձր է նույն ցուցանիշի գծով ավելի ցածր արդյունավետությամբ կազմակերպությունների համեմատ: Այսպիսով, արդյունավետ հավաքագրման և ընտրության քաղաքականության վարումն ապահովում է զգալի և շոշափելի արդյունքներ որակյալ կադրերի՝ կազմակերպությունում ներգրավելու տեսանկյունից: ՄՌ/ անձնակազմի կառավարման քաղաքականության գրավոր առկայությամբ բնութագրվող կազմակերպություններում աշխատանքի առաջարկըն ընդունողների տեսակարար կշիռը միջինում 33 %-ով ցածր է ՄՌ/ անձնակազմի կառավարման քաղաքականության բանավոր առկայությամբ բնութագրվող կազմակերպությունների համեմատ: Ըստ էության, այս ցուցանիշն անհրաժեշտ է նկատի ունենալ ՏՀՏ ոլորտում գործող կազմակերպություններին այն իմաստով, որ ՄՌԿ քաղաքականության առկայությունը թղթի վրա դեռևս չի նշանակում դրանցում արժարժված դրույթների պատշաճ և նպատակային իրականացում: Փոքր կազմակերպություններում աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշիռը միջինում 24 %-ով ցածր է միջին և խոշոր ՏՀՏ կազմակերպությունների համեմատ, ինչը բացատրելի է՝ հաշվի առնելով առավել խոշոր կազմակերպությունների կողմից ՄՌԿ, մասնավորապես հավաքագրման և ընտրության առաջավոր փորձի տեղայնացման փորձառությունը: Հավաքագրման գործընթացում աշխատանքային փորձ ունեցողներին ներգրավելու հաճախականության տեսանկյունից հարկ է նշել, որ այս եղանակը հազվադեպ կիրառող և երբեք չկիրառող ՏՀՏ կազմակերպություններում աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշիռը համապատասխանաբար միջինում մոտ 2 անգամ և 34%-ով ցածր են նշված եղանակն առավել հաճախ կիրառող ՏՀՏ կազմակերպությունների համեմատ: Այսպիսով, ՏՀՏ կազմակերպությունները պետք է շահագրգռված լինեն առավել հաճախ ներգրավել աշխատանքային փորձ ունեցողներին հավաքագրման գործընթացում կազմակերպությանը անհրաժեշտ կադրերով հնարավորինս շուտ ապահովելու և շուկայում մրցունակ դիրքեր զբաղեցնելու համար:

Անահիտ ՄԵԼԲՈՒՄՅԱՆ, Էմիլ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հավաքագրման և ընտրության քաղաքականությունների արդյունավետությունը Հայաստանի ՏՀՏ ոլորտի կազմակերպություններում

Բանալի բառեր. մարդկային ռեսուրսների կառավարում, ՏՀՏ ոլորտ, հավաքագրում, ընտրություն, էկոնոմետրիկ վերլուծություն

Հոդվածում հեղինակների կողմից Հայաստանի ՏՀՏ ոլորտի կազմակերպությունների շրջանում անցկացված հարցման արդյունքների հիման վրա փորձ է արվել գնահատել հավաքագրման և ընտրության գործընթացը բնութագրող ցուցանիշներից մեկի՝ աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշռի վրա հավաքագրման և ընտրության գործընթացների առանձին տարրերի, ինչպես նաև կազմակերպության չափերի ազդեցությունները: Կոռելյացիոն-ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքները վկայում են, որ աշխատանքի առաջարկն ընդունողների տեսակարար կշիռը համեմատաբար ավելի ցածր է փոքր կազմակերպություններում:

Анаит МЕЛКУМЯН, Эмиль ГРИГОРЯН

Эффективность политик набора и отбора в организациях сферы ИКТ в Армении

Ключевые слова: управление человеческими ресурсами, сфера ИКТ, набор, отбор, эконометрический анализ

В статье на основе результатов проведенного авторами опроса среди организаций ИКТ в Армении была сделана попытка оценить влияние отдельных элементов процесса набора и отбора, а также размера организации на одного из показателей, характеризующих процесс набора и отбора – удельного веса принятых предложений работы. Результаты корреляционно-регрессионного анализа показывают, что доля принятых предложений работы относительно ниже в небольших организациях, а также в организациях, которые редко привлекают людей с опытом работы к процессу набора.

Anahit MELKUMYAN, Emil GRIGORYAN

The effectiveness of recruitment and selection policies in Armenian ICT organizations

Key words: human resource management, ICT sector, recruitment, selection, econometric analysis

In the article, based on the results of a survey conducted by the authors among ICT organizations in Armenia, an attempt was made to assess the impact of separate elements of the process of recruitment and selection, as well as the size of a company, on one of the indicators characterizing the recruitment and selection process, that is, the share of accepted job offers. The results of correlation-regression analysis show that the share of accepted job offer is relatively lower in small organizations, as well as in organizations that rarely involve people with work experience in the recruitment process.

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎՃԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ

Խաչատուր ԲԱԲՈՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ տնտ. գիտ. ինստ. դոկտորանտ, տ.գ.թ.

Բանալի բառեր. վճարունակություն, մոտեցում, շահութաբերություն, կապիտալ, ընթացիկ ակտիվներ

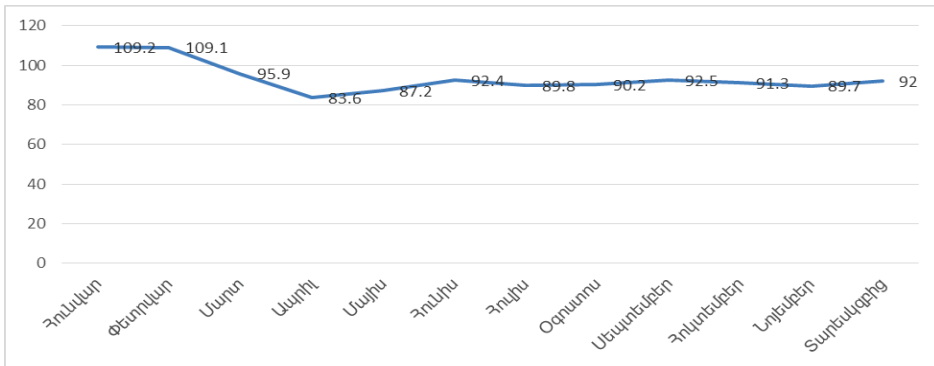
Ներածություն: COVID-19 համավարակի պատճառած կտրուկ անկումից հետո համաշխարհային մակարդակով տնտեսական աճի հետագիծը երկար ժամանակ ցածր կլինի, մինչ համաճարակային մակարդակից: Համաշխարհային բանկի գնահատականներով 2020թ. համաշխարհային տնտեսության համար արձանագրվել է -3.59% տնտեսական անկում [7]:

Ամբողջ աշխարհում համավարակը սրել է պարտքերի մակարդակի աճով պայմանավորված առաջացած ռիսկերը: Ներկա փուլում առաջնահերթ խնդիրներն են վիրուսի տարածումը զսպելը, բնակչության խոցելի խմբերին օգնություն ցուցաբերելը և պատվաստանյութերի հետ կապված խնդիրները լուծելը: Միաժամանակ, կայուն տնտեսական աճին նոր խթան հաղորդելու համար անհրաժեշտ է առաջնահերթ համարել լայնածավալ բարեփոխումների իրականացումը, հաշվի առնելով, որ մեծ թվով երկրներում հարկաբյուջետային բարդ իրավիճակը, տնտեսության իրական հատվածի առևտրային կառույցների վճարունակության անկմամբ պայմանավորված խնդիրները պահանջում են կարգավորման նոր լուծումներ: Ակնհայտ է, որ համավարակի և Արցախյան պատերազմի ֆոնին Հայաստանի համար ՀԲ 2020թ. արձանագրված -7.6% տնտեսական անկման բացասական հետևանքների չեղզբացումը կլինի բավականին բարդ հաղթահարելի խնդիր [7]: Դրա մասին է փաստում նաև տնտեսական ակտիվության անկումը՝ տես գծապատկեր 1¹ [1]:

Մեթոդաբանություն: Նկատի ունենալով ներկայացված հանգամանքը սույն հոդվածի շրջանակներում կփորձենք տնտեսության իրական հատվածի առևտրային կազմակերպությունների վճարունակության գնահատման մոտեցումներից Դ.Դյուրանի առաջարկած մոտեցմանը: Հետազոտության այս փուլում մեր հիմնական նպատակն է նախևառաջ կիրառական առումով ցույց

¹ Աղբյուր՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտե:

տալ Դ.Դյուրանի՝ կազմակերպությունների վճարունակության դասակարգման մոտեցման նպատակահարմարությունը և հետագա հետազոտական աշխատանքների արդյունքներով կատարելագործել այն՝ առաջնային համարելով կապիտալի կանխատեսվող կառուցվածքի և դասակարգման հիմքում դրվող ցուցանիշների փոխկապակցությունը:

Գծապատկեր 1. Տնտեսական ակտիվության ցուցնաիշը 2020թ. 2019թ. նկատմամբ (%)

Դ. Դյուրանի կազմակերպությունների վճարունակության դասակարգման մոտեցման հիմքում ելակետային են համարվել տնտեսական շահութաբերության, ընթացիկ իրացվելիության և անկախության ցուցանիշները, որոնց հիման վրա որոշվող գումարային գնահատականով թիվ 1 աղյուսակի պայմաններով իրականացվում է դասակարգում [4]:

Ըստ բերված թիվ 1 աղյուսակի որոշվող գոտիների սահմանային միջակայքերի՝ այս մոտեցմամբ տարբերակվում են կազմակերպությունների հետևյալ խմբերը՝

- I գոտի - Ֆինանսական կայունության լավ պաշար ունեցող կազմակերպություններ, որոնց դեպքում փոխառու միջոցների վերադարձման նկատմամբ վստահությունը բարձր է, գնահատվում են ոչ ռիսկային,
- II գոտի – կազմակերպություններ, որոնք գնահատվում են պարտքի վերադարձման առումով ցածր ռիսկային,
- III գոտի – պարտքի վերադարձման տեսանկյունից խնդրահարույց կազմակերպություններ,

- IV գոտի – կազմակերպություններ, որոնք նույնիսկ ֆինանսական առողջացման միջոցառումներ ձեռնարկելուց հետո գնահատվում են սննկացման բարձր ռիսկային,

- V գոտի – սնանկացման ենթակա կազմակերպություններ:

Աղյուսակ 1. Դ. Դյուրանի մոտեցմամբ կազմակերպության վճարունակության դասակարգման գոտիները

Ցուցանիշը	Ըստ միջակայքերի վճարունակության գոտիները				
	I գոտի	II գոտի	III գոտի	IV գոտի	V գոտի
Ակտիվների շահութաբերություն, %	30 % և ավելի - 50 բալ	29,9–20 % - (49,9–35 բալ)	19,9–10 % - (34,9–20 բալ)	9,9–1 % - (19,9–5 բալ)	փոքր է 1 % - 0 բալ
Ընթացիկ իրացվելիության գործակից	2,0 և ավելի - 30 բալ	1,99–1,7 - (29,9–20 բալ)	1,69–1,4 - (19,9–10 բալ)	1,39–1,1 - (9,9–1 բալ)	1 և փոքր - 0 բալ
Ինքնավարության գործակից	0,7 և ավելի - 20 բալ	0,69–0,45 - (19,9–10 բալ)	0,44–0,3 - (9,9–5 բալ)	0,29–0,2 - (5–1 բալ)	Փոքր է 0,2 - 0 բալ
Գոտիների սահմանային միջակայքերը	100 բալ	99–65 բալ	64–35 բալ	34–6 բալ	0 բալ

Գրականության ակնարկ: Հարկ է նկատել, որ առևտրային կազմակերպությունների ֆինանսական վիճակի համալիր գնահատման գործընթացում կարևոր տեղ է հատկացվում ներկա փուլում վճարունակություն բաղադրիչին, որի վերաբերյալ իրենց տեսակետներն են արտահայտել մեծ թվով հետազոտողներ: Հետազոտողներից Վ. Կովալը կազմակերպության վճարունակությունը բնութագրել է «լայն իմաստով կրեդիտորների առջև առանց վճարային գրքաֆիլը խախտելու պարտքը մարելու կարողություն, իսկ նեղ իմաստով՝ կազմակերպության մոտ դրամական միջոցների ու դրանց համարժեքների առկայություն, որոնք բավարար են հապշտապ մարման ենթակա կրեդիտորական պարտքերը մարելու համար» [2]: Այլ հեղինակներ դիտարկում են վճարունակությունը որպես կազմակերպության ունակություն բավարարելու երկարաժամկետ ֆինանսական պարտավորությունները [5]: Վճարունակությունը չափում է ձեռնարկատիրական գործունեությունում օգտագործվող պարտքի և ծախսերի գծով այլ պարտավորությունների հարաբերակցությունը

ձեռնարկությունում ներդրված սեփականատերերի սեփական կապիտալի չափի նկատմամբ [6]: Երկարաժամկետ կայունության տեսանկյունից կարևորվում է Տեսեսա-մաթեմատիկական բառարանում (Լ. Լոպատնիկովի խմբագրությամբ) ներկայացված բնորոշումը, ըստ որի «վճարունակությունը ժամանակի երկարատև փուլում բավարար ծավալի դրամական միջոցների առկայություն է՝ մարման ժամկետը ծագելու պես ֆինանսական պարտավորությունները կատարելու համար» [3]: Ինչպես արդարացիորեն նշում է Յուսոֆֆը, եթե ընկերությունը չի կարողանում կատարել իր պարտավորությունները, ապա այն համարվում է անվճարունակ և պետք է ճանաչվի սնանկ, այնուհետև լուծարվի կամ վերակազմավորվի [8]: Չափից շատ պարտքերը կարող են վտանգավոր լինել ընկերության և նրա ներդրողների համար: Միաժամանակ, եթե կազմակերպությունը մարում է պարտավորությունների մի մասը ժամանակին և ամբողջությամբ խախտելով այլ կրեդիտորների առջև պայմանագրային պայմանները, կամ վճարումները կրում են ոչ ռիթմիկ բնույթ, այն չի կարող համարվել լիարժեք վճարունակ:

Վերլուծություն: Հիմք ընդունելով Դ. Դյուրանի մոտեցումը՝ ստորև թիվ 2 աղյուսակում ներկայացրել ենք հետազոտված ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների վճարունակության գոտիները: Կատարված գնահատման արդյունքները ցույց են տալիս, որ հետազոտված և ընտրված ՀՀ առևտրային կազմակերպություններից պարտքային բեռի վերադարձման և, հետևաբար վճարունակության տեսանկյունից ցածր ռիսկային են գնահատվել (II գոտի) Դ. Դյուրանի մոտեցմամբ Մաքուր երկաթի գործարան ԲԲԸ-ն 2010-2014թթ., Պոռոջանի կոնյակի գործարան ՍՊԸ-ն՝ 2011-2012թթ., ՀրազձԷԿ ԲԲԸ-ն և ՄՏՍ Հայաստան ՓԲԸ-ն 2017-2018թթ.:

Հետազոտված 2009-2018թթ. ըստ կազմակերպությունների գնահատականների մեծ բաժին ունեն III գոտում դասակարգվածները՝ որպես պարտքի վերադարձման տեսանկյունից խնդրահարույց կազմակերպություններ, IV գոտու՝ սնանկացման բարձր ռիսկային (մասնավորապես «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ն) և V գոտու՝ սնանկացման ենթակա կազմակերպություններ (մասնավորապես, Վիդլիա Ջուր ՓԲԸ-ն): ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների վճարունակության վերաբերյալ իրատեսական և փոխկապակցված ցուցանիշներով գնահատումը կարևոր է նաև պետության տեսանկյունից, ինչը կօգնի առավել համակարգված և արդյունավետ ձևով մշակել պետական օժանդակ-

կույթյան ու աջակցման միջոցառումներ, որոնց կարիքը ներկա փուլում խիստ ունեն հայրենական առևտրային կազմակերպությունները:

Աղյուսակ 2. Հետազոտված ՀՀ առևտրային կազմակերպությունների համար Դ.Դյուրանի մոտեցմամբ ստացված վճարունակության դասակարգման գոտիները

Հետառտված առևտրային կազմակերպություններ	Տարին	Ըստ միջակայքերի վճարունակության գոտիները				
		I գոտի	II գոտի	III գոտի	IV գոտի	V գոտի
		100 բալ	99-65 բալ	64-35 բալ	34-6 բալ	0 բալ
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2009			50.00		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2010			50.00		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2011			49.36		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2012			49.07		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2013			46.88		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2014			45.45		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2015			44.78		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2016			41.87		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2017			44.91		
Մուլտի Գրուպ Կոնցեռն ՍՊԸ	2018			44.54		
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2009			63.05		
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2010		77.52			
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2011		81.82			
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2012		71.06			
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2013		81.37			
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2014		70.57			
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2015			58.95		
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2016			58.27		
Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2017			58.51		

ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔ Գիտական հանդես

Մաքուր երկաթի գործ. ԲԲԸ	2018			59.42		
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2009			58.51		
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2010			49.70		
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2011		66.39			
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2012		65.19			
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2013			63.03		
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2014			58.30		
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2015			52.48		
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2016			55.02		
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2017			46.75		
Պոռոջանի կոնյակի գործ. ՍՊԸ	2018			55.01		
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2009				23.54	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2010				22.71	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2011				25.92	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2012				19.95	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2013				20.61	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2014				20.09	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2015				21.59	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2016				24.68	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2017				27.32	
Եր. Ոսկ.գործ.-1 ԳՆՈՄՈՆ ԲԲԸ	2018			50.00		
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2009				20.00	
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2010				20.00	
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2011				19.35	
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2012				12.97	
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2013				9.70	

«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2014				28.94	
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2015				12.38	
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2016				12.42	
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2017				14.01	
«Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ	2018				29.71	
Եր.ԱրարատԿոն.Գին.Օղ.Կոմբ.ԲԲԸ	2013			36.48		
Եր.ԱրարատԿոն.Գին.Օղ.Կոմբ.ԲԲԸ	2014			35.21		
Եր.ԱրարատԿոն.Գին.Օղ.Կոմբ.ԲԲԸ	2015				30.00	
Եր.ԱրարատԿոն.Գին.Օղ.Կոմբ.ԲԲԸ	2016				30.00	
Եր.ԱրարատԿոն.Գին.Օղ.Կոմբ.ԲԲԸ	2017				30.00	
Եր.ԱրարատԿոն.Գին.Օղ.Կոմբ.ԲԲԸ	2018			37.11		
Սպայկա ՍՊԸ	2017			39.36		
Սպայկա ՍՊԸ	2018			58.84		
Վիոլիա Ջուր ՓԲԸ	2017					3.24
Թել-Սել ՓԲԸ	2017				21.23	
Թել-Սել ՓԲԸ	2018				15.55	
ՀրազՋԷԿ ԲԲԸ	2017		70.69			
ՀրազՋԷԿ ԲԲԸ	2018		73.71			
«ՄՏՍ Հայաստան» ՓԲԸ	2017		72.17			
ՄՏՍ Հայաստան» ՓԲԸ	2018		67.94			

Եզրակացություն: Ամփոփելով, կարող ենք նշել, որ ըստ Դ. Դյուրանի մոտեցման ընտրված ՀՀ առևտրային կազմակերպություններից պարտքային բեռի վերադարձման և, հետևաբար վճարունակության տեսանկյունից ցածր ռիսկային են գնահատվել (II գոտի) Մաքուր երկաթի գործարան ԲԲԸ-ն 2010-2014թթ., Պողոջանի կոնյակի գործարան ՍՊԸ-ն՝ 2011-2012թթ., ՀրազՋԷԿ ԲԲԸ-ն և ՄՏՍ Հայաստան ՓԲԸ-ն 2017-2018թթ., ի տարբերություն «Գազպրոմ Արմենիա» ՓԲԸ-ն՝ IV գոտի և Վիոլիա Ջուր ՓԲԸ-ն՝ V գոտի, որոնք հանդիսանում են խնդրահարույց կազմակերպություններ: Միաժամա-

նակ, գտնում ենք, որ առավել մեծ ընտրանքի և ժամանակային լազի կիրառման դեպքում կարևոր նշանակություն ունի կոնկրետ առևտրային կազմակերպության համար կապիտալի կառուցվածքի փոփոխությունից կախված Դ. Դյուրանի մոտեցման կիրառված երեք ցուցանիշների (տնտեսական շահութաբերության, ընթացիկ իրացվելիության գործակցի և անկախության գործակցի) վարքագծի կանխատեսումը, ինչը թույլ կտա որոշակիորեն կատարելագործել ներկայացված վճարունակության դասակարգման մոտեցումը: Այս ամենը կհանդիսանա մեկ այլ հետազոտության առարկա:

Գրականության ցանկ

- [1] ՀՀ վիճակագրական կոմիտե՝ <https://armstat.am/am/>
- [2] Ковалев В.В. (2006). Финансовый анализ: методы и процедуры. В.В. Ковалев. М: Финансы и статистика. 2006. 559 с.
- [3] Лопатников Л.И. (2003). Экономико-математический словарь. Словарь современной экономической науки. 5-е изд. М.: Дело, 2003. 520 с.
- [4] Хрипливый Ф.П., Хрипливый А.Ф. (2012). Сравнительный анализ методов оценки финансового состояния организации. Научный журнал КубГАУ, №81(07). <http://ej.kubagro.ru/2012/07/pdf/21.pdf>
- [5] Dahiyat, A. (2016). Does Liquidity and Solvency Affect Banks Profitability ? Evidence from Listed Banks in Jordan. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, 6(1), 35–40.
- [6] Langiemier, M. R. (2004). Financial Ratios Used in Financial Management. Kansas State University.
- [7] The Worldbank database: <https://data.worldbank.org>
- [8] Yusoff H.B. (2017). The effect of liquidity and solvency on profitability: the case of public-listed consumer product companies in Malaysia. University Tun Hussein Onn Malaysia. June 2017. <https://core.ac.uk/download/pdf/154808657.pdf>

Խաչատուր ԲԱԲՈՅԱՆ

Առևտրային կազմակերպությունների վճարունակության հիմնահարցը

Բանալի բառեր. վճարունակություն, մոտեցում, շահութաբերություն, կապիտալ, ընթացիկ ակտիվներ

Համավարակով պայմանավորված աշխարհի բոլոր երկրներում 2020թ եղավ անկումային: Այս տեսանկյունից առավել ծանր է վիճակը ՀՀ-ում՝ պայմանավորված նաև թավշյա հեղափոխության անցումային միջոցառումների ոչ բավարար արդյունավետությամբ, Արցախյան պատերազմի հետ կապված մեծաթիվ խնդիրներով: Տնտեսական անկումն իրենց վրա անմիջականորեն կրեցին իրական հատվածի առևտրային կազմակերպությունները՝ կրելով լուրջ ֆինանսական դժվարություններ, որն առաջին հերթին լրջագույն խընդիրներ ստեղծեց վճարունակության առումով: Կատարվել է վճարունակության գոտիների դասակարգում և արձանագրվել են ֆինանսական կառավարման վճարունակություն բաղադրիչի տեսանկյունից կարևոր խնդիրներ:

Khachatour BABOYAN

Основной вопрос платежеспособности торговых организаций

Ключевые слова: платежеспособность, подход, прибыльность, капитал, текущие активы

В связи с пандемией, во всех странах мира 2020 год был провальным. С этой точки зрения, наиболее сложной была ситуация в РА, что обусловлено также неудовлетворительной эффективностью переходных мероприятий бархатной революции, большим количеством проблем, связанных с войной в Арцахе. Экономический спад непосредственно на себя ощутили торговые организации реального сектора, неся серьезные финансовые трудности, что создало серьезнейшие проблемы в первую очередь с платежеспособностью. В рамках данной статьи, придавая значимость платежеспособности торговых организаций, для исследованных организаций РА была выполнена классификация зон платежеспособности по подходу Д. Дюрана и были зафиксированы важные проблемы с точки зрения составляющего платежеспособности в процессе финансового управления.

Khachatour BABOYAN

The Problem of Solvency in Commercial Organizations

Key words: solvency, approach, profitability, capital, current assets

Due to the pandemic situation, all countries in the world faced crisis in 2020. From this point of view, the situation is even worse in the Republic of Armenia conditioned also by the insufficient efficiency of the transitional measures of the Velvet Revolution and numerous problems related to the Artsakh war. Commercial organizations of the real sector were directly affected by the economic downturn, facing serious financial difficulties, which first of all created serious problems in terms of solvency. Within the scope of this article, by emphasizing the issue of solvency of commercial organizations in respect of the organizations of the Republic of Armenia studied, classification of the solvency zones was carried out on the basis of the approach developed by D. Duran.

**ՄՐՑՈՒՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ ԱԶԴՈՂ ՌԻՍԿԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ**

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Բանալի բառեր. մրցունակություն, տնտեսական ռիսկեր, սպառնալիքներ, ռիսկերի կառավարում, տնտեսական ինտեգրացիա, ազգային տնտեսություն

Ներածություն: Միջազգային տնտեսական ինտեգրացիոն գործընթացների խորացումը և գլոբալ շուկաների ձևավորումը լուրջ հիմնախնդիրներ են ստեղծում ազգային տնտեսությունների համար՝ դիմագրավելու նշված գործոններով պայմանավորված մարտահրավերներին: Դրանց շարքում իր կարևորությամբ առանձնանում է հատկապես ազգային տնտեսության մրցունակության ապահովումը, ինչով էլ պայմանավորված է Հայաստանում երկարաժամկետ տնտեսական ռազմավարության ուղղությունների շարքում որպես առանցքային խնդիր տնտեսության մրցունակության բարձրացումը: Կարելի է նշել, որ ներկայումս միջազգային պրակտիկայում գրեթե գոյություն չունի որևէ զարգացած երկիր, որը կառավարական մակարդակով տարբեր ինստիտուտների միջոցով չիրականացնի վերլուծություններ սեփական տնտեսության մրցունակության գնահատման և դրա բարձրացման ուղիների մշակման համար: Ըստ էության, երկրների ներգրավվածությունը համաշխարհային տնտեսական կապերի համակարգում պայմանավորված է դրանց բացության աստիճանով: Տնտեսության բնականոն գործունեությունը ենթադրում է մրցակցություն, որն անհրաժեշտ նախապայման է դրա զարգացման և տնտեսական բարենպաստ միջավայրի ձևավորման համար: Տնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը զուգընթաց սրվում է նաև մրցակցությունը տնտեսվարող սուբյեկտների միջև, ինչը պայմանավորված է համաշխարհային տնտեսությունում տարբեր տնտեսական համակարգերի ինտեգրման և գիտատեխնիկական առաջընթացի բարձր տեմպերով: Հայաստանի և հետխորհրդային մի շարք երկրների ներքին շուկաների բացությունը և թույլ պաշտպանվածությունը շատ դեպքերում հանգեցրել է օտարերկրյա արտադրության ապրանքների ներմուծման ծավալների աճին՝ խորացնելով մրցակցային պայքարը ներքին արտադրողների հետ: Հայտնի է, որ ձեռնարկատիրական գործունեության հիմնական նպատակը շահույթի ստացումն է, որն

ուղղակիորեն կախված է սպառողների կողմից ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ դրսևորվող պահանջարկից: Այս տեսանկյունից, կարելի է պնդել, որ տնտեսական մրցակցությունը, վերջին հաշվով, իրենից ներկայացնում է պայքար վճարունակ պահանջակի համար: Մյուս կողմից, ապրանքների և ծառայությունների հանդեպ պահանջարկը մեծացնում է դրանց իրացման հնարավորությունները՝ նպաստելով արտադրության շահութաբերության բարձրացմանը: Միաժամանակ, վերջինս կարևոր նախապայման է հանդիսանում տնտեսավարող սուբյեկտների տնտեսական ներուժի ավելացման, սպառողների աճող պահանջմունքների բավարարման և մրցակցային պայքարում հաջողությունների հասնելու համար:

Մեթոդաբանությունը և գրականության ակնարկ: «Մրցունակություն» հասկացությունը ոչ միայն «մրցակցության» «ունակություն» է, այլև հնարավորություն՝ դիմագրավելու ամենատարբեր ռիսկերը և ապահովելու ավելի մեծ շահութաբերություն, ռեսուրսների արդյունավետ և որակյալ օգտագործում: «Տնտեսության մրցունակություն» հասկացությունը գիտական շրջանառության մեջ է դրվել Հարվարդի բիզնեսի դպրոցի պրոֆեսոր Մ. Պորտերի կողմից և առաջին անգամ օգտագործվել է 1990 թվականին հրատարակված «Ազգերի մրցակցային առավելությունները» մենագրության մեջ¹: Պետք է նշել, որ տվյալ հասկացության վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ առկա մեկնաբանությունները որոշակիորեն տարբերվում են միմյանցից: Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ պետության մրցունակությունը մակրոտնտեսական կատեգորիա է, որը ձեռք է բերվում այնպիսի լծակների օգնությամբ, ինչպիսիք են տարադրամի փոխարժեքը, տոկոսադրույքը և վճարային հաշվեկշիռը: Մյուսների կարծիքով, պետության մրցունակությունը որոշվում է բնական հարուստ ռեսուրսներով, էժան աշխատուժով և այլ նմանատիպ գործոններով²:

Մ.Պորտերը երկրի մրցունակությունը սահմանում է որպես ռեսուրսների օգտագործման արդյունավետություն (արտադրողականություն)՝ արտահայտված աշխատանքի կամ կապիտալի միավորի ետզնման արժեքով: Հեղինակի կարծիքով հենց արտադրողականությունն ու արդյունավետությունն

¹ Портер М. Международная конкуренция. М., 1993, стр. 24.

² Алещенко В.В. Теоретико-методологические вопросы конкурентоспособности экономической системы. Маркетинг в России и за рубежом. 2005. № 1. стр. 112.

են հանդիսանում երկրում կենսամակարդակի որոշիչ գործոններ և բնակչության մեկ շնչին ընկնող եկամուտների հիմնական աղբյուր¹: Ներկայացված մեկնաբանությունից բխում է, որ երկրի բարեկեցությունը պայմանավորված է տնտեսավարող սուբյեկտների գործունեության արդյունավետությամբ: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ տնտեսության մրցունակությունը կախված է ոչ միայն երկրի ներսում ընկերությունների գործունեությունից, այլ նաև արտաքին գործոններից: ԱՄՆ նախագահին կից գործող արդյունաբերական մրցունակության հանձնաժողովի կողմից ազգային տնտեսության մրցունակությունը ներկայացվում է որպես ազատ շուկայի պայմաններում միջազգային պահանջներին բավարարող և սեփական տնտեսության եկամուտների աճն ապահովող ապրանքներ և ծառայություններ արտադրելու և մատուցելու երկրի հնարավորությունը²:

Ազգային տնտեսության մրցունակության ուսումնասիրության ժամանակակից տեսակետները պետությանը, գիտահետազոտական ինստիտուտներին և տվյալ երկրի անդրազգային ընկերություններին դիտարկում են որպես հիմնական ինստիտուցիոնալ գործոններ, որոնք էականորեն ներգործում են մակրոմակարդակում երկրի տնտեսության մրցունակության վրա: Այսպես, Մենեջմենթի միջազգային ինստիտուտը ազգային տնտեսության մրցունակությունը ներկայացնում է որպես տնտեսագիտական ուսումնասիրությունների ոլորտ, որը վերլուծում է ընկերությունների համար լրացուցիչ եկամուտների և բնակչության կենսամակարդակի աճի ապահովման գործում երկրի հնարավորությունների և ընդունակությունների ավելացմանն ուղղված քաղաքականությունը³:

Ըստ էության, տնտեսության մրցունակությունն իր մեջ ներառում է ոչ միայն բուն տնտեսության, այլ նաև պետական կառավարման համակարգի և հասարակության մրցունակությունը՝ դրանց վրա տնտեսական ռիսկերի հնարավոր ազդեցություններով հանդերձ: Երկրի կայուն զարգացումը, բնակչության կենսամակարդակի աճը հնարավոր չէ առանց պետական, իրավաքաղաքական և հասարակական մրցունակ կառուցվածքի: Այս տեսանկյունից,

¹ Портер М. Международная конкуренция. М., 1993. стр. 29.

² Global Competition: The New Reality, Report of the President's Commission on Competitiveness. Vol. 2. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1985.

³ Institute of Management Development, IMD. www.imd.org

կարելի է նշել որ երկրի մրցունակությունը ձևավորվում է մասնավոր (ընկերություններ, ձեռնարկություններ և այլն) և հանրային մրցունակ սեկտորներից (իշխանության մարմիններ, կրթություն, առողջապահություն և այլն)¹:

Նորբեյյան մրցանակի դափնեկիր Լ.Կլեյնը որպես տնտեսության մրցունակություն հիմնական պայման համարում է տարեկան 34 տոկոս տնտեսական աճի կայուն տեմպերի առկայությունը, որի դեպքում հնարավոր կլինի ապահովել կենսամակարդակի բարձրացում²: Ակնհայտ է, որ նման մոտեցումը չի կարող միանանշանակ կերպով ընդունելի լինել հատկապես Հայաստանի և այլ հետխորհրդային երկրների պարագայում: Այս առումով, կարծում ենք, որ տնտեսական աճի այնպիսի տեմպերի ապահովումը, որն ուղղակիորեն կնպաստի բնակչության կենսամակարդակի աճին, յուրաքանչյուր երկրի համար տարբեր է:

Տնտեսության մրցունակության մեկնաբանության ժամանակ շատ հեղինակներ իրենց շեշտադրումները կատարում են հատկապես դրա վրա ազդող գործոնների և հնարավոր ռիսկերի վրա: Մասնավորապես, Մ. Գելվանովսկու կարծիքով, մրցունակությունը ընկերությունների, ճյուղերի, տարածաշրջանների և երկրի ընդունակությունն է ապահովել համեմատաբար բարձր եկամուտների և աշխատանքի վարձատրության մակարդակ՝ լինելով բաց միջազգային մրցակցության համար³: Ակնհայտ է, որ այս դեպքում մրցունակությունն իր մեջ ներառում է արտադրողականության, արդյունավետության և շահութաբերության տարրեր: Սակայն վերջիններս չի կարելի համարել սպառիչ պայմաններ վերջնական նպատակի ձեռք բերման համար, չնայած որ դրանք հանդիսանում են բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և նյութական բարեկեցության ապահովման կարևոր միջոցներ:

Յու. Կուրենկովը և Վ. Ժապովը գտնում են, որ մրցունակությունը երկրի տնտեսության հնարավորությունն է այլ երկրների հետ մրցակցության պայմաններում արտադրել և սպառել բնապահպանական ստանդարտներին բավարարող ապրանքներ և ծառայություններ, որի արդյունք պետք է հանդիսա-

¹ Ազգային մրցունակության խորհուրդ, www.conc.org.

² Competitiveness: 23 Leaders speak out. Harvard business review. Boston, 1997. Vol. 55. № 4. P. 108–123.

³ Гельвановский М.И. Конкуренентоспособность России в 90-е годы: межстрановой макроэкономический анализ. М., 2000. стр. 61.

նա բնակչության կենսամակարդակի աճը: Որպես մրցունակության գնահատման չափանիշներ առանձնացվում են արտաքին առևտրի դրական սալդոն, վճարային հաշվեկշիռը, արտաքին պահուստների աճը, կրթական մակարդակի բարձրացումը, տնտեսական ենթակառուցվածքները և կյանքի որակը¹: Այս մոտեցման ակնհայտ առավելություններից մեկն այն է, որ հեղինակներն իրենց շեշտադրումը կատարում են ոչ միայն արտադրության, այլ նաև սպառման վրա, կարևորելով բնապահպանական գործոնի դերը:

Ըստ էության, կարող ենք նշել, որ վերը բերված սահմանումները և մեկնաբանությունները ոչ այնքան հակասում են միմյանց, ինչքան արտացոլում են տնտեսության մրցունակության տարբեր ասպեկտներ: Միաժամանակ, գոյություն ունեցող մեկնաբանությունների բազմաբովանդակությունը և լայն շրջանակը թույլ են տալիս պնդել, որ տնտեսության մրցունակությունն իր մեջ ընդգրկում է ոչ միայն բուն տնտեսական քաղաքականությունը, այլ նաև երկրի քաղաքական, հասարակական, սոցիալական, բնապահպանական զարգացման տարբեր ասպեկտներ:

Վերլուծություն: Մրցակցային պայքարում հաջողությունների հասնելու հիմնական գրավականը տնտեսական առավելությունների առկայությունն է: Այս առումով, մրցակցային վարքագծի ընտրությունը, ռիսկերի և սպառնալիքների դեմ պայքարի ձևերն ու մեթոդներն, առաջին հերթին, ուղղված են մրցակցային առավելությունների ձեռք բերմանը, որոնք էլ հենց պայմանավորում են մրցունակության մակարդակը: Բացի այդ, տնտեսական գործունեության արդյունավետությունը, նախ և առաջ, մեծապես պայմանավորված է տվյալ սուբյեկտի ունեցած քանակական ու որակական մրցակցային առավելություններով: Վերջիններս հնարավորություն են տալիս ապահովել լրացուցիչ եկամուտներ, մրցակիցներին թելադրել տնտեսվարման սեփական պայմանները, մրցակցային պայքարի մեթոդները, ստիպել մրցակիցներին գիտատեխնիկական նորամուծությունների և նոր տեխնոլոգիաների ներդրման ուղղությամբ իրականացնել համապատասխան քայլեր:

Ռիսկերի կառավարման և մրցունակության փոխազդեցությունները սրբանով չեն սահմանափակվում: Մրցունակության տնտեսական բովանդակու-

¹ Куринков Ю.В. и др. Конкурентоспособность России в глобальной экономике. М., 2003. Стр. 124.

թյունը պարզելու համար, առաջին հերթին, անհրաժեշտ է ուսումնասիրել մրցակցային առավելությունների ձևավորման մեխանիզմը: Տնտեսական զարգացման ներկա փուլում մրցակցության հետևանք է հանդիսանում ինովացիոն գործընթացների զարգացումը, որը մրցակցային առավելությունների ապահովման կարևոր գործիք է: Այն ապրանքային տեսականու նորացման միջոցով ստեղծում է հասարակության պահանջմունքների բավարարման հնարավորություններ, ամրապնդում է տնտեսվարող սուբյեկտների դիրքերը շուկայում, նպաստում է մրցակցության խորացմանը և ռեսուրսների տեղաբաշխմանը դեպի հեռանկարային արտադրություններ: Հենց մրցակցության արդյունքում են ստեղծվում խթաններ տարբեր տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից նորարարությունների ներդրման նպատակով լրացուցիչ ծախսերի իրականացման համար: Տնտեսական զարգացման ներկա փուլում առաջին պլան է մղվել տեխնոլոգիական մրցակցությունը, որը ենթադրում է նորարարությունների շարունակական ներդրման ու կիրառման միջոցով թողարկվող ապրանքատեսականու որակական հատկանիշների բարձրացում և սպառողների շարունակաբար աճող պահանջմունքների բավարարում: Արդյունքում, լայն զարգացում է ստանում ոչ գնային մրցակցությունը, որն իրենից ներկայացնում է սպառողների վճարունակ պահանջարկի համար պայքար արտադրանքի որակական հատկանիշների բարձրացման, նոր ապրանքատեսակների ստեղծման, գոյություն ունեցողների արդիականացման միջոցով:

Պետք է նկատել, որ տնտեսական ռիսկերի աճի պայմաններում ներկայումս ոչ գնային մրցակցության դրսևորումներն առավել ցայտուն են արտահայտվում, ինչը պայմանավորված է տեխնոլոգիական զարգացման արդի դարաշրջանի առանձնահատկություններով: Սակայն պետք է նկատի ունենալ նաև այն հանգամանքը, որ ոչ գնային մրցակցությունն առաջ է բերում տեխնոլոգիական վերազինումների և նորարարությունների ներդրման անհրաժեշտություն, որոնք, ի վերջո, կապված են նաև ֆինանսական ներդրումների հետ և իրենց արտացոլումն են գտնում ապրանքների և ծառայությունների գների մեջ:

Անշուշտ, առանց մրցակցության շուկայական հարաբերությունների զարգացումը գործնականում անհնար է, քանի որ այն հանդիսանում է գնային կարգավորման և տնտեսության արդիականացման շարժիչ ուժերից: Ավելին, հենց այդ հատկանիշի շնորհիվ է մրցակցությունը դառնում ոչ միայն շուկայի

գոյության անբաժանելի մասը, այլ նաև գիտատեխնիկական զարգացման, ռեսուրսների ռացիոնալ բաշխման և նորարարությունների ներդրման հիմնական խթան: Գործնականում, շուկայի մասնակիցներից յուրաքանչյուրը ճշգրտում է առավելագույն օգուտի ստացման, որի համար փորձում է թողարկել համանման այլ ապրանքների համեմատությամբ ավելի մրցունակ արտադրանք: Վերջինս ենթադրում է որակական, տեխնոլոգիական և գնային այնպիսի հատկանիշների առկայություն, որոնք այն սպառողի համար կդարձնեն առավել նախընտրելի:

Վերջին տարիներին ազգային տնտեսության մրցունակության ապահովումը դարձել է Հայաստանի տարբեր կառավարությունների տնտեսական քաղաքականության հիմնական թիրախներից մեկը: Համաշխարհային շուկաներում մրցակցության խորացումը, ֆինանսատնտեսական ոչ կայուն իրավիճակը և մի շարք այլ բացասական գործոններ պետություններին ստիպում են փնտրել կայուն տնտեսական զարգացման նոր ուղիներ՝ առկա մրցակցային առավելությունների օգտագործման համար, ինչպես նաև մշակել մեխանիզմներ օտարերկրյա ներդրումների և տեխնոլոգիաների ներգրավման միջոցով արտադրության արդիականացման և մրցունակ արտադրանքի թողարկման նպատակով: Ընդհանուր առմամբ, մրցունակությունն օգտագործելով է ապրանքի, ընկերության, ճյուղի, տարածաշրջանի և երկրի կտրվածքով: Մի շարք հեղինակներ պնդում են, որ մրցունակության համընդհանուր սահմանում չի կարող լինել, քանի որ դրա մեկնաբանությունը կախված է դիտարկվող օբյեկտից (ապրանք, ծառայություն, ֆիրմա, ճյուղ, երկիր)¹:

Պետք է նշել, որ ապրանքի, ընկերության և ճյուղի մրցունակության վերաբերյալ ուսումնասիրությունները և մեկնաբանությունները մասնագիտական գրականության մեջ բավականաչափ շատ են: Իսկ ինչ վերաբերում է ազգային տնտեսության մրցունակությանը, ապա դրա սահմանումը որոշակիորեն բարդ է, քանի որ այն իրենից ներկայացնում է բազմամակարդակ և բազմագործոն հասկացություն: Եվ հենց դրանով է պայմանավորված դրա համընդհանուր սահմանման բացակայությունը: Ընդհանուր առմամբ, ազգային տնտեսության մրցունակությունը որոշվում է որպես տնտեսական, գիտատեխնիկական, արտադրական, կազմակերպակառավարչական և այլ հնա-

¹ Алещенко В. В. Теоретико-методологические вопросы конкурентоспособности экономической системы. Маркетинг в России и за рубежом. 2005. № 1. стр. 106–119.

րավորությունների կոնցետրացված արտահայտություն՝ ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին շուկաներում ապրանքների և ծառայությունների մրցունակության բարձրացման նպատակով¹: Այս առումով, կարծում ենք, տնտեսության մրցունակության մեկնաբանությունը պետք է հիմնված լինի տվյալ երեվոյթի տարբեր ասպեկտների համակողմանի դիտարկման վրա, ինչի արդյունքում կարող ենք արձանագրել հետևյալը:

Առաջին, երկրի ազգային մրցունակությունը տնտեսական համակարգի դինամիկ և անընդհատ զարգացումն արտացոլող օբյեկտիվ գործընթաց է, որը մշտական փոխազդեցությունների մեջ է տնտեսական դիսկերի և սպառնալիքների հետ: Հետևաբար, մրցունակությունը պահանջում է պետական քաղաքականության շրջանակներում համապատասխան միջոցառումների և քայլերի իրականացում^a տնտեսական զարգացման ձեռք բերված մակարդակի պահպանման և բարձրացման համար: Երկրորդ, տնտեսության մրցունակությունն ուղղակիորեն կախված է հայրենական ընկերությունների և նրանց կողմից թողարկվող և տեղական ու միջազգային շուկաներում պահանջարկ ունեցող ապրանքների և ծառայությունների մրցունակությունից: Երրորդ, տնտեսության մրցունակությունը հանդես է գալիս որպես տնտեսական քաղաքականության հիմնարար նպատակ և կարևոր գործիք բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման և հասարակական բարեկեցության ապահովման համար: Տնտեսության մրցունակության ապահովումը, վերջին հաշվով, պետք է հանգեցնի սոցիալական զարգացման բարձր տեմպերի, երկարաժամկետ հատվածում կայուն տնտեսական աճի, հասարակության սոցիալքաղաքական և իրավական կայունության: Վերջապես, ազգային տնտեսության մրցունակության բարձրացումը էականորեն հիմնված է երկրի ինովացիոն հնարավորությունների բազայի, գիտատեխնիկական ներուժի, ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման վրա: Որոշակի ապրանքային խմբերի գծով համաշխարհային շուկայում սեփական մասնաբաժնի ավելացումը հանդիսանում է միջազգային մասնագիտացման կարևոր պայման:

Եզրակացություն: Այսպիսով, կարող ենք նշել, որ շուկայական տնտեսության զարգացումն ուղղակիորեն կախված է մրցակցության վիճակից, որը պայմանավորում է գիտատեխնիկական առաջընթացը և նոր տեխնոլոգիա-

¹ Внешнеэкономический толковый словарь. под ред. И.П. Фаминского. М., 2000. стр. 124

ների ներդրումը: Մրցակցությունն իրենից նրկայացնում է տնտեսավարող սուբյեկտների միջև պայքար՝ ապրանքների և ծառայությունների արտադրության և իրացման առավել ձեռնտու պայմանների համար: Հայտնի է, որ շուկայական տնտեսության պայմաններում մրցակցությունն իրականացնում է մի շարք կարևոր գործառույթներ, որոնցից հիմնականը շուկայական գնագոյացման մեխանիզմի վրա հիմնված ապրանքի գնի ձևավորումն է: Վերոհիշյալ բնութագրիչները պետք է դիտարկել միմյանց հետ փոխկապվածության և դինամիկ զարգացման համատեքստում: Դրանցից յուրաքանչյուրն, իր հերթին, ունի իր բնութագրիչները և ցուցանիշները, որոնց միջոցով հնարավոր է գնահատել մրցունակության վիճակը: Վերջին հաշվով, տնտեսության մրցունակության ապահովումը սերտորեն կապված է ինովացիոն զարգացման, ներդրումների ներգրավման, բարձր տեխնոլոգիաների ներդրման և առկա ռիսկերի վնասազերծման ու այլ խնդիրների լուծման հետ: Արդյունքում, կարելի է նշել, որ երկրի մրցունակությունը պայմանավորված է հայրենական ընկերությունների և նրանց կողմից թողարկվող ապրանքների մրցունակությամբ և արտացոլում է արտադրության և իրացման արդյունավետության և տնտեսական անվտանգության մակարդակը ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ դրա սահմաններից դուրս: Հետևաբար, ռիսկերի կառավարման և մրցունակության փոխազդեցությունների համատեքստում կարևորվում է երկրի ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին տնտեսական անվտանգությունը:

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Մրցունակության վրա ազդող ռիսկերի կառավարման մեթոդաբանական հիմքերը

Բանալի բառեր. մրցունակություն, տնտեսական ռիսկեր, սպառնալիքներ, ռիսկերի կառավարում, տնտեսական ինտեգրացիա, ազգային տնտեսություն

Մրցունակության վրա ազդող ռիսկերի պատճառները գործնականում բազմազան են. տնտեսական ճգնաժամերը, արտաքին պարտքի աճը, փոխարժեքի կտրուկ տատանումները, ստվերային տնտեսությունը, կոռուպցիան, գրանաճային գործընթացները, գործազրկությունը, արտադրության և ծառայությունների ինքնարժեքի աճը և այլն: Բազմազան ու բազմաբնույթ են նաև ռիսկերի կառավարման և մրցունակության փոխազդեցությունները: Ընդլսմին, կարևոր է վերլուծել մրցունակության էությունն ու դրա անկման պատճառները և դրա բարելավման հնարավորությունները, որից հետո կարևոր է պարզել մրցունակության բարձրացման ռիսկերն ու դրանց կրճատման ուղիները Հայաստանում:

Татул МАНАСЕРЯН

Методологические основы управления рисками, влияющими на конкурентоспособность

Ключевые слова: конкурентоспособность, экономические риски, угрозы, управление рисками, экономическая интеграция, национальная экономика

Причины рисков, влияющих на конкурентоспособность, практически разнообразны. Экономические кризисы, рост внешнего долга, резкие колебания обменного курса, теневая экономика, коррупция, инфляция, безработица, удорожание продукции, услуг и т. Д. Взаимодействие между управлением рисками и конкурентоспособностью разнообразно. В то же время можно проанализировать сущность конкурентоспособности и причины ее снижения в Армении, возможности ее улучшения, после чего можно выявить риски повышения конкурентоспособности и способы их снижения.

Tatul MANASERYAN

Methodological bases of risk management affecting competitiveness

Key words: competitiveness, economic risks, threats, risk management, economic integration, national economy

The reasons for the risks affecting competitiveness are practically various. Economic crises, growth of foreign debt, sharp exchange rate fluctuations, shadow economy, corruption, inflation, unemployment, increase in the cost of production, services, etc. The interactions between risk management and competitiveness are diverse and diverse. At the same time, it is possible to analyze the essence of competitiveness and the reasons for its decline in Armenia, the opportunities for its improvement, after which it is possible to identify the risks of increasing competitiveness and ways to reduce them.

ՄՌԿ ՏԵՍԱԿԱՆ և ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ և ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Էմիլ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՊՏՀ ԻԻՀԼ գիտաշխատող, ասպիրանտ

Բանալի բառեր. մարդկային ռեսուրսների կառավարում, անձնակազմի տնտեսագիտություն, մտավոր կապիտալ, մասնագիտական ուսուցում, կազմակերպական մշակույթ

Ներածություն: ՄՌԿ-ը ներկայումս հանդիսանում է աշխատանքի տընտեսագիտության խոշոր ոլորտներից կամ բնագավառներից մեկը¹: Ինչպես նշում են Ալամն ու Մուխերջին, «Հաջողակ են այն կազմակերպությունները, որոնք գնահատում, զարգացնում և սնուցում են իրենց մարդկային կապիտալը՝ իրենց կազմակերպական նպատակներին հասնելու համար»²: «ՄՌԿ-ը այն հիմնական հայեցակարգն է, որը միավորում է ժամանակակից աշխարհը կազմակերպության ռազմավարական կառավարմանը»: Մարդակենտրոն կառավարումը, մտավոր կապիտալի և գիտելիքի կառավարումը կազմակերպություններում ՄՌԿ միջոցով իրականացվում է այնպիսի գործառույթների միջոցով, ինչպիսիք են հավաքագրումը, ընտրությունը, պատրաստումը, վերապատրաստումը և այլն, որոնցում շարունակում է ավելանալ համացանցի դերը³: Մարդկային ռեսուրսները դրանց ճիշտ կառավարման դեպքում կազմակերպությունների համար ապահովում են կայուն մրցակցային առավելություններ. այս պարագայում էական է մարդկային ռեսուրսների եզակիության գործոնը⁴: ՄՌԿ բնագավառի շուրջ տնտեսագիտական շրջանակների հետաքրքրության աճը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ հատկապես վերջին 20 տարիներին այն ավելի շատ է ասոցացվում արտադրողականության մակարդակի հետ: Այդ փաստը կանխորոշում է ՄՌԿ բնագավառի՝ կառավարման տնտեսագիտությունում հետազոտության հիմնական ա-

¹ Bloom, N., & Reenen, J.V. (2010). Human Resource Management and Productivity. Ewing Marion Kauffman Foundation Research Paper Series. P. 2 Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1612613

² Alam, A., & Mukherjee, U. (2014). HRM- A Literature Survey. IOSR Journal of Business and Management, 16, 31-38. P. 31 Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-jbm/papers/Vol16-issue3/Version-1/E016313138.pdf>

³ Տե՛ս նույն տեղում, P. 37

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, P. 31

ռարկաներից մեկը լինելը¹: Ժամանակակից տնտեսագետները հավաստում են, որ կազմակերպություններն առավել շահագրգռված են ներդրումներ իրականացնել մարդկային կապիտալում՝ հաշվի առնելով ներդրումների դրական ազդեցությունը գործունեության ցուցանիշների վրա²: Լաուրսենը և Ֆոսը պնդում են, որ ՄՌԿ առաջավոր փորձի տեղայնացումը կամ ներդրումը կազմակերպությունում ինչպես անհատական, այնպես էլ և հատկապես կազմակերպական մակարդակով էապես նպաստում են կազմակերպության նորարարական գործունեության բարելավմանը³: Վերը թվարկված տարբեր դրույթները նկատի ունենալով՝ ՄՌԿ տեսական և գործնական, նախկինում եղած և ձևավորվող հայեցակարգերի ուսումնասիրությունը և միտումների վերհանումը արդիական բնույթ է կրում:

Գրականության ակնարկ: ՄՌԿ հիմնախնդիրներին նվիրված տնտեսագիտական գրականությունը համեմատաբար ժամանակակից է, որում ներկայացվում են առկա արդի միտումներն ու զարգացումները: Մասնագիտական գրականությունում առկա են բավականին հատկանշական որոշ տեսական և գործնական դրույթներ: Այնուհանդերձ, հարկ է նշել, որ ՄՌԿ-ը վերաբերող տնտեսագիտական գրականությունը առավել «աղքատ» է նույն աշխատանքային հարաբերություններին վերաբերող արհմիութենական շարժման կամ աշխատանքային օրենսդրության մասին գրականության համեմատ⁴: Կայնցբաուերի և Ռուսզոուանգի կողմից հետազոտության շրջանակներում ներառվել են վերջին մոտ 40 տարիներին հրատարակված ավելի քան 450 աշխատություն՝ պարզելու ռազմավարական ՄՌԿ (S-HRM) բնագավառում առկա

¹ Bloom, N., & Reenen, J.V. (2010). Human Resource Management and Productivity. Ewing Marion Kauffman Foundation Research Paper Series. P. 49 Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1612613

² Drábek, J., Lorincová, S., & Javorčíková, J. (2017). Investing in Human Capital as a Key Factor for the Development of Enterprises. P 115 Retrieved from https://pdfs.semanticscholar.org/41dd/7a6cce7d9f4d1abe485c0a7ace51ee864f62.pdf?_ga=2.87093656.1411736762.1630153901-1570694471.1606850061

³ Laursen, K., & Foss, N. (2003). New human resource management practices, complementarities and the impact on innovation performance. Cambridge Journal of Economics, 27, 243-263. P. 257 https://www.researchgate.net/publication/5208375_New_Human_Resource_Management_Practices_Complementarities_and_the_Impact_on_Innovation_Performance

⁴ Kaufman, B.E. (2014). The Development of Human Resource Management Across Nations: Unity and Diversity. P. 3 Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/298095833_The_development_of_human_resource_management_across_nations_Unity_and_diversity

«գիտելիքային պաշարը»: Ստացված արդյունքները վկայում են, որ առայժմ ահռելի է անգլո-սաքսոնական և եվրոպական ավանդը¹: Ի հակադրություն զբաղվածության հարցերն ուսումնասիրող տեսությունների՝ ՄՌԿ տեսություններն ունեն առավելապես միկրոկողմնորոշում, և խնդիրները դիտարկվում են կազմակերպությունների մակարդակով², իսկ հրապարակումների մեծամասնությունը նվիրված է ՄՌԿ և շրջակա միջավայրի կառավարման հայեցակարգերին³: Ռուսաստանում մարդկային ներուժի վիճակի վատթարացման հետ կապված ուսումնասիրություններն իրականացվել են հիմնականում մակրոմակարդակում⁴: Ըստ Հենդրիի՝ ՄՌԿ տեսական դրույթների ու հայեցակարգերի և դրանց ուսումնասիրման գործնական արդյունքների միջև առաջանում են էական տարբերություններ⁵: Ինչպես նշել են ՄՌԿ խնդիրներով զբաղվող տեսաբանները, ՄՌԿ փորձի ներդրման ազդեցությունը կազմակերպության գործունեության վրա էմպիրիկ կերպով բնութագրումը զերծ չէ մեթոդաբանական խնդիրներից⁶:

Անկախ հետզհետե ավելացող տեսական և էմպիրիկ հետազոտություններից և գրանցած արդյունքներից ՄՌԿ բնագավառը հաճախակի է քննադատության ենթարկվել տեսական ամուր հիմք չունենալու պատճառով⁷: Ի տարբերություն զարգացած երկրներում առկա փորձի, այլ երկրներում գրեթե

¹ Kainzbauer, A., & Rungruang, P. (2019). Science Mapping the Knowledge Base on Sustainable Human Resource Management, 1982–2019. Sustainability, 11, 3938. P. 17 Retrieved from <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/14/3938>

² Townsend, K., Cafferkey, K., McDermott, A., & Dundon, T. (2019). Elgar Introduction to Theories of Human Resources and Employment Relations. P.5 Retrieved from <https://www.elgaronline.com/view/edcoll/9781786439000/9781786439000.xml>

³ Kainzbauer, A., & Rungruang, P. (2019). Science Mapping the Knowledge Base on Sustainable Human Resource Management, 1982–2019. Sustainability, 11, 3938. P. 17 Retrieved from <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/14/3938>

⁴ Shulzhenko, E. (2012). Human resource management and labour relations in post-transitional Russia. P. 14 Retrieved from <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2012/iii12-303.pdf>

⁵ Hendry, C. (1994). Personnel and Human Resource Management in Britain. Zeitschrift Für Personalforschung / German Journal of Research in Human Resource Management, 8(3), 208-238. P. 211 Retrieved June 26, 2020, from www.jstor.org/stable/23283167

⁶ Dowling, P. (2005). Human Resource Management and Economic Success: An Australian Perspective**. management revue. Socio-economic Studies, 16, 202-212. P. 210 Retrieved from <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0935-9915-2005-2-202/human-resource-management-and-economic-success-an-australian-perspective-volume-16-2005-issue-2?page=1>

⁷ Alam, A., & Mukherjee, U. (2014). HRM- A Literature Survey. IOSR Journal of Business and Management, 16, 31-38. P. 34 Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-jbm/papers/Vol16-issue3/Version-1/E016313138.pdf>

բացակայում են տեսական և գործնական վկայությունները գիտելիքի վրա հիմնված ՄՌԿ փորձի, գիտելիքի կառավարման, մտավոր կապիտալի և նորարարությունների միջև առկա կապի վերաբերյալ¹: Ռուսաստանում գործնական տեսանկյունից ՄՌԿ առաջավոր փորձի ներդրման համար ամուր հիմքեր չեն ստեղծվել. ՄՌԿ արևմտյան փորձին հիմնականում անդրադարձ է կատարվում հետազոտական գրականությունում²: Թիմինգը նշում է, որ թեև ՄՌԿ համեմատաբար նոր ուղղություն կամ բնագավառ է, այնուհանդերձ անգամ ՄՌԿ տեսություններում վերջին շրջանում բացակայում է նորարարական մոտեցումը. բացակայում է առարկայական բանավեճը ՄՌԿ ոլորտում նոր մարտահրավերների շուրջ³: Առհասարակ, ՄՌԿ համակարգի և դրա առանձին տարրերի և կազմակերպության գործունեության ցուցանիշների միջև կապերի ուսումնասիրման ուղղությամբ տարվել են տարբեր հետազոտություններ, որոնց արդյունքները հիմնականում մատնանշում են տվյալ ցուցանիշների միջև առկա դրական կապեր և կոռելյացիա⁴: Ալամն ու Մուխերջին փորձել են վերհանել ՄՌԿ փորձը, որի ներդրման շնորհիվ բարելավվում են կազմակերպության տնտեսական գործունեության ցուցանիշները, և առկա մարտահրավերների լուծման գործիքակազմը⁵: Լաուրսենը և Ֆոսը փորձել են էմպիրիկ եղանակով ցույց տալ, որ այն ազդում է նաև նորարարական գործունեության վրա և տվյալ կազմակերպության համար ստեղծում է մրցակցային առավելություններ⁶:

¹ Al-Tal, M.J., & Emeagwali, O.L. (2019). Knowledge-based HR Practices and Innovation in SMEs. *Organizacija*, 52, 6 - 21. P. 15 Retrieved from <https://sciendo.com/downloadpdf/journals/orga/52/1/article-p6.pdf>

² Shulzhenko, E. (2012). Human resource management and labour relations in post-transitional Russia. Pp. 51-52 Retrieved from <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2012/iii12-303.pdf>

³ Timming, A. (2019). Human Resource Management and Evolutionary Psychology. P.1 Retrieved from <https://www.elgaronline.com/view/9781788977906/9781788977906.xml>

⁴ Bloom, N., & Reenen, J.V. (2010). Human Resource Management and Productivity. Ewing Marion Kauffman Foundation Research Paper Series. P. 18 Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1612613

⁵ Alam, A., & Mukherjee, U. (2014). HRM- A Literature Survey. *IOSR Journal of Business and Management*, 16, 31-38. P. 31 Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-jbm/papers/Vol16-issue3/Version-1/E016313138.pdf>

⁶ Laursen, K., & Foss, N. (2003). New human resource management practices, complementarities and the impact on innovation performance. *Cambridge Journal of Economics*, 27, 243-263. Pp. 244-245 Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/5208375_New_Human_Resource_Management_Practices_Complementarities_and_the_Impact_on_Innovation_Performance

Հեղազոտության մեթոդաբանությունը: Հոդվածում կիրառվել են հետազոտության համեմատական, վերլուծական և այլ եղանակներ: Ուսումնասիրվել է ՄՌԿ տեսությունների էվոլյուցիայի և պատմական զարգացման ողջ ժամանակահատվածը՝ անձնակազմի կառավարումից դեպի ՄՌԿ անցումից մինչև համաշխարհայնացում և գիտելիքահենք տնտեսության ձևավորում: ՄՌԿ առաջավոր փորձի վերհանումն իրենից ենթադրում է վերջին տարիներին ՄՌԿ գծով կատարված տեսական և էմպիրիկ հետազոտությունների արդյունքների ամփոփում և հիմնախնդիրների մատնանշում: Նշենք, որ ուսումնասիրված է առավելապես ժամանակակից գրականություն՝ ամերիկյան, եվրոպական, ռուսական, չինական:

Վերլուծություն: ՄՌԿ ոլորտը անցել է զարգացման բուռն ընթացք իր զարգացման թեև կարճատև ժամանակահատվածում: Վերջին երկու դարերի ընթացքում անձնակազմի կառավարման և ՄՌԿ ոլորտը ենթարկվել է ահռելի փոփոխությունների. որոնք ներկայացվում են մի քանի էական տեղաշարժերով: Առաջին անցումը, ըստ էության, աշխատողների՝ գործարաններում աշխատանքի տեղավորվելու ժամանակաշրջանն է ընդգրկում, երբ արտադրանքի ծավալի էական աճ տեղի ունեցավ: Աշխատողների ծանրաբեռնվածությունն ի վերջո հանգեցրել է դժգոհության աճի. անհրաժեշտություն է առաջացել իրականացնել կազմակերպության պահանջների և աշխատողների կարիքների բավարարման հավասարակշռված քաղաքականություն: Վերջիվերջո, համաշխարհայնացման արդի պայմաններում ՄՌԿ գործընթացում հատուկ ուշադրություն պետք է դարձվի տարբեր երկրներում մշակութային տարբերություններին և ՄՌԿ առկա փորձին¹:

«Կառավարման ավանդական տեսությունները ծագել են արդյունաբերական հեղափոխության ժամանակ, երբ տեխնոլոգիական զարգացումները, առևտրի և շուկաների ընդլայնումը, բնակչության աճը համակարգված և մեխանիկացված գործընթացի միջոցով զանգվածային արտադրության հնարավորություններ ստեղծեցին»²: Գիտական մենեժմենթի հայեցակարգերում մարդկանց վրա ունեցած հնարավոր ազդեցություններին, ի տարբերություն

¹ Kwok, A. (2014). The Evolution of Management Theories: A Literature Review. Nang Yan Business Journal, 3, 28 - 40. P. 29 Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/307760441_The_Evolution_of_Management_Theories_A_Literature_Review

² Տե՛ս նույն տեղում, P. 31

արտադրության, կառավարման, կազմակերպման, տեխնոլոգիայի և գիտության զարգացմանը, քիչ ուշադրություն է դարձվել¹: Նախորդ դարի 20 և 30-ականներին սոցիալ-մշակութային փոփոխություններով պայմանավորված՝ առաջ եկան վարքագծային տեսություններ, որոնք ընդգծում էին մարդկանց համար խթանների ստեղծման և կառավարչի առաջնորդական հմտությունների զարգացման կարևորությունը: «Մարդկային գործոնների նկատմամբ ուշադրության աճի այս դրսևորումը հայտնի է դարձել որպես «մարդկային հարաբերությունների կառավարման դպրոց»»²:

Ալամն ու Մուխերջին ներկայացնում են անձնակազմի կառավարման և ՄՌԿ զարգացման 5 տարբեր փուլեր³

- Մինև 2-րդ Համաշխարհային պատերազմն ընդգրկող ժամանակահատված,
- Երկրորդ աշխարհամարտին հաջորդող ժամանակաշրջան (1945-1960),
- Սոցիալական հիմնախնդիրների ժամանակաշրջան (1963-1980),
- Ծախսերի արդյունավետացման ժամանակաշրջան (1980 թ. մինչև վաղ 90-ական թթ.),
- Ռազմավարական ՄՌԿ (1990 թ. մինչ օրս):

Նախորդ դարավերջն ընգրկող ժամանակահատվածում զգալի փոփոխությունների ենթարկվեց անձնակազմի գործունեության շրջանակը սահմանող գիտությունը՝ կառավարման փիլիսոփայությունը: 20-րդ դարի վերջին անձնակազմի գործառույթները սահմանող կառավարման փիլիսոփայությունը արմատական փոփոխությունների ենթարկվեց. վերջին 100 տարիներին առաջ եկան և ասպարեզից դուրս եկան գիտական և մարդկային հարաբերությունների տարբեր մոտեցումներ⁴: Կաուֆմանն իր աշխատությունում համապարփակ կերպով ներկայացրել է ՄՌԿ պատմական զարգացմանը և ներկա փորձին վերաբերող հետազոտությունները աշխարհի 17 տարբեր երկրներում, որն ընդգրկում է ՄՌԿ ձևավորման տարբեր փուլեր՝ սկսած 19-րդ

¹ Տե՛ս նույն տեղում, P. 33

² Տե՛ս նույն տեղում, Pp. 33-34

³ Alam, A., & Mukherjee, U. (2014). HRM- A Literature Survey. IOSR Journal of Business and Management, 16, 31-38. Pp. 31-32 Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-jbm/papers/Vol16-issue3/Version-1/E016313138.pdf>

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, P. 31

դարի վերջից մինչև մեր օրերն ընկած ժամանակահատվածը: Հեղինակի կողմից հիմնականում կիրառվում է «ՄՌԿ» հասկացությունը, թեև այդ բնագավառի զարգացման սկզբնական ժամանակահատվածը բնութագրելիս առավել կիրառելի է «անձնակազմի տնտեսագիտություն» հասկացությունը¹:

ՄՌԿ-ը՝ որպես զբաղվածության կառավարման նոր հասկացություն լայն տարածում գտավ. անցում տեղի ունեցավ անձնակազմի կառավարումից դեպի ՄՌԿ: Թեև այն կիրառվում էր դեռ նախորդ դարի 70-ական թթ, ԱՄՆ-ում, այն իր զարգացումն ստացավ 80-ական թթ. հրապարակված աշխատությունների արդյունքում²: ՄՌԿ էվոլյուցիոն դրսևորումների ուսումնասիրության գործընթացը աներկբայորեն անդրադառնում է ՄՌԿ զարգացման պատմությանը ԱՄՆ-ում: Մասնավորապես, ՄՌԿ տեսությունների երկու խոշորագույն դպրոցները՝ Հարվարդի և Միչիգանի, ձևավորվել են ԱՄՆ-ում³: Այսպիսով, թեև ՄՌԿ հասկացությունը շրջանառության մեջ է դրվել վերը նշված ժամանակահատվածում, դրան նախորդել են ՄՌԿ վերաբերյալ հայեցակարգային մոտեցումների ձևավորման և զարգացման տարբեր փուլեր: ՄՌԿ տեսությունների «մարդակենտրոն» բնույթի՝ շրջանառության մեջ դրվելուն նախորդել են անձնակազմի կառավարման զանազան հայեցակարգեր. այսպիսով, ժամանակի միտումներին և պահանջներին համապատասխան տեղի է ունեցել աստիճանական անցում ՄՌԿ տեսությունների ներկայիս վիճակին: Անձնակազմի կառավարումից դեպի ՄՌԿ անցումը մեկնաբանելիս հեղինակները, մասնավորապես, նշում են, որ կազմակերպությունները մրցակցային առավելություններ ձեռք բերելու նպատակով պետք է փորձեն ներգրավել, զարգացնել և պահպանել մարդկային ներուժը: Այս փոփոխությունը սահմանել է, որ ՄՌԿ-ը ունի մարդակենտրոն բնույթ, այսինքն՝ «մարդիկ են կազմակերպության ամենաարժեքավոր ակտիվը», իսկ ՄՌԿ-ը դառնում է կազմակերպության ռազմավարական կառավարման կարևորագույն բաղա-

¹ Kaufman, B.E. (2014). The Development of Human Resource Management Across Nations: Unity and Diversity. P.1 Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/298095833_The_development_of_human_resource_management_across_nations_Unity_and_diversity

² Hendry, C. (1994). Personnel and Human Resource Management in Britain. Zeitschrift Für Personalforschung / German Journal of Research in Human Resource Management, 8(3), 208-238. P. 210 Retrieved June 26, 2020, from www.jstor.org/stable/23283167

³ Sharma, S. (2008). Human Resource Management-A Profession in Dilemma. Indian Journal of Industrial Relations, 43(3), 438-449. Pp. 439, 444 Retrieved June 27, 2020, from www.jstor.org/stable/27768144

դրիչներից մեկը¹: Շուլժենկոն, ուսումնասիրելով ռուսաստանյան ՄՌԿ բնագավառի առանձնահատկությունները, եկել է այն եզրահանգման, որ «կադրերի բաժինները ռուսական կազմակերպություններում հզոր դերակատարներ չեն», մասնագիտական ուսուցման համակարգերում չեն կատարվել էական բարեփոխումներ²: Չինական 180 կազմակերպությունների մակարդակով անցկացված հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ, թեև անցումային տնտեսությամբ երկրներում սոցիալական ինստիտուտները դեռևս ուրույն դեր են խաղում, կազմակերպության կադրերի արդյունավետ գործունեությունն էական է կազմակերպության ցուցանիշների բարելավման համար³: 17 երկրների՝ անձնակազմի կառավարման փորձի ձևավորման ընթացքում անցած պատմական ուղիների դիտարկումը թույլ են տվել Կաուֆմանին ենթադրել, որ ընդհանուր կամ նման սոցիալ-տնտեսական բնութագրերով երկրներում ձևավորված անձնակազմի կառավարման և այժմյան ՄՌԿ դպրոցներն ունեն շատ նմանություններ⁴: Կուոկը նշում է, որ «վերջին տարիներին կառավարման տեսությունները դարձել են ավելի բազմակողմանի, որտեղ շեշտը փոխադրվել է վարքագծային գիտությունից դեպի կազմակերպչական կառուցվածքներ և որակի ապահովում»: Հաշվի առնելով համաշխարհայնացման և մշակութային առանձնահատկությունների ազդեցությունները՝ հեղինակը եզրակացնում է, որ դրանց առաջացրած խնդիրների հաղթահարման համար միջմշակութային և միջազգային ՄՌԿ բնագավառում անհրաժեշտ է իրականացնել տարաբնույթ ուսումնասիրություններ⁵: Կայուն զարգացման, արդյունքում նաև էկոլոգիական և սոցիալական պատասխանատվության

¹ Alam, A., & Mukherjee, U. (2014). HRM- A Literature Survey. IOSR Journal of Business and Management, 16, 31-38. P. 36 Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-jbm/papers/Vol16-issue3/Version-1/E016313138.pdf>

² Shulzhenko, E. (2012). Human resource management and labour relations in post-transitional Russia. Pp. 52-53 Retrieved from <https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2012/iii12-303.pdf>

³ Law, K., Tse, D., & Zhou, N. (2003). Does human resource management matter in a transitional economy? China as an example. Journal of International Business Studies, 34, 255-265. P. 255 Retrieved from <http://hub.hku.hk/bitstream/10722/85805/1/Content.pdf>

⁴ Kaufman, B.E. (2014). The Development of Human Resource Management Across Nations: Unity and Diversity. P. 16 Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/298095833_The_development_of_human_resource_management_across_nations_Unity_and_diversity

⁵ Kwok, A. (2014). The Evolution of Management Theories: A Literature Review. Nang Yan Business Journal, 3, 28 - 40. P. 28 Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/307760441_The_Evolution_of_Management_Theories_A_Literature_Review

ուղորտների նկատմամբ հետաքրքրությունը բերել է ՄՌԿ բնագավառում հետազոտությունների նոր ուղրտի ի հայտ գալուն, մասնավորապես՝ ինչպես ՄՌԿ-ը կարող է նպաստել կայուն արդյունքներին, և 2000-ական թթ. սկզբին ներդրվել է «կայուն մարդկային ռեսուրսների կառավարում» (S-HRM) հասկացությունը¹: Տնտեսագետներ Բլումը և Վան Ռինենն առանձնացնում են ՄՌԿ լավագույն փորձի երեք տեսակ կամ տիպ: Առաջին տեսակին պատկանող ՄՌԿ փորձերը իրենց լավագույնս էլ դրսևորել գրեթե բոլոր իրավիճակներում՝ ցանկացած ժամանակահատվածում և կիրառման վայրում. որպես օրինակ կարող է ծառայել անհրաժեշտ տեղեկատվության հավաքագրման գործընթացը նախքան որոշումների կայացումը: Երկրորդ տեսակին են պատկանում ՄՌԿ գործընթացում նորարարական մոտեցումները կամ փոփոխությունները, ինչը կարելի է համեմատել, օրինակ, տեխնոլոգիական նորարարության հետ: ՄՌԿ փորձի երրորդ խումբն ընդգրկում է անձնակազմի կառավարման այն մոտեցումները, որոնց արդյունավետությունը դրսևորվում է ժամանակի ընթացքում կամ տեսանելի հեռանկարում²:

Ֆենտոն Օկրիվին, Գուդերհեմը և Նորհուգը նշում են ՄՌԿ մոտեցումներում ԱՄՆ-ի և եվրոպական երկրների միջև տարբերությունների մասին, ինչպես նաև այն հակասությունների մասին, որոնք շարունակում են խորանալ եվրոպական երկրներում: Այնուհանդերձ, ԱՄՆ-ի կազմակերպություններն ինչ-որ չափով կարողանում են հաջողությամբ տեղայնացնել ՄՌԿ փորձի որոշ տարրեր³: Վերջինս հատկապես կարևոր է զարգացող կամ անցումային տնտեսությամբ երկրներում գործող կազմակերպությունների համար՝ հաշվի առնելով ՄՌԿ առաջավոր փորձի տեղայնացման անհրաժեշտությունը: Շարման գրել է. «SS ուղրտում հեղափոխության արդյունքում գործատուները հասկացան, որ աճող մրցակցության և տեղեկատվական պայթյունի այս ժամանակաշրջանում միակ առավելությունն իրենց մարդկային ռեսուրսներն

¹ Kainzbauer, A., & Rungruang, P. (2019). Science Mapping the Knowledge Base on Sustainable Human Resource Management, 1982–2019. *Sustainability*, 11, 3938. Pp. 1-2 Retrieved from <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/14/3938>

² Bloom, N., & Reenen, J.V. (2010). *Human Resource Management and Productivity*. Ewing Marion Kauffman Foundation Research Paper Series. P. 31 Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1612613

³ Fenton-O’Creevy, M., Gooderham, P., & Nordhaug, O. (2005). Diffusion of HRM to Europe and the Role of US MNCs: Introduction to the Special Issue. *management revue. Socio-economic Studies*, 16, 5-10. Pp. 6,10 Retrieved from <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0935-9915-2005-1-5.pdf>

են: Նրանք սկսեցին հավատալ, որ իրենց կազմակերպությունների մարդկային ռեսուրսներն են, որ կարող են ապահովել իրենց մրցակցային առավելությամբ: Նրանց հմտությունները, գիտելիքները և տարբեր իրավիճակներում աշխատելու կարողությունը մրցակցային առավելություն էր, որը կօգներ իրենց կազմակերպություններին դառնալ տվյալ ոլորտում առաջատարները»¹:

Տնտեսագետներ Լաուրսենը և Ֆոսը ընդգծում են, որ «ՄՌԿ նոր փորձն» առավելապես բնութագրում է կազմակերպություններում աշխատանքային հարաբերությունների արդի փոփոխությունները ինչպես «թիմի վրա հիմնված կազմակերպությունը, շարունակական (հաճախ թիմի վրա հիմնված) ուսուցումը, որոշումների կայացման և խթանների ապակենտրոնացումը, շեշտադրումը գիտելիքի ներքին տարածման վրա և այլն»²:

Մարդկային ռեսուրսներում ներդրումները ենթադրում են աշխատողների ուսուցման, պատրաստման և վերապատրաստման նպատակով ծախսերի իրականացում, ինչը հաճախ կատարվում է ոչ պատշաճ մակարդակով՝ պայմանավորված ֆինանսական խնդիրներով: Աշխատողների ուսուցումը կարող է իրականացվել ինչպես ներքին՝ ներկազմակերպական, այնպես էլ արտաքին՝ արտակազմակերպական միջավայրում՝ կախված տվյալ կազմակերպության հնարավորություններից և ուսուցման նպատակից. այդ եղանակներից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատկությունները³:

Մակդոնելի, Լավելի և Գանինգլի ուսումնասիրության առարկան է եղել բազմազգ կազմակերպություններում համաշխարհայինացման միտումների և գերիշխող դիրքի՝ ՄՌԿ համակարգի վրա ազդեցության վերաբերյալ գաղափարները: Նշված կազմակերպություններում ՄՌԿ փորձի ուսումնասիրության նկատմամբ հետաքրքրության աճը կարող է ցույց տալ, որ դրանցում

¹ Sharma, S. (2008). Human Resource Management-A Profession in Dilemma. Indian Journal of Industrial Relations, 43(3), 438-449. Pp. 443-444 Retrieved June 27, 2020, from www.jstor.org/stable/27768144

² Laursen, K., & Foss, N. (2003). New human resource management practices, complementarities and the impact on innovation performance. Cambridge Journal of Economics, 27, 243-263. P. 244,248 Retrieved from

https://www.researchgate.net/publication/5208375_New_Human_Resource_Management_Practices_Complementarities_and_the_Impact_on_Innovation_Performance

³ Drábek, J., Lorincová, S., & Javorčíková, J. (2017). Investing in Human Capital as a Key Factor for the Development of Enterprises. P. 117 Retrieved from https://pdfs.semanticscholar.org/41dd/7a6cce7d9f4d1abe485c0a7ace51ee864f62.pdf?_ga=2.87093656.1411736762.1630153901-1570694471.1606850061

կառավարական գործընթացներում բավականին մեծ չափով տեղ է հատկացվում նորարարական բաղադրիչին¹:

Այսպիսով ու Մուխերջին, ուսումնասիրելով ՄՌԿ առաջավոր փորձը, նշում են այն գործիքակազմը, որը թույլ կտա բարելավել կազմակերպության գործունեության տնտեսական ցուցանիշները: Դրանք են՝ կազմակերպական մրջակայթին համապատասխան աշխատողների ներգրավումը կազմակերպությունում, աշխատանքի համար անհրաժեշտ մասնագիտական և տեխնիկական հմտությունների բարելավում, թիմային աշխատանքի խթանում և այլն²: Անկախ համաաշխարհային տնտեսության և գիտելիքահենք տնտեսության առաջ քաշած մարտահրավերներից՝ ՄՌԿ զարգացումը և դրա արդյունքում որակյալ կադրերի ներգրավումը, մասնագիտական ունակությունների և հրմտությունների զարգացումը և պահպանումը կազմակերպությունում վերջին հաշվով նպաստում են նորարարական գործընթացների և ապրանքների ստեղծմանը: Այս ուղղությամբ հեղինակների կողմից՝ փոքր և միջին ձեռնարկությունների մակարդակով կատարված հետազոտությունում բացահայտվել են ՄՌԿ փորձի դրական ազդեցությունը կազմակերպություններում գիտելիքների կառավարման կարողությունների, աշխատողների մտավոր կապիտալի, ինչպես նաև ապրանքների արտադրությունում և գործընթացներում նորարարությունների վրա³: Համաաշխարհայնացման և գիտելիքահենք տնտեսության ձևավորման և աշխատաշուկայի փոխակերպումների ներկայիս միտումները թույլ են տալիս ենթադրել, որ ՄՌԿ տեսական և գործնական հայեցակարգերը ապագայում ենթարկվելու են զգալի փոփոխությունների⁴: Արդեն իսկ նկատվող միտումների ազդեցությամբ փոփոխության են ենթարկվում նաև հետազոտության շրջանակները. ՄՌԿ ուսումնասիրությունները ներկայումս

¹ Mcdonnell, A., Lavelle, J., & Gunnigle, P. (2014). Human Resource Management in Multinational Enterprises: Evidence From a Late Industrializing Economy. *Management International Review*, 54, 361-380. P. 362 Retrieved from https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/files/26932178/Human_Resources_Management.pdf

² Alam, A., & Mukherjee, U. (2014). HRM- A Literature Survey. *IOSR Journal of Business and Management*, 16, 31-38. P. 35 Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-jbm/papers/Vol16-issue3/Version-1/E016313138.pdf>

³ Al-Tal, M.J., & Emeagwali, O.L. (2019). Knowledge-based HR Practices and Innovation in SMEs. *Organizacija*, 52, 6 - 21. Pp. 6, 15-16 Retrieved from <https://sciendo.com/downloadpdf/journals/orga/52/1/article-p6.pdf>

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, P. 7

շատ հաճախ ճյուղավորվում են որևէ այլ ոլորտի կամ բնագավառի հետ, և խնդիրները ներկայացվում են ընդհանուր համատեքստում:

Եզրակացություն: ՄՌԿ բնագավառին նվիրված գրականության՝ վերջին տարիներին իրականացված հետազոտություններում ստացված տեսական և գործնական արդյունքների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ ապագայում ՄՌԿ բնագավառում շարունակելու են գերիշխել «մարդակենտրոն» բնույթի տեսությունները: Ներկայումս բնագավառին նվիրված ուսումնասիրություններում հեղինակները հաճախ են մատնանշում առկա խընդիրները՝ կապված անընդհատ արձարժվող նույն դրույթների վերաբերյալ: Տեսաբանները, այսպիսով, փաստում են հետազոտության շրջանակների ընդլայնման անհրաժեշտության մասին:

Թեև զարգացած երկրներն անցել են ՄՌԿ տեսությունների ձևավորման գրեթե նույն փուլերով, ներկայումս մասնավորապես ՄՌԿ ամերիկյան և եվրոպական դպրոցներում շարունակում են խորանալ տարբերությունները, ինչը բերում է լավագույն փորձի տեղայնացման անհրաժեշտություն. նշված հանգամանքը կարևոր է հաշվի առնել նաև անցումային տնտեսությամբ երկրներում գործող կազմակերպություններին: Այնուհանդերձ ժամանակակից տնտեսագետները հիմնականում կիսում են այն կարծիքը, որ ՄՌԿ ճիշտ գործիքակազմի ներդրումը, այսինքն՝ կազմակերպության՝ որակյալ աշխատուժով ապահովումը, աշխատողների մասնագիտական ունակությունների և հմտությունների զարգացման, ինչպես նաև շահադրժման կամ մոտիվացիայի համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումն ապահովում են մրցակցային առավելություններ տվյալ կազմակերպության համար:

Էմիլ Գրիգորյան

ՄՌԿ բնագավառում տեսական և գործնական հայեցակարգերի էվոլյուցիան և արդի միտումները

Բանալի բառեր. մարդկային ռեսուրսների կառավարում, անձնակազմի տնտեսագիտություն, մրավոր կապիտալ, մասնագիտական ուսուցում, կազմակերպական մշակույթ

ՄՌԿ բնագավառի շուրջ տնտեսագիտական շրջանակների հետաքրքրությունը հետզհետե ավելանում է: Առկա քննարկումները առավելապես վերաբերում են ՄՌԿ առկա տեսական հայեցակարգերին և դրանց գործնական կիրառման ընթացքում ծագող խնդիրներին: Նշված խնդիրների բացահայտման և ՄՌԿ բնագավառին առչնվող տնտեսագիտական տարբեր մեկնաբանությունների և գիտական հետազոտությունների արդյունքների բացահայտման նպատակով հողվածում ուսումնասիրվել է ՄՌԿ տեսությունների էվոլյուցիայի և պատմական զարգացման ողջ ժամանակահատվածը, ինչպես նաև ՄՌԿ ուսումնասիրմանն ուղղված գրականությունը: Այս առանցքային դրոյթները կանխորոշում են ՄՌԿ հայեցակարգերի փոփոխման միտումները:

Эмиль ГРИГОРЯН

Эволюция теоретических и практических концепций и современные тенденции в сфере УЧР

Ключевые слова: управление человеческими ресурсами, экономика персонала, интеллектуальный капитал, профессиональное обучение, организационная культура

Интерес экономических кругов к сфере УЧР постепенно возрастает. Текущие обсуждения в основном связаны с существующими теоретическими концепциями УЧР и проблемами, возникающими при их практическом применении. Для выявления вышеупомянутых проблем и результатов научных исследований по различным экономическим интерпретациям, относящимся к сфере УЧР, была изучена весь период эволюции и исторического развития теорий УЧР, а также литература по изучению УЧР. Выявленные нами ключевые положения экономистов предопределяют тенденции изменения теоретико-практических концепций об УЧР.

Emil GRIGORYAN

The evolution of theoretical-practical concepts and current trends in the HRM field

Key words: human resource management, personnel management, intellectual capital, professional training, organizational culture

The interest of the economic community in the field of HRM is gradually increasing. The current discussions are mainly related to the existing theoretical concepts of HRM and the problems that arise in their practical application. To identify the aforementioned problems and the results of scientific research on various economic interpretations related to the field of HRM, the entire period of evolution and historical development of HRM theories, as well as the literature on HRM studies, were studied. The key positions of economists identified by us to some extent predetermine the tendencies of change in theoretical and practical concepts of HRM.

ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԱՐՏՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՐՑԱԽՈՒՄ

Լյուդմիլա Բարսեղյան

Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարանի ԷԿ ամբիոնի դասախոս

Նելլի Դուլուխանյան

Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարանի դասախոս

Բանալի բառեր. Հարկային արտոնություն, տոկոս, եկամտային հարկ,
շահութահարկ, ավելացված արժեքի հարկ, առևտրի հարկ

Ներածություն: 2020թվականի սեպտեմբերի 27-ին Արցախի հանրապետության դեմ Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքով քայքայված տնտեսությունը վերականգնելու, հարկատուների մոտ առաջացած բազմաթիվ խնդիրները կարգավորելու նպատակով Արցախում սահմանվեցին մի շարք հարկային արտոնություններ՝ մասնավորապես.

- հետաձգել հարկային հաշվարկների ներկայացման, հարկային հաշիվների դուրս գրման, հարկերի, պարտադիր վճարների ժամկետները,

- հարկ վճարողների կողմից մի շարք պետական կառույցների նվիրատվությամբ մատակարարված ապրանքները ազատել ավելացված արժեքի հարկից, ակցիզային հարկից և առևտրի հարկից,

- պատերազմական գործողությունների հետևանքով Ադրբեջանի վերահսկողության տակ անցած համայնքներում փաստացի գործունեության իրականացրած առևտրային կազմակերպություններին և անհատ ձեռնարկատերերին ազատել հաշվարկ-հաշվետվությունների պարտականությունից,

- բանկային, հանքարդյունահանման, էներգետիկայի և հեռահաղորդակցության բնագավառների շահութահարկը 2020թ. սկսած սահմանել 18 տոկոս, իսկ 2021թ. հունվարի 1-ից հեռահաղորդակցության և էներգետիկայի բնագավառի համար դրույքաչափը նվազեցնել՝ սահմանելով 10 տոկոս,

- 2020-2022թթ. շահութահարկից ազատել շահութահարկի 10 տոկոսով հարկվող գործունեություն իրականացնող հարկատուներին, բացառությամբ էներգետիկայի և հեռահաղորդակցության բնագավառներում գործունեություն իրականացնող հարկ վճարողների: Արտոնության ժամկետի ավարտից հետո առաջարկվում է շահութահարկի դրույքաչափը սահմանել 5 տոկոս: Նման ձևով առաջարկվում է անհատ ձեռնարկատերերին 2020-2022թթ. ազատել ձեռնարկատիրական գործունեությունից եկամտային հարկի վճարումից:

• նվազեցնել վարձու և քաղաքացիաիրավական պայմանագրով աշխատող ֆիզիկական անձանցից պահվող եկամտային հարկի դրույքաչափը, սահմանելով՝ 2021թ. 15 տոկոս, 2022թ.՝ 14 տոկոս, 2023թ.՝ 13 տոկոս:

• բացառապես գյուղատնտեսական արտադրանքի արտադրությամբ զբաղված հարկ վճարողների մոտ վարձու աշխատողների աշխատավարձից և դրան հավասարեցված եկամուտներից հարկը սահմանել 3 տոկոս,

• մինչև 2026թ. հունվարի 1-ը ավելացված արժեքի հարկից ազատել ԱՀ-ում արտադրված գյուղատնտեսական արտադրանքի իրացումը, գյուղատնտեսական մշակաբույսերի և բազմամյա տնկարկների մշակության ընթացքում կատարվող մեքենայացված աշխատանքները, ոռոգման ջրի մատակարարման գործարքները, ԱՀ-ի տարածքում կառուցվաղ բազմաբնակարան շենքերի բնակարանների օտարման գործարքները,

• երեք տարի ժամկետով հարկատուներին ազատել հաստատագրված և արտոնագրային վճարների կատարումից, բացառությամբ գազալիցքավորման օբյեկտների ,

• առևտրի հարկի դրույքաչափը իրացման շրջանառության նկատմամբ 2021թ.հունվարից սահմանել 2 տոկոս, իսկ 2022թ.՝ 3 տոկոս,

• մեկ տարի ժամկետով երկարաձգել կուտակային հատկացումների մասով պետության և քաղաքացիների մասնակցության մասնաբաժինը՝ պահպանելով համապատասխանաբար՝ 2.5 և 7.5 տոկոս դրույքաչափերը, իսկ 2022թ. հունվարից աստիճանաբար բարձրացնել սոցիալական վճարի դրույքաչափը՝ սահմանելով 3.5 տոկոս, 2023թ.վականից՝ 5 տոկոս,

• մինչև 10 մլն դրամ ապառք ունեցող հարկատուներին ազատել 2020թ. հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ ունեցած ապառքներից, տույժերից և տուգանքներից:

Վերլուծություն: Բնականաբար, հարկային դաշտում տեղի ունեցող բարեփոխումները նվազեցնում են պետական բյուջեի հարկային եկամուտները, բայց հետպատերազմյան իրավիճակում նման քայլերը անհրաժեշտություն են:

Նախ՝ սա կարևոր նախապայման է քայքայված տնտեսության աստիճանական վերականգնման, հետո էլ լուծվում է բնակչության զբաղվածության և եկամտի ստացման խնդիրները:

Պետությունը ինչ-որ չափով կանխում է բնակչության ատահուսքը արտերկրեր:

Միանգամից հնարավոր չէ վերականգնել կորցրածը, մանավանդ մարդկային ռեսուրսները, բայց նյութական կորուստները և հարկ վճարողների մոտ առաջացած խնդիրների կարգավորման ու գործարարության համար առավել արդյունավետ հարկային դաշտի ձևավորման արդյունքում.

1. 6277 հարկատուներ ազատվել են 6մլրդ 883 մլն դրամ գումարի չափով պարտավորություններից,

2. 91 հարկ վճարողների մոտ կնքվել են պարտավորությունների աստիճականական մարման ժամանակացույցեր, որոնցով նախատեսվել է 5մլրդ 239 մլն դրամ գումարի չափով ապառքների մարումներ կատարելու դեպքում 910 մլն դրամ գումարի չափով արտոնության տրամադրում.

3. Արցախի հանրապետության ռեզիդենտ ոչ պետական կազմակերպություններին և անհատ ձեռնարկատերերին աշխատավարձի և դրան հավասարեցված այլ վճարումների մասով հաշվարկված և վճարված եկամտային հարկի գումարի չափով պետական աջակցության տրամադրման միջոցառման շրջանակում հունվար-ապրիլ ամիսների համար 1126 շահառուի տրամադրվել է 930, 6մլն դրամ գումարի չափով պետական աջակցություն:

4. Եկամտային հարկի դրույքաչափի 5 տոկոսային կետով նվազեցման արդյունքում հաշվի առնելով դրոշմանիշային վճարների չափի բարձրացումը, 34000 վարձու և քաղաքացիաիրավական պայմանագրերով աշխատող անձանց եկամուտները հունվար-հունիս ամսվա կտրվածքով աճել է ավելի քան 1 մլրդ 500 մլն դրամ գումարի չափով ,

5. 2021թ. մարտի 15-ից գործարկվել է նոր հսկիչ կետ, որի կողմից արձանագրված տվյալների համաձայն 2-րդ եռամսյակում ԱՀ տարածք են ներմուծվել 29.7 մլրդ դրամ գումարի չափով ապրանքանյութական արժեքներ, արտահանվել^ա 15.3 մլրդ դրամ գումարի չափով ապրանքանյութական արժեքներ:

Եզրակացություն: Այսպիսով, 2021թ. հունվար-օգոստոս ամիսների ընթացքում ԱՀ պետական բյուջե է մուտքագրվել 18,449.6 մլն դրամ հարկային եկամուտներ և տուրքեր, պլանավորված 12,500.0 մլն դրամ ցուցանիշը գերա-

զանցելով 47.6 տոկոսով կամ 5,949.6 մլն դրամով: Հավաքագրված եկամուտները 2020թ. նույն ժամանակահատվածի համեմատ թերակատարվել է 47.2 տոկոսով կամ պակաս է հավաքագրվել 16,519.3 մլն դրամ:

Պետական բյուջե մուտքագրված հարկային եկամուտների և տուրքերի գումարից 14,235.4մլն դրամը կամ 77.2 տոկոսն ապահովվել խոշոր հարկ վճարողների կողմից:

Հանրապետության 300 խոշոր հարկատուներից այս տարվա առաջին կիսամյակի ընթացքում պետական բյուջե են վճարել ավելի քան 9 մլրդ 61 մլն դրամի հարկեր, տուրքեր և այլ պարտադիր վճարներ:

խոշոր հարկատուների առաջին եռյակը «Բեյզ Մեթըլս», «Ուարաբադ Տելեկոմ» և «Արցախբանկ» ՓԲԸ-ներն են:

Օգտագործված գրականություն

1. <https://minfin-nkr.am/tax.nk.am>
2. <https://www.tax.nk.am/>
3. <http://www.stat-nkr.am/>

Լյուդմիլա Բարսեղյան, Նելլի Դոլուխանյան

Հետպատերազմյան հարկային արտոնությունները Արցախում

Բանալի բառեր. հարկային արտոնություն, տոկոս, եկամտային հարկ, շահութահարկ, ավելացված արժեքի հարկ, առևտրի հարկ

2020թվականին Արցախի հանրապետության դեմ Ադրբեջանի կողմից սանձազերծված պատերազմական գործողությունների հետևանքով քայքայված տնտեսությունը վերականգնելու և հարկ վճարողների մոտ առաջացած բազմաթիվ խնդիրները կարգավորելու նպատակով Արցախում սահմանվեցին մի շարք հարկային արտոնություններ: Դրանք վերաբերում են հարկային հաշիվների ներկայացման ժամկետներին, առանձին հարկատեսակների տոկոսադրույքների նվազեցմանը և որոշ հարկատեսակների վճարումից ժամանակավորապես ազատմանը՝ համաձայն ժամանակացույցի: Հարկային դաշտում տեղի ունեցող բարեփոխումները նպաստում են հարկ վճարողների եկամուտների ավելացմանը, ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելուն, նոր ներդրումներ կատարելուն և իհարկե՝ տնտեսության զարգացմանը: Հանրապետության 300 խոշոր հարկատուները այս տարվա 1-ին կիսամյակի ընթացքում պետական բյուջե են վճարել ավելի քան 9 մլրդ 61 մլն դրամի հարկեր, տուրքեր և այլ պարտադիր վճարներ:

Людмила Барсегян, Нелли Долуханян
Послевоенные налоговые льготы в Арцахе

Ключевые слова: налоговая льгота, проценты, подоходный налог, налог на прибыль, налог на добавленную стоимость, торговый налог

В связи с боевыми действиями, развязанными Азербайджаном против Республики Арцах в 2020 году, в Арцахе установлен ряд налоговых льгот с целью восстановления разрушенной войной экономики и решения многих проблем, с которыми сталкиваются налогоплательщики. К ним относятся сроки подачи налоговых счетов-фактур, снижение процентных ставок по определенным видам налогов и временное освобождение от определенных видов налогов в соответствии с графиком. Реформы в налоговой сфере способствуют увеличению доходов налогоплательщиков, ведению бизнеса, осуществлению новых инвестиций и, конечно же, развитию экономики. За счет 300 крупных налогоплательщиков, налоговые доходы и пошлины государственного бюджета за первое полугодие составило 9 млрд 61 млн драмов.

Lyudmila Barseghyan, Nelli Dolukhanyan
Post-war tax exemptions in Artsakh

Keywords: tax exemption, interest, income tax, profit tax, value added tax, trade tax.

In connection with the hostilities unleashed by Azerbaijan against the Republic of Artsakh in 2020, a number of tax exemptions have been established in Artsakh in order to restore the war-torn economy and solve many problems faced by taxpayers. These refer to the deadlines for submitting tax invoices, the reduction of interest rates for certain types of taxes, and the temporary exemption from certain types of taxes according to the schedule. Reforms in the tax field contribute to the increase of taxpayer's incomes, doing business, making new investments and, of course, the development of the economy. Due to 300 large taxpayers, tax revenues and duties of the state budget for the first half of the year amounted to 9 bln 61 mln AMD.